

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Sayı / Number 57 Güz / Autumn 2016

Yayımlayan / Published

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü

Sahibi / Owner

Yönetim Kurulu Adına
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Rifat KÜTÜK

Yayın Yönetmeni / Editor

Prof. Dr. Osman MERT

**Yayın Yönetmeni Yardımcısı
Assistant Editor**

Doç. Dr. Funda KARA

**Halkla İlişkiler
Public Relations**

Kürşad Çağrı BOZKIRLI - İsmail ÇOBAN

**Teknik Redaksiyon
Technical Reduction**

Faruk POLATCAN - Nurullah ŞAHİN

Fatih CAN - Muhammet Lütfü AKYÜZ

Dizgi / Typesetting

İsmail ÇOBAN - Nurşat BİÇER

Kapak Tasarım / Cover Design

Onur ER

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (*Atatürk Üniversitesi*)

Prof. Dr. Tsendiin BATTULGA (*Moğolistan Milli Üniversitesi*)

Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV (*Hakasya Devlet Üniversitesi*)

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (*Atatürk Üniversitesi*)

Prof. Dr. TıncıtkbekÇOROTEGİN (*Yusuf Balasagun Kırgız Milli Üniversitesi*)

Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR (*Atatürk Üniversitesi*)

Prof. Dr. Ayman DOSIMBAYEVA (*L. N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi*)

Prof. Dr. Metin EKİCİ (*Ege Üniversitesi*)

Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (*Ege Üniversitesi*)

Prof. Dr. Osman GÜNDÜZ (*Atatürk Üniversitesi*)

Prof. Dr. Yu. S. HUDYAKOV (*Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü – Novosibirsk*)

Prof. Dr. Kadirali KONKOBAYEV (*Manas Üniversitesi*)

Prof. Dr. Osman MERT (*Atatürk Üniversitesi*)

Prof. Dr. Takashi OSAWA (*Osaka Üniversitesi*)

Prof. Dr. Murat ÖZBAY (*Gazi Üniversitesi*)

Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (*Fırat Üniversitesi*)

Prof. Dr. Mehmet TEZCAN (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)

Prof. Dr. Dmitry VAŞİLYEV (*Rusya Bilimler Akademisi*)

Prof. Dr. Luo XIN (*Pekin Üniversitesi*)

Doç. Dr. Semra ALYILMAZ (*Atatürk Üniversitesi*)

Doç. Dr. Gülhan ATNUR (*Atatürk Üniversitesi*)

Doç. Dr. Hüseyin BAYDEMİR (*Atatürk Üniversitesi*)

Doç. Dr. Vefa GULİYEVA (*Azerbaycan İlimler Akademisi*)

Doç. Dr. Kerim GÜNDOĞDU (*Adnan Menderes Üniversitesi*)

Doç. Dr. Funda KARA (*Atatürk Üniversitesi*)

Doç. Dr. Adnan KÜÇÜKOĞLU (*Atatürk Üniversitesi*)

**Yabancı Dil Danışmanları
Foreign Language Consultants**

Prof. Dr. Metin EKİCİ

Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ

Yrd. Doç. Dr. Sinan DİNÇ

Yazışma Adresi / Correspondence

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü Müdürlüğü
25240 ERZURUM

Telefon / Telephone: + 90 442 231 13 66

elmek / e-mail: eautaed@gmail.com

Baskı / Press

Eser Ofset Saraybosna Cad. Altunalem

Sitesi D Blok No.1

Tel: 0442 233 4667 Erzurum

ISSN 1300-9052

*Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,
Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Sistemi (ULAKBİM), Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS INDEX) ve Modern Language
Association (MLA)
tarafından indekslenmektedir.*

Danışma Kurulu / Board of Editorial Advisor

- Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN (*Gazi Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (*Fırat Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN (*Trakya Üniversitesi*)
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ (*Kırıkkale Üniversitesi*)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ceval KAYA (*Ardahan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ (*Atatürk Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Esin DERİNSU DAYI (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (*Fırat Üniversitesi*)
Prof. Dr. Fuat BOZKURT (*Akdeniz Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (*Ege Üniversitesi*)
Prof. Dr. H. Ahmet KIRKKILIÇ (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ (*Kültür Üniversitesi*)
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Halil KOCA (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hanifi VURAL (*Gaziosmanpaşa Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hayati DEVELİ (*Yükseköğretim Kurulu*)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kadirahı KONKOBAYEV (*Manas Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kâzım KÖKTEKİN (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal POLAT (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal YAVUZ (*Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Leyla KARAHAN (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM (*Nevşehir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (*Ege Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mukim SAĞIR (*Erzincan Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Mustafa ARGUNŞAH (*Erciyes Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Orhan OKAY (*Emekli Öğretim Üyesi*)
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ (*Ardahan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA (*İstanbul Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Peter ZIEME (*Freie Üniversitesi*)
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK (*Dicle Üniversitesi*)
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (*Selçuk Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Takashi OSAWA (*Osaka Üniversitesi*)
Prof. Dr. Vahit TÜRK (*Kültür Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR (*Ege Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Zikri TURAN (*Sakarya Üniversitesi*)
Doç. Dr. Fatma BÖLÜKBAŞ (*İstanbul Üniversitesi*)
Doç. Dr. Rıdvan CANIM (*Trakya Üniversitesi*)
Doç. Dr. Vefa GULİYEVA (*Azerbaycan İlimler Akademisi*)

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Adem CEYHAN (Celal Bayar Üniversitesi)

Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. İrfan MORİNA (Pristine Üniversitesi)

Prof. Dr. Kâzım KÖKTEKİN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet TEZCAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa APAYDIN (Çukurova Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa GÜLER (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman GÜNDÜZ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman MERT (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Mustafa ARGUNŞAH (Erciyes Üniversitesi)

Doç. Dr. Abdulhamit KIRMIZI (İstanbul Şehir Üniversitesi)

Doç. Dr. Cengiz GÖKŞEN (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Üniversitesi)

Doç. Dr. Erdem UÇAR (Gediz Üniversitesi),

Doç. Dr. Ergin JABLE (Pristine Üniversitesi)

Doç. Dr. Erhan DURUKAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatma BÖLÜKBAŞ (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Funda KARA (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Doç. Dr. Mithat DURMUŞ (Ardahan Üniversitesi)

Doç. Dr. Mustafa CİHAN (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK (Erciyes Üniversitesi)

Doç. Dr. Saadet KARAKÖSE (Pamukkale Üniversitesi)

Doç. Dr. Semra ALYILMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Vefa GULİYEVA (Azerbaycan İlimler Akademisi)

Yrd. Doç. Dr. Adem BALKAYA (Kafkas Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Behice VARIŞOĞLU (Gaziantep Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ (İstanbul Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Erdiç GÜLCÜ (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR (Atatürk Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. İrfan Murat YILDIRIM (Celal Bayar Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Kürşad Çağrı BOZKIRLI (Kafkas Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Nurdin USEEV (Manas Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Nurşat BİÇER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Onur ER (Kafkas Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Saim YÖRÜK (Karatekin Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Servet TİKEN (Atatürk Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Sinan DİNÇ (Atatürk Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Tacettin ŞİMŞEK (Atatürk Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Vafa SAVAŞKAN (Sinop Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Cengiz ALYILMAZ

KIRGIZİSTAN - TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİNDEKİ

ESKİ TÜRK KÜLTÜR VE UYGARLIĞI İLE İLGİLİ ESERLER ÜZERİNE

ARTIFACTS OF EARLY TURKISH CULTURE AND CIVILIZATION AT KYRGYZ TURKISH

MANAS UNIVERSITY

1493-1533

Birol İPEK

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ENKLİZ (EĞİLTİ)

ENCLITIC (EĞİLTİ) IN TURKEY TURKISH

1535-1544

Ergin JABLE

DOBIRÇAN TÜRK AĞZINDA SES OLAYLARI

PHONETIC CHANGES IN DOBURÇAN TURKISH DIALECT

1545-1565

Aliye MUSAYEVA

PROF. DR. YUSUF SEYİDOV VE AZERBAJCAN EDEBİ DİLİ
TARİHİ MESELELERİ

PROF. DR. E. DEMİRÇİZADE ÖRNEĞİ

*PROFESSOR YUSIF SEYIDOV AND AZERBAIJAN LITERARY
LANGUAGE HISTORY PROBLEMS*

PROF. DR. A. DAMİRCHİZADA EXAMPLE

1567-1580

Hakan SARAÇ

RUS VE TÜRK DİL DÜNYA GÖRÜŞÜNDE “DAĞ” KAVRAMI

(KÜLTÜRDİLBİLİMSEL ANALİZ)

*CONCEPT OF “MOUNTAIN” IN THE LINGUISTIC VIEW OF THE RUSSIAN AND
TURKISH WORLD*

(LINGUO-CULTUROLOGICAL ANALYSIS)

1581-1598

Cengiz GÖKŞEN - Rukiye GÖKŞEN

“DAĞ”IN TÜRKÜLERE MİTİK BİR ÖGE OLARAK YANSIMASI

REFLECTION OF THE MOUNTAIN AS A MYSTICAL ELEMENT TO FOLK SONGS

1599-1618

Çulpan ZARİPOVA ÇETİN

KAZAN TATAR MÂNİLERİNDE KADINLARIN TALİHSİZ KADERİ

TRAGEDY OF WOMAN’S LIFE IN SHORT TATAR SONGS

1619-1636

Gülçin TANRIBUYURDU

BEYÂNÎ’NİN SİNOP ŞEHRENGİZİ

SINOP SEHRENGIZS OF BEYANÎ

1637-1661

İsmail YILDIRIM

NAZİM YAHYA’NIN BİR AŞK HİKÂYESİ: “DÂSTÂN-I HECCR Ü VİSÂL”

A LOVE STORY BY NAZİM YAHYA: “DÂSTÂN-I HECCR Ü VİSÂL”

1663-1700

Tülin ARSEVEN

ZİYA’YA MEKTUPLAR’DA ŞİİR VE MUSİKİ

POETRY AND MUSIC AT LETTERS TO ZİYA

1701-1716

Muhammet KOÇ

MEHMET RAÛF'UN YAYINCILIK FAALİYETLERİ VE HAYÂL-İ CEDÎD GAZETESİ

MEHMET RAÛF'S PUBLISHING ACTIVITIES AND HAYÂL-İ CEDÎD NEWSPAPER

1717-1741

Abdulkadir BAYRAM

CEMAL SÂFİNİN TEK HECE ŞİİRİ ÜZERİNE GÖSTERGEBİLİMSEL BİR OKUMA
DENEMESİ

AN ATTEMP OF SEMIOTIC READING ON CEMAL SÂFÎ'S TEK HECE POEM

1743-1755

Tacettin ŞİMŞEK

CEMAL SÜREYA'NIN ŞİİRİNDE HUMOR

HUMOUR IN CEMAL SÜREYA'S POEMS

1757-1779

Osman GÜNDÜZ

GELENEKSEL ANLATMA FORMLARINDAN ÇAĞDAŞ ROMANA AKTARIMLAR YA
DA İHSAN OKTAY ANAR'IN ROMANLARINDA POST-MODERN ANLATICI
PROFİLLERİ

*TRANSFERS FROM THE CONVENTIONAL EXPRESSION FORMS TO CONTEMPORARY
NOVEL OR POST-MODERN NARRATOR PROFILES IN İHSAN OKTAY ANAR'S NOVELS*

1781-1789

Sibel BAYRAM

BOSNA-HERSEK'TE TÜRKÇE BASIN: MUALLİM

TURKISH PRESS IN BOSNIA AND HERZGOVINA: MUALLIM

1791-1808

Erdinç GÜLCÜ

XVI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BAĞDAT VİLAYETİ'NDE MEYDANA GELEN
İSYANLAR VE EŞKIYALIK HAREKETLERİ

*THE BRIGANDAGE AND REBELLION MOVEMENTS IN BAGHDAD PROVINCE IN THE
SECOND HALF OF THE XVI TH CENTURY*

1809-1837

Yakup KARATAŞ

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN EĞİTİM POLİTİKALARININ MALİ BİR VEÇHESİ:
EVKÂF-I MÜNDERİSENİN MAARİFE TERKİ

*A FINANCIAL SIDE OF SULTAN II. ABDULHAMID'S EDUCATIVE POLICIES:
CONVEYANCE OF EXTINGCTED WAQFS TO EDUCATION*

1839-1867

Hamza ALTIN

OSMANLI PEDAGOGLARINDA DİSİPLİN, ÖDÜL VE CEZA FİKİRLERİNE DAİR
ÖRNEKLER

*EXAMPLES FOR THE THOUGHTS ON DISCIPLINE, REWARDS AND PUNISHMENTS OF
THE OTTOMAN PEDAGOGS*

1869-1884

Tazegül DEMİR ATALAY - Deniz MELANLIOĞLU

“ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİ İÇİN DİNLEME STRATEJİLERİ ÖLÇEĞİ”NİN
GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK ÇALIŞMASI

*A VALIDITY AND RELIABILITY STUDY OF “THE LISTENING STRATEGIES FOR MIDDLE
SCHOOL STUDENTS SCALE”*

1885-1904

EDİTÖRDEN

Kıymetli Okuyucular

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin 57. sayısı 15.09.2016 itibarıyla yayımlanmıştır.

57. sayımızda hakem süreçlerini tamlayan 19 makale yer aldı. Bu sayımızda yer alan Türk kültürü, Türk dili, eski Türk edebiyatı, yeni Türk edebiyatı, Türk halk edebiyatı, Türk lehçeleri, Osmanlı tarihi ve Türkçe eğitimi ile ilgili makalelerin ilgililere faydalı olmasını umut ediyoruz.

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin 57. sayısına makaleleriyle katkı sağlayan değerli bilim adamlarına, hakemlere, dergimizin yönetim ve yayın kurulunda görev yapan bütün arkadaşlarımıza teşekkür eder; makalelerin ilgililerine yararlı olmasını dilerim.

Prof. Dr. Osman MERT

KIRGIZİSTAN - TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİNDEKİ ESKİ TÜRK KÜLTÜR VE UYGARLIĞI İLE İLGİLİ ESERLER ÜZERİNE

Cengiz ALYILMAZ*

Öz

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında kısa sürede siyasi, ticari, askerî, sosyal ve kültürel alanlarda ilişkiler kurulmuş; bu ilişkilerin en önemlisi de eğitim - öğretim alanında gerçekleştirilmiştir.

Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi de iki kardeş ve dost devlet arasındaki ilişkilerin taçlandırılması amacıyla İzmir’de imzalanan eğitim ve kültür anlaşmaları çerçevesinde 30 Eylül 1995 tarihinde kurulmuş; 1997-1998 yılında da eğitim öğretime başlamıştır.

Manas Üniversitesinin kuruluşunun üzerinden bugün itibarıyla 20 yıl geçmiş; üniversite fiziki yapısı, eğitim öğretim kalitesi, bilimsel ve akademik faaliyetleriyle Asya coğrafyasının parlayan yıldızı hâline gelmiştir.

Bünyesinde 9 fakülte, 3 yüksekokul, 2 enstitü, 5 araştırma ve uygulama merkezi bulunan üniversiteden bugüne kadar binlerce öğrenci mezun olmuştur.

Hâlen de 5000 civarında öğrencinin eğitim öğrenim gördüğü Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi, eğitim öğretim faaliyetlerinin yanında bilimsel – akademik faaliyetlerin, dil, tarih, arkeoloji alanlarında araştırma ve incelemelerin de yapıldığı bir üniversitedir. Bu bağlamda üniversite bünyesinde bir müze (Arkeoloji - Etnografya Laboratuvarı Müzesi) oluşturulmuş; öğretim üyeleri ve öğrenciler tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen bazı materyaller de bu müzeye taşınmıştır.

Bu makalede önce Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi tanıtılmakta; sonra da üniversitede bulunan Eski Türk kültür ve uygarlık eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi, Eski Türk kültür ve uygarlık eserleri, arkeoloji, etnografya, müze.

ARTIFACTS OF EARLY TURKISH CULTURE AND CIVILIZATION AT KYRGYZ TURKISH MANAS UNIVERSITY

Abstract

Political, commercial, military, social and cultural relationships were established in a short time between the Republic of Turkey and the Kyrgyz Republic which declared independence in 1991. The most important of these relationships were built up in education.

Kyrgyz-Turkish Manas University was established on September 30, 1995 in order to crown relations between the two brotherly and friendly states

* Prof. Dr.; Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, calyilmaz@gmail.com.

within the framework of education and culture agreements signed in Izmir, and it started teaching in the 1997-1998 academic year.

It has been 20 years since the establishment of Kyrgyz-Turkish Manas University which has become the rising star of the Asian region with its physical structure, academic quality, and scientific and academic activities.

Thousands of students have so far graduated from the University which incorporates 9 faculties, 3 colleges, 2 institutes, and 5 research and application centers.

Kyrgyz-Turkish Manas University at which around 5000 students today study is a university where scientific and academic activities, and research and studies in the field of language, history, and archeology have been undertaken in addition to educational activities. To this end, a museum (Archaeology-Museum of Ethnography Laboratory Museum) was created at the university; and a number of materials discovered as a result of surface explorations and excavations conducted by academicians and students were brought to this museum.

The present paper first introduces Kyrgyz-Manas University and later provides information on former Turkish culture and civilization works at the University.

Keywords: Kyrgyz-Turkish Manas University, Former Turkish culture and civilization works, archeology, ethnography, museum.

Giriş: Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi:

Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesindeki eski Türk kültür ve uygarlık eserlerini dikkatlere sunmadan önce kuruluşunun 20. yılını geride bırakan; Kırgızistan'ın ve Türkiye'nin eğitim öğretim alanında Asya coğrafyasındaki öncüsü ve övüncü hâline gelen Manas Üniversitesi hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır:

- **Üniversitenin Adı:**

Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi, hayatı destanlaştırılan, Kırgızların ve bütün Türk Dünyası'nın millî ve efsanevi kahramanı "Manas"ın adını taşımaktadır.

- **Üniversitenin Kuruluşuna Dair:**

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan / kurulan devletlerden biri de Kırgızistan Cumhuriyeti olmuştur.

Kazakistan, Tacikistan, Özbekistan, Çin Halk Cumhuriyeti ile komşu olan Kırgızistan Cumhuriyeti Asya kıtasının en merkezî ve stratejik bölgesinde bulunmaktadır.

Bugünkü Kırgızistan Cumhuriyeti sınırları içinde kalan topraklar da tarihte pek çok Türk devlet ve topluluğunun da kurulmasına, gelişmesine, ihtişamına ve yıkılışına sahne olmuştur.

Kırgızistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki tarihî, sosyal, kültürel ve etnik bağlar (diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi) Türkiye'nin Kırgızistan'a büyük ilgi göstermesine vesile olmuştur. Bu yakın ilgi Kırgızistan Cumhuriyeti tarafından da karşılık bulmuş; ikili ilişkiler kardeşlik çerçevesinde artarak devam etmiştir.

Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi de iki kardeş devlet arasındaki ilişkilerin taçlandırılması amacıyla İzmir'de imzalanan eğitim ve kültür anlaşmaları çerçevesinde 30 Eylül 1995 tarihinde kurulmuş; 1997-1998 yılında da eğitim öğretime başlamıştır.

Foto 1: Manas Üniversitesinin şehir merkezindeki¹ binasının önünde bulunan tabelanın görüntüsü²

¹ Manas Üniversitesinin şehir merkezindeki binası Bişkek'in en merkezi bölgelerinden birinde / Tınçtık Caddesi 56 numaralı adreste bulunmaktadır.

Manas Üniversitesi kuruluş yıllarında Bişkek şehir merkezinde eğitim öğretime başlamıştır.

Foto 2: Manas Üniversitesinin şehir merkezindeki binasının giriş kapısından bir görüntü

Foto 3: Manas Üniversitesinin şehir merkezindeki binasından bir görüntü

² Bu makalede yer alan fotoğrafların altlarında herhangi bir isim bulunmayanları tarafımdan çekilmiştir. Tarafımdan çekilmeyen fotoğrafların kime ait oldukları ise ilgili fotoğrafların altlarında belirtilmiştir. Bugün için sıradan görünen her fotoğraf, gelecek için tarihi bir belge niteliği taşımaktadır. Bu sebeple makalede verilen bilgiler fotoğraflarla desteklenmiştir.

Manas Üniversitesinde eğitim öğretim faaliyetleri bir yandan şehir merkezindeki binada devam ederken diğer yandan Kırgızistan Cumhuriyeti'nin yetkili makamlarıyla Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan anlaşmalar çerçevesinde Cal mevkiinde tahsis edilen arazide yeni yerleşke inşa edilmeye başlanır.

Eğitim öğretim esas itibarıyla (sonraki yıllarda Ünlü Kırgız Yazar ve Devlet Adamı Cengiz AYTMATOV'un adı verilen) bu yerleşkedeki (son derece modern) binalarda sürdürülür.³

Foto 4: Manas Üniversitesinin Cengiz AYTMATOV Yerleşkesi'nin giriş kapısının görüntüsü⁴

³ Manas Üniversitesinin yönetimle ilgili bazı birimleri ile bazı bölümler şehir merkezindeki binada faaliyetlerine devam etmekte; bu binada ayrıca yemekhane de bulunmaktadır. Cengiz AYTMATOV Yerleşkesi'nde ise modern fakülte binalarının yanında lojmanlar, konukevleri, merkezi kütüphane, kafeteryalar, spor kompleksleri, cami vd. mevcuttur.

⁴ Cengiz AYTMATOV Yerleşkesi'nin giriş kapısı esas itibarıyla Kırgız çadırının ana yapısını temsil etmektedir.

Foto 5: Manas Üniversitesi'nin Cengiz AYTMAOV Yerleşkesi'ndeki rektörlük binasının giriş kısmının görüntüsü

Foto 6: Cengiz AYTMAOV Yerleşkesi'ndeki fakülte binalarından genel bir görüntü

- **Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesindeki Akademik Birimler:**⁵

Bütçesinin büyük bölümü Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından karşılanan Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesinin bünyesinde **9 fakülte** (Edebiyat Fakültesi, Fen Fakültesi, İletişim Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Veteriner Fakültesi, Ziraat Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İlahiyat Fakültesi), **4 yüksekokul** (Yabancı Diller Yüksekokulu, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, Meslek Yüksekokulu), **2 enstitü** (Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fen Bilimleri Enstitüsü), **6 araştırma ve uygulama merkezi** (Türk Uygarlığı Araştırma ve Uygulama Merkezi, Orta Asya Araştırmaları Merkezi, Biyoteknoloji - Biyoçeşitlilik Araştırma ve Uygulama Merkezi, Uzaktan Eğitim Merkezi, Sürekli Eğitim Merkezi, Teknoloji Merkezi, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi) bulunmaktadır.

Foto 7: Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Kırgızistan Cumhuriyeti'nin bayraklarıyla Manas Üniversitesinin logosunun görüntüsü

⁵ Manas Üniversitesi ile ilgili bu bölüm Manas Üniversitesinde yapmış olduğum gözlemler, bazı öğretim üyeleriyle gerçekleştirdiğim görüşmeler; üniversitenin web sitesinden (www.manas.kg, manas.edu.kg), üniversiteyle ilgili tanıtım amaçlı yayınlanan bültenlerden, kataloglardan ve albümlerden edindiğim bilgiler ışığında hazırlanmıştır.

Manas Üniversitesi bugün gelinen noktada kuruluşunun 20. yılında Türk dünyasının ve Orta Asya coğrafyasının eğitim öğretim alanında parlayan yıldızı olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda Bologna sürecini de esas alarak uluslararası bir üniversitenin karakteristiklerine sahip olan Manas Üniversitesi “Sistem ve Mevzuat, Çağdaş Eğitim Öğretim Ortamları”, “Nitelikli İnsan Kaynakları”, “İleri ve Modern Teknolojik Altyapısı”, “Güçlü Fiziki İmkanları”, “Ülkenin En Gelişmiş Bilişim Altyapısı”, “Kütüphane ve Öğrenme Merkezi” ile camiasına 24 saat her alanda hizmet veren canlı bir organizma gibi çalışmaktadır (www.manas.kg).

Foto 8: Manas Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sebahattin BALCI Türk Dünyası Vatandaşlığı Projesi⁶ ile ilgili sempozyumda konuşma yaparken

Eğitimde uluslararası bir marka ve bilimde Orta Asya’da bir cazibe merkezi olma yolunda önemli mesafeler kat eden; Türk Konseyinin ve Türk Üniversiteler Birliğinin⁷ çalışmalarına büyük katkılar sağlayıp 2016 yılında Türk Üniversiteler Birliğinin dönem başkanlığını üstlenen Manas Üniversitesi uluslararası ilişkilere büyük önem vermektedir. Başta

⁶ Manas Üniversitesi, Türk Dünyası için büyük önem taşıyan; Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri arasında yer alan; danışmanlığını Cengiz ALYILMAZ’ın, yürütücülüğünü ise Semra ALYILMAZ’ın yapmış olduğu Türk Dünyası Vatandaşlığı Projesi’nin de paydaşlarından biridir. 2015 yılında “Türk Dünyası Yazarlar ve Sanatçılar Vakfı (TÜRKSAV) Türk Dünyasına Hizmet Ödülü”ne layık görülen Türk Dünyası Vatandaşlığı Projesi’nin diğer paydaşları arasında Valeh Hacılar Uluslararası Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Vakfı, Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim) Derneği, Gaziantep Üniversitesi, Bitlis Eren Üniversitesi bulunmaktadır. Proje hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Alyılmaz C., 2015, s. 69-76; Alyılmaz S., 2015, s. 77-85.

⁷ Türk Konseyinin ve Türk Üniversiteler Birliğinin faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mert, 2015, s. 273-290.

Türkiye olmak üzere 20 ülkeden 144 kurum ve kuruluşla imzalanan anlaşmalar çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetler bunun apaçık göstergesidir.

Son 5 yıl içerisinde sistem, kurumsallaşma, eğitim öğretim programları, insan kaynakları, güçlü bilişim altyapısı, kütüphane ve öğrenme merkezleri, eğitim öğretim bilimsel araştırma ve topluma hizmet sunmada, ileri ve modern donanıma sahip teknoloji merkezi, laboratuvarları, atölyeleri ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilen bilimsel faaliyetler, ilmî araştırmalar, projeler ve yayınlar ile akademik kalitede de güvenilirlik çizgisini yakalayıp dış denetime hazırlanan Manas Üniversitesi kurumsal yönetimde almış olduğu TSE ISO 9001 2008 Belgesi ile yönetimdeki kalite güvencesini de tescil ettirmiştir (www.manas.kg).

Manas Üniversitesinde 16 ülkeden 5000 civarında öğrenci Türkçe ve Kırgızca olarak öğrenim görmektedir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı öğrenciler üniversiteye ÖSYM tarafından Türkiye’de yapılan sınavlarla; Kırgızistan Cumhuriyeti vatandaşları ile diğer ülkelerden, Türk cumhuriyetlerinden ve akraba topluluklardan gelenler ise ÖSYM’nin Manas Üniversitesindeki temsilciliğinin ve Kırgızistan yetkili makamlarının birlikte yaptıkları sınavlarla kabul edilmektedirler.

Foto 9: Manas Üniversitesine girmek için sınav sırasında bekleyenlerin görüntüsü⁸

⁸ Manas Üniversitesine sınırlı sayıda öğrenci alınmasına rağmen eğitim öğretim kalitesi, öğrencilere sunulan imkânlar vd. üniversiteye olan ilginin her geçen yıl daha da fazla artmasını sağlamaktadır.

Manas Üniversitesinde eğitim ve öğretim kalitesinin yüksek olmasında, üniversitenin uluslararası nitelik kazanmasında, her alanda başarılı faaliyetlerle adından söz edilmesinde üniversiteye Türkiye ve Kırgızistan devletlerinin sağladıkları imkânların, gerçekleştirilen bilimsel, sosyal ve kültürel faaliyetlerin, yayınlanan eserlerin ve seçkin akademik kadronun rolü çok büyüktür. Nitekim Manas Üniversitesinde kuruluşundan bugüne kadar genelde Kırgızistan'ın ve Türkiye'nin farklı üniversitelerinden gelen alanında temayüz etmiş bilim adamları ve yöneticileri görev yapmışlardır. Bu bilim adamlarının ve yöneticilerin akla ilk gelenler şunlardır:⁹

Kırgızistan'dan: Abdıldacan Akmataliyev, Akmatali Alimbekov, Alla Narozya, Anarkül Urdaletova, Anvarbek Mokeev, Artıkpay Süyündükov, Asılbek Kulmırzaev, Aygerim Dıykanbayeva, Bakıtbek Orunbekov, Beyşebay Usubaliyev, Burul Sagınbayeva, Camgırбек Bököşev, Ceenbek Alımbayev, Cıldız Alımova, Cusup Pirimbayev, Çetin Cumagulov, Kadıralı Konkobayev, Kadırkul Ömürkulov, Kadyan Boobekova, Karıbek Moldobayev, Kayrat Belek, Kıyaz Moldokasımov, Kubatbek Tabaldiyev, Kuseyin İsayev, Layli Ükübayeva, Mirzat Rakımbekuulu, Muratbek Kocobekov, Negizbek Şabdanaliyev, Nurdin Useev, Osmonakun İbrahimov, Rahat Macitova, Roza Abdıkulova, Salıcan Cıgitov, Taalay Abdiyev, Talip İbraimov, Turar Koyçuyev, Ulanbek Alımov, Venera Akmatova, Zamira Derbişeva, Zeba Musabayeva.

Türkiye'den: Abdullah Karaçağ, Ahmet Buran, Ahmet B. Ercilasun, Ahmet Güngör, Alpaslan Âşık, Ali Birinci, Ali Bahadır, Arif Çağlar, Ayhan Bay, Ayhan Sürek, Bayram Kodaman, Bilge Ercilasun, Cengiz Alyılmaz, Cengiz Buyar, Cihan Özdemir, Doğan Kaya, Ergin Ayan, Fatma Ürekli, Fahri Unan, Gülçin Çandarlıoğlu, Gülden Sağol Yüksekaya, Güljanat Ercilasun, Hakan Taş, Halit Aşlar, Harun Bal, Hayati Beşirli, Hülya Kasapoğlu Çengel, Hüseyin Özbay, Işık Özkan, İbrahim Şahin, Kâmil Akarsu, Kemal Karahan, Kerim Sarıgül, Konuralp Ercilasun, Leyla Karahan, Mehmet Aydın, Mehmet Kıldıroğlu, Mehmet Şişman, Metin Akkuş, Mevlüt Gültekin, Muhittin Gümüş, Mustafa Aksoy, Mustafa Sinan Kaçalın, Muzaffer Ürekli, Orhan Bilgin, Orhan Söylemez, Osman Yorulmaz, Önal Kaya, Remzi Ataoğlu, Reşat Genç, Sebahattin Sivrikaya, Sahavet Gürdal, Semra Alyılmaz, Servet Özdemir,

⁹ Bilim adamlarının ve yöneticilerin adları yazılırken alfabetik sıra esas alınmıştır. Manas Üniversitesinde görev yapan ancak adları burada bulunmayan bilim adamları mutlaka vardır. Buraya hafızamda adları yer eden ve yaptıkları bilimsel – akademik faaliyetlerle adlarından Manas Üniversitesinde hâlâ söz edilen isimler alınmıştır.

Sebahattin Balcı, Selahattin Sarı, Seyfullah Çevik, Şuayip Karakaş, Tuncer Baykara, Tuncer Gülensoy, Tülay Çevik, Üçler Bulduk, Vehbi Başkapan, Ziya Arpalı.

- **Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesindeki Sosyal ve Kültürel Faaliyetler:**

Manas Üniversitesinde bir yandan eğitim öğretim faaliyetleri uluslararası düzeyde başarılı bir şekilde sürdürülürken; diğer yandan sosyal, kültürel ve sanatsal faaliyetler aynı şekilde gerçekleştirilmektedir.

Manas Üniversitesindeki folklor ekipleri ve müzik grupları yaptıkları başarılı faaliyetlerle Kırgızistan'da ve Asya coğrafyasında adlarından sürekli söz edilir hâle gelmişlerdir.¹⁰ Bunda söz konusu ekiplerin Türk boy ve topluluklarının yaşayışlarına, inanışlarına ait tarihî değerlerden, verilerden, bilgi ve birikimlerden yararlanmalarının rolü büyüktür. Bu bağlamda Manas Üniversitesinin son derece zengin bir kostüm ve musiki aletleri arşivine sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Foto 10: Manas Üniversitesindeki folklor ekiplerinden birinin görüntüsü

¹⁰ Manas Üniversitesindeki farklı fakültelerde okuyan öğrencilerden oluşan ekiplerin başarılı çalışmalarının arkasında onları her zaman destekleyen üniversite yöneticilerinin ve yıllardan beri yılmadan, usanmadan eğitip başarılı etkinliklerin gerçekleşmesine vesile olan akademisyenlerin (özellikle de Öğretim Görevlisi Sebahattin Sivrikaya'nın) rolü büyüktür.

Foto 11: Manas Üniversitesindeki folklor ekiplerinden birinin görüntüsü

Foto 12: Manas Üniversitesindeki folklor ekiplerinde görev yapan otantik kıyafetler içindeki öğrencilerden birinin görüntüsü

Foto 13: Manas Üniversitesindeki folklor ekiplerinden birinin görüntüsü

Foto 14: Manas'ın Kızları Anadolu halk oyunlarını icra ederlerken

Foto 15: Manas Üniversitesindeki folklor ekiplerinden birinin görüntüsü

Foto 16: Manas'ın Kızları Kırgız halk oyunlarını icra ederlerken

Foto 17: Manas Üniversitesi musiki ekiplerinden birinin dinleti öncesindeki görüntüsü

Foto 18: Manas Üniversitesinin kopuzcularından birkaçının icra sırasındaki görüntüsü

Manas Üniversitesindeki Eski Türk Kültür ve Uygarlığı İle ilgili Eserler:

Manas Üniversitesindeki eski Türk kültür ve uygarlık eserlerini; Arkeoloji Müzesindeki Eserler, Taş Babalar, Diğer Eserler başlıkları altında incelemek mümkündür:

- **Arkeoloji - Etnografya Laboratuvarı Müzesindeki Eserler:**

Müzeler, hem farklı dönemlerde insan toplulukları (boylar, soylar, milletler) tarafından vücuda getirilen yaşayışa ve inanışa ait somut objelerin hem de evrendeki diğer canlı ve cansız varlıkların saklandıkları ve sergilendikleri mekânlardır.

Tarihe, bilime, kültüre, sanata, edebiyata, dile... ait varlıkların korunup sergilendikleri müzeler her yaşta ve her seviyede insanın bilgilendirilmesinde ve bilinçlendirilmesinde de önemli rol oynayan eğitim öğretim kurumlarıdır. Bu sebeple insanlar atalarına ait mirası korumak ve eğitim öğretim materyali olarak kullanmak için önceleri şehirlerde, kasabalarda, köylerde; sonraları ise, eğitim kurumlarında (okullarda ve üniversitelerde) müzeler açmışlardır.

Foto 19: Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü öğrencileri 2004 yılında yaptıkları (Kök)türk harfli objelerle¹¹

¹¹ Manas Üniversitesinde görev yaptığım süre içinde bu müzenin temelini oluşturmak için Edebiyat Fakültesi binası içindeki odalardan birini müze olarak düzenlemiş; öğrencilerime yaptırmış olduğum (Kök)türk harfli objeleri ve Kırgızlara ait bazı otantik dokümanları orada teşhir etmişim. 2005 yılında Manas Üniversitesinden ayrıldıktan sonra

Foto 20: Manas Üniversitesi yüksek lisans öğrencileri¹², 2004 yılında kendileri ve Türkoloji Bölümü lisans öğrencileri tarafından yapılan ve üzerlerinde (Kök)türk harfli yazılar bulunan bazı objelerle

*Foto 21: 2004 yılında Manas Üniversitesindeki yüksek lisans öğrencileriyle yazıt bilimi dersinde
(Foto: Negizbek ŞABDANALİYEV)*

bu oda ihtiyaca binaen kapatılmış; söz konusu envanterin tarihî eser niteliği taşıyanları Manas Üniversitesindeki “Arkeoloji - Etnografya Müzesi”ne taşınmış; öğrencilerim tarafından farklı objeler üzerine (Kök)türk harfli metinlerin işlendiği objeler ise konuyla ilgili hocaların odalarına nakledilmiştir.

¹² Negizbek ŞABDANALİYEV, Nurdin USEEV, Osman ARICAN, Tatyana POPOVA, Kambek UMURZAKOV, Fatih SERÇE ve Gülzat NURDİNKIZI’ndan oluşan ve kendilerine tarafımdan yazıt bilimi dersi verilen yüksek lisans öğrencileri bugün Kırgızistan’daki ve Türkiye’deki farklı üniversitelerde öğretim üyesi ve öğretim görevlisi olarak çalışmaktadırlar. Bunlardan Dr. Nurdin USEEV ve Dr. Negizbek ŞABDANALİYEV’in (Kök)türk harfli yazıtlarla ilgili başarılı çalışmalar yaptıklarını gururla belirtmeliyim.

2004 - 2005 Öğretim Yılı'nda Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesinde meslektaşım Doç. Dr. Semra ALYILMAZ ile birlikte misafir öğretim üyesi olarak çalışmış; eğitim öğretim faaliyetlerinin yanı sıra (farklı disiplinlerde akademik çalışmalarını sürdüren bilim adamlarıyla birlikte) Kırgızistan'daki anıtların, yazıtların *vd.* kültür ve uygarlık eserlerinin epigrafik ve fotogrametrik belgelenmelerini gerçekleştirmiştik.

Yüzey araştırmalarımız sırasında Kırgızistan sınırları içinde farklı Türk boy ve toplulukları tarafından vücuda getirilen pek çok eserin bulunduğunu; bunların gerekli şekilde korunamadıklarını; tarihî eserlerin rahatlıkla alınıp satılabilen objeler hâline getirildiklerini tespit etmiş; hazırlamış olduğumuz rapor, makale, bildirilerle ve ikili görüşmelerde mevcut durumun önüne geçilmesi için konunun yetkililerinin ve ilgililerinin dikkatini çekmiştik (Alyılmaz, 2006, s. 17-27).

Her tarihî eser bulunduğu yerin tapu senedidir ve bulunduğu yerde korunmalıdır. Ancak bir tarihî eser bulunduğu yerde korunamıyorsa, kaybolma, çalınma, kırılıp parçalanma riski taşıyorsa o zaman kapalı mekânlara / müzelere taşınmalıdır. Bu sebeple biz Kırgızistan coğrafyasında kaybolma riski taşıyan ve korunamayan eserlerin müzelere taşınmasını; bu bağlamda söz konusu eserlerin Manas Üniversitesi Türk Uygarlığı Araştırma ve Uygulama Merkezi bünyesinde oluşturulacak bir müzede (Türk Uygarlığı Müzesinde) restorasyonlarının ve konservasyonlarının yapılarak teşhir edilebileceklerini Manas Üniversitesi Rektörlüğüne ve Kırgızistan Kültür Bakanlığı yetkililerine sözlü ve yazılı olarak bildirmiştik. Bununla da kalmayıp hem Kırgızistan'daki hem de Orta Asya'daki tarihî eserlerin ve diğer kültürel varlıkların korunması, araştırılıp incelenmesi ile ilgili olarak 2004 yılında "Orta Asya'daki Kültür ve Uygarlıkların Araştırılması" başlıklı kapsamlı bir bilimsel araştırma projesi hazırlanmış; içinde seçkin ve saygın 70 bilim adamının yer aldığı 8 araştırma grubu oluşturulmuştu.¹³

Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri arasında yer alan ve senatoca onaylanan proje şu gruplardan oluşmaktaydı:

¹³ Projenin genel sekreterliğini Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ; yöneticiliğini ise, Prof. Dr. Ahmet BURAN yapmıştır. Kırgızistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Kırgızistan Bilimler Akademisi, Kırgızistan'daki ilgili kurum ve kuruluşların temsilcileriyle projenin bütün ayrıntıları görüşülmüş; projenin gerçekleştirilmesi hususunda mutabakat sağlanmış; ancak bugüne kadar uygulamaya konulamamıştır. "Orta Asya'daki Kültür ve Uygarlıkların Araştırılması" projesinin güncellenerek hayata geçirilmesi hem tarihî eserlerin ve kültürel varlıkların ortaya çıkarılıp korunmalarının yolunu açacak hem de Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesinin uluslararası alanda tanıtımına katkı sağlayıp sosyal bilimler alanında marka hâline gelmesine vesile olacaktır.

Epigrafik Belgelemeler ve Yüzey Araştırmaları Grubu,

Ağız, Sözlü Edebiyat ve Folklor Araştırmaları Grubu,

Sözlü Tarih, Etnoloji, Antropoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Grubu,

Yazılı Tarih Araştırmaları Grubu,

Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları Grubu,

Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Grubu,

Rölöve, Jeodezi ve Fotogrametri Araştırmaları Grubu,

Geleneksel Halk Sanatları, Halk Oyunları ve Halk Müziği Araştırmaları Grubu.

Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesinde görev yaptığımız sürede bizlerle uyum içinde çalışan; tarihî eserlerle ve proje ile ilgili olarak Kırgızistan'ın yetkili kurum ve kuruluşlarının temsilcileriyle yaptığımız görüşmelere katılan bilim adamlarından biri de Arkeolog Prof. Dr. Kubatbek TABALDİYEV'dir.¹⁴

Foto 22: Cengiz ALYILMAZ ve Kubatbek TABALDİYEV 2004 yılında Koçkor Yazıtları'ndan birinin yanında (Foto: Semra ALYILMAZ)

¹⁴ Kırgızistan'daki anıtlar, yazıtlar, kültür ve uygarlık eserleri ile ilgili olarak Doç. Dr. Semra ALYILMAZ ile birlikte yapmış olduğum yüzey araştırmaları sırasında Çetin CUMAGULOV, Kadirali KONKOBAYEV, Nurdin USEEV, Negizbek ŞABDANALİYEV ve Kamıbek UMURZAKOV'un yardımlarını gördüğümüzü belirtmek isterim. Kendilerine bu vesileyle teşekkür ederim.

Manas Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yapan TABALDİYEV de (tıpkı bizler gibi) yıllardan beri bir yandan eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürürken diğer yandan ekip arkadaşları ve öğrencileriyle¹⁵ birlikte alan araştırmaları gerçekleştirmekte ve arkeolojik kazılar yapmaktadır.

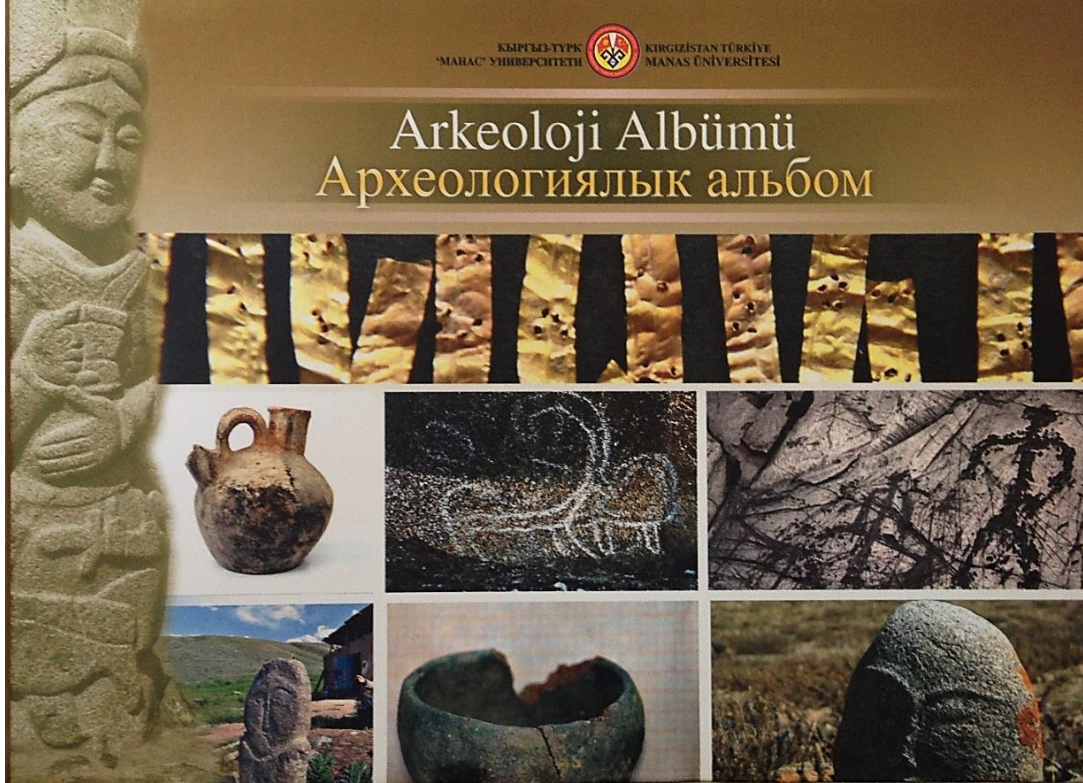

Foto 23: Kubatbek TABALDİYEV'in ekip arkadaşları ve öğrencileri ile birlikte yaptığı çalışmalarını konu alan ve Manas Üniversitesi tarafından yayınlanan kitabın¹⁶ kapak görüntüsü

TABALDİYEV'in ekip arkadaşları ve öğrencileri ile birlikte gerçekleştirdikleri yüzey araştırmaları ve kazılar sonucunda elde edilen bazı objeler Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sebahattin BALCI'nın ve Rektör Vekili Asılбек KULMIRZAEV'in öncülüklerinde Manas Üniversitesinin Cengiz AYTMATOV Yerleşkesi'nde

¹⁵ Prof. Dr. Kubatbek TABALDİYEV'in yüzey araştırmaları sırasında ekip arkadaşları ve öğrencileri arasında yer alan Dr. Kayrat BELEK, Künbolot AKMATOV, Asel KADIROVA ve Ömürbek DÖÖLÖTBEKOV özverili ve gayretli çalışmalarlarıyla dikkati çekmektedir. bk. Useev, 2014, s. 206-210.

¹⁶ Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi Rektörlüğü tarafından TABALDİYEV'in ekip arkadaşları ve öğrencileriyle birlikte yapmış oldukları çalışmalarını belgeleyen ve ölümsüzleştiren *Arkeoloji Albümü / Археологиялык альбом* (Bişkek, 2014, 184 s.) adlı bir eser yayınlanmıştır. Türkçe ve Kırgızca olarak yayınlanan eserin yazarları Prof. Dr. Kubatbek TABALDİYEV, Dr. Alpaslan AŞIK; redaktörü Prof. Dr. Remzi ATAÖĞLU, editörleri Doç. Dr. Taalay ABDİYEV ile Doç. Dr. Burul SAGINBAYEVA'dır. Eserin düzenlemesi ise Ümit DİKMEN ve Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sebahattin BALCI tarafından yapılmıştır. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Useev, 2014, s. 206-210.

açılan (bizim yıllardır hayal ettiğimiz) “Arkeoloji - Etnografya Laboratuvarı Müzesi”nde¹⁷ sergilenmeye başlanmıştır.¹⁸

Foto 24: Prof. Dr. Kubatbek TABALDIYEV, Arkeoloji - Etnografya Müzesi'nin önünde

¹⁷ Laboratuvarlar modern müzecilik anlayışıyla oluşturulan her müzenin en önemli birimleri arasında yer alır. Eğer bir müze varsa onun mutlaka laboratuvarı vardır. Bu sebeple müzelerin adlarında “laboratuvar” kavram işaretinin yazılmasına ayrıca gerek yoktur. Manas Üniversitesindeki “Arkeoloji - Etnografya Laboratuvarı Müzesi”nin adının “Manas Üniversitesi Arkeoloji - Etnografya Müzesi” şeklinde düzeltilmesi yerinde olacaktır. Bu yazıda “Manas Üniversitesi Arkeoloji - Etnografya Müzesi” kavram işareti kullanılacaktır.

¹⁸ Müzedeki eserleri görüntülememiz sırasında yardımlarını esirgemeyen değerli dostum, ekip arkadaşım Prof. Dr. Kubatbek TABALDIYEV’e teşekkür ederim.

Rektörlük Makamının bulunduğu binanın alt katında, modern müzecilik anlayışıyla oluşturulan mekânda yer alan ve arkeolojik ve etnografik materyaller kronolojik olarak teşhir edilmektedirler.

Foto 25: Müzeden genel bir görüntü

Foto 26: Müzeden genel bir görüntü

Foto 27: Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sebahattin BALCI, TDK Başkanı Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN, TC Kırgızistan Büyükelçisi Metin KILIÇ, TDK Yazıt Bilimi Kolu Başkanı Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ, TDK Bilimsel Araştırmalar Müdürü Yaşar YILMAZ Manas Üniversitesi Arkeoloji - Etnografya Müzesinde (Foto: Osman MERT)

Bugün Kırgızistan Cumhuriyeti sınırları içinde kalan topraklarda (Kök)türk öncesinde Sakalar'ın, Hunlar'ın, Wu-sunlar'ın; (Kök)türk ve Uygur dönemlerinde ise, Türgişler'in, On-Oklar'ın ve Oğuz birliğine bağlı diğer grupların yaşadıkları bilinmektedir. Manas Üniversitesi "Arkeoloji - Etnografya Müzesi"nde kronolojik olarak sergilenen eserler de anılan dönemlere aittir.

Sergilenen eserler arasında: üzerlerinde grafiksel dil öğelerini (petroglifleri, damgaları ve yazıtları) barındıran farklı boy ve ebatlardaki taşlar, taş babalar, tuğlalar, kerpiçler, künkler, farklı madenlerden yapılmış kullanım ve süs eşyaları (yemek kapları, saklama kapları, ritüel kaplar, çatal, kaşık, kazanlar, el değirmenleri, yün eğirme ve dokuma aletleri, eyerler, üzengiler, gemler, yaylar, oklar, sadaklar, kılıçlar, kamalar, bıçaklar, mühürler, yüzükler, kolyeler), hayvan kemikleri ve hayvan iskeletleri, bazı önemli eserlerin imitasyonları, maketleri ve görüntüleri (fotoğrafları, çizimleri) yer almaktadır.

Arkeoloji - Etnografya Müzesinde yer alan bazı eserlerin görüntülerini dikkatlere sunmak yararlı olacaktır.¹⁹

Foto 28: Arkeoloji - Etnografya Müzesindeki saklama kaplarından bir kaçının görüntüsü

¹⁹ Müzede 1000 civarında obje bulunmaktadır. Kendileriyle görüştüğümüz Manas Üniversitesi yetkilileri birbirinden kıymetli bu eserlerin kataloğunun ve albümünün yapılacağını söylediler. Bu sebeple burada yalnızca birkaç objenin görüntüsünü dikkatlere sunmakla yetineceğiz.

Foto 29: Manas Üniversitesindeki bilim adamları tarafından yapılan kazılarda ortaya çıkarılıp müzeye getirilen bazı kerpiçlerin görüntüsü

Foto 30: Üzerine insan yüzü tasvir edilmiş bir kerpiğin görüntüsü

Foto 31: Üzerinde kaya üstü tasvirleri barındıran bir eserin görüntüsü

Foto 32: Avlanma sahnesini yansıtan bir eserin / kaya parçasının görüntüsü

²⁰ 2005 yılında yaptığım yüzey araştırmaları sırasında bu eserin resmî bir kuruluşun girişinde çöp kutusu olarak kullanıldığını görmüş; yetkililerden izin alarak Manas Üniversitesine getirmiştim. Eserin bugün Manas Üniversitesi Arkeoloji - Etnografya Müzesi'nde sergilenmiş olduğunu görmemün mutluluğunu yaşadığımı belirtmek isterim.

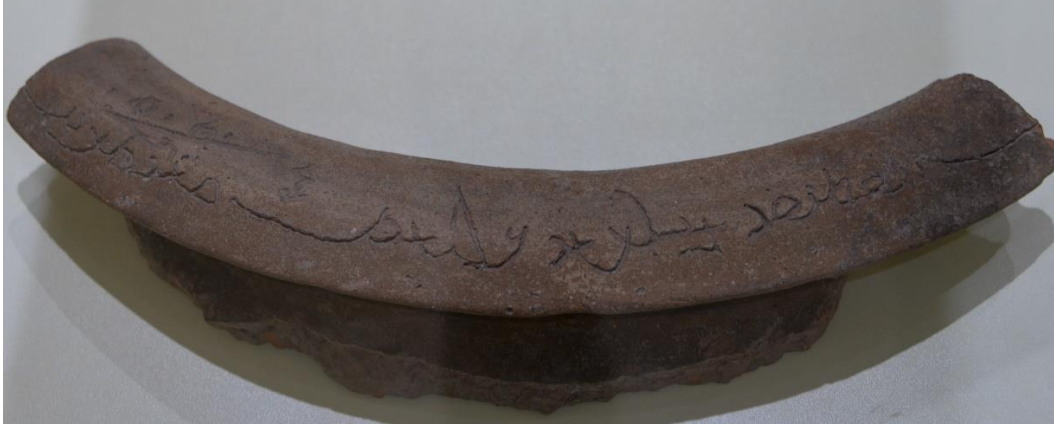

Foto 37: Üzerinde Soğdca bir yazıtı barındıran objenin görüntüsü

- **Manas Üniversitesindeki Taş Babalar:**

Eski Türk mezar geleneğinin ve anıt mezar komplekslerinin vaz geçilmez öğelerinden birini de taş babalar / bedizler oluşturur.

Ait oldukları dönemlerin seçkin ve saygın kişilerini (kağanlarını, katunlarını, prenslerini, prenseslerini, kumandanlarını, beylerini...) betimleyen bu eserler eski Türk boy ve topluluklarına ait en karakteristik kültür ve sanat eserleri arasında yer almaktadır.

Tarihte Türklerin yaşadıkları her bölgede vücuda getirilen ve bu bağlamda Kırgızistan'ın birçok bölgesinde rastlanan taş babalar, mezarlara / kurganlara / mezarlıklara ait birer obje olmalarının yanı sıra eski Türk boy ve toplulukların antropolojik özellikleri, yaşayışları, inanışları, giyim ve kuşamları, sosyal, kültürel ve ekonomik durumları... hakkında son derece kıymetli bilgiler edinmemize de vesile olmuşlardır. Anılan özelliklerine ve tarihî önemlerine rağmen taş babaların gerektiği şekilde korunduklarını söylemek ne yazık ki mümkün değildir.

Kırgızistan'daki taş babaların da çok azı bugün orijinal yerlerinde muhafaza edilmektedir. Zira taş babaların büyük bölümü buldukları yerlerden alınarak başka tarihî mekânlara, müzelerin teşhir salonlarına; müzelerin, kamu kurum ve kuruluşlarının veya özel sektöre ait işletmelerin bahçelerine taşınmışlardır. Bu eserlerin büyük bölümü açık alanlarda örtüsüz ve korunaksız biçimde sergilenmektedir.²¹

²¹ Kırgızistan'daki taş babalar ile ilgili olarak bk. Belli, 2003; Tabaldiyev ve Şamenova, 2006; Alyılmaz ve Alyılmaz, 2014.

Kırgızistan'ın farklı bölgelerinde parçalanma, kaybolma ve yok edilme ihtimali söz konusu olan bazı taş babalar, Prof. Dr. TABALDİYEV ve ekip arkadaşları tarafından buldukları yerlerden alınarak Manas Üniversitesine getirilmiştir.

Manas Üniversitesindeki taş babaların bir kısmı açık alanda; bir kısmı ise Arkeoloji - Etnografya Müzesinde teşhir edilmektedir. Taş eserler, tarihî açıdan en az diğer madenlerden (altın, gümüş, bronz *vd.*) yapılmış eserler kadar önemlidir. Ancak taş eserlerin ülkemizde ve dünyanın birçok bölgesinde gerekli şekilde korunmadıkları; genelde açık alanlarda örtüsüz ve korunaksız şekilde sergilendikleri inkâr edilmez bir gerçektir.

Manas Üniversitesinde açık alanda bulunan taş babaların mümkün olan en kısa sürede Arkeoloji - Etnografya Müzesinde oluşturulacak taş eserler bölümünde sergileneceğine olan inancımızı belirterek; üniversitedeki bazı taş babaların görüntülerini ilgilileriyle paylaşmak yerinde olacaktır:

Foto 38: Manas Üniversitesi Arkeoloji - Etnografya Müzesindeki taş babalardan ikisinin görüntüsü

Foto 39: Manas Üniversitesinin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin bahçesindeki taş babaların genel görüntüsü (Foto: Osman Mert)

Foto 40: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin bahçesindeki taş babalardan birinin görüntüsü

Foto 41: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin bahçesindeki taş babalardan birinin görüntüsü

Foto 42: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin bahçesindeki taş babalardan birinin görüntüsü

- **Duvar Resimleri ve Tablolar:**

Görsel sanatların en karakteristik dallarından biri olan resim, ilettiği mesaj dikkate alınarak dil bilimciler ve yazıt bilimciler tarafından grafiksel dil öğeleri içinde de değerlendirilmektedir.

Türk boy ve topluluklarının hem grafiksel dil ögesi hem de sanat unsuru olarak resimle ilgileri Milattan Önceki dönemlere dayanır. Asya'dan Avrupa kıtasına kadar Türklerin yaşadıkları bölgelerdeki binlerce yıl öncesine tarihlendirilen petroglifler / kaya üstü tasvirler ve farklı dönemlerde yapılmış duvar resimleri de bunu kanıtlar niteliktedir.

Foto 43: Kırgızistan'da Saymalı Taş'taki kaya üstü resimlerden bir görüntü

Foto 44: Tarihi Uyghur şehirlerinden Beş Balık'taki duvar resimlerinden bir görüntü
(Uyghur Özerk Cumhuriyeti)

Foto 45: Şeki'deki Han Sarayı'nın duvarlarındaki resimlerinden bir görüntü
(Şeki - Azerbaycan Cumhuriyeti)

Manas Üniversitesinin hem şehirdeki binasında hem de Cengiz AYTMATOV Yerleşkesi'ndeki binasında yer alan fakültelerin ve sosyal tesislerin (yemekhanelerin, kafeteryaların, spor salonlarının) duvarlarına eski Türk tarihini, kültürünü ve uygarlığını ilgilendiren birbirinden güzel duvar resimleri yapılmış ve tablolar asılmıştır.

Manas Üniversitesindeki tarihî, sosyal ve kültürel içerikli bu duvar resimleri ve tablolar hem bir geleneğin devam ettirilmesi hem de toplumsal değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemlidir.

Foto 46: Manas Üniversitesindeki duvar resimlerinden birinin yakın görüntüsü

Foto 47: Manas Üniversitesindeki duvar resimlerinden birinin görüntüsü

Foto 48: Kırgızların ve bütün Türk Dünyası'nın milli ve efsanevi kahramanı "Manas"ın Manas Üniversitesindeki konferans salonlarından birinin duvarındaki resmi

Foto 49: Manas Üniversitesindeki duvar resimlerinden birinin görüntüsü

Sonuç ve Öneriler:

Kırgızistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki tarihî kardeşliğin ve dostluğun nişanesi olarak 30 Eylül 1995 tarihinde kurulan Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi, bugün gelinen noktada kuruluşunun 20. yılını geride bırakmış; eğitim öğretim faaliyetlerinin yanı sıra bilim, kültür ve sanat alanlarında da Orta Asya coğrafyasının marka üniversitelerinden biri hâline gelmiştir.

Manas Üniversitesinin seçkin akademik kurumlar arasında yer almasında verilen eğitim ve öğretimin kalitesinin, modern eğitim öğretim ortamlarının ve nitelikli insan kaynaklarının rolü büyüktür.

Manas Üniversitesinde sürdürülen çağdaş eğitim ve öğretim anlayışının gereği olarak öğretim üyeleri ve öğrencilerin katılımıyla arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları gerçekleştirilmekte; ortaya çıkarılan eserler de üniversite bünyesinde oluşturulan Arkeoloji - Etnografya Müzesinde sergilenmektedir.

Manas Üniversitesi Arkeoloji - Etnografya Müzesinde eski Türk yaşayış ve inanışının ürünü Saka, Hun, Avar, (Kök)türk, Uygur, Kırgız, Karahanlı... dönemlerine ait birbirinden değerli pek çok eser bulunmaktadır. Ancak üniversiteye getirilen bazı eserler (taş babalar) Arkeoloji - Etnografya Müzesinin mevcut binasının yetersiz olması sebebiyle açık alanlarda örtüsüz ve korunaksız olarak muhafaza edilmektedir.

Bu sebeple:

- Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi bünyesinde son derece isabetli ve anlamlı bir şekilde kurulan Arkeoloji - Etnografya Müzesi için (içinde teşhir salonlarının, laboratuvarların, çalışma odalarının, konferans salonlarının... bulunduğu) özel bir mekân oluşturulmalıdır.

- Arkeoloji - Etnografya Müzesinde bulunan eserlerin bilimsel – akademik nitelikli albümleri ve katalogları hazırlanmalıdır.

- Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesinde eski Türk dili, Türk tarihi, Türk kültür ve medeniyeti, Türk arkeolojisi, Türk antropolojisi ve etnolojisi ile ilgili bilimsel araştırma projelerine ağırlık verilmeli; anılan konularda araştırma ve incelemeler yapan bilim adamları desteklenmelidir. Bu bağlamda üniversitede 2004 yılında başlatılan ve alt yapısı tamamlanan “Orta Asya’daki Kültür ve Uygarlıkların Araştırılması” projesinin güncellenerek uygulamaya konulması yararlı olacaktır.

- Kırgızistan'daki ve Orta Asya'daki tarihî eserlerin ve kültürel varlıkların korunması, bu eserlerin yok olma sürecinin önüne geçilmesi, bilim dünyasında ve kamuoyunda duyarlılık ve farkındalık oluşturulabilmesi için Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi önderliğinde popüler ve bilimsel eserler (kitaplar, albümler, kataloglar, belgeseller) hazırlanmalı; hazırlanan eserlerin her seviyeden okuyucuya ulaştırılmasına özen gösterilmelidir.

- Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji faaliyetlerinin Orta Asya'daki merkezi hâline getirilmeli; bu amaçla üniversite bünyesinde Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü açılmalı; söz konusu enstitüde farklı bilim dallarında (Türk Dili ve Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Türk Dünyası Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Türk Dünyası Halk Bilimi Ana Bilim Dalı...) yüksek lisans ve doktora seviyelerinde eğitim ve öğretim yapılmasına imkân verilmelidir.²²

- (Kök)türk harfli yazıtların en fazla bulunduğu ülkelerden biri de Kırgızistan Cumhuriyeti'dir. Nitekim büyük bölümü Batı (Kök)türlere (Oğuzlara, Türkişlere ve Karluklara) ve (çok azı ise) Kırgızlara ait ²³ Talas ve Koçkor Yazıtları Kırgızistan Cumhuriyeti'nde bulunmaktadır. Ülke sınırları içinde Arap harfli yazıtlar başta olmak üzere farklı alfabe ve dillerle yazılmış binlerce yazıt vardır. Hem Kırgızistan'daki yazıtlarla hem de Asya coğrafyasındaki diğer yazıtlarla ilgili araştırma ve incelemelerin akademik seviyede yapılabilmesi için Manas Üniversitesi bünyesinde Yazıt Bilimi Merkezi / Epigrafi Merkezi açılmalıdır. Manas Üniversitesi bünyesinde Yazıt Bilimi Merkezinin açılmasına diğer Türk Cumhuriyetleri de mutlaka destek vermelidirler. Zira yazıtlar bütün Türk devletlerinin ve topluluklarının ortak kültürel mirasıdır. Yazıt Bilimi Merkezinin kuruluş aşamasında konuyla ilgili bilim adamlarının (başta yazıt bilimciler olmak üzere) deneyimlerinden ve birikimlerinden yararlanılmalı; bu amaçla faaliyet gösteren enstitülerin ve merkezlerin faaliyetleri ciddi biçimde araştırılıp incelenmeli; Türk Dil Kurumu Yazıt Bilimi Kolu ile de iş birliği yapılmalıdır.

²² Türkiye'deki bazı Türkiyat Araştırmaları Enstitülerinin yüksek lisans ve doktora seviyelerinde eğitim öğretim yaptırılmalarına (kadro yetersizliği nedeniyle) YÖK tarafından izin verilmemektedir. Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesinde Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü açılırken bu durum göz önünde buldurulmalı; ana bilim dalları için gerekli olan öğretim üyeleriyle önceden anlaşmalar yapılmalıdır.

²³ IX. yüzyıldan sonra Türk birliği üzerinde egemenlik kuran Kırgızlar, tarihî, sosyal, kültürel ve stratejik bakımdan büyük önem taşıyan ve aralarında bir zamanlar "Batı (Kök)türklerinin kağanlık merkezinin de bulunduğu topraklara (başta bugünkü Kırgızistan coğrafyası olmak üzere) yerleşirler. Kırgızların önceki yurtları / ana vatanları Kögmen Dağları'nın kuzeyi ile Yenisey Irmağı'nın kollarından Kem havzası arasında bulunmaktaydı. Anılan coğrafyada vücuda getirilen ve konunun uzmanlarınca Yenisey Yazıtları diye adlandırılan (Kök)türk harfli eski Türk yazıtlarının büyük bir kısmının Kırgızlara ait olması da Kırgızların ana vatanlarının bugün yaşadıkları yerler olmadığını açıkça kanıtlamaktadır (Alyılmaz, 2006, s. 17).

• Kırgızistan'ı ziyaret edecek veya Kırgızistan'da yüzey araştırmaları yapacak olan bilim adamları (yazıt bilimciler, dilciler, tarihçiler, sanat tarihçiler, arkeologlar...) diğer müzelerle birlikte Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Arkeoloji - Etnografya Müzesini de mutlaka ziyaret etmelidirler.

Kaynaklar:

- Alyılmaz, C. (2006). Kırgızistan'daki (Kök)Türk harfli yazıtların bugünkü durumu. *Journal of Turkic Civilization Studies*, C 1, 2, 17-27.
- Alyılmaz, C. (2009). Kırgızistan'daki Arap harfli yazıtlar üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 4/8, 185-209.
- Alyılmaz, C. (2011). Zanaatlar güzel sanatlar müzesindeki Türk eserleri. *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010) From Ötüken to İstanbul, 1290 Years of Turkish Bildiriler / Papers*, İstanbul, 87-109.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Ankara.
- Alyılmaz, C. (2015). Türk Dünyası vatandaşlığına doğru. *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim)*, <http://www.tekedergisi.com/> Volume 4/1, 69-76.
- Alyılmaz, C. (2016). "Gobu"stan'ın gizemi ("Kıpçaklar"a giden yol). Ankara.
- Alyılmaz, S. (2015). Türk Dünyası vatandaşlığı projesi. *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim) Dergisi*, <http://www.tekedergisi.com/> Volume 4/1, 77-85.
- Alyılmaz, S. ve Alyılmaz, C. (2014). Eski Türk kadın heykellerinin düşündürdükleri. *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim) Dergisi International Journal of Turkish Literature Culture Education*, <http://www.tekedergisi.com/> Volume 3/4, 1-33.
- Belli, O. (2003). *Kırgızistan'da taş balbal ve insan biçimli heykeller stone balbals and statues in human form in Kirghizistan*. İstanbul.
- Mert, O. (2015). Türk konseyi (keneşi) Türk üniversiteler birliği ve Türk üniversiteler birliği 1. genel kurulu. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 53, Erzurum, 273-290.
- Tabaldiev, Ş. K. ve Şamenova. A. A. (2006). *Burananın balbal taşları Kamennie izvayaniya Burani the stone carvings at Burana tower*. Bişkek.
- Useev, N. (2014). Prof. Dr. Kubatbek Tabaldiev vd. tarafından hazırlanan *Arkeoloji Albümü / Arheologiyalık Al'bom* adlı eser üzerine, *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim) Dergisi International Journal of Turkish Literature Culture Education*, <http://www.tekedergisi.com/> Volume 3/4, 206-210.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ENKLİZ (EĞİLTİ)

Birol İPEK*

Öz

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde enkliz konusu üzerinde durulmuştur. Türkçenin en önemli özelliklerinden birisi ünlülerde görülen ses uyumudur. Ünlü uyumları Türkçenin en belirgin ses özelliğidir. Eski Türkçeden beri sözcüklerde görülen ünlü uyumu oldukça kuvvetlidir. Bu uyum büyük ses uyumu ve küçük ses uyumu olarak görülmektedir. Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Sözcüklere gelen ekler genelde kendisinden önceki sözcüğün son ünlüsüne göre ses uyumuna uyarlar. Ve bu kural çok kesindir. İstisnaları çok azdır. Fakat iki kök kelimenin birleşmesinde durum farklıdır. Köklerle eklerin birleşmesinde uyum bakımından, sonra gelen önce gelene tabi olurken biri ince biri kalın iki kökün birleşerek tek kelime meydana getirmeleri hâlinde önce veya sonra gelen değil, birleşik sözcükte genellikle anlamı hâkim olan sözcük değerini kendisine benzetir. Bu ses olayına enkliz denir. Örnek: O+bir>öbür, Bu+ile>böyle, Sekiz+on>seksen, Yok+ise>yoksa. Örneklerde de görüldüğü gibi biri kalın sesli biri ince sesli veya biri ince sesli biri kalın sesli iki bağımsız kelime birleşmesinde sonra gelen sözcük önce gelen sözcüğün ses uyumuna uymamaktadır. Oysa ses uyumunda kalınlık incelik bakımından sonra gelen önce gelene tabi olmak zorundadır. Türkçede iki sözcük birleşirken anlamı güçlü olan diğer sözcüğün ünlüsünü kendisine benzetmektedir. İki sözcüğün birleşmesi sırasında güçlü olan sözcük kalın ünlü veya ünlülerden oluşuyorsa sözcük kalın, eğer güçlü sözcük ince ünlü veya ünlülerden oluşuyorsa birleşik sözcük ona göre ses uyumuna uymaktadır. Enklizde çeşitli ses olayları da meydana gelmektedir. Ünlü düşmesi, ünlü değişmesi, ünlü yuvarlaklaşması, ünsüz değişmeleri vb. ses olayları da meydana gelmektedir. Enkliz olayında ortaya çıkan yeni birleşik sözcüklerin ses uyumuna uydukları görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Dil, ünlü uyumu, Türkiye Türkçesinde enkliz, birleşik sözcük.

ENCLITIC (EĞİLTİ) IN TURKEY TURKISH

Abstract

In this study, the subject about enclitic in TurkeyTurkish has been discoursed. One of the most important features of Turkish is vowel harmony. Vowel harmony rules are the most characteristic phonetic features of Turkish. Vowel harmony which has been observed in words since Old Turkish Period is notably vigorous. This harmony appears as major vowel harmony and minor vowel harmony. Turkish is an agglutinative language. Affixes attached to words are adjusted according to the last vowel of the former word and this rule is too rigid. Exceptions of this rule are few. However, the situation is different in compounding two root words. During the unification of roots and affixes in terms of harmony the latter one is subject to the preceding one whereas in the process of composing a unique word by the unification of two root words one with a back vowel and the other with a front vowel, not the preceding or the latter one but rather the one

* Yrd. Doç. Dr.; Fırat Üniversitesi İnanî ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, birolipek@msn.com.

which is dominant with respect to meaning in the compound word, assimilates the other one to itself. This phonetic change is called enclitic. Examples: O+bir>öbür, Bu+ile>böyle, Sekiz+on>seksen, Yok+ise>yoksa. As can be seen from the examples, in the unification of two words independent from each other one with a back vowel and the other one with a front vowel, the latter word does not conform with the harmony of the preceding one. However, in vowel harmony the latter word has to be subject to the preceding word in terms of backness. In Turkish when two words conjoin the one which has a stronger meaning assimilates the vowel of the other one to itself. During the unification of two words if the stronger word has back vowels compound word will have also back vowels and if the stronger word has front vowels then the compound word will have front vowels accordingly. In enclitic various phonetic changes occur. Some phonetic changes like vowel elision, vowel change, vowel rounding, consonant changes etc. also occur. The compound word which has been created by enclitic seems to be conformable to vowel harmony.

Keywords: Language, vowel harmony, enclitic in Turkey Turkish, compound word.

Giriş

Enkliz terimi köken olarak Yunanca'dır. Yunanca'dan diğer batı dillerine geçmiştir. Almanca sözlükte "enklise, enklisis" şeklinde yer almaktadır. Almanca-Türkçe Sözlük'te: Enklise "Vurgusuz bir kelimenin, kendinden önceki, daha vurgulu kelimeye dayanması, sona sığınma, enkliz" şeklinde geçmektedir (Almanca-Türkçe Sözlük, s. 273). İnternet ortamındaki Almanca bir sözlükte: "En|kli|se, En|kli|sis, die; -, ...isen [griech. égklisis = das Hinneigen] (Sprachw.): Verschmelzung eines unbetonten Wortes [geringeren Umfangs] mit einem vorangehenden betonten" (Yunancadan gelen bir kelime. Yunancadaki karşılığı, bir şeye meyletmektir. Dilbilimdeki anlamı (az kapsamlı) vurgusuz bir kelimenin kendinden önceki vurgulu bir kelimeyle birleşmesi / o kelime içinde erimesi) şeklinde tanımlanmıştır. (Universal Lexikon; 2016).

Türkçede enkliz terimini gramerimizde ilk defa Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, isimli eserinde kullanmıştır. Bu terimi daha sonra Şükrü Haluk Akalın, "Türkçe Sözcüklerin Ses Özellikleri" isimli makalesinde yer vermiştir. Şimdiye kadar Türkiye Türkçesinde "enkliz" terimi kullanılmıştır. Biz de bu çalışmamızda bu terimi kullandık. Ancak enkliz terimi batı kökenli olduğu için bu çalışmamızda bu terime karşılık Türkiye Türkçesinde "eğilti" terimini teklif ediyoruz.

Muharrem Ergin, enkliz terimini büyük ses uyumunu anlatırken kullanmış ve bu terimin tanımını şöyle yapmıştır. "Köklerle eklerin birleşmesinde uyum bakımından, sonra gelen önce gelene tabi olurken biri ince biri kalın iki kökün birleşerek tek kelime meydana

getirmeleri hâlinde önce veya sonra gelen değil, birleşik kelimedede umumiyetle mânâsı hâkim olan kelime diğerini kendisine benzetir.” Bu ses olayına enkliz denir (Ergin, 2009, s. 71). Şükrü Haluk Akalın, “Türkçe Sözlüklerin Ses Özellikleri”, isimli makalesinde Muharrem Ergin’in bu tanımını tekrar etmiştir. “Köklerle eklerin birleşmesinde uyum bakımından, sonra gelen önce gelene uyarken biri ince biri kalın iki kökün birleşerek tek sözcük oluşturmalarında önce veya sonra gelen değil, birleşik sözde genellikle anlamı baskın olan söz, diğerini kendisine benzetir” (Akalın, 2015, s. 102). Muharrem Ergin, bu tanımda özellikle ünlü benzeşmelerine dikkat çeker. Çünkü ünlülerdeki benzeşme denilince daha çok bir sözcüğün içindeki ünlüler anlaşılmalıdır. Oysa Ergin, iki ayrı sözcüğün birleşme esnasındaki ünlü benzeşmelerini anlatmaktadır. Gramerle ilgili kaynaklarda birleşik sözcüklerde ünlü uyumu aranmaz denildiği için bu olaya pek yer verilmemiştir. Birleşik sözcüklerde büyük ünlü uyumu aranmaz denildiği için bu başlık altında genellikle ünlü uyumuna uymayan örnekler verilir. Örnek: karadeniz, akciğer, çiçektozu (Hengirmen, 1997, s. 72).

Milan Adamovic’in, “Da/De İlgecinin Kaynağı”, isimli makalesini Almanca’dan Türkçe’ye çeviren Aziz Merhan, bu makalede geçen “enkliz” terimini, “kendisinden önceki vurgulu sözcüğe bitişik vurgusuz sözcük” olarak tanımlamıştır (Adamovic, 2006, s. 179). Diğer kaynaklarda araştırmacılar “enkliz” terimini kullanmasalar da birleşik sözcükler başlığı altında enkliz olayına uyan örneklere yer vermişlerdir.

Meriç Güven, “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Yazmalarındaki Türkçe Organ Adları Üzerine Bir İnceleme” isimli makalesinde bazı sözcüklerde büyük ses uyumunun (kalınlık-İncelik) son derece sağlam olduğunu ifade ederek “Bir+az>birez” enkliz örneğini verir (Güven, 2009, s. 136). Eski Anadolu Türkçesi için bu bir enkliz örneğidir. Türkiye Türkçesinde bu sözcük “biraz” şeklindedir ve tekrar uyum dışına çıkmıştır.

Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri isimli eserinde kaynaşma konusu içinde şu bilgileri verir: “Kaynaşmış bazı birleşik kelimelerde de sesli uyumuna rastlanır. Çoğu zaman bu bir ilerleyici benzeşme olarak görülür” der şu örnekleri verir: hay+demek>haydamak; kıl+ibik>kılıbık; yalın+öz>yalnız; sekiz+on>seksen; bir+az>birez. Banguoğlu, gerileyici benzeşmeye de şu örnekleri verir: sü+başı>subaşı; o+ile>öyle; o+bir>öbür; iç+kur>uçkur (Banguoğlu, 1986, s. 82). Banguoğlu’nun verdiği bu örnekler enkliz kuralına uymaktadır.

Mustafa Özkan, Türkçenin Ses ve Yazım Özellikleri, isimli eserinde “kaynaşma” başlığı altında bu olaya değinir ve şu bilgiyi verir “ünlü birleşmesi biçimindeki kaynaşmalarda

ortaya çıkan ünlü bazen önceki, bazen de sonraki gibi olur” der ve şu örnekleri verir. Ne+asıl>nasıl; Gele+umadım>gelemedim (Özkan, 2001, s. 168). Günay Karaağaç da, Büzüşme ile ilgili olarak ;

“Bir sözde yan yana bulunan iki veya daha çok hecedeki seslerin yahut da yan yana bulunan iki sözden birincisinin son sesi ile ikincisinin ön sesinin birleşip kaynaşması ve dolayısıyla hece sayısının azalması olayıdır. Ayrı hecelerdeki iki ünlünün bir tek ünlüde veya birden çok hecedeki seslerin tek hecede toplanması olayıdır; bu yüzden, hece kaynaşması olarak da bilinir” der (Karaağaç, 2012b, s. 69).

Ne+asıl>**nasıl** sözcüğünü enkliz örnekleri içinde yer vermedik. Bu örnek ünlü kaynaşması (birleşmesi), olayına bir örnek olabilir. Fakat bu sözcük iki ayrı sözcüğün birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu sözcük biri ince diğeri kalın ünlülerden oluşması bakımından enkliz tanımına da uymaktadır . U-mak=yeterli olmak, yardımcı fiili Eski Türkçede olumsuzu “u-ma-mak” şeklindedir; kök ünlünün düşmesiyle -ma-mak eki kalmıştır. Eski Anadolu Türkçesinden itibaren ünlü uyumuna uyarak gelmiştir (Banguoğlu, 1986, s. 489). Fakat, Osman Yıldız, Gele+umadım>gelemedim örneğiyle ilgili olarak;

“Her ne kadar müştereken görülen bir fonetik hadise olsa da birleşik kelime örneklerini konuya dair basit ve türemiş (gid-e u-madım>gidemedim) yapıları örneklerinden ayırmak gerekir. Ayrıca birleşiklerdeki ses hadiseleri ile eklerde görülen ses hadiseleri aynı kapsamda düşünülmemelidir. Bu bağlamda u-ma->-(y)AmA-, gibi örnekler, birleşik kelimelerle bir arada verilmemelidir” der (Yıldız, 2015, s. 249).

Bu örnekle ilgili olarak Zeynep Korkmaz da,

“tut-a-ma-, ver-e-me-, anla-y-a-ma-” gibi olumsuz ifadeler şeklen bil-, yardımcı fiilin kaldırılması ile yapılan zarf-fiiller üzerine doğrudan doğruya -ma/-me- olumsuzluk ekinin getirilmesi suretiyle yapılmış görünse de gerçekte ise, -a/-e zarf-fiil ekleri eski bir u- iktidar fiilinin izini taşımaktadır. Aksi hâlde -a/-e- zarf-fiil eki üzerine -ma/-me olumsuzluk ekinin gelmesi mümkün olmaz”

şeklinde fikir beyan eder (Korkmaz, 1995, s. 608). Bu örnek bir fiil ve bir yardımcı fiilden meydana gelen bir birleşik sözcüktür. Türkiye Türkçesinde olumsuzlarda u- yardımcı fiil düşer. gid-e u-madım>gidemedim. Bu örnek de enkliz tanımına uyduğu hâlde enkliz kuralına örnek olarak vermedik.

Türkçede yeni kavramlara, yeni oluş ve kılışlara karşılık gelmek üzere yeni sözcükler oluşturma imkânı çok geniştir. Bu daha çok 1. Türetme: Yaz+lık, sev-da+lı. 2. Birleştirme (Kaynaşma), 3. Kalıplaşma: Göz+de, yaz+ın, kara+ca şeklinde olmaktadır. Çalışmamızın konusunu oluşturan birleşik sözcüklerde ise birleştirme, yeni kavramlara karşılık olacak yeni sözcüklerin yapılışında, bir sözcük ile başka bir sözcüğün tek bir kavrama karşılık olacak şekilde yan yana getirilmesiyle oluşur (Korkmaz, 1995, s. 633). Birleşik sözcüğü oluşturan sözcüklerden biri veya tamamı ya ses yapısı ya da anlam bakımından birer değişme ve dönüşme aşamasından geçerek yeni bir kavrama karşılık olurlar. Bunlarda şekil ve anlam bakımından dönüşmeye dayalı bir kaynaşma söz konusu olduğu için daima bitişik yazılırlar (Korkmaz, 2007, s. 270). Birleşik sözcükler gramer yapıları bakımından, tıpkı kök ve türetme sözlerde olduğu gibi Türkçenin sekiz sözcük sınıfından birinde yer alırlar (Korkmaz, 2007, s. 270).

Çalışmamızda tespit ettiğimiz yirmi sözcüğün türleri şöyledir: **İsim**, altı tanedir (Amca, teyze, uçkur, gömeç, seksen, subaşı); **Sıfat** beş tanedir (kılıbık, yalnız, böyle, öyle, öbür); **Zarf** altı tanedir (birez, şöyle, bildir, nere, negül, yarındası); **Bağlaç** iki tane (oysa, yoksa). **Fil** bir tane (haydamak). Birleşme sırasında genellikle kaynaşma (ünlü çatışması), ünlü düşmesi, ünlü değişmesi, yuvarlaklaşma, kalınlaşma, incelme gibi ses olaylarının değişik şekil unsurlarının kaynaşıp bir tek sözcük hâline gelmesi biçiminde olmaktadır (Özkan, 2001, s. 247). Ses değişimleri terimi bir dilde sözcüklerin seslerinde meydana gelen genel veya özel, kalıcı veya geçici ses değişimleri olarak anlaşılması gerekir (Gemalmaz, 2010, s. 145).

Enkliz sonucu meydana gelen sözcüklerde bütün ses olayları açık bir şekilde görülmektedir. Enkliz olayında görülen en belirgin özelliklerden biri “en az çaba yasasıdır”. En az çaba yasasının temel özellikleri göz önüne alındığında en az çaba yasasının dillere etkisi daha çok telaffuz zorluğunu giderme şeklinde olmaktadır. En az çaba yasası dillerin iç kanunları temelinde rol oynar, bu kanunların dışına çıkmadan, o dilleri geliştirmeye, güzelleştirmeye ve zenginleştirmeye hizmet eder. En az çaba yasası temelinde meydana gelen, benzeşme olayının ayrı bir türü olan ünlü uyumu kuralı vardır. Bu kural uyarınca sözcükler ya kalın sesli ya da ince sesli şeklini almaktadır (Kudaşev, 2011, s. 328). Enkliz sonucunda birleşen sözcükler ya kalın ya da ince şekline girerek Türkçe’nin büyük ses uyumuna uymaktadır. Büyük ses uyumu dediğimiz kalınlık-incelik uyumu yazılı belgelerle takip edebildiğimiz başlangıçtan bugüne kadar Türkçenin her döneminde çok kuvvetli olarak görülen bir ünlü kuralıdır.

Türkiye Türkçesinde Enkliz Örnekleri

Kalın+İnce>Kalın: Bu başlık altında şu örnekler verilmiştir: Birinci unsur kalın ünlü veya ünlülerden, ikinci unsur ise ince ünlü veya ünlülerden oluşan sözcükler birleşirken meydana gelen birleşik sözcükteki bütün ünlüler kalınlaşarak büyük ses uyumuna uymaktadır.

Kıl+ibik>**Kılıbık** (Hengirmen, 1997, s. 90; Özkan, 2001, s. 177; Banguoğlu, 1986, s. 82; Eyuboğlu, 2004, s. 404 (Ebük: kuş.); Eyuboğlu, 2004, s. 336).

Yok+ise>**yoksa** (Gülensoy, 2007, s.1164).

Yalın+öz>**yalnız** (Banguoğlu, 1986, s. 82).

Yarın+erte+si>**yarındası** (ertesi gün) (İlhan, 2009, s. 73). “ertesi, ertesi gün”; (Yeni Tarama Sözlüğü, s. 236).

O+ise>**oysa** (Özkan, 2001, s. 246; Yıldız, 2015, s. 234; Ol+er-se>o i-se>oysa “Halbuki” Gülensoy, 2007, s. 643).

Apa+eçe+si>aba+eçe+si> amı eçe+si>**amca** (Gemalmaz, 2010, s.151); aba eçe-si (babanın ağabeyi veya erkek kardeşi); Tekin, 2005, s. 208).

Kalın+İnce>İnce: Bu başlık altında şu örnekler verilmiştir: Birinci sözcüğü kalın, ikinci sözcüğü ince ünlülerden oluşan sözcükler birleşince meydana gelen birleşik sözcükteki bütün ünlüler ince ünlülere dönüşmektedir.

O+bir>**öbür**, Ergin, 2009, s. 71; Özkan, 2001, s. 176; Yıldız, 2015, s. 235; Karaağaç, 2012a, 122).

Tay/tay1+eze+si~tayıza~tayaza>**teyze** (tay/tay1: dayı; eze: büyük kız kardeş, abla); Tekin, 2005, s. 212; Tāy1+ezesi>teyze (tay‘akraba’+eze (~eye~ece) (Gülensoy, 2007, s. 888).

Bu+ile>**böyle**, (Ergin, 2009, s. 71); Akalın, 2015, s. 103; Bu+öyle>**böyle(?)** Demircan, 2001, s. 95; Koç, 1996, s. 594).

O+ile>**öyle**; (Ergin, 2009, s. 276; Eyuboğlu, 2004, s. 539; Koç, 1996, s. 594; Gülensoy, 2007, s. 678; o+öyle>**öyle** Demircan, 2001, s. 95; O+ile+ise>**öyleyse**, Özkan, 2001, s. 247).

Şu+ile>**şöyle**, (Özkan, 2001, s.171; Karaağaç, 2012a, s. 122; Koç, 1996, s. 594; Şu+öyle>**şöyle (?)**; Demircan, 2001, s. 95; Şu<uş+öyle>şöyle, Gülensoy, 2007, s. 848).

İnce+Kalın>Kalın: Bu başlık altında, ince ünlülü bir sözcükle kalın ünlü barındıran bir sözcük birleşince oluşan birleşik sözcükteki bütün ünlüler kalınlaşmaktadır.

Bir+yıldır>**bıldır** (Hengirmen, 1997, s. 90; Gülensoy, 2007, s. 140; Tarama Sözlüğü., s. 260).

İç+kur>**uçkur** (kur ‘kuşak, kemer’) Akalın, 2015, s. 103; Banguoğlu, 1986, s. 82).

Sü+başı>**subaşı** (Banguoğlu, 1986, s. 77).

İnce+Kalın>İnce: Bu başlık altında şu örnekler verilmiştir. Biri ince diğeri kalın ünlülerden oluşan iki sözcük birleşince oluşan yeni birleşik sözcükteki ünlüler ince ünlülere dönüşmektedir.

Bir+az>**birez** (Güven, 2009, s. 136).

Sekiz+on >**seksen** (Ergin, 2009, s. 250; Banguoğlu, 1986, s. 82).

Gömme+aş>**gömeç** (Gülensoy, 2000, s. 328).

Ne+ara>**nere** (hangi yer) (Ergin, 2009, s.71; Özkan, 2001, s. 172).

Negü+ol>**negül** (Nasıl) (Eraslan, 2012, s. 238).

Hay+demek>**haydamak** (Banguoğlu, 1986, s. 82).

Birinci sözcük ünlü ile bitiyorsa ve ikinci sözcük bir ünlü ile başlıyorsa bu durumda ilerleyici benzeşme yoluyla enkliz olayı ortaya çıkmaktadır. Bu birleşik sözcüklerde ünlü birleşmesinden kaynaklanan bir hece kısalması da görülür. Fakat oluşan sözcüğün büyük ses uyumuna uyduğu görülmektedir. Apa+eçe+si>aba+eçe+si>amı eçe+si>amca, Gömme+aş>gömeç, Ne+ara>nere, Negü+ol>negül.

Günay Karaağaç, “O+bir>öbür, bu+ile>böyle, şu+ile>şöyle, o+ile>öyle” örnekler için “seslerden her birinin diğeri etkilediği karşılıklı benzeşme” olarak değerlendirir (Karaağaç, 2012, s. 122). Enkliz olayına örnek gösterdiğimiz sözcüklerde başka ses olayları da görülebilir. Ancak biz sadece enkliz olayı üzerinde durmaya çalıştık.

Türkiye Türkçesi Ağzlarında Enkliz

Türkiye Türkçesi Ağzlarında da birçok enkliz örneği görülmektedir. Hem ağızlarda hem de bazı edebî eserlerde görülen bu gibi örnekleri kalıcı enkliz örneklerinden ayırmak

gerekir. Zira bu enkliz örnekleri bazı yörelerde görülürken diğer yörelerde görülmeyebilir. Bunlar da geçici enkliz örnekleri olarak verebilir.

Hacı+Ali>**Hacalı** (Gülseren, 2000, s. 69).

Yapar+idi>**yaparıdı** (Ergin, 2009, s. 71; Akalın, 2015, s. 103).

Bu+gün>**büğün**=böğün (Ergin, 2009, s. 71; Akalın, 2015, s. 103).

Ne+kadar>**nādar** (Üstüner, 2008, s. 9).

Şu<uş +öt-e> **Şöte** (Halk, şu yan) (Gülensoy, 2007, s. 848).

Ne+has itmek>**nahas itmek**> İyi yapmak (Üstüner, 2008, s. 10).

Ne+tavır>**netevir** (nasıl) (Üstüner, 2008, s. 11).

Sonuç

Enkliz olayına göre birleşik sözcüğü oluşturan sözcüklerden biri veya ikisi ses yapısı veya anlam bakımından bir değişime ve dönüşüme uğramaktadır.

Enkliz olayı sonucunda oluşan birleşik sözcüklerin büyük ses uyumuna uydukları örneklerde görülmektedir.

Enkliz olayında ses bakımından güçlü olan sözcük “önce veya sonra gelmesi önemli değil” diğer sözcüğün ünlüsünü kendisine benzetmektedir.

Enkliz olayında Türkçedeki ünlü uyumunun çok etkili olduğu açıktır.

Birleşik sözcüklerde ünlü uyumu aranmaz kuralı enkliz olayı için geçerli değildir denilebilir.

Bu çalışmamızda ayrıca Enkliz terimine karşılık Türkiye Türkçesi’nde “eğilti” terimini öneriyoruz.

Kaynaklar

Adamovic, M. (2006). Da/de ilgecinin kaynağı. (Almanca’dan çev. Aziz Merhan), *Türk Dergisi*, 650, 175-181.

Akalın, Ş. H. (2015). Türkçe sözcüklerin ses özellikleri. <http://www.akalin.gen.tr/Eklenti/45,turkiyeturkcesisozcuklerinsesozellikleri.pdf?0>

Erişim Tarihi: 24.06.2015.

Almanca-Türkçe sözlük, (2015). <http://translation.babylon.com/german/to-turkish/Enklise/>

Erişim: 03.07.2015.

Ayverdi, İ. (2005). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yay.

Coşkun, V. (2010). *Türkçenin ses bilgisi*. (2. Baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Demircan, Ö. (2001). *Türkçenin ses dizimi*. İstanbul: Der Yay.

Eraslan, K.. (1021). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: TDK Yay.

Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.

Eyuboğlu, İ. Z. (2004). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yay.

Gemalmaz, E. (2010). Türkçenin fonemler düzeni ve bu fonemler düzeninin işleyişi. *Türkçenin Derin Yapısı*. (haz. Cengiz Alyılmaz - Osman Mert). Ankara: Belen Yayınları.

Gemalmaz, E. (2010). Türkiye Türkçesinde ses olayları: ses olaylarıyla ilgili kurallar. *Türkçenin Derin Yapısı*. (haz. Cengiz Alyılmaz - Osman Mert). Ankara: Belen Yay.

Gülensoy, T. (2000). *Türkçe el kitabı*. Ankara: Akçağ Yay.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.

Gülseren, C. (2000). *Malatya ili ağızları*. Ankara: TDK Yay.

Güven, M. (2015). Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış tıp yazmalarındaki Türkçe organ adları üzerine bir inceleme.

http://www.tubar.com.tr/TUBAR%20DOSYA/pdf/2009GUZ/gven_meri_s.109-141.pdf

Erişim Tarihi: 03.07.2015.

Hengirmen, M. (1997). *Türkçe dilbilgisi*. Ankara: Engin Yay.

İlhan, N. (2009). *Eşref b. muhammed haza'inu's-sa'adat (İnceleme-Metin-Dizin Sözlük)*. Malatya: Serhat Yay.

Karaağaç, G. (2012a). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ Yay.

Karaağaç, G. (2012b). *Türkçenin ses bilgisi*. İstanbul: Kesit Yay.

Koç, N. (1996). *Yeni dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yay.

- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Z. (1994). *Türkçede eklerin kullanılış şekilleri ve ek kalıplaşması olayları*. Ankara.
- Korkmaz, Z. (1995). Birleşik kelimeler ve yazılışları üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, I. Cilt*, Ankara: TDK Yayınları, 632-637.
- Korkmaz, Z. (1995). Türkiye Türkçesinde ‘iktidar’ ve ‘imkân’ gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeleri. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, I. Cilt*, Ankara: TDK Yay. 607-619.
- Korkmaz, Z. (2007). Türkiye Türkçesinde benzetme yoluyla kurulan birleşik kelimeler üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, III. Cilt*, Ankara: TDK Yay., 269-276.
- Kudaşev, G. X. (2011). Tatar Türkçesinde fonetik ve morfolojik değişiklikler. (çev. Ercan Alkaya). *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6(1)*, 323-359.
- Öskan, M. (2001). *Türkçenin ses ve yazım özellikleri*. İstanbul: Filiz Yay.
- TDK (1983). *Yeni tarama sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- TDK (1993). *Almanca –Türkçe sözlük-1*. Ankara: TDK Yay.
- TDK (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- TDK (2005). *Yazım kılavuzu*. Ankara: TDK Yay.
- Tekin, T. (2005). Amca ve teyze kelimeleri hakkında. *Makaleler 3*, (haz. Emine Yılmaz-Demir), Ankara: Grafiker Yay., 201-212.
- Uniersal Leksikon: http://universal_lexikon.deacademic.com/75986/Enklise (02.05.2016).
- Üstüner, A. (2008). Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘ne’ sözcüğü ile oluşmuş birleşik sözcükler. *Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı, 25 – 30 Mart 2008*, Harran Üniversitesi – Şanlıurfa. 1-20.
- Yıldız, O. (2015). Birleşik kelimelerde görülen fonetik hadiseler, terimleri, tanımları ve örneklerinin tasnifi üzerine. *Turkish Studies, 10(8)*, 231-252.

DOBURÇAN TÜRK AĞZINDA SES OLAYLARI**Ergin JABLE*****Öz**

Bu çalışmamızı daha önce Doburçan'da yapmış olduğumuz derleme metinlerimizden örnekler tespit ederek oluşturmaya çalıştık. Çalışmamızın amacı hâlen çok canlı bir şekilde kullanılan Doburçan Türk Ağzı'nın *ses özellikleri* içerisinde önemli bir yer teşkil eden *ses olaylarını* özel olarak ele almak ve bu ses olaylarını oluş biçimlerine göre gözler önüne sermektir. Rumeli Ağzıları içerisinde özel bir yeri olan Doburçan Türk Ağzı'nın *ses olayları* bakımından da özellik arz ettiğini, ortaya çıkan *ses olaylarının* Türk dilinin genel karakteri ve tarihî seyri çerçevesinde diğer lehçe, şive ve Anadolu Ağzıları'nda meydana gelen *ses olayları* ile benzerlik ve farklılıklar ortaya koyduğunu görüyoruz. Bu çalışmanın kapsamını aşan bu yön bilahare başka çalışmalarda ele alınabilir. Ancak biz burada sadece Doburçan Türk Ağzı'nın *ses olaylarını* ortaya koymaya çalıştık. Bu çalışma, sahada ses kayıt cihazıyla yapılan metin derlemesi, kayıtların çevriyazı alfabesiyle metne aktarılması ve metinde tespit edilen dil malzemesinin *Ses Bilgisi* bakımından incelemesi sonucunda elde edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Doburçan Türk ağzı, ses olayları, dişlileşme, damaklılaşma, dudaklılaşma.

PHONETIC CHANGES IN DOBURÇAN TURKISH DIALECT**Abstract**

We have tried to form this study by determining samples from our compilation texts that we did in Doburçan before. The aim of the study is to discuss the phonetic changes which takes an important place in phonetic properties of Doburçan Turkish Dialect that is still used lively today in special. We see that Doburçan Turkish Dialect has a unique place in Rumelian Dialect and also its phonetic changes are notable. Also, the phonetic changes in Doburçan Turkish dialect show similarities and differences with other dialects in Anatolia. This subject which goes beyond the scope of this study can be discussed in other studies; but we have tried to bring phonetic changes of Doburçan Turkish Dialect into light. We hope that this study will contribute to future studies and classifications. This study is based on the method of text compilation done by sound recording device, converting records into text and analysis of vocabularies determined in the text in terms of Phonetics.

Keywords: Doburçan Turkish dialect, phonetic changes, dentalization, palatalization, labialization.

Giriş

Doburçan, Gilan Belediyesine bağlı, Gilan'ın 12 kilometre doğusunda bulunmaktadır. 1312 hektarlık bir alana sahip olan Doburçan, Kale ve Osoya Dağlarıyla çevrili olup, düz bir arazide kuruludur. Köyün ortasından Perlepnişa Deresi akar. Verimli bir toprağı vardır. Köyün

* Doç. Dr.; Piriştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erginj@gmail.com.

ismi yazılı evraklara göre 1437 yılında “Dobrozani” olarak geçmektedir. 1498 yılında ise Novobırda kazasına bağlı Doburçan nahiyesinde 59 aile reisi olduğu bilinmektedir. 1530’lu yıllarda Vıçitırın Livası, Novobırda ve Priştine kazaları haritalarında, Doburçan nahiyesi olarak gösterilmektedir. 1566-1574 yıllarına ait Osmanlı kadastro defterlerinde ise 26 hanenin kayıt olduğu belirtilmiştir. Rivayetlere göre Fatih Sultan Mehmet’in Novobırda fethinden sonra, bir bölük Osmanlı askeri Doburçan’a gelir. Köyün girişinde Sırlarla yapılan çatışma sonucu köyü fetheder. Çatışmada 8 Osmanlı askeri şehit düşer. Şehitlerin anısına da insan boyu büyüklüğünde yuvarlak 8 mezar taşı dikilir. Türk aileleri 16. yüzyılda Tokat, Üsküp, Novobırda, Yanova ve farklı yerlerden Doburçan’a yerleşmişlerdir. Haşanlar (Adlovtsa) ailesi ise, Arnavutluk’un Topoyan kasabasından zengin hayvan sürüleriyle başta Kormiyan’a daha sonra da Doburçan’a yerleşirler. İstatistiki veriler incelendiğinde 19. yüzyılda bölgede 70 Türk ailesinin olduğu gözlenmektedir. 1913 yılında Doburçan’da 820 kişi, 1981 yılında ise 2556 kişinin yaşadığı kayıtlara geçmiştir.¹ Yakın geçmişte bugünkü Mamuşa gibi çoğunluğu Türk nüfuslu olan Doburçan’da bugün 400’e yakın kişi, toplam 70 kadar Türk ailesi yaşamaktadır. Türkçe eğitimi 1951 yılından bu yana Nazım Hikmet İlköğretim Okulunda hâlen devam etmektedir.

Şekil 1: Doburçan’ı gösteren bir harita

¹ <http://www.kosovaport.com/doburcanda-turkce-egitimde-tehlikeli-gidisat/>.

SES BİLGİSİ

1.1. Ses Uyumları

1.1.1. Ünlü – Ünlü Uyumsuzluğu

Türkçede ünlüler, kelimedeki dizilişleri itibarıyla önem derecelerine göre sıralarsak kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık, darlık-genişlik bakımlarından bir uyum arz ederler. Dobırçan Türk ağzında aykırı bir durum olarak ünlülerin kelimedeki dizilişleri bakımından uyumsuzluk had safhadadır. Uyumsuzluk, daha çok ünlülerin artlığı ve önlüğü bakımından kendini gösterir.

Ünlü-ünlü uyumsuzluğunu kelime kök veya gövdesinde görebiliriz:

alti < altı (OS), aynı < aynı (HG)², doğru << doğru (OS), ema < ama (OS), etmişirlar << etmişirler (OS), üldi << öldü (HG), sırpçeyi << sırpçayı (OS)

Dobırçan Türk ağzında, kalın sıradan ünlü dizisine sahip kelimelere ince ünlülü eklerin getirilmesi veya ince sıradan ünlü dizisine sahip kelimelere kalın ünlülü eklerin getirilmesi uyumsuzluk bakımından rastlanan bir durumdur:

bulıdilar << buluyordular (OS)

Ünlü – Ünsüz uyumsuzluğu

Türkçede ünlü ve ünsüzlerin kelimedeki dizilişleri bakımından nitelik olarak birbirleriyle uyum arz ettikleri görülür. Bu uyum, ses yolunun arka noktasında teşekkül eden ünsüzlerin yanında kalın ünlülerin, ön noktasında teşekkül eden ünsüzlerin yanında ince ünlülerin bulunması şeklinde tezahür eder.

Dobırçan Türk ağzında, kelimelerde nadiren ünlü-ünsüz uyumsuzluğu görülür:

kaşık < kaşık (OS)

K# üstsesbiriminin iyelik eki ve yükleme hâl ekini aldığı şekillerde ünlü-ünsüz uyumsuzluğu görülebilir:

bıldığım << bildiğim (OS)

² Dindar, 1981, s. 126.

1.2. Ses Olayları

1.2.1. Dişlileşme

Nitelik bakımından, ses organının başka bir noktasında teşekkül eden bir sesin teşekkül noktasının diş kaymasıdır.

Dişlileşmenin kelimelerde görüldüğü örnekler:

#c < #K

cali << geliyor (OS)³, calımış << geliyormuş (OS)⁴, cene < gene (yine) (OS), ceri < geri (HG), cibi < gibi (HG), cıur << kafır (OS), cün < gün (OS), cüz << göz (OS)

#ç < #k

çesık << kesik (OS), çiyfını << keyfını (OS), çüpride << köprüde (OS)

/c/ < /g/

ecer < eğer (OS), inciliz < ingiliz (OS)

/ç/ < /k/

teşviçar < teşvikar (OS), türçiy << türküyü (OS)

ç# < k#

ilç < ilk (OS)

r/ < ğ/

aşari << aşağı (OS)

Dişlileşmenin eklerde görülen örnekleri:

³ Dindar, 1981, s. 124.

⁴ Dindar, "Doburçan Lehçesiyle Söylenen Halk Masalları" başlıklı yazısında, metin içinde "gel-" fiil kökünü "cal-" caldi/calmış olarak kullanırken, metnin devamında aynı fiil kökünü "col-" olarak kullanmaktadır. Bu özelliğin değişik kullanılması Priştine Türklerinin etkisi görülmektedir. Gilan ve Doburçan Türkleri kendi aralarında konuştukları sırada fiil kökünü "cal-" olarak kullanmaktadırlar. Priştine Türkleri ile iç içe yaşayan Gilan ve Doburçanlılar Priştine Türklerinin etkisinde kalarak "col-" şeklindeki fiil kökünü kullanmaktadırlar.

açıklarçe << açıklarken (OS), cırırçe << girerken (OS), derçen << derken (HG), enerçen << inerken (OS), sülerçen << söylerken (OS), yürürçen < yürürken (SG), yerçen < yerken (HG), zulumçarın << zulüm karın (OS)

1.2.2. Damaklılaşma

Nitelik bakımından, ses organının başka bir noktasında teşekkül eden bir sesin teşekkül noktasının damağa kaymasıdır.

y# < r#

vay < var (OS)

Alıntı kelimelerde görülen bu olay, yabancı kelimenin dile katılması sırasında, iki ünlü arasındaki h'lerin, ünlülere en yakın ses olan y'ye dönüştürülmesi şeklinde işleme tabi tutulduğunu gösterir

/y/ < /h/

kayırde << kahirede (OS), sāyip < sahip (OS)⁵, şeyırinde << şehrinde (OS)

y/ < n/

agiyn << ağabeyin (OS)

y/ < ğ/

yeyeni < yeğeni (OS)

y/ < k/

meytep < mektep (OS)

y/ < r/

yalancileyi << yalancıları (OS)

n/ < y/

etmani << etmeyin (HG), pengamberlerden << peygamberlerden (OS)

⁵ Dindar, 1981, s. 127.

g/ < v/

ügmek << övmek (HG), sügmek << sövmek (OS)

1.2.3. Dudaklılaşma

Nitelik bakımından, ses organının başka bir noktasında teşekkül eden bir sesin teşekkül noktasının dudağa kaymasıdır.

m/ < n/

çimçi << çünkü (OS)

1.2.4. Patlayıcılaşma

Nitelik bakımından sızıcı olan bir sesin patlayıcı hâle gelmesidir. Dobırçan Türk ağzında patlayıcılaşma örneklerine seyrek olarak rastlanır.

g/ < ğ/

doguk << doğmuş (OS), düşegim << döşeğim (OS), ogli << oğlu (OS), sadigim << sadiğin (OS)

g/ < y/

anladıgiseniz << anladıysanız (OS)

1.2.5. Sızıcılaşma

Nitelik bakımından patlayıcı olan bir sesin sızıcı hâle gelmesidir.

ş/ < ç/

kaşta << kaçte (OS)

ş# < ç#

kaş - < kaç - (OS)

1.2.6. Ötümsüzleşme

Nitelik bakımından ötümlü olan bir sesin ötümsüz hâle gelmesidir. Dobırçan Türk ağzında seyrek görülen bir olaydır.

Ötümsüzleşmenin görüldüğü örnekler:

t/ < d/

ilgiletmedi << ilgilendirmedi (OS)

t# < z#

çet << kez (HG)

1.2.7. Ötümlüleşme

Nitelik bakımından ötümsüz olan bir sesin ötümlü hâle gelmesidir.

#d < #t

dane < tane (OS)

g# < k#

bag < bak (OS)

d# < t#

memed << mehmet (OS)

z/ < s/

izrail < israil (OS), müderiziydi << müderrisiydi (OS), namızına << namusuna (OS)

g/ < s/

üşmegi << üşümesi (OS)

Ekleşmeyle birlikte iki ünlü arasında kalan ötümsüzler, ötümlüleşirler:

Bu grupta zikredilen bazı kelimelerin (mesela yoğ / yok) sonunda hem ötümlü hem ötümsüz altsesbirim bulunabilmektedir. Aynı ek almamış kök veya gövde kelimenin sonunda görülen hem ötümlü hem ötümsüz seslerin varlığı keyfi özellik gösterir. Ancak, kelime sonunda sadece ötümsüz bulunduran kelimelerin, ekleşmeyle birlikte kelime sonu ötümlüleşmesine uğradıkları görülür.

İki kelimenin kaynaşmasıyla, kelimelerden birinde ötümlüleşme gerçekleşebilir:

ojcel- << hoş gel- (OS)

1.2.8. Erime

Bir kelimedede ünlüden sonra gelen ünsüzün veya ünlünün -ilk ünlünün açıklığının etkisiyle- niteliğinin silinerek ilk ünlü içinde kaybolmasıdır.

$\emptyset < r\#$

bi < bir (SG)⁶

$\emptyset < g/$

ertürulun << ertuğrulun (OS), sâlık < sağlık (OS)

$\emptyset < n\#$

açıklarçe << açıklarken (HG)

$\emptyset < n/$

bulari << bunları (OS), sōra << sonra (HG)

$\emptyset < r/$

bikaç < birkaç (HG), kâ << kadar (OS)

$\emptyset < z\#$

çe << kez (OS)

$\emptyset < y/$

gâri < gayri (OS)⁷, şedir << şeydir (OS)

$\emptyset < h/$

amedî << ahmetî (OS), cennem << cehennem (OS), māmūt < mahmut (OS), tāmīna << tahminen (OS), tariçi < tarihçi (OS), zāmet < zahmet (HG)

⁶ Dindar, 1981, s. 124.

⁷ Dindar, 1981, s. 125.

∅ < h#

padişā < padişah (OS), sali < salih (OS)

∅ < k/

mitep << mektep (SG)

∅ < /k/

türçe < türkçe (OS)

∅ < v/

tefik < tevfik (OS)

1.2.9. Yutulma

Bir kelimedeki bir ünsüzün, kendinden sonra gelen ünlünün açıklığında erimeye fırsat bulamadan kaybolmasıdır.

∅ < d/

şini << şimdi (OS)

∅ < #h

üzün << hüzün (OS)

∅ < /h/

cumhurbaşkanı << cumhurbaşkanı (HG)

∅ < #I

stambolda << istanbulda (OS), ster < ister (OS)

KVK > KK

brakti << bıraktı (HG)⁸

⁸ Dindar, 1981, s. 126.

İki kelimenin kaynaşmasıyla, kelimelerden birinde yutulma gerçekleşebilir:

dertüz < dört yüz (OS)

1.2.10. Büzülme

Kelime ortasındaki bir veya daha fazla seste gerçekleşen erime veya yutulmalarla meydana gelen ses kayıplarıdır.

bilim << biliyorum (OS), bilirsiniz << biliyorsunuz (OS)

1.2.12. Düşme

Kelime sonundaki bir sesin, kendinden önceki sesin açıklığında erimeye fırsat bulmadan kaybolmasıdır.

∅ < I#

çüşey << köşeyi (OS)⁹, yugoslaviyay << yugoslavyayı (OS)

∅ < h/

met- < meth- (OS)

1.2.13. İncelme

Nitelik bakımından, ses organının arka tarafında teşekkül eden bir ünlünün teşekkül noktasının öne kaymasıdır.

Dobırçan Türk ağzında, art sıradan ünlü dizisine sahip birtakım kelimelerdeki ünlülerin, bazen birinin incelerek ünlü uyumunu bozduğu görülürken bazen de hepsinin incelerek incelik bakımından uyuma girdiği görülebilir:

koyınlar < koyunlar (OS), kutisi << kutusu (OS)¹⁰, misir << mısır (OS), pusiy << pusuyu (OS), tenkini << tankını (OS)

1.2.14. Kalınlaşma

Nitelik bakımından ses organının ön tarafında teşekkül eden bir sesin teşekkül noktasının dudağa kaymasıdır:

⁹ Dindar, 1981, s. 125.

¹⁰ Dindar, 1981, s. 125.

Alıntı kelimelerde dikkat çeken ve kelimedede art ünlülerin tercih edilmesi şeklinde gözlemleyebildiğimiz bir kalınlaşma vardır:

a < e

halal < helal (OS)

cāldımız << geldiniz (OS)

1.2.15. Genişleme

Kelimedede dilin alçak konumunda seslendirilen bir sesin, dilin yüksek konumunda seslendirilir hâle gelmesidir:

e < i

deyecēz << diyeceğiz (OS), nene < nine (HG)¹¹

1.2.16. Daralma

Kelimedede dilin yüksek konumunda seslendirilen bir sesin, dilin alçak konumunda seslendirilir hâle gelmesidir:

i < e

çiyfını << keyfını (OS), ileştiridilar << eleştirirdiler (OS), niydım << neydım (OS), niymiştirilar << neymiştiriler (OS)

U < O

kumutani << komutanı (OS)

1.2.17. Düzleşme

Nitelik bakımından yuvarlak olan bir ünlünün düz hale gelmesidir.

i < u

kaybolmuş << kaybolmuş (OS)

¹¹ Dindar (1981, s. 125).

e < ü

güçey << göçüyor (OS)

1.2.18. Yuvarlaklaşma

Nitelik bakımından düz olan bir ünlünün yuvarlak hâle gelmesidir. Düzleşmeye nazaran yuvarlaklaşma daha yaygındır:

U < I

evum < evim (OS)¹²

u < a

caur << kafir (OS)

o < e

novakit << ne vakit (OS)

1.2.19. İkizleşme

Kelime içindeki bir sese (ünsüz), nitelik itibarıyla tıpatıp benzeyen bir sesin türemesi olayıdır:

şş/ < ş/

yaşşayanlar << yaşayanlar (OS)

tt/ < t/

ottuz << otuz (OS)

1.2.20. Tekleşme

Kelime içinde mevcut olan ünsüz çiftlerinden birinin kaybolmasıdır:

Ekleşmeyle birlikte ortaya çıkan ikizleşme örnekleri de vardır:

yoladi << yolla-r-dı (OS)

¹² Dindar “Doburçan Lehçesiyle Söylenen Halk Masalları” başlıklı yazısında, “öteye ve kapış-” kelimelerinin “ütüye ve kapuş-” olarak kullanıldığını, burada kelime ortasındaki “öteye” kelimesinin ortasındaki “e” sesinin “ü” sesine ve “kapış-“ kelimesinin ortasındaki “ı” sesinin “u” sesine dönüşerek Doburçan Türk Ağzında yuvarlaklaşma meydana geldiğini görürüz.

Tekleşme olayına genellikle alıntı kelimelerde rastlanır. Dobırçan Türk ağzı bu şekilde, ikiz ünsüz bulunduran yabancı kelimeleri Türkçeleştirme yolunu benimsemiştir:

/c/ < /cc/

haca << hacca (OS)

/d/ < /dd/

bedoasi << bedduası (OS)

/k/ < /kk/

çanakala << çanakkale (OS), haki << hakkı (SG), teşekkür < teşekkür (OS)

/l/ < /ll/

güliye << güllüye (OS), mola < molla (OS), nimetulanın << nimetullahın (OS)

/ss/ < /sss/

namısız << namussuz (OS)

/v/ < /vv/

evel < evvel (HG)

1.2.21. Toplaşma

Bir kelimedede iki ünlü yan yana gelince Türkçe bu ünlülerin arasında “y” yardımcı ünsüzünü türetir. İkinci ünlü vurgusuz orta hecenin dar ünlüsü olur; bu dar ünlüler kendilerini koruyamadıkları için düşerler. Böylece kelimenin hece sayısında azalma gerçekleşir. Dobırçan Türk ağzında toplaşma olayı, sola toplaşma şeklinde görülmektedir:

aylenın << ailenin (OS)

1.2.23. Kaynaşma

Konuşma sırasında, yan yana gelen iki kelimededen birinin son, diğerinin ilk seslerinin anlamca birleşme görülmeden bazı ses olaylarının da etkisiyle kaynaşması sonucunda, bu iki kelimenin, bir kelime gibi söylenmesidir:

büle << böyle (HG), memedali << mehmet ali (OS), ojcel- << hoş gel- (OS), sekiyüz << sekiz yüz (OS)

1.2.24. Ulama

İki kelimeye ait seslerin, bir kelimeye ait seslerin sahip olduğu zaman aralığı ile seslendirilmesidir.

memedali << mehmet ali (OS)

1.2.25. Türeme

Kelimede daha önce bulunmayan bir sesin türemesi olayıdır:

I/ < ∅

iliyazın << ilyasın (OS)

y/ < ∅

beniyım << benim (SG), deya << de (OS), sorayan << soran (OS)

#y < ∅

yüst < üst (OS)

KK > KVK

alamançe << almanca (OS), italyanlar < italyanlar (SG)

1.2.26. Göçüşme

Kelimede yan yana bulunan iki sesin niteliklerinden hiçbir şey kaybetmeden yer değiştirmesidir:

brusa < bursa (OS)¹³, kırimzi << kırmızı (OS)¹⁴

1.2.27. Benzetme

Bir sesin, nitelikleri itibarıyla, bir başka sesi kendisine benzetmesidir:

¹³ Dindar (1981, s. 127) “oturun ve yalnız ” kelimeleri anlam olarak aynı fakat ses olayları bakımından son seslerde Göçüşme görülür: “oturni << oturun/yanlız < yalnız”.

¹⁴ Dindar, 1981, s. 125.

Ünsüz benzetmesi:**/nd/ < /md/**

şindi < şimdi (OS) (gerilek-yandaş-yarı benzetme)

/mb/ < /nb/

stamboldan < istanbuldan (OS), ombes < onbes (HG), (gerilek-yandaş-yarı benzetme)

1.2.28. Palatallaşma

Yumuşak damak

kalılar << kalıyorlar (OS), kulısın << kulusun (OS)

Ön damak

biøırseniz << bilerseniz (OS)

Sonuç

Yapmış olduğumuz incelemeler sonucunda Dobırçan Türk ağzında ünlü – ünlü uyumsuzluğu sık görülmektedir. Bununla birlikte dişlileşme, damaklılaşma, ötümsüzleşme, ötümlüleşme, erime, yutulma, incelme, kalınlaşma, daralma, yuvarlaklaşma, tekleşme, türeme ve palatallaşma çok sık görülmektedir.

Oysa dudaklılaşma, patlayıcılaşma, sızıcılaşma, büzülme, derilme, düşme, genişleme, ikizleşme, toplama, karışma, kaynaşma, ulama, göçüşme ve benzetme daha nadir görülmektedir.

Dobırçan Türk ağzı bölgesel olarak farklı dillerin etkisinden kurtulamadığı için belki de bu değişiklikleri yaşamaktadır. Daha yüz sene önce İpek Yolu geçidinin ve önemli ticari merkezlerden biri olan Dobırçan'ın yok denecek kadar azalan Türk nüfusu, dil etkileşimi açısından Dobırçan Türk Ağzı ayrıca disiplinler arası araştırma ve incelemelere de muhtaçtır.

2. Makalede Kullanılan karakterler ve Ses değerleri:

Karak-ter	Ses Değerleri
A	a, e
B	b, p
Ç	ç, c
I	ı, i
K	k, g
Ƙ	ú, à
T	t, d
U	u, ü
V	Ünlü (vokal)
#	Kelimenin solunda ise kelime başını, sağında ise kelime sonunu gösterir.
/	Kök ünlüsünden sonra gelen sesi gösterir.
//	Bir kelime içindeki sesleri gösterir.
Ž	Şeklen değil ama fonksiyonca var olan kelime ve ekleri gösterir.
()	Parantez içindeki sesin ihtiyarı olduğunu gösterir.
>	Ok istikametinde tek aşamalı değişmeyi gösterir.
>>	Ok istikametinde iki veya daha fazla aşamalı değişmeyi gösterir.
+	İsme eklenmeyi gösterir.
-	Fiile eklenmeyi gösterir.
A	Normal a

ā	Normalden uzun a
C	Normal c
Ç	Normal ç
D	Normal d
E	Normal e
ē	Normalden uzun e
F	Normal f
G	Normal g
ā	Tonlu, orta damak g ünsüzü
H	Normal h
I	Normal ı
ī	Normalden uzun ı
î	Normal i
ī	Normalden uzun i
J	Normal j
K	Normal k
Ḳ	Tonsuz, orta damak, patlamalı k ünsüzü
L	Normal l
Ļ	Arka damak l'si
Ẓ	Ön damak l'si
M	Normal m
N	Normal n
O	Normal o
ō	Normalden uzun o
ö	Normal ö
P	Normal p

R	Normal r
S	Normal s
S	z – s arası ünsüz
T	Normal t
U	Normal u
ÿ	Normalden uzun u
ü	Normal ü
Û	Normalden uzun ü
V	Normal v
Y	Normal y
Z	Normal z

3. Kaynak Kişiler:

Kısaltma	Adı Soyadı	Yaşı
SG	Sami Gaş	35
HG	Halit Gaş	50
OS	Osman Sulcevcı	77

Kaynaklar:

- Akalın, M. (1988). *Tarihi Türk şiveleri*. Ankara.
- Aksoy, Ö. A. (1945). *Gaziantep ağzı*. İstanbul.
- Atalay, B. (1986). *Divanü lugati't – Türk dizini IV*. Ankara.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçe'nin grameri*. Ankara.
- Caferoğlu, A. (1940). *Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*. İstanbul.
- Caferoğlu, A. (1943). *Anadolu ağızlarından toplamalar*. İstanbul.
- Caferoğlu, A. (1943). *Orta Anadolu ağızlarından derlemeler*. İstanbul.
- Caferoğlu, A. (1944). *Sivas ve Tokat illeri ağızlarından derlemeler*. İstanbul.
- Caferoğlu, A. (1945). *Güneydoğu illerimiz ağızlarından toplamalar*. İstanbul.

- Caferoğlu, A. (1946). *Kuzeydoğu illerimiz ağızlarından toplamalar*. İstanbul.
- Caferoğlu, A. (1951). *Anadolu illeri ağızlarından derlemeler*. İstanbul.
- Caferoğlu, A. (1960). *Anadolu ve Rumeli ağızlarının bugünkü durumu*. VII. T. D. Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, Ankara: TDK.
- Caferoğlu, A. (1964). *Anadolu ve Rumeli ağızları ünlü değişimleri*. Ankara: TDK.
- Caferoğlu, A. (1964). *Anadolu ve Rumeli ağızlarında ünlü değişimleri*. TDAY.
- Dallı, H. (1978). *Kuzey – Doğu Bulgaristan Türk ağızları üzerine araştırmalar*. Ankara: TDK.
- Dallı, H. (1991). *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızları üzerine araştırmalar*. Ankara.
- Dindar, M. (1981). *Doburçan lehçesiyle söylenen halk masalları*. Priştine.
- Ercilasun, A. B. (1963). *Kars ili ağızları*. Ankara.
- Ergin, M. (1981). *Türk dil bilgisi*. İstanbul.
- Gabain, A. V. (1978). *Eski Türkçe'nin grameri*. (Çev. Prof. Dr. M. Akalın). Ankara.
- Gemalmaz, E. (1978). *Erzurum ili ağızları*. Erzurum.
- Gülensoy, T. (1981). *Anadolu ve Rumeli ağızları bibliyografyası*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gülensoy, T. (1987). *Rumeli ağızlarının ses bilgisi üzerine bir deneme*. Ankara.
- Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve yöresi ağızları*. Ankara.
- Gyula, N. (1956). *Zur Einleitung der Türkischen Mundarten Bulgariens*. Sofia.
- Hacıeminoğlu, N. (1984). *Türk dilinde fiiller*. İstanbul.
- Hazai, G. (1960). *Beiträge zur Kenntnis der Türkischen Mundarten mazedoniens*. Rocznik Orientalityczny, XXII-2.
- Hazai, G. (1960). *Rumeli ağızlarının tarihi üzerine*. TDAY-B, Ankara: TDK.
- Hazai, G. (1963). *Rumeli ağızları tarihinin iki kaynağı üzerine*. Ankara: TDK.
- İbrahim, N. (1997). *Cümle bilgisi*. Sesler, Üsküp.
- İbrahim, N. (1997). *Vrapçiş'te ve çevresi Türk ağzı (Makedonya)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Janos, E. (1960). *Dinler (Makedonya) Türk ağızı*. Ankara: TDK.
- Janos, E. (1962). *Kumanova Türk ağızı*. TDKY, Nemeth Armağanı, Ankara.
- Kakuk, S. (1972). *Le dialect Turc d'Ohriden Macédonie, acta orientalia*. Academia e Scientiarum Hungaricae, Tomus XXVI/2-3.
- Kalay, E. (1998). *Edirne ili ağızları*. Ankara.
- Kaleşi, H. (1962). *Prizren kao kulturni centar za vreme Turskog perioda*. Gjurmime Albanologjike, Priştine.
- Karahan, L.(1996). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Ankara.
- Katona, K. L. (1969). *Le dialecte Turc de la Macédonie de l'ouest*. Ankara: TDK.
- Kaya, G. (1986). *Yugoslavya Türk halkı yazınına gerçekçi bir bakış*. Priştine: Tan Yayınevi.
- Korkmaz, Z. (1953). *Güney – Batı Anadolu ağızları Batı Anadolu ağızlarında asli vokal uzunlukları hakkında*. Ankara: TDAY.
- Korkmaz, Z. (1977). *Nevşehir ve yöresi ağızları*. Ankara.
- Kowalski, T. (1926). *Osmanisch-Türkische volkslieder aus Mazedonien*. WZKM, XXXIII.
- Kowalski, T. (1987). *Zagadki ludowe Tureckie (Enigmes populaires turques): Prace komisiji oriental istyezny polskiej akademi umeiejnosci*. Ankara.
- Mansuroğlu, M. (1960). *Edirne ağızında yapı, anlam, deyim ve söz dizimi özellikleri*. Ankara: TDA Yıllığı.
- Morina, İ. (1985). *Mamuşa ağızının fonetik özellikleri*. ÇEVREN, XII / 49, Priştine.
- Morina, İ. (1985). *Mamuşa ağızının morfolojik özellikleri*. ÇEVREN, XII / 50, Priştine.
- Morina, İ. (1985). *Mamuşa Türk halkı ağızı üzerinde dil araştırması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Oktay, A. (2001). *Resne ve çevresi Türk ağızların fonetik ve sözlük özellikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküp: Kiril ve Metodik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Şanlı, C. (1990). *Kırklareli ili merkez ilçe köyleri ağızları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Tuna, O. N. (1987). *Türk dilbilgisi fonetik ve morfoloji*. Malatya.

Tunalıgil, K. C. (1987). *Mamuşa Türk ağzı ve özellikleri*. XIV / 61, Priştine.

Turan, Z. (2006). *Fonetik ve morfoloji ders notları*. Sakarya.

Yenibal, S. (1974). *Kırklareli ağzı ve hususiyetleri*. İ. Ü. Edb. Fak. Mezuniyet Tezi.

Yusuf, S. (1974). *Prizren Türkçesinde kimi yabancı ögeler*. Priştine.

Yusuf, S. (1984). *Arnavutçadan Prizren Türkçesine aktarmalar*. Priştine.

Yusuf, S. (1984). *Dil çalışmaları*. Priştine: Tan Yayınevi.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Doburçan,_Kosova

<http://www.kosovaport.com/doburcanda-turkce-egitimde-tehlikeli-gidisat/>

**PROF. DR. YUSUF SEYİDOV VE AZERBAJCAN EDEBÎ DİLİ TARİHİ
MESELELERİ**

PROF. DR. E. DEMİRÇİZADE ÖRNEĞİ

Aliye MUSAYEVA*

Öz

Sovyetler Birliği'nde 1937 yılı Türklerin tarihine kültür ve bilim adamlarının soykırım yılı olarak yazılmıştır. Bu tarihten itibaren Azerbaycan Türklerinin kendi adı, dilinin adı değiştirildi. Yetkili kişiler yukarıdan gelen talimatlarla devlet düzeyinde halkın ve kültürün tarihinin yeni baştan yazılması, tahrif edilmesi için çaba gösterdiler. Bütün olumsuzluklara rağmen Azerbaycan Türkçesi gelişmesini sürdürmüş, dil bilimi yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Yeni dönemin ünlü bilim adamlarından biri Prof. Dr. Ebdülezal Demirçizade olmuştur. O dilciliğimizin tarihinde daha çok edebî dil tarihi biliminin ilk araştırmacısı olarak yer almaktadır.

Prof. Dr. Yusuf Seyidov eserinde bu konuları ayrıntılı bir şekilde ele almış, dil bilimci Demirçizade'nin yaratıcılığını, bilimsel faaliyetlerini kapsamlı bir şekilde araştırmıştır. Makalede Yusuf Seyidov'un söz konusu araştırmalarından bahsedilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Edebî dil, Azerbaycan dilçiliği, Yusuf Seyidov, Demirçizade, edebiyat tarihi.

**PROFESSOR YUSUF SEYIDOV AND AZERBAIJAN LITERARY
LANGUAGE HISTORY PROBLEMS**

PROF. DR. A. DAMIRCHIZADA EXAMPLE

Abstract

The 1937 year was written to Turkish history as the year of the genocide of Turkish culture and scientists during Soviet Union. From this period the name of Azerbaijan turks and the name of their language was changed. The state tried to write the history of the culture and people again and with more differences and distortions. Although there have great problems, but Azerbaijan language was continued its improvement, linguistics was forming slowly. Prof. Dr. Abdulazal Damirchizada was one of the prominent scientist of new period. He is the first investigator of our literary language history. Prof. Dr. Yusif Seyidov widely dealt with these facts in his work and investigated Damirchizada`s creative work and scientific activity. The article deals with Yusif Seyidov`s so investigations.

Keywords: Literary language, Azerbaijan linguistics, Yusif Seyidov, Damirchizada, literature history.

Azerbaycan dilçiliği bir bilim kolu olarak son yüzyıl zarfında özellikle büyük gelişme göstermiştir. XX yy. başlarında oluşmaya başlayan Azerbaycan dilçiliği, Türkolojisi 1937 yılı

* Arş. Gör.; Azerbaycan Bilimler Akademisi Nahçıvan Kültür Dil ve Edebiyat Enstitüsü, ebulfezamanoglu@gmail.com.

kültürel kırımı sonucunda ortadan kaldırıldı. 1940'lı yıllardan itibaren dilçiliğimizin gramer sorunları ele alınmaya başlandı. 1950'li yıllardan itibaren dil tarihi meseleleri gündeme getirilmeğe başlandı. Bu alanda özellikle Prof. Dr. Ebdülezel Demirçizade'nin faaliyetleri belirtilmelidir. Prof. Dr. Seyidov "Azerbaycan Dili Tarihinin Tedkikine Bir Nazar" adlı eserinde bu konuyu ayrıntılı şekilde ele almıştır(1).

Yazarın belirttiği gibi Azerbaycan dili tarihinin bilimsel araştırılmasının öncülerinden olan Prof. Dr. Ebdülezel Demirçizade'nin dil bilim yaratıcılığının ihate çevresi çok geniştir: fonetik (ses bilimi), üslubiyat, dil ve yaratıcılık. Ama o Azerbaycan biliminde dil tarihçisi gibi, Azerbaycan'ın yüksek öğrenimi tarihinde Azerbaycan dili tarihi hocası olarak tanınmıştır.

Belli olduğu üzere XX. yüzyılın 30'lu yıllarından başlayarak bu saha unutulmuş, çoğunlukla modern Azerbaycan Türkçesi gramer konuları ele alınmıştır. 1950'li yıllardan itibaren dil biliminin dil tarihi kolu üzerinde ilk olarak Prof. Dr. E. Demirçizade çalışmaya başladı. Bu bakımdan onun 1958 yılında yayımladığı "Azerbaycan Dilinin İnkişaf Yolları" kitabı dikkati çekiyor(2). Bu kitap Bilik cemiyeti hattıyla, kanalıyla basıldığından kitlesel karakter taşımaktaydı. Bunun yanı sıra burada ilk kez Azerbaycan dilinin inkişaf merhalelerinin ana hatları belirlenmiştir. Prof. Dr. Yusuf Seyidov'un belirttiği gibi bilginin söz konusu eserdeki görüşleri, mülahazaları bir hayli mükemmelleşmiş şekilde "Azerbaycan Edebi Dili Tarihi"(I cilt) ders kitabına dahil edilmiştir(3). Bu eserin Azerbaycan dilinin kökeni, dilin yaranması ve inkişaf devirleri adlı birinci faslında ele alınan meseleler bir hayli derecede "Azerbaycan Dilinin İnkişaf Yolları" eseri ile örtüşüyor, çağrışım yapıyor.

E. Demirçizade en zor, şimdi bile tam hallini bulamayan meseleden başlıyor: "Azerbaycan dilinin kadim kaynakları hakkında". Bu konuda alimin versiyonu şöyledir: "Türk dilleri ailesinin batı grubuna mensup olan Azerbaycan dilinin esas kaynakları milattan önce ve milat sonrası birinci bin yıllığı devrinde Hazar denizinin doğusunda, kuzeyinde, batısında, güneyinde, ümumen Kafkaslarda mesken salmış sak-skif (iskit), kas-kaspi-kassit-Hazar, sabir-suvar, hun-kun, türk-törek, guz-oğuz, kıpçak-gıfsak adlarıyla tanınan kabile ve taifelerin dilleri olmuştur" (3, s. 48). E. Demirçizade milat öncesi Azerbaycan bölgesinde yaşamış Midiya med kabilelerinin ve başka kabilelerin adlarını sıralamaktadır ve onların Türk kabileleri olduğunu tasdik eden bilimsel araştırmaların varlığını dikkatlere sunmaktadır. Birinci sırada ise Ziya Bünyatzade'nin Rusça yazdığı "Azerbaycan VII.-IX. asrlarda" eserine başvurmayı tavsiye etmektedir. Demirçizade umumi Azerbaycan dilinin formlaşmasını, oluşmasını ise V-IX. asrlara kadar götürmektedir ve bunun sebeplerini eserinde izah etmektedir. Tam hâlde

formlaşmasını, oluşmasını ise XI. asra kadar götürmektedir. Alim araştırmalarından hareketle “Azerbaycan dili oğuz grubuna mensup dillerdendir” görüşünü açıkça ifade etmektedir.

Yusuf Seyidov doğru olarak yazıyor: Biz şimdi bunu ezbere biliyoruz; ancak bilmiyoruz ki, bunu ilk söyleyen alimlerden biri Prof. Dr. E. Demirçizade’dir E. Demirçizade M. Kaşgarlı’nın (özel isimlerden sonra gelen ekler kesme işaretleriyle ayrılmalı) meşhur sözlüğünde Türk taife adlarının sıra ile nasıl verildiğini ve Azerbaycan Türk dili adının bu sırada yerini ortaya koymaktadır (1, s. 410).

Yukarıda belirttiğimiz kitabın yanı sıra Demirçizade “Azerbaycan Dilinin Tarihi Grameri” ve “Azerbaycan Dili Tarihi” kitaplarını yayınlamıştır (4). Bu kitaplardaki konuların bir kısmı 1979 yılında basılmış “Azerbaycan Edebi Dili Tarihi” (I cilt) kitabında yer almıştır. O nedenle bu kitapta müellif dilin tarihî problemlerine geçmeden önce fenle, bilimle alakadar bir sürü kuramsal ve metodik sorunlar ortaya koymaktadır. Bu problemlerden bir kısmı “Azerbaycan Dili Tarihi ile İlgili Bazı Meseleler” genel başlığı altında verilmiştir. Söz konusu meseleler bunlardan oluşmaktadır: “Meselenin Mahiyeti”, “Dil”, “Azerbaycan Dili Anlayışı”, “Azerbaycan Dilinin Tarihi ve Kültürel Önemi”, “Azerbaycan Dili Tarihi Fenninin Mevzusu(konusu) ve Maksadı”.

Göz önünde tutulan meselelerin ikinci kısmı “Azerbaycan Dili Tarihi’nin Başka Fenlerle İlişkisi” genel adı altında sunulmuştur. Muasır Dil Fenni ile İlişkisi, “Genel dilbilim dersiyle alakası”, Azerbaycan Edebiyatıyla Alakası, Tarih Fenleriyle Alakası. Sunulan problemlerin üçüncü kısmı “Azerbaycan Dili Tarihinin Temel Kaynakları” olarak adlandırılmaktadır.

Demirçizade gösteriyor ki, V-IX. asırlar arasında Azerbaycan halkının ve umumhalk Azerbaycan dilinin teşekkül bulması için elverişli tarihî ortam oluşmuş ve mehz bu ortamda umumhalk dili esasında dilin meydana gelmesine zemin de yaratılmıştır.

E. Demirçizade bu zeminde öncelikle sözlü ve yazılı dilin oluşması meselesini gözden geçirmektedir. Tabiidir ki bu da reallığa dayanıyor. Alim şifahi Azerbaycan dilinin teşekkülünü şifahi edebiyatla –ağız edebiyatı ile alakelendirir ve gösteriyor ki, bu yaratıcılık bir hayli kadimlerden başlayıp Arap istilasını devrinde de devam etmiştir. Demirçizade yazıyor: Sonraki devirde yani Arap istilasının ilk yıllarında umumhalk Azerbaycan dilinin artık belli bir şekil aldığı ve geniş arazide kullanıldığı devirde şifahi edebiyat daha da çoğalmış, muhtelif üsluplarda şifahi edebiyat nünuneleri yaratılmıştır. Lakin hele şifahi dil formlaşmadığından

böyle şifahi edebiyat nümuneleri yazıya geçirilmemiş ve ancak dillerde ezber saklanan şifahi olarak nesilden nesile geçen nümuneler son zamanlarda toplanmıştır. Böylelikle şifahi edebiyat nümunelerinden bir kısmı ancak X-XI. asrlardan başlayarak yazıya geçirilmiştir ki, bunlardan özellikle “Dede Korkut” destanları en zengin dil ve edebiyat hazinesidir. E. Demirçizade'nin düşüncesine göre VI-VIII. asrlarda Azerbaycan köyleri ve şehirleri arasındaki ticari ilişkiler onları alakalandırır, vahid dil-lehçe birliği yaratırdı. Böylece “bu dönemde Azerbaycan halkı meydana geldiği gibi bu halkın hepsinin iletişim aracı vahid umumhalk Azerbaycan dili de artık mevcut idi ve geniş çevrede işlenirdi. Alimin fikrince Arap kısmen de Fars dilli medreselerde Azerbaycan dili tedris dili olmasa da vasıta rolünü oynamıştır. Bu medreselerde telim-tedris işinin esasını Kuran-ı Kerim'i, şeriati, Arap ve Fars dillerinin sarf ve nahvini, tecvidini ve kısmen nücum ilmini, mantık ilmini (öğrenmek) oluşturmuştur. Hemin medreselerde istifade olunan tedris vesaitinin yani ders kitaplarının Arap ve Fars dillerinde yazıldığına da şüphe ola bilmez. Lakin bütün bunlara rağmen böyle bir hakikatı kayd etmeliyiz ki, Azerbaycanlı müderrisler Azerbaycanlı çocuklara Kuran-i Kerim'i de, şariati da, başka dilleri de öğretmek için ilk anlaşma vasıtası gibi yani telim-tedris vasıtalarından biri gibi mutlaka ana dilinden yani Azerbaycan-Türk dilinden istifade etmişlerdir (1, s. 411).

Onu da kayd edelim ki, Azerbaycan dili tarihini ilk devirleşdirenlerden, onun ilmi prensiplerini işleyip hazırlayanlardan biri E. Demirçizade olmuştur. Daha 1938 yılında neşr olunmuş “Azerbaycan Diline Ait Hülaseler”, 1958 yılında neşr olunmuş “Azerbaycan Dilinin İnkişaf Yolları” kitabında müellif Azerbaycan dilinin tarihini şu şekilde sınıflandırmaktadır. 1. XIII-XIV. asırlarda formalaşan Azerbaycan dili, 2. XV-XVII. asırlarda Azerbaycan dili.

Demirçizade 1978 yılında neşredilen kitabında devirleşdirmenin kriterlerini verir ve bu esasta yeni devirleşdirme teklif edir:

1. Ümumhalk dili esasında Azerbaycan dilinin formalaşıp inkişaf etmesi devri.
2. Azerbaycan millî dili esasında Azerbaycan dilinin sabitleşmesi devri.
3. Azerbaycan dilinin devlet dili gibi yeniden kurulması ve sosyalist millî dili esasında inkişaf etmesi devri- sovyet devri.

Müellif birinci devir hakkında yazıyor ki, bu devir dili esasen bedii üsluba, bedii dile hizmet etmiştir. Bu devri o, 1. Başlangıç, 2. Hatai-Fuzuli Merhalesi, 3. Vakıf Merhalesi şeklinde üç merhaleye ayırmaktadır. Dört asrı kapsayan başlangıç merhalesini o XI. asırdan saymakta ve bu merhalenin ilk nümunesi olarak Dede Korkut destanlarını göstermektedir. Şunu da belirtelim

ki Y. Seyidov doğru olarak belirtiyor ki, Dede Korkut hakkında müellifin araştırmaları 1979 yılında çıkan kitabının mühim bir hissesini teşkil eder. Demirçizadenin Azerbaycan dilinin tarihi üzere tedkikleri dil tarihi ve tarihi gramer istikametlerinin vehdette tedkikinin ilkin nümuneleri ve başlangıcıdır. Müellif eserin dil bakımından ümumi inkişaf bağlamında fonetik ve gramer özelliklerini tahlil eder. Önce sesler, fonetik uyuşmalar, cingiltileşme, gramer yapısı – morfolojik-sintaktik yapı ve bu ümumi meseleler dahilinde diğere somut meseleler ihate olunmuştur.

Prof. Demirçizade yazılı dilin ümumi inkişafı fonunda Hasanoglu, Gazi Bürhaneddin, İmadeddin Nesimi şiiirlerini, "Kısseyi-Yusuf", "Dastani-Ahmed herami" adlı eserleri tahlil etmekte ve bunları başlangıç merhalesine dahil etmektedir. Bunlardan başka Professor, Hinduşah Nahçıvani'nin meşhur "Es-Sihahül-Ecemiyye" ve İbn Mühenna'nın "Kitabi-hilyetül insan ve hilyetül-lisan" sözlüklerini de araştırmaya başlamıştır.

Bu kaynakların verdiği materiallar esasında tedkikatçı Azerbaycan yazılı dilinin başlangıç merhalesi hakkında ilk defa aydın tasavvur yaratabilmiştir.

Prof. Y. Seyidov'un kaydettiği gibi eserin IV. faslı "Azerbaycan Dilinin İnkişafı Tarihinde Hatai-Füzuli Merhalesi" şeklinde adlandırılmaktadır. Müellif bu fasılda önce devrin ictimai şeraitini nazardan geçirerek dil meselesinde Hatainin mevkisini araştırmaya başlar. Burada evvelce Safeviler sarayında Azerbaycan dili meselesini koyur ve böyle tarihi hakiketi aşkarlıyor ki, Hatainin başkanlığında bu sarayda Azerbaycan dili devlet dili gibi istifade olunurdu. Sarayda şiiir-sanat dili de Azerbaycan dili idi. Bu münasibetle E. Demirçizade bu devirde Azerbaycan dilinde yaranan hüsusen, Hatai tarafından yaratılan şiiir türlerini ve onların dilini üslubunu nazardan geçirir ve böyle meseleler orataya koyar: 1. Koşma üslubunun rüşeyimi, Klassik şiiir-sanat üslubunun ilk nümunesi, Klassik şiiir-gazel üslubu. Müellif bütün bu sanat nevilerinin faktları esasında Şah İsmail sarayının, demeli, hemin devirin dil hüsusiyetlerini tahlilden geçirir ve böyle hesap edir ki, Azerbaycan yazılı dili tarihinde, resmleşdirmek bakımından bu devirin dil siyaseti oldukça büyük önem arz ediyor. Başka sözle desek, Ş. İ. Hatai Azerbaycan diline yaşamak pasaportu verdi ve dedi ki, Azerbaycan dili şiiir dili mehdudiyetinden çıkmalıdır. Belki de bu büyük Füzuli için bir arka, dayanak merhalesi rolü oynadı(1, s. 415).

Y. Seyidov E. Demirçizade'nin Füzuli'nin dilimizin tarihinde yeri hakkında yaptığı araştırmaları derinlemesine tahlil etmektedir. Hele 1958 yılında çap olunan "Füzuli" makaleler

mecmuasında neşr olunan makalesinde şairin dil tarihimizdeki hizmetlerini derinden tahlil etmiştir. Onun nezmü-nazik Türk lefziyle iken düşvar olur misrası o devirde Füzuli'nin Nesimi'nin ardınca ana dilinin -bedii dil seviyesinde inkişafına korkmadan hizmet göstermesine bir işarettir.

Fars dilinin edebiyat meydanında cirit attığı bir devirde Türk dünyasında Şair, Nevai gibi vatanseverlik göstererek Türklüğe hizmet etmeği amaç edinmiştir. Demirçizade doğrudan Füzuli'nin aşağıdaki beyitine dayanarak yazıyordu:

Lehceyi-Türki qebuli-nezm terkib eylese

Ekseri-elfazi namerbutü nahemvar olur.

Demek ki, Füzuli daha o zaman yazılan şiirde ifade kırıklığını, ahenksizliği bir de bununla izah etmiştir ki, bu dil hele kabulî-nezm terkib etmeyip, daha doğrusu, bu dil “nezmi-nazik” yaratmak için sanatkarlar tarafından lazımcıca hamarlanmamış ve sığallanmamıştır, bu dilin üzerinde lazımi ameliyat yapılmamıştır.

Demirçizade fikrine devam ederek yazıyor: Nazara almak lazımdır ki, burada esasen aruz vezni talebatına uyğunlaşdırma yolu ile Azerbaycan dilinde şiir yazmanın zor olması Füzuli'yi düşündürmüştür. Lakin Füzuli heç de bunu çıkılmaz vaziyet hesab etmemiş ve ümitsizliye de düşmemiş, aksine

Mende tovfik olsa bu düşvari asan eylerem,

Novbahar olğac dikenden bergi-gül izhar olur.

diyerek dikene benzetilen bir dilden gül yaprağına benzer ince bir dil yaratmak gibi bir işi, yeni Azerbaycan dilinin klasik şiir kolunu, klasik şiir üslubunu yüksek zirveye kaldırmak gibi şerefli bir işi üstlenmiştir (3, s. 179).

Büyük Füzuli'nin gazel janrına üstünlük vermesini de tedkikatçı, ders kitabında şairin aşağıdaki mısraları ile esaslandırır:

Gönül, gerçi eşara çok resm var,

Gazel resmin et cümleden ixtiyar,

Ki her mefhillin zinetidir gazel,

Xiredmendler sanatidir gazel.

Gezali-gazel seydi asan deyil

Gazel münkiri ehli-ürfan deyil.

Gazel de ki, meşhuri-devran ola

Okumak da, yazmak da asan ola.

Demirçizade şairin yukarıdaki misralarının ehemiyetini göstererek, onun gazel sevgisine böyle bir izahat verir: "Demeli, Füzuli gazeli bir de ona göre üstün tutmuştur ki, onu okumak da yazmak da asan(kolay) idi. Şair okunması ve yazılması asan(kolay) dediğinde her şeyden evvel, malum ümumhalk dilinde işlenen, mezmunca herkese, özellikle evama tanıdık sözlerden kurulan gazeli nazarda tutmuştur.(3, s. 181).

Mehz bu hüsusiyetleri, amilleri göze alarak büyük şair gazel janrına üstünlük vermiş ve buna göre de Füzuli gazeli edebiyatımızın şah eseri mertebesine yükselmiştir. Modern okuyucu adeta Füzuli dilinde galiz Arap-Fars terkiplerinin çokluğundan gileylenir. Demirçizade doğru olarak Füzuli gazelindeki terkiplerin çokluğunu o devirdeki dilimizin vaziyeti ile ilgilendiriyor. O yazıyor: Doğrudur, Füzuli'nin yaratmış olduğu "nezmi-nazik" dilinde Arap ve Fars sözleri vardır, hem de az değildir. Lakin bunlar hiç de XII-XIV. asrlarda kullanılan dilimizdeki kadar olmadığı gibi, nev ve kalite itibariyle de onlardan farklıdır. Çünkü Füzuli kullandığı sözlerin, her şeyden evvel, imkan dahilinde "evam" için mübhem olmamasını, tanıdık olmasını, kolayca yazılıp okunmasını ve "nezmi-nazik" çerçevesine sığmasını göze almıştır (3, s. 186). Y. Seyidov'un kaydettiği gibi, Demirçizadenin gazel ve mesnevi türü ile dilimizi inkişaf ettirdiğini okucuya izah etmek için onun gazel ve mesnevilerinin dilini, özellikle bunların söz varlığını, mühteser şekilde olsa da gözden geçirmeyin zaruri olduğunu gösterir ve bu meseleleri "Klassik Şiir Üslubu ve Klassik Şiir Üslubunun Mesnevi Kolu", "Temsil" başlıkları altında tedkik eder.

Füzulinin nesri. "Bu Merhalede Nesr" adlanan bölümde Demirçizade gösteriyor ki, Azerbaycan dilinin tarihinde nezm ile nesr her zaman yanaşı adımlamışlar. Lakin yazılı dilde daha çok nezm koluna üstünlük verildiği için ve nezm ile yazmak ustalık sayıldığına göre nesr örnekleri yayılmamış, daha çok menzum eserler yazılı halde göçürülmüş, nesr ile yazılmış parçaların izi kalmamış veya nadir halde istinsah edilmiş ilk nesr örnekleri helelik bize gelip ulaşmamıştır.

Meseleye bu bakımdan yaklaştığımızda Füzuli'nin "Şikayet-name" ve "Hediçetüs-süeda" adlı eserleri edebiyatımızın tarihinde bedii nesrin ilk örnekleridir. Biri satirik nesri, diğeri ise romantik nesri temsil eder. Bu eserlerin her ikisinin de başlangıç hissesi o devrin zevk talebine uygun olarak ali üslup tarzında yazılmıştır ve buna göre de giriş hissesinin dili çok galiz

ve karmaşıktır. Bunlardan ilave bu eserlerde resmî üslupla alakedar olan idare adları, vazife, rütbe bildiren sözler de işledilmiştir ki, bunların çoğu Arap sözlerinden ibarettir. Bedii nesrin meziyetlerini izah ettikten sonra alim onun ali üslubun taleblerine uygunlaştırıldığının hüsusiyetlerini şerh etmek için “Bu Merhelede Ali Üslup” adlı bir başlık altında bu üslubun Allah’ı, Peygamber’i inamla zikir etmek, onlara şükür, ibadet ve tezim etmek, zamanın hükümdarını medh etmek mahiyetli eserlerde istifade olunan ifade tarzıdır. Bu üslup yukarı tabakanın verdiğine ve meyline uygun kurulduğu için bu üslupta yazılan eserlerde özellikle dibaçe, mektub, kaside, medhiye ve münacatlarda ekseren Arap diline mensup sözler, ifadeler ve silsileli terkipler esas birimleri teşkil eder, Azerbaycanca sözler ise yardımcı makamda kullanılan birimlerdir. Bunu kayd etmek lazımdır ki, ali üslupta yazılmış eserlerde işlenen Arapça söz ve ifadelerin çoğu dini, felsefi, ilmi terimlerden ibarettir(3, s. 221). Y. Seyidov da Demirçizade’nin ali üslup hakkındaki fikirlerine hak verir ve gösterir ki, müellifin “Şikayet-name”den nümune getirdiği bir paragraf ister cümle yapısına, ister terkiplere ve leksikasına göre muasır insan için, belki o vaktin sade insanları için anlaşılmaz ifade tarzıdır(1. s. 417).

Bu faslin sonunda Demirçizade XVI. asrın XVII. yüzyıla kavşağında Azerbaycan şifahi dilinin, halk şiiri üslubunun artık belki de Şah İsmail Hatai’nin etkisi ile formalaşmağa bağladığı meselesine dikkati yöneldir. Bununla elakedar o Kurbanı, Abbas Tufarkanlı, Sarı aşık gibi el sanatkarlarının yaratıcılığına müraciet edir. Bu sanatkarların poetik eserlerini lingvistik sepkide tahlil süzgecinden geçiren müellif kayd edir ki, böyle eserlerin yaratıcıları, hüsusen aşıkların dilinden bahs etmek, öz devrine göre bazı hüsusiyetlerini nazara alarak dilin inkişaf tarihi bakımından ne gibi özelliklere sahip olduğunu müeyyenleşdirmek için zaruridir. Böyle eserlerin dilinden bahis ederken hemin eserlerin dilini eserin yaranma devrinin dili ile ayniyyet nümunesi gibi kabul etmek mümkün değildir. Lakin böyle ameliyata rağmen demek olur ki, el edebiyatının hüsusen menzum nümunelerinin dilinde vezn, kafiye ile ilgili olarak eserin yaranma devrinin dil hüsusiyetlerini aks etdiren esas birimler deyiştirilmir ve aynen mühafiza olunur.

Demirçizadenin bu fundamental eserinde sonuncu fasıl “Azerbaycan dilinin inkişafi tarihinde Vakıf merhelesi” olarak adlandırılır. Profesurun edebi dilin sonraki devirleri hakkında ümumileşdirici eser, kitap yazmaya imkanı olmayıp, böylece XVIII. yüzyıl ile kifayetlenip, ama buna rağmen o, M.F. Ahundzade’nin dilimizin inkişafi tarihinde yeri hakkında bir eser de yazıp yayınlaya bilmiştir. Onu da belirtelim ki, seçkin bilim adamı, maarifçi ve eğitimci insana

maalesef “Azerbaycan Edebi Dili Tarihi” (I cild) kitabının neşrini görmek nesip olmadı. O, 1980 yılının Mayıs ayında hayattan göçtü, kitap onun ölümünden birkaç ay sonra ışık yüzü gördü.

Söz konusu faslı müellif Azerbaycan`da mevcut ictimai ve medeni şeraitin tasviri ile başlıyor. Malum olduğu gibi 1747 yılında Nadir Şah`ın ölümü ile İran devleti zayıflamaya, sükut etmeğe başladı, devletin zayıflaması neticesinde Fars zülmüne karşı mücadele ortamında Azerbaycan hanlıkları yaranmaya başladı. Bu bağlamda Azerbaycan`da abadlık, kuruculuk işleri genişletildi. Bu inkişaf şeraiti Azerbaycan dilinin işlenme dairesinin genişlenmesine de müsbet tesir gösterdi ve müellifin kaydettiği gibi, bu kabilden olan böyle nümunevi faktlar mehz XVIII. asırda Azerbaycan halkının medeniyet sahasındaki yükseliş nümuneleri gibi dikkati çekiyor. Buna göre de bu merhalede Azerbaycan dilinin üsluplar silsilesinin, Azerbaycan halkının medeniyet tarihi bakımından öğrenilmesi zaruridir (3, s. 232).

E. Demirçizade bu devirde Azerbaycan edebi dilinin bedii üslubunun ihate dairesine göre daha geniş olduğunu gösterir ve bu üslubun aşağıdaki istikametlerde tezahür ettiğini ortaya koyar : a) klasik şiir üslubu, b) dini-tebliği şiir üslubu, c) bedii nesr üslubu, d) koşma üslubu, ç) şifahi edebiyat-folklor üslubu. Klassik şiir üslubu gazel, mühammes, müstezad, mesnevi, kaside, nat, medhiye janrlı şiirlerle devam ettirilir. Müellif kayd edir ki, bu sepkide yazılan eserler, aslında Füzuli mektebinin devamı mahiyetinde füzuliyane yazılmış eserlerdir. Çünkü bu devirde hüsusen medreselerde tahsil almış şairler ekser hallarda Füzuli tarzında yazmağa eğilim göstermişler ve Füzuli`nin klasik şiir üslubunda yazmış olduğu eserlerin dil hüsusiyetlerini kanunileşmiş dil birimleri gibi kendi eserlerinde de nümayiş ettirmeğe ve eserlerini böyle dil birimleri esasında kurmaya çalışmışlardır (3, s. 233). Müellif devrin klasik şiir üslubunu nazardan geçirir, aynı zamanda, ümumi akara da dikkat yetirir ve Yusuf Seyidov`un da gösterdiği gibi aşağıdaki sonuçlara ulaşır:

a) Böyle eserlerde Azerbaycan dilinin kaida kanunları aparıcıdır.

b) Böyle eserlerde işlenmiş Azerbaycanca sözlerin çoğu fiillerdir, diger nutk hisselerine mensup olan sözler içerisinde Azerbaycanca isim, sıfat çok nadir hallarda işlenilmiştir, şahıs ve işaret zamirleri de esasen Azerbaycancadır, say bildiren ve yardımcı nutuk hisselerine mensup sözler makamına göre üç dilde (Azerbaycanca, Farsça, Arapça) işlenilmiştir.

c) Arap ve Farsçadan gelme sözler Azerbaycan fiillerine yardımcı vasiteler gibi kullanılmıştır: rast gelmek, kabul etmek, aşık olmak, zahmet çekmek.

ç) Bu eserlerde Arap, Fars dillerine mensup sözler ekseren Azerbaycanca yapı ve çekim ekleriyle işlenilmiştir ve böylelikle de Azerbaycan dilinin aparıcı ahengi daha da güçlenmiştir.

d) Bu eserlerde bir sıra frazeoloji ifadeler işlenmiştir ki, bunların çoğu Füzuli eserlerinde veya onun müasirlerinin eserlerinde olan frazeoloji ifadelerle aynıyet teşkil eder, bir kısmı ise canlı danışıqdan, şifahi dilden yazılı dile göçürülmüştür.

e) Bu merhelede klassik şiir üslubunda yazılmış eserlerde artık bu zaman arşivleşmiş bazı sözler ve morfemler de Füzuli eserlerinde olduğu gibi işlenilmiştir.

f) Bu eserlerde de Arap, Fars terkipleri, hatta terkiib birleşmesi de az değildir ve bunlar Füzuli gazellerinde işlenilmiş terkiiplere çok benzemektedir.

Müellifin bu tahlil tecrübesini Y. Seyidov böyle ümumileştirir: E. Demirçizade bunları deyerken esasen Şakir Şirvaninin “Ehvali-Şirvan” ve Mehcur Şirvaninin “Kisseyi-Şirzad” mesnevilerinin diline dayanıyor. Malumdur ki, bu devirde nesr eserleri de yaranırdı, bu eserlerin de kendine özgü üslupları var idi: “Kelile ve dimne”nin Azerbaycan diline tercümesi, “Şehriyar dastanı” bu üslup için material verirdi. Bu eserlerin dili devrin nesr dili hakkında tasavvür yarada bilir ve E.Demirçizade bu materialdan maksadyönlü şekilde istifade edir”(1. s. 422).

Bildiğimiz gibi, o devrin ab-havasına uygun olarak M.P.Vakıf de klassik şiir üslubunda gazel janrında bir hayli eser yazmıştır. Ancak edebiyatımızın ve dilimizin tarihinde o daha çok halk şiiri üslubu janrlarında yarattığı poetik nümunelerle yadda kalmıştır. XVIII. asırdan mehzi Vakıf la milli Azerbaycan şiiri merhalesi başlar. O, realist şiirin en güzel nümunelerini yaratmaya ve ümumiyyetle şifahi dille yazılı dili, şifahi halk edebiyatı ile yazılı edebiyatı yaklaştırmağa nail olmuştur.

Mehzi bütün bunlara göre alim “Bu merhelede koşma üslubu ve Vakıfın mevkeyi” adlı başlık verir ve burada halk şiiri üslubunun aparıcı kolu gibi koşma janrından, onun edebiyatımız tarihindeki inkişaf yolundan, koşma üslubu dilinin en belirgin özelliklerini öğrenmek, netleştirmek bakımından Vakıf koşmalarının müteber kaynak olmağından bahis eder.

Demirçizade bu devri Vakıf merhelesi adlandırmasının sebebini böyle izah edir: “Vakıf in eserlerinin yüzde yetmişini koşmalar teşkil edir. Demeli, Vakıf yaratıcılığının esası koşmalarla bağlıdır. Bu ise bedii edebiyatımızda yeni bir cığırın formalaşması ile bedii dilimizde yeni, öncül bir üslubun yaranması ile sonuçlanmış bir yaratıcılıktır. Mehzi buna göre de XVIII. asırdaki Azerbaycan bedii dilinin inkişaf istikametini müeyyenleşdiren elametler

esasen koşma üslubunun elametdar cihetleridir. Böyle elametdar cihetlerin esas -bedii dilin ümumhalk dili vahidleri hesabına – sade sözler, ifadeler, ibareler hesabına zenginleştirilmesi ile, Arap, Fars dillerinden alınma sözlerin, ifadelerin ise mehdudlaştırılması ile bağlıdır”(3, s. 242).

Y. Seyidov müellifin haklı olarak hemin devri Vakıf marhelesi, deviri adlandırmasını yüksek deyerlendiriyor ve doğru olarak yazıyor ki, devrin koşma üslubunun Vakıf ile alakelendirilmesi tesadüfi deyildir. Vakıf bu devir Azerbaycan şiirini ve Azerbaycan şiir dilini temsil ediyordu. Devrin koşması daha çok Vakıf in adı ile bağlı idi(1, s. 422).

Azerbaycan dilçiliğinde böyle bir görüş var ki, Azerbaycan dili XX. asra kadar esasen bedii üslupla temsil olunmuştur. İlk defa Demirçizade Azerbaycan dilinin üsluplar sistemi üzerinde özel olarak araştırma yapmış ve bu kitapta da dilimizin hele XVIII. asrda birtakım üsluplar esasında dallandığının nümunelerini gösterir, hatta ilmi üslubun ilimler üzere formalışdığına nazar yetirir. Bunları “Bu Merhelede İlimi Üslup” başlığı ile verir. Bu mülahızanı ileri sürerken o, XVIII. asırda Azerbaycanca birkaç tane tıp kitabı, kitapçığı, sözlükler, hesap, astronomi, coğrafya meselelerine hesr edilmiş kitaplar, aynı zamanda dini tebliğat–telimat mezmunlu kitap ve kitapçıklar yazılmıştır. Y.Seyidov`un doğru olarak kaydettiği gibi müellif devrin ilmi üslubunu ilim sahaları üzere tahlil edir. Matematik ve astronomi sahasında meydana çıkan eserleri tabii ilimler üslubunun temsilçileri olarak nazardan geçirir. “Üsuli-esse”(yeddilik üsul) adlı bir kitabın kalan hissesine esasen yazıyor ki, “Burada işlenen terimler, esasen Arapça`dan alınma sözlerdir: meş”ele, kerre, baqi, zerbe, kesir, mexrec, müstekim, adet, kesret, münkesim, miktar, mezrub.Yalnız birkaç yerde urmak sözü çıkmak manasında, hem götürmek sözü, hem de nöksan etmek analitik fiili işlenmiştir. Müellif kaydediyor ki, bu eserde cümle üyelerinin sıralamasında da riyazi ifade tarzi yansımıştır, buna göre de haberler bazen ihtisar olunmuş, bazan ise mübteda ile veya tamamlık ile yerleri deyişdirilmiştir.”

“Kitabi-ruzname” adlanan bir başka kitap astronomiye aittir. Demirçizade bu eser hakkında yazıyor: “Bu eser esasen yılların, ayların, günlerin deyişme cereyanlarını yansıtan cedvellerden ibarettir ve bu cedveller Arap yazısında işlenen harfler ve rakamler esasında tertiplenmiştir. Bu eserde esas problemle elakedar olarak, ayların adları Arapca, Farsca, Rumca, Yunanca, bazen Azerbaycanca verilmiştir”.

Bunlara esasen böyle hesap ediyor ki, artık bu devirde ilmi üslubun bir kolunun temelleri ve terimolojisi artık meydana çıkmıştı. Müellif bu devirde tabiat ilmine ait eserleri de arşivlerden elde etmiştir ki, bunlar hastalıklar ve onların tedavisine, ilaçlara ait yazılmış kitaplar, kitapçıklar, defterler ve verekeler halinde kalmış elyazmalardan ibarettir. Demirçizade bu kaynaklardan istifade ederek tabiat ilimleri üzere devrin ilmi üslubunun seviyesini, seciyevi hüsusiyetlerini müeyyenleştirir.

Müellif ictimai ilimlere ait Azerbaycanca eserleri tedkik edir, bir üslup nümunesi gibi onları ümumileştirir. Yusuf Seyidov'un kaydettiği gibi XVIII. asrda Azerbaycan dilinde bir sıra tarih kitapları, günlükler tezkire ve cünkler yazılmıştır, elyazmaları mevcut olmuştur. Bunlarda tarihi hadiseler ,ayrı ayrı şahısların, hüsusen devlet başkanlarının, alim ve şairlerin hal tercümeleri hakkında malumat verilir. Bunların dili ictimai ilimler üslubunu ifade edir. Bunların dili hakkında Demirçizade böyle yazmaktadır: “Bu eserlerin dilinde ümumhalk sözleri, ifadeler çoğunluğa sahiptir ve Azerbaycan dilinin gramer yapısı esas ve aparıcı mahiyettedir. Bu eserlerde mevzularla elakedar olarak müeyyen hadise, zaman, mekan ve şahsiyetlerin faaliyyeti hakkında verilen malumatlarda resmi, dini, ilmi anlayışları ifade etmek için bir sıra Arabi, Farsi esaslı terimler, ifadeler de işlenmiştir”(3, s. 254).

Müellif bu deyilenleri hemin devire ait “Tarihi-zemani-Şah Abbas ibn Hüdabende”, “Risaleyi-fezaili-Şami-Şerif”, “Safeviyye padşahları” adlı eserlerden getirdiği nümunelerle esaslandırır. Demirçizade fikrine yekun vurarak yazıyor ki, içerisinde mühtelif yer adları, şahıs adları, çoklu terimler olan bu eserlin nesr dili ile yazılması, aynı zamanda, sintaktik bakımdan cümlelerin, söz birleşmelerinin yapısı da dikkati celb edir ve demek olur ki, bu eserlerde sintaktik kayda-kanun bozulmamıştır.

Müellif XVIII. asrda dilin ilmi üslubunun dilçilik kolu hakkında da dolğun malumat verir: “Medreselerde, mekteplerde Arap ve Fars dillerinin tedrisi ile alakedar olarak, Azerbaycanca bir sıra tedris vesaiti mahiyetli kitaplar ve kitapçıklar yazılmıştır. O zamanlar hele böyle eserler de elyazması şeklinde yazılıp hüsusen medreselerde tedris vesaiti gibi istifade olunurdu. Mehz böyle elyazmalardan bir kısmı bu güne gibi saklanılmıştır.” Seçkin ilim adamı bu nümunelere dayanarak o devirin dilçilik üslubu hakkında fikir yürütüyor, bu devrin dilçilik terimlerinin hele ancak Arap sözlerinden ibaret olduğunu kayd edir. Demirçizade bir eseri üslup bakımından tahlil ederek yazıyor ki, bu beş verekden ibaret elyazması hem mevzuca, dilce, hem izahat tarzına göre çok değerli bir belge gibi dikkati celb edir. Bu eser Arapça'dan tercüme ve tebdil olunmuştur, ama Azerbaycancası bir kadar dolğundur.

Müellif fikrine yekun vurarak böyle kanaete gelir ki, bu ilk eser ümumiyyetle üslubiyyet mahiyetli dil birimlerinin mana ve makamlarına dair yazılmış ilk tecrübe nümunesidir(3, s. 257).

Dilimizin önceki devirlerinde olduğu gibi XVIII. asırda da ictimai-siyasi üslubun resmi dini-telim-tebliğ kolu da faal olmuş, bu maksadla eserler yazılmıştır. Demirçizade bu üslup nümunelerini böyle nitelendiriyor: “Bu eserlerde dil üslup bakımından sadelik ve qelizlik paralel yer tutur, yani sade konuşma birimleri dini kanun-kaidelerin tebliğine, telimine nail olmak için arapça sözlere ifadeler, terimler, dini ibareler ise telkin etmek, inandırmak ve böylelikle de dini mefhumları ifade eden sözleri, ibareleri, duaları ezber menimsetmek maksadile işlenilmiştir”(3, s. 258).

E. Demirçizade daha bir metlebe de işaret edir ki, bu eserlerde o devir için arkaikleşmiş Azərbaycan sözlərindən istifadə edilmişdir, ancak bu istifadəde sadə işlənən sözlərlə dinlə eləkedar sözlərə fərk konulmuşdur. Məsələ, kəndü, kim, ol, nesnə, varmaq, ayıtmək gəbi sözlərdən istifadə olunmuşdur, çünkü onların dini tərim kəşiliği yox idi, ancak tanrı, uçmək, damu, suç gəbi sözlər işlədilməmişdir, çünkü bunların Arapca dini tərim sinonimləri var idi: tanrı-allah; uçmək-cənnət; damu-cəhənnəm; suç-günah vs.

Monografinin sonunda müellif “Ümumi nəticələr” adı ilə XVIII. yüzyl Azərbaycan ədəbi dilinin incələnməsinə yekun vurur və bu ümumiləşdirmələri aşağıdakı istikamətlər üzrə aparır: Üsluplar və Leksik Vahidlərdə Ümumiləşmə, Fonetik və Grammatik Vahidlərdə Ümumiləşmə Müellif əyni zamanda göstərir ki, bu devirdə üsluplararası əlakələr də artır, ümumi milli dilə doğru inkişaf eyləmləri inkişaf edir, bütün istikamətlərdə sadələşmə sūrci gədiyor. Demirçizade sabitləşmədə bōyle fonetik dəyişmələri kəyda alır: b-m dəyişməsi: bən-mən, bin-min, kibi-gəbi; k-h əvəzlənməsi: kəni-həni, kəçən-həçən, kəndə-hərdə, kəmu-həmu, q-x dəyişimi, bəq-bək, çək-çək, çək-çək, yək-yək, kim-ki, birlə-bilə-ilə və s dəyişmələri.

“Azərbaycan Edebi Dili Tarihi” dərslək-monografisi Azərbaycan dilçiliyi tarixində bōyükdə hadisə olsə də məələsəf bu əsər müellifin ölümündən sonra gün yüzü görmüşdür. Kitəp onun müellifinin dilimizin tarixinə uzun yillər boyu apardığı səmərəli tədqikatın mühüm nəticəsi, səmərəli məhsulu gəbi məydana çıkmışdır. Bu əsərlə yanaşı əbiddə şəhsiyət, pədaqojik universitədə hərkesin əsil həkiki mənası ilə tanıdığı və ədləndirdiği professor bundan əlavə də XIX. və XX. yüzylın başlarındakı dilimizin vəziyyəti və onun nümayəndələri haqqında birkəç tənə M. F. Ahundov haqqında (M.F.Ahundovun Piyəsələrinin Dili), Kəsım bəy Zakir haqqında

(Zakirin Dili), M. Elekber Sabir hakkında (Sabirin Satira Tekniği) sanballı mekalelerle matbuatta çıkış etmiştir. Dilimizin tarihinin öğrenilmesi hakkında Y.Seyidov daha 1969 yılında yayınladığı “Azerbaycan Dilçiliyini Yaratana ve İnkişaf Ettirenler” makalesinde esas malumat vermeye çaba göstermiştir(1a, s. 3-8).

Şunu da belirtmekte yarar var ki, E. Demirçizade Azerbaycan dilinin zengin tarihinin kompleks şekilde öğrenilmesinin esas çizgilerini vermiş, onun öğrenilmesi metodikasını vermiş, ilk defa bu sahada çığır açmıştır. Bunun neticesinde dilçiliğimizde E. Demirçizade'nin layikli devamçıları, dil tarihi ilminin tedkikatçıları meydana çıkmıştır. Yusuf Seyidov bu bakımdan haklı olarak yazıyor: “Tekce “Azerbaycan Dilinin Tarihi”(I hisse) ve “Kitabi-Dede Korkut Dastanlarının Dili” adlı eserleri ile Azerbaycan dili tarihi ve Azerbaycan dilinin tarihi grameri sahasında tedkiklerin esasını koydu, buna istikamet verdi ve onun devamçıları bu möhkem özül esasında araştırmalar yapmaya devam ettiler. E. Demirçizade'nin “50 söz” kitabı da tarih, dil tarihi istikametinde araştırmaların terkib hissesidir ve değerli tarihi-dilçilik eseridir. Şübhe yoktur ki, Azerbaycan dilçilik ilmi özellikle, Azerbaycan dili tarihinin araştırmacıları bu değerli alimin tedkiklerinden daim faydalanacaklardır”(1, s. 428).

Kaynaklar

- Demirçizade, E. (1958). *Azerbaycan dilinin inkişaf yolları*. Bakü.
- Demirçizade, E. (1959). *“Kitabi-Dede Korkut” destanlarının dili*. Bakü.
- Demirçizade, E. (1960). *Muasır Azerbaycan dilinin fonetikasi*. Bakü.
- Demirçizade, E. (1962). *Azerbaycan dilinin üslubiyatı*. Bakü.
- Demirçizade, E. (1965). *Dil ve dilin fonetik vahidleri*. Bakü.
- Demirçizade, E. (1965). *Dilin lüğat terkibi ve fonetik yapısı*. Bakü.
- Demirçizade, E. (1967). *Azerbaycan dilinin tarixi grammatikasi*. Bakü.
- Demirçizade, E. (1967). *Azeri edebi dili tarixi*. Bakü.
- Demirçizade, E. (1969). *Azerbaycan Dili Orfoepiyasının Esasları*, Bakü.
- Demirçizade, E. (1979). *Azerbaycan edebi dili tarihi, Cilt I*. Bakü: Maarif Yayınevi.
- Seyidov, Y. (1969). *Azerbaycan dilçiliyini yaratana ve inkişaf ettirenler*//S. M. Kirov adına ADU-nun İlmi eserleri (dil ve edebiyat serisi) NO:1-2
- Seyidov, Y. (2007). *Eserleri. 15 Ciltte, III. Cilt*. Bakü: Bakü Üniversitesi Yayınları.

RUS VE TÜRK DİL DÜNYA GÖRÜŞÜNDE* “DAĞ” KAVRAMI (KÜLTÜRDİLBİLİMSEL ANALİZ)

Hakan SARAÇ**

Öz

20. yüzyılın sonlarından günümüze kadar dilbilim çalışmalarının ana konusu dil ve kültür etkileşim sorunlarının çözümü olmuştur. Bu problemlerin çözümünde dilbilimciler toplumların *dil dünya görüşlerinde* yer alan evrensel ya da ulusal-kültürel değer ve imgeleri incelemiştir. Bu çalışmada *dağ* kavramının Rus ve Türk halkı tarafından algılanışı ve bu algıların her iki toplumun diline yansıma şekilleri *kültürdilbilimsel analiz* yöntemiyle aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Analiz materyallerini *dağ* sözcüğünü içeren Rusça ve Türkçe deyimler oluşturmaktadır. *Dağ* sözcüğünün bu deyimlerde sahip olduğu kültürel anlamlar ortaya çıkarılmakta ve betimlenmektedir. Bunun dışında, çalışmanın sonunda kültürler arası diyaloglarda her iki dil ve kültür taşıyıcıları arasında oluşabilecek olası iletişim sorunlarının önüne geçilmesi için elde edilen sonuçlar değerlendirilerek önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Dil dünya görüşü, kültürdilbilimsel analiz, Rus dili, Türk dili, kültürel anlam.

CONCEPT OF “MOUNTAIN” IN THE LINGUISTIC VIEW OF THE RUSSIAN AND TURKISH WORLD (LINGUO-CULTUROLOGICAL ANALYSIS)

Abstract

From the end of the 20th century till today, the study subject of linguistics researchers has been solution of the language and culture interaction problems. For effectual and simple solutions, linguists have pursued a goal to research into universal and national-cultural values and images existing within the *linguistic view of the World* of diversified societies. In this context, how *mountain* concept is perceived by Russian and Turkish folks and then in what way these perception reflect on the language of both communities are identified through culture *linguo-culturological analysis* method actualised in linguistics groups. Analysis material consists of Russian and Turkish idioms based on the “mountain” lexis in the carefully selected idioms are brought out and described. Apart from that, in order to prevent probable communication mishaps between the persons of both country, data acquired in the end of the study are interpreted and a set of suggestions are made.

Keywords: Linguistic view of the world, linguo-culturological analysis, Russian language, Turkish language, cultural meaning.

* ‘Dil Dünya Görüşü’ («Языковая Картина Мира») kavramı ‘Kültürdilbilim Temel Kavramlar ve Sorunlar’ (2014) başlıklı makale derlemesi kitabında önerilmiş olup bu çalışmada da bu terimden yararlanılmıştır.

** Arş. Gör.; Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, h_sarac@anadolu.edu.tr.

Giriş

Günümüz dilbilim araştırmacıları geçmişten günümüze güncelliğini koruyan birtakım dilbilim sorunlarının çözümü için çaba göstermektedir. Bu problemlerin çözümü için dilbilim uzmanlarınca uygulanan dilbilimsel yöntemlerin yeterli olmaması farklı metotların bulunmasını ve uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Bu da dilbilimde bazı alt disiplinlerin doğmasına, dilbilim ve diğer sosyal bilim dalları (göstergebilim, halkbilim, mitoloji, psikoloji vs.) arasında ortak çalışma ortamlarının doğmasına sebep olmuştur. İnsanın dil üzerindeki etki faktörleri, dilin kültürle süregelen etkileşim sorunlarının aydınlatılması, kişinin bilincinde oluşan algıların dil işaretlerinde nasıl yansıdığı, somutlaştığı ve korunduğu gibi önem arz eden soruların cevapları dilbilimciler tarafından titizlikle araştırılmaktadır. Dilbilim sahasının genişlemesiyle birlikte yeni terimlerin ortaya çıkışı da kaçınılmaz olmuştur. Bu terimlerden en dikkat çekici olanı, belli bir halkın dünyayı ve çevresinde olan bitenleri tanımaya çalışmasıyla başlayan süreçle birlikte o halkın fertlerinin *dil bilincinde*¹ uyanan algıların tümü olarak tanımlanan *dil dünya görüşü*² terimidir. Dünyadaki çalışmalara oranla *dil dünya görüşü* konulu araştırmalar ülkemiz dilbiliminde henüz kendini yeterince gösterememiştir. Bu yüzden, çalışmada *dil dünya görüşü* teriminin doğuşuna, gelişimine ve önemine değinilecektir.

Dil dünya görüşü (Ing. *linguistic view of the World*) terimi dilbiliminde kültürdilbilim, budun dilbilim ve bilişsel dilbilimin sınırları içerisinde sıkça işlenen konulardan biridir.

Günümüz dilbiliminde *dil dünya görüşü* teması daha çok Alman, Amerikalı ve Rus dilbilimcilerce incelenmektedir (bk. W. Von Humboldt, L. Weisberger, E. Sapir, B. Whorf, N.D. Arutyunova, YU.N. Karaulov, V.V. Krasnıh, V.A. Maslova, B.A. Serebrennikov, V.H. Teliya, S.M. Tolstaya, V.N. Toporov, T.V. Tsiv'yan, L.O. Cherneyko, YE.S. Yakovleva vb.). Bu araştırmacılar çalışmaları ile *dil dünya görüşü* kavramının teorik olarak temellendirilmesine ve gelişimine katkıda bulunmuşlardır.

Son dönem dilbilim çalışmalarında aktif bir şekilde incelenmesine rağmen, *dil dünya görüşü* teriminin kuramsal temelleri Alman dilbilimci W. von Humboldt'un ve L. Weisberger'in

¹ Kültürdilbilim, budun dilbilim, ruh dilbilim gibi alanlarda gerçekleştirmiş olduğu önemli çalışmalarla tanınan V.V. Krasnıh "dil bilinci" (Rus. «Языковое сознание») terimini: "Kişinin konuşma hareketlerini şekillendiren psikolojik ve dilbilimsel temel unsurları bünyesinde somutlaştıran ve yansıtan bir yapı" olarak tanımlamaktadır (Krasnıh, 2001, s. 70). Dahası, dil ile düşünce yapısının beraber geçirmiş oldukları bilişsel süreç sonrası kişinin bilincinde meydana gelen düşüncelerin dil işaretlerinde yansımaları olaydır.

² Rus. «Языковая картина мира».

dilin içyapısı öğretisine ve Amerikalı dilbilimci E. Sapir ve B. Whorf’un 1920’li yıllarda ortaya atmış oldukları *dilsel görecelik hipotezine* dayanmaktadır.

Kişinin yaşadığı çevreyi kendisinden başlayarak tanınmasıyla dil bilincinde oluşan algı, dilin düşünce yapısıyla geçirmiş olduğu zorlu bilişsel süreç dil işaretlerine yansımaktadır. Bu süreçte dilin üstlenmiş olduğu rolü W. von Humboldt şu şekilde açıklamaktadır: “Dil, bir ulusun ruhunun, karakterinin en ince özelliklerini ve bunların sınırları içerisinde gizli kalmış sırları ifade edebilmektedir” (Humboldt, 2000, s. 69).

Bu yüzden, farklı etnik kökenlere sahip toplumların dilinde “gerçek”, farklı şekilde yorumlanabilmektedir. Çünkü dilin herhangi bir halkın etnik ve kültürel yapısına bürünebilme özelliği, farklı kültürlere mensup toplumların dil bilincinde algılanan “gerçeğin” farklı şekilde yorumlanmasına neden olmaktadır.

Bir milletin kültürel, tarihsel veyahut sosyal yapısının tanınması o dilin yapısının incelenmesiyle mümkündür. Çünkü “bir toplumun pek çok özellikleri, yaşayışı, gelenekleri, dünya görüşü, yaşam felsefesi, inançları, bilim, teknik ve sanata katkıları o toplumun diline yansır; bunlar da o toplumun dilinden izlenebilir” (Aksan, 2009, s. 13). Bu düşünceler, dilbilimci Sapir ve Whorf’un 1920’li yıllarda dilbilimine kazandırmış olduğu “dilsel görecelik” ilkesini desteklemektedir. Sapir ve Whorf’un hipotezlerinde savunduğu ilke, farklı dillerde konuşan ve farklı kültürel değerlere sahip toplumların gerçeği birbirinden farklı bir şekilde algılaması ve ana dilde yorumlamalarıydı. Bu bağlamda, çalışmada farklı kültür, tarih, coğrafya ve dinî inançlara sahip Rus ve Türk halkının bir bakıma dünyayı farklı bir şekilde algıladıkları ve bunun sonucu olarak bu algıların dile izdüşümünün birbirinden farklı sonuçlar verebileceği düşünülmektedir. Evrensel düşüncelerin her iki ulusun ana dilinde var olabileceğini söylenebilir.

Rus dilbilimci Y. S. Yakovleva, *dil dünya görüşünü* şu şekilde tanımlamaktadır: “herhangi bir toplumun dilinde oluşan, kendine özgü olan gerçekle alakalı algıların şemasıdır” (Yakovleva, 1996, s. 47).

1990’lü yıllarda Rus dilbilimci V.N. Teliya, sosyal bilimlerde “kültürdilbilimin”³ bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkmasına ve teorik olarak temellendirilmesine büyük katkıda bulunmuştur. V.N. Teliya, kendi çalışmalarında kalıplaşmış söz öbekleri özellikle de

³ Rus. «Лингвокультурология».

deyimleri incelerken “kültürdilbilimsel analiz”⁴ yöntemini kullanmıştır. V.N. Teliya’ya göre toplumların mantaliteleri ve karakteristik özellikleri kalıplaşmış söz ve söz öbeklerinde daha ziyade deyimlerde ortaya çıkmaktadır. Çünkü deyimler ulusal ve kültürel imgeleri bünyesinde bulunduran, yaşatan ve onları en açık şekilde yansıtan kültür hazineleridir. Araştırmacı, halkların dil dünya görüşünün oluşumunda etkin rol oynayan kültürel anlamların dilde yansımalarını şu şekilde açıklamaktadır: “Herhangi bir kültür toplumunun düşünce yapısının karakteristik özelliklerini gösteren ulusal ve kültürel stereotipler, mitolojik düşünceler, semboller vb. mecazi ifadeler dilin iç yapısına yansımakta ve orada kaydedilmektedir” (Teliya, 1996, s. 233).

1. Çalışmanın amacı ve yöntemi

Bu çalışmada, hedef dildeki ulusal bilinci, milli ruhu, duygu-düşünce yapısını ve kültürel değerleri ortaya çıkarmak için detaylı ve derin bir araştırma imkânı sunan kültürdilbilimsel analiz yöntemi uygulanmıştır. Bu metot araştırmacılara sadece bir kültür toplumunun milli değer ve yargılarının ortaya konulmasına imkân sağlamamakta, aynı zamanda o toplumun tarihsel ve kültürel belleğine nüfuz etme olanağı sunmaktadır. Kültürdilbilimsel analiz yöntemini bilim dünyasına kazandıran V.N. Teliya, bu yöntemin önem ve amacını şu şekilde açıklamaktadır: “kültürdilbilimsel analiz yönteminin amacı, dil işaretlerinde daha çok deyimlerde yansıyan ve kaydedilen herhangi bir toplumun kendine özgü arketipleri, sembolleri, mitleri, dini inançları, halk düşünceleri, kültürel değerleri (gelenek-görenek) vb. kültürel anlamların belirlenmesi ve tasvir edilmesidir” (Teliya, 1993, s. 310). V.N. Teliya ve öğrencilerinin geliştirmiş olduğu bu yöntem, dünyanın birçok yerinde ses getirmiştir. İngiliz dilbilimci olan A.P. Cowie, “Teliya ve meslektaşları belirlemiş oldukları birçok Rusça söz öbeğini analiz ederek, deyimlerde bulunan kültürel anlamların betimlenmesi için teorik zemin hazırlamışlardır. Bu araştırmacılara göre, deyimler kültürdilbilimsel analizin en önemli bilgi kaynaklarıdır” demektedir. (Cowie, 1998, s. 8)

Dağ sözcüğü, dildeki asıl anlamı olan “çevresine göre daha yüksekte olan toprak veya kayalık yeryüzü şekli” (Doğan, 2011, s. 335) dışında simgesel, imgesel ya da metaforik anlamlara da gelebilmektedir. Gerçek anlamından uzaklaşarak bu tarz mecazi anlamlara bürünmesi *dağ* kavramının kişinin dil bilincinde doğanın bir parçası olma özelliğinin yanı sıra bir kültür nesnesi olarak algılanmasını sağlamaktadır. Bu yüzden, *dağ* kavramı akla gelen ilk

⁴ Rus. «Лингвокультурологический анализ».

anlamının dışında çeşitli kültürel anlamlara bürünmektedir. Bu kültürel anlamalar toplumdan topluma farklılık göstermekle birlikte, benzer sonuçları da beraberinde getirmektedir.

Çalışmamızın amacı; derin bir tarihe, kültürel zenginliklere sahip olan Rus ve Türk halkının ana dillerinde *dağ* sözcüğüne yüklenmiş olan kültürel anlamların kalıplaşmış söz öbeklerinden çıkarılması ve betimlenmesidir. Rusça ve Türkçe analizi gerçekleştirilen deyimlerin metin içerisinde kullanımının gösterilmesi için güncel dilin aktif bir şekilde kullanıldığı Türk Dil Kurumu resmi sitesinden, Rusça Ulusal Derlemeden ve gazetelerden seçilmiş örnekler verilmiştir.

2. Türk dilinde ‘dağ’ kavramı

a) Türk mitolojisine göre, Türkler Tanrı’nın yaşadığı mekanlar olarak kabul ettikleri dağları ilahlaştırmışlar ve onlara tapmışlardır. Eski Türklerde *dağ* kavramı “ulu başlangıç, kök, soyun temeli ve anayurdun sembolü” olarak kabul edilmiştir (Beydilli, 2005, s. 145). Türk halkının mitolojik düşünce sisteminde *dağ*; vatanın, toprağın ve milletin koruyucusuydu. Bunun dışında, Türk mitolojisinde “dağlarda birtakım ruhların iyilikte bulunduğu, iyi ruhların insanları kötü ruhlardan koruduğuna ve yol gösterdiğine” inanılmaktaydı (Erdoğan, 2007, s. 83). Bu yüzden, Türkler herhangi bir bela veya musibetle karşı karşıya kaldıklarında, dualarında bunları dağlara gönderirlerdi. Bunun sebebi ise, yalnızca bu belaları tanrılara ev sahipliği yapan kutsal dağların bertaraf edebileceğiydi. Böylece, yukarıda belirtmiş olduğumuz eski Türklerdeki mitolojik inanç ve düşünceler ışığında *dağ* kavramının Türklerde ‘kutsal gücü, kutsal mekanı ve anayurdu’ simgelediğinin sonucuna varılabilir. Türk halkının bilincinde *dağ* kavramının bu şekilde algılanmasının Türkçedeki ‘dağlara taşlara’ deyiminde ortaya çıktığını söylenebilir:

Örnek 1) **Dağlara taşlara:** Kötü bir durum söz konusuysa ‘bizden irak olsun’ anlamında söylenir (Özdemir, 2000, s. 109).

– *Allah vermesin...!Bizim Sıdika Hanımın kardeşini meyhanede vurmuşlar!*

– *Aman yarabbi, dağa taş! Evlerimizden uzak olsun.! [Ahmet Rasim – Fuuş-i Atik, 13. Bölüm, 59];*

Bizden uzak,

Cehenneme direk;

Allah vermesin,

Eş dost görmesin,

*Amanın **dağlara taşlara!** (Saraçbaşı, Minnetoğlu, 2002, s. 213).*

b) Dede Korkut Kitabı'nda ve Orhun Abideleri'nde görüldüğü üzere Türklerde, zaman zaman dağlar kişileştirilmiştir. “Manas destanında da dağlar, büyük bahadırlar gibi görülmüştür” (Ögel, 1971, s. 295). Bu yüzden, Türk halkı tarafından *dağ* kavramı kişileştirilerek insana benzetilmektedir. Bu algının oluşumunun temelinde *canlılık* olarak bilinen *Animizmin*⁵ etkisinin olduğu söylenebilir. Türk dilinde bu benzetme olayının gerçekleştiği ifade ‘güvendiği dağlara kar yağmak’ deyimidir. Ayrıca, bu deyim Türk halkının kültüründe dağlara sonsuz güven duyulduğunu ve onların benimsendiğini gözler önüne sermektedir.

Örnek 1) **Güvendiği dağlara kar yağmak:** ‘Güvendiği kimseden yardım gelmeyeceği, güvendiği şeyin işe yaramadığı anlaşılmak’ (Aksoy, 2013, s. 832).

– *Sen hayatı hala birkaç lokma yiyip yatıp uyumak sanıyorsun. Piyasa her gün değişiyor. Bir gün **güvendiğin dağlara kar yağacak**, çoğalmayan para azalmak zorundadır [Orhan Hançerlioğlu – Ali, 68];*

Kar yağdı güvendiğin dağlara,

Balık olmuş takılmışım ağlara,

Medet! Dedim yardımına gelen yok,

Kara bahtlı, kem talihli garibim

c) Türklerin mitolojik düşünce sisteminde ve dini inançlarında *dağ* kavramı, “dünyanın kozmik merkezi, kutsal yerler, ilahi kuvvetin kendisini gösterdiği mekanlar, hayatın ve ölümün kaynağı” olarak görülmüştür (Baş, 2013, s. 169). Fakat, bu söylemlere ek olarak dağların ruhlara, perilere ve devlere ev sahipliği yaptığına inanılmaktaydı. Buradan anlaşıldığı üzere, Türkler dağlarda iyi ruhlardan başka kötü ruhların da yaşadığına inanmaktaydılar. Başka bir mitolojik inanişe göre: “dağlardaki kötü ruh, birinin adını söylediğinde dönüp bakmamak gerekir. Aksi takdirde o insanı alır götürür veya canını alır” (Karakurt, 2012, s. 256). Böylece,

⁵ “Animiz” – “Doğa olayları ve güçleri karşısında aciz kalan insanlar onları canlandırma, kişileştirme yoluyla anlamaya ve meraklarını gidermeye çalışmışlardır; insanı aşan doğa varlıklarının üstünlüğünü kabul edip onlara saygı göstermişlerdir” (http://www.acikders.org.tr/pluginfile.php/2491/mod_resource/content/2/4.%20HAFTA.pdf, 14.03.2016)

kötü dağ ruhlara aykırı davranılması durumunda, onların insanlara ciddi zararlar verebileceklerine inanılırdı. Bu bağlamda, Türklerde *dağ* kavramının ‘tehlikenin meydana gelebileceği, insanların yaşam alanlarından uzakta çeşitli mitolojik tiplerin yaşam sürdüğü bir yer’ olarak algılandığını söylenebilir. Bu duruma aşağıdaki deyimler örnek verilebilir:

Örnek 1) **Dağa kaldırmak:** Kaçırıp ıssız bir yere götürmek;

Yalnız Efe’den kimsenin şikayeti yokmuş. Ne kimseyi dağa kaldırmış, ne de fidye istemiş
[Ömer Seyfettin – İlk Düşen Ak. Yalnız Efe];

Emine naz etme gayrı,

Dinsin kalbindeki ağrı,

Ya gel rızanla bağa,

Ya seni kaldıracığım dağa

Örnek 2) **Dağa çıkmak:** İsyan etmek, asi olmak;

Bu mühendislerden biri... Meşrutiyet ihtilalinde Niyazi Beyle beraber dağa çıkmış, hareket ordusu ile İstanbul’a yürümüştü [R. Nuri Gültekin – Kavak Yelleri, 68];

Güneydoğu’da dağa çıkmanın yolları kesmeye çalışıyorlar. Dağa çıkmanın yolunu kesmek mümkün değil. Türkiye’deki siyasi ve hukuki sistem insanların isyan duygularını hortlatacak kadar fazla (<http://hicrandergisi.com/siyaset/daga-cikacak-adam-cok-da.pdf>, 08.06.2016).

Örnek 3) **Dağdan gelip bağdakini kovmak:** Bir yere sonradan geldiği halde sahiplenmek (Doğan, 2011, s. 335).

Bak sen bak ya...Dağdan gelip, bağdakini kovmaya başlamışlar sahillerimizde...2 haftadır üst üste Gökçe tepe ve İtalyan Koyu’nda Pazar tatilini geçirmek isteyen bir hemşerimize, tavır koymuş birileri, ‘gidin başka yere!’ diye... (<http://www.medyakesan.com.tr/>, 19.05.2016);

Zonguldak’taki arkadaşların ‘Meslek dayanışması’ anlayışı salt ‘hemşerilikle’ mi sınırlı? Eğer durum, hemşerilik ve arkadaşlıkla sınırlıysa bu yaptıklarına ne derler? ‘Dağdan gelip, bağdakini kovmak’... (<http://www.caycuma.org/haberoku.asp?id=1636>, 19.05.2016).

‘Dağa kaldırmak’ ve ‘dağa çıkmak’ deyimlerindeki *dağ* sözcüğünde oluşan algının temelinde ülkemizde meydana gelmiş olan sosyo-politik krizin etkisinin de olduğunu söylemek mümkündür. Fakat, Türk halkının dil bilincinde yer edinmiş olan bu algının oluşumunda yaşanan siyasi krizlerden daha ziyade, eski mitolojik düşüncenin etkisinin olduğu söylenebilir.

d) Yaşanılan yerlerin karakteristik özellikleri bir halkın düşünce yapısını ve yaşam şeklini etkilemektedir. Bunun doğal sonucu olarak herhangi bir halkın dili de bundan derin bir şekilde etkilenmekte ve buna göre dilin yapısı şekillenmektedir. Türklerin yaşadıkları coğrafyalara bakıldığında daha çok engebeli, yüksek dağlık alanlarda hayat sürdükleri göze çarpmaktadır. Yüzyıllar boyunca iç içe yaşadıkları dağlar, Türk halkının yaşamının bir parçası haline dönüşmüştür. Yüksek kesimlerde ve sarp yerlerde yaşamaya alışmış olan Türkler *dağ* kavramını ‘uçsuz bucaksız, geniş, engin, açık yerler’ olarak algılamaktadır. Çünkü Türk halkı için dağlar bozkırlardan, geniş ovalardan, alabildiğine düz alanlardan farklı yerler değildiler. Bu algının yansıması Türk dilinde kullanılan ‘dağ taş’ deyiminde açıkça görülebilmektedir:

Örnek 1) **Dağ taş:** ‘Geniş bir saha, her taraf’ (Doğan, 2011, s. 335).

Gönül ümidim yoldaşı,

*Durmaz gezer **dağı taşı;***

Son nefeste olsa kişi,

Gine onda umut yaşar [Aşık Veysel Şatıroğlu, Semai];

Türk beyi, kim bilir kaçınıcı kez sefere çıkar ordusuyla dağ taş, dere tepe demez aşar da aşar. Ağustos sıcağı, dudakları çatlatır, damakları kurutur. Bu sırada, boz bulanık tepelerden, ak saçlı bir ana, omzundan ayran bakracıyla görünür (http://abdigm.meb.gov.tr/uzaktaki_yakinlarimiz/8_10_ders_kitabi1.pdf, 08.06.2016).

e) Tabiatın bir parçası olan *dağ* kavramının Türk halkının dil bilincinde ‘olağanüstü büyük, kocaman, kıpırdamaz (sabit)’ gibi nitelik bildiren birtakım kültürel anlamları çağrıştırdığı görülmektedir. Bu çağrışımın yansıması ‘dağ (dağları) devirmek’ deyiminde bulunmaktadır.

Örnek 1) **Dağ(dağları) devirmek:** Güç yetmezmiş gibi görünen büyük, ağır işler başarmak (Aksoy, 2013, s. 702).

*Nilüfer’in o meşhur ‘Erkekler ağlamaz, sil göz yaşını...’ şarkısını mırıldanırken gözümüzdün önünden geçen film sahnelerini bir sıralayalım dedik. Hani bir vurdular mı **dağları deviren** o sert ağabeyler var ya; işte onların salya sümük ağladıkları sahneleri anımsamaya ne dersiniz?(<https://www.sinemia.com/sosyal/sinema-galeriler/daglari-deviren-sert-agabeylerin-salya-sumuk-agladigi-18-unutulmaz-film-sahnesi>, 19.05.2016);*

*O artık yoktu, üzerine toprak atıldı. Tek bir karesi dışarıdan görünmeyene kadar örttüler üstünü. O çok sevdiği çukuru toprakla doldurdular. Sesim o kadar güçlü çıkıyordu ki, tek çığlığım yeterdi **dağları devirmeye** ama ben **dağları devirmek** değil, onun gövdesini toprak altından çıkarmak istiyordum (<http://www.asiyeackay.com/soguk-bir-olumu-sicak-gozyaslari-karsilar.html>, 19.05.2016).*

f) Daha çok yapısal metaforlar üzerinde araştırma yürüten Amerikalı dilbilimci George Lakoff ve Mark Johnson, konum belirlememizde bizlere yardımcı olan yön ifadelerini *alan metaforları* olarak adlandırmış ve çalışmalarında bu metaforlarını şu şekilde sıralamışlardır: “yukarı – aşağı”, “içinde – dışında”, “ön taraf – arka taraf”, “yüzey altı – yüzey üstü” ve “merkezi – dış” (Lakoff, Johnson, 1980, s. 35). Bu çalışmada yürütülen kültürdilbilimsel analiz yönteminde yukarıdaki yaklaşımın temel alınması özellikle kültürel anlamların belirlenmesi konusunda fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü kültürel anlamların oluşumunda büyük rol oynayan metaforların, farklı dil ve kültüre sahip halkların dil dünya görüşlerini meydana getirdiği savunulmaktadır. Son olarak, Türkçede *dağ* kavramının ‘yukarı – aşağı’, ‘büyük – küçük’ gibi nitelik ve alan metaforlarını bünyesinde bulundurduğu söylenilebilir. Bu nitelik ve alan metaforlarının yansıdığı deyimler şu şekilde sıralanabilir:

Örnek 1) ‘**Aralarında dağlar kadar fark olmak**’: Aralarında her yönden büyük ayrılıklar bulunmak, benzer nitelikleri çok az olmak:

*Hümeysra dizide, eşini erken yaşta kaybetmiş ve kızına çok düşkün bir anneyi oynuyor. Hümeysra şunları söyledi: ‘Annem bana gençken birtakım sözler söylerdi. Bir kulağımdan girer diğerinden çıkardı. ‘Anne olunca anlarsın’ derdi. Anne olduktan sonra bunu çok iyi anladım. Kadın olmak ile anne olmak **arasında dağlar kadar fark var**’ (<http://www.milliyet.com.tr/kadin-olmak-ile-anne-olmak-arasinda-daglar-kadar-fark-var>/cafe/haberdetayarsiv/24.12.2008/1031811/default.htm, 19.05.2016).*

*Meseleye biraz da şuradan bakmaya başladım, her zaman söylerim: ‘İyi bir müzisyen olmakla, iyi bir prodüktör olmak **arasında dağlar kadar fark var...**’ Daha önce de iyi müzik*

yapabiliyordum ancak dışarıdan bakıp, resmin bütününi göremiyordum. Şimdilerde, bu konuda ne yapacağımı biliyor, bütününi görebiliyor ve 'ben bir prodüktörüm' diyebiliyorum (<http://www.anadolujet.com/aj-tr/anadolujet-magazin/2010/agustos/makaleler/her-zaman-sakin-beduk.aspx>, 19.05.2016).

Örnek 2) '**Küçük/Alçak dağları ben yarattım demek**': Çok kurumlu olmak, kendini çok beğenmek;

*İnsanın topraktan yaratılmasına, Kur'an neden durmadan dikkat çeker acaba? Bazen de onun bir damla sudan yaratılmışlığına değinir. Çünkü insana, sakın ola böbürlenme demektir. Yürüyüşünde mütevazı olmasını istemektedir. Çünkü dağlar insandan daha büyük, daha sağlamdır. Kısacası, insanın haddini bilmesi gerekmektedir. İşte bu, kişilik inşasıdır. Topraktan/çamurdan yaratıldığını hiç aklından çıkartmayan insan, **küçük dağları ben yarattım** havasında olmaz (<http://nidadergisi.com/genel/musluman-benlik-ve-sahsiyet-dusuncesi.html>, 19.05.2016);*

*En sık rastlanan kendini beğenme biçimi, 'aklımı seveyim' şeklindedir. 'Akli pazara çıkarmışlar, herkes kendi aklını almış' bir Türk özdeyişidir. Herkeste az çok var olan 'ben çok akıllıyım' duygusu, eğer bir de, 'sen hiç yanılmadın'; 'o hep doğruyu söyler' diyen bir çevre tarafından fişaklanırsa, hem kendisine hem de çevreye zarar veren bir saplantıya dönüşebilir. Ve şu yukarıda anlattığım insanlık hallerinin birkaçı bir insanda birleşirse, ortaya 'klinik' bir tablo çıkar. Atalarımız bu kişileri tanımlarken, 'adam **küçük dağları, ben yarattım**, büyükleri babamdan kaldı diyor' derler (<http://www.birgun.net/haber-detay/kucuk-daglari-ben-yarattim-9063.html>, 19.05.2016).*

Örnek 3) '**Burnu Kaf dağına çıkmak/varmak**': Kibirleşmek şımarmak; burnu büyümek (Türk Dil Kurumu resmi sitesi – <http://www.tdk.gov.tr/>, 19.05.2016).

*Başbakan Erdoğan acaba kimi kastediyor?: Öyle **burnu Kaf dağına olan** adaylarla yola devam etmek istemiyoruz. Bunları bir kenara koymak istiyoruz ama tabii bunların değerlendirmesini yaparken, zaman zaman şartların bizi belli şeylere zorladığı da olabilir. Çünkü, bir yarışın içindeyiz (<http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-burnu-kaf-daginda-aday-istemiyoruz-915489/>, 19.05.2016);*

Bu hafta tüm zorluklarına rağmen sevdiği işi yapmaktan vazgeçmeyen, ilk günkü hevesini hali hazırda korumayı başaran, ekranların güzel yüzü, otoriter sesi; Hümeysra Yılmaz Ardızınba ile çok keyifli bir söyleşi yaptık. Düzce'de basının 'hasta adam!' olduğunu söylediği

Ardzınba, 'Düzceliler halktan kopmayan, burnu Kaf dağında olmayan yöneticileri hak ediyor' dedi (http://www.burasiduzce.com/haber-detay.asp?id=19591#.VzoZOsfnVp, 19.05.2016).

Verilen örneklerde görüldüğü üzere, *dağ* kavramı, Türklerin ana dilinde, öz anlamından farklı olarak, sahip olduğu çeşitli kültürel anlamları bünyesinde bulundurmaktadır.

3. Rus dilinde ‘dağ’⁶ kavramı

a) Rus halkının mitolojik düşünce sisteminde dağların “bir yandan tanrının ve kutsi varlıkların yaşadığı, diğer yandan ise kötü ve tehlikeli güçlerin mesken tuttuğu yerler” olduğuna inanılmıştır (Slavyanskiye Drevnosti 1995, s. 520). Bu mitolojik düşünce ışığında, *dağ* kavramının Rus dil bilincinde daha ziyade ‘insanoğlunun yaşam alanlarına uzak ve tehlikeli mekânlar’ olarak algılandığı söylenebilir. Bu algının Rus dilinde yansımaları aşağıdaki şu deyimde gerçekleşmiştir:

Örnek 1) ‘**За горами, За долами**’ (za gorami, za dolami): ‘çok uzak, uzakta’. (Molotkov, 1986).

Теперь и для него и для меня Россия за горами, за долами... [Б.К. Зайцев. О Шмелеве (1968)]; "Artık benim içinde onun içinde Rusya çok uzaklarda..."

Где же оно, мое детство? За горами, за долами, за далекими лесами, в родной сторонуншке, у родимой бабушки... [Виктор Астафьев. Последний поклон (1968-1991)]; "Nerede şimdi benim çocukluğum? Yerli Storonuşka'da, öz anneannemde, çok uzaklarda..."

b) İnsanoğlu yaratılışından bugüne kadar dünyayı ve çevresindeki olup bitenleri anlama çabası içerisinde olmuştur. Kendi konumunu belirlemede doğa olaylarını ve nesnelere araç olarak kullanmıştır. Rus halkının yaşadığı yerler engebesiz, düz alanlar, oldukça geniş bozkırlar olmuştur. Bu yüzden, Ruslar kendilerine uzak olan dağlardan zamanı ve konumlarını belirleme konusunda yararlanmışlardır. Böylece, *dağ* kavramı Rus dil bilincinde ‘zamansal açıdan yakın zamanda gerçekleşmesi mümkün olmayan olay, alansal olarak çok uzak yer’ olarak algılanmaktadır. Bu çağrışımın Rus diline yansımaları aşağıdaki deyimde gerçekleşmiştir.

Örnek 1) ‘**Не за горами**’ (ne za gorami): ‘1. Uzakta değil; 2. yakın zamanda’ (V.N. Teliya, 2006: 465).

⁶ Rusça deyimler, A.I. Molotkova redaktörlüğünde oluşturulan ‘Rus Dili Deyimler Sözlüğü (1986)’ ve V.N. Teliya önderliğinde hazırlanmış olan ‘Büyük Rus Dili Deyimler Sözlüğü (2006)’ adlı eserlerden seçilmiştir.

Дикой. Постой, кума, постой! Не сердись. Еще успеешь дома-то быть: дом- от твой не за горами. Вот он [А.Н. Островский. Гроза (1960)]; "Yabani. Dur vaftizci dur biraz! Kızma. Evde olmak için hala vaktin var. Senin evin çok uzakta değil, bak orada..."

Разве что со временем хотелось бы приобрести хороший автомобиль – “ниссан”, “джип”, “тойоту”. Сейчас я езжу на “десятке”. И построил дом. Откладываю помаленьку – старость не за горами [Эльвира Савкина. Если впрягаюсь, то основательно (2002) // «Дело» (Самара), 2002.05.03]; "Zamanla Nissan, Toyota, cip gibi bir araca sahip olmak isterdim. Şimdi ise bebek arabası ile gidiyorum. Ve ev yaptım. Yaşlılık çok uzakta olmadığı için bunları erteliyorum..."

c) Ruslar *dağ* kavramını 'gerçekleşmesi mümkün olmayan işler ile insanın içerisinde bulunduğu psikolojik durumun zorluğu' ile özdeşleştirmektedir. Bu benzetme olayının, Rus dil bilincinde *dağın* yapısının kocaman ve yıkılması pek mümkün olmayan bir nesne olarak algılanması sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Yukarıda anlatılanların Rus dilinde yansımaları aşağıdaki dil biriminde net olarak görülmektedir.

Örnek 1) ‘Гора с плеч свалилась’ (gora s plech svalilas): ‘çok rahatlamak, kendini çok iyi hissetmek’ (age., s. 156).

Подобрав с земли сухую ветку, я молча взвалил ее на плечо и поволок к муравейнику. И тут мне сразу стало легче, как будто гора с плеч свалилась! [Валерий Медведев. Баранкин, будь человеком! (1957)]; "Yerden kuru bir dal aldıktan sonra, sessizce onu omzuma kaldırıp koydum ve güçlükle karınca yuvasına taşıdım. Ve hemen oracıkta rahatladım, sırtımdan koca bir yük gitmiş gibiydi..."

Как принесли твое письмо, и у меня гора с плеч свалилась! Ну вот и слава Богу! Как же мне хорошо сейчас! Как бы я расцеловал тебя! [Александр Морозов. Прежние слова (1985-2001) // Знамя, 2002]; "Senin mektubunu getirdiklerinde, sanki sırtımdan koca bir yük inmiş gibiydi, çok rahatladım. Şükürler olsun! Kendimi nasıl da iyi hissediyorum! Seni doyasıya öpmek istiyorum..."

d) Olağanüstü hacme sahip olması, Ruslar tarafından *dağ* kavramının ‘yerinden oynatılması, kırıpdatılması imkansız’ bir nesne olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu algının kendisini açık bir şekilde göstermiş olduğu deyim şudur:

Örnek 1) ‘Горой стоять (встать) за кого-что’ (goroy stoyat’ (vstat’) za kogo-что): ‘tüm gücünü ortaya koyarak birini savunmak, destek çıkmak’ (Molotkov, 1986, s. 118).

Он только прибавлял нечто своё, излишнее и неправильное; но он ничего правильного, ничего издавна иерархией освящённого не только не отвергал, но и готов был всегда горой стоять за это правильное и освящённое [К.Н. Леонтьев. Достоевский о русском дворянстве (1891)]; "O, yalnızca kendince, gereksiz ve yanlış birtakım şeyler ekledi. Fakat, doğru ve eskiden beri kutsal olan hiçbir şeyi inkar etmedi, aksine o her zaman doğrunun ve kutsanmış olanın yanında oldu, destekledi..."

В том же заседании после ухода Милюкова выяснилось, что кадетский центральный комитет держит очень твердый курс и готов горой стоять за Милюкова [Н.И. Суханов. Записки о революции / Книга 3 (1918-1921)]; "Milyukova'nın gidişinden sonraki aynı toplantıda, Kadet Merkez Komitesinin sert bir tavır takınarak Milyukova'yu desteklemeye hazır oldukları açıklandı..."

e) Sahip olduğu doğal özellikleriyle ilişkilendirilerek *dağ* kavramı Ruslarda ‘kocaman, büyük’ gibi nitelik belirten metaforları belirtmektedir. Bu duruma örnek olarak şu deyim gösterilebilir:

Örnek 1) ‘Своротить гору (горы)’, (svoritit’ goru (gory)): ‘oldukça zor işleri bitirmek, sonlandırmak’ (age., s. 79).

И вместе мы могли бы «своротить горы» и продвинуть процесс реформ гораздо быстрее и гораздо менее болезненно [Положительный итог (1998) // «Профессионал, 1998.07.01]; "Beraber zor gözükken işleri başarabilir, daha az sıkıntılı ve oldukça hızlı bir reform sürecini gerçekleştirebilirdik..."

Он был готов своротить горы, опуститься на дно морское, взлететь под облака... «Я вот что сделаю! – подумал капитан Прохоров [Виль Лунатов. И это все о нем (1984)]; "O, büyük işleri başarmaya, denizin derinlerine dalmaya, bulutların altında uçmaya hazırdı... 'İşte bunu yapacağım!' diye düşündü Kaptan Prokhorov..."

f) Rus dilinde, insana ait özelliklerin *dağ* kavramına yüklenerek insanın *dağa* benzetildiği görülmektedir. Bu benzetme olayının şu Rusça deyimde görüldüğü söylenebilir:

Örnek 1) ‘Надеяться как на каменную гору’ (nadeyats’ya kak na kamennuyu goru): ‘birine çok güvenmek, birine aşırı güven beslemek’ (age., s. 118).

– Тут голову потеряешь. – А Ванька-то, смотри. Я на него, как на каменную гору. Он что-нибудь выдумает, у него – голова! – Эврика, нашел! [В. Эфф. По ту сторону... (радиофантастический роман) // «Радио всем», 1922]; "Şimdi kafayı kaybedeceksin. Bak Vanka. Ben ona güveniyorum. O, bazı şeyleri akıl edebiliyor, yani onun kafa çalışıyor! Eureka, buldum onu..."

— Уж я на вас, как на каменную гору, надеюсь, — сказала Варвара, — помогите мне, голубушка Марья Осиповна. — Как же я могу помочь, душечка Варвара Дмитриевна? — спросила Грушина. — Уж вы знаете, я для вас все готова сделать, что только можно [Ф. К. Сологуб. Мелкий бес (1902)]; "Yani ben size çok güveniyorum, dedi Varvara. Ne olur bana yardım ediniz! sevgili Mary Osipovna. Nasıl yardımcı olabilirim, canım Varvara Dmitrievna? diye sordu, Gruşina. Sizler de biliyorsunuz ki elimden gelen her şeyi sizler için yartaya hazırım..."

g) Dağların yapısal olarak aşırı büyük olması, Rus dil bilincinde *dağ* kavramının nicel olarak herhangi bir nesnenin 'aşırı çok' olarak algılanmasını sağlamıştır. Bu kültürel anlamın yansımaları aşağıdaki şu deyimde gerçekleşmektedir:

Örnek 1) **Обещать/сулить золотые горы** (obeshchat'/sulit zolotyue gory): 'birine gereğinden fazla söz vermek' (age., s.118).

И уж точно адвокат не должен обещать золотые горы. — Какими качествами должен обладать юрист? Достаточно лишь уверенно ориентироваться в правовых вопросах? [Людмила Данилкина. Документ прямого действия (2013.04.29) // «Новгородские ведомости», 2013]; "Avukat kesinlikle gereğinden fazla sözler vermemeli. Bir avukat hangi niteliklere sahip olmalı? En azından hukuki konulardan yeterince anlıyor mu?..."

Партия народной свободы не хочет заманивать народ, не хочет обольщать его несбыточными надеждами, не хочет давать неисполнимых обещаний и **сулить золотые горы**, какие сулят, левые партии, социальные демократы и социалисты-революционеры [А.И. Шингарев. Как предполагала наделить крестьян землей партии Народной свободы во второй Государственной Думе (1917)]; "Özgür Halk Partisi halkı tuzağa düşürmek, gerçekleşmeyecek umutlarla onları kandırmak, solcu, Sosyal demokrat ve Sosyalist devrimci partilerin halka vermiş olduğu gereğinden fazla, sayısız umut ve sözlerde bulunmak istemiyor".

1) Rus mitolojisinde dünyanın merkezinde *dağ* bulunmaktadır. "Dünyanın merkezinden yukarı (dağların zirvelerinden) çıkılması kutup yıldızlarına girişi, dünya ekseninden aşağı doğru

inilmesi cehenneme girişi simgelemektedir” (Mify Narodov Mira, 1991, s. 311). Bu mitolojik düşünceye dayanarak, Ruslarda ‘dağa çıkışın başarıyı, dağdan inişin ise başarısızlığı’ simgelediği söylenebilir. Aşağıdaki deyimde dağa çıkışın ‘başarıyı’, ikinci deyimde ise dağdan inişin ‘başarısızlığı, şanssızlığı’ simgelediği görülmektedir.

Örnek 1) **Идти/пойти в гору** (idti/poyti v gory): ‘1. yeni başarılarla ulaşmak, başarı elde etmek’; ‘2. gelişmek’ (V.N. Teliya, 2006: 260).

*Если и я буду хорошо играть, и команда будет выигрывать, то можно получить «Колдер». Но сейчас я не думаю об этом, просто играю, работаю. Я рад, что дела наконец **пошли в гору** [<http://www.sports.ru/hockey/155000020.html>]; "Ben iyi oynar ve takım kazanırsa, o zaman ‘Calder’i almak mümkün olur. Fakat, şuan bu konuyu düşünmüyorum, sadece oynuyorum ve çalışıyorum. Sonunda işlerin yoluna girmesi ve başarılı sonuçlar vermesi beni memnun ediyor".*

Örnek 2) **Идти (катиться) под гору** (idti (katits’ya) pod gory): ‘1. bir olayın ya da durumun kötüleşmesi; ‘2. bir olayın ya da durumun sonuna yaklaşması, tükenmesi’ (age., s. 261).

*Когда-то Кировчанин Олег Ронжин был успешным коммерсантом. Потом дела **покатились под гору**, у разорившегося предпринимателя образовались неподъемные долги и куча прочих материальных трудностей [Правда, 25.03.2003]; "Oleg Ronjin Kirovçanın bir zamanlar başarılı bir işadamıydı. Sonra işler kötüye gitmeye başladı, hayal kırıklığı yaratan girişimcide derin borçlar ve bir çok ağır maddi sorunlar ortaya çıktı".*

Сонuç

Dilsel materyaller (deyimler) üzerinde gerçekleştirilen kültürdilbilimsel analiz sonrası Türk dilinde *dağ* kavramında oluşmuş kültürel anlamlar şu şekildedir:

- 1) “Dağ” kavramı kutsal olan yerleri simgelemekte;
- 2) İnsana benzetilmekte;
- 3) Geniş ve engin alanlar, insan dışı varlıkların mesken edindiği, tehlikenin var olabileceği uzak, irak yerler olarak algılanmakta;
- 4) ‘aşağı – yukarı’, ‘yakın – uzak’, ‘içeride – dışarıda’ gibi alan; ‘büyük – küçük’, ‘az – çok’ gibi nitelik ve nicelik metaforları bünyesinde bulundurmakta;

5) Büyük, aşırı ağır, kımıldatılması mümkün olmayan bir nesne olarak idrak edilmektedir.

Rus dilindeki deyimler üzerinde gerçekleştirilen tahlil sonrası Rus dilinde *dağ* kavramında ortaya çıkarılan kültürel anlamlar ise şu şekildedir:

- 1) “Dağ” kavramı oldukça uzak, tehlikeli ve korku duyulan yerler olarak algılanmakta;
- 2) Kısa sürede gerçekleşmesi zor bir olay ve uzak mesafeyi simgelemekte;
- 3) İnsanoğlu için ağır, yorucu, zor olabilecek işleri nitelemekte;
- 4) Kocaman, olağanüstü büyük, devasa gibi birtakım nitelik belirten metaforları içermekte;
- 5) Bir nesnenin sayıca çok olması gibi nicelik belirten metaforları bulundurmakta;
- 6) İnsanoğlu ile özdeşleştirilmektedir;
- 7) Dağın yukarısına doğru yapılacak hareket ‘başarıyı’, dağın aşağısına doğru yapılacak bir hamlenin ise ‘başarısızlığı’ simgelemekte;
- 8) Bunun dışında ‘aşağı – yukarı’, ‘yakın – uzak’, ‘içeride – dışarıda’ gibi alan; ‘büyük – küçük’, ‘az – çok’ gibi nitelik ve nicelik metaforları belirtmektedir.

Bu çalışmada, verilen örneklerde gösterildiği gibi, Rus ve Türk halkının dil dünya görüşlerindeki *dağ* kavramıyla alakalı kültürel anlamları kalıplaşmış söz öbeklerinde ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sonrasında, kültürel anlamları en açık şekilde yansıtan deyimler üzerinde yapılan analiz sonrası hem Türkçede hem Rusçada önem arz eden kültürel anlamların tasviri gerçekleştirildi. Bu dilsel öğelerin ciddi, derin ve titiz bir şekilde irdelenmesi konusunda kültürdilbilimsel analiz yönteminden yararlanıldı. Bu yöntem kullanılarak Rus ve Türk halkının dil bilincindeki *dağ* kavramıyla ilgi olan dil dünya görüşlerinin şemasını çıkarılmaya çalışıldı.

Yapılan analiz sonrası, *dağ* sözcüğünün hem Türkçede hem Rusçada zengin bir kullanım alanına sahip olduğu söylenilebilir. Bu da, Rus ve Türk halkı için *dağ* kavramının dil dünya görüşlerinde ne denli değer ve öneme sahip olduğu ortaya koymaktadır. İncelenen deyimler, *dağ* kavramının sadece tabiatın bir nesnesi olmadığı, ayrıca her iki ulusa özgü değer ve imgeleri bünyesine kodlayan bir çeşit kültür abidesi olduğunu göstermektedir. *Dağ* sözcüğünün taşımış olduğu kültürel anlamlar dildeki kalıplaşmış söz öbeklerine sadece

yansınamakta, ayrıca dil işaretlerine kaydedilmekte ve asırlar boyunca korunmaktadır. Her iki toplumun dilindeki benzer görüşlere rağmen, Rus ve Türk halkının dil dünya görüşünde *dağ* kavramının farklı şekilde algılandığı ve yorumlandığı söylenebilir. Bu farklılığın oluşmasında, hem Rus hem de Türk toplumunun sahip olduğu tarihi süreçlerin, dinî inançların, yaşam şekillerinin, yaşamış oldukları coğrafyaların ve özellikle de mitolojik düşünce sisteminin etkisinin çok derin olduğu düşünülmektedir.

Gerçekleştirilen analiz sonrası elde edilen sonuçların yabancı dil öğrenimine dahil edilmesi ve öğretilmesi, her iki ülke mensuplarına ait ulusal ve kültürel değer ve imgeleri daha iyi bir şekilde tanıma imkanı sunacaktır. Bu sayede, kültürler arası diyaloglarda ortaya çıkması muhtemel iletişim sorunlarının önüne geçilebilir. Çünkü yabancı dil öğreniminin daha etkili ve verimli bir şekilde gerçekleşmesi, bu süreçte edinilmesi zorunlu olan dört dil becerisinin (okuma, yazma, dinleme, konuşma) kazanılmasının yanı sıra o ulusa ait kültürel değerlerin öğrenilmesiyle de mümkündür.

Son olarak, bir halkın tarihi serüveninin, kültürel imgelerinin, dini inançlarının, yaşam tarzının belirlenmesi, ortaya konması ve tanınması, o ulusun sahip olduğu dilsel öğeler üzerinde gerçekleştirilecek kültürdilbilimsel analiz yöntemiyle mümkün olabilir. Çünkü “*dil dünya görüşü*” dil işaretlerinde kaydedilen, sonrasında kalıplaşmış söz ve söz öbeklerine yansıyan ve korunan bir topluma ait ekonomik, sosyal ya da kültürel değer, yargı ve görüşlerin tümüdür.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2009). *Her yönüyle dil: ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksoy, Ö. A. (2013). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 1-2*. İstanbul: İnkılap kitabevi.
- Baş, M. (2013). Dinlerde ve geleneksel Türk inanışlarında dağ kültü. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 165-179.
- Beydili, C. (2005). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. Ankara: Yurt-Kitap yayın.
- Cowie, A.P. (1998). *Phraseology: theory, analysis and application*. Oxford: Oxford University Press.
- Doğan, M. (2011). *Büyük Türkçe sözlük*. Ankara: Yazar yayınları.
- Erdoğan, B. (2007). *Sorularla Türk mitolojisi*. İstanbul: Pozitif yayınları.
- Humboldt, V. (2000). *Izbrannyye trudi po yazykoznaniiyu*. Moskva: OAO IG Progress.

- Karadut, D. (2012). *Türk söylence sözlüğü*. E-kitap tanıtım ve dağıtım grubu: <http://www.dizge24.org/tr/belgeler/turk-soylence-sozlugu.pdf>
- Krasnih, V. V. (2001). *Osnovi psikholingistiki i teori kommunikatsii*. Moskva: Gnozis.
- Lakoff, d. Dzhonson, M. (1980). *Metaphors we live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Minnetoğlu, İ., Saraçbaşı, M. E. (2002). *Örneklı ve açıklamalı Türkçe deyimler sözlüğü*. İstanbul: Bilge Sanat yayınevi.
- Molotkova, A. (1986). *Frazeologičeskiy slovar' russkogo yazıka: svişe 4000 slovarnih statey*. Moskva: Russkiy yazık.
- Ögel, B. (1971). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayinevi.
- Özdemir, E. (2000). *Açıklamalı – örneklı deyimler sözlüğü*. Ankara: Bilgi yayinevi.
- Sarıtaş, S. *Mitoloji ve Animizm, Fetişizm*. Türkiye Bilimler Akademisi: http://www.acikders.org.tr/pluginfile.php/2491/mod_resource/content/2/4.%20HAFTA.pdf, 14.03.2016
- Sergey, A. T. (1991). *Mifi narodov mira. ensiklopediya*. Moskva: Sovetskaya.
- Teliya, V. N. (1993). *Kul'turno-natsional'niye Konnotatsii Fazeologizmov (ot Mirovideniya k Miroponimaniyu)*. Moskva: Slavyanskoye yazıkoznaniye. Mejdunarodnoy s'yezd slavistov.
- Teliya, V.N. (1996). *Russkaya frazeologiya: semantičeskiy, Pragmatičeskiy i lingvokul'turologičeskiy aspekti*. Moskva: Yazıkı russkoy kul'turı.
- Teliya, V.N. (2006). *Bol'shoy frazeologičeskiy slovar' russkogo yazıka. znaçeniye. Upotrebleniye. Kul'turologičeskiy kommentary*. Moskva: AST-PRESS KNIGA.
- Tolstoy, N. (1995). *Slavyanskiye Drevnosti. Etnolingvističeskiy Slovar'*. Moskva: Mejdunarodniye otnoşeniye.
- Yelena, Y. S. (1994). K Opisaniyu Yazıkovoy Kartını Mira. *Russkiy Yazık za Rubejom*. 1 (3), 47-57.
- Rusça Ulusal Derleme sözlüğü: <http://www.ruscorpora.ru/index.html>, 19.05.2016
- Türk Dil Kurumu: <http://www.tdk.gov.tr/> 12.03.2016.

“DAĞ”IN TÜRKÜLERE MİTİK BİR ÖGE OLARAK YANSIMASI**Cengiz GÖKŞEN*****Rukiye GÖKŞEN****Öz**

Türküler, halkın hayatından kaynaklanan ürünlerdir. Halkın günlük hayatta yaşadığı veya şahit olduğu olay, durum, tutum ve davranışlarla ilgili duyguları, düşünceleri, sevinçleri, kederleri, nefretleri, ümitleri, inançları açık bir şekilde türkülerde yansır. Bu özelliklerinden dolayı türküler, halk kültürü ürünleri içinde en yaygın türlerin başında gelir. Türk milletinin bütün özelliklerini ve Türk kültürünü oluşturan maddi ve manevi unsurların hemen hepsi türkülerde görülebilir. Bu bağlamda, geçmişten günümüze Türk kültürü içinde ayrı bir yere sahip olan dağlar da türkülerde çeşitli rol ve fonksiyonlarda karşımıza çıkar.

Dağlar, İslamiyet öncesi Türk inanç sistemi içinde tabiatla ilgili inanç öğelerinden biridir. Yeryüzünün bu devasa kamburları sahip olduğu özellikler sebebiyle öteden beri insanoğlu için gizemli bir mekân ve varlık olmuştur. Dağlar, yükseklikleri, yücelikleri, ihtişamları, başlarında karın, boranın eksik olmaması, üzerlerinde yaşayan hayvanlara barınma ve beslenme imkânları sunmaları, konargöçer Türk yaşam biçiminin vazgeçilmez bir unsuru olmaları gibi birçok sebebe bağlı olarak Türklerin toplumsal hayatında canlı ve yüce bir varlık inancı oluşturmuşlardır. Bu inanç, tabii olarak, doğrudan halkın hayatından kaynaklanan ürünler olan türkülerde de yansımıştır.

Halk, yaşadığı olaylara bağlı olarak dağları nasıl algılamışsa türkülerde de aynı şekilde yansıtmıştır. Dağlar, türkülerde genellikle yüce, kutsal, irade ve kudret sahibi bir varlık olarak karşımıza çıkar. İnsanlar, bir kısım istek ve dileklerinin karşılanması için dağlara yalvarır. Bazı türkülerde dağların ya kendisi engeldir ya da yaptıklarıyla kişilerin isteklerinin gerçekleşmesini engellerler. Bunların yanında, dağlar bazen de ata, koruyucu, besleyici, dertleşilen, kendisine sığınılan, yücelerden veya uzak diyarlardan haber alınan bir varlıktır. Bu bağlamda, Türkülerde geçen “dağ” sembolü incelenmiş ve mitik bir unsur olarak Türk halk kültürü içinde türkülerde varlığını devam ettirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türküler, dağ, Türk kültüründe dağ.

REFLECTION OF THE MOUNTAIN AS A MYSTICAL ELEMENT TO FOLK SONGS**Abstract**

Folk songs are products originating from the life of the people. Feelings, attitudes and behaviors, thoughts, joys, sorrows, hatred, hopes, beliefs about Event, situation, and attitudes and behaviors where people lived or witnessed in everyday life, clearly are reflected in in the folk song. Folk song because

* Doç. Dr.; Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, goksenc33@yahoo.com.

of its characteristics, is among the most common types of folk culture products. All characteristics of the Turkish nation and almost all constitutive material and spiritual elements of Turkish culture can be seen in the folk song. In this context, also mountains which have a separate position in Turkish culture from past to present we encountered with in various roles and functions in folk songs.

Mountains, is one of the nature-related elements within the pre-Islamic Turkish belief system. Due to the earth huge hump properties that have all long it has been a mysterious place and presence for mankind. Mountains whit its heights, glory, snow on top, always with snow and rain, presentations of sheltering and feeding facilities to the animals that live in, along side being an indispensable element of the Turkish nomadic lifestyle, Depending on many reasons they create an alive and supreme asset belief in Turkish people social life. This belief, naturally, the Folk songs are products that originating from the people life.

The people, Due to experienced events how did they perceive mountains reflected it on the song in the same way. Usually mountains, emerge as a sublime, holy, possessed of the will and power entity. People are begging the mountains to meet the part of demands and wishes. In the some of the songs mountains either itself is an obstacle or they prevent the realization of the wishes of the people with what they do. Furthermore, mountains are an entity that sometimes can be as ancestor, protective, sustaining, confidant, an entity that asylum in it, an entity that get the news from the sublimes or from distant lands. In this context, “mountain” symbol in the folk songs are examined and as a mystical element in the songs of Turkish folk culture has been determined that continue to exist.

Keywords: Folk songs, mountain, mountains in the Turkish culture.

Giriş

Türküler, halk kültürü içinde en yaygın ve sevilen türlerin başında gelir. Bu kadar sevilmelerinin ve yaygın olmalarının sebebi kendi özelliklerindedir. Türküler, halkın günlük yaşantısından kaynaklanan, halkın duygu ve düşüncelerini, dileklerini, nefretlerini, hasretlerini, umutlarını, alkışını-kargışını halkın kullandığı dille anlatan bir türdür. Türkülerde duygu ve düşünceleri daha etkili, daha güzel ifade etmek amacıyla sembollerden de istifade edilir. Temaların seçimi, işlenişi, kullanılan malzemeler, renkler, simgeler, o milletin kültürü, düşünce sistemi ile şekillenir. Türküler, kültür malzemeleri içinde hususi yerini biraz da kullandığı dilden almaktadır (Köksel, 2005, s. 82). Türkülerin birçoğu acının, hasretin, gurbetin, hüznün dile gelmesidir. Bu bakımdan coğrafyaya bağlı türlerdendir. Türkülerdeki coğrafi unsurların başında ise dağ gelmektedir. Bu bağlamda halk türkülerinde sıkça ve birçok fonksiyonla karşımıza çıkan sembollerden biri de dağdır. Gürbüz-Şahin tarafından TRT repertuarında kayıtlı 4440 türkü üzerinde yapılan coğrafi isimlerle ilgili bir çalışmada 875 kez ile en çok geçen ismin dağ olduğu tespit edilmiştir (Gürbüz-Şahin, 2011, s. 1638). Bu sayıya aynı türkü

içindeki mükerrer geçişler dahil değildir. Buradan hareketle hemen her beş türküden birinde “dağ” sözcüğünün en az bir defa geçtiği söylenebilir.

Bu çalışmada, halk türkülerinde yer alan “dağ” sembolü üzerinde durulacak, aslında coğrafi bir terim olan “dağ”ın sembolik olarak hangi anlamlarda, niçin ve hangi fonksiyonlarda kullanıldığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Türkünün Tanımı ve Ortaya Çıkışı

Türkü, Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe Sözlük’te, “hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume” (TDK, 2005, s. 2021) şeklinde kısaca tanımlanmıştır. Ayrıca türküler üzerine çalışma yapan birçok Türk bilim insanı türküyü tanımlamaya ve türkülerin nasıl ortaya çıktığını izah etmeye çalışmışlardır (Özbek 1994, s. 63-64; Başgöz, 2008, s.15; Bekki, 2004, s. 26-27; Çetindağ, 2005, s. 17-18; Yakıcı, 2007, s. 44; Boratav, 1992, s. 150; Kaya, 1999, s. 132; 2010, s. 733).

Bu tanımlar ve açıklamalara göre türküler, Türk halk şiirinin en eski türlerinden biri olup, çeşitli sayılarda, hece ölçüsüyle söylenmiş mısralardan oluşan, sevgi, özlem, hasret, gurbet, nefret, doğruluk, dürüstlük, mertlik, kahramanlık, iyilik, şefkat, merhamet, mutluluk, umut, hayal gibi içinde yaşanılan zaman veya gelecekle ilgili kişisel duygu ve düşünceleri dile getiren; ait olduğu toplumun hayatına yön veren inanç, âdet, gelenek, görenek, töreleri içeren; savaş, göç, kıtlık, sel, deprem gibi toplum hayatını derinden etkileyen konuları işleyen; zaman içinde yapı ve muhtevasında değişikliğe uğrayabilen; kişisel hâletiruhiye yanında, doğumdan ölüme kadar her türlü toplumsal olayda kendisine has bir ezgiyle söylenen ve ezgileriyle birbirlerinden ayrılan, halkın ruh hâlini, derdini, neşesini, zevkini, dünya görüşünü yansıtan ürünlerdir. Kısacası türküler, halkın maddi ve manevi tüm değerlerini bünyesinde barındıran, sevinçlerini, kederlerini, duygularını, düşüncelerini yansıtan ve doğumdan ölüme kadar halkın yaşamış olduğu olaylara ve durumlara bağlı olarak ortaya çıkan; Türk toplumundaki en yaygın, en eski ve en sevilen türlerden biridir. Diyebiliriz ki Türk toplumunda kulağına türkü tınısı ve sözü çalınmamış ve ömründe türkü mırıldanmamış hiç kimse yoktur. Tanpınar’ın belirttiği gibi, “biz bu türkülerin milletiyiz.” Bu bağlamda türkülerin, Türk kültürünü yansıtan bir ayna olduğunu, Türk milleti var olduğu sürece türkülerin, türküler söylendiği müddetçe de Türklerin var olacağı söylenebilir.

Türküler kendiliğinden ortaya çıkan türler değildir. Yukarıdaki açıklamalarda genel hatlarıyla belirtildiği üzere, türküler genellikle halkın yaşamış olduğu veya şahit olduğu olay ve

durumlara bağılı olarak teşekkül eden ürünlerdir. Bu ürünler daha çok acıklı bir olaydan kaynaklanmakla birlikte, sevindirici bir olaya veya insanların çeşitli beklentilerine, dilek ve temennilerine, doğa olaylarına, tabiat güzelliklerine bağılı olarak meydana geldikleri de olur. Öztelli'nin belirttiği gibi, beşikten mezara kadar günlük hayatta yaşanan her türlü olay ve durum türkü yakılmasına sebep olabilir (Öztelli, 1983, s. 13). Yardımcı'ya göre türküler, halkın ve yaygınlık kazandığı yörenin sosyal yaşantılarını, kültürlerini, acılı ve sevinçli günlerini, özelemlerini, toplumsal olayları dile getirip duyguları canlı tutarlar (Yardımcı, 2002, s. 101). Türkü yakan kişi, acısının, üzüntüsünün büyüklüğünü göstermek, etkileyiciliği artırmak için bazı varlıkları, nesneleri istiare, teşbih, mecaz, telmih vb. sanatlar içinde kullanır. Bu varlıklardan biri de dağdır.

Türk Kültüründe Dağ

Türk kültürü içinde dağın çok ayrı bir yeri vardır. Bu yüzdendir ki halk hayatının, duygu ve düşüncelerinin en samimi ve açık yansıdığı ürünler olan türkülerde, aşağıda görüleceği üzere, dağlar birçok fonksiyonda karşımıza çıkmaktadır.

Türk kültürüyle ilgili kaynaklara baktığımızda özellikle İslamiyet öncesi inanç sistemleri içinde dağların tanrısal bir algıya ve mitik birçok unsura sahip olduğu görülür. Kaşgarlı Mahmut, muhtemelen Müslüman olmayan Türkleri kastederek verdiği bilgide kâfirlerin büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye Tengri dediklerini, bu gibi şeylere secde ettiklerini belirtir (Kaşgarlı Mahmut, 1999, s. 377-378). “Yer basrukı tağ, budhun basrukı beg: Yer baskısı dağ, insanların baskısı beydir” (Kaşgarlı Mahmut, 1998, s. 466) atasözünde ise dağların yeri sabitlediği, tuttuğu belirtilmektedir.

Dağ, Türk kültüründe tartışmasız, kutsiyet arz eden bir yere sahiptir (Bayat, 2007, s. 227). Altaylılara göre dağ ruhları insanlar için iyilik, sağlık ve mutluluk veren hamiler olabildiği gibi, saygısızlık yapıldığı takdirde hastalıklar gönderen cezalandırıcı da olabilirler. Onların lütfu hayvanların çoğalması, halkın refah ve sıhhat seviyesinin yükselmesi, insanların kötü ruhlardan korunmasından ibarettir (Anohin, 2006, s. 15).

Tanyu'ya göre ise Eski Türkler, dağların Tanrı makamı olduklarına inanırlar. Göklere uzanmış zirvelerin uzaktan mavi görünüşü bu inancın kökü olabilir. Şamanist Türkler veya bu inancın kalıntılarının etkisiyle İslamlaşmış olanlar bile dağa kutsallık verirler. Eski etkiler içindeki Türkler, dağın yer-su denilen ruhlarını, bazen Tanrısına önem vererek ziyaret eder, oralarda kurbanlar keser, ağaçlara bez bağlarlar. Dağ kültürünün izleri Orta Asya'da devam

etmektedir. Türkçe ve Moğolca mukaddes, mübarek, büyük ata ve büyük bakan anlamına gelen dağlar vardır: Han Tengri, Bayan Ula, Buztağ Ata, Bayırı Ula, Othon Tenere, Iduk Art, Kayra Kaan, Erdene Ula, Kuttağ, Nurata gibi (Tanyu, 1973, s. 30).

İslamiyet öncesine ait birçok unsur gibi, dağlarla ilgili inançlar da İslami veya İslamiyet’e ters düşmeyecek bir hüviyete bürünerek varlığını devam ettirmiştir. Kur’an-ı Kerim’de dağların dünyayı dengede tuttuğu (Nahl 16/15; Embiya 21/31; Nebe 78/7), Hz. Musa’nın Tur Dağı’nda Allah ile konuştuğu ve Allah’ın (CC) Musa’ya görünmek için dağa tecelli ettiği belirtilir (A’raf 7/143). Ayrıca Hira ve Sevr, Hz. Peygamber’in hayatında ve İslam tarihinde çok önemli fonksiyona sahip olmuş iki dağdır. Ancak bu dağlar, hiçbir zaman Türk kültüründeki gibi canlı ve kudret sahibi bir varlık olarak karşımıza çıkmazlar.

Çoruhlu’ya göre ulu bir dağ, ulu bir ağaç ve erişilmez gök *vb.* her Türk topluluğunda tanrı sayılabilmıştır. Bazı dağlar ve başka tabiat unsurlarının tanrı sayılmadığı zamanlar da olur ama o zaman bunlar tanrının meskeni veya bir şekilde tanrı ya da ruhlarla ilişkili olduğu düşünülen yerler olarak kabul edilirler. Tanrıların ve ruhların büyüklüğüne küçüklüğüne göre yaptıkları çeşitli işler vardır. Kimi her şeyi yaratmıştır, kimisi atmosferle ilgilidir. Kimisi bereket sağlar, bazıları özel olarak kadınların ve çocukların koruyucusudur. Bazıları insanlara ruh verir. Kimisi ölüme sebep verir, ölümün efendisidir *vs.* (Çoruhlu, 2011, s. 19).

Kuzgun’a göre insanlar, sırlarına vakıf olamadıkları tabiat olaylarını çözemeyince acze düşmüşler, tabiat kuvvetlerini canlı ve güçlü varlıklar olarak düşünmüşler, güneş, gökyüzü, dağlar, taşlar, ağaçlar, su *vb.* gibi tabiata ait bazı unsurları kutsallaştırmışlar, hatta bir kısım toplumlar daha da ileri giderek onlara tapmışlardır (Kuzgun, 1993, s. 33). Dağlar, Türk kültüründe canlı birer varlık olarak algılanmışlardır. Bu durumun tipik yansıması türkülerden alınmış aşağıdaki mısralarda açıkça görülecektir.

Özellikle İslamiyet öncesi Türk kültürü içindeki yerine bakıldığında dağlar birçok fonksiyonda karşımıza çıkmaktadır. Dünya milletlerinin mitolojilerinde olduğu gibi, Türk mitolojisinde de kozmik dağ simgeciliği görülür. Dağlar, yaratılışın başlangıcı ve evrenin direği, üç âlemi birbirine bağlayan varlıklar, insanların ibadet etmek ve kurban sunmak için tercih ettiği yerler, insanları tanrıya ulaştıran araçlardır. Tabiattaki diğer varlıklar gibi, dağların da ruhu vardır. Bu yüzden dağları memnun etmek ve kızdırmamak gerekir. Dağlar, çevrelerinde bulunan canlı varlıkları korurlar, beslenmeleri ve çoğalmaları için gerekli ortamları hazırlarlar. Ayrıca dağlar, ölenlerin ruhlarının tanrıya ulaştığı, kendisine dua ve bedduaların edildiği, geçmişte birer

kahramanken bir şekilde dağa dönüşmüş, ana ve ata kabul edilen varlıklardır. Bunun yanında eski Türklerde her boyun veya oymağın bir dağı vardır. Bu dağlar, hayatın devamlılığını sağlayan suların kaynağı olması ve canlılara beslenme ve barınma gibi imkânlar sağlamalarından dolayı da kutsanmışlardır (Bayat, 2007, s. 222-247; Sönmez, 2008, s. 190-191; Ögel, 1995, s. 423-464; Duymaz-Şahin, 2008, 117-118). Kutsanan dağlar, yüksek, gösterişli, başları karlı ve dumanlı, ağaçsız dağlardır. Dağlara, daha doğrusu, tabiatla ilgili bazı unsurlara inanç merkezli bakışın somut yansımaları İslamiyet öncesi ve sonrası arasında geçiş dönemi eseri olarak kabul edilen Dede Korkut Hikâyeleri'nde görülür (Ergin, 1997).

Ögel'e göre, Dede Korkut'ta dağlar, bir dağ gibi değil; hisler ve duygular ile yoğrulmuş, kişilik kazanmış, birer varlık olarak karşımıza çıkar. Oğuzlar dağlarla konuşur, dağlara dua, beddua ederler, yaşlanmalarından, yıkılmalarından korkar, esenlik ve şifa dilenir, geçit vermelerini ister, üzerlerine yemin eder, selam verirler. Dağları çeşit çeşit tanıtmalar ile tanıtır. Onlarla konuşurlar, ses (işit) vermelerini isterler (Ögel, 1995, s. 441). Böylece onlar bir kişilik kazanırlar. Dağlar artık mistik ve manevi düşüncelerden ve fonksiyonlarından arınıp, daha çok benzetme unsuru olarak öne çıkarlar.

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde, yerleştikleri çevrelerdeki bazı dağları ve tepeleri kült hâline getirmişler, buraları tıpkı Orta Asya'da olduğu gibi, ancak bu defa İslami bir görünüm altında, mübarek mekânlar olarak telakki etmişler, özellikle Bektaşî ve Alevî zümreler, bu yerleri büyük bir önemle takdis etmeye başlamışlardır (Ocak, ?, s. 401-402). Türkler, Anadolu'ya göçleri sırasında Orta Asya'da kullandıkları adları, pek çok yükseltiye tekrar vermiş ve buralarda birer kült oluşturmuşlardır. Pek çok tepeye, yükseltiye bir evliya mezarı konarak buralar âdeta kişileştirilmiştir. Bu mekânlar, kurban kesilen, dua edilen, kutsalla irtibata geçilen doğal tapınaklar halini almıştır. Diğer bir ifade ile Türklerin kutsal dağlarla ilgili düşüncelerini Anadolu'da tekrar canlandırdıklarını ve buraları yaşanabilir mekânlar haline getirdiklerini söylemek mümkündür (Duymaz - Şahin, 2008, s. 117-118). Bu durumun yansıması olarak sözlü ürünlerden olan türkülerde dağlar, birçok fonksiyonu olan sembolik bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Türkülerde Dağ Sembolü¹

Sembol, Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe Sözlük’te, “Duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret, remiz, rumuz, timsal, simge” (TDK, 2005, s. 1727) şeklinde tanımlanmıştır.

Türk kültüründe ve türkülerde dağlar sembolik manada birçok fonksiyonda karşımıza çıkar. Ancak bunlar içinde en önemlisinin dağların kudret ve irade sahibi bir varlık gibi algılanma olgusuna bağlı olarak mitik bazı özellikleri imlemesi olduğu söylenebilir.

Duygu ve düşüncelerin çeşitli sembollerle anlatımı öteden beri toplumlarda yaygın biçimde görülen bir durumdur. Türklerde de konargöçer yaşam biçiminin hâkim olduğu günlerden beri sembollerin yaygın biçimde kullanıldığı görülür. Örneğin 24 Oğuz boyunun her birini temsil eden damgaları vardır. Bu tür temsil sembollerinin yanında duygu ve düşüncelerin anlatımı sırasında da kullanılan sembolik ifadeler vardır. Dağ, halkın dilinde en yalın hâli ve en basit ifadesiyle bir teşbih unsuru olarak kullanılsa bile güçtür, kuvvettir, sağlamlıktır, dayanıklılıktır, mukavemettir.

Vural-Vural’ın da belirttiği gibi, motif ve semboller, ait oldukları bütün hakkında önemli ipuçları sunarlar. Türküler için de durum böyledir. Türkülerde yer alan motif ve sembollerin saptanarak yorumlanması, bölgenin kültürel değerleri hakkında önem arz eder (Vural-Vural, 2013, s. 647). Bu bağlamda, dağların türkülerde, yukarıda belirtmeye çalıştığımız Türk kültüründeki dağ algısıyla örtüşen bir yapıya sahip olduğu görülür.

Birçok türküde dağlar “yüce” veya “ulu” sözcüğüyle tavsif edilmektedir. Bazı türküler doğrudan “yüce dağlar” şeklinde başlamaktadır. Bu durumun çok rastlanan bir olgu olduğu, bu vesile ile arkaik manada dağların kutsallıklarının imlendiği, aynı zamanda böyle bir ifadenin altında dağların kutsal varlıklar olarak kabul edilme arketipinin yattığı, “yüce” kelimesinin hem saygı hem de kutsiyet atfetmek için özellikle kullanıldığı söylenebilir. Bunun yanında dağlar, zor zamanlarda koruyuculuğuna sığınılan, canlıları besleyen, büyüten, barındıran, yoldaş, arkadaş, sırdaş, haber verici, dert ortağı, kendisiyle konuşulan, dertleşilen, bazen de yol kesici ve insanları sevdiklerinden ayıran, eşine, dostuna, anasına, babasına kavuşmasını engelleyen bir varlıktır. Yani dağ birçok türküde coğrafi bir yer adından ziyade canlı bir varlık olarak karşımıza çıkar. Gürbüz-Şahin’in belirttiği gibi, türkülerin birçoğunda geçen “dağlar” kelimesi

¹ Sivas, Erzincan, Erzurum türkülerinde dağ sözcüğünün fazla geçtiği hemen dikkat çekmektedir. Bu durum, adı geçen şehirlerin etrafının dağlarla çevrili olması yanında, başka bölgelerden buralara gidip gelirken birçok dağ geçidinden geçilmek zorunda kalınmasından kaynaklanmasından kuvvetle muhtemeldir.

kimi zaman yârimden uzak kalan bir kişinin sitemini, kimi zaman haksızlıklardan dolayı dağa çıkan bir eşkıyanın kurtuluşunu, kimi zaman da coşkun duyguların ifadesini (Bir of çeksem karşı ki dağlar yıkılır) belirterek bir anlam kazanmaktadır (Gürbüz-Şahin, 2012, s. 1644-1645).

Sevda çekmenin en çok özdeşleştiği kelimelerden biri ateştir. Sevda ateştir, insanı yakar, sevdalı yanar, yüreği yangın yeridir, içi ateş ile doludur, içindeki ateşten ciğerleri ve yüreği kebab olmuştur, yüreği ve ciğerleri yana yana köze dönmüştür. Bunca yanık yüreğin bir araya gelmesiyle oluşan dağlar kömürdendir. Sevda sadece insanı yakmaz aynı zamanda ömrü de bitirir. Zaten feleğin kastı insanadır. Felek insanı kandırır, sevda feleğin bir oyunudur, feleğin bir kuşu vardır ve tırnakları demirdendir, insanı yakaladıktan sonra kurtulmak imkânsızdır.

Dağlar, tabiatın en güzel parçalarındandır. Her dağ üstünde taşıdıkları ve içinde barındırdıklarıyla aynı zamanda estetik bir varlıktır. İhtişamın, güvenin, sağlamlığın, sertliğin, vs. sembolüdürler. Bu yönleriyle birçok şiire, türküye ve sanat eserine konu olmuşlardır. Bunların yanında yukarıda belirtildiği üzere dağlar, Türk kültürü içinde birçok farklı kültürel olgunun içinde yer alan varlıklardır.

Türküler, halk hayatının ve hafızasının iz düşümüdür. Bu yüzden millî kültür unsurlarının en iyi yansıdığı edebi ve kültürel ürünlerin başında gelirler. Bu bağlamda, Türk kültürü içinde simgesel ve inanç unsuru olarak birçok fonksiyonda yer alan dağlarla ilgili yansımalar türküler içinde açıkça görülür.

Dağ(lar)ın Yüce Kutsal Bir Varlık Olarak Görülmesi²

Türkülerde en sık karşılaşılan durumlardan biri, dağların yüce bir varlık olarak algılanmasıdır. Bu durumla ilgili çok sayıda örnek görmek mümkündür. Aşağıdakiler bunlardan sadece birkaçıdır.

Duman eksilmeyen dağlar

Ah dağlar ah ulu dağlar

Yüce dağ başından indiremedim

Yönünü yönüme döndüremedim

Bir yârin aklını kandıramadım

² Bu çalışmada kullanılan bentler ve dörtlükler, www.turkuler.com/sözler 25.05.2016 sitesinden alınmıştır.

Aşağıdaki mısralarda dağların yüceliğinin vurgulanması yanında, yol vermesi için yalvarma da söz konusudur. Dağlarda tanrısal bir güç görülmekte ve kendilerinden medet beklenmektedir.

Başı duman pare pare

Yol ver dağlar yol ver bana

İslamiyet öncesinde yüksek dağların zirveleri Tanrı mekânı olarak tasavvur edilir. İslamiyet sonrasında ise bu tür yerlerde yatırların bulunduğu, evliya veya şehitlerin yattığı, buralara geceleri gökten yeşil bir ışık/nur indiğine dair anlatılar halk arasında yaygındır. Aşağıdaki bentte benzer bir inancın bulunduğu söylenebilir.

Yüce dağ başında yanar bir ışık

Düşmüşüm derdine olmuşum âşık

Ağ buğday benizli zülfü dolaşık

Aşağıdaki bentlerde ise dağların başını mesken tutma, Tanrı’yla olma durumu görülmektedir.

Yüce dağlar başı meskenim yurdum

Kadir Mevlam etsin (aman) bizlere yardım (ey)

Üç değil beş değil şu benim derdim (yâr yâr yâr)

Derdimin dermanı (aman) bilen olmadı”

Uca dağlar başında ceyran yol eyler

Ceyran yol eyler balam ceyran yol eyler

Su duran yerlerde ördek göl eyler

Ördek göl eyler balam ördek göl eyler

Dağların yüce ve kutsal bir varlık olarak algılanmasının yansımalarından biri de birçok türküye “yüce dağ” veya “ulu dağ” gibi ifadelerle başlanmasıdır. İnsanlar Allah’a dua ederken nasıl ilk önce yaratıcının adıyla cümleye başlıyorsa benzer bir durumun türkülerde de dağlar için yapıldığı söylenebilir. Bu bağlamda dağ ile ilgili birçok inanç türküleri oluşturan dörtlüklerin ilk mısralarında zikredilmektedir. Örneğin dağların yüceliği doğrudan mitik bir

inanç ögesidir. Bu tür ifadelerden kastedilen ya dağların doğrudan kendi yücelikleri ya da tanrı mekânı olmaları hasebiyle kutsanmalarındır.

Yüce dağdan bir yol iner

Gelir dolanı dolanı

Yüce dağdan aşan bilir

Aşıpta dolaşan bilir

Yüce dağda kar olmaz mı?

Sevende efkâr olmaz mı?

Aşağıdaki mısralarda ise kutsal veya tekin olmayan yer kabul edilen dağlardan aşıttan ve uzak düştükten sonra başa istenmeyen şeylerin gelmesi anlatılmaktadır.

Yüce dağ başından aşırđın beni

Tükenmez dertlere (aman aman) düşürdün beni (oy oy)

Madem güzel meylin yoğudu bende

Niye doğru yoldan (aman) şaşırttın beni

Barış Manço'ya ait aşağıdaki mısralarda ise hem dağların yol kesiciliği hem kendini kurban sunma hem de yalvarma görülmektedir. Burada dağların kudret ve irade sahibi olduklarına dair inanç olgusu burada açıkça görülmektedir.

Dağlar dağlar,

Kurban olam yol ver geçem,

Sevdiğimi son bir olsun yakından görem.

Yukarıda da belirtildiği üzere birçok türküde dağlar “yüce” kelimesiyle nitelenmişlerdir. Bu kelime, söylenişteki vurguya göre, nida veya sıfat olabilir ki bu durum dağlara bakışı değiştirir ve kelimenin tevriyeli olarak kullanıldığı görülür. “Yüce” kelimesi seslenme, hitap ifadesi olarak kullanıldığında kişileştirme, yüceltme, ululama manasında kullanıldığında ise sıfat görevi görmektedir. Ögel'e göre dağlara gitme, dağlarda ibadet etme eski Türk kültüründe olgunluk ifadesidir (Ögel, 1995, s. 426). Geçmişteki bu anlayışın yansıması olarak dağları

yüceltme, kutsama ifadeleri birçok türküde yer aldığı, böylece dağlara bazen insani bazen de tanrısal vasıflar yüklendiği söylenebilir.

Herkesin bir dağı olması

Geçmişte görülen inanç öğelerinden biri de herkesin bir kutsal dağının olmasıdır. Bu olgu en açık ifadesini Dadaloğlu'nun Osmanlı padişahının fermanı için söylediği mısralarda bulur. Bu anlayış birçok türküye doğrudan yansımıştır.

Hakkımızda devlet vermiş fermanı

Ferman padişahın dağlar bizimdir.

Bu mısralarda görünen inanç öğelerinden bir diğeri de aşağıda üzerinde ayrıca durulacak olan dağlara güvenme ve sığınmadır.

Bulutlar öper yüzünü

Bizim dağların dağların

Baharda görsen nazını

Bizim dağların dağların

Aşağıdaki dörtlüklerde ise dağları hem sahiplenme, hem de dertleri paylaşan güçlü bir varlık olarak görme durumu bulunmaktadır.

Dağlar dağımdır benim

Gam ortağımdır benim

Söyletme çok ağlarım

Yaman çağımdır benim

Senin yazın kışa benzer

Bir edalı başa benzer

Çok içmiş sarhoşa benzer

Duman eksilmeyen dağlar

Ah dağlar ah ulu dağlar

Eşinden ayrılan ağlar

Dağların Ana/Baba Olarak Algılanması

Türk kültüründe dağlarla ilgili olan inançlardan biri de dağların ana/baba, ata olarak görülmesidir. Dağların doğurganlık bağlamında ilk ata, ecdat olarak şekillenmesi bazı bilim adamlarına göre, dağın hayat gücünü kendinde barındırması, enerji kaynağı olması ile karakterize edilir. İlk ecdatlık ve soyun koruyucusu olması işlevi, dağın hayat kaynağı, yaşamın menşei olması ile ilgilidir (Bayat, 2007, s. 231). Aşağıdaki ilk bentte adı geçen kız dağların, dağ anasının kızıdır ve âlem ona hayrandır.

Dağlar kızı Reyhan Reyhan Reyhan

Analar kuzusu Reyhan Reyhan

Âlem sana hayran hayran hayran

Bu dağın maralıyam (turnam turnam dön beri)

Telleri karalıyam (yitirmişem ben yâri)

Yarımdan ayırdılar (turnam turnam dön beri)

Yürekten yaralıyam (yitirmişem ben yâri)

Dağların Koruyuculuğu ve Besleyiciliği

Türkülerde sıkça rastlanılan durumlardan biri de dağlara güvenme ve sığınmadır. Bu inanç ögesini barındıran en meşhur ifade yukarıda belirtildiği üzere Dadaloğlu'nun ünlü mısralarıdır. Dadaloğlu, padişahla dağı karşılaştırıyor ve dağlara padişahdan daha fazla güveniyor, bir manada dağların padişahdan daha güçlü olduğunu ima ediyor.

Hakkımızda devlet vermiş fermanı

Ferman padişahın dağlar bizimdir

Dağlara sığınmanın, güvenmenin, dağların besleyiciliğinin, koruyuculuğunun en açık yansımaları eşkıya türkülerinde ve hayat hikâyelerinde görülür. Kaçak durumuna düşüp dağlara sığınan kişileri dağlar, bağrına basmış, korumuş, kollamış, beslemiş, birçoğu yaşadığı bölgede iyi veya kötü nam sahibi hatta kahraman olmuş, üzerlerine türküler, destanlar söylenmiştir. Bu tür insanlar büyük şehirlere gidip, şehrin yer altı dehlizlerinde köstebek gibi veya başkalarının

eline bakarak silik, kimliksiz, kişiliksiz sünepe bir şekilde yaşamak yerine, dağların koruyuculuğuna sığınıp ad ve nam sahibi olmuşlardır. Bunların en meşhurlarında biri, Köroğlu’dur.

Necip Fazıl, Köroğlu şiirinde, “Azatlık ufkunda rastlanan dağlar / Bu dağlara gönül verdi Köroğlu” mısralarıyla dağların Köroğlu için özgürlük alanı olduğunu, dağlara sığınan Köroğlu’nun çilesinin dağlar tarafından alındığını ve bunun üzerine Köroğlu’nun, “Ak saçlı anadan geçilse bile /Dağlardan geçilmez” dediğini belirtmektedir.

Bayat’ın da belirttiği gibi, dağ, dış dünyanın bütün tehlikelerinden kahramanları korumaktadır. Dağın ona sığınanları hiçbir zaman ele vermediğine inanç o kadar güçlü olmuştur ki zamanla bunlar bazı tarihî kayıtlara, mesela Çin yıllıklarına da geçmiştir. Bunun en büyük kanıtı Ergenekon mitidir (Bayat, 2007, s. 236). Aşağıdaki dörtlüklerde da dağların koruyuculuğuna sığınılmıştır.

Dayadım sırtımı yamaçlarına
Gönül sevdalandı dağ başlarına
Beni götürsünler darağacına
Derdimin dermanı olsana dağlar

Derdime dermansın
Gönlümde sevdamsın
Katlime fermansın
Sen beni saklarsın dağlar

Halk arasında “dağ gibi adam”, “arkasında dağ gibi... var”, “güvendiğim dağlara kar yağdı” gibi deyimler de dağların bu özelliğiyle ilgilidir.

Türkülerde dağlarla ilgili olarak işlenen unsurlardan biri de dağların besleyiciliğidir. Yani dağlar hem koruyan hem besleyen hem de barındıran varlıklardır.

Yüce dağ başının da bir yanı yoldur (aman aman) (ah)
Doldur sunam doldur da suyunu doldur
Bülbül gül dalında feryat ederken
Bir dilek dilerim yâr senin için

Yüce dağ başında yayılır mı ola

Dolar memeler sızılar mı ola

Koyun da kuzusun arzular mı ola

Gel anam meleme vazgeç kuzundan

Dağların koruyuculuk ve besleyicilik algısının yansımalarından biri de Yörüklerin hayatında görülür. Yörükler kışı geçirmek için mutlaka bir dağın gölgesine sığınır ve hayvanlarının yavrularını orada alırlar.

Dağların Haber Getiriciliği

Dağların türkülere yansıyan fonksiyonlarından biri de habercilikleridir. Dağlar, buldukları yerlerde en yüksek mekânlar olmaları hasebiyle hem yeryüzüne hem de gökyüzüne hâkim durumdadırlar. Yerde olanları yukarıdan aşağı doğru görebildikleri gibi, gökyüzüne yakın oldukları için de gökte olanları veya olacakları ilk öğrenenler olup aşağıdakileri durumdan haberdar edebilmektedirler. Bunun yanında, uzak diyarlardan gelen göçmen kuşlardan, rüzgârlardan, yağmurdan, borandan, kardan tipiden haberdar olmaktadır. Ayrıca köklerinin yer altına kadar inmesinden dolayı yerin altından da haberleri vardır. Aldıkları olumlu veya olumsuz haberleri ise koruyucu bir fonksiyona sahip olduklarından çeşitli şekillerde bünyelerinde barındırdıkları canlılara anlatılmaktadır. Dağların bu tür haber vericilikleriyle ilgili olarak türkülerde birçok mısra, bent veya dörtlük görmek mümkündür.

Kuşlar ötmez güller soldu

Yüce dağlar duman oldu

Belli ki gittiğin yerden kara haber var

Mitik bir öge olarak kullanılan dağların özelliklerinden biri de dumanlı olmalarıdır. Ayrıca dumanın ilkel bir haberleşme vasıtası olarak kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Hattı zatında duman tek başına da bir şeylerin, ateşin, yangının, yağmurun, soğğun vs. habercisidir. Ayrıca ağızından ateşler saçan, dumanlar çıkaran varlıklar öteden beri insanlar için esrarını korumuştur. Dağların mitik bir hüviyet kazanmasında, geçmiş insanın zihinsel algısı üzerinde yanardağların oluşturduğu dağ imgesinin de önemli bir yeri olsa gerektir. Bu bağlamda duman, bir dağın veya varlığın mitik bir değeri olduğunu veya en azından bu şekilde algılandığını imleyen bir unsurdur. Aşağıdaki dörtlüklerde görüldüğü üzere dağların dumanlanması olumsuz bir şeyler olduğunun veya olacağının habercisidir.

Şu yüce dağları duman bürümüş

Yine mi gurbetten kara haber var

Yüce dağ başında bir kuş uçurdum

Ben meylimi bir güzele düşürdüm

Duydum nazlı yarım yad eller almış

Vallah dostlar ben aklımı şaşırdım

Kişileştirme, Dertleri Paylaşma

Türkülerin bazılarında dağlar ulu bir varlık olarak algılanmakla kalmayıp onlarla konuşulur veya dağlar insani davranışlar gösterir. Dertler dağlara söylenir, onlardan medet beklenir. Aşağıdaki ilk dörtlükte önce dağların insanlar gibi ağladığı, sonra da ağlamaya sebep olan olayın, yani depremin sebebinin de dağlar olduğu belirtilmektedir. Bir sonraki dörtlükte ise dağlara seslenilerek sevgilinin geleceği yolları açması istenmektedir.

Kan ağlıyor Erzincan'ın dağları (yavrum dağları)

Viran kaldı mor sünbüllü bağları

Sivas'a geliyor kalan sağları

Şikâyetim kimden kime ne deyim

Oy dağlar dağlar dağlar

Başı dumanlı dağlar

Göğsü çimenli dağlar

Yol verin yârim gele

Dinsiz imansız dağlar

Dağların Sevenleri Ayırması Ve Kavuşturması

Dağlar birçok türküde ise ayrılığın, gurbetin sembolüdür. Çünkü dağlar sevgililer arasına giren birer doğal engeldir aynı zamanda. Bu yüzden âşıklar bazen dağlara kızar veya sitem eder. Aşağıdaki ilk iki mısradaki kaybedilen sevgiliden dolayı dağlara sitem edilmektedir. İkinci bentte ise sılaya gitmek, sevgiliye kavuşmak için dağlardan yol istenmektedir.

Yüce dağlar var mı size zararım

Yar yitirdim uğrun uğrun ararım

Yol ver bana yol ver ey yüce dağlar

Yol ver artık ben sılama gideyim

Merhum Barış Manço da ilk söylediğinden bu yana herkes tarafından sevilerek dinlenen Dağlar dağlar türküsünde, sevgilisini bir defa olsun görebilmek için dağlardan engel olmaktan vazgeçmesini dilemektedir.

Dağlar dağlar, yol ver geçem,

Sevdiğimi son bir olsun yakından görem

Köksel'e göre dağ ayrılıkla özdeşlik kazanmış bir semboldür. Esas olarak engel anlamı taşır. Bu engel sılada duranla gurbete gidenin arasında durmaktadır. ... Sılada kalan, sevgilinin ardından bakan dağları görür, onları engel sanır. Gurbete giden de dağları aşır gitmiştir.

Aşan bilir karlı dağın ardını

Çeken bilir ayrılığın derdini (Köksel, 2005)

Dağın canlı ve kudret sahibi bir varlık gibi algılanma olgusu Dinî tasavvufi edebiyatımızın en büyük temsilcilerinden olan Yunus Emre'nin şiirlerinde de görülür. Yunus aşağıdaki dörtlükte önce yol kesici, haramiye benzettiği dağdan, daha sonra yolunu sevgiliye bağlayıp bağlayamayacağını sorar. Yani Yunus da dağları, yolları açıp veya kapayacak güçlü bir varlık olarak görür.

Harami gibi yoluma

Arkuri inen karlı dağ

Ben yârimden ayrı düştüm

Sen yolumu bağlar mısın

Yunus başka bir şiirinde ise dağları ve taşları kendine yoldaş olarak alır ve beraberce Allah'ı zikir isteğini belirtir. Dağların yüksekliği dikkate alındığında, bu zikri dağların ve taşların üzerinde yapılması ve onların vasıtasıyla Allah'a ulaştırılma düşüncesi de imleniyor olabilir.

Dağlar ile taşlar ile

Çağırayım Mevlam seni

Miskini'den alınan aşağıdaki şiirde ise dağların yol kesiciliği, gücü, kudreti vurgulanmıştır.

Diledim ki nazlı yâre gideyim

Her yandan çevirdi yolumu dağlar

Gurbet elde garip kaldım nideyim

Kırdı kanadımı kolumu dağlar

Dağlar oy dağlar dumanlı dağlar

O yârin hasreti bağrımı dağlar

Kurtulmadım tipisinden karından

Perişan eyledi hâlimi dağlar

Şimdi sevdiğimin gözü yollarda

Kalıp eğlenemem ıssız bellerde

Sadık Miskini'ye yaban ellerde

Reva mı gördünüz ölümü dağlar

Dağların fonksiyonlarından biri de birleştiriciliktir. Yukarıdaki birçok mısradaki dağlardan yol vermesi veya yolları açması istenerek sevgililerin birleşmesi/kavuşmasını sağlaması istendiği görülmüştür. Aşağıdaki dördlükte ise dağların sevgilileri birleştirdiği görülmektedir.

Uca dağların başına

Yârim gelir güle güle

Bir elinde güllü desmal

Balam yâr terini sile sile

Dağların türkülerdeki sembolik görüntüleri ve fonksiyonlarıyla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bunun yanında, buraya alınan bazı dörtlükler farklı durumları ihtiva edebilmektedirler. Bu durum, mitik unsurların farklı yorumlara açık olabilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Türkülerde dağların bu denli farklı simge ve fonksiyonlarda görünmesinden/dile getirilmesinden birbirine bağlı iki sonuç çıkmaktadır. Bunlardan birincisi dağların konar-göçer yaşamda hayati öneme sahiptir. İkincisi ise türkülerin geneli, kırsal kesimlerde yaşayan insanların hayatından kaynaklanan ürünlerdir.

Konargöçer yaşama sahip insanlar, her şeyleriyle tabiata bağlıdır. Hem kendilerinin hem de beslenmelerinin ve ekonomik faaliyetlerinin temel etkeni olan hayvanlarının beslenmeleri tamamen tabiata ve dolayısıyla dağlara bağlıdır. Bu yüzden dağlar, bu hayatı sürdüren insanların bütün kültürel unsurlarında yansımaları bulmuştur.

Türkülerdeki dağ sembolünün fonksiyonlarıyla ilgili olarak burada söylenenlerin hepsi doğal olarak birbiriyle bağlı hususiyetlerdir. Dağa ister kutsal bir varlık ister ata rolü biçilsin, bunların, kişiler üzerindeki tasarrufu birbirine benzerlik göstermektedir. Bu tür varlıkların en temel fonksiyonlarının başında hamilikleri gelir. Yani Tanrı da ana-babalar da kendilerinden gördüklerini korur, kollar, besler vs. Türkülerdeki dağ sembolünde de bu durumun yansımalarının görüldüğü söylenebilir.

Türküler, ortak duygu ve düşüncelerin yansıdığı ürünler olmaları hasebiyle geçmişten bu güne Türk kültüründeki unsurları bünyelerinde taşımaktadırlar. Dağlar, türkülerde birbirinden çok farklı fonksiyonlarda görülmekle birlikte, kültürel kodlara arkaik manada baktığımızda birçok kullanımın altında inanç unsurunun yattığı rahat bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda, dağlarla ilgili eski Türk kültürüne ait inançların örtülü bir şekilde bu güne taşındığı söylenebilir.

Kaynaklar

Anohin, A. V. (2006). *Altay şamanlığına ait materyaller*. (çev. Zekeriya Karadavut - Jannet Meyermanova), Konya: Kömen Yayınları.

Başgöz, İ. (2008). *Türkü*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

- Bayat, F. (2007). *Türk mitolojik sistemi (Kutsal dişi - mitolojik ana, umay paradigmasında ilkel mitolojik kategoriler - iyeler ve demonoloji)* 2. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bekki, S. (2004). *Baş yastıkta göz yolda Sivas türküleri*. İstanbul: Kitabevi.
- Boratav, P. N. (1992). *100 Soruda halk edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çetindağ, G. (2005). *Elazığ türküleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çoruhlu, Y. (2011). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Duymaz, A. ve Şahin H. İ. (2008). Kaz dağlarında dağ, ağaç ve ocak kültü üzerine inanış ve uygulamalar. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(19), 116-126.
- Gürbüz, M. ve Şahin, M. (2012). Türk halk müziği söz varlığında coğrafi motifler ve benzerlik Aaalizi. *International Journal Of Human Sciences [Online]*. 9(2), 1633-1656.
- Kaşgarlı Mahmut, (1998). *Divanü lûgat-it-türk tercümesi*. (çev. Besim Atalay), C 1, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmut, (1999). *Divanü lûgat-it-türk tercümesi*. (çev. Besim Atalay). C III, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, D. (1999). *Anonim halk şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2010). *Ansiklopedik türk halk edebiyatı terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köksel, B. (2005). Halk türkülerinde ayrılık ve gurbet sembolleri. *Ortaç Türk Keçmişinden Ortaç Türk Keleceğine III. Uluslararası Folklor Konfransının Materialleri* (13-16 Kasım 2005), Bakü: 82-94.
- Kuzgun, Ş. (1993). *Dinler tarihi dersleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Ocak, A. Y. (yy). Türklerde dağ kültü. *TDVİA*, VIII, 401-402.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*. C II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özbek, M. (1994). *Folklor ve türkülerimiz*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Öztelli, C. (1983). *Halk türküleri evlerinin önü*. İstanbul.

- Sönmez, S. (2008). *Dağ költü inancının altay, tıva ve şor destanlarındaki yansımaları üzerine bir araştırma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanyu, H. (1973). *Dinler tarihi araştırmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları.
- TDK, (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara.
- Vural, F. G. ve Vural, T. (2012). Niğde költürünün sesi: Niğde türküleri. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 8(3), 645-657.
- Yakıcı, A. (2007). *Halk şiirinde türkü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yardımcı, M. (2002). *Başlangıcından günümüze türk halk şiiri*. Ankara: Ürün Yayınları.
- www.türküler.com/sözler 25.05.2016

KAZAN TATAR MÂNİLERİNDE KADINLARIN TALİHSİZ KADERİ***Çulpan ZARİPOVA ÇETİN******Öz**

Mâni söyleme geleneği, geniş bir coğrafyada hayat sürdüren Tatar Türkleri için asırlarca yaşayan ve en yaygın olan geleneklerden biridir. Mânilerde ümit, sevgi, dostluk, hoşgörü gibi konuların yanında özlem, kadere boyun eğme gibi hayatın içinden alınan konular da işlenmiş olup onlara daha çok kadınların hayatını anlatan mânilerde rastlarız. Hangi coğrafyada yaşarlarsa yaşasınlar hayatlarını hep aynı uğraş -su kenarında çamaşır tokaçlama, tandır başında yufka açma, ormanda odun toplama, tarlada ekin biçme ve harmanlama, kışın uzun akşamlarında ip eğirme- ile geçiren bütün Türk kadınları gibi Tatar kadınları da içlerine attıkları dertlerini ve hayat karşısındaki ezilmişliklerini mânilerde dile getirmişlerdir.

Tatar kadınlarının zor kaderini anlatan mânileri konu bakımından incelediğimizde içtimai ve şahsi sıkıntıları dile getiren mâniler olarak ayırabiliriz. İçtimai nedenlerden en çok karşılaştığımız, kadınların toplum içinde kısıtlanan özgürlükleridir. Bu sebep aslında doğrudan onların şahsi sıkıntılarına da yol açmıştır.

Maddi sıkıntılardan dolayı genç kızlar, aileleri tarafından yaşça büyük veya sevmedikleri birileriyle evlendirilmekteydiler. Bu durum, ana babaya ve silya hasret ile de örülmekteydi. Fakat mutlu bir evlilik yaptıkları sırada bile kızları güvey evinde yaşanan ve bazen trajik bir renk alan kaynanayla anlaşamama, hor görülme sıkıntısı da beklemekteydi.

Ayrıca, kadınların en içten çılgınlıklarını dile getiren mânilerde yaşanan yoğun duygularla birlikte Tatar Türklerinin kültürel değerleriyle ilgili kayda değer birçok bilgi de verilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kazan Tatarları, folklor, mâni, kadın, talihsizlik, kader.

TRAGEDY OF WOMAN'S LIFE IN SHORT TATAR SONGS**Abstract**

Short songs for the Kazan Tatars - is the most common tradition of living here for many centuries. In short songs along with themes such as hope, love, friendship, and a very common theme of fate and submission to it, which can be stretit often in short songs telling about the female share. No matter what geographic region lived Tatar women, their life was the same and like all Turkic women, they reflected their own personal experiences and suffering in the short songs.

In the study of short songs, reflecting the difficult fate of Tatar women, with a thematic point of view, they can be regarded as a song reflecting the social motives, and songs that reflect the hardships of his personal life. the most common social theme in kotorkih songs - a restriction of the freedom of

* Bu çalışma, 19-22 Aralık 2012 tarihinde Denizli Pamukkale Üniversitesinde gerçekleştirilen *V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr.; Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri, chulpancetin@gmail.com.

women in public life. However, this was the reason and cause for their personal tragedies.

Due to financial problems, parents are often married off the daughter of a wealthy older man, whom she did not love. However, even with a loved one to marry, the girl could be waiting in the house of the groom-in-law problem, which often took on tragic overtones.

In addition to the short songs that reflect the hardships of the female share, together with women *duschevny* anguish can be found and interesting facts related to the cultural values of the Tatar people.

Keywords: Tatars of Kazan, folklore, short song, woman, tragedy, fate.

Mâni söyleme geleneği, Orta İdil civarlarından Ural dağlarına ve uzak Sibiryâ'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada hayat sürdüren Tatar Türkleri için asırlarca yaşayan ve en yaygın olan geleneklerden biridir. Tatarlarda elli bine yakın halk türküsünün olduğunu düşünürsek, onun kırk sekiz bini, *kıska cırlar* olarak adlandırılan mânilerdir. Onları Tatar halkı hem köy sokaklarında hem şehirlerde hem çalışırken hem oturmaya gittikleri evlerde hem de meclislerde söylemişlerdir (Nadirov, 1976, s. 7-8).

Kazan Tatar mânileri konu bakımından birkaç kolda incelenmektedir: hayat ve maişetle ilgili düşünceleri, içtimai ve şahsi sıkıntıları, ümidi ve beklentileri içeren mâniler, yiğitlik ve beceri gibi sıfatları dile getiren mâniler, gurbette bahtını arayan, sürgünde olan ve madenlerde çalışanlar hakkında mâniler, asker ve esirlerin ortaya çıkardığı mâniler, silya hasret çekenlerin duygularını dile getiren mâniler, kadınların kaderini anlatan mâniler, medresede eğitim görenlerin yarattığı mâniler, dostluk, akrabalık ve meclis mânileri, insan ömrü üzerine mâniler, aşk mânileri, şaka ve hiciv mânileri, mektup mânileri ve içtimai lirik mâniler (Nadirov, 1976, s. 15-27).

Mânilerde ümit, sevgi, dostluk, hoşgörü gibi konuların yanında özlem, kadere boyun eğme ve hüznün gibi hayatın içinden alınan konular da işlenmiş olup, onlara daha çok kadınların hayatını anlatan mânilerde rastlarız. Hangi coğrafyada yaşarlarsa yaşasınlar hayatlarını hep aynı uğraş -su kenarında çamaşır tokaçlama, tandır başında yufka açma, ormanda odun toplama, çeşmeden su getirme, tarlada ekin biçme ve harmanlama, kışın uzun akşamlarında ip eğirme, çocuk bakma, gelin vazifelerini yerine getirme- ile geçiren bütün Türk kadınları gibi Tatar kadınları da içlerine attıkları dertlerini ve hayat karşısındaki ezilmişliklerini mânilerde dile getirmişlerdir. Bu tür mânilerin merkezinde yer alan *kız bala* (kız çocuğu), halkın gönlüne kök salan en güzel karakterlerden birisidir. Bir taraftan o, saf ve pak gönüllü, insafı ve çekingendir.

Diğer taraftan ise ezilmiş, özgürlüğü kısıtlanan ve acınacak bir durumdadır (Nadirov, 1976, s. 20).

Tatar kadınlarının zor kaderini anlatan mânileri konu bakımından incelediğimizde, içtimai ve şahsi sıkıntıları dile getiren mâniler olarak ayırabiliriz. İçtimai nedenlerden en çok karşılaştığımız, kadınların toplum içinde kısıtlanan özgürlükleridir. Bu sebep, aslında doğrudan onların şahsi sıkıntılarına da yol açmıştır:

Kız balanı kızganam min,	Kız çocuğuna acırım
Çın bexétséz bula ul;	Gerçekten mutsuzdur o;
Dönyanıñ bötén mihnetén	Dünyadaki tüm mihneti
Kürér öçén tuva ul (1431) ¹	Görmek için doğmuştur o.

Türk toplumunda bir erkek çocuğunun daha istenilmiş olması ve aile hayatı için daha önemli bir birey olarak izlenilmesi, kız evlatları geri plana bırakmış ve hayatın önemli safhalarında hayati seçimleri kendilerine yapma imkânını da ellerinden almıştır. Örneğin, kız çocuğu ailesine karşı kendi sesini yükseltmemiş ve sonuç olarak, onun istikbali genelde babası ve annesi iradesinde olmuştur. Bu hayat, kızlar için çoğu zaman mutluluktan ziyade gözyaşı ve sıkıntılarla geçen bir hayat olmuştur. Tatar kadınların talihsiz kaderini anlatan mânilerin birçoğu, kızların kendi ağızlarından “Keşke kız çocuğu değil de erkek çocuğu olup doğsaydım!” gibi bir ifadeyle anlatılmaktadır. Neden kız çocuğu erkek çocuğunu mutlu olarak görür? Çünkü erkek çocuğu “at üstünde oynamak”, “dünyayı gezmek” için yaratılmış ve her isteğinde özgür olmuştur. Kız çocuğuna ise hayatınca gözyaşları ve dert ile hasret eşlik etmiştir. Örneğin:

İR bala tuva anadan	Erkek çocuğu doğmaktadır
At östénde yörerge;	At üstünde gezmeye;
Kız bala tuva biçara	Kız çocuğu doğar biçare
Kaygı-hesret kürerge (1384).	Acı, hasret görmeye.
Tusa tusın şul ir bala	Doğarsa doğsun oğlan çocuğu
At östénde uynarga;	At üzerinde oynamak için;
Tumasın la şul kız bala	Aman doğmasın kız çocuğu
Yat karşında yılarga (1381).	Eller önünde ağlamak için.

Bu tür mânilerde genelde kızlar, kız çocuğu olup doğmanın suçunu sorgularken onları bu dünyaya getiren annelerine seslenmektedirler:

¹ Buradan itibaren Tatar Mânilerinden örnekler, 1976 yılında Kazan’da Tatarstan Kitap Neşriyatında yayımlanan *Tatar Halık İcatı. Kıskı Cırlar (Dürtyullıklar)* adlı kitabın “Kızlar Yazmışı Turındağı Boringı Cırlar” kısmında verilen numaraları ile sunulmaktadır.

Enkey tapsañ - ir bala tap,	Anneciğim, (doğurursan) oğlan doğur,
At östénde uynıy ul;	At üstünde oynar o;
Tapma enkey kız balanı,	Kız çocuğunu doğurma,
Üksép-üksép yılıy ul (1378) .	İçin-için ağlar o.
Enkey, kaygı öçén géne	Anneciğim keder için
Nige miné tudırdıñ?	Neden beni doğurdun?
Yana yörek: ye bexétséz,	Yanar kalbim, ya bahtsız
Ye göméséz bulırmin (1385).	Ya da ömürsüz olurum.
Enkey kız bala tapkansın,	Anneciğim kız çocuğu doğurmuşsun,
Tabularına rehmet;	Doğurduğun için çok sağ ol.
Tabularına zur rehmet,	Doğurduğun için sağ ol.
Başlarım kürmi rehet (1386).	Başım görmüyor rahat.

Bazen bu şikâyete acıklı bir şekilde “keşke kız çocuğunu doğurur doğurmaz suya atsaydım” veya “keşke baharda çağlayan suda buz olup aksaydım” gibi trajik notlar da eklenmektedir:

Enkey, mini tapkançı,	Annem beni doğurmaktansa
Bér ir bala tapsañçı;	Bir erkek çocuğu doğuraydım!
Bişékke salıp bakkançı,	Beşiğe koyup bakmaktansa,
Beylep suga atsañçı (1374).	Bağlayıp suya atmış olaydın.
Nige tudım, nige üstém,	Neden doğdum, neden büyüdüm
Nik yeşedém kız bulıp;	Neden yetiştim kız olup;
Yazgı taşu sularında	Baharda çağlayan nehirde
Nik akmadım boz bulıp (1435).	Neden akmadım buz olup.
İ hodayım, nik yarattıñ	Ah Huda'm, neden yarattın
Başlarımın kız itép;	Bu başımı kız edip;
Ağızmadıñ başlarımın	Akıtsaydın bu başımı
Yazgı suda boz itép (1428).	Baharlarda buz edip.

Kızların kaderlerinin talihsiz olmasına yakınmalarının tabi ki değişik nedenleri vardı. Bu bir iftira da olabilirdi, sevmediği birinden görücülerin gelmesi, denk olmayan birisi ile evlendirilmesi veya yabancı bir yere gelin olup gittiği ailede değersiz olarak hayatını sürdürmesi de olabilirdi. Asırlarca Türk kadını, kızlık ve gelinlik çağında iken toplumun geleneklerine tabi kalmış, erkekle eşitlik hakkı olmayan durumlarda da hayat sürdürmüştür. Kadınların yaşadıkları bu dönem, renkli bir biçimde mânilerde dile getirilmektedir (Hasanova, 2007, s. 325-333).

Bir kız çocuğunun en kaygısız, en mutlu günleri baba evinde kıymetli bir evlat olarak, annesinin hazır yemeklerini yiyerek ve kardeşleri ile şakalaşarak geçirdiği günleri olmuştur. Bu rahatı, gelin olup yabancı bir aileye katılan, kocasının ve kayınlarının hizmetine konulan kız çocukları artık bir daha asla bulamamışlardır. Bu yüzden de mânilerin birçoğunda kızlar, nazlı bir kız çocuğu olarak yetiştirildiği baba evini ve annelerini özlem ve minnetle anarlar:

Aklı sitys külmegémné	Beyaz bezden elbisemi
Téktérdéñ enékeyém;	Diktirdin anneciğim;
Cil-yañğırlar tidérmiçe	Yel-rüzgâra dokundurtmadan
Üstérdéñ, enékeyém (1387).	Büyüttün anneciğim.
Tal da yalgız, min de yalgız,	Söğüt de yalnız, ben de yalnız
Söyelem tallarıma;	Yaslanırım söğüde;
Kız balanıñ bar reheté	Kız çocuğunun rahatı
Ata-ana yannarında (1408).	Anne baba yanında.

Kazan Tatarlarında bir kız çocuğunun baba evindeki mutlu ve huzurlu hayatı genelde en fazla on sekiz yaşına kadar ancak sürebilmiştir:

Samavırnı tiz kaynata	Semaveri çabuk kaynatır
Katı imen küméré;	Katı meşe kömürü;
Ata-anada unsigéz yeş	Anne babada on sekiz yaş
Kız balanıñ goméré (1436).	Kız çocuğunun ömrü.
Kız balanıñ yemle çağı	Kız çocuğunun güzel çağı
Unsigéz yeşlerénde;	On sekiz yaşlarında;
Üsép, çitlerge ayrılgaç,	Büyüyüp ele gidince
Kürmi ipteşlerén de (1411).	Görmez arkadaşlarını da.

Burada kız çocuğunun tez olgunlaşıp baba evinden tez gitmesi, “Semaveri tez kaynatır / Katı meşe kömürü” gibi mısralarda verilmektedir.

Buluğ çağına gelen bir kız çocuğunun artık geleceğini düşünmekten, endişe etmekten benzi sararmaya başladığı. Çünkü o, sevgi üzerine kurulan huzurlu, mutlu bir ailesi olacağını ancak bir hayal olduğunu az çok tahmin edebiliyordu:

Büdeney digen, ey, asıl koş	Bıldırın denilen ah asil kuş,
Yurgalıdır turı yul bélen;	Süzülüyor dümdüz yol ile;
Kız balanıñ gına alsu yözé	Kız çocuğunun al benzi
Sargayadır hesret-uy bélen (1354)	Sararmakta hasret düşünce ile.
Biyék-biyék ızbada	Yüksek yüksek bir evde

Çigü çige kız -bala;	Nakış yapar kız çocuğu;
Kileçek könnerén uylap	Gelecek günleri düşünerek
Künjelleré sızlana (1390)	Gönlü sızlar.
Öy buyında çirem çüpli,	Ev yanında otlanmakta
Yaņa çıkkan kaz bala;	Yeni doğmuş kaz yavrusu;
Kilér könén uylyy-uylyy	Geleceğini düşünerek
Sargayadır kız bala (1442)	Solmaktadır kız çocuğu.

Böylece baba evindeki hayat, kızlar için göz açıp kapayancasına çabuk geçen güzel günler olarak algılanmıştır:

İké terez töpkeyém,	İki pencere dibim,
İke savıt gölkeyem;	İki saksıda gülüm;
Cilge oçkan yéfek kébék	Rüzgâra savrulmuş ipek gibi
Ütté kız gomérkeyém (1445)	Geçti gitti kız ömrüm.

Baba evinden gelin olup gidince nasıl bir hayatın beklediğini kızlar az çok tahmin edebilmişler tabii ki. Bunun için onların göz önünde örnekler de az olmamıştır. Kız çocuğunu saran bu korku, mânilerin içeriğine de yansımıştır:

Kız balanıj éreheté	Kız çocuğun rahatı
Ata-ana koçağında;	Anne baba kucağında;
Ata-anadan ayrılgaç	Anne babadan ayrılınca,
Yata ut koçağında (1432)	Yatar od kucağına.
Talga basıp sayrasa da,	Söğüde konup ölse de
Sandugaç tehétséz ul;	Bülbül yine tahtsız o;
Üskende irke üsse de,	Nazlı olup büyüse de
Kız bala bexétséz ul (1437)	Kız çocuğu bahtsız o.

Anne babalar, sırf maddi durumu iyi olan damat adayını kaçırmamak, kızlarına maddi açıdan sıkıntısız iyi bir gelecek sağlamak için onları bir an önce evlendirmek isterler. Bu durumda Tatar kızları için şahsi sıkıntıların en önde geleni, maddi sıkıntılardan dolayı aileleri tarafından kendilerine denk olmayan veya yaşça büyük birisiyle evlendirilmeleri olmuştur:

Sehrelerge meçét saldırganar,	Sahralarda cami yaptırmışlar,
Manarası cevher, töbe taş;	Minaresi gevher, dibi taş;
Tiñsez yarga barıp can tınmagaç,	Yanlış yâre gidip can huzur bulamayınca,
Sağış-hesret küre gaziz baş (1362)	Keder hasret çeker aziz baş.

Türk aile yapısında her zaman son söz, baba tarafından söylendiği için bu tür mânilerde kızlar doğal olarak öfkelerini genelde babalarına bildirmektedirler:

Citénner çeçtém tigézge,	Keten ekim düzlüğe,
Alıp kitté diñgézge;	Aldı götürdü denize;
Etkey, bireséñ tiñsézge,	Babacığım, veriyorsun denk olmayana,
Gomér yılarımın sézge (1448)	Hayatım boyu ağlarım size.

Bu mâninin ilk mısrasında ekinin ekildiği düzlükten, ikinci mısrada da denizden bahsedilmesi, bu iki kavramın ters düştüğüne dikkat çekerek, kızın yanlış birisine verildiğini vurgulamaktadır.

İstemediği birisi ile evlendirilen kızın başka bir sevdiği varsa sevdiğinden ayrılmak zorunda kaldığı için durum daha da vahim bir hâl almaktaydı:

İ göl diler, göl diler,	Ah gül derler, gül derler,
Gölné kına dimiler;	Güle kına demiyorlar;
Söygenéñ kala dimiler,	Sevdiğin kalıyor demezler,
Söymegenné dimliler (1414)	Sevmediğine veriyorlar.
Tal börösé tal börösé,	Söğüt tomurcuğu, söğüt tomurcuğu,
Tal börösé talları;	Söğüt tomurcuğu söğütte;
Kız balanıñ kalmıy malı,	Kız çocuğunun kalmıyor malı,
Kala söygen yarları (1396)	Kalıyor sevdiği yâri.
Nige yeşél bulmıy iken	Neden yeşil olmuyor ki
Yamşıklarınıñ dugası;	Arabacıların kemeri;
Nige kabul bulmıy iken	Neden kabul olmuyor ki
Kız balanıñ dogası (1367)	Kız çocuğunun duası.

Gerek yaşadıkları sosyal baskılar, gerekse ekonomik durumun yetersizliğinden dolayı kızlar bazen para karşılığı da satılırlardı. Bunun örneği, Tatar rivayetleri arasında da mevcut olup (“Nalog Öçen Satılğan Kızlar” (Vergi İçin Satılan Kızlar), türkü ve mânilerde de eksik kalmamıştır:

Bal kortları gülep yörü	Arılar uçuşuyor
Umartaga bal öçén;	Kovanlara bal için;
Kız balanı, bexétsézné,	Kız çocuğunu, bahtsızını
Satalar bit mal öçén (1388)	Satıyorlar mal için.
İdél suvı yazın taşıy	İdil suyu baharda taşar,
Kolmak salgan bal kébék;	Acıtılmış bal gibi;
Yeş başımını ozattılar	Genç başımı uğurluyorlar

Zaklad salgan mal kébék (1449)

Rehin koyulmuş mal gibi.

Para karşılığı satılan kızlar, mânilerde yine acıklı kaderlerine sitem ederken anne ve babalarına seslenmekte hatta onlara rencide olduklarını bildirmektedirler:

Enkey, miné nik taptıñ,

Anneciğim neden beni doğurdun,

Etkey, miné nik sattıñ?

Babacığım neden beni sattın?

Miné satıp niler taptıñ;

Beni sattın da neler buldun sen;

Yöregéme ut yaktıñ (1371)

Yüreğimi ateşlere attın.

Enkey, miné nik taptıñ,

Anneciğim neden beni doğurdun,

Bişékke salıp nik baktıñ?

Beşiğe koyup neden baktın?

Üsép buyga citkeçtén de

Buluğ çağıma gelince de

Malga kızığıp nik sattıñ? (1372)

Mala özendin de neden sattın?

Bu gibi durumlarda, kız çocuğu olan her eve istenilerek kabul edilen görücüler de artık kızlar tarafından, onları mutsuz etmeye hatta harap etmeye gelen birileri olarak kabul edilmiştir:

Agıydélkeylerné bik kiñ diler,

Agıydil² nehrini geniş derler,

Eylenesén katı cir diler;

Etrafı da sert bir yer derler;

Dimçé-yavçı digen yuha téller

Dünürçü-görücü adlı yılan diller

Tiñ bulmagan yarga dimliler (1361)

Denk olmayan yâre isterler.

Karurmanda kar yavgan,

Karanlık ormanda kar yağmış,

Yöri almıy avçılar;

Gezemiyor avcılar;

Küp kızlarınıñ başın aşıy

Kız çocuğun başını yiyorlar

Tesbih totkan yavçılar (1365)

Tespih tutan görücüler.

Su buyında sarı çiçek,

Su boyunda sarı çiçek,

Kazlar anı aşıylar;

Kazlar onu yiyor;

İşanma canıyım, yavçılarga,

İnanma canım görücülere

Alar başını aşıylar (1441)

Onlar başına iş açıyor.

Bu mânilerdeki ilk mısralarda kızları bekleyen zorluklara dair işaretler vardır: Akidil nehrinin etrafının sert bir yer olması kuralların çok sert olmasına, kar yağışının avcılarının ormana ulaşmalarına engel olması görücülere engel çıkmasını istemelerine, kazların yediği çiçeğin sarı renkte olması (sarı renk Tatarlarda hüznün rengi sayıldığı için) hüzne işaret etmektedir.

Anne baba, kız isteme sırasında genellikle kızlarına kimle evlenmek istediğini sormadığı için kız çocuklarının fikrini söylemek gibi bir hakkı neredeyse bulunmaz:

² Agıydil: Başkurdistan sınırlarında akan ve Ural bölgesinin doğal simgesi olan nehre verilen ad. Rusçası Belaya.

Kızıl tölké– kır kürké,	Kızıl tilki, kır görkü,
Kız balakay – öy kürké;	Kız çocuğu ev görkü;
Kız bala ul bik bexétsez;	Kız çocuğu bahtsız o,
Yuk bit anıñ üz irke (1433)	Çünkü yoktur kendi erki.
Bıyıl çeçken bodaylarınñ	Bu yıl ekilen buğdayların
Başı nige tuk iken;	Başı neden tok olmuş;
Kız balaga nige bér de	Kız çocuğunun ah neden
İrkénlékler yuk iken (1389)	Erkinliğı hiç olmamış.
Yéfek puta – bil kürké,	İpek kuşak, bel görkü,
Matur kızlar – il kürké;	Güzel kızlar, il görkü;
Üsep buyga citkennen soñ	Boy atıp serpilince
Yuk kızlarınñ üz irké (1434)	Yok kızların kendi erki.

İki mâninin ilk iki mısrasında söz edilen buğdayların bol olması, sonbaharda tahıllar toplanınca bolluk ve bereket içinde yapılacak düğüne bir işaret olarak verilmektedir. Kız çocuğu bu evliliğı istemediğı için doğal olarak buğdayların bol olmasından şikâyet etmekte. Son mâniden gördüğümüz ise, güzel kızlar için güzellikleri zaten bir bela olmuştur çünkü onlar başka kızlara nazaran daha çok elin üstünde tutulmuş ve sonuç olarak daha çok istenilmiş ve erken evlendirilmişlerdir.

Artık baba evinden ayrılma günü gelip çattığında kızlar yine içlerine çöken sıkıntıyı mânilerin aracılığıyla dışa vurmaya çalışmışlardır. Annesinden, babasından ve kardeşlerinden ayrılmak onlara hiç de kolay olmamıştır:

Bakça artlarında yörgeñ çakta	Bahçe arkasında dolaşırken,
Kurka kaldım murta kortınnan;	Korkup kaldım birden arıdan;
Ay-hay, kız balalar, biçaralar,	Ah kız çocukları biçareler,
Bik cel kite tugañ yortınnan (1358)	Ayrılıyor bir gün yurdundan.
Matur la ide bu bakça	Güzel idi bu bahçe
Törlé çeçekleré bar çakta;	Çeşit çeşit çiçek varken;
Kadérlé de idé bu başkayım	Değerli idi bu başım
Etkey-enkeylerém bar çakta (1356)	Babam ve annem varken.

Hatta kızlar, onları gelecekte bekleyen mutsuz bir hayatı düşünerek “baba evinden giden kızın bahtı da gidiyor” diye inanmışlardır:

Tav biténde ni küréne? -	Dağ başında ne görünür? -
Babaylarınñ çardağı;	Dedelerin mezarı;
Kız bala kitse öyéñnen,	Kız çocuğu giderse evinden,
Kite anıñ ardağı (1444)	Gider onun bahtı.

Örnek verilen mânide, kızların baba evinden giderken bahtlarının da gitmesine, ikinci mısradaki verilen mezar kelimesi ile trajik bir renk katılmaktadır.

Eskiden boşanma oranları çok nadir, neredeyse yok derecede olduğu için bir kez evlenip baba evinden giden kız, bu eve artık geri dönememiştir. Çok uzaklara da gittiyse zaten artık baba evini bir daha görme şansı bile neredeyse olmamıştır. Bu yüzden de mânilerde evlenerek baba ocağından ayrılan kız çocuğu, artık ebediyen kaybedilen çocuk olarak algılanmaktadır:

Sandugaç kile karlar bétkeç,	Bülbül döner karlar bitince,
Karlıgaçlar kile cir kipkeç;	Kırlangıçlar gelir yerler kuruyunca;
İr balalar kayta hézmet itkeç,	Erkek çocuğu döner askerliği bitince,
Kız balalar kaytmıy bér kitkeç (1359)	Kız çocuğu dönmez bir gidince.
Karlıgaç kara, muyını ala,	Kırlangıç kara, boynu ala,
Havalarga méngeç yugala;	Havalanınca kaybolur;
Kız bala la mésken, gaziz bala	Kız çocuğu zavallı aziz bala
Suga salgan kébék yugala (1357)	Suya atılmış gibi kaybolur.
Su üsténde su koşları:	Su üstünde su kuşları,
Ürdek çumsa kaz kala;	Ördek dalarsa kaz kalır;
Suga çumgan ürdek kébék	Suya dalmış ördek gibi
Yugala bit kız bala (1368)	Kız çocuğu kaybolur.

Böylece baba evindeki rahatlığa doyamayan kızlar, onları ellerini çabuk tutup bir an önce evlendiren anne ve babaya öfke bildirmektedirler:

Kız balanı üsép citkeç	Kız çocuğu boy atınca
Kadérlemi başlıylar;	Değersiz oluverir;
Göl üsténdegé çeçek kük	Daldaki bir çiçek gibi
Özeler de taşlıylar (1409)	Koparır da atarlar.
Kız balanı yatkan urnı	Kız çocuğunun yattığı yer
Karavatta bér takta;	Yataktaki bir tahta;
Şul bér taktanı kızganıp,	Şu bir tahtayı çok görüp
Ozatalar yat yakka (1391)	Uğurlarlar yabana.
Kız balanı yatkan urnı	Kız çocuğunun yattığı yer
Sekéde iké takta;	Sekide iki tahta;
İké taktanı kızganıp;	İki tahtayı çok görüp
Satalar cidé yatka (1392)	Satıyorlar yedi yabancıya.

Ayrıca, evlenerek uzağa giden kız çocuğu için ana babasına, kardeşlerine ve arkadaşlarına olan özleme, sılaya olan hasret de eklenmekteydi:

Çıltırap akkan salkın çişmelernéj	Coşup akan soğuk çeşmelerin
Töbé taşlı, çité kom bula;	Dibi taşlı, kenarı da kum olur;
Çitte yörgeñ yalgız kız balanıj	Elde gezen yalnız kız çocuğunun
Küzé yeşlé, başı moñ bula (1363)	Gözü yaşlı, başı efkârlı olur.
Tal çıbıktay néçke bula,	İnce dal gibi oluyor
Kız balanıj billeré;	Kız çocuğunun beli;
Kız bala niçék kaygırmas,	Kız çocuğu neden kaygılanmasın,
Kala tugañ illeré (1369)	Kalıyor doğduğu yeri.
Enkey balalar üstérgeñ	Anneciğim çocuk büyütmiş
Barısın da tiñ kürép;	Yavrularını eşit görüp;
Mini yat illerge birgen	Beni yad ellere vermiş
Barısınnan kim kürep (1377)	Hepsinden de kem görüp.

Tabii ki, kızların hayatında işler her zaman bazı mânilerde olduğu gibi ters gitmemiştir. Sevdiği birisiyle evlenip mutlu olan kızlar da olmuş elbet. Fakat mutlu bir evlilik yaptıkları sırada bile kızları güvey evinde yaşanan ve bazen trajik bir hâl alan kaynanayla anlaşamama, kayınları tarafından hor görülme gibi birçok sıkıntı ile karşılaşmışlardır. Çünkü kızlar, kaynana-gelin çatışmalarının yoğun olduğu baba, oğul ve torundan oluşan üç kuşağın bir arada yaşadığı geniş ailede gelin hizmeti gösterirler ve yabancı bir aileye uyum sağlamak zorunda kalırlardı. Sıkıntılarını da kimse ile paylaşamaz, içlerine atarlardı:

Su buyındağı mileşné	Su boyundaki üveze
Bérev de eytmi balan dip;	Kimse demez balan (kartopu ağacı) diye;
Yat öylerge kilép töşkeç,	Yaban eve karışınca
Bérev de eytmi balam dip (1416)	Kimse demez “balam” diye.
Biyék tavniñ başlarında	Yüksek dağın tepesinde
Karlar taş bula iken;	Karlar taş oluyormuş;
Ata-anadan ayrılgaç,	Anne babadan ayrılınca
Yatlar baş bula iken (1403)	Eller baş oluyormuş.
Min kaygılı, min kaygılı,	Ben kaygılı, ben kaygılı,
Min kaygılı kız bala;	Ben kaygılı kız çocuğu;
Min kaygılı kız balanı	Ben kaygılı kız çocuğuna
İndé kémner kızgana (1424)	Artık kimse acımaz.
At östénde bérev uynıy,	At üstünde biri oynar
Unbiş yeşlék ir bala;	On beş yaşında erkek çocuğu;
Söyler süzen söyli almy	İstedigini söyleyemez

Yat karşında kız bala (1379)	Yad karşında kız çocuğu.
Kıygak-kıygak kıçkırgan	Gıgak gıgak bağıran
Sazga töşken kazdır ul;	Saza düşmüş kazdır o;
Avlak cirde yılıy torgan	Tenha yerde ağlayan
Çitten töşken kızdır ul. (1438)	Yaban yere gelen kızdır o.

Son mâniden görüldüğü gibi kız çocuğu hele başka bir köye ya da uzak diyara gelin olup gittiye durumu daha acıklı olmuştur. Çünkü yakınında onu savunacak ailesi olmaz.

Bazen kocasının uyguladığı şiddet de Tatar kadınlarının talihsizliği başında gelen ana nedenlerden idi. Kızlar, kocası olan adama mânilerde genelde yabancı olarak bakmakta çünkü hiçbir zaman koca, baba ile anne yerini tutamamış ve eşine anne baba şefkatiyle yaklaşmamıştır:

Enkey, mine tapkansın,	Anneciğim beni doğurmuşsun,
Keçkene arba tartkansın;	Bebek arabasına koyup bakmışsın;
Üsep buyga citü bélen	Büyüyüp serpilince de
Yat kulına atkansın (1373)	Yadın eline atmışsın.

Yukarıda da bildirdiğimiz gibi Tatar kızlarının en güzel günleri, baba evinde yaşadığı günleri olmuştur. Bu yüzden mânilerde Tatar kadınları, ferahlık içinde geçen eski günleri, güvey evinde yaşadıkları zor ve mutsuz günlerle kıyaslamaktadırlar. Kız çocuğunun mutluluğunun çok kısa olması mânilerde genelde doğadaki görünümle verilmiştir. Örneğin, çilek çiçeğinin kısa ömrüne ya da sabahtan güle düşüp akşama kaybolan çiye benzetilmiştir:

Kayın utınarı kistém,	Kayın odunları kessem
Töşer miken küméré;	İyi olur mu kömürü;
Ççek atkan cilek kébék	Ççek açan çilek gibi
Kız balanı gomere (1394)	Kız çocuğunun ömrü.
Ene kile avtomobil,	Bak geliyor otomobil,
Yaltırıy nomérları;	Parlıyor plakası;
Gölge töşken çıkklar kébék	Güle düşen çiy gibidir
Kız bala gomérleré (1440)	Kız çocuğun ömrü.

Son mânide otomobilden bahsedildiğine göre o, teknolojinin geliştiği dönemlerde ortaya çıkmış olmalı. Fakat burada devir değişse de değişmeyen bir şey var: kızların hâlâ talihsiz kadere duçar olmaları.

Kızlar bazı durumlarda –örneğin sevdiği birisi ile kaçarak evlendiğinde- mutsuzluğun nedeni anne baba sözünü dinlememe sonucu alınan bir beddua olarak da düşünülmüşlerdir:

Etkey de kargagandır,	Babam da beddua etmiştir,
Enkey de kargagandır;	Annem de beddua etmiştir;
İké kargış béрге kilép,	İki beddua bir araya gelip,
Bextémné kaplagandır (1375)	Bahtımı örtmüştür.

Zor yaşam şartları ve özellikle kızların çektiği sıkıntılar onları yaşamdan soğutmuş, içlerini umutsuzlukla doldurmuştur. Mutsuz, talihsiz olduğunu düşünen kızlar ve kadınlar, onlara kimsenin acımadığını görüp mânilerde kendilerine kendileri acımış ve kaderlerinden yakınmışlardır:

Min bexétséz, min bexétséz,	Ben bir mutsuz, ben bir mutsuz,
Min bexétséz kız bala;	Ben bir mutsuz kız çocuğu;
Kızganam yeş gomérémné	Acıyorum genç ömrüme
Kaygı bélen uzganga (1406)	Dert ile geçti diye.
Nige tudım bu dönyaga	Neden doğdum bu dünyaya
Bulmagaçtın bexétém;	Madem olmadı bahtım;
Belki bér bulır bexétém,	Belki bir gün olur bahtım,
Tik üter yaş vakıtım (1418)	Ama geçer genç ömrüm.

Kendilerini şanssız, talihsiz bulan Tatar kızları, kendi tecrübelerinden yola çıkarak mânilerde anne babalara seslenir ve kız çocuklarıyla ilgili çeşitli öğüt nasihatte de bulunurlar:

Béznéj avılnıñ urmanı	Bizim köyün ormanı
Vak kına, kuak kına;	Çok ufak, hep çalılık;
Kız balaga süz eytmegéz,	Kız çocuğuna laf etmeyin,
Kız bala kunak kına (1413)	Kız çocuğu yalnızca konuk.
Kicelé çarşav, komaç bavı	Keçe perde, kumaş bağı
Kor disegéz de kormam;	Kurun deseniz de kurmam;
Üsép buyga citkeçténen,	Büyüyüp serpilince
Tor disegéz de tormam (1415)	Kal deseniz de kalmam.
Kız balaga süz eytmegéz,	Kız çocuğuna laf etmeyin,
Al yözén kızartmagız;	Al yüzünü kızartmayınız;
Satıla torgan brilliant tik	Satılacak pırlanta gibi
Kız balanı saklagız (1410)	Kız çocuğunu koruyunuz.
Kız bala bér zarlı koştır –	Kız çocuğu dertli kuştur,
Bérvakit üsép citer;	Gün gelir büyür serpilir;
Elé kızım yeş dimegéz,	Henüz kızım genç demeyiniz,
Tiz citer ul, tiz kiter (1399)	Çabuk yetişir çabuk gider o.

Kız balası bulgan kêsé	Kız çocuğu olan insan
Kakmasın ul balasın;	İncitmesin yavrusunu;
Uylasın ul balasınır	Düşünsün o yavrusunun
Kadérsézge kalasın (1400)	Değersize kalacağı günü.

Kadınların talihsiz kaderini bildiren mânilerin ilk iki mısrasında sıkıntılı hayata hazırlık olarak, dehşetli doğa olayları ve görünümlelerinden de bahsedilmektedir. Örneğin, karanlık gece, rüzgâr uğultusu, kar yağışı, kırağın düşmesi gibi:

Tönnér moşsu, kön karañğı,	Geceler hüznünlü, gün karanlık,
Cil sızgıra, kar yava;	Yel uğuldar, kar yağar;
Kız bala yazmışın bélsém,	Kız çocuğu kaderini bilsem
Tumas idém dönyaga (1401)	Doğmaz idim dünyaya.
Bolında kibenner tora,	Çayırda ot yığınları,
Alarmı cil tuzdıra;	Onları yel dağıtır;
Nik bexétséz şul kız bala, -	Neden mutsuz kız çocuğu, -
Yılap gomér uzdıra (1402)	Ağlayarak ömür geçirir.
Kız bala bér matur göldér –	Kız çocuğu, güzel güldür,
Bérvakit çeçek atır;	Gün gelir çiçek açar;
Nurlanıp atkan çeçekke	Nurlanıp açan çiçeğe
Bérvakit kırav yatır (1398)	Bir gün kırağı düşer.

Toplum içinde ezilmek zorunda kalan kadınlara doğadaki bütün canlılar sanki eşlik etmekte ve kızların acıklı kaderine acımaktadırlar:

Bu dönyada kém bexétlé?-	Bu dünyada kim mutlu ki?
İñ bexétlé ir bala;	En mutlu erkek çocuğu;
Sayrıy torgan sandugaç ta	Bahçede öten bülbül de
Kız balanı kızgana (1383)	Kız çocuğuna acır.

Mânilerde kadınların talihsizliğine bildiren söz ve ifadeler de sık rastlarız. Örneğin, kızlar, “bahtsız”, “monlı” (hüznünlü), “biçare”, “miskin”, “kaygılı kız bala”, “zarlı koş”(dertli kuş) olarak anılır ve kendileriyle ilgili “sağış hasret tulı gaziz baş” (Hüzün hasret dolu aziz baş) derler.

Tatar kadınlarının zor kaderini anlatan mânilerde sözü geçen ağaç ve kuşlar dahi sanki özenle seçilmiş çünkü onlar da kendi başlarına bir talihsizliğin ve hüznün abidesidir. Örneğin, küke (guguk kuşu), tehetsez sandugaç (tahtsız bülbül), kayın ağacı, tal ağacı (salkım söğüt), meyveleri acı olan milâş (üvez) ve balan (kartopu) ağaçları:

Kükéler de küké dip eyteséz,	Guguklar da guguk diyorsunuz,
Kükélerden moñlı niler bar;	Guguktan kederli neler var;
Ata-anaların taşlap kite,	Anne babasını bırakıp gidiyor,
Kız baladan moñlı kémner bar (1355)	Kız çocuğundan kederli kimler var.
Sandugaçnıñ méskénkeynéñ,	Bülbülün zavallının
Bulmıy anıñ tehété;	Olmuyor ki tahtı;
Kız balanıñ, biçaranıñ,	Kız çocuğunun biçarenin
Bulmıy anıñ bexété (1395)	Olmuyor ki bahtı.
Tal da yalgız, min de yalgız,	Söğüt yalnız, ben de yalnız
Söyelem tallarıma;	Yaslanırım söğüde;
Kız balanıñ bar rexté	Kız çocuğunun tüm rahatı
Ata-ana yannarında (1408)	Anne bana yanında.
Su buyındağı mileşné	Su boyundaki üveze
Bérev de eytmi balan dip;	Kimse demez balan (kartopu ağacı) diye;
Yat öylerge kilép töşkeç,	Yaban eve karışınca
Bérev de eytmi balam dip (1416)	Kimse demez “balam” diye.
Ak kayın üstére buyın	Ak kayın boy uzatıyor
Yeşél yafırak öçén;	Yeşil yapraklar için;
Kız bala üstére buyın	Kızlar boy uzatıyor
Kaygı-heséret öçén (1450)	Kaygı hasretler için.

Ayrıca, kadınların en içten çığlıklarını dile getiren mânilerde yaşanan yoğun duygularla birlikte Tatar Türklerinin kültürel değerleriyle ilgili kayda değer birçok bilgi de verilmektedir. Eskiden Bulgar Boyu Türkleri diye anılan Tatarlar, bütün Türk boyları arasında ilk olarak İslam dinini kabul etmiş olduklarından dolayı halk edebiyatı ürünlerinde de dinle ilgili kültürel değer ve unsurlara sık rastlarız. İncelediğimiz mânilerde de “Allah” ifadesi, “namaz”, “mescit”, “minare”, “tespih” ve “dua” gibi İslami unsurlar sıkça dile alınmaktadırlar:

Éçémnen yalkınnar çıga	İçimden alevler çıkar
Uf alla, dip sulasam;	Allah’ım diye solusam;
Bu kaygımı kürmes idém	Bu kederi görmez idim
Min kız bulıp tumasam (1423)	Ben kız olup doğmasam.
İRte namaz vaktında	Sabah namaz vaktinde
Sayrar idém koş bulsam;	Öter idim kuş olsam;
Törlé hesret kürmes idém	Çeşitli dert görmez idim
Min bexétlé kız bulsam (1447).	Ben bahtlı bir kız olsam.
Sehrelerge meçét saldırganar,	Sahralarda cami yaptırmışlar,

Manarası cevher, töbe taş;	Minaresi gevher, dibi taş;
Tiñsez yarga barıp can tınmağaç,	Denk olmayan yâre gidip can huzur bulamayınca,
Sağış-hesret küre gaziz baş (1362).	Keder hasret çeker aziz baş.
Ey hodayım, nige tudım,	Ah Huda'm, ne diye doğdum
Dönyalarga kız bulıp;	Bu dünyaya kız olup;
Elle agıp kitim miken	Akıp gitse idim keşke
İdéllege boz bulıp (1439)	İdil nehrinde buz olup.

Ayrıca, en ilkel dönemlerin mirası olan beddualardan da söz edilir:

Etkey de kargagandır,	Babam da beddua etmiştir,
Enkey de kargagandır;	Annem de beddua etmiştir;
İké kargış berge kilép,	İki beddua bir araya gelip,
Bextémné kaplagandır (1375)	Bahtımı örtmüştür.

Mâniler, toplumun yaşayışıyla şekil alır, bu yüzden mânilerde bölge adları, dağ, taş ve akarsu adları da yer alır. Yani mâniler yerel özellikler gösterir, onlarda yerel motifler işlenir. Örneğin, Kazan Tatarların yoğun yerleştiği coğrafik adlar -şehir ve nehirler de- mânilerin dokusuna doğal bir şekilde örülerek, onların millî yüzünü belirlemiştir. Örneğin, mânilerde sıkça “İdel” (İdil), “Agıydel” (Agıydil) nehirleri ve “Bolgar”, “Kazan”, “Taşkent” ve “Astrahan” gibi şehirlerin adları anılmaktadır:

Ak İdélneñ ak suvında	Akidil'in ak suyunda
Ak bitémné yudım min;	Ak yüzümü yıkadım;
Üzém bilbil, çeçém çılбір,	Kendim bülbül, saçım zincir,
Nik bexétséz buldım min?(1421)	Neden mutsuz oldum ben?
Bolgar digen zur kalanıñ	Bulgar adlı büyük şehrin
Uramnarı bigrek töz bulgan;	Caddeleri çok ta düz imiş;
Bexétlé kızlar bik küp tügél,	Bahtlı kızlar çok değildir,
Barmı iken méñnen bér uñgan? (1353)	Var mıdır binden biri mutlu olan?
Barganım yuk, kürgeném yuk	Gittiğim yok, gördüğüm yok
Kazan digen kalanı;	Kazan adlı o şehri;
Anası sularga atsın	Annesi sulara atsın
Tugaç ta kız balanı (1412)	Doğurunca kızını.
Taşkément digen taş kalaga	Taşkent adlı taş kente
Taşkümérler salalar;	Taş kömürler koyarlar;
Söygenéne kavışalmıyça	Sevdiğine kavuşamayınca
Sargaya kız balalar (1446)	Kız çocukları solarlar.

Biyék biyék bik biyékte	Yüksek yüksek çok yüksekte
Estérhan küpérleré;	Asterhan köprüleri;
Nige moñşu üte iken	Neden hüznünlü geçmekte
Kız bala gomérleré (1427)	Kızların ömürleri.

Bütün bunların yanında Kazan Tatarlarının hayat tarzı (ata binme, buğday keten ekme, orakla ekin biçme, çayırda kışa ot yığınları hazırlama, arıcılıkla uğraşma, odun kesme, bayanların pencere dibinde saksıda çiçek ayrıca da kına çiçeği yetiştirmeleri, el işi tutma, çeşmeden su alma, beşik sallayıp çocuk bakma, görücü usulü ile evlenme), mutfağı (semaver, acıtılmış bal), günlük kullanımda olan eşyalar (kamçı, at arabası, eyer, seki, kerevet (yatak), evi ikiye bölmek için keçeden perde, beşik), giyim kuşam ve süs eşyaları (kumaştan bağ, ipek kuşak, ak bezden elbise, bilezik, yüzük, pırlanta, cevher), Tatarların yaşadıkları coğrafyaya özgü hayvanlar ve kuşlar (kırmızı tilki, kaz, ördek, bülbül, kırlangıç, kuğu, guguk kuşu, arı vb.) ile ilgili de çok zengin bilgi verilmektedir:

Yégétler cigerler at yahşısın,	Yiğitler koşarlar atın iyisini,
Kullarında cizlegen kamçısı;	Ellerinde parlak kamçı var;
Canı da tınmagan kız balanıñ	Gençliğine doymayan kız çocuğunun
Küz oçında kan-yeş tamçısı (1364)	Göz kenarında kanlı yaşı var.
Bıyıl ceyli urak urdım	Bu yıl yazın orak biçtim
İké ciñém sızganıp;	İki elimi sıvazlayıp;
Miné etkey yatka birdé	Beni babam ele verdi
Bér sekésén kızganıp (1393)	Bir sekisini çok gördü.
Kız balalar su alalar	Genç kızlar su almakta
Sunıñ salkın cirénnen;	Suyun soğuk yerinden;
Üsép citkeç ayrılalar	Büyüyünce ayrılıyorlar
Tugan-üsken cirénnen (1422)	Doğup büyüdükleri yerden.
Kulımdağı baldağımınñ	Elimdeki yüzüğüme
İsémneré Merfuga;	Merfuga diye verdim ad;
Kız bala dönyaga kilse,	Kız çocuğu doğacaksa
Taş beyle de sal suga (1404).	Taş bağlayıp suya at.
Bélezégém Zölhebire –	Bileziğim Zülhebire -
Zölhebire sınımy ul;	Zülhebire sınımaz o;
Kız balanıñ gaziz başı	Kız çocuğunun aziz başı
Nahak süzden tınmy ul (1426)	İftiradan dinmez o.
İké akkoş kilép kundı	İki kuğu gelip konu

Zeñger külge kamışka;	Mavi göldeki kamışa;
Kız bala şuşa sargaya, -	Kız çocuğu şundan soluyor -
Écé tulı sağışka (1420)	İçi dolu hüzünden.

Tatar kadınları, mâni söyleyebilmeyi her zaman bir şans olarak kabul etmişlerdir. Çünkü mânilerde “dertli kuş” ve “solmuş gül” diye adlandırılan kadınlar içlerini dökebilmiş, dertlerini hafifletmiş ve hayata devam edebilecek kadar güç bulmuşlardır:

Min bexétlé bala bulsam,	Ben mutlu bir çocuk olsam,
İr bala bulır idém;	Erkek çocuğu olurdum;
Cırlamasam yılamasam	Türkü söylemesem, ağlamasam
Divana bulır idém (1382)	Bir divane olurdum.

Sonuç itibarıyla mâniler, duygu ve düşüncelerin yoğunlaşmış anlatımı olarak hakları ellerinden alınmış, herkes tarafından çabuk rencide edilmiş, ezilmiş yufka yürekli Tatar kadınları için sıkıntılarını, hasretlerini, umutlarını ve umutsuzluklarını dile getirmek için eşsiz bir çare olmuştur. Konusu hayattan olan Tatar mânileri, halkın -hele kadınların!- günümüzde de en çok ve en severek kullandığı türlerden birisidir.

Kaynaklar

Hasanova, N. (2007). Manilerde Türk kadınının yaşamı. *IV. Uluslararası Türk Medeniyetlerinde Sözlü Kültür Geleneği Sempozyum Bildirileri. (6-7 Kasım 2006, Fethiye)*. Fethiye: Fethiye Belediyesi Kültür Yayınları, 325-333.

Nadirov, İ. (1976). Tatar halkının kıska cırları. *Tatar Halık İcatı. Kıska Cırlar (Dürtyullıklar)*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 15-27.

Tatar Halık İcatı. (1976). Kıska cırlar (dürtyullıklar). Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

BEYÂNÎ'NİN SİNOP ŞEHRENGİZİ**Gülçin TANRIBUYURDU*****Öz**

Klasik Türk Edebiyatı bünyesinde vücuda getirilen türler arasında önemli bir yere sahip olan şehrengizler genel itibarıyla bir şehre ait güzellikleri ve oradaki güzelleri anlatan eserlerdir. Edebiyatımızda pek çok örneği bulunan bu tür, şehirlere ait güzellikleri anlatmasının yanı sıra yazıldığı döneme farklı açılardan ışık tutan bir kaynaktır. Bu yönüyle de gerek iktisadi gerek sosyal gerekse kültürel yönden bir belge olma özelliği taşımaktadır. Edebiyatımızda ilk örneklerinin 15. asır sonunda vermeye başlandığı şehrengizler özellikle 16. asırda Edirne, İstanbul, Manisa, Bursa gibi pek çok şehri ve oradaki güzelleri tasvir etme yolunda gelişimini sürdürmüştür. Bu asırda şehrengiz türünde eser veren şairlerden biri de Sinoplu Beyânî'dir. Beyânî'nin Sinop şehrinin güzelliklerini ve oradaki güzelleri anlattığı *Şehrengiz-i Sinob* başlıklı eseri bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Çalışmanın başında şehrengiz türü ve bu türde yazılmış eserler hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Sinoplu Beyânî'nin hayatı ve edebi kişiliğinden söz edilmiş, ilerleyen bölümde eserin şekil ve muhteva özellikleri söz konusu edilmiştir. Çalışmanın sonunda ise eserin transkripsiyonlu metni ilim âleminin dikkatine sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Klasik Türk Edebiyatı, Sinoplu Beyânî, şehrengiz, Sinop, transkripsiyonlu metin.

SINOP SEHRENGIZS OF BEYANİ**Abstract**

Sehrengizs taking an important place among the forms created within the Classical Turkish Literature are the works describing city related beauties and the beauties living therein in general. This form with many samples in the literature is a source setting light to the period where it was written from different points of view as well as it reflects the beauties of the cities. To this end, it is featured as a document either in terms of economics or in social and cultural terms. Sehrengizs , the initial samples of which are started to come up by the end of 15th Century, continued to develop by depicting many cities such as Edirne, İstanbul, Manisa, Bursa and the beauties living therein, particularly in the 16th Century. One of the poets who brought in work in the form of Sehrengiz is Beyani from Sinop. The work of Beyani, named *Şehrengiz-i Sinob* where he described the beauties of Sinop City and beauties living in there is the subject of this study.

In the beginning of the study, a brief information about in the form of Sehrengiz and the works written in that form, and then the life and literary personality of Beyani from Sinop are addressed, and in the further sections, the form and content characteristics of the work is dealt with. In the end of the study, the transcriptional text of the work is presented to the attention of the science world.

Keywords: Classical Turkish Literature, Beyani from Sinop, Sehrengiz (poems about a certain city), Sinop, Transcriptional text.

* Dr.; Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gtanribuyurdu@yahoo.com.tr.

Giriş

Osmanlı edebiyatında bir şehrin güzelliklerini ve oradaki güzelleri anlatan eserlere Farsça “şehir karıştıran” anlamında *şehr-engîz* adı verilmiştir. Agâh Sırrı Levend şehrengizleri, “bir şehrin güzellerini tasvir maksadıyla kaleme alınmış eserler”¹ olarak tanımlarken M. Zeki Pakalın “ortalığa velvele salacak ve dedikoduya sebep olacak şeyler hakkında yazılan şiirlere verilen ad”² olarak değerlendirmektedir.

Şehrengizler genel itibarıyla yazıldığı şehrin güzellerini, doğal ve tarihî güzellikleriyle sanat ve meslek dallarında ün yapmış kişileri ve onların sosyal durumlarını anlatan eserlerdir.³ Klasik Türk edebiyatı bünyesinde vücuda getirilen türler arasında önemli bir yere sahip olan ve çoğunlukla mahallî unsurların hâkim olduğu bu tür “çarşının şiire yansması”⁴ şeklinde de ifade edilmiştir.

15. asır sonlarında tek örneği Mesîhî’nin *Edirne Şehrengizi* ile temsil edilen şehrengiz türü, 16. asırda Zâtî, Hayretî, Lâmiî, Usûlî gibi usta şairlerin eserleriyle gelişimini sürdürmüştür. Zâtî’nin Edirne, Hayretî’nin Belgrad ve Yenice, Lâmiî Çelebi’nin Bursa ve Usûlî’nin Yenice övgüsünde kaleme aldıkları şehrengizler edebiyatımızda bu türün en başarılı örnekleri arasında gösterilmektedir.⁵

16. asırda şehrengiz türünde eser vermiş şairlerden biri de Sinoplu Beyânî’dir ve O’nun *Şehrengiz-i Sinob* adlı eseri bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Beyânî (Sinoplu)

Kaynaklarda Sinoplu Beyânî hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Sadece dönemin tarihçisi ve aynı zamanda tezkire yazarlarından olan Gelibolulu Âlî, *Kühûl-Ahbâr*’ın tezkire kısmında, tezkire sahibi Beyânî hakkında bilgi verdikten sonra Yanbolu ve Edirne’den gelen Beyânî adlı şairleri sıralar ve ardından “hattâ bir Beyânî-i heccâv dahi Sultân Murâd Han-ı sâlis devrinde Sinob nâm kasabadan vücûd bulmuş idi” diyerek Sinoplu Beyânî’den söz eder.⁶ Sultan III. Murad devri şairlerinden olarak kaydedilen Beyânî ile ilgili olarak Âlî’nin verdiği bilgiden

¹ Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehr-Engizler ve Şehr-Engizlerde İstanbul*, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1958, s. 13.

² M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, Ankara 1983, s. 327.

³ Bayram Ali Kaya, “Şehrengiz”, *DİA*, C 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, s. 461.

⁴ Mustafa İsen vd., *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, İstanbul 2003, s. 258.

⁵ Şehrengiz türü ile ilgili olarak daha önce yapılmış çalışmaların çoğu bu türe ilişkin bir bibliyografya da içerdiklerinden bu çalışmada bibliyografya verilmeyecektir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Fatih Tıgılı, “Klasik Türk Edebiyatında Şehrengiz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi”, *Turkish Studies*, 2/4, 2007, s. 763-770.

⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühûl-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı*, haz. Mustafa İsen, AKMB Yayınları, Ankara 1994, s. 201.

yola çıkan Sadeddin Nüzhet Ergun, şairin 982-1003 (M. 1574-1594) yılları arasında yaşamış olabileceğini söyler.⁷ Âlî'nin tezkiresinde Beyânî'ye ait herhangi bir eserin varlığından söz edilmese de Agâh Sırrı Levend'in de işaret ettiği üzere burada söz konusu edilen *Sinop Şehrengizi* ve şehrengiz metninin içerisinde bulunduğu mecmuada yer alan *Şâh u Dervîş* adlı mesnevî bugün için şaire ait eserler olarak bilinmektedir.⁸

Sinop Şehrengizi

1. Nüsha Tavsifi

Te'lif ve istihsâh tarihi ile ilgili olarak herhangi bir kayıt bulunmayan ve İzmir Milli Kütüphane 2020/2 numarada kayıtlı eser⁹, şairin *Şâh u Dervîş* adlı eserinin de içerisinde bulunduğu bir mecmuada yer almaktadır. 210X145 mm ebatlarındaki nüshanın cildi yıpranmıştır. Sayfalar aharsız ve tezhipsizdir. Nüshanın diğer bölümleri çift, şehrengiz metninin bulunduğu 35a-37b varakları arası ise dört sütun olarak düzenlenmiştir. Eser, tâlik hatla yazılmıştır ve muhtelif satırlıdır. Şehrengiz;

İlâhî Kâdir ü Hayy-i tüvânâ

‘Alîm ü ‘Âlîm ü Dâna vü Bînâ [b.1]

beytiyle başlayıp,

Efendüm bilürem gerçi bilinmez kulların çoğdur

BEYÂNÎdür velî ‘uşşâkuñ içre gün gibi meşhûr [g./b.5]

beyti ile sonlanmaktadır.

2. Şekil ve Muhteva Özellikleri

Şehrengiz metni aruzun mefâ‘îlün / mefâ‘îlün / fe‘ûlün kalıbıyla ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış iki yüz yirmi yedi beyitten oluşmakta, sonda ise mefâ‘îlün / mefâ‘îlün / mefâ‘îlün / mefâ‘îlün kalıbıyla yazılmış beş beyitlik bir gazel yer almaktadır.

Eserin otuz altı beyitten oluşan ve *Münâcât* başlığını taşıyan ilk bölümü genel itibarıyla bir Tevhid özelliği taşımaktadır. Şair bu bölümde Allah'ın sıfatlarını anarak

Raḥîm ü Râḥîm ü Raḥmân sensin

Kerîm ü Ğâfir ü Ğufrân sensin [b.2]

⁷ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, C 2, Suhulet Matbaası, İstanbul 1946, s. 836.

⁸ Agâh Sırrı Levend, *age.*, s. 48.

⁹ http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105786 (ET. 20.07.2014).

O'nun varlığı ve kudretinin yüceliğine işaret eder:

Ki hergiz evvelîne ibtidâ yok

Ki hergiz âhîriñe intihâ yok [b.3]

İlerleyen beyitlerde tasavvufun özünü teşkil ettiği bilinen “sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım” mealindeki “levlâke levlâk lemâ halaktü'l-eflâk”¹⁰ kutsî hadîsine işaret ederek âlemlerin yaratılış sebebi ve Hz. Muhammed’de tecellî eden ezelî aşktan bahseden şair, Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Âsâ ve Hz. Mûsâ’nın isimlerini anarak onların mucizelerine gönderme yapar:

Țutup ‘Îsâ feleklerde mekânı

Gözedüp dîde-i encümden anı [b.23]

Beyânî, Hz. Muhammed ve Kerbela şehitleri olarak anılan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin övgüsüne yer verdikten sonra peygamber ve ehl-i beyte salât ve selamda bulunup Hak Teâlâ’nın onlardan razı olması için dua ederek bu bölümü sonlandırır.

Münâcât bölümünden hemen sonra yirmi beyitten oluşan ve *Tazarru‘at* olarak başlıklandırılan bölüm gelmektedir. Bu bölümde şair, güzellere tutkun olduğu için birtakım dînî görevleri yerine getirememenin pişmanlığıyla Allah’a yakarıp aczini dile getirir ve affını ister:

Țapuña yüz süregeldüm İllâhî

Țabûl it cürmümi bu ‘özt-h‘âhı [b.52]

Sîfât-ı Şeb ve Sebeb-i Nazm-ı Şehr-engîz başlıklı bölüm, şairin eserini yazma sebebini okuyucusuyla paylaşacağı sebeb-i te‘lif faslıdır. Bu fasıl, Beyânî’nin eserini yazmaya karar vereceği günün gecesinin ve o gece rüyasında göreceği güzelin tasvirine ayrılmış on beş beyit ihtiva eder. Yıldızların parlak ışıklarıyla süslü aydınlık bir gecede gökyüzünde bir eğlence meclisinin tasvir edildiği tablonun figürleri rengârenk kumaştan dikilmiş elbisesi ve elinde çengiyle Zühre, feleğin Zühre’ye eşlik etmek üzere eline alıp çalması hayaliyle tefe teşbih edilen dolunay, meclisi süslemek üzere yer yer asılmış kandillere benzetilen yıldızlar ve hoşça sohbet edip raks eden meclis erbâbıdır.

¹⁰ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul:1992, s.113; Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 230.

Felek deffâf olup devr içre ol an

Aña bir dâireydi mâh-ı tâbân [b.60]

Şair, böylesine aydınlık ve güzel bir gecede rüyasına giren ay yüzlü güzelin hayaliyle o gecenin sabahına uyanır. *Sıfat-ı Rûz ve Hasb-i Hâl-i Dil-i Pür-Sûz* başlıklı bu fasıl otuz iki beyitten oluşmaktadır. Pırıl pırıl güneşli bir günün tasvirine ayrılan beyitlerden sonra,

Açıldı rûy-ı ʿâlem oldı ğarrâ

Şıfâtı şanki mir'ât-ı mücellâ [b.74]

şair rüyasında gördüğü güzeli arayıp bulmak için yollara düştüğünü ve belde belde dolaşırken yolunun eşsiz güzellikteki Sinop şehrine uğradığını söyler. Bu bölüm şairin dostların ricası üzerine bu eseri yazdığını ifade ettiği beyitlerle son bulur.

Ki ya' ni bu sevâd-ı şeh-i a' zam

Ki SİNOB ile meşhûr u müselleme [b.85]

ʿAcâib şeh-i imiş bu şeh-i zîbâ

Bulunmaz ʿâlem içre buña hem-tâ [b.86]

Eserin bundan sonraki bölümleri *Der-Evsâf-ı Şehr-i Sinob ve Kal'a-i Mergûb*, *Der Vasf-ı Câmî*¹¹, *Der-Medh-i Bâğçe-i Pür Handek* ve *Ta'rif-i Bozdepe* başlıkları ile Sinop şehrinin tarihi ve doğal güzelliklerinin anlatımına ayrılmıştır. Beyânî bu bölümlerde adeta bir seyyah edasıyla Sinop'u anlatır.

Şehrin genel vasıflarının ve kalesinin anlatıldığı bölümde şair, bu şehrin deniz tarafından kuşatılmış olduğuna dikkat çekerek bu şehri eşi bulunmaz bir Aden incisine benzeter ki bu inciye koynunda saklayıp koruyan da Sinop Kalesi'nin burçlarıdır. Milattan önce 220'de Pontus Kralı II. Mithridates tarafından zapt edilen şehre ilk defa bu dönemde inşa edildiği

¹¹ Sinop, Anadolu'nun kuzey yönünde uç noktası olan İnceburun'a doğu yönünden bağlanan Boztepe Burnu berzahında bir kale şehir olarak kurulmuş ve bir liman şehri konumunda tarih boyunca doğu yönünde gelişmiştir. Berzahın kuzeydoğusundaki dış liman fırtınalara açık olduğu ve denizcilik bakımından kullanışlı sayılmadığı hâlde Antikçağ'da daha çok bu limanın kullanıldığı bilinir. Yarımada'nın güney yönündeki liman ise rüzgarlara kapalı konumuyla ve sakin deniziyle Karadeniz'in Anadolu kıyıları'nın en önemli doğal limanı olup Akliman ismini almıştır. Sinop'un eski adı Yunanca Sinopoli'dir. Müslüman yazarlar şehrin adını "Sanub" olarak yazmışlardır. Erken Osmanlı kroniklerinde ise bu ad "Sinab" veya "Sinub" şeklinde geçer. Şehrin adının kökeni konusunda çeşitli görüşler vardır. Yunan efsanelerinde şehrin kurulması meşhur Argonautlar'dan Tesalyalı Autolykos'a atfedilir ve adının da bir Amazon kraliçesinin isminden geldiği söylenir. Şehrin adının Asur tanrılarında Sin'den, Hititçe Sinova'dan geldiğini öne sürenler olduğu gibi milattan önce I. yüzyıla ait bir kaynak, İrmak Tanrısı Osopos'un Apollo tarafından yakalanarak getirildiği yere (Sinop) adını veren Sinopi isimli kızından geldiğini yazmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Öz, "Sinop", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 37, Ankara 2009, s. 252-256).

bilinen kalenin¹² kadimliğinden ve sağlamlığından söz eden şair, kale kapılarına özellikle dikkat çeker. Evliya Çelebi'nin Kum Kapısı, Meydan Kapısı, Tersane Kapısı, Yenicekapı, Tabakhane Kapısı, İçkale'nin Lonca Kapısı, Uğrunkapı ve aşağı kaledeki Deniz Kapısı olarak zikrettiği bu kapılardan¹³ Kum Kapısı'nı anan şair, diğer kapıları da genel olarak zikreder. Sinop Kalesi ile ilgili olarak şairin dikkat çektiği bir diğer husus kaleyi düşmanlara karşı korumakla görevli nöbetçiler,

Çalınur rüz u şeb tabl-ı şāhī

Budur āyīn-i emr-i pādīşāhī [b.116]

Birinde nevbette bekler niçe cān

Geçürür nevbetin anda her insān [b.117]

ve kaledeki silahla dolu mahzendir.¹⁴

Tüfeng ü ok ü yay-ı harb-dānı

Ṭolu her maḥzeni yoḡdur oranı [b.114]

Sinop Ulu Cami'nin anlatıldığı *Der Vâsf-ı Cāmi*¹⁵ başlıklı fasıl, Selçuklu Sultanı Alâaddin tarafından yaptırılan ve şehrin fiziki yapısının oluşmasında önemli rol üstlendiği bilinen camiye vasf etmek üzere kaleme alınmıştır. Kurşun kubbeli ve tek minareli bu caminin dünyada bir eşi dahi olmadığından söz ederek mihrâbı ve müezzin mahfilini son derece sanatkârâne bulduğunu ifade eden Evliya Çelebi'ye göre bu caminin minberini övme hususunda melekler bile aciz kalır.¹⁵ Sinop Ulu Cāmi, Beyânî için de kubbesi, minberi ve kandilleri ile eşi bulunmaz güzelliktedir.

Olupdur ḡubbesi çerḡe ber-ā-ber

Ḳanādili şanasın necm ü aḡter [b.129]

¹² Mehmet Öz, agmd., s. 252.

¹³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (2.kitap), haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 43.

¹⁴ Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre; Sultan Ahmed Hân asrında bu kal'ayı Kazak-ı Ak alel-gafle bir şeb-i muzlimde nerdubânlar ile serîka edüp Vezîra'zâm Nasîf Paşa bu Sinop kal'asın küffar aldūğun Ahmed Hân'a i'lâm etmeyüp ketm ettiğüyüçün katl olundu. Ba'dehû bu kal'ayı küffârdan halâs edüp elli kul dahi aşağı kal'aya koyup bin kantar barud-ı siyâh ve sagır ü kebîr bin pâre top koyup cümle âlât-ı silâh-ı gûnâ-gûnlar ile müzeyyen etdiler. Ol asırdan berü her şeb ikişer yüz âdem bölükbaşlıları ve çavuşlarıyla tâ sabâha dek didebân ve nigezbân ve gafirlik edüp ba'det-tabl ve nefir nevbetçiler feryâd ederler.

Beit:

Kal'a-ı tende çalar nevbetini nâlelerin

Çağırır burc-ı bedenden "gönül Allah yekdir!" (Evliya Çelebi, *age.*, s. 43).

¹⁵ Evliya Çelebi, *age.*, s. 44.

Der-Medh-i Bâğçe-i Pür Handek başlıklı yirmi bir beyitlik fasılda şair, şehrin türlü türlü çiçekler ve ağaçlarla bezeli yerlerini anlatır:

Odur bir dil-güşâ-yı cāy-ı hürrem

Gören 'âdemde kıalmaz ğuşşa vü ğem [b.159]

....

Ķarâr itmiş durur deryāya karşı

Sürer deryā dem-â-dem pāyına rû [b.161]

İbn Batuta'nın "Sinop'ta denize doğru bel vermiş dağa çıkıldığında eteklerinde bağlar, bahçeler ve gürül gürül akan sular" gördüğünü ifade ettiği satırlardaki tepe ve o tepe üzerinde yer aldığını söylediği Hızır-İlyas makamı ve dağın eteklerindeki Seyyîd Bilal türbesi *Ta'rif-i Bozdepe* başlıklı fasılda anlatılmıştır. Bu fasıl aynı zamanda şehre gelen seyyah ve dervişlerden, şehrin seyyahlarca da sözü edilen Yalı Mahallesi'nden ve meyhanelerinden de söz edildiği bir bölümdür.

Hızırlıkdur ziyâret-gâhı anuĝ

Odur pür mürtefi' pîri aĝānuĝ [b.169]

.....

Niçedür tekyesi sa' d-ı Bilâl'ün

O şeyĝ-i İslâm ol şâhib-kemâlün [b.174]

Şair, bu bölümün sonunda lafı uzattığından ve artık güzellerin övgüsüne geçmesi gerektiğinden dem vurarak bu eseri yazmaktaki asıl maksadının şehirdeki güzelleri övmek olduğunu söyler ve *Vasf-ı Dilberân* faslına geçer. Bu fasılda çoğunluğu şehir esnafından olan on üç güzel delikanlı isimleri zikredilerek anlatılır. Kimi yeniçeri, kimi kale muhafızı, kimi sarraf, kimi katip olan bu güzeller âşıkların aklını başından alır. Onların güzellikleri övmekle bitmez. Bu fasılda, adı ve meslekleri açık olarak söylenen güzellerden başka şairin isim vermeden andığı gayrimüslim güzeller de söz konusu edilmiştir. Bunların da kimisi kuyumcu kimisi marangozdur. Bu güzeller arasında şairin gönlünde yer eden güzel ise Mustafa isimli bir delikanlıdır.

Lakap /İsim	Meslek
Kuloğlu ¹⁶ Mustafa	yeniçeri
Abdi Şâh	kale muhafızı
(Şeker zülf) Ahmed	hâfız
(Yahşi zülf) Pîr Muhammed	sihir ve büyü ile meşgul
H'âce Hasan oğlu Rıdvân (Ahmed)	hânende
H'âce Abdî oğlu Fazlî	ilimle meşgul
Mahmûd	kale muhafızı
Türk Memi oğlu Mustafa	ilimle meşgul
Hacı Hüseyin oğlu Ahmed	hamamcı
Elmacızâde	asker / toprak sahibi
Şeyh tekve-dâr oğlu Muhammed	-
Ahmed Çelebi oğlu Mahmûd	katip
Mustafa	gayrimüslim (kuyumcu veya dülgere olarak anılan zümreden)

Beyânî, Sinop şehrinin güzellerini anlattığı bu fasıldan sonra şehrengiz metnini başta da sözü edilen beş beyitlik bir gazel ile sonlandırır. Metnin sonlarında adını andığı ve gönlünü kaptırdığını söyledi Mustafa isimli güzele yazılmış olması muhtemel bu manzûme,

Efendüm bilürem gerçi bilinmez kulların çoğdur

BEYÂNÎ'dür velî 'uşşâkuñ içre gün gibi meşhûr [g./b.5]

şeklindeki mahlas beytiyle son bulur.

Sonuç

Beyânî'nin *Sinop Şehrengizi* edebiyatımızda Sinop şehrinin anlatan tespit edilen tek şehrengiz olması bakımından önemlidir. Şekil ve muhteva olarak bu türde yazılmış diğer eserlerle benzerlik gösterse de şehrin tarihî ve doğal güzelliklerine ilişkin son derece ayrıntılı betimlemeler içermesi bu eseri ayrıcalıklı kılmaktadır. Edebiyatımızda şehrengiz türündeki diğer eserlerin genelinde, övgüsü yapılacak şehrin adı bir iki beyitle anılıp söz konusu şehrin havası, suyu ve doğal güzellikleri klasik edebiyatımızın klişe ve mazmunlarıyla anlatılırken bu eserde şair daha önce de ifade edildiği üzere adeta bir seyyah edasıyla Sinop şehrinin kalesini, camisini, Boztepesi'ni ayrıntılı bir biçimde tasvir etmiştir. Bu tarihî ve doğal güzellikleri ayrı fasıllarda ele alarak eserini özgün hâle getirmeyi de başarmıştır.

¹⁶Pakalın'ın verdiği bilgiye göre; esasen İstanbul'daki askerlere Kapıkulu yani Pay-ı Taht askeri, vilayetlerdeki askerlere de Yerli Kulu denilirdi. Bazı kere Yerlikulu neferatına asker ilave olunur, bunlara da Kuloğlu derlerdi. (Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, s. 330).

Şairin şehrin fiziki görünümüne ilişkin bu ayrıntılı betimlemeleri Osmanlı sosyal yaşamına dair notlar da içermektedir. Eserde anılan Hızır-İlyas ve Bilâl-i Habeşî türbeleri halk kültürü ve inanışlarına dair ipuçları vermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Sinop kalesinin anlatıldığı bölümdeki betimlemeler, dönemin savunmaya yönelik askerî uygulamalarına tanıklık etmesi açısından değerlidir. Zira şehrin fiziki görünümüne damga vuran bu kalenin, şairin hisarcı olarak andığı bir meslek grubuna da ev sahipliği ettiği görülmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, şehrengiz metinlerinde şehrin güzelleri, onların isimleri, meslekleri ve lakaplarına ilişkin betimlemelerin yapıldığı fasıl diğer fasıllardan daha uzun tutulmuş ve daha ayrıntılı tasvir etme yoluna gidilmiştir. Beyânî'nin eserinde ise şehrin güzellerinin anlatıldığı bu son bölüm Sinop'un tarihî ve doğal güzelliklerine ayrılan bölüm kadar zengin değildir. İki ya da üç beyitle anlatılan ve geneli şehir esnafından olan genç delikanlıların çoğunun mesleği söylenmiş ve mahlûbun mesleğini çağrıştıran kelimelerle güzellikleri ve âşıklarda yarattıkları duygu hâli ifade edilmiştir. Asıl maksadı şehirdeki güzelleri tasvir etmekten ziyade Sinop şehrinin tabii güzelliklerini anlatmak olduğu izlenimi yaratan şairin bu hususta başarılı olduğu ve özgün bir eser vücuda getirdiği ortadadır.

ŞEHR-ENGİZ-İ SİNOB

Mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün

+ - - - / + - - - / + - -

Münâcât

[35a]1. İlâhî Qâdir ü Hıyy-i tüvânâ
‘Alim ü ‘Âlim ü Dâna vü Binâ

Rahîm ü Râhîm ü Rahmân sensin
Kerîm ü Ğâfir ü Ğufrân sensin

Ki hergiz evveliğe ibtidâ yok
Ki hergiz âhiriğe intihâ yok

Getürdün ‘âlem-i mevcûda cânı
‘Ademden eyledün bîdâr cihânı

5. Ki cüdundan gelüp her şey vücûda
Hem anı eyledün lâyıķ sücûda

Virürsin halka ni‘ met râygâne
İdersin luṭf u ihsân bî-bahâne

Taşavvurdan münezzeh Hâķ’ın elḫâķ
İki ‘âlemde ḫâkimsin çü muṭlaķ

Sağa eksük yok olmasa cihāndār
Eger var ola fazluḡ ola izhār

Fenā bulur cihānuḡ tūmturāķı
Ki sensin yine ancak Ḥayy ü Bākī

10. Senüḡ қаpuḡda ‘ālem pādişāhı
Olupdur gūyiyā şatranc şāhı

Şeh oldur şehliginde dāim ola
Ki dāim saltanatda ķāim ola

Selāfīn-i cihān ḡāk-i cenābuḡ
Yedi gök ḡalkāsıdur hem o bābuḡ

Kimin irişdürürsin ‘izz ü cāha
Bıraḡursın kimin ķahr ile cāha

Senüḡ emrine ‘ālem cümle tābı‘
Senüḡ ḡükmiḡe ya kim ola mānı‘

15. Cihānuḡ cem‘ ola ger nüktedānı
Vücūduḡ kūnhine bulmaz nişānı

İdemez vaşfını ḡalk-ı zamāne
Bulamaz ḡalk-ı ḡālikden nişāne

Çü bildük vaşfına ḡadd yok Ḥudā’nuḡ
Biraz da medḡını ķıl Mustafā’nuḡ

Didi ḡaķķında Ḥaķ *levlāke levlāk*
Ol olmasa yaradılmazdı eflāk

Niçe eflāk bil ki cümle ‘ālem
Niçe ‘ālem yaradılmazdı Ādem

20. Bulmaz idi tūfāndan necātı
İrişmeseydi Nūḡ’a müfcirātı

Ḥudā İbrāḡīm’e idüp nedāmet
Anuḡ nūriyla nārın ķıldı cennet

Daḡı hem Ḥazret-i Mūsā ‘aşāyı
Anuḡ ‘izzine itdi ejdeḡāyī

Țutup ʿĪsā feleklerde mekânı
Gözedüp dîde-i encümden anı

İne tâ haşr olunca yine gökden
Ola ol da Muḥammed ümmetinden

25. Bulardan baʿzı oldu gerçi aḥrā
Velî Aḥmed ḳamudan oldu aḳzā

Eger ol aḳzā olmasaydı iy cān
Getürmezdi aḡa Cibrîl Ḳurʿān

Muḥammedʼdür iki ʿālemde sulṭān
Odur hem-derd ü bî-dermāna dermān

Bulup andan şırāṭ-ı şerʿ-i dîni
Yola geldi cihānuḡ müslimîni

Sipeh-sālār-ı cünd-i enbiyādur
Daḡı güm-rāh olanlara nümādur

30. Şefāʿ at ister iseḡ ol hümāmı
Şalāt it dāim aḡa vir selāmı

Olar durduḡça evvel var beḳā da
Ḥudā rahmetlerin ide ziyāde

Ḥüseyn ile Ḥasan iki hümādur
Şehidān-ı belā-yı Kerbelāʼdur

Bulardur hem imāmeyn-i hümāmeyn
Olardur hem şehideyn-i saʿideyn

Selām olsun hem aḡḡāb-ı rasüle
Daḡı etbā-ı aḡbāb-ı rasüle

35. Ḥuşūşā çār-yār-ı pāk-meşreb
Olardur çār rükn ü çār mezheb

Bulardan rāzı olsun Ḥaḳ Teālā
Bulardur yādigār aʿlā vü evlā

Tazarruʿ āt

Ḥudāyā ʿāşık u zār u zebünem
Giriftār-ı belā-yı çerḡ-i dünem

İlâhî nâ-tüvân ü bî-mecâlem
Hücûm-ı nefis elinden pây mâlem

Başumda ‘ışk sevdâsı belâdur
Hâbâb-âsâ derûnum pür hevâdur

40. Göñül bir yirde kılmaz hîç kararî
Tutup dâim hevâ-yı zülf-i yârî

Alup pîr-i muğândan ter ayağı
El almam nâşîha tutmam kulağı

İdüp mescîd yolında ‘özü-i lengî
Reh-i meyhânede urmağda nengî

Namâza toğrulup kılam kıyâmı
Rükûnum egri keşr olur tamâmı

Bakup mihrâba dil eyler hayâlî
O yârûş şanuram kaşı hilâlî

45. Muhaşşal bu hayâlât ile her bâr
Geçer ‘ömrüm bu boş vaqt içre nâçâr

Çü tâ‘at itmege yok bende tâkat
Meger sende ola luğf u ‘inâyet

Elüm al bahr-i ‘işyâna gariķem
Meded kıl âteş-i cürme harîķem

Bu mürde cismüme sensin viren cân
Bu haste göñlüme sen eyle dermân

Eger ben bendenüñ çokdur günâhı
Ki ihsânüñ dağı çokdur İlâhî

50. Reh-i ‘ışkuñda tevfiķüñ refiķ it
Yem-i ihsânüña cânım gariķ it

[35b] Beni ‘ışk-ı mecâzîden rehâ kıl
Göñül murğın o daldan bî-nevâ kıl

Tapuğa yüz süregeldüm İlâhî
Kabûl it cürmümi bu ‘özü-h‘âhı

Umaram ola tevfiķūñ refiķūm
Bulam tā rāstī ũođrı ũariķūm

Be-ħaķķ-ı āb-rūy-ı evliyā-rā
Be-ħaķķ-ı ħāk-pāy-ı Muşţafā-rā

55. BEYĀNĪ māsivādan ũırma çek el
Ķadem baş rāh-ı Ħaķķ'a bağlayup bel

Ūmīd kesme gel luţf-ı Ħudā'dan
Recā eyle ũefā'at Muşţafā'dan

Şıfat-ı Şeb ve Sebeb-i Nazm-ı Şehr-engīz

Yine bir ũeb meger bu çerĥ-i devvār
‘Uyūn-ı encūmin kılmışdı bīdār

Aşılmışdı felek tākında yer yer
Ziyā içün ķanādil-i münevver

Alup destine ol dem Zühre çengi
Giyüp egnine kemĥā-yı dü-rengi

60. Felek deffāf olup devr içre ol an
Aña bir dāireydi māh-ı tābān

Felekde olmada bu ũoĥbet-i ħāş
Zamāne çerĥ urup olmışdı rakķķāş

O demde ben ģarīb ũftāde bī-dil
Yatardum bister-i ģafletde ģāfil

Göründi gözüme bir māh-peyker
Nice māh cemāli ģünden aţhar

Müşerref eyledi ĥānem içini
Götürdi ĥākden ben zerresini

65. Düşüp ayağına ĥıdmetler itdüm
Ķul oldum başum ũzre aña yetdüm

İdüp baña o da dürlü vefālar
Gice tā ũubĥa dek sürdüm şafālar

Dilümde baĥr-ı ‘ışķı eyleyüp cūş
Mey-i la‘ liyle oldum mest ũ medĥūş

Bu zevk içre çü geldüm kendözüme
Ben anı hem-nefes şandum özüme

Anı bilmem niçe mehtâb imiş ol
Muḥassal bir ḥayâl-i ḥâb imiş ol

70. Dem-i ‘âlem şafâ-yı vaşl-ı dilber
Hemânâ bir ḥayâl-i ḥâba benzer

Şıfat-ı Rûz ve Ḥasb-i Ḥâl-i Dîl-i Pür-Sûz

Bu minvâl üzre oldum çünki bîdâr
Ġam ile ‘âlem oldı başuma dar

Firâş-ı ğamdan oldum çün seher-ḥîz
Ġubâr-âlûd-ı derd ü miḥnet-engîz

Ṭulû‘ itdi yine ḥurşîd-i raḥşân
Cihâni pertevi kıldı leme‘ân

Açıldı rûy-ı ‘âlem oldı ğarrâ
Şıfatı şanki mir’ât-ı mücellâ

75. Ziyâsıyla cihâni kıldı pür nûr
Yine ‘âlem yeñiden oldı ma‘mûr

Şeh-i ḥâver giyüp zer-tâc-ı firûz
Mekânın eyledi hem baḥt-ı pîrûz

Emîrâne idüp hükm-i revâni
Musahḥar eyledi kevn ü mekânı

Muḥaşşal her yire irdi ziyâsı
Görinmez oldı gicenüḡ ḡarası

Bu şevḡ ile cihân olmışdı rüşen
Açılmışdı güneş şan verd-i gülşen

80. Velî ben ḡara günlü bî-sitâre
Aḡardum şu gibi her bir kenâre

Şabâ-veş her yaña her dem yilerdüm
Ki her bir ḥûbı görmege iverdüm

İderdüm her ḡarafdan cüst ü cüyı
Görem diyü yine ol ḥûb-rüyı

Gezerken her bilâdı sük-ı şehri
Ararken sū-be-sū her sūy-ı dehri

Yolum bir şehre irişdi çü nā-gāh
O dem oldum o şehri içinde gümrāh

85. Ki ya'ni bu sevād-ı şehri-i a' zem
Ki SİNOB ile meşhūr u müselleme

‘Acāib şehri imiş bu şehri-i zibā
Bulınmaz ‘ālem içre buña hem-tā

Bunun her bir yiri bir cāy-ı ‘işret
Ki var her küşesinde bir letāfet

Virür bu şehri cennetden nişānı
Bu var iken nedür ādem cinānı

Nihāli kıdd-i dilber gibi bālā
Perişān sūnbūli zūlfi muṭarrā

90. Büyütununı dağı yokdur kuşūrı
İçinde çok kusūr-ı pür-sürürü

Teferrüc eyler iken her kenārı
Görüp buldum hemān ol şehriyārı

Gönül tahtında buldum çünki anı
Gönülde yir idüp tutdı mekānı

Görince ‘āşikāre ol nigārı
Yitirdüm hāşılı şabr u qarārı

Olup gündün güne mihri ziyāde
Beni āb-şifāt kıldı fütāde

[36a] 95. Muḥaşşal Vāmık u Mecnūn gibi çağ
Delirüp dağa düşmem kaldı ancak

Gelüp yanuma yārān u eḥibbā
Didiler n’oldı saña yine eyā

Derūn-ı guşşa-i derdün ‘iyān it
BEYĀNĪ rāz-ı nihānıñ beyān it

Yigitlik vaḳti ‘āşıklık zamānı
Geçürme fırsatı fevt itme ānı

Yazup bir nazm-ı dil-keş ‘āşıkāne
Getür bu şehriñ evşāfın beyāne

100. Niçe pīr olasın ‘ālemde dil-teng
Ser-āgāz it demidür geçmeden çeng

Ki durma vaşf kıl ol şehriyārı
Bilinsün gün gibi tā iştihārı

İrince gūşıma bu pend-i yārān
Ki vaşf-ı şehre oldum şitābān

Der-Evşāf-ı Şehr-i Sinob ve Qal‘ a-i Mergüb

Açalum qapudan çün feth-i bābı
‘Arūs-ı şehriñ oldur çün niqābı

Çü Qum Kapu durur evvel qapısı
‘Aceb muhkem durur anuñ yapısı

105. Dağı üç yirde yapmışlar qapular
İkişer qat qapudur bu yapular

İhāta eylemiş bu şehri deryā
Tutar kef üzre emvāc anı maḥzā

Ya deryāda bu bir dürr-i ‘Adendür
Dür-i şehre şadef burc-ı bedendür

Dekākīn ile esvākı müzeyyen
Qamu ehl-i şināyi‘ ḥalkı pür fen

Ki yok vīrānesi ma‘ muredür hep
İçi vü taşu ser-cümle müretteb

110. Var anda niçe millet niçe mescid
Tolu etfāl ü şāh şeyḫ ü ‘ābid

Ahālisi kitābet ehli yeksān
Qamusı nüktedān u ehl-i Qur‘ān

Hişārınıñ bināsı ḥayli muhkem
Qatı eski binā dirler anı hem

Dağı çokdur anuñ âlât-ı harbi
 ‘Adūyı döndürürler gelse dārbī

Tüfeng ü oğ ü yay-ı harb-dānı
 Tolu her mağzeni yoğdur oranı

115. Temāşālîk olur burc-ı bedenler
 Kaçan seyrāne çıkısa sîm-tenler

Çalınur rüz u şeb tabl-ı şāhī
 Budur āyîn-i emr-i pâdişāhī

Birinde nevbette bekler niçe cān
 Geçürür nevbetin anda her insān

Birinden şavt-ı a‘ lā ile tekbîr
 İrüşür göklere Allāh yekdir

Bu kal‘ a içre vardur yine cāmi‘
 ‘Aceb cāy-ı müferrih pür sînāyi‘

120. Yanında var onun bir çeşme iy cān
 Nedür āb şüret-i āb-ı hayvān

Dağı bu kal‘ a içre çü cüvānlar
 Oğ ü ya ğamzesi kaşı kemānlar

Şehirden kal‘ anuñ hoşdur hevāsı
 Laţîf ü mu‘ tedildür hem şafāsı

Der Vaşf-ı Cāmi‘

Bu şehr içinde var bir Ulu Cāmi‘
 Muţavveldür katı ol beyt-i şāni‘

Kim itdi dir iseñ ger anı bünyān
 Ki yapmışdur ‘Alāaddīn Sulţān

125. Direkler cā-be-cā gelmiş kıyāme
 Ki her birisi toğrılmış imāme

Rükū‘ a her kemer itmiş ki diğkat
 Kıyām itmege tã rüz-ı kıyāmet

Anuñ her cāyı mir‘āt-ı şafādur
 Yağūd āyîne-i kıble-nümādur

Göz açup gösterür halka sebîli
Reh-i Hakk'ı olup rüşen delîli

Olupdur kubbesi çerhe ber-â-ber
Kânâdili şanasın necm ü ahter

130. Döşenmişdür ser-â-ser içi hâlî
Ki hâlıdan degül bir yiri hâlî

Burâkî her biri bir serv-i bâlâ
İremdür şan o cāy-ı cennetāsâ

Nedür anda olan yaḥūd o minber
Niçe medḥ ola ol rûḥ-ı muşavver

[36b] Odur pür 'ilm ile bir şeyḥ-i kâmil
Olupdur dâimâ 'ilm ile 'âmil

Başında tâc egninde murakka'
Yirinde kâim oturmuş müzekkâ

135. Du'âya feth-i bâb itse revâdur
İki kapu iki dest-i du'âdur

Ṭoḳuz bâba ṭoḳuz kat çerḥ dü-tâ
Nedür ol kûbbe-i 'arş-ı mu'allâ

Yazılmış ḥurdekârilerle güller
Ḥıfâ-yı Rûm'ı yapraklar göreler

Bunuḡ naḳşı gibi bir naḳş kanı
Mişâlin görmemiş Erjeng-i Mânî

Mücellâdur muşaffâdur her varak
Ruḥâmuḡ 'aynıdur mermerleri çak

140. Bu câmi' o ki bir zibâ ḥaremdür
Demi cân-baḥş cāyı muḥteremdür

Dolupdur cā-be-cā serv-i ḥırâmân
Fezâsı dil-güşâ şuyı firāvân

Nedür ol bâğçe-i şaḥn-ı çemenzâr
Çemenler üzre şalmış sāye şaḥsâr

Aķar her cānibe şād-ı revānı
Virür ' aşık olana tāze cānı

Der- Medh-i Bāğçe-i Pür Hādeķ

Ne zībā bāğçedür bu bāğ-ı hādeķ
Toludur sünbül ü gül lāle zanbaķ

145. Dağı bī-ħad durur anda şüküfe
Ki reng-ā-reng ü gūn-ā-gūn u ĩurfe

Ser-ā-ser yokdur eřcārına ġāyet
Ne ĥod eřmārına vardur ' ināyet

Kaķan seyrāne varsa anda ĥübān
Tırur iķbāle her serv-i ĥırāmān

Temāřa eyle bir dem bezm-i bāğı
Eline lāleler almış ayağı

Ya zanbaķlar řürāĥi serv-i sīmīn
Ya rengīn lālelerdür cām-ı la' līn

150. Bu bezm iķinde sākī serv-i bālā
Dolupdur cümle meclis merd-i ra' nā

Gözün açmağā yokdur iķtidārı
Dağı def' idemez nerges ġubārı

İgen irişme serv-i kadd-i yāre
Yüzün ķo yāsemīn ya baş dīvāre

Olaldan ĥātır-ı sünbül perīřān
Bu ĥāle oldu nerges mest ü ĥayrān

Bahār eyyāmının ġelse zamānı
Kılur bülbülleri āh ü fiğānı

155. Ki ya' ni ' işret ü ' ıyşa řalādur
Gelün bu bāğā kim cāy-ı řafādur

İdüp āteřle ĥāřākini süzān
Bunı İbrāhim itmışdür ġülistān

Umarın ber-ķarār ola cihānda
Hemışe pāyidār ola cihānda

Bunuñ yanında seyr it ʿıyd-gāhı
Temāşā eyle evşāfın kemāhı

Odur bir dil-güşā-yı cāy-ı hurrem
Gören ʿādemde qalmaz guşşā vü gem

160. Nażar-gāh-ı cihān meydān-ı ʿālī
Bulınmaz degme yirlerde mişāli

Qarār itmiş durur deryāya qarşu
Sürer deryā dem-ā-dem pāyına rū

Qaçan ʿıyd olsa şehriñ dilberānı
Faķir ü bāy ü pīr ü nev-cüvānı

Çıkarlar seyre olurlar hīrāmān
Tolar erbāb-ı ʿirfān ile meydān

Şalınduqça semen-ķadler hevāya
Şalarlar cān-ı ʿuşşāķı belāya

Taʿrīf-i Bozdepe

165. Hāvāledür çü Bozdepe bu şehre
ʿAcebdür hāşılı ol kān-ı bahre

Deñizdür çevresi ol pūr aţadur
Velī her bir yiri anuñ qayadur

Aţā iken anuñ şuyı firāvān
Bu şehriñ hep şuyı andandur iy cān

Aķar deryāya niçe çeşme-sārı
Ki gün başına vardur bir bıķarı

Hızırliķdur ziyāret-gāhı anuñ
Odur pūr mürtefī ʿ pīri aţānuñ

170. Nice yirlerde var seyrān-gāhı
Temāşāliķ durur hāk ü giyāhı

Yatırmiş anda hem kırķlar yediler
Gelenler bizden öñ böyle didiler

Anuñ her cānibi bāğ ile büstān
Tolu etrāf ü eknāfı gülistān

Şüküfeyle müzeyyen lāle-zārı
Degül eksük anuñ her dem bahārı

Niçedür tekyesi sa' d-ı Bilāl'ün
O şeyh-i İslām ol şāhib-kemālün

175. ' Aceb 'ālī-maḳām u ḥurrem-ābād
Teferrüc-gāhıdur pür serv ü şimşād

Degül anlar hemişe anda mihmān
Gelür seyyāh u abdāl u gedāyān

[37a] Teferrücden inilür Yalı'ya hem
Sürilür anda resm-i āyīn-i Cem

Belī ḥum-ḥāne vü kāşāneler var
Ḳamu şoḫbet yiri meyḥāneler var

Leb-i deryā döner peymānelerle
Ṭoludur na' re-i mestānelerle

180. İder rind olan anda 'ıyş ü 'işret
Ayağı ḳomaz elden [niçe müddet]

Uzatduñ vaşf-ı şehri iy BEYĀNĪ
Niçün yād eylemezsın dilberānı

Ġarāz dilberlerün medḥ eylemekdür
O ğonçe-femlerinden söylemekdür

Bu şehrin her yanın yād eylemekden
Binā-yı vaşfin ābād eylemekden

Bugün medḥ eyle her bir bī-vefāyı
Süre ' aşıḳları tā kim şafāyı

Vaşf-ı Dilberān

185. Gel imdi kimdür ol [kim] şāh-ı ḥübān
Ser-ā-ser tāc-ı ḥayl-i ser-firāzān

Cihān ḥübānınuñ ser-defteridür
Ḳuloğlı Muştafa yeñiçeridür

Ḳabā-yı sebz ile ol serv-ḳāmet
Ḳaçan reftār ide ḳopar ḳıyāmet

^{177a} Yalı : Sinop'ta bir mahalle adı.

^{180b} [niçe müddet] : Metinde silik olan kısım vezin ve anlam gereği böyle okundu.

Beni öldürmege varken h adengi
  Aceb bilmem ne beterd r t fengi

Birisi   **Abdi Ş h** oldur hiş r 
G ren   aşıklarun  almaz  ar r 

190.  urulmuş  aşları yay-ı Dımışk 
Hiş r-ı g nl me atdı top   ış 

Felekde c me-h abu dur sit re
 eker ol m h  her gice kin re

Şeker z l f birisi da ı **Ahmed**
C v n-ı nev-reside  aşı sermed

  Aceb ş r n-ed dur ol şeker- b
O ur hoş şavt ile ol p k-meşreb

 a an  v ze k lsa ol melek-h 
Tolar etr f-ı    lem na  re-i h 

195. Birisi ya şı-z lf **P r Muhammed**
Odur bir s m-ten ma b b semen- ad

Sihir  apusunun bevv bidur ol
Hem n  g nl m n  a  b bidur ol

Birisi h  ce **Hasan o lı Rıdv n**
Adı Ahmed la ab a a hoş-elh n

 a an ol g n e-leb k lsa s r dı
Kim o ur di ler ola şavt-ı    dı

Birisi h  ce   **Abdi o lı Fazlı**
Ma   rif cevherin alma da h zlı

200. Met -ı   ilm   fazlu  t libid r
N m d-ı   a l u fikr n ş hibid r

Biri **Mahm d**'dur z  hoş  ademd r
Hiş r d r  ulo lı g n e-femd r

Birisi b -vef  vech-i h send r
Semen-sim  v  bir sim n-bedend r

Eline alsa tîğ-i hoş-kağem ger
Aña 'uřşâķ olan teslim ider ser

Biri **Türk Memi oğlı Muştafa'dur**
Veli şimdi güzeldür bî-vefâdur

205. O da olmiş durur cevâhir ü kân
Gönüller naķdini almaķda hîzân

Biri **Hacı Hüseyn oğlıdur Ahmed**
Belî oğlı oğul mâ-yı lebi ķand

Kaçan ĥammâma girse ol gül-endâm
Kılur nezzâre ser-pâ dîde-i câm

Görüp anı şular ĥayli bulandı
Hemân dem leblerüñ ağzı şulandı

Ĥarâret virdi ĥammâma o dilber
Ĥicâbından ki mermer şöyle derler

210. Biri **Elmacızâde** dirlige şâh
Mu'âmil oğlı dirler ana bir mâh

Mu'âmil eylese 'uřşâķına ger
Atadan oğula mîrâş dirler

Biri **Şeyh tekye-dâr oğlı Muĥammed**
'Aceb zîbâ güzeldür ol serv-ķad

Muĥaşşal başdan ayağa güzeldür
Cihânda bî-naźir ü bî-bedeldür

Lebi esrârınun ĥayrânı âdem
Olurlar yolına ķurbânı her dem

215. Biri **Aĥmed Ćelebi ođlı Maĥmûd**
Güzellerden odur aķşâ-yı maķşûd

Olupdur ol ruĥı ĥûb 'ilme tâlib
Fünûna mâlik ü üstâd-ı kâtib

Odur 'âlemde dânişmend-i a'lâ
Kelâmum buña yokdur miřl ařlâ

Güzeller bî-vefâdur şerh olunmaz
 Hâyâl-i vaşlına anuñ irilmez

[37b] [Gören dir bunlaruñ] oldur bülendi
 Kul olıcağ odur şimdi efendi

220. Ki var tersâ-beçe bir kaç cüvânân
 Görenüñ görür imânı müselmân

Ki küfrinden döne vü gire dîne
 Anı cân gibi çeke sînesine

Kimi kıyumcudur kimisi dülgör
 Yaparlar kalb-i ‘uşşâkı ser-â-ser

Egerçi çok durur tersâ nigârı
 Ki bunlardur keferede yarârı

Bugün yok dilberân vaşfına gâyet
 Beyân olmaya tâ rüz-ı kıyâmet

225. Velî hâtırda oldur eyleyen yir
 Sözüm oldur muhaşşal evvel âhîr

Alan göñlüm hemîn ol bî-vefâdur
 İki ‘âlem murâdı **Muştafa**’dur

‘Aceb mi yine yâd olsa o dilber
 Ki hoşdur sükker olursa mükerrer

Gazel

Mefâ‘ilün / mefâ‘ilün / mefâ‘ilün / mefâ‘ilün
 + - - - / + - - - / + - - - / + - - -

1. Dil-i vîrânemi luţfuñ eliyle eyle gel ma‘mür
 Ayagañ altına bağ şâhum olma hüsnuñe mağrür
 Ziyâ virür kıllur rüşen otursa bezme şâh[âne]
 O mîr-i mülk-i hüsnuñ gerdeni şan[kim] şem‘ -i kâfûr
 N’ola giyse ‘abâları o şeh dervîş-ğasletdür
 Nemedden olur ekşer başsağa âyîne pür billür
 Virürdüm cân beni kılsağ dü zülfuñ dârına berdâr
 Hudâ hağğı sözümden dönmezem ben nitekim Manşür
5. Efendüm bilürem gerçi bilinmez kıllaruñ çoğdur
 BEYÂNÎ’dür velî ‘uşşâkuñ içre gün gibi meşhür

^{219a} [Gören dir bunlaruñ]: Nüşhada silik olan kısım vezin ve anlam gereği böyle okundu.

^{2a} şâh[âne]: Nüşhada eksik olan kısım vezin gereği eklenmiştir.

^{2b} san[kim]: Nüşhada eksik olan kısım vezin gereği eklenmiştir.

Kaynaklar

- Ergun, S.N. (1946). *Türk şairleri*. C 2. İstanbul: Suhulet Matbaası.
- Eroğlu, S. ve Akhan, A. (2013). Seyahatnamelerde Sinop. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 257-272.
- İsen, M. (haz.) (1994). *Kühü'l-ahbar'ın tezkire kısmı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İsen, M., vd. (2003). *Eski türk edebiyatı el kitabı*. İstanbul: Grafiker Yayınları.
- Kaya, B. A. (2010). Şehrengiz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara:
- Kurşun, Z., Kahraman, S. A. ve Dağlı, Y. (haz.) (1999). *Evliya Çelebi seyahatnamesi (2.Kitap)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Levend, A. S. (1958). *Türk edebiyatında şehir-engizler ve şehir-engizlerde İstanbul*. İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- Öz, M. (2009). Sinop. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, C 37, 252-256.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Schimmel, A. (2004). *İslamın mistik boyutları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Tezcan, N. Güzele bir şehrengizden bakış <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/849/10746.pdf> (Erişim Tarihi: 25.09.2014).
- Tıgılı, F. (2007). Klasik türk edebiyatında şehrengiz çalışmaları hakkında bibliyografya denemesi". *Turkish Studies*, 2/4, 763-770.
- Tuğcu, E. (2007). *Şehrengizler ve âyîne-i hûbân-ı Bursa: Bursa şehrengizlerinde güzeller*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, L. (2011). "Defterdâr-zâde Ahmed Cemâlî'nin Siroz şehrengizi", *Osmanlı Araştırmaları*, 37, 49-76.
- Türkiye Diyanet Vakfı, C 38, 461.
- Yılmaz, M. (1992). *Edebiyatımızda islami kaynaklı sözler*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105786 (Erişim Tarihi: 20.07.2014).

NAZİM YAHYA’NIN BİR AŞK HİKÂYESİ: “DÂSTÂN-I HECR Ü VİSÂL”

İsmail YILDIRIM*

Öz

XVIII. asır şairlerinden Nazîm Yahya (ö. 1727) Klâsik Türk edebiyatı dairesinde yetişmiş, devrinin önde gelen simalarından birisidir. İstanbul’un Kumkapı semtinde doğan şairin asıl adı Yahya’dır. Şair aynı mahlası kullananlardan ayırt edilmek için Nazîm Yahya Çelebi ismiyle anılmıştır. Arapça ve Farsça’yı iyi bilen şair, özellikle musikî alanında devrinin önde gelen musikînaslarından biridir. Ayrıca, Divan şiirinde çok na’t yazan şairler arasında yer alan Nazîm’in tek eseri, beş ayrı divandan oluşan *Divan-ı Belâgat-unvân-ı Nazîm*’idir. Söz konusu Divan, klâsik edebiyatımızın en hacimli divanlarından birisidir.

Şairin *Dâstân-ı Hecr ü Visâl* adlı mesnevisi, 1668 tarihinde tamamladığı birinci divanında yer almakta ve 160 beyitten meydana gelmektedir. Sade ve akıcı bir üslûpla kaleme alınan mesnevide genel olarak; Hecr ve Visâl’in aşkı, rakiplerin bu aşka olan tahammülsüzlükleri, iki sevgilinin ayrılması ve âşığın başından geçen maceraları konu edinmektedir. Hikâye, klâsik mesnevi tarzı tertip ve hususiyetlerini içerisinde barındırmakta; başından sonuna tahkiyevî anlatımın esrarengiz havası içinde geçmektedir. Ayrıca mesnevi içerisinde konunun akışına uygun ve tekdüzeliği kırmak amacıyla kaleme alınan bir gazel, bir de rubâî bulunmaktadır. Bu çalışmada önce Nazîm Yahya’nın hayatı ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi verilecek; sonra yukarıda adı geçen hikâye incelenerek mesnevinin transkribe edilmiş metni sunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Nazîm Yahya, Divan şiiri, Mesnevi, Dâstân-ı Hecr ü Visâl.

A LOVE STORY BY NAZİM YAHYA: “DÂSTÂN-I HECR Ü VİSÂL”

Abstract

Being one of the poets of 18th century, Nazîm Yahya (d. 1727) is one of the leading faces of the era who was educated in Classical Turkish literature. Born in Kumkapi district of Istanbul, the poet’s real name is Yahya. The poet was referred to as Nazîm Yahya Çelebi so that he can be differentiated with those using the same pseudonym. Being able to speak Arabic and Persian, the poet is particularly one of the prominent music lovers of the era. Furthermore, being one of the poets who write lots of odes, Nazîm has *Divan-ı Belâgat-unvân-ı Nazîm*, which consists of five different divans. This Divan is one of the most voluminous divans of the Classical literature.

The poet’s mesnevi called *Dâstân-ı Hecr ü Visâl* is included in the first divan which was completed by him in 1668 and it consists of 160 couplets. Written with a simple and fluent style, that mesnevi includes the love of Hecr and Visâl, intolerances of the rivals towards that love, separation of those lovers and the adventures of the lover in general. The story contains classical mesnevi style disposition and intimacies; and it is in a mysterious atmosphere

* Arş. Gör.; Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ismailyildirim@gmail.com.

in its narration from the beginning to the end. There are also a gazelle and a rubaie which is written in conformity with the flow of the subject and to disrupt uniformity inside the mesnevi. And this study will primarily give information about Nazım Yahya's life and literary personality and then examine the abovementioned story and give the transcribed version of the mesnevi.

Keywords: Nazım Yahya, Divan poetry, Mesnevi, Dâstân-ı Hecr ü Visâl.

Giriş

Arapça “ş, n, y” üçlü kökünden türeyen ve “ikişer ikişer” manasına gelen “mesnen” kelimesinin bir nisbet şekli gibi görünen mesnevi kelimesi, Arapçada kullanılmamıştır.¹ İştikakı itibariyle Arapça olan mesnevi tabiri, Farsçada genelleşerek yayılmış ve daha sonra Türkçeye geçmiştir.² Beyit sayısı bakımından hiçbir kısıtlayıcı kurala bağlı değildir. Gerek beyitler arasında kafîye bağlantısı bulunmaması, gerek beyit sayısının sınırlı olmaması, şairlerin işledikleri konuyu istedikleri kadar genişletmelerine imkân sağlamış; bu yüzden de çok kullanılan bir nazım şekli olmuştur.³

Klâsik Türk edebiyatı ürünlerine bakıldığında mesnevi nazım şekli ile meydana getirilen birçok eser görülür. Farklı konular etrafında kaleme alınan bu eserler kimi zaman aşk konulu, kimi zaman destansı, kimi zaman ahlâkî vs. temalar etrafında şekillenmiştir. Bu tarz mesnevilerin konuları çoğu zaman Arap ve Fars edebiyatından alınmakla beraber, şairlerimiz onları tercüme eder veya yeniden yazarken ekleme yahut çıkarmalar yapmış; böylece şiirdeki ustalıklarını ve hünerlerini göstermeye çalışmışlardır. Hatta şairler bu vadide beş mesnevi yazarak bir hamse⁴ oluşturma gayreti içerisine de girmişlerdir.

Nazım Yahya (ö. 1727)'nin kaleme aldığı *Dâstân-ı Hecr ü Visâl* adlı mesnevi “iki kahramanlı aşk hikâyeleri” adı altında değerlendirilebilir. Hikâyenin kahramanının Nazım olduğu anlaşılan metinde, hikâye kahramanlarının başından geçen maceralar anlatılır. Klâsik Türk edebiyatının farklı dönemlerinde bu tür eserler kaleme alınmış olup, devrin genel vasıflarını yansıtan edebî eserler içinde aşk

¹ Ahmet Ateş, “Mesnevi” *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. 8, İstanbul 1971, s. 127.

² Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi [XV. Yüzyıla Kadar]*, Kitabevi Yay., İstanbul 1999, s. 21.

³ İsmail Ünver, “Mesnevi”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, S. 415-416-417/Temmuz-Ağustos-Eylül, Ankara 1986, s. 432.

⁴ Hamse hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Arslan, Türk Edebiyatı'nda Hamse, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, S. 9, 2007, s. 305-322; Tahsin Yazıcı-Cemal Kunaz, “Hamse” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 15, s. 499-500; Hüseyin Ayan, Divan Edebiyatında Hamseler, *AÜ Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, (Ahmed Caferoğlu Özel Sayısı), S. 10, Ankara 1979, s. 87-100.

mesnevileri ön planda tutulmuştur. Hamdullah Hamdi (ö. 1503)'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sı⁵, Fuzulî (ö. 1556)'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u⁶, Şeyh Galib (ö. 1799)'in *Hüsn ü Aşk*'i⁷ üslup ve muhteva açısından dönemlerinin en yetkin aşk mesnevileri arasında yer alır.

Aşk konusunun işlendiği bu hikâyelerin çoğu maddî aşkı ve bu uğurda âşıkların başından geçen maceraları konu alan mesnevilerdir. En güzel örnekleri XIV, XV ve XVI. yüzyıllarda kaleme alınan bu eserler arasında *Yûsuf u Züleyhâ*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Husrev ü Şîrîn*, *Ferhâd u Şîrîn*, *Varaka ve Gülşah*, *Cemşîd ü Hûrşîd*, *Vâmık u Azrâ*, *Süheyl ü Nevbahâr* en çok işlenen hikâyeler arasında yer almaktadır.⁸ Aşk mesnevileri iki âşık kahramanın aşk merkezinde yaşadıklarının konu edildiği vaka esasına dayalı eserlerdir. Vaka herhangi bir alakayla bir arada bulunan veya birbirleriyle ilgilenmek mecburiyetinde kalan fertlerden en az ikisinin karşılıklı münasebetlerinin tezahürüdür.⁹

Nazîm'in *Dâstân-ı Heçr ü Visâl*'i de söz konusu mesneviler gibi vaka esaslı, şairin başından geçen hadiseleri konu edinen bir hikâyedir. Mesnevi, İstanbul'da Takvîm-i Vakâyi' Matbaası'nda 1257 (1841) tarihinde basılan ve beş ayrı divandan meydana gelen "*Dîvân-ı Belâgat-unvân-ı Nazîm*"¹⁰ isimli külliyyatın birinci divanının 145-150. sayfaları arasında yer almaktadır. Eseri incelemeye geçmeden önce meydana getiren şair hakkında bilgi vermek uygun olacaktır.

Nazîm Yahya Çelebi

İstanbul'un Kumkapı semtinde Gedikpaşa'da dünyaya gelen şair, bu sebeple Gedikpaşalı Nazîm diye anılmıştır. Kaynaklarda¹¹ Nazîm'in vefatında seksen yaşlarında olduğu belirtildiğine göre 1059 (1649) civarında doğduğu söylenebilir. Divanındaki bir tarih manzumesinden¹² anlaşıldığına göre babası 1103 (1692) vefat eden Ali Çelebi'dir. Şiir ve

⁵ Naci Onur, *Hamdi, Yûsuf u Züleyhâ*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.

⁶ Hüseyin Ayan, *Leylâ vü Mecnûn*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

⁷ Muhammet Nur Doğan, *Hüsn ü Aşk*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.

⁸ Mustafa Uzun, "Aşk" (Edebiyat, Kültür ve Sanat), *DİA* C. 4, TDV Yay., İstanbul 1991, s. 19.

⁹ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 46.

¹⁰ Yahya Nazim, *Divan-ı Belâgat-unvân-ı Nazîm*, Takvîm-i Vakâyi' Matbaası, İstanbul 1247.

¹¹ Rüşen Ferit Kam, *Bestegâr Şair Nazîm*, Hilâl Matbaası, İstanbul 1933, s. 4.

¹² *Nazîm girye-künân fevtine didüm târih*

"*Cihânda Kevser içe dembedem Ali Çelebi*" (1103) [Divan, s. 144]

musikiye olan kabiliyetinin anlaşılması üzerine Enderun'a alınan şair, burada iyi bir tahsil görmüş, Arapça ve Farsça öğrenmiştir.¹³

Gençlik yıllarında Mevlevî tarikatına intisap ederek üç yıl kadar Galata Mevlevihanesi şeyhi Arzî Mehmed Dede'nin hizmetinde bulunduğu, daha sonra Edirne Mevlevihanesi şeyhi Neşatî Dede'ye bağlandığı, onlardan edebiyat ve musiki konularında faydalandığı haklarında yazdığı medhiyelerden anlaşılmaktadır. Edirne Mevlevihanesinin Neşatî Dede tarafından tamiri vesilesiyle söylediği bir tarihten hareketle onun postnişinlikte bulunduğu 1670-1674 yılları arasında bir müddet Edirne'de yaşadığını tahminen söylemek mümkündür.¹⁴

Şairin ilk mahlası Halîm'dir. Safâyî Tezkiresi'nde yer alan "*Nice zaman Halîm tahallüs edip ba'dehu Nazîm'de âheng-i karar ihtiyar etmişdir*"¹⁵ ifadesi bu hükmü doğrular niteliktedir. Daha sonra Neşatî tarafından kendisine Nazîm mahlası verilmiştir. Şairin tahsili hakkında ise Sâlim Efendi "... *tahsîl-i ma'ârif-i vefîr ve tekâmîl-i avârif-i kesîrden*"¹⁶, Safâyî ise, "...*evâil-i hâlinde tahsîl-i ma'ârif-i bisyâr ile asrun şu'arâsından olup*"¹⁷ ifadelerine yer verir.

Yahyâ Nazîm'in tek eseri, *Dîvân-ı Belâgat-unvân-ı Nazîm*'idir. Divanının üçte ikisini na'tlar oluşturur.¹⁸ Divan şiirinde çok na't yazan şairler arasında yer alan Nazîm, kasidelerinde Nef'î (ö. 1635), gazellerinde Neşatî (ö. 1674)'nin tesirleri görülen ve her iki şair yanında Fehîm-i Kadîm (ö. 1648)'e de nazireler yazmış; divan edebiyatında şarkı türünün ilk örneklerini vermiştir. Bestekârlığının yanı sıra tiz ve etkili sesiyle dönemin önde gelen hânendelerinden olan Nazîm, devrin na'thanları ve dinî edebiyatın önemli şairleri arasında yer almış bir sanatkârdır.¹⁹ Bu hususta Bursalı Mehmed Tâhir Bey (ö. 1925): "*Na't-gû-yı bî-nazîr olan bir şâir-i şehîrdir*"²⁰ ifadelerini kullanır. Tarihçi Atâ Bey (ö. 1883) ise Nazîm Yahya'yı, *Na't-gû*

¹³ Mustafa Uzun-Nuri Özcan, "Nazîm", *DİA* C. 32, TDV Yay., İstanbul 2006, s. 452.

¹⁴ Mustafa Uzun-Nuri Özcan, *agm.*, s. 452.

¹⁵ Pervin Çapan, *Tezkire-i Safâyî*, AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 660.

¹⁶ Adnan İnce, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ, Sâlim Efendi*, AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 670.

¹⁷ Pervin Çapan, *age.*, s. 660.

¹⁸ Şairin söz konusu külliyyatı üzerine yapılmış çalışmalar için bk. Nevin Gümüş, *Yahya Nazim Divanı I (İnceleme-Metin)*, Erciyes Üni., SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1992; Aynur Çağlıışlek, *Yahya Nazim Divanı II (İnceleme-Metin)*, Erciyes Üni., SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1991; Mehmet Şimşek, *Yahya Nazim Divanı III (İnceleme-Metin)*, Erciyes Üni., SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007; Ahmet Kurban, *Yahya Nazim Divanı IV (İnceleme-Metin)*, Erciyes Üni., SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1992; Şaziye Kayhan Ertürk, *Yahya Nazim Divanı V (İnceleme-Metin)*, Erciyes Üni., SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996.

¹⁹ Mustafa Uzun-Nuri Özcan, *agm.*, s. 453.

²⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III*, (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yayınevi, C. II, Ankara 2009, s. 452.

Nazım Efendi olarak tanıtılmış, çok sayıda na'tının olduğunu ayrıca ilim ve sanatını Enderun'da edindiğini kaydetmiştir.²¹

Edebiyat tarihimizde na't söyleyicilikle ün kazanmış olan Nazım, lisanına hâkim, kalemine sahip ve divan edebiyatının icap ettirdiği bilgilere hakkıyla vâkıf bir üstad olduğundan, o devirde yetişmiş şairlerimizin önde gelenleri arasında görülür.²² Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin (ö. 1753) *Atrabü'l-âsâr*'ında²³ 500'den fazla beste, semaî ve şarkısı olduğunu söylediği Nazım'ın eserlerinden 300'e yakınının güftesi, güfte mecmualarında tespit edilmiştir.²⁴

1. Üslûp ve Şekil Özellikleri

Eser, çift kahramanlı aşk mesnevilerinde konu edinilen aşk hikâyelerine benzemesine rağmen hayalî ve olağanüstü herhangi bir olayın geçmediği, beşerî bir aşkın işlendiği gerçek bir hikâye görünümündedir. 160 beyitten meydana gelen mesnevi, sade bir üsluba sahiptir.

Klâsik mesnevilerin aksine *Dâstân-ı Heçr ü Visâl*'de "Besmele" kısmı bulunmamaktadır. Genel olarak ifade edilmek istenirse mesnevi, ana hatlarıyla üç ana bölümden meydana gelmektedir. Bunlar giriş, konunun işlendiği asıl bölüm ve hâtimedir. Eserin mukaddime kısmı tevhid (1-3. beyitler), münâcât (3-7. beyitler), na't (8-14. beyitler), sebep-i te'lif (15-23. beyitler)'ten meydana gelmekte; asıl konunun yer aldığı âgâz-ı dâstân (24-145. beyitler) arasını kapsamakta ve son olarak hâtime (146-160. beyitler) kısmı gelmektedir. Şair, eser içerisinde 103 ile 109. beyitler arasını gazele; 113 ve 114. beyitleri ise rubaîye ayırmıştır.

Eser, aruz vezninin hafif bahrinden *fe'ilâtün (fâ'ilâtün) mefâ'ilün fe'ilün (fa'lün)* kalıbıyla yazılmıştır. Şairin eserde aruzu başarıyla kullandığı ifade edilebilir. Fakat, eserde yer alan birkaç beyitte vezin aksaklıkları göze çarpmaktadır. Söz konusu beyitler şu şekildedir:²⁵

Zerreden de haķır iken dil-i zâr

Āađlarca henüz guşşası var (36)

²¹ Muhittin Eliaçık, Edebiyat Tarihimize Işık Tutan Bir Eser: Atâ Tarihinin 4-5. Ciltleri, *İlmî Araştırmalar* S. 20, İstanbul 2005, s. 76.

²² Nazmi Özalp, *Türk Müsiki Tarihi*, MEB Yayınları, C. 1, Ankara 1986, s. 169.

²³ Eser hakkında tafsilatlı bilgi için bk. Cem Behar, *Şeyhülislâm'ın Müziği 18. Yüzyılda Osmanlı/Türk Musikisi ve Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin Atrabü'l-Âsâr'ı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

²⁴ Mustafa Uzun-Nuri Özcan, *agm.*, s. 453.

²⁵ Veznin aksadığı mısralar italik gösterilmiştir.

Nicedür ol ğarībūñ ħāli

‘ Aceb ol derd-mendūñ aĥvāli (98)

Türk şiirinde imale, yabancı kelimelerin dile yerleşmeye başlaması ve şairlerin aruz ölçüsüne gittikçe alışmalarıyla birlikte giderek azalmaya başlamış, ama hiçbir zaman bütünüyle ortadan kalkmamıştır. Bütün çabalara rağmen yine de yüzyıllar boyu ve bütün şairlerde az ya da çok imaleli aruz uygulamaları görülmüştür.²⁶ Nazîm’in mesnevisinde de bu uygulamanın yoğun olarak kullanıldığını görüyoruz. Eserde bunun örnekleri çoktur, biz burda birkaç tanesini vermekle yetiniyoruz:

Şādmān it benî ħabībüm ile

Ĥastası_ oldığım ħabībüm ile (8)

Yir içerken anıñla şām u seher

Bana dirken peder ben aña püser (69)

Ĥālüm_e çeşm-i ‘ işve-bāzuñ için

Naẓar eyle_nigāh-ı nāzuñ için (134)

Mesnevilerde çoğunlukla kullanılan kafiye türü tam kafiye dir. Çoğu zaman zengin kafiye de (uzun ünlülerle yapılan kafiye ler: -ân, -ûn, -în gibi) kullanılmış olup, tam ve zengin kafiye “gür ve bol sesli” bir kafiye dir.²⁷ *Dâstân-ı Hecr ü Visâl*’de de tam kafiye oranının diğer kafiye çeşitlerine nazaran daha yoğun kullanıldığını görüyoruz. *Redifler çok defa divan şiirinin, Türkçe’nin ifade imkânlarını, söyleyiş hususiyetlerini denediği ve ana dilde kendisini bulduğu taraftır. Divan şiirinin redifleri Arapça ve Farsça kelimelerden çok Türk dilinin malzemesi üzerine kurulmuştur.*²⁸ Nazîm Yahya’nın mesnevisinde rediflerin önemli bir yeri vardır. Şair mesnevisinin 95 beytinde redife yer vermiştir. Bunların büyük kısmını Türkçe kelimeler teşkil etmektedir. Türkçe rediflerin bazıları şöyledir:

O Reşülūñ çihār-yāri **içün**

Bezm-i ħāşşında yār-ı ğarı **içün** (5)

²⁶ Haluk İpekten, *Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010, s. 147.

²⁷ Cem Dilçin, Fuzulî’nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi”, C. 9, S. 1, *Türkoloji Degisi*, s. 43-98.

²⁸ Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, İsam Yayınları, İstanbul 2013, s. 76.

Cânı cānānuma mülākī **ķıl**
Beni sermest anı sākī **ķıl** (9)

Evvel eylerken iltifāt **baña**
Ħased eylerdi kā'ināt **baña** (63)

Nazım Yahya mesnevisini sade bir dille kaleme almıştır. Nazım, Sebk-i Hindî hareketinin tesirinde kalmış; bu tesir daha çok kendisini divanının muhtevasında göstermiştir. Derin hayaller, ince mazmunlar şairin şiirinde yer alan temel öğelerdir. Bununla beraber şairin *Dâstân-ı Heçr ü Visâl*'i üslûbunun akıcılığı ve yalın diliyle dikkat çekmektedir. Şairin şu beyti tamamen Türkçe kelimelerden meydana gelmektedir:

Bilmezem n'eyleyem nice ideyüm
Nereye başumı alup gideyüm (80)

Kelime seçimi, ünlü ünsüz ilişkileri (aliterasyon/asonans), söz tekrarları, mısra tekrarları, vezin, kafiye, redif gibi paralellikler Divan şiirinde ahengi sağlayan en önemli unsurlardandır.²⁹ Şair Nazım, mesnevisinde söz konusu ses ve kelime tekrarlarına yer vererek üsluba canlılık kazandırmak istemiştir. Şair, böylece şiirde müzikaliteyi sağlamak ve ahenkli bir bütün ortaya koyma gayretindedir. Okuyucuya duygularının yoğunluğunu duyurma gayretinde olan şair, kulağa hoş gelen ses ve sözleri oldukça yoğun ve başarılı bir şekilde kullanmıştır. Bu hususta ön plana çıkan beyitler şöyledir:

Derd-i dilberde derde düşdi tenüm
Düşmenüm düşmeye o derde benüm (42)

El-amān ey maĥabbet-i cānān
El-amān ey meşakķat-i hicrān (78)

Maĥrem-i rāz u yār-ı ģārum idi
Küşe-i ģamda ģam-ģüsārum idi (84)

²⁹ Bahir Selçuk, *Divan Şiirindeki Ses ve Ahenkle İlgili Sanatlara Genel Bir Bakış*, Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu, Adıyaman 15-16 Mayıs 2008, s. 484.

Cūy-veş sū-be-sū revān oldum

Cüst ū cū eyleyūp anı buldum (111)

Eserde önemli bir yer tutan izafet kesreli tamlamalar hemen her beyitte görülür: (āl-i Aḥmed, vişāl-i Aḥmed, ḥāk-i pāy, çeşm-i ḥaşret, āgūş-ı cān, bāğ-ı dünyā, pāy-ı ‘aql vs). Tamlamaların önemli bir yekûnunu da vasıf terkipleri oluşturur: (sehî-ḳad, şūr-pezir, teşne-leb, lāle-ḥad, ‘işve-endişe, vefā-pişe, Tübā-ḳıyām, sidre-ḥırām, meymenet-lüzüm vs). Mesnevinin dilinin sade olmasına binaen Sebk-i Hindî’nin de etkisiyle zincirleme isim tamlamaları eserde (şeref-i Ḥazret-i Muḥammed, nağme-perdāz-ı meclis-i gül, ḥabbe-i ḥāl-i rûy, derd-i miḥnet-i ‘aşḳ, çeşme-sār-ı ‘ālem-i ğayb, māh-ı bedr-i şām-ı ümîd, āfitāb-ı şubḥ-ı sa‘îd, ğayret-i āhuvān-ı Çin ü Ḥıfā, deyr-i ḥüsn-i melāḥat, şemşir-i cān-te’sşir-i āh, ālûde-i çirk-āb-ı tōhmet, Kā‘be-i kūy-ı yār, meh-i bedr-i şām-ı āmāl, mihr-i raḥşān-ı şubḥ-ı iḳbāl, Kevşer-nümün-ı bāğ-ı behişt, naḥl-ı bāğ-ı cān, keyf-i cām-ı leb, mest-i şahbā-yı ‘aşḳ, neyyir-i ḥüsn-i bî-mişāl, rûḥ-ı pāk-i Muḥammed, kemāl-i zevḳ-ı vişāl, ḥāl-i ḥaşm-ı denî) 22 adettir.

Şair Nazîm, mesnevisinde 1 beytini mülemmâ beyit sayılabilecek Arapça kelimelerden meydana getirmiştir. Bununla birlikte şair, Arap edebiyatında kullanılan bir atasözüne de yer vermiş olur. Aynı doğrultuda şair “*Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur*” ve “*Hatasız kul olmaz*” gibi Türk atasözlerini kullanarak irsal-i mesel sanatı yapar:

Ṭağ ṭağa ḳavuşmasa meşelā

Ḳavuşur ādem ādeme cānā (127)

Çeşmüme sensiz oldı ḥ‘āb ḥarām

‘*Acebā li’l-muḥibbi keyfe yenām*³⁰ (130)

Nola ‘afv eyleseñ benüm günehüm

Ḳul ḥaṭāsız olur mı pādişehüm (142)

Eserde sevgili hayli başarılı bir şekilde tasvir edilmiştir, denebilir. Mesnevilerde önemli bir yer tutan tasvir hakkında Şentürk’ün tespitleri şu yöndedir: “Tasvirin amacı bir durumu veya imajı zihinde canlandırmak olduğundan, şair bu yolla sayfalarca anlatılabilecek bir sahneyi okuyucunun zihninde birkaç kelimeyle oluşturabilmektedir. Tasvirî anlatım, okuyucu veya dinleyiciyi çabuk etkileyen, verilmek istenen mesajı en kısa yoldan verip öğreten, hislendirip

³⁰ Seven nasıl uyur şaşarım!

düşündüren bir metottur."³¹ Dolayısıyla edebî tasvirde mecazî değişim genellikle teşbih, istiare, mecâz-ı mürsel, kinaye vb. edebî sanatlarla yapılmaktadır. Bu tasvirlerde kullanılan benzetmeler, mecazlar, tasvir edilen unsurları canlı ve neşeli göstermek amacına uygun olarak seçilmiştir. Şair sevgilisinin boyu için, servi ve fidan benzetmelerini kullanır:

Nâ'îl eyle vişâl-i Aħmedüme

Serv-i âzâduma sehî-ķadüme (10)

Sözleri, ruhunun tercümanı, dili ise can bağışlayıcıdır:

Süħanı tercümân-ı rûħ-ı revân

Cân bağışlar ne söylese o zebân (48)

Sevgilinin ağzı, gayb âleminin çeşmesi; beli ise kıl kadar ince ve kusursuzdur:

Deheni çeşme-sâr-ı 'âlem-i ğayb

Mû miyânında kıl kadar yok 'ayb (49)

Saçları sünbül, yüzü taze bir menekşe; yanakları lâle, yüzü gül, göğsü nesrin (yaban gülü) gibidir:

Zülfi sünbül ħaıı benefşe-i ter

Lâle-ħad gül-'izâr u nesrîn-ber (50)

Yanakları âdeta mutlu sabahın doğan güneşi, alını ise ümit akşamının dolunaydır:

Cebhesi mâh-ı bedr-i şâm-ı ümîd

'Ârızı âfitâb-ı şubħ-ı sa'îd (51)

Çene çukuru sanki Zemzem suyunun çıktığı kuyu gibi, saçları da Kâbe'nin örtüsü gibi siyahtır:

Zekânı ğüyyâ çeh-i Zemzem

Kisve zülfi cemâli Beyt-i Harem (52)

Sevgilinin kaşları çekilmiş iki yay gibi, gözlerinin okunun hedefi ise âşığın can ve gönlüdür:

³¹ A. Atilla Şentürk, *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002, s. 21-22.

Ebruvānī keşīde iki kemān

Nāvek-i çeşmine hedef dil ü cān (53)

Sevgilinin elleri beş parmak, sanki güneşin pençelerini andırmaktadır:

Kef-i desti ile o beş barmaq

Pençe-i āfitābdur el-ḥaḳ (55)

Bedeni kāfūr mumuna naz eder, gömleği ise ona işve fanusudur:

Şem^ç-i kāfūra nāz ider bedeni

Aña fānūs-ı ^ç işve pīreheni (57)

Şair, mesnevisinin 103 ile 109. beyitleri arasında ise tekdüzeliği kırmak, üsluba akıcılık katmak, ayrıca sevgilisinin lutfuna layık olabilmek için bir gazel söyler. 7 beyitten müteşekkil, aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazılan gazelde şair, gazeli söylemeden önce bu durumu 102. beyitte okuyucuya haber verir:

Luṭf-ı yāre olunca erzānī

Eyledüm şevkile ğazel-ḥ^çānī (102)

Gazelin habercisi olan bu beyitten sonra şair, söz konusu gazelde sevgilisinden kendisine merhamet etmesini ister. Âşık perişan hâldedir. Gönül mülküne sultan yaptığı sevgilisi, şaire dönüp bakma lutfunu bile esirgemiştir artık. Şairin tek isteği sevgilisinin kendisine merhamet etmesidir. Nazîm bütün bunlar için sevgilisine niyaz etmekte; bu niyazını daha tesirli kılabilmek için de Hz. Peygamber'in mübarek şahsiyetini ve şefaatinin dile getirmektedir:

Gözlerüm yaşını sil Aḥmed Muḥammed ^ç aşkına

Ḳadrümi bir kerre bil Aḥmed Muḥammed ^ç aşkına

Bāde-i āl olmasun ruḥsāruña reng-i ḥayā

Kendüñi itme ḥacil Aḥmed Muḥammed ^ç aşkına

Serv-i dāmen-çide ol seyl-i ^ç alāyıkdan ḥazer

Cüy-ı şāfi-veş çekil Aḥmed Muḥammed ^ç aşkına

El-ḥazer şemşîr-i cân-te'şîr-i âhumdan benüm
 Ğayr bezminden kesil Aḥmed Muḥammed 'aşkına
 Olmasun âlûde-i çirk-âb-ı töhmet dâmenüñ
 Pâk-rû ol muttaşıl Aḥmed Muḥammed 'aşkına
 Maḥfil-i vaşlunda yansun tünd-bâd-ı hicrile
 Sönmesün kandîl-i dil Aḥmed Muḥammed 'aşkına
 Merḥamet eyle Nazîm-i zâra aḥvâl-i dilin
 Söylemek lâzım degil Aḥmed Muḥammed 'aşkına (103-109)

Şair sevgilisinin mahallesini görmek için gayret sarfetmektedir. Şair bu gayretini 112. beyit vasıtasıyla bir rubaîyi işaret ederek bizi haberdar etmektedir:

Nerede oldığın maḥalle-i yâr
 Bu rubâ'îyle eyledüm iş'âr (112)

Mesnevinin 113 ve 114. beyitlerini teşkil eden ve aruzun *mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilün fa'* kalıbıyla yazılan bu rubaîde şairin can gözü, sevgilinin ayrılığı ile onu arzu etmektedir. Sevgilinin yüzünün aks etmesiyle âşığın ağlayan gözü, Aynalı Çeşme'yi anımsatmaktadır:

Rubâ'î

Ḥayretde iken firâkla dîde-i cân
 'Arz itdi yine 'izâr-ı pâkin cânân
 'Aks eyleyeli cemâli 'aynile Nazîm
 Âyîneli Çeşme oldı çeşm-i giryân (113-114)

Nazım Yahya mesnevisinin hâtime kısmının son beytinde ise eserinin insanlar tarafından okunması için bir söz veya hikâye yazdığını, bu hikâyenin adını da *Dâstân-ı Heçr ü Vişâl* koyduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla şair son beyitte eserinin ismini de zikretmiş olur:

'Âleme ḥasb ü ḥâl olup bu maḳâl
 Didiler Dâstân-ı Heçr ü Vişâl (160)

2. Tahkiyevî Özellikler ve Muhteva

Klâsik Türk edebiyatı mesnevi yazım geleneğinde muhteva bakımından aşk konulu mesneviler genellikle âşık ile sevgili arasındaki aşkı anlatır (Leylâ vü Mecnûn, Yûsuf u Züleyhâ, Süheyl ü Nevbahâr). *Dâstân-ı Hecr ü Visâl*'de genel itibariyle Hecr (âşık)'in Visâl (sevgili)'e âşık olması, daha sonra Visâl'in Hecr'den ayrılması ve Hecr'in sevgilisine kavuşma yolunda çektiği sıkıntılar ve maceralar anlatılır.

Dâstân-ı Hecr ü Visâl mesnevisinin şahıs kadrosu zengin değildir. Kahramanlar Hecr, Visâl, Hecr'in yakın arkadaşı ve rakiplerdir. Fakat Hecr ve Visâl'in ismi –mesnevinin son beytinde eserin ismi hariç- hiç zikredilmez. Zira bu ikili arasındaki aşk hikâyesi hadiselerin zuhuru ve konunun gelişim çerçevesi içinde okuyucuya hissettirilir. Okuyucu bu yolla âşığın “Nazîm” olduğunu anlar ki şair eserinde birkaç yerde mahlasını kullanıp; kendisine hitap ederek âşığın, aşk serüveninde maruz kaldığı meşakkatleri dile getirmesi bu fikri destekler mahiyettedir.

Anlatma esasına dayalı bir metin niteliği taşıyan bu mesnevide, esas özne anlatıcının (ben anlatıcı, kahraman anlatıcı, tanık anlatıcı) varlığından söz etmek mümkündür.

Bu anlatıcı, kahramanlardan birisiyle aynileşir. Böylece metnin yapısı ve üslubu üzerinde “kahraman anlatıcı”nın kültür seviyesi, mizacı, dikkati ve içinde bulunduğu sosyolojik ve psikolojik şartlar etkili olur. Bu bakış açısından hareketle kaleme alınmış eserlerde “kahraman anlatıcı” daima ön plandadır. Eser boyunca, onun zaman içinde değişerek gelişmesi anlatılabileceği gibi, önce hayatının belirli bir dönemi nakledilir, bazı özellikleri belirtilir; sonra da çeşitli vesilelerle geçmiş dikkatlere sunulur.³² Bu anlatıcı kendini roman kişisiyle özdeşleştirir; adeta onun bedenine girer ve onun diliyle konuşur.³³ Hikâyenin ben anlatıcısı Nazîm'dir. Nazîm, âşıkla aynileşmiş, âşığın başından geçenleri ve aşk yolunda maruz kaldığı sıkıntıları kronolojik olarak okuyucuya olay örgüsü içinde vermiştir.

Dâstân-ı Hecr ü Visâl mesnevisinde mekân, çok net çizgilerle bilinen dış dünyaya ait coğrafyalar olarak verilmez. Mesnevi kahramanlarının ikamet ettiği herhangi bir mekân da yoktur. Hadiseler, yeri/konumu açıkça belirtilmeyen genel mekânlarda geçer. Anlatılarda, mekânın hususiyetleri üzerinde duran Tekin şu tespitlerde bulunuyor: “Mekân, anlatılarda sadece dış gerçekliğin (fizikî çevrenin) değil, büyük ölçüde iç gerçekliğin (moral gerçeğin)

³² Şerif Aktaş, *Anlatma Esasına Bağlı Edebi Metinlerin Tahlili*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2015, s. 83.

³³ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Kitap, Ankara 2009, s. 106.

ortaya konulmasında, yansıtılmasında araç olarak kullanılır. Bu bakımdan mekân unsuru, kişilerin kimliğini yönlendiren bir etken olarak kullanıldığını bilmek gerekir.”³⁴ Örneğin eserde yer alan Kâ'be motifi âşığın sevgilisinin mahallesini temsil etmekte, divan şiirinin terennüm ettiği söz konusu bu Kâ'be motifi sevgilinin ikametgâhıyla bütünleşmektedir:

Kâ'be-i küy-ı yâre t̄alib idüm
Görmege ol maqâmı rāğıb idüm (110)

Ayrıca eserde yer alan bu ve buna benzer mekânsal öğeler daha çok hayalî olup, teşbih ve tasvir amaçlı kullanılmıştır. Şair, en ufak bir çöp parçasının gözüne Kaf dağı gibi görüldüğünü, sevgilinin mahallesinin ise Kâ'be'yi andırdığını ifade eder. Yine şair, sevgilinin çenesini Zemzem kuyusuna; yüzünü Beyt-i Harem'e teşbih eder. Son olarak ise sevgilinin misk kokulu beni, Çin ve Hıta ülkesinde yaşayan ceylanların gayretine benzetilmiştir:

Cebel-i Kâf idi hemân kef-i has
Baña ' Anka gelürdi per-i meges (27)

Zekânı gūyiyâ çeh-i Zemzem
Kisve zülfi cemâli Beyt-i Harem (52)

Hâl-i müşgini h̄abbetü's-sevdâ
Gayret-i ahuvân-ı Çin ü Hıta (54)

Şair, tevhid, münâcât ve na't bölümlerinden sonra sebab-i te'lif kısmında dünyada gam ve kederinin olmadığını, güzel günler geçirdiğini, güzellerin kendi sohbet ve ülfetine meyilli olduğunu, Kaf dağı ve Anka kuşunun gözünde bir değeri olmadığını söyler. Belli bir mekânı yoktur; gönlü nereyi arzu ederse orada ikamet eder. Gündüzünün ve gecesinin bayram, bahtının açık olduğunu, kısacası vaktini mutlu bir şekilde geçirdiğini dile getirir:

Bir zamân ben de bâğ-ı dünyâda
Her taraf geşt iderdüm âzâde (15)

Hūblar t̄alib idi ülfetüme
Dilberân rāğıb idi şoḫbetüme (18)

³⁴ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı*, Hece Yayınları, Ankara 2007, s. 142.

Çarḥ yanumda berg-i tere idi
Gözüme āfitāb zerre idi (25)

Cebel-i Qāf idi hemān kef-i ḥas
Baña ‘ Ankā gelürdi per-i meges (27)

Ġamdan olmışdı cān u dil ‘ āri
Germ idi zevḳ u şevḳ bāzārı (28)

Pür-neşāt idi meclis-i tarabum
‘Iyd u Qadr olmışıdı rüz u şebüm (29)

Meskenüm bāğ u rāğ idi evvel
Baña tağ üsti bāğ idi evvel (30)

Çarḥ-ı kec-rev degildi nā-hemvār
Ṭālī‘ üm yāver idi baḥtum yār (31)

‘Ayş u ‘işretde şād u ḥurrem iken
Bezm-i ‘ālemde böyle bī-ğam iken (32)

Fakat şair, ansızın aşk belasına tutulmuş; dalgalanıp coşan bir deniz iken sessizliğe bürünmüştür. Aşka düşmeyi, kaza ve belaya giriftar olmak şeklinde telakki eden şair, aşk fitnesinin can ve gönül mülkünü içine aldığı, ayrıca aşk derdinin canına yettiğini, aşkın heybetinin kendi sesini, soluğunu kestiğini ifade eder:

Nāgehān bir belāya duş oldum
Yem-i pür-cüş iken ḥamūş oldum (33)

Dil-i zārı belāya uğratdum
Ne belāya kazāya uğratdum (34)

Mülk-i cān u dil oldu pür-teşvīr
Fitne-i ‘aşḳ itdi şūr-pezīr (37)

Câna kâr itdi derd-i miñnet-i 'aşk

Beni dem-beste kıldı heybet-i 'aşk (39)

Aşka tutulan şair, âlemi tesir altına alan aşk derdinden yakınmakta; kendisinin düştüğü bu derde düşmanın düşmesini bile istememektedir. O güzeller şahının müptelası şair, aşk dergâhının dilencisi konumuna düşmüştür. Sevgili, şair için saçlarının gamıyla yanıp yakınılan bir Leyla, dudaklarının ayrılığıyla susuzluğu hissedilen bir Şirin'dir:

Âh ey derd-i 'aşk-ı 'âlem-gîr

Ki ider şîri gürbe gürbeyi şîr (40)

Derd-i dilberde derde düşdi tenüm

Düşmenüm düşmeye o derde benüm (42)

Bir şeh-i hüsne mübtelâ oldum

Dergeh-i 'aşkına gedâ oldum (43)

Ġam-ı zülfiyle Leyli bir miskîn

Heçr-i la'liyle teşne-leb Şîrîn (45)

Heçr'in, sevgilisine duyduğu derin sevgi ve muhabbetin karşılığında Visâl de âşığına iltifatlar etmekte, ağladığı zaman ona merhamet göstermektedir. Visâl, âşığını tebessümüyle mutlu eder, Heçr'in canına can katar. Fakat rakipler bu durumu kıskanmaktadır. Sevgili hem güzel ahlakıyla hem de güzelliğiyle meşhurdur, öyle ki lutfunu âşığından esirgememektedir. Sevgilinin hayal edilebilecek olumsuz taraflarına karşılık o, âşığın canı, yaşama vesilesidir:

Evvel eylerken iltifât baña

Ġased eylerdi kâ'inât baña (63)

Girye itsem teraħħum eylerdi

Her niğehde tebessüm eylerdi (64)

Ġüsniye ħulķıla olup meşhūr

Beni itmişdi luţfına mağrūr (65)

Bilmiş iken o şüh-ı mekkârı

Cānumuñ cānı ‘ömrümüñ varı (66)

Şair, sevgilisi ile bahtiyar iken rakipler bu durumdan rahatsız olurlar, aralarında ittifak ederek bu iki sevgiliyi birbirinden ayırmak isterler. Rakiplerden birinin âşığın yakın dostu olduğunu, sabah akşam âşıkla birlikte olduklarını, hatta aralarında baba-oğul yakınlığının bulunduğunu anlıyoruz. O rakip, âşığı sevgilisinden ayırmış, gönlüne ayrılık ateşini düşürmüştür. Rakibi “hasûd” (çok kıskanç) olarak vasıflandıran ve İblis’e teşbih eden şair, ömrünün kısa olması ve iki cihanda hiçbir muradına ermemesi yönünde beddualarda bulunur:

Ruķebā hayf ittifāk itmiş

Ħaberüm yogiken nifāk itmiş (67)

İçlerinden o demde bir bi-dîn

Yogiken beynümüzde kibr ile kîn (68)

Yir içerken anıñla şām u seher

Baña dirken peder ben aña püser (69)

Sebeb oldı firāk-ı cānuma

Dil ü cānumda dāğ-ı Ħicrāna (70)

O melekden beni ayırdı Ħasūd

Ola İblis-i ğül-veş merdūd (71)

‘Ömri nākış ğamı ziyād olsun

İki ‘ālemde nā-murād olsun (72)

Şair, sonunda sevgilisinden ayrı düşmüş, ayrılık derdi canına işlemiştir. Bu dert, şairi toplum içinde gülünecek bir hâle getirmiş, gözleri kanlı yaşlar dökmektedir. O derece ki şair, sevgilisinin yüzünü suyun aksinde veya rüyasında görebilmeyi arzu etmektedir. Âşık ne yapacağını bilememekte, garip ve çaresiz kalmıştır:

Yārdan ‘āķıbet cüdā düşdüm

Derd-i Ħicrāna mübtelā düşdüm (73)

Cānuma geçdi firqat-i cānān
Bağrumı yaqdı āteş-i hicrān (74)

Derd-i devri esīr-i künc itdi
Beni ‘ālemlere gülünc itdi (75)

Ḥasretiyle gözüm döker qan yaş
Görmeyeydüm bu demleri ey kāş (76)

‘Aksine kā’il oldum āb içre
Yāri görsem n’olaydı ḥ’āb içre (77)

Bilmezem n’eyleyem nice ideyüm
Nereye başumı alup gideyüm (80)

Bu çaresizlik içinde âşık gam köşesinde ağlamakta, hasret ateşi göğsünü dağlamaktadır. Âşığın bu durumundan haberdar olan bir sırdaşı, sohbet arkadaşı, yalnızlık köşesinde gam ve kederini paylaştığı bir dostu vardır. Arkadaşı, âşığın bu hâlini gider sevgilisine arz eder. Âşığın kendisine can u gönülden bağlı olduğunu, uygun görürse tekrar lutfuna mazhar olmasını beyan eder. Ayrıca sevgilisinden insafılı davranıp âşığa merhamet etmesini talep eder:

Künc-i ğamda demādem ağlar iken
Nār-ı ḥaşretle sīne dağlar iken (82)

Var idi bir ḥabīr-i aḥvālüm
Aña ma‘lüm idi benüm ḥālüm (83)

Mahrem-i rāz u yār-ı ğārum idi
Kūşe-i ğamda ğam-ğüsārum idi (84)

Varup aḥvālümü dimiş yāre
O cefā-cūya ol sitemkāre (85)

Cān u dilden muḥibb-i şādıkdur
Mazhar-ı luṭfuñ olsa lāyıkdur (87)

Şadme-i āhı ‘ālemi yıkdı
Nālesi çağ feleklere çıkdı (88)

Saňa inşāf virsün Allāhum
Ġarazuñ cevır ise yeter şāhum (89)

Sevgili, âşığın arkadaşını dinler ve alnını buruşturarak “kendisine sadık bir köleyim” diyen âşığın bir daha kendisini anmamasını ister; kulu olsa da onu serbest bıraktığını, âşığa da aynen böyle söylemesini ifade eder. Sevgili naz ve işvesine devam etmiş; eziyet maksadıyla çok kelâm söylemiştir. En sonunda âşığa selam ederek arkadaşını göndermiştir:

Güş idüp sözlerin şūret-i çin
Gösterüp nāzikāne çin-i cebin (90)

İtmesün ‘āşıkum diyü beni yād
Kulum olursa eyledüm āzād (92)

Böyle söyle dimiş o hem-rāza
Başlamış nice şive vü nāza (93)

Gāh nāz u gehī niyāz olmuş
Arada çok niyāz u nāz olmuş (94)

Kaşd-ı cevriyle çok kelām itmiş
Āhirinde velī selām itmiş (95)

Arkadaşı bu haberle âşığın yanına gelir, dertli gönlünü neşelendirmek ister. Kırılan kalbini yine eskisi gibi şād etmek ve ayrılık duygusunu artık gönlünden çıkarmasını söyler. Zira âşık perişan hâlde, acı çekmekte ve bu duruma son verme gayreti içerisinde:

Dimiş ol guşşa-mendi şād ideyüm
Yine vaşlımla ber-murād ideyüm (96)

Kalbini ğamdan eyleyüp āzād
İdeyüm hātır-ı hāzini şād (97)

Nicedür ol ğarībūñ ħālī

‘ Aceb ol derd-mendūñ aĥvālī (98)

İntizārı irişdi pāyāna

Eylesün el-vedā‘ hicrāna (99)

Âşık, arkadaşından müjdeyi alır ve sevgilisi için iyi dileklerde bulunmak ister. Âşık, sevgilisinin boyunun servi gibi yüksek; ömrünün saçları gibi uzun olmasını diler. Sevgilinin lutfuna tekrar mazhar olan âşık, bu şevk ile bir de gazel terennüm eder:

Bu haberle o dilber-i şannāz

Eylemiş bendesin yine mümtāz (100)

Ķāmeti serv-i ser-efrāz olsun

‘ Ömri zülfi gibi dırāz olsun (101)

Luţf-ı yāre olunca erzānī

Eyledüm şevķile ğazel-ĥānī (102)

Ķazel

Ķözlerüm yaşını sil Aĥmed Muĥammed ‘ aşķına

Ķadrümi bir kerre bil Aĥmed Muĥammed ‘ aşķına

Bāde-i āl olmasun ruĥsāruña reng-i ĥayā

Kendüñi itme ĥacil Aĥmed Muĥammed ‘ aşķına

Serv-i dāmen-ĥīde ol seyl-i ‘ alāyıkdan ĥazer

Cüy-ı şāfi-veş çekil Aĥmed Muĥammed ‘ aşķına

El-ĥazer şemşīr-i cān-te ‘ şīr-i āhumdan benüm

Ķayr bezminden kesil Aĥmed Muĥammed ‘ aşķına

Olmasun ālüde-i ĥirk-āb-ı töhmet dāmenüñ

Pāk-rü ol muttaşıl Aĥmed Muĥammed ‘ aşķına

Maḥfil-i vaşlunda yansun tünd-bād-ı hecr ile

Sönmesün kandil-i dil Aḥmed Muḥammed ‘aşkına

Merḥamet eyle Nazîm-i zâra aḥvâl-i dilin

Söylemek lâzım degil Aḥmed Muḥammed ‘aşkına (103-109)

Edebiyatta aşk, sevgi, güzellik, kavuşma vs. imajlar için Kâ’be adı çokça anılır. Özellikle tenasüp yoluyla çok kullanılır. Sevgilinin yüzü ve mahallesi Kâ’be’ye benzetilir. Âşık orada dolaşmakla Kâ’be’yi tavaf etmiş olur.³⁵ Şair Nazîm de bu duygular içinde sevgilisine tekrar kavuşmak için onun mahallesine (Kâ’be) gitmek ve onu görmek ister. Sevgilisinin mahallesine su gibi akan şair, onu bulma gayretindedir. Şair, sevdiğinin mahallesinin nerede olduğunu bir rubâî ile bildirmekte; böylece onun Aynalı Çeşme’de oturduğunu ima etmektedir:

Kâ’be-i kūy-ı yâre ṭâlib idüm

Görmege ol maḥâmı râğıb idüm (110)

Cüy-veş sū-be-sū revân oldum

Cüst ü cū eyleyüp anı buldum (111)

Nerede oldığın maḥalle-i yâr

Bu rubâ’îyle eyledüm iş’âr (112)

Rubâ’î

Ḥayretde iken firâkla dide-i cân

‘Arz itdi yine ‘izâr-ı pâkin cânân

‘Aks eyleyeli cemâli ‘aynile Nazîm

Âyîneli Çeşme oldı çeşm-i giryân (113-114)

Sevgilinin mahallesine erişen şair, burada ona medhiyeler dizmektedir. Şair, vecd hâli içinde kendinden geçmiştir. Sevgili, âşığın nazarında arzularının akşamı, dolunayı; saadet sabahının parlayan güneşidir. Cennet içerisinde boyu Tûbâ, yürüyüşü ise Sidre ağacı gibidir. Dudakları cennet bağının kevseri, yanakları parlak bir gül, yine boyu gönül bağının fidanıdır. Âşık, sevgilisinden kendisini kavuşma şarabıyla mest edip keder sarhoşunu ayılmasını ister.

³⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 245.

Çünkü şairi, aşka rüsva eden ve aşk kadehine düşüren yine sevgilidir. Sevgilisiz, âşığın gözüne uyku girmemekte; seven insanın da hasret acısı çekerken nasıl uyuduğuna da şaşırılmaktadır. Can u gönülden, bütün samimiyeti ile kendisine hitap eden âşık, riyasız olarak sevgilisinin sadık bir kölesidir:

Ey meh-i bedr-i şām-ı âmālüm
Mihr-i raḥşān-ı şubḥ-ı iḳbālüm (115)

Ey behişt-i melāḥat içre müdām
Ḳadi Ṭübā-ḳıyām u Sidre-ḥırām (116)

Ey cinān-ı cemāle ḥūr-ı sirişt
Lebi Keṣser-nümün-ı bāğ-ı behişt (117)

Ruḥlaruñ verd-i bî-ḥazānumdur
Ḳāmetüñ naḥl-i bāğ-ı cānumdur (118)

Bāde-i vuşlatuñla mest eyle
Bu ḥumār-ı ḡamı şikest eyle (121)

Beni rüsvā-yı ‘aşḳ iden sensün
Mest-i şaḥbā-yı ‘aşḳ iden sensün (123)

Çeşmüme sensiz oldı ḥ’āb ḥarām
‘Acebā li’l-muḥibbi keyfe yenām³⁶(130)

Cān u dilden Nazım-i ‘āşıḳuñam
Bî-riyā bir muḥibb-i şādıḳuñam (132)

Âşık, sevgilinin verdiği bunca cevri ü cefanın sebebini merak eder. Suçunu öğrenmek ve ondan bin utanç içinde özür dilemek ister. Sevgilisinin kendisini affetmesini ve ona eskisi gibi âşık olduğunu söylemeyi diler. Çünkü bu gönül onu sevmekle kâfir olmamıştır ya... Ayrıca kin ve nefret tutan kişilerin kalbinde din duygusu olmaz. İnanan insanın kalbinde de kibir ve kin

³⁶ Seven nasıl uyur şaşarım!

gibi olumsuz huylar bulunmaz. Âşık, sevgilisinden suçunu bağışlamasını -eğer bir suç işlemişse- neticede kul olanın da suç işleyebileceğini bütün samimi duyguları ile dile getirmektedir:

Baňa bildür günāhumı bileyüm
‘Özrümi biñ hicāb ile diyeyüm (137)

Bu günēh besdür ol dil-figāre
Ki saña ‘āşıkum diye yāre (139)

Ey büt-i deyr-i ‘işve el-ḥāşıl
Seni sevdiyse kāfir olmadı dil (140)

Ehl-i buğz u ğarazda dīn olmaz
Ḳalb-i mü’minde kibr ü kīn olmaz (141)

N’ola ‘afv eyleseñ benüm günēhüm
Ḳul ḥaṭāsız olur mı pādişehüm (142)

Âşık aslında kendisine iftira atıldığını, bu iftira karşısında güzeller şahının kendisini affetmesi gerektiğini söyler. Çünkü sevgili, rakiplerin sözüne itimat etmiş; âşığının yüzüne dahi bakmamıştır. Bundan dolayı âşık, sevgilinin sohbetinden hep mahrum kalmış; kendisine mazlum, sevgilisine de zalim sıfatını uygun görmüştür:

Saňa lāyık mı ey şeh-i ḥübān
Ḥaşm-ı dūn eyleye baňa bühtān (143)

İ‘timād eyleyüp anuñ sözine
Bağmaz olduñ bu bendenüñ yüzine(144)

Şoḥbetüñden senüñ olam maḥrüm
Saňa zālīm dine baňa maẓlüm (145)

Âşık, eserinin hâtime bölümünde Hz. Peygamber’in mübarek ruhuna salât u selâm getirir. Şair, bu mahallede sevgilisini görmüş; eli ve eteğine yüzünü sürmüştür. Sonunda ise düşmanları âşığı sevgilisinden ayırmıştır. Fakat şair muradına erememiş biri olarak, doğru ve

yalanların ortaya çıkmasıyla da son derece mutludur. O nifak ehlinin yüzü kara, kendisinin ise alını açık, yüzü pakdır. Düşmanlarının hâli mahv olmuş, talihleri ise tersine dönmüştür:

Beni senden ayırmış idi ' adū
Başına geldi āhîr ey meh-rū (153)

Nice dem gerçi nā-murād oldum
Şıdķ u kızbüm bilindi şād oldum (154)

Oldılar rû-siyāh ehl-i nifāk
Oldı alnum açık benüm yüzüm aķ (155)

Hāl-i haşm-ı denī tebāh oldı
Bahtı ber-geşte kārı āh oldı (156)

Yine hâtîme bölümünde şair, bozguncu rakiplerin kendi ettiklerini bulduklarını, beter bir hâle geldiklerini ifade etmektedir. Âşık, kendisine yapılan kötülüklerin müsebbibini de tanımış, rakibin kendi kazdığı kuyuya kendisinin düştüğünü ifade etmiştir. Şair söz konusu hikâyesinin ismini *Dâstân-ı Heçr ü Vişâl* koymuş, insanların okuması ve birbirleriyle hâlleşmeleri için de eserin bir vesile aracı olduğunu kaydetmiştir:

Baña Hāķ ' āķıbet o nā-merdı
Nice istersem öyle gösterdi (158)

Yolına geldi uğradı āha
Kendüsi düşdi kaçduğı çāha (159)

' Āleme haşb ü hāl olup bu maķāl
Didiler Dâstân-ı Heçr ü Vişāl (160)

Sonuç

Nazım Yahya'nın kaleme aldığı *Dâstân-ı Heçr ü Vişâl*, şairin 1668 tarihinde tamamladığı birinci divanında yer almaktadır. 160 beyitten meydana gelen mesnevi, âşıkâne konulu bir sergüzeştir. Eser, genel manada üç ana (giriş-asıl konunun işlendiği bölüm-hâtîme) bölümden meydana gelmekte; klâsik mesnevi hususiyetlerini (tevhid-münâcât-na't-sebeb-i

te'lif, âgâz-ı dâstân-hâtîme) içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca şair metin içinde bir gazel ve rubaîye yer vererek; tekdüzelîği kırmak, üslûba akıcılık ve heyecan kazandırmak istemiştir.

Dâstân-ı Hecr ü Visâl aşk temalı bir mesnevidir. Konusunu âşık ile sevgilinin arasındaki hikâyeden alır. Birbirlerine derin ve samimi bir muhabbet duyan iki âşık, aşkın verdiği neşe ile mutlu bir hayat sürmekte iken rakiplerin türlü oyunları neticesinde araları bozulmuştur. Aralarının bozulması sonucu yaşanan hadiseler mesnevinin seyrini teşkil etmiş, tahkiyevî ve tasvirî anlatımın kattığı canlı ve renkli üslûp vesilesiyle edebî bir metin değerini kazanmıştır. Metinde sevgilinin âşığı affettiği veya onunla tekrar bir araya geldiğine dair herhangi bir kaydın da bulunmaması, eserin dikkat çeken bir başka yönüdür.

Hikâye, okura özne anlatıcının (ben anlatıcı) ağzından nakledilmiştir. Bu durumda âşığın asıl kimliği şairle birleşmiş, yaşananların Nazîm'in başından geçtiği anlaşılmıştır. Sade bir üslûpla kaleme alınan eser, yazıldığı dönemin başarılı mesnevileri arasında sayılabilir. Yer yer mahallî unsurların da görüldüğü eserde, dönemin dil zevki ve estetik anlayışı müşahede edilmektedir. Şairin yegâne eseri *Divan-ı Belâgat-unvân-ı Nazîm*'i incelenip, tahlile tabi tutulduğunda eserin edebiyat tarihi içindeki yerinin tespit edilmesinde önemli katkılar sağlayacağı da açıktır.

DÂSTÂN-I HİCR Ü VİŞÂL

fe'ilâtün / mefâ'ilün / fe'ilün

Ey mu'în u zâhîr olan Allah

Ācize dest-gîr olan Allah

1. Sen mu'în ü zâhîrüm ol yâ Rabb
Ācizem dest-gîrüm ol yâ Rabb
2. Şeref-i Hâzret-i Muḥammed için
Şaḥb u evlâd u âl-i Aḥmed için
3. O ḥabîbüñ cemâli ḥürmetine
Saña ḳurb u vişâli ḥürmetine
4. O Reşûlün çihâr-yâri için
Bezm-i ḥâşşında yâr-ı gârî için

5. Hâsan ile Hüseyn hürmetine
Veled ü vâlideyn hürmetine
6. Baña lutf it murâd u maqşûdum
Ey Kerîm ü Raḥîm ma' bûdum
7. Şâdmân it beni ḥabîbüm ile
Ḥastası oldığım ṭabîbüm ile
8. Cānı cānānuma mülākî kııl
Beni sermest anı sâķî kııl
9. Nâ' il eyle vişâl-i Aḥmedüme
Serv-i âzāduma sehî-ķadüme
10. Yine bir kez cemâlini göreyüm
Yüzümü ḥāk-i pâyiñe süreyüm
11. Gelsün âğüş-ı cāna cānānum
Yerine 'avdet eylesün cānum
12. Beni böyle ğarîb ü âvâre
Ḷomasun firķatiyle bî-çâre
13. Yoldadur çeşm-i ḥaşretüm yâ Rabb
Ḷalmanı şabra ṭâķatum Yâ Rabb
14. Bir zamân ben de bâğ-ı dünyâda
Her ṭaraf geşt iderdüm âzâde
15. Pây-ı 'aqlumda yoğidi ķaydum
Şâhbâzân-ı nâz idi şaydum
16. Şubḥum olmışdı gün gibi tâbân
Şebüm eylerdi meh-veşân raḥşân
17. Hûblar ṭâlib idi ülfetüme
Dilberân râğîb idi şoḥbetüme
18. Ḷanda bir ğonce ola bûlbûl idüm
Nağme-perdâz-ı meclis-i gül idüm

19. Leb-i dilber şunardı ma' cūnum
Hābbe-i hāl-i rūyı efyūnum
20. Germ-bāzār idüm şarāb gibi
Hāne-ber-düş idüm hābāb gibi
21. Dembedem mecma' -ı hüner-mendān
Baña olmışdı mekteb-i ' irfān
22. Hāşılı bī-niyāz idüm meşelā
Nāz-ı dehre iderdüm istiğnā
23. Bī-ğam-ı rūzgār idi nāmum
Kām-rāne geçerdı eyyāmum
24. Çarh yanumda berg-i tere idi
Gözüme āfitāb zerre idi
25. Nazarumda felek degildi kelek
' Aynuma gelmez idi hūr u melek
26. Cebel-i Kāf³⁷ idi hemān kef-i hās
Baña ' Ankā³⁸ gelürdi per-i meges
27. Ğamdan olmışdı cān u dil ' ārī
Germ idi zevk u şevk bāzārı
28. Pür-neşāt idi meclis-i şarabum
' İyd u Kādr olmuş idi rüz u şebüm
29. Meskenüm bāğ u rāğ idi evvel
Baña tağ üsti bāğ idi evvel
30. Çarh-ı kec-rev degildi nā-hemvār
Tāli' üm yāver idi bahtum yār

³⁷ “İptidai kültürlerden itibaren gelişim süreci izlenebilen bu motif İslâm kültüründe Kafdağı adıyla bilinir. Kur'an'da bir bilgi bulunmamasına rağmen tefsir, tarih ve edebiyat literatüründe bu konu genişçe işlenmiştir. Kafdağı'nın mahiyeti tartışmalıdır. Bazı rivayetlerde somut gerçekliği, coğrafi varlığı olan bir dağ, bazılarında soyut, mistik bir sembol olarak kabul edilmektedir.” bk. (Demirci, 2001, s. 144)

³⁸ “Ankâ, divan edebiyatının manzum ve mensur metinlerinde müsbet özellikleriyle zikredildiğinde renkli tüyleri ile bir cennet kuşudur. Kafdağı'nda yaşaması, yükseklerden uçması ve kolay avlanamayışı gibi özellikleri sebebiyle ulaşılması çok zor durumları ifade etmek için kullanılır.” bk. (Pala, 1991, s. 201)

31. 'Aş u 'işretde şād u hurrem iken
Bezm-i 'ālemde böyle bî-ğam iken
32. Nāgehān bir belāya duş oldum
Yem-i pür-cüş iken hamūş oldum
33. Dil-i zārı belāya uğratdum
Ne belāya kaçāya uğratdum
34. Şāh-ı 'aşka dil oldı dest-āvīz
Mihre güyā ki zerre-i nāçīz
35. Zerreden de haķīr iken dil-i zār
Tağlarca henüz guşşası var³⁹
36. Mülk-i cān ü dil oldı pür-teşvīr
Fitne-i 'aşk itdi şūr-pezīr
37. Sipeh-i 'aşka pāymāl oldum
Kevkeb-i mevkibiyle lāl oldum
38. Cāna kār itdi derd-i miḥnet-i 'aşk
Beni dem-beste kıldı heybet-i 'aşk
39. Āh ey derd-i 'aşk-ı 'ālem-gīr
Ki ider şīri gürbe gürbeyi şīr
40. Göñlüme derd-i 'aşk maḥremdür
Gözüme ḥūn-ı eşk hem-demdür
41. Derd-i dilberde derde düşdi tenüm
Düşmenüm düşmeye o derde benüm
42. Bir şeh-i ḥüsne mübtelā oldum
Dergeh-i 'aşkına gedā oldum
43. Mihr-i enver ḥacīl cemālinden
Māh şermende rüy-ı ālinden
44. Ğam-ı zülfiyle Leylī bir miskīn
Hecr-i la' liyle teşne-leb Şīrīn

³⁹ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

45. Lebi ‘ayniyle çeşme-i hayvân
Bir içim şudur ol şeh-i hûbân
46. Deheninde gören o dendânı
Şadefinde güher şanur anı
47. Sühanı tercümân-ı rûh-ı revân
Cân bağışlar ne söylese o zebân
48. Deheni çeşme-sâr-ı ‘âlem-i ğâyb
Mümiyânında kıl kadar yok ‘ayb
49. Zülfi sünbül haṭı benefşe-i ter
Lâle-ḥad gül-‘izâr u nesrîn-ber
50. Cebhesi mâh-ı bedr-i şâm-ı ümîd
‘Ârızî âfitâb-ı şubḥ-ı sa‘îd
51. Zekânı gūyiyâ çeh-i Zemzem⁴⁰
Kisve zülfi cemâli Beyt-i Harem
52. Ebruvânı keşîde iki kemân
Nâvek-i çeşmine hedef dil ü cân
53. Hâl-i müşğîni ḥabbetü’s-sevdâ
Ġayret-i âhuvân-ı Çîn⁴¹ ü Hıttâ⁴²
54. Kef-i desti ile o beş barmaq
Pençe-i âfitâbdur el-ḥaḳ
55. Ḳadi serv ü cinân-ı ḥüsn ü behâ
Sâ‘idi şâḥ-ı Sidre vü Tûbâ
56. Şem‘-i kâfûra nâz ider bedeni
Aña fânûs-ı ‘işve pîrecheni
57. Deyr-i ḥüsn-i melâḥat içre müdâm
Kâfir-i zülfi düşmen-i İslâm

⁴⁰ “Kâbe yakınlarında kuyudan çıkan, müslümanların büyük değer verdiği su.” *bk.* (Küçükbaşcı, 2013, s. 242)

⁴¹ “Edebiyatta Çin, resim sanatının merkezi olarak işlenir. Ayrıca Çin ülkesinde Türkler ve özellikle Hitâ, Hutem, Maçin diyarının halkıyla Çiğil güzellerinin de bulunuşu kelimeye geniş kullanım sahası sağlamıştır. Bu ilişkidir yola çıkılarak sevgilinin misk kokulu saçını anılır. Çünkü misk orada bulunur.” *bk.* (Pala, 2012, s. 103)

⁴² “Çin’in kuzeyi ile Türkistan topraklarına verilen ad. Hatâ ve Hutem şekilleriyle de kullanılan bu kelime özellikle ahu ve misk ile birlikte kullanılır.” *bk.* (Pala, 2012, s. 197)

58. Pîşesi nâz u ' işve-endîşe
Hem cefâkâr u hem vefâ-pîşe
59. Gerçi maḥbûb-ı şûḥ u şengüldür
Âşinâsı hezâr bir güldür
60. Çekilür yâr için ğam-ı aĝyâr
Ḥârsız gül bulunmaz ey dil-i zâr
61. Böyledür rûzgâruñ aḥvâli
Ki degil nûş nişden ḥâlî
62. Evvel eylerken iltifât baña
Ḥased eylerdi kâ'inât baña
63. Girye itsem teraḥḥum eylerdi
Her nigeḥde tebessüm eylerdi
64. Ḥüsn ile ḥulḳ ile olup meşhûr
Beni itmişdi luḫfina maĝrûr
65. Bilmiş iken o şûḥ-ı mekkârı
Cânumuñ câmı ' ömrümüñ varı
66. Ruḳebâ ḥayf ittifâḳ itmiş
Ḥaberüm yoĝiken nifâḳ itmiş
67. İçlerinden o demde bir bî-dîn
Yoĝiken beynümüzde kibr ile kîn
68. Yir içerken anıñla şâm u seḫer
Baña dirken peder ben aña püser
69. Sebeb oldı firâḳ-ı cānuma
Dil ü cānumda dâĝ-ı ḫicrâna
70. O melekden beni ayırdı ḫasûd
Ola İblîs-i ğül-veş merdûd
71. ' Ömri nâḳış ğamı ziyâd olsun
İki ' âlemde nâ-murâd olsun

72. Yârdan ‘âkıbet cüdâ düşdüm
Derd-i hicrâna mübtelâ düşdüm
73. Cānuma geçdi firkat-i cānān
Bağrımı yakdı âteş-i hicrân
74. Derd-i devri esîr-i künc itdi
Beni ‘âlemlere gülünc itdi
75. Hâsretiyle gözüm döker kıan yaş
Görmeydüm bu demleri ey kâş
76. ‘Aksine kâ’il oldum âb içre
Yâri görsem n’olaydı h̄‘âb içre
77. El-amân ey maḥabbet-i cānān
El-amân ey meşakḳat-i hicrân
78. Hâsret-i yâre gâyet olmaz mı
Bu firâka nihâyet olmaz mı
79. Bilmezem n’eyleyem nice ideyüm
Nereye başımı alup gideyüm
80. Nice günler ğarîb ü âvâre
Bî-dil ü bî-ḳarâr u bî-çâre
81. Künc-i ğamda demâdem ağlar iken
Nâr-ı hâsretle sîne dağlar iken
82. Var idi bir ḥabîr-i aḥvâlüm
Aña ma‘lüm idi benüm ḥâlüm
83. Maḥrem-i râz u yâr-ı ğârüm idi
Küşe-i ğamda ğam-ġüsârüm idi
84. Varup aḥvâlümi dimiş yâre
O cefâ-cüya ol sitemkâre
85. Saña bir mübtelâ selâm eyler
‘Arz-ı ḥâliyle iḥtirâm eyler
86. Cân u dilden muḥibb-i şâdıḳdur
Maḫhar-ı luṭfuñ olsa lâyıḳdur

87. Şadme-i âhı ' âlemi yıkdı
Nâlesi çaç feklere çıkdı
88. Saña inşâf virsün Allâhum
Ġarazuñ cevır ise yeter şâhum
89. Güş idüp sözlerin şüret-i çin
Gösterüp nâzikâne çin-i cebin
90. Dimiş aña tecâhülâne o dem
Baña ne virdi âlümüz bilsem
91. İtmesün ' aşıkum diyü beni yâd
Kulum olursa eyledüm âzâd
92. Böyle söyle dimiş o hem-râza
Başlamış nice şive vü nâza
93. Gâh nâz u gehî niyâz olmuş
Arada çok niyâz u nâz olmuş
94. Kaşd-ı cevriye çok kelâm itmiş
Âhîrinde velî selâm itmiş
95. Dimiş ol guşsa-mendi şâd ideyüm
Yine vaşlımla ber-murâd ideyüm
96. Kâlbini Ġamdan eyleyüp âzâd
İdeyüm hâtır-ı hazînini şâd
97. Nicedür ol Ġarîbüñ hâli⁴³
' Aceb ol derd-mendüñ ahvâli
98. İntizârı irişdi pâyâna
Eylesün el-vedâ' hicrâna
99. Bu haberle o dilber-i şannâz
Eylemiş bendesin yine mümtâz
100. Kâmeti serv-i ser-efrâz olsun
' Ömri zülfî gibi dirâz olsun

⁴³ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

101. Luṭf-ı yāre olunca erzānī
Eyledüm şevkıle ğazel-ḥ̣ānī
102. Gözlerüm yaşını sil Aḥmed Muḥammed ‘aşkına
Ḳadrūmi bir kerre bil Aḥmed Muḥammed ‘aşkına
103. Bāde-i āl olmasun ruḥsāruña reng-i ḥayā
Kendūñi itme ḥacil Aḥmed Muḥammed ‘aşkına
104. Serv-i dāmen-çide ol seyl-i ‘alāyıkdan ḥazer
Cūy-ı şāfī-veş çekil Aḥmed Muḥammed ‘aşkına
105. El-ḥazer şemşir-i cān-te ‘şir-i āhumdan benüm
Ġayr bezminden kesil Aḥmed Muḥammed ‘aşkına
106. Olmasun ālüde-i çirk-āb-ı töhmet dāmenüñ
Pāk-rū ol muttaşıl Aḥmed Muḥammed ‘aşkına
107. Maḥfil-i vaşlunda yansun tünd-bād-ı hecr ile
Sönmesün ḳandil-i dil Aḥmed Muḥammed ‘aşkına
108. Merḥamet eyle Naẓim-i zāra aḥvāl-i dilin
Söylemek lāzım degil Aḥmed Muḥammed ‘aşkına
109. Kā‘ be-i kūy-ı yāre ṭalib idüm
Görmege ol maḳāmı rāġib idüm
110. Cūy-veş sū-be-sū revān oldum
Cüst ü cū eyleyüp anı buldum
111. Nerede oldığın maḥalle-i yār
Bu rubā‘ iyle eyledüm iş‘ār
112. Ḥayretde iken firāḳla dāde-i cān
‘Arz itdi yine ‘izār-ı pākin cānān
113. ‘Aks eyleyeli cemāli ‘aynile Naẓim
Āyinelî Çeşme⁴⁴ oldı çeşm-i giryān
114. Ey meh-i bedr-i şām-ı āmālüm
Mīhr-i raḥşān-ı şubḥ-ı iḳbālüm

⁴⁴ Arif Nihat Asya (ö. 1975) da İstanbul Göksu’da bulunan söz konusu Âyinelî (Aynalı) Çeşme’yi kendisine geçmişini, geçmişteki günlerini hatırlatması vesilesiyle bir rubâisinde zikretmektedir. *bk.* (Asya, 1976, s. 178)

115. Ey behişt-i melâhât içre müdâm
 Çadı Tübâ⁴⁵-kıyâm u Sidre⁴⁶-hırâm
116. Ey cinân-ı cemâle hür-ı sirişt
 Lebi Kevşer⁴⁷-nümün-ı bâğ-ı behişt
117. Ruğlaruñ verd-i bî-hazânumdur
 Çâmetüñ nağl-i bâğ-ı cânımdur
118. Burc-ı bahtumda kevkebüm sensün
 Mîhr-i rûzum meh-i şebüm sensün
119. Gel gel ey bezm-i şevkıme sâkî
 Cândan var iken ramağ bâkî
120. Bâde-i vuşlatuñla mest eyle
 Bu humâr-ı gamı şikest eyle
121. Keyf-i câm-ı lebüñle cüş ideyüm
 Toluñı ‘aşıkâne nüş ideyüm
122. Beni rüsvâ-yı ‘aşğ iden sensün
 Mest-i şahbâ-yı ‘aşğ iden sensün
123. Çandasın çanda gel gözüm nûrı
 Cigerüm yağıdı âteş-i dūrî
124. Firçatüñ cânı derd-nâk itdi
 İntizâruñ dili helâk itdi
125. Şâdmân it beni çudümüñle
 Mağdem-i meymenet-lüzümüñla
126. Tağ tağa çavuşmasa meşelâ
 Çavuşur âdem âdeme cânâ

⁴⁵ “Tübâ müslüman milletlerin kültür, sanat ve edebiyatında kökü Hz. Peygamber’in makamı olan “vesîle” cennetinde dalları en üstten alta doğru bütün cennet tabakalarına ulaşacak şekilde tasavvur edilen ağaçtır.” *bk.* (Uzun, 2012, s. 318)

⁴⁶ “Tefsirlerdeki açıklamalar göz önüne alındığında sidre, Hz. Peygamber Allah’ın huzuruna varmadan önce Cennetü’l-me’vâda Cebaril’i yanında bıraktığı mübarek bir ağaçtır. Sidre aynı zamanda Cebrail’in makamıdır.” *bk.* (Uzun, 2009, s. 152)

⁴⁷ “Kevser, cennette bir ırmağın adıdır. Edebiyatımızda tatlı ve temiz, saf şarap manalarında kullanılmıştır.” *bk.* (Kurnaz, 2013, s. 257)

127. Nice bir firqatüñle zâr olayum
Nice bir zâr u bî-çarâr olayum
128. Beni kıldı nizâr o mûy miyân
Çılca kaldı tenümde hecr ile cân
129. Çeşmüme sensiz oldı h̄âb harâm
‘Acebâ li’l-muhibbi keyfe yenâm⁴⁸
130. Gözümüñ yaşına nigâh eyle
Bağrımuñ başına nigâh eyle
131. Cân u dilden Nazîm-i ‘âşıkunâm
Bî-riyâ bir muhibb-i şâdıkuñam
132. Mâ’ilüm çeşm-i ‘işve-bâzuña ben
Çâ’ilüm bir nigâh-ı nâzuña ben
133. Hâlüme çeşm-i ‘işve-bâzuñ için
Nazar eyle nigâh-ı nâzuñ için
134. Neyyir-i hüsn-i bî-mişâlün için
Mâh-ı tâbân gibi cemâlün için
135. Serv-i bâlâ gibi kıyâmuñ için
O şanavber-reviş hırâmuñ için
136. Baña bildür günâhumı bileyüm
‘Özrümi biñ hicâbile diyeyüm
137. Bilürüm ey civân-ı sîm-berüm
Cürmüm oldur hemân seni severüm
138. Bu güneş besdür ol dil-figâre
Ki saña ‘âşıkum diye yâre
139. Ey büt-i deyr-i ‘işve el-hâşıl
Seni sevdiyse kâfir olmadı dil
140. Ehl-i buğz u ğarazda dîn olmaz
Çalb-i mü’minde kibr ü kîn olmaz

⁴⁸ Seven nasıl uyur şaşarım!

141. N'ola 'afv eyleseñ benüm günühüm
Kul hañasız olur mı pâdişehüm
142. Saña lâyıķ mı ey şeh-i hübân
Hıaşm-ı dün eyleye baña bühtân
143. İ' timâd eyleyüp anuñ sözine
Baķmaz olduñ bu bendenüñ yüzine
144. Şoĥbetüñden senüñ olam maħrûm
Saña zâlim dine baña mazlûm
145. Yiter Aħmed bu cevriye ĥarekât
Rûĥ-ı pâk-i Muħammede şalavât
146. Ĥamdüli'llâh ki ey nazîr-i melek
Gözlerüm varımış seni görecek
147. Şükrüli'llâh cemâlünüñ gördüm
Dest ü dâmenüñe yüzüm sürdüm
148. Bulmuş idi kemâl-i zevķ-ı vişâl
Ėam-ı hicrâna da irişdi zevâl
149. Beni ref' itdi ĥâkden keremüñ
Yiridür başsa dîdeme ĥademüñ
150. Cilve-i nâzuña ĥumâş-ı niyâz
Olsun ey naĥl-i ' işve pây-endâz
151. Ben niyâz eyledükce nâz eyle
Gâg gâh eyle az az eyle
152. Beni senden ayırmış idi 'adû
Başına geldi âĥir ey meh-rû
153. Nice dem gerçi nâ-murâd oldum
Şıdķ u kizbüm bilindi şâd oldum
154. Oldılar rû-siyâh ehl-i nifâķ
Oldı alnum açık benüm yüzüm aķ

155. Hāl-i haşm-ı denî tebâh oldu
Bahtı ber-geşte kârı âh oldu
156. Baña itmişdi itdügin buldı
Şimdi benden o beş bed-ter oldu
157. Baña Hâk ‘ âkıbet o nâ-merdi
Nice istersem öyle gösterdi
158. Yolına geldi uğradı âha
Kendüsi düşdi kazduğı çâha
159. ‘ Âleme hasb ü hâl olup bu maķâl
Didiler Dâstân-ı Hecr ü Vişâl

Kaynaklar

- Aktaş, Ş. (2015). *Anlatma esasına bağlı edebî metinlerin tahlili*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Aktaş, Ş. (2005). *Roman sanatı ve roman incelemesine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akün, Ö. F. (2013). *Divan edebiyatı*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Arslan, M. (2007). Türk edebiyatı’nda hamse, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(9).
- Asya, A. N. (1976), *Rubâiyyât-ı Ârif-I*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Ateş, A. (1971). Mesnevi. *İslâm ansiklopedisi C 8*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Ayan, H. (1979). Divan edebiyatında hamseler. *AÜ Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi (Ahmed Caferoğlu Özel Sayısı)*.
- Ayan, H. (2011). *Leylâ vü Mecnûn*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Behar, C. (2010). *Şeyhülislâm’ın müziği 18. yüzyılda Osmanlı/Türk musikisi ve Şeyhülislâm Es’ad Efendi’nin Atrabü’l-Âsâr’i*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tâhir (2009). *Osmanlı Müellifleri I-II-III*. (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı). Ankara: Bizim Büro Yayınevi.
- Çağlıışlek, A. (1991). *Yahya Nazîm Divanı II (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çapan, P. (2005). *Tezkire-i Safâyî*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.

- Çelebioğlu, Â. (1999). *Türk edebiyatında mesnevi [XV. Yüzyıla Kadar]*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çetin, N. (2009). *Roman çözümleme yöntemi*. Ankara: Öncü Kitap.
- Demirci, K. (2001). *Kafdağı. DİA C. 24*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Dilçin, C. (1991). Fuzulî'nin bir gazelinin şerhi ve yapısal yönden incelenmesi. *Türkoloji Dergisi. C. 9, S. 1.*
- Doğan, NUR M. (2002). *Hüsn ü aşk*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Eliaçık, M. (2005). Edebiyat tarihimize ışık tutan bir eser: Atâ Tarihinin 4-5. Ciltleri. *İlmî Araştırmalar*, 20.
- Ertürk, Ş. K. (1996). *Yahya Nazım Divanı V (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gümüş, N. (1992). *Yahya Nazım Divanı I (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnce, A. (2005). *Tezkiretü 'ş-Şuarâ Sâlim Efendi*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- İpekten, H. (2010). *Nazım şekilleri ve aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kam, R. F. (1933). *Bestegâr Şair Nazım*. İstanbul: Hilâl Matbaası.
- Kartal, A. (2013). *Doğu'nun uzun hikâyesi Türk edebiyatında mesnevi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Kurban, A. (1992). *Yahya Nazım Divanı IV (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurnaz, C. (2013). *Ahmet Talat Onay, açıklamalı divan şiiri sözlüğü*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Kutlar Oğuz, F. S. (2014). Mehmed Nebî Bey ve Hicr ü Visâl'i. *Turkish Studies*, 9(12).
- Küçükbaşcı, M. S. (2013). *Zemzem. DİA C 44*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Onur, N. (1991). *Hamdi, Yûsuf u Züleyhâ*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özalp, N. (1986). *Türk müzikîsi tarihi*. Ankara: MEB Yayınları.
- Pala, İ. (1991). *Ankâ (Edebiyat). DİA C 3*, İstanbul: TDV Yayınları.

- Pala, İ. (2012). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Selçuk, B. (2008). Divan şiirindeki ses ve ahenkle ilgili sanatlara genel bir bakış. *Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Adıyaman.
- Şentürk, A. A. (2002). *XVI. asra kadar Anadolu sahası mesnevilerinde edebî tasvirler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Şimşek, M. (2007). *Yahya Nazîm Divanı III (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin, M. (2007). *Roman sanatı*. Ankara: Hece Yayınları.
- Uzun, M. (1991). Aşk (Edebiyat, Kültür ve Sanat). *DİA C 4*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Uzun, M. (2009). Sidretü'l-müntehâ (Edebiyat). *DİA C 37*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Uzun, M. (2012). Tûbâ (Kültür ve Edebiyat). *DİA C 41*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Uzun, M.-ÖZCAN, N. (2006). Nazîm. *DİA C 32*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Ünver, İ. (1986). Mesnevi. *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, 415-416-417/Temmuz-Ağustos-Eylül, Ankara.
- Yahya Nazîm (1257). *Divan-ı Belâgat-unvân-ı Nazîm*. İstanbul: Takvîm-i Vakâyi' Matbaası.
- Yazıcı, T. ve Kurnaz, C. (1997). Hamse. *DİA C. 15*, İstanbul: TDV Yayınları.

ZİYA'YA MEKTUPLAR'DA ŞİİR VE MUSİKİ**Tülin ARSEVEN*****Öz**

Cahit Sıtkı Tarancı (1910-1956) ve Ziya Osman Saba (1910-1957), gerek şiirleri gerekse edebiyat üzerine görüşleri ile Türk şiirine yön vermiş olan önemli iki şairimizdir. İki şairin lise yıllarında başlayan dostlukları ölümlerine dek sürmüştür, bu dostluğu besleyen ana damarlardan biri de şiir olmuştur. Hayatın getirdiği askerlik, yurt dışında eğitim vb. gibi birtakım durumlara bağlı olarak ayrı kaldıkları dönemlerde bile birbirlerinden kopmamışlardır. Türk şiir sanatı her zaman ikisinin de gündeminde önemli bir yer tutmuştur. Öyle ki, birbirlerine yazdıkları mektuplarda bile ağırlıklı olarak ana konunun Türk şiiri olduğu görülmektedir. Bu mektuplarda şiirin ne olduğu, ne olması gerektiği meselesini uzun uzadıya tartışmaktadırlar. Ziya Osman Saba, Cahit Sıtkı Tarancı'nın yazdığı mektupları saklamıştır. Muhtelif zamanlarda yazılan bu mektuplar, *Ziya'ya Mektuplar* başlığı ile kitap hâline getirilmiştir. Ancak aynı durum ne yazık ki, Ziya Osman Saba'nın yazdığı mektuplar için söz konusu değildir.

Bu nedenle bu çalışmada *Ziya'ya Mektuplar*'dan hareketle yalnızca Cahit Sıtkı Tarancı'nın mektuplarında şiir sanatı üzerine ileri sürdüğü görüşler ele alınmıştır. Cahit Sıtkı'ya göre bir şiirde konu değil, söyleyiş önemlidir. Şiiri tatlı bir bela, ilk göz ağrısı, ilk ve son aşk, mutluluk sözcükleriyle tanımlayan Cahit Sıtkı Tarancı için şiir, hayattaki en önemli iştir. Ona göre her durum, her zorluk karşısında şiire sığınmak gerekir. Bu çalışma ile şairin gözünden hayattaki bu en önemli işe dair düşünceleri beş alt başlık halinde incelenmiş, Cahit Sıtkı Tarancı'nın şiir sanatına ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ziya Osman Saba, Cahit Sıtkı Tarancı, şiir, Ziya'ya Mektuplar.

POETRY AND MUSIC AT LETTERS TO ZİYA**Abstract**

Cahit Sıtkı Tarancı (1910-1956) and Ziya Osman Saba (1910-1957) are our two distinguished poets who gave trend to both Turkish literature and poetry with their views. Two poets' friendship beginning in high school lasted until the death of them and poet was one of the arteries fostering the friendship between them. Even when they were apart from each other in such cases as military, overseas training and etc, they did not fell apart. Turkish poetry has always kept an important place on their agenda. So, it is seen that Turkish poetry was the main issue in their letters written to each other. They discussed the topic, what the poetry is and what the poetry must be, in these letters at length. Ziya Osman Saba hid the letters written by Cahit Sıtkı Tarancı. These letters which are written at various times have become a book with a title "Letters to Ziya". However the same situation for the letters written by Ziya Osman Saba is out of question.

In this study, therefore, from "Letters to Ziya" forth, only the opinions put forward on poetry art in the letters of Cahit Sıtkı Tarancı were discussed.

* Prof. Dr.; Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, tarseven@akdeniz.edu.tr.

According to Cahit Sıtkı Tarancı, the issue is not but utterance is important in a poem. Cahit Sıtkı Tarancı describing poetry with such phrases as a sweet trouble, firstborn, first and last love and happiness sees poetry as the most important job in life. According to him, in any case or challenge, you need to take refuge behind poetry. With this study, the ideas of poet with regard to this most important job in life have been examined in five sub-headings and shed light into Cahit Sıtkı Tarancı's poetry.

Keywords: Ziya Osman Saba, Cahit Sıtkı Tarancı, poem, Letters to Ziya.

Cahit Sıtkı Tarancı'nın (1910-1956) Ziya Osman Saba'ya (1910-1957) 26.6.1930 ile 24.10.1946 tarihleri arasında muhtelif zamanlarda yazmış olduğu 57 mektup, *Ziya'ya Mektuplar* adı altında yayımlanmıştır.¹ Cahit Sıtkı Tarancı'nın Ziya Osman Saba'ya yazdığı bu mektuplar iki dostun mektuplaşmasının ötesinde bir poetika niteliğindedir. Anlaşılmaktadır ki, birbirleri ile çok iyi dost olan iki şairin mektuplarının öncelikli konusu şiirdir. Cahit Sıtkı Tarancı, şiir ve şiir sanatı üzerine görüşlerini bu mektuplarda dile getirir. Birkaç ana başlık altında toplanabilecek olan bu görüşler şunlardır:

I. Şiir Üzerine Görüşleri

Cahit Sıtkı için şiir hayattaki en önemli işidir. Dışişleri Bakanlığının sınavını kazanamadığı için Emlak ve Eytam Bankası'ndaki işine devam etmek zorunda kalan Ziya Osman Saba'yı teselli ederken "...Niçin o işi hor görmeli? Nasılsa *secondaire* (ikinci derecede) bir iştir, o veya ötekisi, arada fark mı var sanıyorsun? Senin bence asıl işin şiir yazmaktır. Onu yaptıktan sonra gerisi propose'dan (nesir) başka bir şey değildir." der (*Ziya'ya Mektuplar*, s. 55). O, şiirde güzellik arar. "Biz 'güzel'i arayan adamlarız." diyerek şiirdeki gayesini açıklar (s. 103). Şiirde güzellikten başka bir gaye güdülmesi keyfiyetini tuhaf bulur (s. 118). "Çocukluk" şiirinde geçen horoz şekeri tamlamasının eleştirilmesi üzerine realitede çirkin olan şeylerin sanatta güzel olabileceği; güzel bir yapıda harç olarak, taş olarak, tahta olarak kullanılabilceği apaçık bir gerçektir, der. Gerçekte otuz yaşında bir adamın elinde horoz şekeri, çember çevirmesini sadece çirkin değil, aynı zamanda komik de bulduğunu söyler. Hep güzel malzemelerle güzel yapılar inşa etmeye kalkışılmadığını, alelâde tuğla ile harikulâde binalar inşa edildiğini belirtir. Bu noktada şiirde kelimelerin "şiirli ve şiirsiz" şeklinde ayrılmasına da karşı çıkar (s. 111, 112). Ona göre şiir bir dil ve kelime işidir. Duygular, fikirler, buluşlar sonra gelir. Yahya Kemal bu gerçeği anlamıştır, fakat gücü yetmediği için sesle yetinmeye mecbur kalmıştır (s. 104).

¹ bk. Tarancı, C. S. (2001). *Ziya'ya Mektuplar*. 2. Basım. İstanbul: Varlık Yayınları.

Cahit Sıtkı her durum, her zorluk karşısında şiire sığınmak gerektiğini söyler. Babasının ölümü üzerine Ziya Osman'ı teselli ederken, ondan babası için ölüme dair güzel bir şiir yazmasını ister. Ancak bu şekilde, ona rahmet okuyabileceğini ve babasına karşı bütün vazifesini yapmış olacağını belirtir (s. 85). Şiir bir anlamda dua, şiir yazmak da evladın babasına son görevini yerine getirmesi olarak algılanır. Şiir konusundaki görüşlerini şöyle dile getirir: “Şiir, bu tatlı bela, bu ilk gözağrımız, ilk ve son aşkımız, bu teneffüs saadetimiz, bu şehvetli kalp çarpıntımız, ona vardığımız nispette çok yaşamış, tatmış, kâm almış olacağız. Şiir! Şiir! Şiir! Şiir! Şiir! Şiir, fikrisabitimiz olmalı, bizi tımarhanelik edebilmelidir.” (s. 123) Yaşama dair tavsiyelerde bulunurken bile şiirden hareket eder.² Hayatın çok büyük haksızlık ettiğini düşündüğü Ziya Osman'a “Felek her türlü esbab-ı cefasın toplansın gelsin, / Dönersem kahbeyim sanat³ yolunda bir azimetten.” beytini benimsemesini önerir (s. 82).

Cahit Sıtkı şiiri, üstüne gül koklanmayacak, yar sevilmecek kıskanç bir sevgiliye benzetir (s. 144). O, benim sevgilim, diyecek kadar şiire düşkündür (s. 105). Şiirin ikinci plana atılmasına da karşı çıkar (s. 176). Bir mektubunda şiir, kendine rağmen, istediği şekilde saltanat sürüyor, ben de onun emir kullarından biriyim, der (s. 177). O, şiire dört elle, olanca kuvvet ve aşkla sarılmak gerektiği düşüncesindedir. Şiirin insanoğlunun ruhundaki her suale bülbül sesiyle acı veya tatlı, yanık veya şen cevap verebilecek bir kudrette -yeter ki o tele dokunmak, ondan istenilen nağmeyi çıkarmak nasıl olur bilinsin- olduğuna inanır (s. 186). Ona göre şiir bir “correspondance”lar (karşılıklı uymalar) nağmesidir ve her şiir bireyi, nağmesi sayesinde yeni bir güzelliğe ağâh etmelidir. Bu noktalar göz önünde bulundurularak, çalışmalar bu gayeler etrafında yoğunlaştırılmalıdır. Şiir şairin bilinçaltında ihtizaz ettirdiği seslere ve nağmelere bağlı bir şeydir. Bu nedenle şiirin nerede biteceği ancak şiirin kendisinden öğrenebilir. Serbest nazımla yazmanın kazandırdığı ilk esaslı ganimet, Türkçe’yi sıkıntısız tasarruf etmeye başlamış olma keyfiyetidir. Bu keyfiyetten sonra ise, kelimeleri hüsn-i intihap, söyleyişte şahsilik ve tamamlık, nihayet bütün bunların neticesi olan ‘bütün’ mimarlığı gelir. Bu aşamaların mümkün olduğunca çabuk geçilmesi şairin lehinedir (s. 161). Şiirin nasıl yazıldığından öte şiire, mısraya, nağmeye bakmak gerekir. Şiirde kendisinin göz ettiği esasın da bu olduğunu söyler (s. 174).

² Benzer olarak şiire dair izahlarında da hayat içinden örnekler vermektedir. A. Cüneyt İssı, bu konuda şöyle demektedir: “Ziya'ya Mektuplar adlı kitapta yer alan mektuplarda, şiir söz konusu olduğunda birden ciddileşen, hatta şiiri her şeyin önüne koyan Tarancı, çok önem verdiği şiirin yüzyıllardır tartışılan kimi meselelerini, gündelik hayattan çeşitli örnekler vererek açıklar. Şiirin istekleri, istemedikleri; kısacası mizacı ile hayatın herhangi bir sahası arasında paralellikler kuran bu düşünme biçimi, aslında, iyi şiirin sıradan hayat faaliyetler gibi doğal olması gerektiğine vurgu yapar” (İssı, 2013, s. 64).

³ “Hürriyet Kasidesi”nden aldığı bu beyitte “millet” kelimesini sanat olarak değiştirmiştir.

Cahit Sıtkı'ya göre yazı yazmak bir atmosfer meselesidir. Diyarbakır'ı bir şehir, bir mekân olarak yazı yazmak için elverişli bulmazken, İstanbul ve Ankara'da yaşayanlara gıpta eder (s. 83). Benzer bir ilgiyi mevsimler ile de kurar. Baharın gelmesiyle Nisan ayında epey şiir yazacağını umduğunu belirtir (s. 120). Onun şiirde aradığı bir başka unsur ise şairin poetik ve estetik dikkati ve titizliğinin samimiyeti ve gayreti ile atbaşı gitmesidir (s. 124). Cahit Sıtkı, şair kadar okurda da bir meziyet aramaktadır. Şiirin az sayıda kişi tarafından anlaşılmasını da herkesin iyi şiir okuru olmamasına bağlar. Ona göre şair, okuru güzel bir odada dolaştırırken, pencereyi işaret ettiğinde okurun o pencerenin perdesini açmasını, dışarıdaki manzaranın letafetini görmesini, bilmesini bekler. Şair, akşam karanlığında masanın üstündeki lambayı mı gösteriyor, okur o lambayı yakıp duvarlardaki, tavandaki süslemeleri seçebilmelidir. Okur bu meziyetlere sahip olmalı ki şair ile okur arasında bir kucaklaşma olabilsin, der (s. 140).

Cahit Sıtkı şiirde konuyu değil, söyleyişi esas alır. Onun şiir anlayışının temelini ses ve söyleyiş oluşturur. Ona göre bir şiirde konu değil, söyleyiş yani ne anlatıldığı değil, nasıl anlatıldığı önemlidir. Şairin önemli ve büyük şeyler söylemek sevdasına kapılıp "söyleyiş"i ihmal etmesini istemez. Bir şiir okunduğunda -hayata veya ölüme, vuslata veya hüsrana, her neye dair olursa olsun- her şeyden evvel okura haz vermelidir anlayışını savunur. "Ölümden Sonra" adlı şiirini örnek gösterir. O, bu şiirde ölümden, ölüm sonrasında, yokluktan pürüzsüz bir şekilde söz ettiğini, bu nedenle de bu şiiri yazarken haz duyduğunu ifade eder (s. 166, 167). Bu durumun ele aldığı konudan değil, söyleyişten kaynaklandığını vurgular. Kompozisyon, ifade ve eda ona göre şiirde güzelliği sağlayan unsurlardır. Şairi şair yapan da bunlardır. Brémond'un, bir mısradaki bir kelimenin yeri değiştirildiğinde şiirin büyüğü bozulur görüşü ile düşüncelerini desteklemeye çalışır (s. 137). Kendisinin şiirde fikirden ziyade sesler üzerinde çalıştığını söyler (s. 89). Ziya Osman Saba'ya da şiirde ses arayıcısı olması gerektiği tavsiyesinde bulunur (s.143). Ona göre şair şiirde bir çeşit takım komutanlığı yapmalıdır. Şair okuyucuya duyurmak istediği şeyleri ses halinde duyurmakla yükümlüdür (s. 148). Mektuplarında söyleyişten bu kadar çok söz etmesine açıklık getirir. O, şiirde istikbalin bu meziyetle kaim olduğu düşüncesindedir (s. 174). Şairin mesuliyeti ve şerefi sesle başlar, sesle biter; yoksa kelimenin tek başına manasından beklenen güzellik, nesir hudutları içine girer; şiir madeni, güzellik hazinesi, şairin Panthéon'u "ses"tir, der (s. 148). Şiir dilinde Türkçe'yi savunur. Karamanoğlu Mehmet Bey ile Çelebi Sultan Mehmet arasında geçtiği söylenen

konuşmaya⁴ gönderme yaparak “Bu can tende oldukça, Türkçe diliyle daha ne güzel, ne yeni, ne harikulâde şiirler yazacağız!” der ve ardından “Öyle yapalım ki Ziyacığım, Türkçe bizden hoşnut olsun. Gerisi kolaydır.” diye ekler (s. 92). Cahit Sıtkı, Türkçe'nin bütün ses imkânlarının yoklanmasından yanadır. Olan ile kanaat etmeyip hiç akla gelmeyecek şeylerin şiire girmesine şaşılmanması gerektiğini söyler. Ona göre şiir nihayetinde bir dil ve kelime işidir; duygular, fikirler, buluşlar, *vb.* sonra gelir (s. 104). Güzel bir şiirin nesini, neresini sevdiğimizi genellikle bilemeyiz yahut ifade edemeyiz, şiirin yalnız dil işi, kelime mimarisi olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir, der (s. 182). O, bütün şiirlerinde Türkçe'yi hoşnut ve şad edencesine söylemek peşindedir. Avrupa dönüşü yazdığı şiirlerinde kendi ifadesiyle “bu söyleyiş şehveti”nin göze çarpacak kadar aşikâr olduğunu belirtir. Şiir bir kelam sanatı olduğuna göre bu söyleyiş tarzı daha da aşikâr hâle gelecektir, demektedir. Fuzuli'den, Nedim'den bile daha güzel söylemeye çalışacağını öne sürer (s. 174). Ziya Osman Saba'ya -bir şair sıfatıyla- Türkçe yazdığını ve her şeyden evvel bu dili memnun etmeye mecbur olduğunu unutmaması gerektiğini söyler (s. 181). Şiirde kelimelerin nasıl kullanıldığı, kullanılması gerektiği meselesine de değinir. Düşüncelerini örneklerle destekleyen şaire göre, yağlı fazla kaçmış pilav nasıl lezzetini kaybederse mısradan da fazla kelime aynı neticeyi doğurup mısranın edasını çirkinleştirmekte, mısrayı mısralıktan çıkarmaktadır. Her kelime, hissesine düşen sesi, mana, tedai ve daha bir sürü vazifeleri ifa edemedi mi lüzumsuzdur; o mısradan yeri yoktur (s. 132).

Cahit Sıtkı, şiirde konu ayrımına da karşı çıkar. O, sanat eserinde güzelliğin söz edilen şeyden çok ondan nasıl bahsedildiği keyfiyetiyle alakalı olduğuna inandığı için şiirde konular ve temler arasında hiçbir “hiérarchie”ye taraftar değildir. Ona göre ölüm, aşk, Allah, vatan, dostluk, evlilik, sefahat, sefalet *vb.* konular arasında hiçbir fark yoktur. Hepsi de insanın duyduğu, yaşadığı, felaket veya saadetlerinin müsebbibi olan şeylerdir. Bu nedenle de “Mevzularınızı nasıl seçersiniz?” gibi bir soruya hiçbir zaman cevap vermek gereği duymadığını söyler. Bu noktada Valéry'nin şiirde konunun önemi yoktur, dediğini söyleyerek düşüncelerini destekler. Ayrıca bir hikâye veya roman yazar gibi şiir yazılmayacağını, şiirin nağme hâlinde geldiğini belirtir (s. 135). Ona göre su içerken hidrojenden söz etmek ne kadar tuhafsa, şiir okurken de mevzudan, temden söz etmek o derece gariptir. Bütün dünya edebiyatında pek çok şair yetiştiği halde, onun deyimiyle “cins şairlerin” azlığı, bu gerçeğin ne

⁴ Burada, isyan edip dağa çıkan Karamanoğlu Mehmet Bey'in Sultan Çelebi Mehmet'ten af dilerken başışlanması durumunda “Bu can bu tende durdukça (elini göğsüne koyarak) sadakatten ayrılmayacağım.” deyip, padişahın huzurundan ayrıldıktan sonra koynundan çıkardığı güvercini öldürüp Osmanlı ile düşmanlığının sürdüğünü söylemesi anlatısına gönderme söz konusudur.

yazık ki pek az kimse tarafından anlaşılmiş olmasındandır (s. 143). Ziya Osman Saba'nın çocukluk özlemini dile getirdiği bir şiirinden hareketle şiirde aradığının mevzu olmadığını bir kez daha belirtir. Her sanat eserinde olduğu gibi, her güzel şeyin imalinde tertip, tanzim, kompozisyon, terkip ve benzerinin kendisini ilgilendirdiğini söyler. O şiirde çıkan sesin lezzetine, güzelliğine baktığını; şiirin de bundan başka bir şey olmadığını öne sürer. Ziya Osman'ın bir şiirde ses kadar anlamın da düşünülmesi önerisine, zaten öyle olmuyor mu, şeklinde cevap verir. Zira ona göre sesin oluşumunda kelimelerin yalnız heceleri, telaffuzları değil, ifade ettikleri hisler, fikirler, hayaller ve dolayısıyla tedai kabiliyetleri de rol oynamaktadır. Şiirde anlamı sestten ayrı düşünmek rakıda üzümü rakının lezzetinden ayrı düşünmeye benzer. Çünkü konu, tem, anlam, bütün bunlar ses içerisinde -suda hidrojen ve oksijen gibi- görevlerini yapmış, işlerini bitirmiş bulunmaktadırlar. Su içerken hidrojenden bahsetmek ne kadar tuhafsa, şiir okurken de konudan, temden ve benzerinden söz etmek o derece gariptir (s. 143). Cahit Sıtkı, Mallarmé'nin şiir fikirlerle değil kelimelerle yazılır sözünü anımsatarak, duygu da hayal de soyut olarak güzellik ve şiir unsuru değildir, der ve şairden, hikmetler yumurtlamasının, prensip ittihaz edilecek ahlak kaideleri vazetmesinin, gençliğe ve müstakbel nesillere irşat yollu vaazlarda bulunmasının istenmediğinin altını çizer. Ona göre şiirin kendisi, bünyesi ve mahiyeti icabı, bu gibi şeylere tercüman olmaktan imtina etmektedir (s.138).

Cahit Sıtkı, şiirde vezin meselesi üzerinde de görüş bildirir. Hep aynı vezinde yazan şairlerde sesin monotonlaştığı görüşündedir. Ona göre her şiirin boyu, teneffüs kudreti, omuz genişliği, göğsü vesaire ayrıdır. Her şiirin bu ölçülerine göre ısmarlama, kusursuz, tam üzerine oturacak formunu, elbisesini yapmak lazımdır. Her duyduğunu failatün, failatün, failatün, fa'lün kalıbına, hazır elbisesine döken şair yanılmakta, yazdığı şiirin şahsiyetine, nefes almak, yaşamak hakkına tecavüz etmekte, onu adeta hiçe saymaktadır. Hazır elbise nihayet aynı boyda ve ende birkaç kişinin üzerinde iyi durabilir; diğerlerinin üzerinde maskaraya döner. Şair, her şiirin müştak olduğu vezni (edayı, elbiseyi, formu demektir) keşfeden; şiire canlı bir uzviyetin arzu, hasret, vuslat faaliyetlerini, jestlerini izafe eden adamdır (s. 132). Cahit Sıtkı'nın nazım şekilleri ile mevsimler arasında bir ilgi de kurduğu görülür. Serbest nazmı tabiatın bile coşup yayıldığı mevsimler olan daha çok bahara ve yaza özgü bulurken, vezinli kafiyeli şiirlerin kışın aklına geldiğini söyler. Ardından da aslında bütün özgürlük iddialarına karşın insanoğlunun içinde bulunduğu dünyanın zaruretlerine ve kanunlarına tabi olduğunu ileri sürer (s. 83). Şiirde formdan ne anladığını ise şu sözlerle bildirir:

Söylemek istediğim şeyin -his, hayal, fikir, intiba, ilh...- nasıl söylemek istediğimi sezerek, keşfederek, onu o şekilde söylemeye form diyorum. Tabii bunun için de, ifade vasıtamız olan kelimelere gözümüz, kulağımız, elimiz, ayağımız imişler gibi muamele etmek, onları uzviyetimizin parçaları olarak kabul etmek lazımdır. Kelimelerle bu kadar içli dışlı olduktan sonra, hangi hissin müphem söylenmesi, hangi fikrin kuvvetle ifade edilmesi, hangi hayalin kırık dökük anlatılması gerektiğini sezme ve ona özlediği form'u bahsetmek, biraz dikkate, biraz çalışmaya mütevakıftır. Şiirde, hiçbir vezinle, hiçbir peşin hükümle eli kolu bağlı olmamak icap eder derken bu fikirle hareket etmekteyim. Yani şiir, şairin kaprisinin, itiyadının filan esiri olmayıp kendi hayatını yaşamalı, istediği form'u şaire empoze etmelidir ve şair, şirinin bu hasretini sezip ona form'u verebilmelidir demek istiyorum. Hep aynı vezinle, aynı koşma veya gazel veya mani tarzında yazanların yanıldıklarını iddia etmekle kalmayıp ispat da edebilirim. Zannediyor musun ki Hérédia'nın her aklına gelen şiir, muhakkak sonnet olarak geliyordu? Fakat o, hepsinin bu şekle sokmak fikr-i sabitine nasılsa saplanıp kalmıştı. Tabii yanılıyordu. Baudelaire'in, Verlaine'in, Mallarmé'nin, Valéry'nin, Rimbaud'un ilh... hep mütenevvi vezinlerle yazmasını, şiirlerinin mütenevvi topografik şekillerde olmasını bu hakikati ve zarureti anlamış olmalarında aramak lazım gelir. Hâsılı, şair, çocuklarına hep aynı renk ve biçimde elbise giydirmek isteyen babadan ziyade, küçük kardeşlerinin hangi renk ve biçimde elbise içinde daha güzel, daha sevimli olabileceklerini, onların hareketlerinden ve sözlerinden anlayarak onlara istedikleri renk ve biçiminde elbiseler giydiren bir ağabey, anlayışlı bir ağabey vaziyetinde olmalıdır. Şiirlerindeki ses ve mimari tenevvünün sebebi de budur. Bu hakikati tâ ilk şiirlerimden beri anlamışım ki, daha o zaman yeni vezinler aramaya, taktiği kaldırmaya, kullanılmış vezinlerden alışılmamış sesler çıkarmaya çalışmışım. Bu çalışma bugün daha sarıh bir şuurla, daha reşit bir idrakte devam ediyor (s. 113, 114).

Form meselesine bu kadar takılıp kalmış olmasının nedenini de açıklar. Çünkü kendisi beden güzelliğinden mahrumdur ve mahrum olduğu şeyin kıymetini daha iyi bilmektedir. Ona göre formsuz güzellik olamaz (s. 114).

Serbest vezin ile aruz ve heceyi de karşılaştırır. Bir örnekle de açıklamaya çalışır. Ona göre güzel bir şiir, ağza alınca dağılıveren lezzetli bir börek gibidir. Şiirin yufkası, yağı, kıyması, peyniri, vb. arasında sıkı bir bağ, bir lehim lazımdır. Serbest vezinde bu iş güçtür. Çünkü aruzda ve hecedeki kafiye, vezin, takti, bu dayanıklılığın binalarda, duvarlarda

gördüğümüz harç kabilinden gözle görünür işaretleridir. Serbest vezinde göze görünür bir harç olmadığına göre, mısralar birbirine gizli bir harçla (bu, biten mısranın son hecesiyle başlayan mısranın ilk hecesi arasında tutkal mahiyetinde bir ses, mana ve tedai bağı olabilir) perçinlenmelidir (s. 126). Cahit Sıtkı'ya göre nasıl ki tabii yürüyüşte en uzun adım yetmiş beş santimetredir, mısrada da en uzun hece, nihayet on beş, on altı olmalıdır (s. 127). Ziya Osman Saba'nın serbest vezinli şiirlerini başarılı bulmayan Cahit Sıtkı'ya göre, hece vezninde bir güzellik unsuru olarak kullanılmadığında kafiyeye ve vezin can sıkıcı olmaktadır. Ziya Osman'ın da Yedi Meşale'nin suni ve yapmacık edasını bırakıp her mısrayı 7+7 kalıbına sokmaktan vazgeçerek her şiirin bünyesine göre bir form bulmaya çalışacağını umar. Cahit Sıtkı'ya göre Ziya Osman zaman içinde daha serbest ve doğal bir edaya kavuşmuş, 7+7 taassubundan kurtulmuştur. Fakat her şiirin bünyesine göre bir form aramak, söylenen şeyden ziyade söyleniş şeklinin, edasının, ifadenin mühim olduğunu tamamıyla idrak konusunda henüz aydınlığa çıkmamıştır (s.130). Ziya Osman'ın şiirinden hareketle, serbest nazım ile ilgili görüşlerini şöyle dile getirir:

Zaten serbest nazımın güçlüğü burada. Aruzu veya heceyi tecrübe etmemiş müptedilerin hemen bu vezinde yazmaya kalkışırken düştükleri gülünç vaziyet bundan ileri geliyor. Bir kere serbest nazımın bir ihtiyaca cevap verdiğini aruzda da serbest müstezatlara bulunmasıyla izah edebiliriz. Serbest müstezatlara vezinsiz demeyip bugünün serbest nazımına vezinsiz diyenler, bu işin ehli olmasalar bile, kısmen haklıdır; çünkü serbest müstezatta gene aruzun bahirlerine ve o bahirlerin muhtelif vezinlerine riayet edilmektedir; nihayet her mısra ayrı vezinde oluyor, fakat gene hepsi aruz vezninde ve o veznin cümle kavaidine uyaraktan. Hâlbuki bugünkü serbest nazım daha ziyade hecenin bir anarşiye uğramasından doğmuştur. (...) Benim serbest vezinden beklediğim, aruzun ve hecenin kelimeler arasındaki ahenk münasebetlerine riayet edilmek şartıyla, daha geniş, kafiyeye vesaire kaidelerinden âzade, daha canlı, daha hayati, beşeri bir ses zirvesine çıkmak imkânlarıdır (s. 130-131).

O, veznin bir şiiri şiir yapan tek unsur olmadığı görüşündedir. Şiirde seçilen kelimelerin de çağrışımları ve duygu değerleriyle taşıdığı öneme vurgu yapar. Mısranın şiiriyeti vezinle kaim değildir, der. Bu noktada şairden bu nüansları seçebilecek bir şiir zekâsına sahip olmasını ister (s.137,138). Ona göre bir şairi ancak bir şair temsil edebilir. Şairden başkasına vekâletname vermek hiçbir şairin aklından geçmemelidir. Bir şiirin göze görünmeyen güzelliklerinden biri de başka şiirlere gebe kalabilmek kabiliyetinde olmasıdır (s. 149).

Kafiye konusuna da değinir, Cahit Sıtkı. Bir Pazar günü Yenişehir'de bir kahvede otururken “bu gölge yer pazar günü” diye mırıldanmaya başladığını, ardından diğer dizelerin kafiyesiz bir biçimde geldiğini söyler. Kafiyeli olması için direktmediğini ama şiiri doğal seyrine bıraktığını belirtir. Kendisinin farkına varmadan şiirin ona formunu ve mimarisini empoze ettiğini öne sürer. Cahit Sıtkı, bu şiiri nasıl yazmış olduğunu tahlil eder ve bir sonuca varır. Buna göre bir Pazar günü bulunduğu gölge yerin, oturduğu rahat koltuğun ve kolunda işleyen saatin gerçekte birbirinden ayrı, bağımsız şeyler olduğunu, bu nedenle de ayrı mısralar hâlinde geldiğini fark eder. Bütün bunların onun bilinçaltında yer aldığını, son beyitte ise bilincin dışı vurduğunu ve bu yüzden de son iki mısranın kafiyeli olarak çıkıp şiirin başından beri hazırlanmakta olan müşterek nağmenin doğmasına yol açtığını söyler. Hemen her şiirinde böyle endişeler, hesaplar, şiiri kendi seyrine bırakışlar olduğunu da ekler (s. 115).

Cahit Sıtkı, sanatın ne olduğunu ise basit bir formülle izah eder: Sanat = tabiat + insan (s. 139). İçine insan girmeyen, yahut insanı hatırlatan emareler bulunmayan ıssız bir tabiat parçası, tabiat olarak belki güzeldir, fakat sanat planında güzel olamıyor, diyerek görüşlerini bildirir (s. 139).

II. Kendi Şiir Sanatı Üzerine Görüşleri

Cahit Sıtkı, mektuplarında kendi şiir sanatının da bir değerlendirmesini yapar. Bir şair olarak kendisinde gerçekleştirmeyi beklediği davranışı en yaşlı şair kadar olgun ve kâmil, en genç şair kadar hatta ondan da taze ve yeni olabilmek şeklinde açıklar (s. 191). Sanat dünyasındaki yerinin ne olması gerektiği meselesine de değinir. Bir radyo programında Hamid Macid adlı bir şair ile bir arada anılmasından rahatsızlık duyar. Sevmediği ve inanmadığı bir şairle birlikte anılmak canını sıkır. Söz konusu programda üç şairi bir arada ele almaları mutlaka zorunlu ise kendisinin aralarında birçok hususta yakınlıklar bulunması nedeniyle Ziya Osman Saba ve Fazıl Hüsnü ile bir araya getirilmesini arzu ettiğini belirtir (s. 218).

Cahit Sıtkı, dostu Ziya Osman'ın şiir konusunda verdiği destekten hoşnuttur. Kendisinin bir gün belli bir okuyucu kitlesi olur ve şiirinin meziyetlerinden söz edilecek olursa bunu Ziya'ya borçlu olduğunu herkese ilan edeceğini söyler (s. 47). O, şiirde mükemmeliyeti arar. Bunu sağlamak için de görüşlerine güvendiği dostu Ziya Osman'a bitirdiği veya taslak halinde olan şiirlerini gösterir. Bunun çok yararını gördüğünü; mükemmele varmak gayretinin bir sonucu olduğunu; şiirlerinin Ziya Osman tarafından okşanmaya, hırpalanmaya, azarlanmaya fakat her halde sevmeye ihtiyacı olduğunu belirtir (s. 59, 60). Bir başka mektubunda ise

bitmemiş şiirlerini Ziya Osman'a göndermenin utanılacak bir tarafı olmadığını, esprili bir dille anlatır: "Hele bahusus biz ki şiirlerimizin kirli çamaşır hallerini bile birbirimizden saklamamış adamlarız. Böyle adamlar nadirdir ama, işte biz bu adamlardanız." (s. 67). Yazdığı bir şiirin son hâlini almış olduğuna kanaat ettikten sonra yayımlanmasını ister (s. 71). Zihninde yazmayı tasavvur ettiği çok fazla şey olduğunu, hangisinden başlayacağı konusunda tereddütte kaldığını belirtir. Bununla birlikte hiç acele etmediğini, sanatkârlığın ilk şartının olmamış bir meyveyi koparmamak ve beklemek sabrını gösterebilmek olduğunu söyler (s. 76). Bu nedenle kusursuz olduğuna kanaat getiremediği şiirlerini dergilere göndermediğini de ekler (s. 80). Son hâlini almayan şiire bitmiş gözüyle bakmayan Cahit Sıtkı, neşredilen şiirlerin bile sonradan değiştirilebilmesinin şairin elinde olduğu görüşünü öne sürer (s. 83). Yazdığı şiirleri kontrol edebilmek amacıyla on beş yirmi gün bekletip küçük düzeltmelerden sonra son şekillerini verir (s. 70, 71). Bir şiire son noktayı koymak için bir müddet beklemek gerektiğini düşünen şairlerdendir. Bu konuda "...bir şiire etiket yapıştırabilmek için aradan biraz zaman geçmesini beklemek daha iyi olur." der (s. 97).

Cahit Sıtkı, şiire Baudelaire'i anlayarak severek başlamış olmasının kendisi için büyük bir şans olduğunu düşünür. Baudelaire'in etkisinden sıyrılarak, şiir sanatının kendi yolunu bulmuş olmasına sevinir (s. 111). Onun yalnızlık ve kötümserlik temalarının sıkça işlendiği ilk dönem şiirlerinde açık bir Baudelaire etkisi görmek mümkündür. Ancak bu etki, sanıldığı ve söylendiği kadar köklü ve geniş yansıma alanları bulmaz. Zaten 1935 yılından itibaren kendi şiir dilini ve üslûbunu bulan şair, Türkçe'nin ses ahengine, şiirlerindeki anlamı tamamlayan yardımcı bir öge olarak büyük bir önem vermiştir (Korkmaz, 2002, s. 325). Cahit Sıtkı sanat ile duygu ölçüsünü biri diğersinin aleyhine çalışmayacak şekilde birleştirmektedir (Ziya Osman'dan akt. Miyasoğlu, 1999, s. 23, 78).

Cahit Sıtkı'nın şiirinde yaşamından izler bulmak mümkündür. Bir mektubunda "Ziyacığım, hayatı sevmekle geçiyor ömrüm, az daha gençliğim diyecektim, gene de diyebilirim, zira yaş oldu otuz. Desene ki, Dante gibi ortasındayız ömrün. Fakat bu an ne güzel!" demektedir (s. 60) ki, bu sözler *Otuz Beş Yaş* şiirini hatırlatmaktadır.

III. Toplumcu Şiir Üzerine Görüşleri

Cahit Sıtkı Tarancı saf şiirden yanadır. Şiirde aradığı güzelliştir. Bu nedenle toplum ve sorunlarını kaleme alan şiirler yazmayı doğru bulmaz. II. Dünya Savaşı sırasında o askerdedir. Gidişatın iç açıcı olmadığını düşündüğü siyasi gelişmeleri sükûnetle karşılamak gerektiğini

söyler. Böyle bir durumda umudu yitirmeyip her şeye rağmen güzel şiirler yazmak gerektiğini savunur (s. 84). Anadolu ve insanının yoksunlukları ve memlekete dair şiirler yazmak fikrini hoş karşılamaz. Ziya Osman'ın bir mektubunda ondan Diyarbakır'daki evlerini anlatan bir şiir yazmasını istemesinden rahatsızlık duyar. Bazı şiir kitapları tenkit edilirken kullanılan "Memleketi terennüm ediyor." şeklindeki ifadelerden ne kadar rahatsız olduğunu ve bu tipteki yazılara şiir denilemeyeceğini belirtir (s. 50). Buna karşın o, şiirde "insan"ın ihmal edilmesini de istemez. Mallarmé ve Valéry'nin şiirlerini kısmen soğuk bulan Cahit Sıtkı bu durumu, bu şairlerin 'insan'ı ihmal etmiş olmalarına bağlar. Mücerret şiirden de bunun için kaçınmak lazım geldiğini söyler. Kendi hesabına mücerretten müşahhasa doğru gösterdiği gelişmeden memnun olduğunu da ekler (s. 117).

Cahit Sıtkı, bir şiirde anlamdan ziyade sesin ön planda olması gerektiği düşüncesindedir. Ziya Osman ile aralarında bu konuda bir düşünce ayrılığı söz konusudur. Bir şiirindeki "ne işaret çektik birbirimize" ifadesinde Cahit Sıtkı, kendisinin sesi, söyleyişi dikkate aldığını, oysa Ziya Osman'ın bu ifadenin anlamını düşündüğünü söyler. Ziya Osman ile anlaşamadıkları konunun da bu anlam-ses meselesi olduğunu belirtir. Birbirlerinin şiirlerine olduğu gibi, diğer şiirlere de hep nağme zaviyesinden bakmayı, şiire ona göre not vermeyi itiyat ettikleri takdirde belki kendisinin ve birçoklarının kaybedeceğini ama şiirin kazanacağını öne sürer. Bu noktada Fuzuli, Nedim, Naili, Ziya Paşa, Âkif ve Fikret'i iki ayrı gruba ayırır. Bunlardan birinci grup olarak nitelediği Fuzuli, Nedim ve Naili'nin nağme peşinde olduğunu; Ziya Paşa, Âkif ve Fikret'ten oluşan ikinci grubun ise ya hikmet yumurtladığını ya dini müdafaa ettiğini ya da istibdada isyan ettiğini söyler (s.141). Birinci gruptaki şairleri gerçek şair olarak kabul ederken, ikinci gruptakiler için "nâzım" kelimesini kullanır ve şöyle söyler:

Şair olmak lazım, şair! Hakikat profesörlüğünü bırakıp güzellik mübdii olmaya bakmalı. 'Aldanma ki şair sözü elbette yalandır!' Olabilir. Fakat güzeldir ya! Cocteau da, 'Le poète est un beau mensonge' (Şair güzel bir yalandır.) diyor. Öyledir. Güzellik ve lezzet ticareti yapıyoruz. Bu kubbede bâki kalan bir hoş sadadır, diyor şair. Bu hoş sadayı çıkarmaya çalışalım. Şüphesiz, bu sadayı çıkarırken, hayat tecrübelerimizi, aşklarımızı, hüznümüzü, hayallerimizi, inkisarlarımızı söyleyeceğiz. Zaten çıkardığımız ses insan sesi olduğuna göre bu gayet tabiidir; fakat bir Fuzuli'yle bir Ziya Paşa'nın bu hayat tecrübelerini bize nasıl anlattıklarını göz önünde bulundurmak şartıyla. Bu iki anlatı arasındaki farkı idrak ettiğimiz gün edebi istiklalimiz garanti edilmiş demektir. Ben hoş bir sada bırakacağım diyen ve bunu şuurla söyleyen bir genç, diğer hayat fonksiyonlarını da

bu gaye uğrunda seferber ederse, mesele kalmamıştır. Gerisi biraz da kabiliyet ve hüsnü tesadüf işidir. Mallarmé gibi, hayatı bir şiir kitabında, bir nağme demetinde hülasa edebilmekten daha güzel ve tatminkâr bir saadet tasavvur edemiyorum. Haydi bakalım Ziyacığım, iş başına! Türkçenin ses vekâleti bizim uhtemizdedir. Yüklendiğimiz işin altından kalkmaya çalışalım.

Ona göre şair olmak, her faniye nasip olmayan bir avantajdır (s. 141).

IV. Devrinin Şairleri ve Şiirleri Üzerine Görüşleri

Cahit Sıtkı'nın yaşamında şiir çok önemli bir yer tuttuğundan şiire dair her şey de o ölçüde önem kazanmaktadır. Mektuplarında kimi zaman devrinin şiir anlayışını ve şairlerini eleştirdiği de görülür. Sözgelimi Ahmet Muhip Dıranas'ı eleştirirken kendi şiirinden başka türlü bir şiir olabileceğini kabul etmeyen şair bencilliğini gerçek bir şaire yakıştıramam, der (s.104). Cahit Sıtkı'ya göre sanatın amacı ahlak kaideleri koymak değildir; bununla beraber, sanatçının güzel ahlaklı olması ve insan sevgisiyle dolu olması da gerekir. Oscar Wilde gibi insan tarafı, sanatkar tarafı tekemmül etmemiş sanatkarların kendisini tatmin etmemesini buna bağlar. Goethe'nin ise muhteşem olgunluğunun sırrını sanatkarlarla insanı sarmaş dolaş ettirmesini bilmiş olmasında aramalıdır, der. Bu noktada Yahya Kemal'e bir eleştiride bulunur. Ahmet Haşim'in aleyhine bulunduğunu duyduğunda Yahya Kemal'den nefret edeceği geldiğini belirtir (s. 117). Dikkat edilirse nefret ettiğini değil, edecekmiş gibi olduğunu söylemektedir. Yüreğindeki insan sevgisi, onda nefret gibi bir duygunun barınmasına engeldir. Diğer şairlere de kırıcı olmaktan uzak ve onların şiir sanatlarına katkıda bulunacak önerilerde bulunur. Fazıl Hüsnü ile Bedri Rahmi'nin dağınıklaktan kurtulmaları gerektiğini ileri sürer. Her ikisinde de kelimelerden ziyade duydukları ve düşündükleri şeyin güzelliğine önem vermek hatası vardır, der (s.118).

Cahit Sıtkı, bir mektubunda *Küllük* mecmuasından söz ederken elindeki sayıda yer alan Orhan Veli'ye ait bir şiiri kusursuz ve mükemmel denilebilecek nitelikte bulduğunu söyler. Ardından da “Dinamo'nun bütün şiirleri öyle laf kalabalığından ibaretse yazık! İlhan Berk'in şiirinde hoş şeyler var, fakat canım Türkçeyi o kadar aksak, nâkıs ve nahve aykırı olarak konuşuyor ki insan adeta sinirleniyor. Sabahattin Kudret'in hikâyemsi nesri fena değil. Şiirlerini pek hatırlamadığım için bir şey söyleyecek değilim.” diyerek görüşlerini aktarır (s. 77). *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan Yahya Kemal'in “Perestiş” adlı şiirini ise güzel bulmaz, kolay ve gevelenmiş kelimeleriyle tanımlar (s. 80). Ömer Bedrettin, Hakkı Süha şahıslarına duyduğu sempati ve sevgiye rağmen Cahit Sıtkı'nın beğenmediği şairlerdir. Bu şairlerin pek

nadiren güzel denilebilecek şiirleri oluyorsa bunun tesadüfi olduğunu söylemekte bir sakınca görmez (s. 143). Bu şairlerin güzel şiirleri için ise kumsalda altın zerrelere bulmak mümkündür, açıklamasını yapar. Bedri Rahmi ve Fazıl Hüsnü'nün ise adeta intihar edencesine yazdıklarını söyler. Fazıl Hüsnü'nün şiire karşı adeta saygısızlık ettiğini etrafa bir avuç leblebi fırlatır gibi, kelimeleri rastgele kullandığını ileri sürer. Fazıl Hüsnü'nün kelimeleri şahsiyetsiz sandığını, hâlbuki her bir kelimenin başlı başına bir âlem olduğunu iddia eder. Celal Sılay'ın şeklin önemini idrak etmiş gibi görüldüğünü, bu bakımdan da Sabahattin Kudret ile aralarında bir yakınlık bulunduğunu söyler. Ziya Osman'ın, Celal Sılay'ın bir şiirinin son kıtasının Rilke'nin bir şiirinden olduğunu söylemesini yadırgar, hatta eleştirir. Bunun nedeni Ziya Osman'ın Almanca bilmiyor olmasıdır. Bu durumda Ziya Osman şiiri aslından değil, Almancadan Fransızcaya çevrilmiş bir metinden okumuş olmalıdır. Böyle bir durumda ise ses benzerliğinden söz etmesi doğru değildir. Ziya Osman'ın her iki şiirde anlam bakımından benzerlik bulması durumunun da önem taşımadığını belirtir. Ona göre, aynı kumaştan usta bir terzi harikulade bir pantolon, kasaba terzişi şalvara benzer acayip bir pantolon diyecektir. Asıl sanat terzinin parmaklarındadır (s. 144).

Devrinin genç şairleri de Cahit Sıtkı'nın eleştirilerinden nasibini alırlar. Ona göre, şiiri bir hayat aşkı seviyesine yükseltmek gerekir. O günün genç şairlerinin şiirin hayatla olan nispetini kavrayamayarak onu fanteziden ibaret sanmalarını eleştirir (s. 186). Devrinin sanatçıları arasında yaşanan polemiklere ise, sıcak bakmaz. Bir mektubunda o günlerde Peyami Safa ile Necip Fazıl arasında yaşanan polemiklere de değinir. Ona göre söz konusu tartışmada Necip Fazıl'ın şöhrete düşkünlüğünün olduğu kadar Peyami Safa'nın hasedinin de etkisi vardır. Kendi nesillerinde bu tür olaylara meydan vermeyeceklerini söyledikten sonra “İstiyorum ki bizim nesil mensuplarında insan ve sanatkâr atbaşı yürümesini, birbirini desteklemesini bilsin. İnşallah sütü bozuk birisi çıkmaz da, Türk edebiyatında en efendi nesil olmak pâyesini ihraz ederiz.” der (s. 119-120). Kendi neslinden beklentisi bunlarla sınırlı değildir. O, “Unutma ki, memnun etmeye mecbur olduğumuz şiir münekkidi hatta kari yüz sene sonraki şiir münekkidi ve karidir. Elimizdeki malzemeyi -kelimeleri- ona göre azami dikkat, itina ve zevkiselimle kullanmak bizim hem vazifemiz, hem hazzımız, hem de -heyhat!- tesellimizdir!..” (s. 181) diyerek yazdıklarının gelecek nesillere de ulaşması gerektiğini belirtir.

Şiirlerinin eleştirilmesi karşısında Cahit Sıtkı olgun davranır (s. 90). Bir mektubunda Ziya Osman'ın eleştirilerini kimi zaman sert bulduğundan yakınır; bazı eleştirilerine ise söyleyişten çok söylenen şeye dair olmasından dolayı itiraz eder (s. 199). Cahit Sıtkı'nın Ziya

Osman'ın görüşlerinde katılmadığı bir başka nokta ise Orhan Veli'nin şiirlerini beğenmemesi konusudur. Bu duruma Cahit Sıtkı hayret eder.⁵ Ziya Osman'ın Orhan Veli'de beğenmediği şeyin belki de kendisinde ve Ziya Osman'da olmayan humour unsuru olduğunu belirtir. Kendisi de humouru sevmemesine karşın Orhan Veli'nin şiirlerini şahsi ve güzel bulur (s. 108).

V. Edebî Akımlar ve Topluluklar Üzerine Görüşleri

Cahit Sıtkı, edebî akımlara bağlı kalarak şiir yazmayı doğru bulmaz. Şiirde realist anlayışlar, romantik anlayışlar, *vb.* gibi bir tasnife mizacının ve şiir anlayışının müsait olmadığını söyler. Hayatın yalnız realitelerden ibaret olmadığını altını çizer ve sözlerini şöyle sürdürür: "...Yalnız kapıdan, pencereden, sokaktan, ölümden vesaire ibaret olan bir hayatın kuruluşunu anlayan anlar. O kapı kırkıncı kapıdan olabilmeli (masaldaki, gibi), o pencerede hayaller kurulabilmeli, o sokakta mehtaba bakılabilmeli ve ölümden sonra da bir hayat mevcut olduğuna insan inanmalı bazen..." (s. 165)

Cahit Sıtkı, "Tereke" isimli şiirine Halit Fahri'nin yaptığı kritik üzerine görüşlerini bildirirken, meseleyi yine belirli bir edebî anlayışa bağlı kalarak şiir yazma konusuna getirir. Verlaine'in "Parnasyen misiniz, yoksa symbolist misiniz?" sorusuna verdiği "Je suis comme le rossignol, je chante (Bülbül gibiyim, şakıyorum.)" cevabını anımsatarak buradaki anlayışı devrinin şairlerinin de benimsemiş olmasını ve bir tek şiir telakkisine saplanıp kalmamalarını dilediğini bildirir (s. 176). Edebî akımlara uygun olarak şiir yazma anlayışına karşı çıkar. Çünkü ona göre amaç belli bir edebî anlayışa göre yazmak değil, güzel şiir yazmaktır. Kişi güzel şiir yazmanın sırrına vakıf ve malik olmalıdır. Ona göre hayatı tek bir açıdan gören şair kaybeder. Şair, hayata muhtelif pencerelerden bakabilmeli ve her seferinde hayata yeni bakıyormuş gibi olmalıdır ki bakışlarındaki tazelik, eserine ve dolayısıyla okura intikal edebilsin (s. 166). Bu görüşleri doğrultusunda devrinin bazı şairleri üzerine değerlendirmeler de yapar. Orhan Veli ve Melih Cevdet'in kendilerini yenilememeleri durumunda aynı sesle yetinen şairler gibi, aynı

⁵ Cahit Sıtkı'nın Orhan Veli ve şiirini beğeniyor olmasının Ziya Osman Saba tarafından eleştirildiği mektuplardan anlaşılmaktadır. Ziya Osman Saba'nın, Cahit Sıtkı'nın Orhan Veli Kanık'tan etkilendiğini iddia ettiğini anladığımız 19.02.1942 tarihli mektubunda Cahit Sıtkı bu durum karşısında şöyle demektedir: "...Orhan'ın vehmettiğin tesirini, Nurullah Ataç, Ahmet Hamdi, Peyami ve daha şiirden anladıklarımı kabul edeceğin hiç kimseden duymadım. Bunun için daha birkaç kişinin -ki kim olduklarını bilmiyorum- seninle aynı fikri taşıması bir mazeret teşkil etmez. Senin gibi şiiri hayatının esaslı fonksiyonu hâline getirmiş bir halis şair için, şiirin esasına dair bir meselede yanlış bir görüşe sahip olmak, elbette ki beni üzer. Yoksa ben, icap ederse bütün yazdıklarımı feda edebilirim. Zira daha iyilerini yazacağıma imanım vardır. Hem, "Baudelaire'i o kadar sevmeme rağmen, onun tesirinde kalmayayım da, Orhan gibi, benden sonra gelmiş ve şüphesiz bence kıymetli bir şair arkadaşın tesirinde mi kalayım? Ve bahusus benim gibi şiir ihtirasına -aşkına demek istiyorum- hudut olmayan bir adam. Bilmem, ikna edebildim mi?" (s. 109).

şeyleri tekrarlayıp aynı tertip üzere şiirler yazmaya mecbur kalacaklarını öne sürer. Melih Cevdet ile Orhan Veli'nin tren yolunun dar ve muayyen güzergâhından çıkıp bir vapur yolunun imkânlar hazinesi enginliğine kavuşmalarını dilediğini de ekler (s. 166).

Edebî akımlar kadar edebî topluluklar da Cahit Sıtkı'yı rahatsız eder. Cahit Sıtkı'ya göre sanat meydanına tek başına atılmalıdır. Eşle dostla grup hâlinde atılmak hoş değildir. "Orhan Veli ve arkadaşları" tabirine Melih ile Oktay ne kadar kızsalar hakları var, der. Bir ticaret şirketinden ancak böyle söz edilebileceğini söyleyip kabahatin yine bu şairlerde olduğunu öne sürer (s. 170). Cahit Sıtkı Tarancı'nın yazıları ve mektuplarındaki eleştirel bakışı, daha çok sezgilere ve zevke dayanmaktadır (Törenek, 2014, s.64). Bu sezgi ve estetik duruşun altındaki bilgi ve birikim de önemlidir. Nitekim Abdullah Uçman, *Ziya'ya Mektuplar* üzerine kaleme aldığı yazısında "Görüldüğü gibi bir şair duyarlılığı, şahsi yaşantısı ve bilgisinin kendisine kazandırdığı birikim ile yaşadığı dönemin başta şiir olmak üzere divan edebiyatı, halk edebiyatı, şiir dili, angaje edebiyat, günün genç şairleri, antoloji ve edebiyat tarihçiliği gibi edebiyatın çeşitli meseleleriyle yakından ilgilenen, ele aldığı konular üzerinde son derece isabetli tespit ve değerlendirmeler yapan Cahit Sıtkı'nın bu görüşlerinin arkasında zengin bir kültür birikimi olduğu açıkça fark edilmektedir." (Uçman, 2013, s. 46) saptamasında bulunur.

Sonuç olarak Cahit Sıtkı Tarancı, şiirde hep güzelin ve güzelliğin peşinde koşar, mükemmeliyet arar. Şiirin hep aynı formun içine sıkıştırılmasını doğru bulmaz. Yeni şekillerin denenmesi, özellikle de serbest şiirin bütün ses imkânlarından olabildiğince yararlanılması gerektiği görüşündedir. Şiirde konular ve temler arasında bir hiyerarşiden söz edilmesine karşı çıkar. Onun için, ne söylenildiği değil, nasıl söylenildiği önemlidir. Bu nedenle şiirde söyleyişi esas alır. Özellikle de Türkçe söyleyişten yanadır. Bir dil ve kelime mimarisi gözüyle baktığı şiir sanatı, onun yaşamında çok önemli bir yere sahiptir. Yaşamın hemen her anında şiirin var olmasını ister. Bir şairin, sanatçının insanî yönünün gelişmiş olmasını da arzu eder. Yukarıdan beri ana hatlarıyla verilen bu düşünceleri mektuplarında dile getirirken Cahit Sıtkı Tarancı, oldukça yalın ve içtendir.

Kaynaklar

- Issı, A. C. (2013). Cahit Sıtkı Tarancı'nın Ziya'ya Mektupları'nda hayatın içinden şiir dersleri. *Kurgan Edebiyat Kültür Dergisi*, 13, 61-66.
- Korkmaz, R. (2002). *İkaros'un yeni yüzü Cahit Sıtkı Tarancı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Miyasoğlu, M. (1999). *Ziya Osman Saba*. 2. Basım. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Tarancı, C. S. (2001). *Ziya 'ya mektuplar*. 2. Basım. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Törenek, M. (2014). Cahit Sıtkı'nın kendi döneminin şiirine bakışı, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 53, 63-80.
- Uçman, A. (2013). Düzyazılarına göre Cahit Sıtkı'nın şiir ve edebiyat anlayışı. *Doğumunun 100. Yılında Uluslararası Cahit Sıtkı Tarancı Sempozyumu*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 426, 35-46.

MEHMET RAÛF'UN YAYINCILIK FAALİYETLERİ VE HAYÂL-İ CEDÎD GAZETESİ*

Muhammet KOÇ**

Öz

18 Mart 1910 yılında yayın hayatına başlayan Hayâl-i Cedîd gazetesinin başyazarı Ebussüreyya Sâmî, sâhib-i imtiyâzı ise Mehmet Raûf'tur. Gazete 89 sayı çıkmış olup II. Meşrûtiyet Dönemi'nin siyasal, sosyal, kültürel ve edebî olaylarına mizahi bir açıdan yaklaşmıştır. Gazete, dış politikada milliyetçi, iç politikada ise eleştirel bir tutum sergilemiştir. Gazetenin önemli özelliklerinden birisi de şiir, hikâye, tiyatro, eleştiri gibi edebî türlerde birçok yazıya yer vermiş olmasıdır. Bu hususta gazeteyi çıkaran Mehmet Rauf'un rolü inkâr edilmez bir gerçektir. Tecrübeli ve yetkin bir edebiyatçı olan Mehmet Raûf, gazetede Jüpon takma adıyla birçok yazı yayımlamıştır. Bu yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmadığı için edebiyat tarihimiz açısından büyük bir öneme sahiptir.

Anahtar Sözcükler: Mehmet Raûf, Hayâl-i Cedîd, Mizah.

MEHMET RAÛF'S PUBLISHING ACTIVITIES AND HAYÂL-İ CEDÎD NEWSPAPER

Abstract

The newspaper, which first got published in 18 March 1910, Hayal-i Cedid's head writer is Ebussüreya Sami and its owner is Mehmet Rauf. There are 89 issues that came out, showing the Second Constitutional Era's political, social, cultural and literary events humorously. The newspaper has been nationalist on foreign politics and critical on domestic politics. One of the newspaper's important feature is that it contains lots of literary genres like poem, story, theater and criticism. The role of Mehmet Rauf on this subject is an undeniable reality. Mehmet Rauf, who is an experienced man of letters, published a lot of articles on the newspaper using the nickname 'Jüpon'. These articles have a great importance in our literary history because they have never been published anywhere else before.

Keywords: Mehmet Raûf, Hayâl-i Cedîd, Humor.

Mehmet Raûf'un Edebî Faaliyetleri

Servet-i Fünûn'a Kadar

Mehmet Raûf'un yayımlanmış ilk eseri *Düşmüş*¹ adındaki uzunca hikâyesidir. Raûf, bu hikâyesini Raûf Vicdânî müstearıyla Halit Ziyâ'ya gönderir. Halit Ziyâ da hikâyeyi *Hizmet* gazetesinde birkaç sayı yayımlar. Yine Mehmet Raûf, *MektepMecmuası* ile diyaloga geçerek Cenap Şehabettin ile tanışır ve Cenab'ın isteği ile *Mektep*'te mensur şiir ve hikâye

* Bu makale Muhammet KOÇ'un Yüksek Lisans tezinden hazırlanmıştır.

** muhammedkoc@gmail.com.

¹ *Hizmet*, Nr. 615-621, 19 Kânûn-u Evvel/9 Kânûn-u Sâni 1308

denemelerinin yanında garp edebiyatına ait uzun tetkikler yazar, Batı’da hikâyenin ve tiyatronun geçirdiği safhaları anlatır. O, bunu kendi eserlerinin anlaşılması için gerekli görür.² Çünkü edebiyatta yeni bir yol izleyen kendi gibi gençler “Garp edebiyatının zâde-i irfânı”dırlar.³

Cenap Şehabettin meslek icabı İstanbul dışına çıktığında, mecmuayı Mehmet Raûf’a emanet etmektedir. *Mektep Mecmuası* bu vesileyle birkaç sayı Mehmet Raûf’un idaresi altında yayımlanır ve sonra kapanır. Mehmet Raûf’un *Mektep Mecmuası*’nda yayımladığı yazılar bir hayli fazladır.⁴

Servet-i Fünûn Yılları

Servet-i Fünûn’un ilk yılları Mehmet Raûf’un en verimli yıllarıdır. Mehmet Raûf, henüz büyük bir eser ortaya koymuş değildir; ama mensur şiirler, hikâyeler, tetkiklerle sık sık *Servet-i Fünûn* sayfalarında görülür. Çok geçmeden *Ferdâ-yı Garam* romanı tefrika edilir. Mensur şiirleri ile hislerini ifadeye çalışır. Bu türde arkadaşlarının en başarılısıdır; ama gerek üslubu gerekse dile getirdiği hisleri yüzünden en çok dikkati çeken kişisi de o olur.⁵ Bu hususu Halit Ziya da “Mehmet Raûf, bir iki romanıyla birkaç küçük hikâyesiyle, tek tük mensur şiirleriyle Edebiyât-ı Cedîde’nin en çok dikkati çeken ve bunun için en çok hücumu uğrayan insanlarından biridir.”⁶ sözleriyle belirtmiştir. Mehmet Raûf’un *Servet-i Fünûn*’da yazı yazdığı dönem de oldukça verimli geçmiştir.⁷ Bir diğer ilginç tespit ise Mehmet Raûf’un 5 Mart 1897 ile 2 Teşrin-i Evvel 1901 tarihleri arasında, “*Yarıda Bırakılmış Bir Romanın İlk Bâbi*”⁸ ve “*Şemsiyenin Altında*”⁹ adlı yazıları hariç bütün yazılarını sadece *Servet-i Fünûn*’da yayımlamış olmasıdır. İsmi *Servet-i Fünûn* ile bütünleşmesi de bu süre zarfındaki seri yazarlığı sebebiyledir. Yine kendisine asıl ününü kazandıran *Eylül* adlı romanı da bu devrin ürünüdür. *Eylül*, *Servet-i Fünûn*’da tefrika edildikten sonra Edebiyât-ı Cedîde Kütüphanesi arasında 1901 yılında kitap hâlinde yayımlanır.¹⁰ Halit Ziya’nın şu ifadeleri ise *Eylül*’ün yayımlandığı devirde edebiyat mahfillerinde nasıl bir yankı uyandırdığını bize göstermektedir: “...Bence *Eylül*, tek başına bir

² Mehmet Törenek, *Hikâye ve Romanlarıyla Mehmet Raûf*, Kitabevi Yayınları, s. 41.

³ “Muhasebe”, *Mektep*, Nr.56, 10 Temmuz 1312, s. 888.

⁴ Bu yazıların kronoloji dökümü için bk. Rahim Tarım, *Mehmet Raûf Hayatı ve Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*, Akçağ Yayınları, 2000, s. 303.

⁵ Mehmet Törenek, *Hikâye ve Romanlarıyla Mehmet Raûf*, Kitabevi Yayınları, s. 44.

⁶ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 475.

⁷ Bu yazıların kronoloji dökümü için bk. Rahim Tarım, *Mehmet Raûf Hayatı ve Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*, Akçağ Yayınları, 2000, s. 303-309.

⁸ *Mütalâa*, Nr.47, 29 Haziran 1897.

⁹ *Mütalâa*, Nr.52, 3 Ağustos 1897.

¹⁰ Mehmet Raûf, *Eylül*, Âlem Matbaası, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1317/1901.

muharririn namını edebiyat tarihine silinemeyecek surette nakşetmek için kâfidir.”¹¹ Yine Yakup Kadri de takdîrîkâr ifadelerle *Eylül*'den bahseder: “...İlk gençlik çağında beni en derin bir tesir altında bırakan kitaplardan başlıcası, Edebiyât-ı Cedîde romancılarından Mehmet Raûf'un *Eylül* romanı olmuştur. Kaldı ki Halit Ziya ve Hüseyin Cahit gibi üstadlar *Eylül*'ü bir şaheser ve yazarını bir dâhi olarak ilan etmekte adeta yarışa girmiş idiler.”¹²

II. Meşrûtiyet'ten Sonra

Servet-i Fünûn edebî topluluğunun dağılması ve mecmuanın tatil edilmesinden sonra II. Meşrûtiyet'in ilanına kadar yayın faaliyetine uzun bir süre ara veren Mehmet Raûf, II. Meşrûtiyet'in ilanıyla birlikte tekrar yazı hayatına döner. 1908 yılından 1927 yılına kadar sürecek olan bu devrede *Servet-i Fünun*, *Resimli Kitap*, *Musavver Hâle*, *Musavver Muhît*, *Şebâl*, *Şiir ve Tefekkür*, *Şebâb*, *Resimli Ay*, *Turan*, *Sevimli Ay*, *Güneş* mecmuaları ile *Tanîn*, *Yeni Ses*, *Hak*, *Cumhuriyet*, *Peyâm* (*Peyâm-ı Edebî*), *Pâyitaht* ve *Vakit* gazetelerinde yazan Mehmet Raûf, bazı mecmualarda ise (örnek: *Yeni Dünya*, *Şebâb*) aynı zamanda başyazarlık yapar.¹³

Bir Zambak'ın Hikâyesi, *Karanfil ve Yasemin*, *Son Yıldız*, *Genç Kız Kalbi* gibi roman türünde; *İhtizâr*, *Âşıkâne*, *Son Emel*, *Hanımlar Arasında* gibi hikâye türünde; *Siyah İnciler* gibi Mensur şiir türünde; *Pençe*, *Cidâl*, *Sansar*, *Ceriha*, *Diken* gibi tiyatro türünde; *Ferdi ve Şürekâsı*, *Yağmurdan Doluya*, *Pembe Köşk*, *Gençlik*, *Kargacık Burgacık*, *Leyla* gibi tercüme ve adepte (piyes); *Boş Yuvalar*, *Nâfile*, *Safo*, *Karmen*, *Küçük Hemşire* gibi tercüme (hikâye) türünde; kaleme aldığı edebî türdeki eserlerinden en önemlileridir.

Mehmet Raûf'un Gazetecilik Faaliyetleri

Mahasın

Mehmet Raûf, II. Meşrûtiyet'ten hemen sonra *Mahasın*¹⁴ adlı aylık bir mecmua çıkarır. Kadınlara yönelik, her ayın başlangıcında yayımlanan *Mahasın* mecmuasının kapağında “Sâhib-i İmtiyâzı: Asaf Muammer”, “Müdür ve Sermuharriri: Mehmet Raûf” ibareleri mevcuttur. Eylül 1324/1908 ile Teşrîn-i Sâni 1325/1909 tarihleri arasında 12 sayı yayımlanan mecmuada, Mart-Temmuz 1325 arasında “Matbuata ârız olan bir buhrandan dolayı inkıtaa” uğradığına dair bir

¹¹ Halit Ziya Uşaklıgil, *Sanata Dair*, C. 3, Maarif Basınevi, İstanbul, 1955, s. 285.

¹² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s. 15.

¹³ Mehmet Törenek, *Hikâye ve Romanlarıyla Mehmet Raûf*, Kitabevi Yayınları, s. 64.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Âdem Taşlı, *Mahasın ve Sûs Dergilerinin İncelenmesi ve Seçme Metinler*, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

izahata yer verilmiştir. Kadınlara yönelik çıkarılan dergide Celâl Sâhir, Tahsin Nâhit, Ş. Süleyman, C. Süleyman, S. Nazif, Halit Ziya gibi tanınmış yazarların yazılarına yer verilir.

Süs

Mehmet Raûf'un yayımladığı bir diğer mecmua da *Süs*¹⁵ tür. Mesul müdürlüğü ve başmuharrirliğini Mehmet Raûf'un üstlendiği mecmua, 16 Haziran 1339/1923 ile 7 Haziran 1340/1924 tarihleri arasında 54 sayı yayımlanmıştır. Kapağında “Gayesi; tavrı, kıyafeti, bilhassa kalbi ve dimağı tezyin etmektir.” ibaresine yer verilen dergi, *Mahasın* gibi magazin ağırlıklı bir kadın dergisidir. Mecmuada Halide Nusret, Şükûfe Nihâl, Celâl Sâhir, Cenap Şahabettin, Abdullah Cevdet, Florinalı Nazım gibi erkek ve kadın birçok ünlü yazarın yazıları yayımlanmıştır. Ayrıca gazetenin bir de *Nevsâl-i Edebî* isimli bir yıllığı yayımlanmıştır.

Binbir Bûse

Mehmet Raûf'un çıkardığı bir diğer yayın ise “*Binbir Bûse*” adını taşımaktadır. Diğer süreli yayınlardan farklı olarak bu mecmuada “şen ve şuh hikâyeler”e yer verilmiştir. 32 sayılı formalar hâlinde resimli pornografik, iki üç hikâyeden oluşan seri kitapçıklar-mecmualar 1922-1923 arasında 8, 1923-1924 arasında ise 16 sayı-fasikül çıkar. Mehmet Raûf bu fasiküllerde Cımbız, Ahu Baba, Burgu, Hımbıl gibi müstear adlarla hikâye yayımlar.¹⁶

Gelincik

Mehmet Raûf'un çıkardığı bir başka mecmua da *Gelincik* isimli mizah mecmuasıdır. Renkli resimlerle ve güzel bir baskıyla yayımlanan mecmua, 8 Haziran 1340/1924 ile 5 Ağustos 1340/1924 tarihleri arasında 9 sayı çıkar. Mecmuada Mehmet Raûf, *Böğürtlen* adlı romanını tefrika etmiştir. Yine hakkında 3 aylık mahkûmiyete çarptırıldığı “açık kadın resmi” de bu mecmuada yayımlanmıştır.

Sinema Yıldızı

Sinema Yıldızı ismini taşıyan bu mecmua, 12 Haziran 1340/1924 tarihinde yayıma başlar. Tiyatro ve sinema hakkında yazılara ve resimlere yer verilen mecmua, haftalıktır ve 4 sayı çıkabilmiştir.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Âdem Taşlı, *Mahasın ve Süs Dergilerinin İncelenmesi ve Seçme Metinler*, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

¹⁶ Mehmet Törenek, *Hikâye ve Romanlarıyla Mehmet Raûf*. Kitabevi Yayınları, s. 53.

Mudhike

Mehmet Raûf'un yayımladığı bir başka mecmua da 17 Kânûn-u Evvel 1340'ta başlayarak haftalık roman, tiyatro ve sinema dergisi olarak 4 sayı çıkardığı *Mudhike*¹⁷ adlı mecmuadır. Mehmet Raûf, *Defîne* adlı romanı ile Victorien Sardou'nun *Fedora*'sından *Leyla* ismiyle adapte ettiği oyunu da burada yayımlamıştır.

Hayâl-i Cedîd

Makalemizin konusunu oluşturan bu gazetenin Sahib-i İmtiyâzı Mehmet Raûf'tur. Her ne kadar aynı devirde yayımlanan Resimli Gazete Mecmuası'nın başyazarı olan bir başka Mehmet Rauf isimli bir yazar daha mevcutsa da yazılarının altına imzasını *Eylül* sahibi Mehmet Raûf ile karıştırılmamak için kasten "M. Rauf" şeklinde attığı için Hayâl-i Cedîd gazetesini yayımlayan kişinin Eylül eseri sahibi Mehmet Raûf olduğunu düşünüyoruz.¹⁸ *Hayâl-i Cedîd* gazetesinin Eylül sahibi Mehmet Raûf tarafından çıkarıldığına dair en önemli kaynak, Münir Süleyman Çapanoğlu'nun *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri* adlı eseridir. Eserde, *Hayâl-i Cedîd* isimli müstakil bir başlık yer almakta ve bu hususta şu ifadeler yer verilmiştir: "...*Hayâl-i Cedîd*'in sahibi, Edebiyât-ı Cedîde'nin ünlü siması ve meşhur Eylül romanının yazarı Mehmet Rauf Bey'dir."¹⁹ Mehmet Raûf'un Jüpon²⁰ takma adıyla yazılar yayımladığı bu gazetenin adı *Arz-u Hâl* olup 5 sayı çıkmış ve 6. sayıdan itibaren *Hayâl-i Cedîd* ismini almıştır. Bu durum, *Hayâl-i Cedîd* gazetesinin 1. Sayısındaki "Bir İki Söz"²¹ başlıklı yazıda izah edilmektedir:

5 numarasını neşrettiğimiz Arz-u Hâl hakkında me'mulemizin fevkinde rağbet görmekle beraber ismin müsemmaye adem-i münâsebeti hakkında da hayırhâhâne birkaç ihtar aldık. Vakıta, bir mizah gazetesiyle Arz-u Hâl arasında pek de münasebet bulunamazsa da ibtidâ-yı neşrindeki maksat birinci numarada irâe edilmiş ve sonra izhâr olunan arzu-yu umumiye binâen mündericâtta bir tahavvül vukua getirilerek

¹⁷ Bu mecmuanın Mehmet Raûf tarafından çıkarıldığına dair bilgi için bk. Mehmet Törenek, *Hikâye ve Romanlarıyla Mehmet Raûf*, Kitabevi Yayınları, s. 54.

¹⁸ Resimli Kitap Mecmuası'nda "Mündericat" başlığı altında kaydedildiği gibi Mehmet Rauf ve M. Rauf beraberce yazı yayımlamışlardır. (*Resimli Kitap Mecmuası*, Nr.13, s. 1) Orada görüleceği üzere imzalarını karıştırılmamak için Eylül yazarımız "Mehmet Rauf" olarak, Resimli Kitap sermuharriri de "M. Rauf" olarak atmaktadırlar. Resimli Kitap ile aynı yıllarda neşredilmekte olan Hayâl-i Cedîd gazetesinin kapaklarında ise sahib-i imtiyazı Mehmet Rauf olarak açıkça belirtilmiş ve yazılmıştır. Yine Resimli Kitap mecmuasının 1. Sayısında M. Rauf ve Mehmet Rauf isimlerinin yazılarını hem de arka arkaya neşredildiğini görmekteyiz. (*Resimli Kitap Mecmuası*, Nr.1, s. 47-51) orada da isimlerin yazımı farklıdır.

¹⁹ Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, Garanti Matbaası, 1970, s. 100.

²⁰ Mehmet Raûf'un kullandığı müstear adlarla ilgili bk. M. Orhan Okay, *İslam Ansiklopedisi*, C 32, s. 131; Nurullah Çetin, *Takma İsimler Sözlüğü*, Edebiyat Ortağı Yayınları, 2006, s.79; *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, YKY, s.553; Tahsin Yıldırım, *Edebiyatımızda Müstear İsimler*, Selis Kitaplar Yayınları, s. 290.

²¹ *Hayâl-i Cedîd*, Nr. 1, 18 Mart 1910, s. 1.

bu defa da ismiyle müsemma arasında mutabakat husûlünü temin için Arz-u Hâl'in nâmı Hayâl'e tebdil edilmiştir. Arz-u Hâl abonelerine Hayâl takdim edilecek, 10 para bedel ile haftada iki defa çıkarılacağından abone bedelinde zam ve tenzil icrâ olunmayacaktır. Hizmet bizden, rağbet kâriin-i Osmâniye'den.

İlk sayısından 66. sayısına kadar haftada iki gün, 4 sayfa ve nüshası 10 paraya çıkan gazete, 67. sayısından 79. sayısına kadarsa haftada bir gün, 8 sayfa ve nüshası 20 para olarak çıkmıştır. Bu değişim ve sebepleri 66. Sayıdaki "Muhterem Kârilerimize"²² başlıklı yazıda izah edilmektedir:

Hayâl, bidâyet-i intişârından beri 10 paraya 4 sahife olarak haftada iki defa neşredilmiş idi. İdâremizce icrâ edilen tecârûbe binâen bu surette devâmı mümkün olamayacağı anlaşıldığından, muhterem kârilerimizden gördüğümüz teveccühten cüret alarak bundan sonra Hayâl'i 8 sahife olmak üzere haftada bir defa neşre ve 20 paraya çıkarmaya karar verdik.

Gazetenin formatındaki bu değişiklik muhteviyatına yansımamıştır. Daha önceki sayılardan tek farkı, daha fazla resim ve karikatüre yer verilmiş olmasıdır.²³

Gazetenin 1-62. sayıları Sancakçıyan Matbaası'nda, 63-66. sayıları Mürettibîn-i Osmâniye Matbaası'nda, 67. sayısı Manzûme-i Efkâr Matbaası'nda, 68. sayı Cihân Matbaası'nda, 69-79. sayıları ise Sabah Matbaası'nda basılmıştır.

Gazetenin haftanın farklı günlerinde çıktığı olmuştur. Bu farklılıklar şu şekildedir:

- 1-11. sayıları haftada iki defa salı ve cuma günü,
- 12-51. sayılar haftada iki defa çarşamba ve cumartesi günü,
- 52-55. sayılar haftada iki defa Çarşamba ve Cuma günü²⁴,
- 55-66. sayılar haftada iki defa Salı ve Cuma günü,
- 67-78. sayılar haftada bir defa Cuma günü,
- 79. sayı ise Perşembe günü yayımlanmıştır.

²² *Hayâl-i Cedid*, Nr.66, 3 Kânûn-u Sâni 1911, s. 1.

²³ "Hayâl, gelecek haftadan itibaren 20 para fiyatla 8 büyük sahife olarak intişâr edecek, 4 sahifesi gayet mühim karikatürler, mizâhî tablolarla müzeyyen bulunacaktır. mündericâtı ise en muktedir mizahnüvislerin âsâr-ı kalemiyesini teşkil eyleyecektir." *Hayâl-i Cedid*, Nr.66, 3 Kânûn-u Sâni 1911, s. 1.

²⁴ 51. sayının kapağında "İhtar" başlığı altında gazetenin 52. sayıdan itibaren Salı ve Cuma günleri neşredileceği duyurulmasına rağmen bilemediğimiz bir sebepten dolayı bu vaatleri gerçekleştirilmemiştir.

Gazetenin 12. sayıdan sonra yayımlanma günü değişmiştir. Bu değişikliğin sebebi 2. Abdülhamit'in hâl edilmesi olayının günü gününe anılmak istenmesidir. Gazete, zikredilen tarihte 2. Abdülhamit'in hâl edilip yerine 5. Mehmet Reşâd'ın tahta çıkmasını kapağında tam sayfa bir resimle ve sevinçle yâd etmiştir.²⁵ Gazetenin 56. sayısından itibaren gittiği gün değişikliği ise Sıkıyönetim İdâresi'nce uygulanan bir aylık kapatma kararıyla ilgili olduğu açıktır. Sonuncu gün değişikliğinin sebebi ise -daha önce zikredildiği gibi- gazete ile alakalı sayfa ve fiyat değişikliğine gidilmesidir.

Gazetedeki bu değişiklikler gazete kapaklarına da yansımıştır. Gazetenin hemen isminin altında verilen ibareler, sayılara göre değişiklik göstermiştir. Bu değişiklikleri şöyle takip etmek mümkündür:

1-11. sayılarda “Şimdilik Cuma ve Salı günleri çıkar musavver mizah gazetesidir.”

12-17. sayılarda “Cumartesi ve Çarşamba günleri çıkar musavver mizah gazetesidir.”

18-66. sayılarda “Haftada iki defa çıkar musavver mizah gazetesidir.”

67-79. sayılarda ise bu klişe “Haftada bir defa çıkar musavver mizah gazetesidir.” şeklinde olarak gazetenin adının hemen altına değil de sağ tarafına kaydırılmıştır.

Gazetenin ismi bütün sayıların kapaklarında “İstif” yazı türüyle kapağın üst tarafında ortalanarak verilmiştir. 67-79. sayılarında gazetenin adının altında Abdülhak Hamit Tarhan'a ait iki mısraya yer verilmiştir.²⁶

Gazete kapaklarındaki sâhib-i imtiyaz ve başmuharrir isimleri ile gazete içerisindeki konu ve yazı başlıkları “Rik'a” yazı türüyle yazılmış, diğer bütün yazılar matbu yazı karakterleri ile çıkmıştır. Gazetedeki bütün sayı ve rakamlarsa Arap rakamlarıdır. Latin rakamlarına ve harflerine sadece kapakta yer verilmiştir.²⁷ Gazetenin mesul müdürlüklerini iki isim üstlenmiştir. 1-9. sayılarda mesul müdürü Mehmet Hâzım iken 10-79. sayılarda Ebussüreyyâ Sâmi'dir.

²⁵ *Hayâl-i Cedîd*, Nr. 12, 27 Nisan 1910, s. 1.

²⁶ Az çok hayalden gelir insana tesliyet/Pür iğbirârdır yüzü gülmez hakikatın

²⁷ 2.sayıda gazete isim logosunun sol alt tarafında JOURNAL “HAYAL”, 3-79. sayılarında ise “Journal satirique illustré HAYAL” ifadesi yer almaktadır. Logonun sağ alt tarafında ise 2-34. sayılarında *Meydandjik Han No: 18-19*; 34-79. sayılarında *Avenue de Sublime-Porte No.38* ifadesi yer almaktadır.

Gazetenin başyazarlığını da 1-9. sayılarda E. S. Hüzzâzü'l-Arz, 10-79. sayılarda Ebussüreyyâ Sâmî üstlenmiştir. Gazetenin Sâhib-i İmtiyâzı ise ilk sayıdan son sayıya kadar Mehmet Raûf'tur.

Gazetenin dağıtım yerleri de okuyucu ile paylaşılmıştır.²⁸ Gazetenin ilk sayısının koleksiyoncu okurlar için yeniden basıldığı da yine gazetede "İhtar" başlığı altında duyurulur.²⁹ Gazete abonelerinden abonman ücretlerini ödemeleri de "Muhterem Abonelerimize"³⁰, "Rica"³¹, Trabzon Kâriлерimize"³², "Hayâl'in İkinci Senesi"³³, "İkinci Senemiz"³⁴, "Açık Muhabere"³⁵ başlıkları altında duyurulur. Gazetede bazı yanlışlıklar için de okuyucudan özür dilenir. Örneğin; 36 numaralı gazetede 2 ve 3. sayfaların yerlerinin karıştırılması³⁶; 12 numaralı gazetenin üç farklı renkte çıkması gerekirken baskıda yaşanan bir sorun dolayısıyla çıkamaması³⁷ nedeniyle özür dilenir.

Gazetenin muhtevasına bakacak olursak gazete muhteviyatında dikkat çeken en önemli özelliklerden biri belli başlı bölüm başlıklarının yer almasıdır. Bu bölüm başlıkları ve içeriklerini şöyle belirtebiliriz:

Sokak Laklakası, Laklaka-i Usbuiyye, Mudhike-i Usbuiyye, Vakvaka, Hususî Telgraflarımız

Bu bölüm başlıkları altında haftanın öne çıkan iç ve dış politika meseleleri ve aktüel konular mizahî bir şekilde işlenmiştir.

Hediyelerimiz

Bu başlık altında muhtelif aktüel konular ve şahıslar hakkında mizah ve eleştiri içerikli hediye takdimleri yapılmıştır.³⁸

²⁸ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.5, 1 Nisan 1910, s. 4.

²⁹ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.4, 29 Mart 1910 s. 1 ve Nr.7, 8 Nisan 1910, s. 1.

³⁰ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.10, 19 Nisan 1910, s. 2; Nr.48, 31 Ağustos 1910, s. 3 ve Nr.50, 7 Eylül 1910, s. 4.

³¹ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.17, 14 Mayıs 1910, s. 1.

³² *Hayâl-i Cedîd*, Nr.56, 1 Teşrin-i Sâni 1910, s. 4.

³³ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.76, 4 Mart 1327, s. 6.

³⁴ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.77, 11 Mart 1326, s. 2.

³⁵ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.65, 27 Kânûn-u Evvel 1910, s. 3.

³⁶ "İtizar", *Hayâl-i Cedîd*, Nr.37, 23 Temmuz 1910, s. 3.

³⁷ "Muhterem Kâriлерimize", *Hayâl-i Cedîd*, Nr.13, 30 Nisan 1910, s. 1.

³⁸ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.2, 22 Mart 1910, s. 3.

Suallerimiz

Bu başlık altında muhtelif konularda kurum, şahıslar veya olaylar üzerinden “Kimin aklına gelirdi?”³⁹, “Niye olmaz?”⁴⁰ “Acınır mı, Acınmaz mı?”⁴¹, “Şaşılır mı, Şaşılmaz mı?”⁴², “Sıkılır mısınız?”⁴³, “Cevaplı”⁴⁴, “Hiddetlenir misiniz?”⁴⁵ alt başlıkları altında mizahî sorular sorularak eleştiri yapılmıştır. 37 ve 40. sayılarda ise alt başlık kullanılmamıştır.

Yılan Lafı

Bu başlık altında Şirket-i Hayriye Kurumu ve yöneticileri hakkında mizahî eleştirilere yer verilmiştir.

Biraz da Ciddiyât

Bu başlık altında şiir, öykü ve edebî türde tenkitlere yer verilmiştir.⁴⁶

Elkâb-ı Cedîde, Lügât-ı Cedîde

Bu başlıklar altındaki yazılarda muhtelif kişi, kurum, eşya veya canlılara mizahî takma adlar verilerek ve açıklamalar yapılarak alay edilmektedir.⁴⁷

İstatistik

Bazı sayısal verilere dayanarak mizahî eleştirilere yer verilmiştir.⁴⁸

Küçük Muhâvereler

Karşılıklı kısa konuşmalar yolu ile muhtelif konularda mizahî yorumlara yer verilmiştir.⁴⁹

³⁹ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.1, 18 Mart 1910, s. 2.

⁴⁰ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.2, 22 Mart 1910, s. 3.

⁴¹ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.5, 1 Nisan 1910, s. 3.

⁴² *Hayâl-i Cedîd*, Nr.6, 5 Nisan 1910, s. 3 ve *Hayâl-i Cedîd*, Nr.7, 8 Nisan 1910, s. 3.

⁴³ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.13, 30 Nisan 1910, s. 2.

⁴⁴ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.22, 1 Haziran 1910, s. 2 ve *Hayâl-i Cedîd*, Nr.23, 4 Haziran 1910, s. 3.

⁴⁵ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.54, 23 Eylül 1910, s. 2.

⁴⁶ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.5, 1 Nisan 1910, s. 1.

⁴⁷ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.16, 11 Mayıs 1910, s. 2.

⁴⁸ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.15, 7 Mayıs 1910, s. 3.

⁴⁹ (Büyük bir muharrirle Fecr-i Âtî namzetlerinden küçük bir şair arasında)

Küçük Şâir_ Efendim, şu şiirlerime lütfen atf-ı nazar buyurur musunuz?

Muharrir_ Oğlum, şimdi pek meşgulüm. Ne kadar zahmet ise şuradaki sobaya kendi elinizle atıveriniz! (“Küçük Muhavereler”, *Hayâl-i Cedîd* Nr.12, 9 Haziran 1910, s. 3).

Tâlib-i İzdivâç, Tâlîbe-i İzdivâç

Bu başlıklar altında gelin, damat ve kayınvalide olmak isteyen okur mektuplarına yer verilerek mizah yapılmıştır.⁵⁰

Son Haftanın Modası, Gelecek Haftanın Modası, Modaya Dair

Bu başlıklar altındaki yazılarda ise kadın ve erkek giyim kuşam ve hayat tarzı üzerine yönlendirmeler ve mizahi değerlendirmelere yer verilmiştir.⁵¹

Gazetelerden

Bu başlık altında o devirde yayımlanan gazete ve mecmualardan iktibaslara yer verilmiştir.⁵²

Gazetede yer alan bu bölüm başlıklarının hangi sayılarda bulunduğu dair bilgileri şöyle tespit etmek mümkündür:

Sokak Laklakası: 1-29. sayılarda

Laklaka-i Usbuiyye: 30-36., 38-64., 66-67., 69-71., 73-78. sayılarda

Mudhike-i Usbuiyye: 52, 56, 60, 62, 72 ve 79. sayılarda

Vakvaka: 37, 38, 40, 42-50., 53, 55-66., 68-70., 73-75. ve 78. sayılarda

Hususî Telgraflarımız: 1, 3-40., 42-54., 56-59., 62-64., 69-74., 76. sayılarda

Hediyelerimiz: 1-5., 10, 13, 18, 59. sayılarda

Suallerimiz: 1, 2, 5-7., 13, 22-23., 37, 40, 54. sayılarda

Yılan Lafı: 1, 4, 6. sayılarda

Biraz da Ciddiyât: 1, 2, 5, 9-10., 18, 26, 27 ve 65. sayılarda

Elkâb-ı Cedîde: 3-6., 8, 11, 16, 18, 25, 33, 66. sayılarda

Lügât-ı Cedîde: 8, 10-12., 16, 24, 28, 32, 48, 70-71. sayılarda

İstatistik: 12-16. ve 18. sayılarda

⁵⁰ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.25, 13 Haziran 1910, s. 2.

⁵¹ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.39, 30 Temmuz 1910, s. 3.

⁵² *Hayâl-i Cedîd*, Nr.23, 5 Haziran 1910, s. 4.

Küçük Muhâvereler: 6-22., 25, 27-28., 31-33., 40-41., 44, 47-57., 59, 61-69., 71-72., ve 78-79. sayılarda

Tâlib-i İzdivâç ve Tâlibe-i İzdivâç: 25-27., 29-31. ve 37. sayılarda

Son Haftanın Modası: 1-2., 7, 9-11., 15, 19, 21, 23, 36, 39, 41, 43, 65 ve 73. sayılarda

Gelecek Haftanın Modası: 3-5. sayılarda

Modaya Dair: 6. sayıda

Gazetelerden: 1-18., 20-25., 27-29., 31, 33-42., 44-47., 49, 51, 53-54., 57, 59 ve 62. sayılarda.

Gazetenin muhtevasını teşkil eden bu bölüm başlıkları altında ise temelde şu konularda yazı ve karikatürlere yer verilmiştir:

II. Abdülhamit ve Devri

Gazete, 2. Abdülhamit'in hâl edilmesinin akabinde çıkmaya başlamıştır. Bu sebeple gazetede hâl meselesi ve Sultan Abdülhamit devrindeki icraatlara dair hayli yazı ve karikatüre yer verilmiştir. Gazetenin ilk sayısının kapağında Sultan Abdülhamit'e dair bir karikatür, yine gazetenin 79. sayısında da Sultan Abdülhamit'e dair uzunca bir tenkit yazısı vardır.⁵³ Gazetenin ilgili yazı başlığının "Siyasî Mektuplar -1-" oluşu bir yazı dizisi şeklinde yayımlanması düşüncesinde olduğunu göstermektedir; ancak dergi 79. sayısından sonraki 10 sayısına ulaşamadığımızdan bu serinin devamı hakkında bir bilgiye sahip değiliz.⁵⁴

Gazete; 1, 12, 18, 23 ve 27. sayılarının kapak resimlerinde ve 2, 4, 12, 77 ve 79. sayılarının muhtelif sayfalarında verdiği karikatür ve resimlerde Abdülhamit ve devrindeki icraatlarıyla alay etmiştir. Gazetenin 17. sayısındaki Sokak Laklakası⁵⁵ başlıklı yazıyla Abdülhamit devri jurnalciliği ile 52. sayısında yer alan Jüpon imzalı Laklaka-i Usbuiyye⁵⁶ başlıklı yazı ile de Ebuzziya Tevfik Bey'in yayımladığı "Hatırat" üzerinden Abdülhamit devri eleştirilmiş ve kendisine "Sultân-ı mahlu" (tahttan indirilmiş sultan) denerek alay edilmiştir. Yine gazetenin 14. sayısında verilen "Bulanın Müjdesi Var" başlıklı kısa yazıda da 2.

⁵³ "Mudhike-i Usbuiyye", *Hayâl-i Cedîd*, Nr.79, 24 Mart 1327, s. 2,4.

⁵⁴ *Hayâl-i Cedîd* gazetesinin son 10 sayısına ulaşamadık. Bu hususta Atatürk Kitaplığı ve Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, İSAM, Bayezit, Süleymaniye kataloglarını, İstanbul Şehir Üniversitesi e-arşiv'ini taradık. Ancak gazetenin sadece 1-79. sayılarlarına ulaşabildik.

⁵⁵ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.17, 15 Mayıs 1910, s. 2.

⁵⁶ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.52, 16 Eylül 1910, s. 1-2.

Abdülhamit, Amerikan bankalarında şahsi paralarının olduğu meselesi gündeme getirilerek hicvedilmektedir.⁵⁷

Dış Politika

Gazete yayımlandığı 1910-1911 yılları arasında Osmanlı devleti dış politika bakımından çok sıcak meselelerle uğraşmaktadır. Bunların başında Girit ve Arnavutluk sorunu gelmektedir. Gazete ilk sayısından son sayısına kadar bu konulara özel bir hassasiyet göstermiştir. Bilhassa Girit meselesindeki hassasiyette, gazetenin sâhib-i imtiyâzı olan Mehmet Raûf'un vaktiyle Bahriye Mektebi mezunu olarak 8 ay staj, 6 ay resmi görev icabı olarak Girit'te vazife yapmış olmasının da payı vardır diye düşünüyoruz.⁵⁸

Gazete, Osmanlı Devleti'nin Yunanlılarla yaşadığı Girit sorununu 21, 30, 42, 43, 45, 48, 49, 52, 63. sayılarında kapağına taşımıştır. Yine gazete, Girit problemine dikkat çekmek için 3, 7, 10, 15, 17, 19, 22, 28, 34, 35, 36, 44, 45 ve 61. sayılarında Girit meselesine dair karikatüre yer vermiştir. 30, 34 ve 43. sayılarında Laklaka-i Usbuiyye başlığı altında, 56. sayısında ise Vakvaka başlığı altında Girit meselesine dair yazılara yer veren gazetenin bilhassa "Girit Bizimdir"⁵⁹ yazısı mühimdir. Girit meselesine dair şu şiirse gazetenin bakış açısını yansıtmaları açısından fikir vermektedir:

Girit İçin⁶⁰

-Adana'dan bir sedâ-

Neşredin nûr-u cihâdı sahâ-yı hürriyete

Âşık olsun kim melekler böyle bir kudsiyete

Havza-i bahr-i sefide set çekin merdân ile

Pür hamiyet toplanın hep arsa-yı ciddiyete

Câhidû... emr-i celilin derk edin Osmanlılar

Pür vakar, arş ileri, ta kulzüm-ü ulviyet

⁵⁷ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.14, 3 Mayıs 1910, s. 3.

⁵⁸ Mehmet Raûf, *Edebi Hâtıralar: Edebiyât-ı Cedîde'ye Doğru*, Şebâb; Nr.3, 6 Ağustos 1336/1920

⁵⁹ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.30, 29 Haziran 1910, s. 1.

⁶⁰ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.29, 25 Haziran 1910, s. 3, İmzasız

Müsterih olsun, otursun, korkmasın, ehl-i Girit

Biz müheyyayız bu yolda dine kurbiyet

Seyf-i kudretle kesilsin reîs-i âdâ-yı vatan

Kendini görsün de atsın medfen-i mahfiyet

Yine Sâika adlı şiirde de Girit meselesi söz konusu edilmiştir.⁶¹

Gazetede üzerinde durulan bir diğer dış politika sorunu ise o yıllarda nükseden Arnavutluk'taki karışıklıktır. Arnavutluk'un Osmanlı'dan kopuşu ile sonlanacak süreç, gazetenin yayım yılında başlamış olup gazete bu hususu da vatanperver duygularla ele alınmıştır. Bu konu 20 ve 79. sayılarda kapak resmi, 20, 30 ve 46. sayılarda da karikatür olarak okuyuculara sunulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Girit meselesi merkezli olarak Osmanlı Donanması'nı güçlendirme hamlesi ve bu hamle için halktan sivil maddi yardım talebi de gazetenin gündemini meşgul etmiştir. Gazete, Osmanlı Donanması ve donanmaya yardım kampanyası meselelerini 35, 38 ve 42. sayılarında Laklaka-i Usbuiyye başlıklı yazılarında ele almış, 44 ve 48. sayılarında karikatür, 39 ve 45. sayılarında da kapak resmi olarak sayfalarına taşımıştır. Donanmaya yardım meselesine dair yayımlanan şu şiirde, yardım kampanyasına kayıtsız kalan zenginler hicvedilmiş ve kampanyaya arka çıkan yoksul halk takdir edilmiştir:

Veriniz⁶²

-Donanma iânesine iştirak etmeyen zenginlere-

Onura, izzet-i nefse verdiğinizden veriniz

Çabucak bıktığımız bir hevese verdiğinizden veriniz

Apaçık sahillerimiz satvetli donanma ister

Korumak için vatanı kuvvetli donanma ister

İsrâfa açık tuttuğunuz keselerden veriniz

Bir gün için yapılan elbiselerden veriniz

⁶¹ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.30, 29 Haziran 1910, s. 3

⁶² *Hayâl-i Cedîd*, Nr.40, 3 Ağustos 1910, s. 2, M. C.

Apaçık sahillerimiz satvetli donanma ister

Korumak için vatani kuvvetli donanma ister

Gülünüz, eğleniniz, canınızı sıkacaktan veriniz

Modanız var, haftada bir çıkacaktan veriniz

Apaçık sahillerimiz satvetli donanma ister

Korumak için vatani kuvvetli donanma ister

Bir hiç için hevâya verdiğinizden veriniz

Kurdele, danteleye verdiğinizden veriniz

Apaçık sahillerimiz satvetli donanma ister

Korumak için vatani kuvvetli donanma ister

Çokça rağbet edilen etiketten veriniz

Solmadan attığınız süslü buketten veriniz

Apaçık sahillerimiz satvetli donanma ister

Korumak için vatani kuvvetli donanma ister

Fukaranın verdiğini vermediniz hiçbiriniz

Çekilin sahn-ı hamiyetten ona yol veriniz

Apaçık sahillerimiz satvetli donanma ister

Korumak için vatani kuvvetli donanma ister

Yine Sâika⁶³ ve Bahriye Marşı⁶⁴ şiirlerinde de Donanma meselesi vatanperver duygularla işlenmiş ve okuyucularla paylaşılmıştır.

Gazetede ele alınan dış politika konularından biri de istikraz (dış borçlanma) meselesidir. Osmanlı Devleti'nin dış devletlerden borç istemesi konusu 55, 56, 58 ve 59. sayılarında kapaktan, 53. sayıda da iç sayfada resim olarak işlenmiş ve eleştirilmiştir.

⁶³ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.20, 25 Mayıs 1910, s. 3, Hüzûzâr

⁶⁴ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.25, 11 Haziran 1910, s. 2, İmzasız

Gazete, dış politika olarak yönetimi devralan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin benimsediği Osmanlılık politikasını benimsemiş ve bu doğrultuda yayımlar yapmıştır. 1910'da Arnavutluk isyanının çıkması üzerine, birçok milletten müteşekkil Osmanlı toprakları parçalanmak sorunu ile karşılaşmış ve dolayısıyla gazete de Türkçülük fikrinden ziyade Osmanlı vatandaşı olmak fikrini işleyerek parçalanma sorununu giderme yolunu izlemiştir. Bu amaçla Gayr-i Müslim Bir Neferin Ağzından⁶⁵ ve Kardeş Türküsü⁶⁶ adlı şiirlere yer verilmiştir.

Hükûmet, Bürokrasi ve Belediyecilik

Gazete, doğası gereği yayımlandığı devrin siyasîleri, bürokratları ve başkent İstanbul'un belediye yöneticileri ve icraatlarıyla yakından ilgilenmiş ve onlarla alay ederek eleştirmiştir. Millet Meclisi (Meclis-i Millî), bakanlar ve bakanlar kurulu (nâzırlar ve heyet-i vükela), bürokratlar (ayânlar), milletvekilleri (mebusân), belediye başkanlığı ve başkanı (şehremaneti ve şehremini) hep alay ve eleştiri konusu yapılmıştır.

Hükûmet, bürokrasi ve belediyecilik konuları ile alakalı yazıları; sayı, başlık ve konu şeklinde şöyle tespit etmek mümkündür:

Tablo 1: Hükûmet, Bürokrasi ve Belediyecilik

SAYI	BAŞLIK	KONU
1	Husûsî Telgraflar	Belediyecilik
1	Yılan Lafı	Şirket-i Hayriye
2	Husûsî Telgraflar	Hükûmet
3	Husûsî Telgraflar	Telgraf İdâresi
4	Yılan Lafı	Şirket-i Hayriye
6	Yılan Lafı	Şirket-i Hayriye
6	Açık Mektup	Şirket-i Hayriye
9	Husûsî Telgraflar	Ulaşım
13	Sokak Laklakası	Bütçe
15	Sokak Laklakası	Diplomatlar
18	Biraz da Ciddiyât	Şirket-i Hayriye
19	Sokak Laklakası	Şirket-i Hayriye
21	Sokak Laklakası	Şirket-i Hayriye
22	Sokak Laklakası	Şirket-i Hayriye
23	Sokak Laklakası	Şirket-i Hayriye
25	Sokak Laklakası	Şirket-i Hayriye
28	Sokak Laklakası	Şehremini
32	Laklaka-i Usbuiyye	Belediyecilik
33	Laklaka-i Usbuiyye	Belediyecilik
34	Erbâb-ı Tenezzüh, Şirket-i Hayriye	Şirket-i Hayriye
35	50. Sene Sonra İstanbul	Belediyecilik
36	50. Sene Sonra İstanbul	Belediyecilik
37	50. Sene Sonra İstanbul	Belediyecilik

⁶⁵ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.2, 22 Mart 1910, s. 3, Elif Elif

⁶⁶ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.39, 30 Temmuz 1910, s. 3, Musâhibzâde Celâl

39	Laklaka-i Usbuiyye	Belediyeçilik
40	Laklaka-i Usbuiyye	Belediyeçilik
42	Vakvaka	Belediyeçilik
44	Vükelâ İmtihânı	Bürokrasi
45	Vükelâ İmtihânı	Bürokrasi
45	Vükelâ İmtihânı	Bürokrasi
48	Vükelâ İmtihânı	Bürokrasi
48	Laklaka-i Usbuiyye	Belediyeçilik
51	Mudhike-i Usbuiyye	Belediyeçilik
55	Vükelâ İmtihânı	Bürokrasi
59	Vükelâ İmtihânı	Bürokrasi
60	Vükelâ İmtihânı	Bürokrasi
61	Vükelâ İmtihânı	Bürokrasi
72	Mudhike-i Usbuiyye	Bürokrasi
75	Laklaka-i Usbuiyye	Meclis-i Mebusân
77	Kıl-u Kâl	Bürokrasi
78	Kıl-u Kâl	Bürokrasi

Gazetede hükümet, bürokrasi ve belediyeçilikle alakalı birçok resim ve karikatür de yayımlanmıştır. Bunlardan kimi kapak resmi olarak kimi ise iç sayfalarda sunulmuştur okuyucuya. Resim ve karikatürlerin yayım sayısı, konusu ve yayımlandığı yer ile ilgili ayrıntıları da şöyle belirtmek mümkündür:

Tablo 2: Resim ve Karikatürler

SAYI	KONU	YER
5	Refet Paşa	Kapak
6	Ulaşım Sorunu	İç Sayfa
7	Hükümet	Kapak
11	Vergiler	Kapak
11	Ulaşım	İç Sayfa
14	Vekiller	Kapak
15	Maliye Nâzırı	Kapak
16	Hakkı Paşa	Kapak
19	Şirket-i Hayriye	Kapak
25	İdare-i Mahsusa	Kapak
31	Nâfia Nazırı	İç Sayfa
37	Meşrûtiyet ve Jön Türkler	Kapak
38	Meşrûtiyet ve Jön Türkler	İç Sayfa
47	Jön Türkler	Kapak
52	Şirket-i Hayriye	İç Sayfa
53	Ulaşım	Kapak
56	Mâliye Nâzırlığı	İç Sayfa
60	Posta İdarehânesi	İç Sayfa
62	Vergiler	Kapak
63	Meclis-i Mebusân	İç Sayfa
64	Konya Mebusu Vehbi Efendi	İç Sayfa
66	Vekiller	Kapak
67	Meşrutiyet, Hürriyet	İç Sayfa
69	Meclis-i Mebusân	İç Sayfa
74	Talat Bey ve Lütfi Fikrî Bey	İç Sayfa
75	İttihad ve Terakki	Kapak
76	Hâriciye Nâzırı	Kapak
76	Belediyeçilik	İç Sayfa

76	Taksim Kışlası	İç sayfa
77	Nâfia Nâzırlığı	İç Sayfa
78	Meclis-i Mebusân	Kapak
78	Harbiye Nâzırlığı	İç Sayfa
79	Nâfia Nâzırlığı	İç Sayfa
79	Lütfî Fikrî Bey ve Halil Bey	İç Sayfa

Basım - Yayın

Gazete, basın-yayın organları olan gazete ve mecmualara da sayfalarında yer vermektedir. Gazetede bu konuyla alakalı “Gazetelerden” unvanıyla müstakil bir bölümün de olması önemlidir. Gazete bu meyanda *Sabah Gazetesi*’nin Tanîn Gazetesi’nden, *Tanîn*’in ise *Tercüman Gazetesi*’nden haber aşırması olayını hem yazı⁶⁷ hem de karikatür⁶⁸ olarak sayfalarına taşır. Hükûmet ve matbuât arasındaki ilişkiyi kapak resmi olarak verir.⁶⁹ Öğrencilerce hazır yazılmış makaleleri yayımlayan gazetelerle alay edilir.⁷⁰ “*Cem Biraderimize*”⁷¹ ithafıyla verilen karikatürle *Cem* gazetesini ve “*Tanîn Refikimize*”⁷² ithafıyla verilen karikatürle de *Tanin* gazetesini kapağına taşır. Yine gazete, *Tanin* ve *Neyyir-i Hakikat* gazetelerine dair iki karikatürü de iç sayfa resmi olarak “*Neyyir-i Hakikat Refikimize*”⁷³ ve “*Tanîn Refik-i muhteremimize Tuhfe-i nâcizâne*”⁷⁴ ithaflarıyla yayımlar. “*Elkâb-ı Cedîde*”⁷⁵ ve “*Lügât-ı Cedîde*”⁷⁶, *Küçük Lügatlar*⁷⁷ Hediyelerimiz⁷⁸ başlıkları altında mevcut gazetelere lakaplar takarak ve ironik yakıştırmalar yaparak sayfalarında yer verir.

Sosyal Hayat

Gazete başkent olan İstanbul’da yayımlandığı için sosyal meselelere de İstanbul merkezde olmak üzere sayfalarında yer vermiştir. Halkın sıkıntıları ironik bir dille resim, karikatür ya da yazı yolu ile okuyucularla paylaşılmıştır.

Gazete; *Vedâname-i Şita*⁷⁹ ve *Şuûn-u Şita*⁸⁰ adlı şiirlerle 72. sayıdaki bir resim⁸¹ ile halkın kış mevsimi dolayısıyla yaşadığı perişanlığa, 4. sayıdaki Erken Doğan Erken Ölür⁸²

⁶⁷ “Vakvaka”, *Hayâl-i Cedîd*, Nr.53, 21 Eylül 1910, s. 2, İmzasız

⁶⁸ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.54, 23 Eylül 1910, s. 4.

⁶⁹ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.60, 18 Teşrîn-i Sâni 1910, s. 1.

⁷⁰ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.74, 18 Şubat 1326, s. 4.

⁷¹ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.74, 18 Şubat 1326, s. 1.

⁷² *Hayâl-i Cedîd*, Nr.44, 17 Ağustos 1910, s. 1.

⁷³ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.71, 28 Kânûn-u Sâni 1326, s. 3.

⁷⁴ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.41, 6 Ağustos 1910, s. 4.

⁷⁵ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.18, 17 Mayıs 1910, s. 2.

⁷⁶ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.71, 28 Kânûn-u Sâni 1326, s.4 ve *Hayâl-i Cedîd*, Nr.10, 21 Nisan 1910, s. 2.

⁷⁷ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.71, 28 Kânûn-u Sâni 1326, s. 4.

⁷⁸ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.2, 22 Mart 1910, s. 3.

⁷⁹ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.75, 25 Şubat 1326, s. 6, Şinâver

başlıklı yazı ile Terkos suyunun neden olduğu çevre kirliliğine, Azrâil'in İstifâsı⁸³ adlı şiirle halkın yaşadığı hastane ve doktor yetersizliğine dikkat çekmiştir.

Gazetede “İstatistik” başlığı altındaki yazılarda da İstanbul’da yaşayan halktan topal⁸⁴, kör⁸⁵, sağır⁸⁶, çolak⁸⁷ kalanlar ile delirenler⁸⁸ ile ilgili sayısal verilere yer verilerek hem halkın sıkıntıları işlenmiş hem de idareciler eleştirilmiştir.

Gazete, halkın yaşadığı kolera sıkıntısını da sayfalarına taşımış ve bu problemin önünü alamayan yöneticilerle alay etmiştir. 28. sayının kapak resmi koleradır. 54. sayıda da yine iç sayfa resmi (s.4) koleraya dairdir. Yine gazetenin 58. sayısındaki “Laklaka-i Usbuiyye”, 69. sayısındaki “Lugât-ı Cedîde”, 63. sayısındaki “İstidâ-yı Dehşetnümûn” başlıklı yazılarda da kolera problemine yer verilmiştir. Kolera meselesine dair gazetede ki şu mizahi muhâvere buna güzel bir örnektir:

“Kolera Münasebetiyle

_Koleradan korkar mısın?

_Hayır!

_Aman birader! Ne söylüyorsun?

_Hayır diyorum, hiç Şehremaneti varken koleradan korkulur mu?

_Anlamadım.

_Bunda anlamayacak bir şey yok. Şehremaneti bu gidişiyile ne kendini ne bizi ne de kolerayı bırakmayacak. O vakit bittabi korkuya mahal kalmayacak!”⁸⁹

Gazete İstanbul’da devamlı zuhur eden yangın problemine de Laklaka-i Usbuiyye bölümü altında Hafta-i Ateşnisâr⁹⁰ başlıklı yazı ile dikkatleri çekerek bu mesele üzerinden idarecilerle alay edilmiştir. Gene bu yazının bulunduğu sayısının (71.sayı) kapağı da yangın meselesine dair bir resim ile çıkmıştır.

⁸⁰ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.73, 11 Şubat 1326, s. 6.

⁸¹ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.72, 4 Şubat 1326, s. 3.

⁸² *Hayâl-i Cedîd*, Nr.4, 29 Mart 1910, s. 3.

⁸³ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.77, s. 7, Molla Nasreddin.

⁸⁴ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.12, 27 Nisan 1910, s. 2.

⁸⁵ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.13, 30 Nisan 1910, s. 2.

⁸⁶ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.14, 4 Mayıs 1910, s. 3.

⁸⁷ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.15, 7 Mayıs 1910, s. 3.

⁸⁸ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.16, 11 Mayıs 1910, s. 2-3.

⁸⁹ “Küçük Muhâvereler”, *Hayâl-i Cedîd*, Nr.63, 13 Kânûn-u Evvel 1910, s. 4.

⁹⁰ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.71, 28 Kânûn-u Sâni 1326, s. 2.

Gazetede ele alınan bir diğere sosyal mesele de grev ve boykot meselesidir. ‘‘Terziler Grev Yapmış’’⁹¹, ‘‘Grev, Grev, Grev’’⁹² yazıları ve 28. Sayının kapak resmi ile bu konuya dikkat çekilmek istenmiştir.

Gazetede yer alan şu şiir yine boykot konusuna ayrılmıştır. Yunan mallarını limanlarda taşımayan hamallar şiir yolu ile tebrik edilir:

Sâikâ⁹³

Boykotaj yaptı hamiyetli hamallar Yunan’a
Zengin kalbine uğrar mı acep bu his ona ne?
Bir vatan cüzüne eydi-i şekâvet uzadı
Kırarız ellerini budur son sözümüz Yunan’a

Moda ve Kadın-Erkek İlişkileri

Gazete; moda, yaşam tarzı, kadın-erkek ilişkileri konularıyla bir hayli ilgilidir. Bu yakın ilgisini, ‘‘Gelecek Haftanın Modası’’ ve ‘‘Son Haftanın Modası’’ isimli müstakil bölümler altında yayımlanan yazılardan ve gazetede yer verilen birçok resim ve karikatürden anlayabiliyoruz. Bunun bir sebebi de Halit Ziya’nın, Abdülhak şinâsî Hisar’ın ve yakın arkadaşı Hüseyin Câhit’in belirttiği gibi gazetenin sâhib-i imtiyâzı olan Mehmet Raûf’un duygusal kişiliği ve kadın ve aşkla dolu iç dünyasıyla yakından ilgilidir.⁹⁴ Zaten *Mahasin* isimli 12 sayı neşredilen kadın dergisini de *Hayâl-i Cedîd* gazetesinden hemen önce 1908-1909 yılları arasında Mehmet Raûf çıkarmıştır. Mehmet Raûf 1923-1924 yıllarında da yine kadın dergiciliği yapmış ve 55 sayı neşredilen *Süs* adlı bir dergi çıkarmıştır.⁹⁵

Gazetede ki modaya ilişkin yazılar hakkındaki sayı, başlık ve içerik bilgileri şu şekildedir:

Tablo 3: Moda

SAYI	BAŞLIK	İÇERİK
1	Son Haftanın Modası	Çarşaf, peçe, kollar, ökçe, şemsiye, çanta

⁹¹ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.19, 21 Mayıs 1910, s. 3.

⁹² *Hayâl-i Cedîd*, Nr.20, 25 Mayıs 1910, s. 1-2.

⁹³ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.28, 22 Haziran 1910, s. 3, Hüzzâz

⁹⁴ Halit Ziya Uşaklığil, *Kırk Yıl*, s. 342, 525, 593; Abdülhak şinâsî Hisar, *Geçmiş Zaman Edipleri*, Türk Yurdu Yayınları, s. 371; Hüseyin Câhit Yalçın, *Edebî Hatıralar*, İstanbul, 1935, s. 151.

⁹⁵ bk. Âdem Taşlı, *Mahasin ve Süs Dergilerinin İncelenmesi ve Seçme Metinler*, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

2	Son Haftanın Modası	Baş, yaka, eldiven, çarşaf
3	Gelecek Haftanın Modası	Yeldirme, başörtüsü, şemsiye, eldiven
4	Gelecek Haftanın Modası	Tarz-1 tezyin, baş, yüz, korse
5	Gelecek Haftanın Modası	Tarz-1 telebbüs, botlar, çarşaf
6	Modaya Dair	Erkek giyim kuşamı
7	Son Haftanın Modası	Tuvalet giyen bayanlar
9	Son Haftanın Modası	Çarşaf, peçe, şemsiye, eldiven, botlar
15	Son Haftanın Modası	Kadın giyim kuşamı
19	Son Haftanın Modası	Bir okuyucu mektubu
36	Son Haftanın Modası	İngiliz modası (Avrupa modası)
39	Son Haftanın Modası	Baş, başörtüsü, eldiven, iskarpın, çorap
41	Son Haftanın Modası	Erkek giyim kuşamı
73	Son Haftanın Modası	Bir okuyucu mektubu

Gazetenin 67, 68, 75, 77 ve 78. sayılarında moda konusuna dair karikatürlere yer verilmiştir.

Gazetenin üzerinde durduğu bir diğer mesele de kadın-erkek ilişkileridir. Gazetenin “Küçük Muhâvereler” adlı bölümünde bu meseleye dair birçok muhâvere mevcut olup muhâverelerin sayı ve başlık bilgileri şu şekildedir:

Tablo 4: Kadın Erkek İlişkileri

SAYI	BAŞLIK
7	Karı-Koca Arasında
8	Hasta Zevce ile Zevce Arasında
9	Kayınvalide-Damat Arasında
11	Delikanlı ile Sevgilisi Arasında
12	Zevce ile Zevce Arasında
44	Madam ile Kocası Arasında
49	Mösyö ile Madam Arasında
53	Karı-Koca Arasında
54	Zevce ile Zevce Arasında
61	İhtiyar Âşık ile Genç Mâşukası Arasında
65	Matmazel ile Delikanlı Arasında
67	Zevce ile Zevce Arasında
68	Zevce ile Zevce Arasında
72	Karı-Koca Arasında
79	Kız ile Delikanlı Arasında

Gazetede kadın-erkek ilişkilerine dair yazılar bunlarla sınırlı değildir. Gazetede “Tâlib-i İzdivâç” ve “Tâlibe-i İzdivâç” isimli bölüm başlıkları altında “Oğlum Evlenecek”⁹⁶, “Kayınvalidem Olacak Hanıma”⁹⁷, “Beyefendi ve Ben Evleneceğim”⁹⁸ “Bey Oğlum”⁹⁹ ithafli yazılara yer verilmiştir. Devrinin evlilik, yaşam tarzı anlayışlarını ve derginin bu hususlara olan yaklaşım ve bakış açısını vermesi açısından bu yazılar oldukça önemlidir.

⁹⁶ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.25, s. 2-3.

⁹⁷ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.26, s. 2-3.

⁹⁸ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.29, s. 2-3.

⁹⁹ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.31, s. 2-3.

Gazetede kadın-erkek ilişkilerine dair birçok resim ve karikatüre de yer verilmiş olup bunlar 29, 53, 70, 75, 76, 77, 79. sayılarda mevcuttur. Örnek resimler, Seçme Metinler Bölümü'nün sonundaki ekte verilmiştir.

Edebiyat ve Sanat

Gazetede kendi tarifi içerisinde bir resimli mizah gazetesi olmasına rağmen, adeta bir edebiyat dergisi kadar edebî ürün ihtiva etmektedir. Bu hususta gazetenin sâhib-i imtiyâzı olan Mehmet Raûf'un rolü inkâr edilemez.

Gazetede 113 şiir, 58 tanıtım, 32 eleştiri, 9 gezi, 7 hikâye, 2 mülakat, 2 tiyatro, 1 müzik ve 1 de fabl türünde olmak üzere 225 edebî yazı mevcuttur. Bu edebî türlerden en dikkate değer olanı "Eleştiri"dir.

Fecr-i Âtî edebî topluluğu ve âzâları hakkında edebiyat basınına akseden hararetli tartışmaların¹⁰⁰ yaşandığı 1910-1912 yılları arasında Hayâl-i Cedîd gazetesindeki eleştiri yazılarının tamamına yakını, devrin bütün edebiyat mahfillerinde popüler eleştiri konusu olan Fecr-i Âtî topluluğu ve yayımladıkları eserlere dairdir. O kadar ki gazetede hemen her sayı da Fecr-i Âtî ve encümen üyeleri ile alay edilmiştir.

Gazetenin Fecr-i Âtî ile alakalı yazılarının sayı, başlık ve yazar bilgilerine dair dökümü ise şöyledir:

Tablo 5. Fecr-i Âtî

SAYI	BAŞLIK	YAZAR
3	Hediyelerimiz	İmzasız
5	Gazetelerden	İmzasız
7	Onun Gözleri	İmzasız
8	Demet	İmzasız
8	Varaka	İmzasız
9	Yine Mensur Şiirler	İmzasız
9	Lügât-ı Cedîde	İmzasız
9	Lügât-ı Cedîde	İmzasız
10	Bir Mektup Parçası	İmzasız
12	Küçük Muhavereler	İmzasız
16	Sokak Laklakası	İmzasız
16	Tenzih	S. Şinâver
21	Küçük Muhâvereler	İmzasız
21	Mavi Hülyalar	Resim
22	Mavi Hülyalara Karşı	Şinaver
22	Sâika	Hüzzâz
23	Tavsiye-i Dostâne	Şinâver
23	Açık Mektup	Esîd Said
24	Bir Suâl-i Acib	Ş. Mâil

¹⁰⁰ Bu tartışmalar hakkındaki detaylı bilgi için bk. Cafer Şen, *Fecr-i Âtî Edebiyatı*, Gazi Kitabevi, s. 1575, 2006.

24	Lügât-ı Cedîde	İmzasız
26	Şuûn-u Edebiye	İmzasız
27	Edebiyât-ı Cedîde Nümünelerinden	İmzasız
28	Son Mektup	İmzasız
33	Nezâhet-i Edebiye	K. Z. M.
33	Resim Saatleri	Resim
34	Şeyh Ebu'l-hüd'a'nın Kalemiyesinden	Metrukât-ı K. Z. M.
35	Bir Şâir-i Nâgehzuhr'a	Şinâver
38	Yoğurtçu Çayırında Kaymaca	Korse
40	Terbiye-i Bedeniye	Korse
40	Hayâl Gazetesi Müdüriyetine	İmzasız
41	Fecr-i Âtî Şiirlerinden	İğne
42	Vükelâ İmtihanı	Korse
42	Bal Rengi Rüyalarda	Dekolte
43	Teşbih Protestosu	Korse
44	Vükelâ İmtihanı	Korse
45	Vükelâ İmtihanı	Korse
46	Merhum Kamer	Korse
46	Vükelâ İmtihanı	Korse
47	Fecr-i Âtî münşeatından Serbest Nazım	Korse
47	Eskiler-Yeniler	Şinâver
49	Laklaka-i Usbuiyye	Jüpon
49	Vakvaka	Elif Be
51	Dâğ-ı Derûn	Şinâver
52	Laklaka-i Usbuiyye	Jüpon
53	Laklaka-i Usbuiyye	Jüpon
57	Bir İrtikâ-yı Şâirâne	İmzasız
57	Nize-i Şark Nâzımı'na	Ş.
57	Bir İntihâb-ı Musîb	Şinâver
60	Fecr-i Âtî	S. Şinâver
61	Mevsim-i Sükût	İmzasız
62	Zavallı İmlâmız	Saçma
63	Resimli Kitab Tarlasında -Lahana-	Feru Feru
64	Resimli Kitab Tarlasında -Patates-	Feru Feru
66	Bir Mersiyeden Müfrez Parçalar	S. Şinâver
71	Ağlasam	Sâmizâde Süreyya

Gazetenin 21 ve 33. sayılarında ise Fecr-i Âtîcilerin çok sık başvurduğu mavi renk imajına gönderme yaparak “*Mavi Hülyalar*” adıyla ve Cevat Rıza'nın yayımladığı *Resim Saatleri* adlı hikâyeye telmihen “Resim Saatleri” adlı karikatüre yer verilmiştir.

Hayâl-i Cedîd Gazetesi'nin Yazar Kadrosu

Gazetenin başyazarı 1-9. Sayılarda E. S. Hüzzâzü'l-Arz, 10-79. sayılarda ise Ebusüreyyâ Sâmî'dir. Gazetede, 79 sayı boyunca sadece iki kez müstear olmayan bir yazar adıyla yazı yayımlanmıştır. Bunlardan ilki Kardeş Türküsü¹⁰¹ adlı Musâhibzâde Celâl'e ait bir şiirdir. Diğerleri ise Şâir Eşref'e ait birkaç dörtlüktür. Diğer bütün yazılar ya imzasızdır ya da müstear adla yayımlanmıştır. Gazetede müstear adları şöyle sıralayabiliriz: A. L., A. S.

¹⁰¹ *Hayâl-i Cedîd*, Nr.39, 30 Temmuz 1910, s. 3.

(Ebussüreyyâ Sâmi), A. Süreyya (Ebussüreyyâ Sâmi), Avnî, Benim Değil, Dekolte, Elif Be, Elif-Elif, Esid Said, Eşref (Şâir Eşref), Feru Feru, H. V., Hatun, Hüzzâz, (Ebussüreyyâ Sâmi), İğne, İmzasız, Jüpon (Mehmet Raûf), K. Z. M., Korse, Kurbağa, M. C., Molla Nasreddin, Musâhibzade Celal Bey, S. Şinâver Enis (Kesriyeli M. Sıdkı), Saçma, Sâmezâde Süreyyâ (Ebussüreyya Sâmi), Seyyar Muhabir Sükûti, Ş. (Kesriyeli M. Sıdkı), Şinâver (Kesriyeli M. Sıdkı), Tokmak, Z. B.

Müstear isimlerden bulabildiklerimizi yanında belirttik.¹⁰² Gazetede yayımlanan resim ve karikatürlerse Münir Osman'a aittir.¹⁰³

Sonuç

1910-1911 yılları arası 89 sayı neşredilmiş olan *Hayâl-i Cedîd* gazetesi, devrinin siyasi, içtimai ve edebî durumuna âyinedârlık yapmış bir mizah gazetesidir. 2. Abdülhamit'in hâl edilmesinin akabinde yayın hayatına başlayan gazetede mizah, etkili bir ifade vasıtası olarak kullanılmıştır.

Gerek başyazarı olan Ebussüreyyâ Sâmi'nin gerekse sâhib-i imtiyâzı olan Mehmet Raûf'un Bâb-ı Âlî'nin tecrübeli ve yetkin yazarlarından oluşu gazeteye gözle görülür bir kalite kazandırmıştır. Gazetede yayımlanan ve çoğu imzasız ya da müstear yazarlara ait basit iç ya da dış politikaya dair yazılardan güncel haber yazılarına, edebî tenkit yazılarından moda ve hayat tarzına dair fıkralara kadar hemen her yazıda edebî bir üslup göze çarpmaktadır.

Hayâl-i Cedîd gazetesinin aynı devirde yayımlanan onlarca mizah gazete ve mecmuasına nispetle esas mümeyyiz vasfı ise gazetede edebî türdeki yazıların çokluğudur. Şiir, kısa hikâye, tefrika piyes, anı, gezi, makale, fıkra, günlük vs. türünde hemen her mizah dergisinde muhtelif sayıda ve yoğunlukta yazılar yayımlanmıştır. Ancak edebî tenkit türünde, *Hayâl-i Cedîd* gazetesi, sair mizah dergileriyle kıyaslanmayacak kadar fazla yazı ihtiva etmektedir. Bu edebî tenkit yazılarının sa kahir ekseriyetini Fecr-i Âtîcilerin manzum ve mensur eserlerinin muhteva ve üslubuna dair ironiler oluşturmaktadır. Bir edebiyat dergisi gibi yayın yapan gazetede bilhassa, müstakil bir mesele hâlinde Fecr-i Âtî encümeni ve faaliyetlerine yer ayrılmıştır. Bu husus çok dikkat çekicidir.

¹⁰² Bu müstearlardan Şinâver'in Kesriyeli M. Sıdkı olduğu gazetede, "Şinâver imzası altında neşredegeldiğimiz güzel şiirler nâzım-ı muktediri Kesriyeli Sıdkı Bey..." ifadesi ile belirtilmiştir. *Hayâl-i Cedîd*, Nr.25, 11 Haziran 1910, s. 2.

¹⁰³ Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, Garanti Matbaası, 1970, s. 100.

Gazete ayrıca, Jüpon müstearı ile Mehmet Raûf'a ait başka yerde yayımlanmamış *Bohça* ve *İki Ebe Bir Gebe* adlı iki vodvil / komedi türünde piyesin neşri de oldukça önemli bir detaydır. Mehmet Raûf'un çocukluğundan itibaren tiyatroya çok önem verdiği bilinmektedir. Bu durumu gazetede yayımlanan tiyatro eleştirileri (Tiyatrolarımız, Nr.58, s.2 ve Mudhike-yi Usbuiyye, Nr.56, s.2-3) ve tiyatro tanıtımı ve ilanları (25, 28, 35, 56, 58, 59 ve 79. sayılardaki ilanlar) bir kez daha onaylamaktadır.

Gazete, sanat ve edebiyatın yanı sıra iç ve dış politika, sosyal hayat, moda ve yaşam tarzı gibi muhtelif birçok konuyla alakalı yazıya sayfalarında yer vermiştir. Gazete, dış politikaya ilişkin meselelerde millî bir duruş sergilemiş ve Osmanlıcılık fikrini bariz bir biçimde gütmüştür. Batılı devletlerle nükseden diplomatik krizlere dair yazı ve karikatürlerde -bilhassa Girit ve Balkanlar meselesinde- bu durum açıkça gözlemlenebilmektedir.

Dış politikaya dair millî hassasiyetleri gözeten gazete iç politika noktasında oldukça ironik bir dille, gerek kurumları gerek şahısları ve gerekse ortaya konan icraatları yermekten çekinmemiştir. Nazırlar, mebuslar, ayânlar, diplomatlar, şehremini, belediye memurları açıktan açığa isim verilerek eleştirilmiş ve icraatlarıyla alay edilmiştir. Bu eleştirilerde hususi hayata dair mahremiyetler söz konusu edilmemiş ve hakaretâmiz ifadeler yer verilmemiştir.

Gazetede modaya ve hayat tarzına dair yazılar ve karikatürler de büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu yazıların merkezinde ise Batılı hayat tarzına ve “modern kültür”e adapte olamayanlarla alay ve özgür hayat tarzını benimseme ve benimsetmeye yönelik bir çabanın olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Mehmet Raûf'un makalemizin konusunu teşkil eden *Hayâl-i Cedîd* gazetesinin neşrinden 1 yıl önce, 1909 yılında *Mahasın* isimli kadınlara yönelik bir magazin dergisi çıkarmıştır. Diyebiliriz ki Mehmet Raûf bu türde yapmak istediği neşriyatı *Hayâl-i Cedîd* gazetesinin içinde Gelecek Haftanın Modası, Son Haftanın Modası ve Modaya Dair başlıkları altındaki yazılarla devam ettirmiştir.

Özetle denebilir ki *Hayâl-i Cedîd* gazetesi dış politika meselelerinde Osmanlıcı ve millî; iç politikaya yönelik meselelerde meşrutiyetperver ve özgürlük yanlısı, sosyal ve aktüel meselelerde halkın yanında ve eleştirel; edebiyat, kültür ve sanata dair Doğu ve Batı edebiyatına vâkıf ve seçici; hayat tarzı ve düşünce biçimi olarak ‘modern’ ve Batı kültürüne açık bir tavır sergilemiştir.

Bu hususiyetleriyle *Hayâl-i Cedîd* gazetesi, II. Meşrûtiyet sonrası devre dair edebî, tarihî ve sosyolojik birçok araştırmaya ışık tutacak verilerle dolu bir kaynaktır.

Kaynaklar

- Çapanoğlu, M. S. (1970). *Basın tarihimizde mizah dergileri*. Garanti Matbaası.
- Çetin, N. (2006). *Takma isimler sözlüğü*. Edebiyat Ortağı Yayınları.
- Göktaş, V. (2014). *Visâle yolculuk*. İlahiyat Yayınları.
- Hayâl-i Cedîd gazetesi*, 1-79. sayılar, 1326-1327
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1969). *Gençlik ve edebiyat hatıraları*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Şen, C. (2006). *Fecr-i Âti edebiyatı*. Gazi Kitabevi.
- Tanzimat'tan bugüne edebiyatçılar ansiklopedisi*. (2001). Yapı Kredi Yayınları.
- Tarım, R. (2000). *Mehmet Raûf hayatı ve hikâyeleri üzerine bir araştırma*. Akçağ Yayınları.
- Tarım, R. (2001). *Mehmet Rauf'un anıları*. Özgür Yayınları.
- Taşlı, A. (2008). *Mahasın ve süs dergilerinin incelenmesi ve seçme metinler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Törenek, M. (1999). *Hikâye ve romanlarıyla Mehmet Raûf*. Kitabevi Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2008). *Kırk yıl*. Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (1955). *Sanata dair*, C 3. İstanbul: Maarif Basımevi.
- Yıldırım, T. (2006). *Edebiyatımızda müstear isimler*. Selis Kitaplar Yayınevi.

CEMAL SÂFÎ'NİN TEK HECE ŞİİRİ ÜZERİNE GÖSTERGEBİLİMSEL BİR OKUMA DENEMESİ

Abdulkadir BAYRAM*

Öz

Metin çözümlemeleri, tahlil çalışmaları yıllardır genellikle iki farklı bakış açısı üzerinden değerlendirilmektedir. Birincisi metin yazarının yaşadığı ortam ve büyüdüğü ortam, başından geçenler, yazarın çevresi, ailesi, yaşadığı zamanın siyasi ve sosyal olayları, metni oluşturduğu tarihe göre yazarın yaşı gibi kriterler göz önünde bulundurularak yapılan tahlildir. İkincisi ise metin merkezli yaklaşımla yapılan tahlildir. Bu yaklaşımda göz önüne alınan, harici unsurlar değildir. Metin merkeze alınır. Göstergebilimsel çözümleme yöntemi de metin merkezlidir. Bu yöntemde metindeki göstergeler (kelime ya da cümle), bu göstergelerin ifade ettiği göndergeler, metnin genel akışı, izotopik ve dizgesel yapı, seslerin kullanımı, bazen noktalama işaretleri bile göz önünde bulundurulur. Bunlar tek tek gösterge olarak ele alınır. Metnin “anlam haritası” ortaya çıkarılarak derin yapıya ulaşmak amaçlanır. Roland Barthes, Algirdas Julien Greimas, Vladimir Propp gibi göstergebilimciler metinleri çözümlmek için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Bazı göstergebilimciler metin türlerinde genel eksenler oluşturup bu eksen bütünü metinlere uygulamayı amaçlamıştır. Bazıları ise her metni kendi içinde değerlendirip metnin kendine özgü yapısıyla ilgili değerlendirme yapmış ve her metnin kendine ait olan derin yapısını göstergebilimsel çözümlemeyle ortaya çıkarmaya çalışmışlardır.

Bu makalede Cemal Sâfi'nin “Tek Hece” adlı şiiri göstergebilimsel çözümleme yöntemlerinin ışığında incelenmeye çalışılmıştır. Metnin yüzeysel anlamının dışında derin yapısındaki anlamlara ulaşılması amacıyla göstergebilimsel bir okuma denemesinde bulunulmuştur. Göstergeler, izotopiler (yerdeşlikler), dizgesel yapı ve bağlamlar açığa çıkarılarak metinde bulunan anlam haritaları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Göstergebilim, Cemal Sâfi, göstergebilimsel çözümleme, Tek Hece, izotopi.

AN ATTEMPT OF SEMIOTIC READING ON CEMAL SÂFÎ'S TEK HECE POEM

Abstract

Text analysis, essay work is often progresses over years two different perspectives. First text author, living environment, growing environment, his story, the author's relative, his family lived in the time of political and social events, the place where the author lived, criteria such as the author's age based on the date that render the text is analyzed with consideration. The second is text-based approach is the analysis made. This approach is not taken into consideration external factors. Text taken center. Semiotic analysis method is based in the text. In this method indicators in the text (word or phrases) are referent expressed by these indicators, the structure of the text, isotopic and systematic structure, the use of sound, sometimes even

* Arş. Gör.; Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, akbayram.38@hotmail.com.

punctuation marks are taken into consideration. They are treated as individual signs. Text "meaning chart" is intended to reach deep structures and discovered. Roland Barthes, Algirdas Julien Greimas, semiotics, such as Vladimir Propp have developed various methods to analyze the text. Some semiotics on this axis creating axis in the general application to all types of texts aimed at the text. Some have tried every text has made the assessment of the unique structure of the text itself and to evaluate the deep structure of each text to reveal its own solutions with semiotics.

This article Cemal Safi's "Tek Hece" the poem has been seen in the control of semiotic analysis method. In order to reach the deeper meaning beyond the superficial meaning of the text it has been made in the structure of a semiotic reading test. Signs, isotopes, the systematic structure, context has been uncovered by exposing the meaning charts of the text.

Keywords: Semiotics, Cemal Safi, semiotic analysis, Tek Hece, isotopes.

1. Giriş

Basit anlamda göstergebilim, göstergeleri inceleyen bilim dalıdır. Çalışma alanına göre iki tür göstergebilim vardır: birincisi bildirişim seviyesinde göstergeleri inceleyen, göstergelerin yüzey yapısıyla ilgilenen "bildirişim göstergebilimi", ikincisi ise göstergelerin derin yapısıyla ilgilenen "anamlama göstergebilimi"dir. Edebî çözümlene yöntemleri anamlama göstergebiliminin alanına girer.

Edebî eserler üzerindeki göstergebilimsel çalışmaların asıl amacı, eserin içindeki kelimelerin, yapıların ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerinin oluşturduğu derin yapıyı tespit ederek eserin layıkıyla anlaşılabilmesini sağlamaktır.

Eğitim sürecinde edebî metinlerin sağlıklı bir şekilde çözümlenmesinde göstergebilim önemlidir ve bu bağlamda göstergebilimsel okumayı öğrenmek demek metnin anlamını kavramak ve onu anlamlandırmak demektir.

Okuyucu metnin üreticisiyle zamansal bir uzaklık içerisinde. Elinde sadece bir metin ve metindeki söylem vardır. Bu söylemi anlamak dikkat ve çaba gerektirir. İşte bu nedenlerle göstergebilim, metni anlamaya ve metni nesnelleştirmeye çalışır. Bunu yaparken de farklı çözümlene kuramları, kavramlar ve yöntemler önerir.

Ferdinand de Saussure'e göre dil bir dizgeler bütünüdür.¹ Dizge kavramı ile dil arasındaki bağlantıyı ise satranç örneği ile açıklamıştır:

¹ Dizge: Bir bütünü oluşturacak biçimde karşılıklı olarak birbirine bağlı öğelerin bütünü, manzume, sistem (Türkçe Sözlük, Ankara, TDK Yayınları, 2005, s. 545).

Dil kendi düzeni dışında düzen tanımayan bir dizgedir. Satranç oyunuyla yapılacak bir karşılaştırma bunu daha iyi kavramamızı sağlar. (...) Tahta taşların yerine fildişi taşlar koyarsam ortaya çıkan değişiklik dizgeyi ilgilendirmez ama taşların sayısını azaltır ya da çoğaltırsam bu değişiklik oyunun kurallarını da baştanbaşa değiştirir (Saussure, 1998, s. 53-54).

Bu bağlamda bir metindeki dizgesel yapıyı çözmek, derin yapıya ulaşmak için bir anahtar niteliği taşır.

Göstergebilim ise dil bilimi de kapsayan ve incelenmesi gereken bir bilim dalıdır. Saussure'e göre gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki nedensizdir, bir sebebe bağlanamaz. Saussure aynı nesne, durum ve fiillerin farklı dillerde farklı seslerle gösterilmesini bu teorisine delil olarak gösterir (Saussure, 1998, s. 111-112).

Göstergebilimsel inceleme metni kendine yeter bir hâlde görür. Roland Barthes "Yazının Sıfır Derecesi" adlı yazılarının başında, metnin bir clôtüre (kapanım) olduğunu ifade eder. "Clôtüre"ün sözlük anlamı, dindar insanların, içinde kapalı olarak yaşadıkları bir manastırın surları anlamına geliyor. Barthes, metni de böyle kapalı bir alan olarak kabul eder, dışarıdan bir bilginin çözümlenmeye karışmasını istemez" (Uçan, 2006, s. 95).

Yani metin incelenirken metnin içindeki kelimeler, cümleler, bunların yerleri, birbirleriyle ilişkileri ve bu durumların anlama katkıları ön plandadır. Haricî unsurlar göz önünde bulundurulmaz. "Kapanım sözcüğü de bu anlamda, yazınsal alanda, anlatı alanında, bir metnin kendi kendine yeterliliğini ifade eder: Dilbilimsel ve göstergebilimsel göstergeler, metni çözmeye, çözümlenmeye yetecektir. Bir çözümlenmenin ya da bir okuyucunun görevi, metin-dışı çizgileri, özellikleri dışta bırakarak bu 'kapalı' metinden hareketle yapıtı 'açmaktır'" (Uçan 2006, s. 95).

Yerdeşlik (izotopi) kavramı ise metinde tekrarlanan yapılardır. Özellikle şiirde derin yapıya gidilmesini sağlayan ipuçları yerdeşlikler ile verilir. Farklı kelimelerle aynı kavrama veya olguya gönderme yapılarak da izotopik bir anlam kesiti oluşturulabilir.

Bu durumda metni kesitlere ayırarak onun dizgesel yapısını tespit etmek, metnin yerdeşliklerini bulmak; göstergebilimsel bir çözümlenme yaparak metnin derin yapısını ortaya çıkarma anlamında birer anahtar olacaktır.

2-Metnin İncelenmesi

Tek Hece

Var mı beni içinizde tanıyan?
Yaşanmadan çözülmeyen sır benim.
Kalmasa da şöhretimi duymayan,
Kimliğimi tarif etmek zor benim...

Bülbül benim lisanımla ötüştü.
Bir gül için can evinden tutuştu.
Yüreğine Toroslar'dan çığ düştü
Yangınımı söndürmedi kar benim...

Niceler sultandı, kraldı, şahtı,
Benimle değişti talihi bahtı,
Yerle bir eyledim taç ile tahtı
Akıl almaz hünerlerim var benim...

Kâmil iken cahil ettim âlimi,
Vahşi iken yahşi ettim zalimi,
Yavuz iken zebun ettim Selim'i
Her oyunu bozan gizli zor benim...

Yeryüzünde ben ürettim veremi.
Lokman Hekim bulamadı çaremi.
Aslı için kül eyledim Kerem'i.
İbrahim'in atıldığı kor benim...

Sebepe bazı Leyla bazı Şirin'di.
Hat'ırım için yüce dağlar delindi.
Bilek gücüm Ferhat ile bilindi.
Kuvvet benim, kudret benim, fer benim...

İlahimle Mevlana'yı döndürdüm.
Yunus'umla öfkeleri dindirdim.
Günahımla çok ocaklar söndürdüm.
Mevla'danım, hayır benim, şer benim...

Benim için yaratıldı Muhammed!
Benim içim yağdırıldı o rahmet!
Evliyanın sözündeki muhabbet,
Enbiyanın yüzündeki nur benim...

Kimsesizim hısmım da yok hasmım da.
Görünmezim cismim de yok, resmim de.
Dil üzmezim, tek hece var ismimde.
Barınağım gönül denen yer benim...

Cemal Sâfi

1. Kesit:

İlk kesit metnin başlığıdır. Bir başlık okuyucuyu yönlendirme anlamında önemlidir. “Tek Hece” başlığı merak uyandıran ve yoruma müsait bir başlıktır. Burada tek ve hece göstergeleri, şiirde anlatılacak, işlenecek kavrama gönderme yapmıştır. Fakat kavramı tam olarak ifade etmeyip yalnızca bir ipucu vermiştir. Gösteren “Tek Hece” ifadesidir. Ancak gösterilen henüz net değildir.

2. Kesit:

Var mı beni içinizde tanıyan?
Yaşanmadan çözülmeyen sır benim.
Kalmasa da şöhretimi duymayan,
Kimliğimi tarif etmek zor benim...

Metinde her dörtlükte veya her bölümde derin yapıya inmemizi sağlayacak anahtar bir veya birkaç kelime bulunmaktadır. Bu kelime “özne” ya da birden fazla olduğu durumlarda “özne 1” şeklinde ifade edilecektir.

Bu dörtlükte “sır” olan bir özne bulunmaktadır. Bu özne aynı zamanda anlatıcı figür konumundadır. Özne bu dörtlük için “sır”dır. Sır ve şöhret göstergeleri anlatılanı ifade etmek üzere konumlandırılmış birer yerdeşlik durumundadır. “Şöhret” ve “tarif edilmesinin zor olduğu” göstergeleri, anlatılanın herkes tarafından bilinen ama tarif edilemeyen bir olgu olduğuna gönderme yapar. Bu yönüyle anlatılanın ne olduğu konusunda bize ilk ipuçlarını verir.

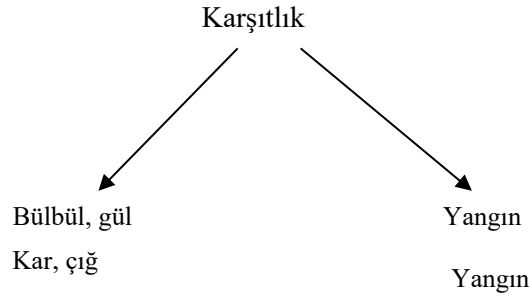
3. Kesit

Bülbül benim lisanımla ötüştü.
 Bir gül için can evinden tutuştu.
 Yüreğine Toroslar'dan çığ düştü
 Yangınımı söndürmedi kar benim...

Burada divan edebiyatında sıkça kullanılan “bülbül” ve “gül” metaforları yer almaktadır.

Divan edebiyatı bülbülden ayrı düşünülemez. O, şakıyılarıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arz eden bir âşığın timsalidir. Bazen âşığın kendisi, bazen canı, bazen de gönlü olur. Bülbül güle âşık kabul edilir. Bu durumuyla âşığa çok benzer. Üstelik güzel sesi de âşığın güzel sözleri, şiirleridir. Nasıl bülbül gülsüz olmazsa âşık da mâşuksuz olmaz. Gülün dikenleri nasıl bülbülün ciğerini delerse, sevgilinin eziyetleri de âşığın bağırmı deler. Kısaca bülbülün her özelliği âşıkta mevcuttur (Pala, 2004, s. 77).

Bülbül ve gül göstergeleri ile bülbül ve gülün arasındaki aşka gönderme yapılmıştır. Burada bülbül, gül, yangın, çığ göstergeleriyle bir aşk izotopisi (yerdeşlik) kurulmuştur.

Şekil 1: Bu kısımda A.J. Greimas'ın inceleme yönteminin temel yapı taşı olan “karşıtlık” kavramına da bir örnek bulunmaktadır. Bülbül gibi, gül gibi naif ve zarif göstergeler kullanılarak aşkın ince ve zarıflığını ifade eden bir dizge oluşturulmuşken son mısradaki yangın göstergesi, bülbül ve gül göstergeleriyle karşıtlık oluşturularak aşkın yakıcılığına, perişan edici yönüne gönderme yapılmıştır. Kar ve çığ göstergeleriyle yangın göstergesi arasında kurulan karşıtlık da derin yapıya katkı yapan bir anlam ifadesidir. Şekilde de bu “karşıtlıklar” ifade edilmiştir.

4. Kesit:

Niceler sultandı, kraldı, şahtı,

Benimle değışti talihi bahtı,

Yerle bir eyledim taç ile tahtı

Akıl almaz hünerlerim var benim...

Bu dörtlükte sultan, kral, şah, göstergeleriyle, güce, ihtişama, makama gönderme yapılmıştır. Taç, kral, şah, taht göstergeleriyle bir saltanat izotopisi oluşturulmuştur. “Yerle bir eyledim taç ile tahtı” göstergesiyle aşkın gücüne gönderme yapılmıştır. Ne kadar güçlü olunursa olunsun aşkın karşısındaki çaresizlik ifade edilmiştir.

Burada maddi ve manevi güç aynı dizge içerisinde yer almıştır. “Hüner” göstergesi de kullanılarak manevi gücün maddi gücü alt ettiği göndergesi verilmiştir.

Taht yer olarak zeminden yüksek bir yerde bulunur. Tahta oturan kişi de devleti ya da hâkimiyeti altındaki topluluğu yöneten, idarî yapıda en yüksek makamda olan kişidir. Bu bağlamda “Taht” göstergesi ile “Yerle bir eylerim” göstergesi arasında da bir karşıtlık bulunmaktadır.

5. Kesit:

Kâmil iken cahil ettim âlimi,

Vahşi iken yahşi ettim zalimi,

Yavuz iken zebun ettim Selim'i

Her oyunu bozan gizli zor benim...

Bu dörtlükte ilk olarak kâmil, cahil ve âlim göstergeleriyle aşkın ilim karşısında da alt edici olduğuna gönderme yapılmıştır.

Vahşi ve Yahşi göstergeleriyle Hz. Hamza'yı şehit eden Vahşi'nin İslam'ın yani aşkın etkisiyle Müslüman olup Yahşi oluşuna gönderme yapılmıştır.

“Yavuz iken zebun ettim Selim'i” göstergesiyle Yavuz Sultan Selim'in şu dörtlüğüne gönderme yapılmıştır:

Merdûm-i dîdeme bilmem ne fûsun etti felek

Giryemi füzûn eşkimi hûn etti felek

Şîrler pençe-i kahrında olurken lertzân

Beni bir gözleri ahûya zebûn etti felek

Bu dörtlüğün Yavuz Sultan Selim'e ait olup olmadığı belli değildir.² Ancak metinde Selim ve zebun göstergeleriyle hem bu dörtlüğe hem de Yavuz kadar kudretli bir padişahın bile aşkın gücü karşısında çaresiz kalacağına gönderme yapılmıştır.

Son mısradaki ise “gizli zor” göstergesiyle aşkın gizliliğine ve zorluğuna gönderme yapılmıştır. Bu bölümde kâmil, vahşi, yavuz göstergelerinden oluşan anlamsal dizge ile bir güç, ihtişam ve saltanat izotopisi oluşturulmuştur.

Kâmil-câhil, vahşi-yahşi, yavuz-zebun göstergeleriyle oluşturulan dizge karşıtlıklara dayanmaktadır. Buradaki karşıtlıklar “Greimas Dörtgeni”³ni oluşturan yöntemle göre metnin genel anlamını kurmada oldukça önemlidir.

6. Kesit

Yeryüzünde ben ürettim veremi.

Lokman Hekim bulamadı çaremi.

Aslı için kül eyledim Kerem'i.

İbrahim'in atıldığı kor benim...

Dörtlükte verilen verem hastalığı bir dönem dünyada yaygın olan ve ölüme sebep olan bir hastalıktır. “Yeryüzünde ben ürettim veremi.” göstergesiyle aşkın çaresiz hastalıkların asıl sebebi olduğuna gönderme yapılmıştır.

İkinci mısradaki “Lokman Hekim” göstergesiyle ilgili şunlar söylenebilir:

Lokman Hekim: “Eski Araplar arasında da ünlü olan Lokman'ın bir peygamber veya nebi olduğu hakkında tefsirlerde rivayetler vardır. Ancak çoğunluk, onun ‘salih bir kul’ olduğunu kabul eder. Anlatılanlara göre o hikmet ve hekimliğin pîri ve sembolü olarak bilinir” (Pala, 2004, s. 290).

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Tok, V.A.(2011). Şîrler pençe-i kahrında olurken lertzân Beni bir gözleri ahûya zebûn etti felek. *Diyanet Dergisi*, 241, 52-53.

³ Algirdas Julien Greimas'ın kendi geliştirdiği ve metin çözümlemesi yaparken kullandığı sistemin adı. Bu sistemin diğer adı “Göstergebilimsel Dörtgen”dir.

Lokman Hekim göstergesiyle Kuran-ı Kerim'de de geçen Hz. Lokman'a gönderme yapılmış ve aşkın oluşturduğu acının ve hastalığın, hekimliğin pîri Lokman tarafından bile çare bulunamayacak kadar kuvvetli olduğuna gönderme yapılmıştır.

“İbrahim'in atıldığı kor benim” mısrasındaki göstergelerle Hz. İbrahim'in ateşe atılmasına gönderme yapılmıştır. Burada özne “kor” olmuştur. “Kor” göstergesiyle aşkın yakıcılığı göndergesine işaret edilmiş ve İbrahim'in bu kora atılışıyla gönüllerin kendilerini yakacak olan aşka istekle gelmesine gönderme yapılmıştır.

7. Kesit:

Sebep bazı Leyla bazı Şirin'di.

Hat'ırım için yüce dağlar delindi.

Bilek gücüm Ferhat ile bilindi.

Kuvvet benim, kudret benim, fer benim...

Bu dörtlükte aşka düşmenin sebebi değişken olsa da aşka düşenin yapacaklarının sınırı olmayacağına gönderme yapılmıştır. Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin gibi büyük aşk hikâyelerine göndermeler yapılarak aşkın destansı yönü de ortaya çıkarılmıştır.

Leyla, Şirin, Ferhat göstergeleriyle bir ünlü ve sonsuz aşk izotopisi oluşturulmuştur. Yine bu göstergelerle ve “Hat'ırım için yüce dağlar delindi” “Kuvvet benim, kudret benim, fer benim.” göstergeleriyle aşkın gücüne, sonsuzluğuna gönderme yapılmıştır.

8. Kesit:

İlahimle Mevlana'yı döndürdüm.

Yunus'umla öfkeleri dindirdim.

Günahımla çok ocaklar söndürdüm.

Mevla'danım, hayır benim, şer benim...

Bu dörtlükte beşerî aşktan ilahî aşka bir geçiş söz konusudur.

Mevlana, Yunus, Mevla göstergeleriyle bir ilahî aşk izotopisi oluşturulmuştur.

Mevlana'yı döndürenin de, Yunus'a hoşgörüyü verenin de aşk olduğu belirtilmiş her güzel şeyin sebebi aşka bağlanmıştır.

Bu güzel yönlerinin yanında bir diğer açıdan “Günahımla çok ocaklar söndürdüm” ve “şer benim” göstergeleriyle aşkın ocakların sönmeye sebep olduğu, günah işlettiği, hayrın yanında şerrin de sebebi olduğu göndergesine işaret edilmiştir.

9. Kesit:

Benim için yaratıldı Muhammed!

Benim için yağdırıldı o rahmet!

Evliyanın sözündeki muhabbet,

Enbiyanın yüzündeki nur benim.

Burada da Muhammed, rahmet, evliya, enbiya göstergeleriyle ilahî aşk izotopisi kurulmaya devam edilmiştir.

Bu dörtlükte *rahmetin yağdırılması, Hz. Muhammed'in yaratılması, enbiyanın yüzündeki nur* göstergeleriyle varoluşun temelinde aşkın olduğuna gönderme yapılmıştır.

Eserin bu kısmına kadar olan akışına bakıldığında Aslı-Kerem, Ferhat-Şirin, Leyla-[Mecnun] göstergeleriyle başlayıp Mevlana, Yunus, Mevla, Muhammed, rahmet, nur, evliya, enbiya göstergeleriyle devam ederek oluşturulan dizgeler, derin yapıda beşerî aşktan ilahî aşka bir geçiş olduğu göndergesine işaret etmektedir.

10. Kesit:

Kimsesizim hısmım da yok hasmım da.

Görünmezim cismim de yok, resmim de.

Dil üzmezim, tek hece var ismimde.

Barınağım gönül denen yer benim...

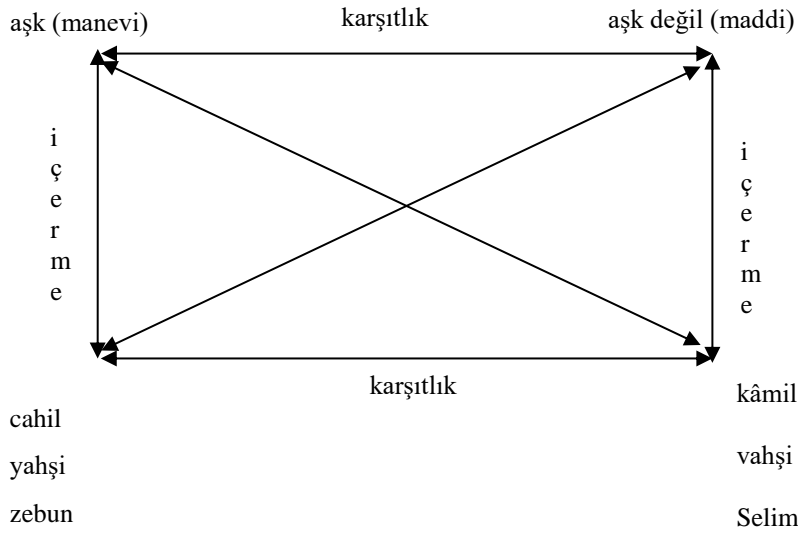
Bu son dörtlükte artık aşk kendini tarif etmeyi tamamlamış ve okuyucuya kendini ifşa etmiştir. “Kimsesizim”, “görünmezim”, “dil üzmezim”, “barınağım gönül denen yer benim” göstergeleri aşkın soyut olduğuna, insanüstü bir güç olduğuna gönderme yapmıştır. “Tek hece var ismimde” göstergesi kullanılarak aşk ile ilgili son izotopi verilmiş ve aşk izotopisi tamamlanmıştır.

Greimas edebi çözümleme yöntemi olarak kendi geliştirdiği “göstergebilimsel dörtgen” sistemini kullanmıştır.

“Herhangi bir anlam evreninin temel yapısını oluşturan soyut birimleri ve bu birimler arasındaki ilişkileri belirlemek, sınıflandırmak ve sergilemek için *anlamlama göstergebilimi* (A. J. Greimas) tarafından geliştirilen mantıksal örnek ve bu örneğin çizimsel gösterimi *göstergebilimsel dörtgen* (Fransızcası Carré Semiotique) diye adlandırılır” (Rifat, 2014, s. 79).

A. J. Greimas'ın geliştirdiği göstergebilimsel dörtgen karşıtlıklar üzerine kuruludur. Bu karşıtlıklardan yola çıkarak metni tam anlamıyla çözümlenmeye yönelik bir sistemdir.

Greimas'ın sistemini metnimize basit bir şekilde uygularsak şöyle bir şekil ortaya çıkar:

Şekil 2: Greimas Dörtgeni'nin metne uygulanmış hâline bakıldığında aşk (manevi) ile aşk değil (maddi), yani âşık ile âşık olmayan arasında bir karşıtlık vardır. Bu bağlamda cahil ile kâmil, yahşi ile vahşi, zebun ile Selim arasında bir karşıtlık bulunmaktadır. Ayrıca cahil, yahşi, zebun ile aşk değil (maddi) arasında ve kâmil, vahşi, selim ile aşk (manevi) arasında birer çelişkenlik bulunmaktadır. Son olarak aşk (manevi) ile cahil, yahşi, zebun; aşk değil (maddi) ile kâmil, vahşi, Selim aralarında birer içerme ilişkisi bulunmaktadır. Birbirlerini tümlemektedirler. Bu durumda “aşk” ya da “aşk değil”den yola çıkarak karşıt, çelişik ve içerilen öğeler bulunabilir. Bu ilişkiler şiirin derin yapısını tespit edebilmek için birer anahtar vazifesi yapmaktadır.

Şiirdeki bazı göstergeleri Greimas Dörtgeni bağlamında bir tabloya döktüğümüz zaman yapılabilecek çözümlenmeler bu şekildedir. Şiirin genel yapısı da bu tabloya benzer bir akış içerisinde.

Şiirin başlığının “Tek Hece” olması bağlamında şiirde geçen tek heceden oluşan ve özellikle dörtlüklerin son mısralarında vurgulanan “zor”, “kar”, “var”, “kor”, “fer”, “şer”, “nur”, “yer” kelimeleri “aşk” kavramına gönderme yapan birer gösterge olarak açıklanabilir. Bu göstergelere bakıldığında aşk kavramının derin yapısında zor, kar, var, kor, fer, şer, nur, yer gibi kavramların anlamlarını da barındırdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu göstergelerin şiirde konumlandırıldığı yerlere bakıldığında her bir kelimenin ayrı ayrı “tek hece” kavramına yani “aşk”a gönderme yaptığı görülmektedir. Bu kelimeler şiirin görüntüsel akışında da bir “tek hece” yani bir “aşk” izotopisi oluşturmuştur.

Sonuç

Aşk göstergesi yüzyıllardır tarif edilmesi zor hatta imkânsız bir olgudur. “Aşk” edebiyatımızın genelinde, özellikle de Klasik Türk Edebiyatı'nda en sık kullanılan temadır. Aşk göstergesi farklı anlamlar yüklenmeye, farklı göndergeler işaret etmeye, bir metnin içinde yer alınca her okuyuşta derinleşmeye oldukça müsaittir. Aşk göstergesindeki kodlar her okuyucuyu farklı mesajlara taşıyacaktır.

Leyla ile Mecnun'u, Kerem ile Aslı'yı, Ferhat ile Şiirin'i yıllar öncesinden günümüze getiren de aşkın gücüdür.

Bütün bu bilgiler ışığında Cemal Sâfi bu şiirinde bazen sorularla, bazen örneklerle, ilgi çekici bir üslup sayesinde aşkı tanımlamaya, anlatmaya çalışmıştır.

Yapılan çalışmada eser kesitlere ayrılarak, eserin dizgesel yapısı bulundu, eserin izotopik uzantıları tespit edildi, böylece derin yapıya ulaşılmaya çalışıldı. Ortaya çıkan sonuç ise aşkın herkese göre farklı anlamlar ifade etmeye devam edeceği, etkisinin de kişiye, döneme, şartlara göre değişeceği. Ayrıca bir nebze olsa da aşkın tarifinin yapıldığı; ancak sonsuza kadar tam tanımlamasının yapılamayacağı, gizli anlamlarını koruyacağıdır.

Göstergebilimsel, dizgesel, izotopik ve bütün diğer göstergebilimsel yöntemler kullanılarak yapılan ve yapılacak olan çözümler metinlere yeni bir bakış açısı getirerek derin yapıda farklı anlamlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Böylece düşünülen ve ortaya çıkarılandan çok daha derin ve zengin anlamsal dizgelere sahip olan Türk dili ile yazılan bütün eserlerin anlam haritaları ortaya çıkarılmış olacaktır.

Kaynaklar

- Barthes, R. (2014). *Göstergebilimsel serüven*. (çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kıran, Z. ve Kıran, A. (2006). *Dilbilimine giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Rifat, M. (2014). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Sâfi, C. (2010). *Ya evde yoksan*. Ankara: Büyük Harf Yayınları.
- Saussure, F. D. (1998). *Genel dilbilim dersleri*. (çev. Berke Vardar). İstanbul Multilingual Yayınları.
- Sayın, Ö. (2014). *Göstergebilim ve sosyoloji*. Ankara: Anı Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- Uçan, H. (2006). *Yazınsal eleştiri ve göstergebilim*. Ankara: Hece Yayınları.
- Uçan, H. (2013). *Dilbilim göstergebilim ve edebiyat eğitimi*. Ankara: Hece Yayınları.

CEMAL SÜREYA’NIN ŞİİRİNDE HUMOR

Tacettin ŞİMŞEK*

Öz

Humor, “gülmece, şaka, alay” gibi anlamlara gelir. Şiir tarihimizde farklı biçimlerde karşımıza çıkar. Divan şiirinde, Tanzimat döneminde ve Garip hareketinde örneklerine rastlanan humor, İkinci Yeni şairlerinden Cemal Süreya’da etkin biçimde görülür. Cemal Süreya şiirlerinde humor’u işlevsel olarak kullanmıştır. Kişisel hayatında karşılaştığı üzücü olaylara ve durumlara karşı kendini savunmak için humor’a başvurmuştur. Toplumsal olayları ve siyasal otoriteyi de humor’a konu yapmıştır. Yöneten - yönetilen arasındaki çatışmalara ve ideolojik yaklaşımlara tepkisini humor aracılığıyla ifade etmiştir.

Makalede Cemal Süreya’nın şiirlerinde humor’un kaynakları belirlenecek ve işlevi incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Humor, şiir, Cemal Süreya’nın şiiri, humor’un kaynağı, humor’un işlevi.

HUMOUR IN CEMAL SÜREYA’S POEMS

Abstract

Humour means jokularity, hilarity, derision et cetera. Different forms of it were used in our poetic history. Humour was used in Divan (Ottoman) Poetry, Tanzimat -reform- Era and Garip -strange- Movement and also it was explicitly used by Cemal Süreya, one of the İkinci Yeni -Second New- Poets. Cemal Süreya used humour functionally in his poems. He applied for humour to defend himself against dolent and tragic events and situations that he confronted in his personal life. He maked social events and political authority subject to his humour. He expressed his objections and oppositions towards governing vs governed conflicts and ideological approaches through humour.

In this article, the sources of humour in Cemal Süreya’s poems will be determined and functions of humour will be analyzed.

Keywords: Humour, poem, Cemal Süreya’s poem, source of humour, function of humour.

Giriş

Humor: Zekânın Mizahla Sınavı

Arapçada “müzah / mizah”, Türkçede “gülmece” sözcükleriyle karşılanan “humor” (Fr. *humour*) İngilizcede, “güldürü, espri, şaka, mizaç, huy, ruh hâli, keyif, neşe” gibi anlamlar taşır (Fedai, 2009, s. 998). *Türkçe Sözlük*’te ‘humor’ için, “Gülmece, alay, dalga geçme, hafife alma, boş verme” (TDK, 2005, s. 904) ifadeleri yer alırken Saraç, ‘humor’u “gülmece, mizah, nükte,

* Yrd. Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, tacsimsek@hotmail.com.

gülüt, ince alay” söz ya da söz gruplarıyla tanımlar (1989, s. 715). Öte yandan Özdemir İnce, Edmond Jabès’in “L’humour est poesie.” cümlesini “Nükte, şiiirdir.” biçiminde Türkçeye çevirirken ‘humor’u “nükte” ile karşılar (1993, s. 31).

Nükte ya da mizah, “humor”un tam karşılığıdır. Bu mizahın yer yer kara mizaha kanatlandığı da söylenebilir.

Kimi kaynaklarda “humor” yerine “ironi” sözcüğünün kullanıldığı görülür; kimilerinde de “humour” maddesinden “ironi”ye gönderme yapılır, “ironi” içinse “ince alay” açıklaması verilir (Karataş, 2001, s. 218).

Oysa ironi (Fr. *ironie*) “düşündüğünü alay amacıyla tersine bir anlatımla söyleme, alaysılama, tersiyle alay, tersinleme, alay, alaycılık” (Saraç, 1989, s. 780) anlamlarına gelir. Zekâya bağlı söz sanatlarından “kinaye”nin eş anlamlısı olan “ironi”, söylenen sözün tersini kastederek kişiyle, kavramla ya da olayla alay etme anlamında kullanılır. “İstihza” sözcüğü de benzer bir anlamda değerlendirilebilir.

“Humor”, ilk kez İngiliz Ben Jonhson’ın 1599’da edebiyat dünyasına armağan ettiği bir terimdir. Terimin Fransızcaya geçişi yüz elli yıllık bir serüvenin ardından gerçekleşir. Fransız Akademisi ancak 1932’de bu terimi resmen kabul eder. Andre Breton’un *Kara Mizah Antolojisi* 1939’da gün ışığına çıkar.

Gerçekliği kabullenememe ya da onu aşma arzusunun yansıması olan “homour”, romantizmin hayata kattığı bir yaklaşım biçimidir. Özne, mizah / humor yoluyla gerçekliğin ötesine geçmek ister (Demiralp, 2005, s. 1-2).

1. Garip’e Kadar Humor

“Humor”, Divan şiirinde daha çok “hiciv”, “hezl” gibi terimlerle karşılaşılır, Tanzimatla birlikte eleştirel tavrın sıklıkla kullandığı yöntemlerden biri olur. Asaf Paşa’nın Âsafi mahlasıyla yazdığı rubailer söz konusu tavrın en çarpıcı örnekleridir. Ziya Paşa, *Zafernâme*’de, Girit isyanını bastırmak için görevlendirilmiş sadrazam Ali Paşa’yı över gibi yaparken kıyasıyla eleştirir; Divan şiirindeki hicvin imkânlarından yararlanır. Namık Kemal’in *Hirrenâme*’si ilk ‘humor’ örneklerinden biri olarak anılabilir.

Garip hareketine kadar şairler, ‘humor’u toplumsal sorunları dile getirme aracı olarak kullanırlar. Neyzen Tevfik, Şair Eşref gibi imzalar, hiciv oklarını Sultan Abdülhamid’den yüksek bürokratlara, toplumun gözü önünde cereyan eden olaylardan toplumu temsil eden

kişilere kadar yöneltirler. Mehmet Âkif Ersoy, *Ressam Haklı* adlı manzumesinde *Âsım*'ın bir bölümünde olduğu gibi mizahla barışık bir kişiliğin ipuçlarını verir. Hece şairlerinden Yusuf Ziya Ortaç, çıkardığı *Akbaba* dergisinde alaycı bir tavrı kurumsallaştırır. Faruk Nafiz Çamlıbel'in *Tatlı Sert* imzalı metinleri aynı tavrın örnekleridir. Necip Fazıl'ın *Öfke ve Hiciv*'de bir araya getirdiği manzumelerde de yer yer 'humor'un izlerine rastlanır.

2. Humor'un Garip'i ya da Garip'in Humor'u

Toplumun orta - alt kesimlerinin sorunlarını mizahi bir dille eleştiren Garip hareketi, 'humor'u bir tür eleştiri silahı olarak kullanır. Bunun nedenleri arasında geleneği yıkmak, toplumdaki yozlaşmaya dikkat çekmek ve orta sınıfın sorunlarını toplumcu bir söylemle dile getirmek sayılabilir (Fedai, 2009, s. 1003).

Garip hareketinin ilk evresinde, genellikle "espri" ya da "nükte" olarak değerlendirilen mizahi söylem, güldürme / gülümsetme amaçlı olmanın ötesinde düşündürmeyi de önceler. Bu yönüyle, "kara mizah" olarak nitelenebilir (Sazyek, 2006, s. 294). Hareketin tema olarak toplumsal eleştiriye işlediği metinlerde ironik bir tavır dikkati çeker. Orhan Veli'nin *Hardalname*, *Beyaz Maşlahlı Hanım*, *Pireli Şiir*, *Delikli Şiir*, *Zilli Şiir*, *Kuyruklu Şiir*, *Cevap*, *Vatan İçin*, *Galata Köprüsü*, *Rönesans*, *Tereyağı* gibi şiirlerinde toplumsal eleştiri, 'humor'a yaklaşıyor. Örneğin, tohumları baharat olarak kullanılan, çeşitli sağlık sorunlarını gidermek için çokça tercih edilen hardal, Orhan Veli'yi 'humor'a yöneltir: *Ne budala şeymişim meğer / Senelerden beri anlamamışım / Hardalın cemiyet hayatındaki mevkiini. / Hardalsız yaşanmaz. / Bunu Abidin de söylüyordu geçende. / Daha büyük hakikatlere / Ermiş olanlara, / Biliyorum, lâzım değil ama hardal / Allah kimseyi hardaldan etmesin* (Kanık, 1994, s. 204).

Oktay Rifat'ın *Pandispanya Reklâmı* şiirinde ise, spritüalist felsefeye yönelik alaylı bir yaklaşım sergilenir. Şiir, Türkiye'de spritüalist felsefeyi benimseyen ve savunan Peyami Safa'ya ithaf edilmiştir. İthaf kullanılan "B. Peyami Safa'ya" ifadesindeki "B." (Bay) kısaltması bile başlı başına ima yoluyla ortaya konulan alaylı bir yaklaşımı düşündürür (Sazyek, 2006, s. 235). Şairin spritüalist felsefeyi "pandispanya" (yumurtalı, şekerli, yağsız pasta) olarak nitelenmesi, söz konusu alaycı tavrın yansımasıdır. Benzetme, gerçekçi felsefenin ekmek, ruhçu felsefenin pasta olduğunu sezdirir niteliktedir.

Bir yiyen bu pandispanyadan / Ruhcu olur / Sanatçı olur / Zehir misali / Acı olur / Hacı olur / Hacivat olur / Adam olur adam (Horozcu, 1947, s. 8; akt. Sazyek, 2006, s. 235).

Garip şairlerinin ‘humor’la akrabalığını Melih Cevdet’in cümlelerinden takip etmek mümkündür: “Biz üç arkadaş şiir yazarken nasıl şaka ediyorduk, bilemezsiniz. Dünyayı şakaya alıyorduk. Gerçekten devrimci bir şiir olduğunu sonra anladım. Çünkü bu şiir alaydan çıkmıştı. Alay etmezseniz hiçbir şey çıkaramazsınız. Biz düpedüz alay ettik” (Oral, 1990, s. 154).

Garip hareketinin ‘humor’u kullanım biçiminin ilk örneği, Orhan Veli’nin *Kitabe-i Seng-i Mezar*’ında görülür. Süleyman Efendi bir şiir kişisi olarak betimlenirken üslup kara mizaha yaklaşır. Süleyman Efendi, ayağındaki nasırdan mustarıptır, fiziksel olarak da çirkindir. Ancak o bunlardan “o kadar da müteessir” değildir. Kundurası ayağını vurmuyorsa, Süleyman Efendi’nin hiçbir şikâyeti yoktur. Allah’ın adını anmak aklına bile gelmez. Ona Allah’ın adını hatırlatan, ayağındaki nasırdan duyduğu acıdır. Buna karşın Süleyman Efendi günahkâr bir insan da sayılmaz. Öyleyse şairin acıma duygusunu yansıtan bir dize söylemesi kaçınılmazdır: “Yazık oldu Süleyman Efendi’ye” (Kanık, 1994, s. 46).

Orhan Veli, saf şiirin büyük şairi Ahmet Haşim’in “Göllerde bu dem bir kamış olsam!” (Ahmet Haşim, 1996, s. 92) dizesini “Bir de rakı şişesinde balık olsam” (Kanık, 1994, s. 69) dizesiyle parodiye dönüştürürken yine ‘humor’u kullanır. Dizenin içinde geçtiği *Eskiler Alıyorum* adlı manzume, iki farklı şiir anlayışını karşı karşıya getirirken, musikiye gönderme yapar; sembolik şiirin ses ve musikiyi öne çıkaran tavrına dokundurmak ister. Bu göndermede, başta Ahmet Haşim olmak üzere musikiyi önemseyen şiir geleneğimizin tamamına yönelik büyük tepkiyi görmek mümkündür. Böylece şair, geleneği alaya alarak bir ‘humor’ gerçekleştirir.

Haşim’in “Cânân ki gündüzleri gelmez / Akşam görünür havz üzerinde” (Ahmet Haşim, 1996, s. 93) dizeleri de Orhan Veli’nin kaleminde parodileşir: “Canan ki Degüstasyon’a gelmez / Balık pazarına hiç gelmez” (Kanık, 1994, s. 199) dizelerinde Degüstasyon ve Balık pazarı birer meyhanedir. Birincisi daha seçkin kimselerin mekân tuttuğu, diğeri sıradan insanların uğradığı meyhanelerdir.

Cımbızlı Şiir’de eleştirinin muhatabı, narsist kişiliğiyle öne çıkan, dünyada neler olup bittiğini umursamayan bir tiptir: “Ne atom bombası, / Ne Londra Konferansı; / Bir elinde cımbız, / Bir elinde ayna; / Umurunda mı dünya!” (Kanık, 1994, s. 85).

“Şiirlerinde mizah ögesini kullanmakta ayrı bir başarı ve yatkınlık göster[en]” (Öngören, 1983, s. 76) Oktay Rifat, Garip döneminde yazdığı *Tecelli*, *Hürriyet*, *Ramazan*, *Karga ile Tilki*, *Ruhlar*, *Tekerleme*, *Mehmet Bey* gibi şiirlerde ‘humor’a yer verir. *Tecelli*’de

'humor'u karşıtlıklar ve uyumsuzluklar üzerinden yürütür: "Nedir benim bu çilem / Hesap bilmem / Muhasebede memurum / En sevdiğim yemek imambayıldı / Dokunur / Bir kız tanırım çilli / Ben onu severim / O beni sevmez" (Kanık, 1941, s. 44).

Hürriyet'te ise "kastedilenin tersini söyleyerek konu hakkındaki siyasi tercihini ortaya koyar"ken (Özcan, 2005, s. 348) ironiye kapı aralar:

"Hadi ordan / Hain-i vatan / Sümüklü cenabet" diye başlayan, "Hürriyet var bu memlekette hürriyet / Yenişehir'de hürriyet / Kavaklıdere'de hürriyet / Mis sokağında çakır gözlü hürriyet / Karpuzu yar göbeğinden / Hürriyet çıkar içinden / Dişle Gümüşhane elmasını / Dilinde hürriyet / Burnunda hürriyet / Kulakların hür değil mi kulakların / Kulaklarda hürriyet" şeklinde devam eden ve "Gel gelelim bizim Kara Memiş'e / Hiç açma Kara Memiş'ten / O köftehor da hür / Hür işte baksana / Bitleriyle hür / Sıtmasıyla hür" (Horozcu, 1994, s. 152) dizeleriyle biten şiirde özgürlüğün olmadığı bir toplumsal yapı eleştiri oklarına maruz kalmaktadır. Olması gereken, olan biçimine dönüştürülerek parodi yapılır. Şair, alaycı tavrıyla zaman zaman 'humor'un ötesine geçer ve ironik bir tavır sergiler. *Ruhlar*'da ise geleneksel inanç dizgesine yönelik bir 'humor' dikkati çeker. Şair, kaleminin ucunu ruh inancına değdirir.

Tanrının katında dizi dizi insan ruhu

Çocuk ruhu ihtiyar ruhu

Tuz ruhu nane ruhu lokman ruhu (Horozcu, 1994. s. 121).

Garip hareketine yakın bir çizgide şiire başlayan ve bu hareketin nükte arayışından önemli ölçüde beslenen Salâh Birsal de, Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinin 'humor' vadisinde adı anılması gereken şairlerindedir. Birsal, zekâyı öne çıkaran alaycı tavrıyla özgün bir yol açar. Şairin özellikle *Hacivat'ın Karısı* ve *Kikirikname*'de yer alan şiirlerinde 'humor'a çoklukla rastlanır. "Sizinki de gülmek mi a kikirikler / Gülünce şöyle sunturlu gülmeli / Bir iki üç dişleri göstermeli / Sırtmalı değil zangır zangır gülmeli" (Birsal, 1961. s. 37) dizeleri, Salâh Birsal'in mizahi üslubunu yansıtan örneklerden yalnızca biridir.

3. İkinci Yeni'de 'Humor'

İkinci Yeni şairleri zaman zaman mizaha, ironiye yaslanan tavırlarıyla dikkati çekerler. Metaforlar üzerinden yürüyen İkinci Yeni şiiri, dilin imkânlarını zorlarken karşısında zengin bir kaynak olarak ironiyi bulmuştu. İroni, onlar için bir bakıma kendi kendine uygulanan terapi gibiydi. Dünyaya ve topluma ironinin açtığı pencereden bakmak, İkinci Yeni şairlerinin acılarını kanatma biçimiydi. Toplumun geldiği çizgiyi değiştirememek, şairlerin sorunu hafife almalarını

zorunlu kılımış, İkinci Yeni şairleri ironiyi bir silâh olarak kullanmayı tercih etmişlerdir (Fedai, 2009, s. 1018).

İkinci Yeni şiirinde Turgut Uyar, *Arz-ı Hal* şiirinde ‘humor’a yaklaşır. Kendini yalnızca “kulhüvallah” ve “Yarabbi şükür” demeyi bilen “günahkar kullar” arasında saydıktan sonra söylediği “Benim gibi kulun çok dünyada, Allahım!.. / Eğer bilmiyorsan işte, haberin olsun,” ve “Sana bir şey soracağım, affet Allahım!.. / Beş vakit kızlar doluyor camilerine, / Beyaz yaşmaklı, beyaz tenli, masum kızlar... / Benim bir defa görüşte yüreğim sızlar / Sen tutulmadın mı, içlerinden birine?” (Uyar, 2002, s. 16) dizelerinde ‘humor’un sınırlarında gezinir.

Mersiye şiirinde ise Hüsnü Efendi tipiyle Orhan Veli’nin Süleyman Efendi’sine nazire yapar. Şiirde masa başında çalışan bir memurun hayatı resmedilir:

“Büyük bir vatanseverdi, / İnkılâplar yapmadı, / Binalar falan kuramadı gerçi, / Sessizce çalıştı masasında. / Evrak kaydetti. / Ve tevazu gösterdi halince. / Nihayet vadesi yetti / -Ecelin sunduğu şerbeti içti- / Allah rahmet eylesin, / Hüsnü Efendi” (Uyar, 2002, s. 22).

Edip Cansever, İlhan Berk, Ece Ayhan gibi şairlerin özellikle alışılmadık bağdaştırmalarla kurdukları mısralarda ‘humor’dan çok ironiyi benimsedikleri görülür.

4. Cemal Süreya’da ‘Humor’

Cemal Süreya “İkinci Yeni’nin prensi” olarak “büyük şiir”in değil, “güzel şiir”in peşinde koşar. Grup içinde toplumsal temalarla en çok ilgilenen şairdir (Tanyol, 1998, s. 237).

İçinde yer aldığı grubun ironik yaklaşımından farklı olarak Cemal Süreya şiire ‘humor’u taşır. Bireysel trajedisinin ifadesinde olduğu kadar, toplumsal olana yönelik eleştirilerinde de ‘humor’ tekniğine başvurur. Kendi dilinden söylemek gerekirse, “İkinci Yeni’de, dipte bir trajik öge vardır ki her an toplumsal’a dönüşebilir” (Seber, 2006, s. 421). Şairin amacı öncelikle bireysel acılarını hafifletmektir.

Cemal Süreya’nın Garip hareketine yönelttiği en önemli eleştiri, bu şiirin eskiyle hesaplaşma içinde boğulduğu yönündedir. Ona göre Garipçiler, şiirin estetik sorunları üzerine kafa yormamışlardır. Bu eleştirel tavrın gereği olarak, şiirin teknik sorunları üzerine kafa yoran şair, kendine has ‘humor’ duygusu ve bireyin trajedisine eğilme çabasıyla şiirini kurar. Kanyaoğlu’nun “Cinsellik duygusu ve uçuşan fanteziler, Cemal Süreya’nın şiir dilinin oluşmasında temel katmanlardan biridir. Bu, sıradan bir erotizm değil, belki de erotizmin ti’ye alınışdır” (Kahyaoğlu, 2008, s. 12) tespiti, farklı bir bakış açısını yansıtır. Sezai Karakoç ise,

Cemal Süreya'nın şiirlerinde “ahlâk kurallarından soyulan eylemin içgüdüye vardığını”, ‘humor’un da bu noktada belirginleştiğini düşünür (Karakoç, 1958, s. 7, *akt.* Doğan, 2011, s. 740).

Cemal Süreya, şiirinin ana temalarından biri olan erotizmi bile ‘humor’la yoğurur. “Cemal Süreya'nın şiirinin ipuçları zekâ ve duyarlık ekseninde aranmalıdır. Denilebilir ki, erotizm bile, zekâ ve duyarlık ekseninden doğmuş ‘humor’ ve ironiyle biçimlenir.” diyen Doğan’ın “Cemal Süreya’da ‘humor’ ve ironi, işlevsel bir amaca değil, artistik bir oyuna yöneliktir” (Doğan, 1990) cümlesi, “Cemal Süreya’da ‘humor’ ve ironi, işlevsel bir amaca yöneliktir.” biçiminde değiştirilmesi gereken bir cümledir.

Cemal Süreya, bu işlevsel amaçla, dizeler arasına serpiştirdiği “hürlük, barış, yoksulluk, enflasyon, burjuva ahlakı, kıtlık, kırım, başkaldırı” gibi toplumcu sözlerin iğretiliğini ironi yoluyla gidermeye çalışır. Aynı zamanda “duygululuğa düşmekten ödleri kopan” aynı dönem şairlerinin aksine “sulandırılmamış duygululuğu” bozmak ister. Anlamı zorlar, şiirini “acı bir kendiyle alay”la bitirir (Akın, 1996, s. 98-99).

Cemal Süreya'nın hınçları, ölçeri; uçları derinlerde, geçmiş günlerde saklı acıları ve öfkeleri vardır. Annesini yedi yaşında kaybetmiştir. Onun ölümü için “küçük kalbimdeki kuş ölmüştü” demiş ve hayatı boyunca sevdiği her kadında annesini aramıştır. Şair belki de bireysel dünyasındaki acıları perdelemek için ‘humor’a sığınır. Böylece hayattan ve hadiselerden rövanşı almış olur.

‘Humor’, şairin bahtına yönelttiği dolaylı bir sitem olarak da algılanabilir. Sanatçı bir bakıma geçmişiyi ve talihiyle hesaplaşmaktadır. İç hesaplaşma / çatışma edebî metne ‘humor’ biçiminde yansımaktadır.

Cemal Süreya’da ‘humor’, giderek sanatı besleyen ana damarlardan biri hâlini alır. Hatta şairin kişisel mitinin oluşmasında önemli rol oynamış olayların / etkilenmelerin karikatürize edilmesini sağlar. Bu çerçevede şair, siyasal otoriteyi ‘humor’un muhatabı kılar. Çünkü bireysel hayatını yönlendiren küçük otorite temsilcilerinden alacaklıdır. Duygusal planda bu hep böyle kalacaktır. “İlk kitabı Üvercinka (1958) II. Yeni'nin genel tutumunu taşır ama şairin hüzünlü humoru ve tensel aşka övgüsü onu çağdaşlarından ayırır” (Çakmak, 2001). Şiirlerindeki ‘humor’u açıklamaya çalışırken mizacını ele veren bir savunma ihtiyacı içindedir:

Küfürden kaçma girişiminin yarattığı bir şeydir belki de bende humor. Çocukluk günlerimi düşündüğümde, böyle bir olay vardı gibi geliyor. Bir şeyi aşağılanmaktan

kurtarma, işi şakaya vurma. Yine de şeytansı bir yan var sanırsam. Komik bir şey yok.

Ölürken, hatta öldürülürken şaka yapabilirim. Buna karşın bazı konularda her zaman, her an paniğe kapılabirim de (Seber, 1992, s. 17).

Cemal Süreya'yı yeni ve farklı kılan, şiirimizde o güne kadar görülmeyen derecede yumuşak bir 'humor'a sahip olmasıdır. Onun 'humor'u kaynağını yaşantısından ve deneyimlerinden alır. 'Humor yoluyla dile getirdiği acı, lirik çizgiye ulaşabilen, hatta "gülümseten bir acı"dır. (Oktay, 2008, s. 525).

İlk 'humor' örneklerine *Üvercinka*'da rastlanır. 1956'da yazılan ve kitaba adını veren şiir, kadını cinsel bir obje olarak betimlerken yer yer 'humor'un sularında gezinir. Objenin özelliklerini sayarken, kendi konumunu gözden geçirme ihtiyacı duyar. İlişkinin meşruiyetini sorgularken inanma problemiyle ilgili bir göndermede bulunur. Özellikle Tanrı'dan bahsederken ve onun iradesiyle ilgili yorumda bulunurken 'humor'un eşiğine varır. "Yatakta yatmayı bildiği kadar aydınca düşünmeyi de bilen bir kadın" söyleminden, Tanrı için "sayın" sıfatını kullanmaya ve ardından "daha neler" küçümsemesine kadar her şey 'humor'a bağlanabilir.

*Aydınca düşünmeyi iyi biliyorsun eksik olma
Yatakta yatmayı bildiğin kadar
Sayın Tanrıya kalırsa seninle yatmak günah, daha neler (s. 38).*

Göçebe adlı şiirde, kişisel tarihinden yola çıkarak Anadolu coğrafyasına açılan şair 'ben'i, gözlem ve izlenimlerini yansıtan resimleri 'humor'la çizer. Şiir, kare kare resimlerden derlenmiş bir görüntüler sergisidir. Bir görünüp bir kaybolan canlı resimlerden biri, patronunun karısını Amasya'dan Kars'a kaçırarak bir sayman yardımcısıyken, diğeri gazetede Marilyn Monroe fotoğrafıdır. Alevilik üzerine başlayan söyleşiden sonra söz, ünlü Hollywood aktrisinin genç yaşta ölümüne gelir ve bu yönüyle Marilyn Monroe'nun Cennette Nietzsche'nin metresi olmayı hak ettiği biçiminde bir mizahi çizgiye varır.

*Patronun karısını zimmetine geçirip
Amasya'dan Kars'a kaçmakta olan sayman yardımcısıyla
Alevilikten konuşuyoruz uzun süre
Yanımdaki hep bir gazetede Marilyn Monroe'nun resimlerine bakıyor
Marilyn Monroe öldü diyorum ona
Ölümü siyah bir kakül gibi alınna düşürmesini bildi
Şimdiyse Cennette Nietzsche'nin metresi olması gerekir (s. 61).*

Şair, *Beni Öp Sonra Doğur Beni* adlı kitaptaki *Bir Kentin Dışarıdan Görüntüsü* şiirinde ulusal tarihi de 'humor'un ifade düzlemine çeker. Fatih Sultan Mehmed'in gemileri karadan yürütmesiyle deniz kaçkını bir ulus oluşumuz arasında ilişki kurar. Bu karşılaştırmada mizahi yaklaşım dikkati çeker.

*Fatih Sultan Mehmed gemilerini karadan yürüttü ya
Deniz kaçkını bir ulusun çocuklarıyız biz o gün bugün* (s. 76).

Aynı tarih parodisi "Burkulmuş Altın Hâli Güneşin" adlı şiirde de karşımıza çıkar.

*Ve şehir. Ve Galata Kulesi (1514 yılında Bizanslılar zamanında şapkası uçmuştu,
1967'de Türkler tarafından sünnet edildi) binalarını çevresine toplamış,
yaklaşmakta olan bir fırtınaya rahatça göğüs germenin yollarını arıyor, görüşmeler
yapıyor: kavminin başında, ve en önde, Cehennem kapısını çalmaya hazırlanan
Firavun gibi* (s. 91).

Yazgıcı Şiir'de Özdemiroğlu, Yavuz Sultan Selim, İkinci Selim, (4.) Murad, Abdülmecid, Adolf Hitler, Mussolini, Al Capone gibi tarihsel adların yaşam ve ölümleri arasında muzip bağlantılar kurar. Cemal Süreya için önemli olan çağrışımlardır. Örneğin, Yavuz Sultan Selim'i "zulümde yabancı bir beğeni arayan" kişi ilan ettikten sonra, "Övünürdü şirlerle, pençe-i kahrındaki / -Ama sonunda parça parça / Şir - pençeden gittiydi." (s. 193) dizeleriyle padişahın ölümünü yansıtır.

"Şir - pençe" adlı çıbandan ölen Yavuz Sultan Selim'in "şirler [aslanlar]" ve "pençe-i kahrındaki" söz gruplarıyla telmih edilen beyti şöyledir:

*Şirler pençe-i kahrından olurken lertzân
Beni bir gözleri âhûya zebûn etti felek.*

Bir sonraki bentte, İkinci Selim "Ayyaş Selim" olarak anılır, (4.) Murad'la birlikte tütün ve içkiyi yasakladıkları hâlde Selim'i "içki[nin] hakladı[ğ]ı", Murad'ın ise "esrarla tükendi[ğ]i" belirtilir. Kaldı ki "Dördüncü" / "4." sıfatının "(4.)" biçiminde yay ayrıç içinde yazılışı bile "okunmasa da olur" anlamında mizahi bir yaklaşımın ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Cemal Süreya'nın şiiri, asıl gücünü imgenin yanı sıra hayatı ince ve keskin esprilerle kavramasından alır (Cengiz, 2005, s. 132).

‘Humor’, bilinçli bir tercihtir Cemal Süreya için. Şair, ‘humor’un fikrî arkaplanına da sahiptir çünkü. Bu iradi yöneliş, yapıp ettiklerinin farkında olan bir sanatçı tavrının dışavurumudur.

*İşe bak, dün humour sözcüğü için Fransevi'yi açtım,
"Şetaret" diyordu yanlış okumadımsa Şemsettin Sami (s. 164).*

4.1. Cemal Süreya’da Humor’un Kaynakları

Cemal Süreya’da humor, belleğini çocukluk anlarından kurtaramamış olmanın doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir. 1937 - 38 Dersim olaylarından sonra yaşanan sürgün hayatı içinde sanatçı duyarlılığını besleyen bireysel trajedinin rolü çok büyüktür. Söz konusu tavrın özellikle bireysel acılardan ve ideolojik bağlanmadan beslendiği söylenebilir.

4.1.1. Bireysel acılardan beslenen humor

Şiiri “dilde yangınlar yaratmak sanatı” (Seber, 2002, s. 123) olarak tanımlayan Cemal Süreya, ilk kitabı Üvercinka’nın çağdaş Türk şiirine getirdiği yeniliği tek sözcükle özetler: “Şok!” Kendi ifadeleriyle aktarmak gerekirse, “O kitaptaki çok şiirimde şok etkisi aradım. Sonra dile büyük bir yaslanışım var. Humor var. Kusurlu şiirler, biliyorum. Kusurlu olmalarını istedim.” cümleleri şairin humordan beslenen poetik anlayışını yansıtır. Bu nedenle üslubunu sık sık mizah ve istihzaya bular. Bireysel hayatının acılarla dolu olması, şairin ‘humor’a ve ironiye sığınmasının nedenleri arasında sayılabilir. Hayatı ve sanatı, anıları ve ütopyası arasında ilişki kurulduğunda şairin, ağılu bir çocukluk dönemi yaşadığı görülür.

1938 Dersim İsyanı’ndan sonra Seber ailesi Erzincan’dan göçer ve Bilecik’te ikamete mecbur edilir. Bilecik’e yerleştikten altı ay sonra anne, dördüncü çocuğunu dünyaya getirirken hayata veda eder. Çocuklara babaanne bakar. Baba, şoförlük yapmaktadır. Eve üvey anne getirilir. Üvey anne zulmünden ev yaşanmaz hâle gelince, Cemal Süreya okumak amacıyla evden kaçır. Ancak üvey annenin kardeşlerine işkence dolu bir çocukluk yaşatmasından hep acı duyar. 1947’de parasız yatılı sınavını kazanarak lise öğrenimi için İstanbul’a gelir. O günlerin atmosferini şöyle dile getirecektir:

*Ben oradan, o evden kaçtım ama kardeşlerimin derdi hep içimdeydi. Bir gün -lisede,
Haydarpaşa'daydım- Bilecik'e kardeşlerimi görmeye gittim. Gece vardım. Eve
gitmeye çekindim. Cebimde bir lira vardı. Bir barda kaldım. Yorganın üzerine kar
yağıyordu. Sabahı bekledim... Sabah, eve vardığımda kardeşlerim pencerenin
parmaklıklarına tutunmuş içeride ağlıyorlardı, ben dışarıda. Ve beni içeri*

alamıyorlardı. Çünkü onlara eve kimseyi sokmayacaksınız, ağabeyinizi bile denmişti. Öyle bir baskı vardı üzerlerinde. Hayır, eve giremezdim, geri döndüm (Seber, 1992, s. 11-12).

Cemal Süreya'nın çocukluğunda yaşadığı ölüm korkusu da 'humor'a yönelmesinde önemli bir etken olmalıdır.

Çocukluğumda bir yakınımın öldüğü evde tek başına kalamazdım, korkardım. Aylarca sürerdi bu. Ölümden değil (öleceğime inanmazdım), ölünün kendisinden korkardım. Oysa yabancı bir ölünün başında sabaha kadar bekleyebilirdim. Bunun kendi üzerimde açıklamasını yapabilmiş değilim. Bugün de bir yakınımın cenazesine kolay gidemem. Büyük bir sorundur bu benim için (Seber, 1991, s. 31).

Babasının ölümü, kocaman bir acı daha yükler Cemal Süreya'nın omuzlarına. Ağlayamamak, acıyı dışavuramamak da bir gerilim oluşturur. Bu gerilim, şairin cümlelerinde ifadesini şöyle bulur:

Babamın trajik ölümünü anımsıyorum; kızkardeşlerim, halam, başkaları, kendilerini yerden yere atıyorlardı. Benim gözümden yaş gelmemesi o günlerde dedikodu konusu bile olmuş. Bir süre sonra kızkardeşlerim, halam, başkaları, gerçeğe alıştılar. Ama benim içimdeki dögüm çözülemedi. Üç yıl sonra Aksaray'da (Sezai'ye anlatmıştım), on üç yıl sonra Beykoz'da gittiğim kahvelerde birçok kez babamın az ileride masada oturduğunu gördüm. Çayını içiyor, az sonra da kalkıp gidiyordu. Yanılsama, evet. Ama neden bütünüyle işlemiyordu yanılsama? Niçin yanına gidemiyordum?

Sizin Hiç Babanız Öldü mü?" adlı şiirimi babamın ölümü üzerine yazdığımı sananlar var. İlk şiirlerimdenidir. Babamın ölümünden dört yıl önce yayımlamıştım onu (Seber, 1991, s. 31).

Şiirlerinde ironinin bir gereksinme mi, kaçınılmaz bir yöntem mi yoksa bir sonuç mu olduğuna ilişkin bir soruyu cevaplarırken şöyle der Cemal Süreya:

Gülümsemeyle hüznün yan yana gider benim şiirimde. Yazılarımda da ironik bir tavır ağır basar. Yazılarımda da ironi kendisinin tersi olan ağırbaşlılıkla yan yanadır gibi geliyor bana. Bir gereksinim mi, bilmiyorum. Ama bir yöntem olduğu muhakkak. Bir sonuç, diyelim. Özgürlük ve kendime güven durumu beni lirizme, sıkıntı ve bulalım ise humora atmış. Oysa tersi olmalı gibi geliyor değil mi? Belki de humor zayıf yanımın yansıması. Yine de orada daha güçlüyüm, etkiliyim (Seber, 1992, s. 16-17).

Şairin bu güçlü yanı onda ‘humor’un mizaçtan beslendiğini sezdirir niteliktedir. Kendini denetlemek amacıyla, belki de saldırganlığa perde olarak kullanılan bir silâhtir ‘humor’. ‘Humor’u doğuran belki de şairin çekingen ve utangaç mizacıdır.

4.1.2. İdeolojik bağlanmadan beslenen humor

Cemal Süreya, ideolojik tavrının bir yansıması olarak ulusalcılıkla alay eder. *Ğ Vitamini* adlı şiir, söz konusu kavrama olumsuz yaklaşımın ifadesidir:

Bilginlerimiz sağolsunlar

Bir vitamin buldular

Çalışınca azıcık;

Yumuşak G vitamini:

Ulusalcılık! (SS, s.177)

Kısa Türkiye Tarihi I adlı şiirde tarihi eleştiri alanına çakerken, muhalif tavrını Celâli isyanlarıyla ilişkilendirir. Celâlî isyanlarıyla kendi isyankâr tavrı arasında özdeşlik kurar:

Şelaleye

Düşmüştür

Zeytinin dalı;

Celaliyim,

Celalisin,

Celali (s. 186, 219).

Ortadoğu adlı şiirde de tarih parodisinin coğrafya ve insanla tamamlandığı görülür.

Anlat onu

(...)

Kuveyt’te

Sağ eliyle duaya dururken

Sol eliyle kıcını kaşımaktadır (s. 109).

4.2. Humor’un Yöneldiği Hedefler

Cemal Süreya’da humor, her türlü otoriteyi kendine hedef seçerken, siyasal dönemleri ve toplumsal yapıyı da ilgi alanında tutar.

4.2.1. Otoriteyi hedef alan humor

Cemal Süreya, toplumcu gerçekçileri çağrıştıran bir yaklaşımla sık sık 'humor'a başvurur. Mutlak ya da beşerî tüm otoritelere mizahi açıdan yaklaşan Cemal Süreya'nın şiirinde kimi zaman 'humor', merkezî otoriteye muhalif duruşun adı olur.

Üstü Kalsın! şiirinde ömrünün kalan kısmını Tanrı'ya bağışlama biçiminde karşımıza çıkan pervasız tavır, şairin mizaha yatkın mizacının eseridir.

*Ölüyorum tanrım / Bu da oldu işte.
Her ölüm erken ölümdür / Biliyorum tanrım.
Ama, ayrıca, aldığın şu hayat / Fena değildir...
Üstü kalsın... (s. 299)*

Merkezî otoritenin simgesel mekânı Ankara'dır. Dolayısıyla Ankara, şairin bu derin alaycı tavrından payını fazlasıyla alır.

*Bir kent değil burası, bir acenta dizisi,
Bir işhane, bir umumi mümessillik belki,
Büyük mağazalar, bahçeliğe özenen süpermarketler
Tutulmamak üzere verilmiş bir söz gibi.
Sahi kaçınıcı sanat oluyordu şu mimari?
Birer önyargı gibi uzuyor çağdaş caminin minareleri.
Opera: içine dikiş gereçleri doldurulmuş ağırlıksız bir keman kutusu,
Osmanlı Bankası davul;
Ve Emlak Kredi'yle başlayan camdan metalden bir melodika ordusu:
Dol (An) kara bakır dol! (s. 163)*

Şiirin son dizesi, Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun *Dol Kara Bakır Dol* şiir kitabının adından hareketle üretilmiştir.

'Humor', Ankara ile, dolayısıyla merkezî otoriteyle uzlaşamayan bir sanatçı yaklaşımını aksettirir. Ankara'yı "iyi kalpli üvey ana" olarak tanımlamanın arkasında alaycı bir tavır yatar.

*Ankara Ankara.
Ey iyi kalpli üvey ana! (s. 165)*

Şair, Ankara ile anlaşma ve uzlaşamamanın ipuçlarını verir. Buna göre, şairle Ankara birbirini tartmaktadır. Birbirinden çekinmektedir. Ankara "yaslarına"; şair 'ben'i de "acılarına" yeteri kadar yaslanmamaktadır artık.

*Biliyor musun başkentim nedense
Birbirimizden çekiniyoruz ikimiz de,
Sen yaşlarına hiç yaslanmaz oldun
Ben acılarıma yeterince (s. 166).*

Şair, Ankara sokaklarında kendi üslubunun ikizlerini aramaktadır.

*Salah Birsnel bu dizeleri şöyle geliştirdi:
İsterseniz İlyazın gazinosuna
Hep birlikte garson girebiliriz (s. 167).*

Ankara, derdinden bir şeyler çıkarmak isteyenlerin mekânıdır. Bu hitabı ruhunda duymuştur Cemal Süreya. Öyleyse “-Şair arkadaş / Bir derdin mi var/ Bir şeyler çıkarmak mı istiyorsun derdinden / Ankara’ya gelmelisin” (s. 168) çağrısına uyma zamamıdır.

Cemal Süreya Hükümet şiirinde merkezî otoriteyi alaycı tavrına hedef seçer. 11 Kasım 1989’da *Yeni Yaprak*’ta yayımlanan şiirde, Cemal Süreya hiciv oklarını dönemin hükümetine doğrultur. Merkezî otoritenin yönetimle ilgili tasarruflarını alegorik bir dille eleştirir. Aykırı düşüncelere geçit vermeyen, sevgi ve hoşgörüyü söz hakkı tanımayan, sevda söylemlerini tehlikeli bulan bir anlayışın eleştirisidir bu.

Şairin Pir Sultan, Yunus Emre, Karacaoğlan gibi simgesel değeri olan isimler çevresinde kurduğu gülmececinin yer yer ideolojik duyarlıktan beslendiği söylenebilir. Pir Sultan Abdal’a ve onun temsil ettiği başkaldırıya geçit vermeyen, Yunus Emre’nin yayın dünyasında dolaşımında olmasını uygun bulmayan, Karacaoğlan’ın çapkınlığını kendi ahlak anlayışı için tehlikeli bulan bir hükümet, Cemal Süreya’nın mizahi eleştirisine muhatap olmaktan kurtulamaz.

*Bu hükümet
Pir Sultana pasaport vermiyor,
Onu anladık.*

*Yunus Emre’ye de
Basın kartı vermiyor,
Onu da anladık.*

*Ama bu hükümet
Ferman çıkarmış
Karacaoğlan’ı
Otobüse bindirtmiyor” (s. 295).*

İstanbul bu alaycı tavrın ağına düşmekten son anda kurtulur. Çünkü İstanbul, “Eski bir Osmanlı paşası gibi / Feodaliteyi süpür[ür] bıyıklarıyla” (s. 53).

4.2.2. Siyasal dönemlere yönelik humor

Cemal Süreya 1980’li yılların başında ülkeye hâkim olan militarist tabloya mizahi açıdan yaklaşır. *Kısa Türkiye Tarihi V* adlı şiirde, alışılmadık bir görüntü karşısında şaşkınlığını gizleyemez.

*Kahvede subay yok,
Bu nasıl iştir”* (s. 223).

Kısa Türkiye Tarihi II’de Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinin Anayasa tarihini özetlerken söz konusu metinlerle ilgili öznel bakış açısını da dile getirir.

*Üç anayasa
Ortasında büyüdü:*

*Biri akasya
Biri gül
Biri zakkum* (s. 220).

Üç anayasadan ilki 1924 anayasasıdır ve akasyaya benzetilir. Erken açmış bir çiçektir. “Gül” olarak tanımlanan ise 1961 anayasasıdır. İhtilal sonrası Türkiye’nin kanla yazılmış anayasasıdır. Son anayasa ise 1982 anayasasıdır ve yine bir ihtilal sonrasında kaleme alınmış bir anayasa olarak “zakkum” sıfatıyla anılır.

Kısa Türkiye Tarihi III’te yakın tarih, eğilimler, yaklaşımlar, düşünceler çevresinde dönemlere ayrılır ve her dönem farklı adlarla anılır.

Şair 1930’lu yılları “Etitürkiye”, 40’lı yılları “Atetürkiye”, 50’li yılları “Ûditürkiye”, 60’lı yılları “Ötetürkiye”, 70’li yılları “Adıtürkiye” olarak adlandırır (s. 221).

4.2.3. Toplumsal yapıya yönelik humor

Cemal Süreya, *Onlar İçin Minibüs Şarkısı* adlı şiirde burjuva sınıfının çokbilmişliğini, zevksizliğini, görmemişliğini eleştirirken humour’a başvurur. Bu, hem batıcı hem ulusalcı olma iddiasındaki bir sınıf üzerinden popüler kültüre yönelik alaycı bir tavrın ifadesidir. Üslubun ironiye hatta yergiye kaydığı rahatlıkla söylenebilir.

(...)

*Hakçası bilmedikleri yoktur, bütün balık adlarını bilirler bir kere,
Lunapark beğenisiyle düzenlenmiştir yatak odaları,
Kadınlılar nişanlıları kendilerine ada falan armağan ederler
Ulusçudurlar bunun kanıtı olarak viskiyi kâseyle içerler
Ama batılıdır da lahmacuna havyar sürecektedir (s. 130).*

Şair, iki dizeden oluşan *Teknokratlar* adlı şiirde de unvanı/sıfatı büyük ancak adı o oranda küçük olan, hayatta kalıcı iz bırakamamış kompleksli insanlarla alay eder. Buna karşılık “büyük”, “yüksek” gibi sıfatların arkasına saklanmayan Mimar Sinan’ın, bir tevazu heykeli olarak daima yaşayacağına inanır.

*Bütün mimarlar yüksek, mühendisler de
Bir sen kaldın alçak mimar ey Sinan Usta! (s. 134)*

Toplumsal hayata ait bir görünüş de homour’u uyandırabilir. Otomobil farı ile ay ışığı arasında kurulan bir ilişkiden de homuor doğabilir.

*Gelir geçer otomobiller ki
Ay ışığı kaç para,
Sen güneşin her anlık dergisi
Bin yıllık aboneyim sana (s. 174).*

Elma adlı şiir, aşkta beklentilerine tam karşılık alamamış öznenin duygu hâlini yansıtırken ‘humor’a yaklaşır.

*Şimdi sen çırılçıplak elma yiyorsun
Elma da elma Allahlık
Bir yarısı kırmızı bir yarısı yine kırmızı
(...)
Ben de çıplağım ama elma yemiyorum
Benim öyle elmalara karnım tok
Ben öyle elmaları çok gördüm ohooo (s. 25).*

Kanto adlı şiirde ise “bira / Barba”, “rakı / Hakkı”, “şarap / harap” gibi sözcükler arasındaki ses benzerliklerinden yararlanarak bir ‘humor’ iklimi yaratılmak istenir (Aksan, 1993, s. 203).

(...)

-Garson bira getir

Garsonun adı Barba

(...)

-Garson rakı getir

Garsonun adı Hakkı

(...)

-Garson şarap getir

Garsonun hâli harap (s. 19).

4.2.4. Kapitalist sisteme karşı humor

Cemal Süreya'nın şiirinde siyasal sistemlerden özellikle kapitalizm, mizahi eleştirinin muhatabı olur. Ankara'da İş Bankası binasının yüksekliği ile temsil ettiği kimlik arasında ilişki kurulur. İş Bankası'nın yüksekten Anıt - Kabir'i süzen alaycı tavrı, aslında Cemal Süreya'nın iki mimari esere yüklediği anlamdan kaynaklanır. İki görüntü de metafor olarak kullanılmıştır. Banka maddi gücü, Anıt - Kabir ise manevi gücü temsil etmektedir. Şimdiki zaman ekonomiyi, dolayısıyla kapitalizmi yüceltmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, manevi varlığıyla Ankara'ya hâkimdir. Ancak İş Bankası, somut görüntüsüyle büyüklüğünü ilân etmektedir. Şiirde kapitalizmin, geleneksele alaycı bakışına ilişkin vurgu dikkati çeker.

İş Bankası da kendine özgü bir humour'la süzüyor

Şimdi biraz daha aşağıda kalmış Anıt-Kabir'i (s. 163).

4.2.5. Dost çevresinden şairlere yönelik humor

Cemal Süreya, yakın çevresinden kimi şairlere olan sevgi ve ilgisini gülmece tadında dizelerle açığa vurur.

Dağlarca'nın devletten ilgi ve destek beklemesini karikatürize ettiği bir dörtlükte şöyle der:

Vaktiyle ordudan ayrılmasaydı Dağlarca,

Belki şimdi yine böyle emekli olacaktı;

Ve şiirleri Resmî Gazete'de çıkmıyor diye

Yine böyle yakınıp duracaktı (s. 288).

İlhan Berk'in çok yaşayan ve çok yazan şair oluşuyla ilgili olarak bir mezat taşı kitabesini yazar ve şunları söyler:

70.000 aşk ve 90.000.000 dize
 Ünlü şair İlhan Berk burda yatıyor!
 N'olur yolcu, sevaptır, sakın üşenme,
 Yukardaki sayıya bir sıfır da sen ekle (s. 287).

Adı İlhan Berk Olan Şiir'de yaşadığı dönemin yazar, şair, eleştirmen ve yayıncılarına yönelik dikkatlerini fiilden ad yapan eklerden biri olan “men” ekinin yardımıyla dize kalıplarına döker. Bu şiire göre, örneğin Nurullah Ataç “çeliştirmen”, Cevdet Kudret “deriştirmen”, Suut Kemal “çekiştirmen”, Mehmet Kaplan “uyuşturman” olarak anılır. Mehmet Fuat'ın “alıştırman”, Fethi Naci'nin “kızııştırman”, Asım Bezirci'nin “koğuşturman”, Doğan Hızlan'ın “buluşturman” sıfatlarıyla anılmasının ardından “eleştirmen” sıfatı yalnızca İlhan Berk'e uygun görülür (s. 190). Şair, yazar, eleştirmen, edebiyat tarihçisi ya da akademisyen adlarına eklenen sıfatlar, onların üslup özelliklerini yansıttığı gibi kişiliklerine de ayna tutar.

Necatigil'le ilgili şiirde, şairin şiirlerini nereye yazdığını sorar ve cevaplar:

Nereye mi yazardı dizelerini
Bir şey çıkmamış biletlein kenarına yazardı
 (...)
Nereye mi yazardı dizelerini
Kâğıt peçetelere yazardı”
 (...)
Nereye mi yazardı dizelerini
Plastikten oyuncakların üstüne yazardı (s. 191).

(...)
Nereye mi yazardı dizelerini
Tırnaklarının üstüne yazardı (s. 192).

Cemal Süreya, Turgut Uyar'ın ardından yazdığı şiirde kalemini kara mizaha batırır:

Bir elinde kadeh / Öbürünü yarasına batırır (s. 209).
Öldüğü gün / Hepimizi işten attılar (s. 209).

Şair, Edip Cansever'in ardından yazdığı şiirde de aynı ince alaycı tavrını sürdürür:

Her şeyin fazlası zararlıdır ya,
Fazla şiirden öldü Edip Cansever (s. 204).

4.2.6. Kavramlara yönelik humor

Cemal Süreya aşkı da 'humor'un aynasında seyreder. Bölücü, hain, yasadışı, kökü dışarıda, işgalci gibi sıfatlarla tanımladığı aşkı yer yer karikatürize eder.

*Bölücü bir aşk,
Ekmeği suyu bölüyor
Günde üç öğün.*

*Hain bir aşk bu,
Sizin eve hursuz girer
Onunkine polis.*

*Yasadışı bir aşk bu,
Evlenmeyi
Hiç mi hiç düşünmüyor.
(...)*

*Kökü dışarda bir aşk,
Dante ile Beatrice'inkine
Fena öykünüyor.*

*İşgalci bir aşk bu,
Samanlık sevişenin diyor
Başka bir şey demiyor (s. 189).*

Cemal Süreya, şairlik serüveniyle ilgili dizeler oluştururken de mizaha yaslanır. "Büyük şair"le "cins şair" arasında karşılaştırma yapar ve aslolanın imge şairliği olduğunu vurgular. Kendi tavrını "imge avcılığı" olarak tanımlarken mizahi bir üslup kullanır:

*Çok şükür büyük şair değilim
Ama, bir sır söyleyeyim mi kulağına
Cins şairim ben!
Çıkar giderim
Nişancı bir şairim
Gözünden haklarım imgeyi*

Şairin kendi mizacına yönelik betimlemelerde de muzip bir tavır dikkati çeker:

*Ama kadınlar, Tanrım,
Öyle sevdim ki onları,
Gelecek sefer
Dünyaya
Kadın olarak gelirsem,
Eşcinsel olurum (s. 208).*

Elma adlı şiir, aşkta beklentilerine tam karşılık alamamış öznenin duygu hâlini yansıtırken ‘humor’a yaklaşır.

*Şimdi sen çırılçıplak elma yiyorsun
Elma da elma Allahlık
Bir yarısı kırmızı bir yarısı yine kırmızı
(...)
Ben de çıplağım ama elma yemiyorum
Benim öyle elmalara karnım tok
Ben öyle elmaları çok gördüm ohooo (s. 25).*

Sonuç

Cemal Süreya, kişisel tarihinden, iç yaşantısından, siyasal eğilimlerinden kaynaklandığını düşündürecek tavırlarla şiirinde ‘humor’a sık sık yer veren bir şairdir. Humor’u toplumdaki olumsuz görüşlere, yöneten - yönetilen arasındaki çatışmalara, olan - olması gereken arasındaki çarpıklıklara bir tepki dili olarak kullanır. “Saldırma ve savunma duygularına hemen hemen bütün mizah öğelerinde rastlan[dığı]” (Tüzün, 1986, s. 156) göz önünde tutulursa şairin öfkesini bastırmanın bir yolu olarak ‘humor’u tercih ettiği söylenebilir. Bireysel tarihini dolduran sürgünlük, yoksulluk, öksüzlük, üvey evlatlık, aile içi huzursuzluk gibi nedenler, acılarını hafifletme arayışındaki Cemal Süreya’yı humora götürür.

Cemal Süreya’da ‘humor’, bireysel acılar dışında çoğunlukla ideolojik bağlanmadan beslenir. Kendine kapitalizmi, merkezî otoriteyi, siyasal dönemleri ve toplumsal yapıyı hedef seçer. Ayrıca dost çevresinden Fazıl Hüsnü Dağlarca, İlhan Berk, Turgut Uyar, Edip Cansever gibi şairler ile şiire malzeme sunan kimi kavramlar da Cemal Süreya’nın ‘humor’undan payına düşeni alır.

Kısaltma

SS: Seveda Sözleri

Kaynaklar

- Ahmet, H. (1996). *Bütün şiirleri-piyale / göl saatleri / diğer şiirleri*. (haz. İ. Enginün - Z. Kerman). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Akın, G. (1996). *Şiir üzerine notlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aksan, D. (1993). *Şiir dili ve Türk şiir dili*. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Aktaş, Ş. (1998). *Yenileşme dönemi Türk Şiiri ve antolojisi (1920-1940)*. (C 2). Ankara: Akçağ Yayınları
- Batur, E. (1993). *Yazının ucu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bezirci, A. (1996). *İkinci yeni olayı*. İstanbul: Evrensel - Basım Yay.
- Birsel, S. (1961). *Kikirikname*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Cengiz, M. (2005). *Türk şiirine eleştirel bir bakış-nâzım'dan 70'li yıllara*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Çakmakçı, O. (2001). Hayattan taşan şair. *Radikal Kitap*, 9 Ocak.
- Demiralp, O. (2005). Usun gülümsemesi. *Kitap-lık*, 79.
- Doğan, M, H. (2008). *İkinci yeni şiiri Türk şiirinden son okumalar*. İstanbul: İkaros Yayınları.
- Doğan, M. H. (1990). Sanki artık hiç şiir yazamayacağım. *Milliyet Sanat Dergisi*, Şubat.
- Doğan, M, C. (2011). İkinci yeni şiirinin öncüsü, ikinci yeni şiiri'nin gönülsüzü: Sezai Karakoç. *Turkish Studies*, 6, 3.
- Duruel, N. (2003). *A'dan Z'ye Cemal Süreya*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Enginün, İ. (2001). *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Fedai, Ö. (2009). Garip ve ikinci yeri şiirinde bir kaynak olarak humour ve ironi. *Turkish Studies*, 4, 1.
- Güneş, Z. (2006). Cemal Süreya'nın Üvercinka adlı kitabındaki şiirlerde bulunan edebî sanatlar. (haz. C. Yıldız - L. Beyreli). *Edebiyat, Edebiyat Öğretimi ve Değişibilim Yazıları*, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Uluslararası V. Dil, Yazın, Değişibilim Sempozyumu, Bildiriler, (C 2), Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Güneş, Z. (2007). *Cemal Süreya'nın şiir dili*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Horozcu, O. R. (1947). Pandispanya reklâmı. *Varlık*, 323, 1 Haziran.
- Horozcu, O. R. (1994). *Aşağı yukarı*. (3. Baskı). İstanbul: Adam Yayıncılık.
- İlhan, A. (1983). *İkinci yeni savaşı*. İstanbul: Yazko.
- İnce, Ö. (1993). *Yazınsal söylem üzerine*. İstanbul, Can Yayınları.
- Kabaklı, A. (2001). *Türk edebiyatı*. (C 4). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2000). *Türk şiiri modernizm şiir*. İstanbul: Büke Yayınları.
- Kanık O. V. (1941). *Garip - şiir hakkında düşünceler ve Melih Cevdet, Oktay Rifat, Orhan Veli'den seçilmiş şiirler*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Kanık O. V. (1994). *Bütün şiirleri*. (28. Baskı). İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Karaca, A. (2005). *İkinci yeni poetikası*. Ankara: Hece Yayınları.
- Karataş, T. (2001). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü*. İstanbul: Perşembe Kitapları.
- Kitaplık, (Ocak 2005). *Edebiyatta kara mizah*. 79.
- Kolektif (2005). *Ana Britannica*. (C 6). (15. Basım). İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Korkmaz, R. (2005). *Yeni Türk edebiyatı el kitabı (1839-2000)*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Oktay, A. (1992). *Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatı (1923-1950)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Oktay, A. (2008). *İmkânsız poetika / bütün yapıtlarına doğru*. (C 2). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Oral, Z. (1990). *Zaman okyanusunda yolculuk sözden söze*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Öngören, F. (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türk mizahı ve hicvi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özcan, T. (2005). *Şair ve sözün mahşeri - Oktay Rifat*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kahyaoglu, O. (2008). Cemal Süreyya klasiği Üvercinka 50 yaşında ve hâlâ çok güzel. *Radikal Kitap*, 13 Haziran.
- Saraç, T. (1989). *Büyük Fransızca - Türkçe sözlük*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Sazyek, H. (1996). *Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinde garip hareketi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Seber, C. S. (1991). *999. gün - üstü kalsın*. İstanbul: Broy Yayınları.
- Seber, C. S. (1992). *Folklor şiire düşman*. İstanbul: Can Yayınları.
- Seber, C. S. (1997). *Sevda sözleri - bütün şiirleri*. (3. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Seber, C. S. (2002). *Güvercin curnatası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Seber, C. S. (2006). *Şapkam dolu çiçekle*. (2. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanyol, T. (1998). *İkinci yeni ve ötesi*. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı Sempozyumu - Bildiriler, Edebiyatçılar Derneği, İstanbul, 20-22 Kasım.
- TDK. (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tüzün, G. (1986). *Ana Britannica - genel kültür ansiklopedisi*. (C 16). İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Uyar, T. (2002). *Büyük saat*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ünlü, M. ve Ömer, Ö. (1990). *20. Yüzyıl Türk edebiyatı*. (C 3). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- www.ykykultur.com.tr/dergi/?makale=614&id=83 - 29k.

GELENEKSEL ANLATMA FORMLARINDAN ÇAĞDAŞ ROMANA AKTARIMLAR YA DA İHSAN OKTAY ANAR'IN ROMANLARINDA POST-MODERN ANLATICI PROFİLLERİ*

Osman GÜNDÜZ**

Öz

Kurmaca metinlerde önemli bir yer tutan anlatıcıyı, kurmaca dünyayı biz okurlara nakleden bir varlık olarak tanımlamak mümkün. Sözlü dönemde bu anlatıcı etiyile kemiğiyle insandır. Meddah - anlatıcı adını verdiğimiz bu anlatıcının başarı ölçüsü ve kalıcılığı, büyük ölçüde sahne performansı ve yetenekleri ile sınırlıdır. Geleneksel anlatı ürünlerinde uzun süre varlığını sürdüren bu anlatıcılar, ilk dönem romanlarımızın da temel figürlerini oluşturmaktadır. Yazarın kimliğiyle örtüşen bu anlatıcının, zamanla yerini yazar dışında bir kurmaca varlık olan farklı anlatıcılara bıraktığı; geçen yüzyılın ortalarında ise birtakım yeni anlatım teknikleriyle eski gücünü büyük ölçüde yitirdiği bilinen bir durumdur. Ne ki bu anlatıcı profili, günümüzde, romanı bir anlatı, kurguyu ise bir oyun hâline getiren çağdaş romancıların eserlerinde önemli bir değişime uğramış; ilk modellerini anımsatan ancak biraz parodileştirilmiş yeni kimliğiyle varlığını sürdürmektedir. Bu çalışmada, günümüz post-modern romancılarından İhsan Oktay Anar'ın sözünü ettiğimiz geleneksel anlatı ürünlerine özgü nakilcilerinden ve meddah-anatıcılarından söz edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Anlatıcı, meddah anlatıcılar, nakilciler, post-modern roman, İhsan Oktay Anar.

TRANSFERS FROM THE CONVENTIONAL EXPRESSION FORMS TO CONTEMPORARY NOVEL OR POST-MODERN NARRATOR PROFILES IN İHSAN OKTAY ANAR'S NOVELS

Abstract

It is possible to define the narrator, an important item for fiction texts, as the body that conveys the fictional world to us, the reader. During the verbal period, the narrator is literally human. Success criterion and persistency for this narrator, called *meddah* (*public storyteller*), are majorly limited by stage performance and skills. These narrators that had long-lasting influences on conventional narrating products are also the basic figures of our prime noveling period. It is apparent that once overlapping with the author; these narrators gradually left their places to different fictional narrators and lost their previous importance and became obsolete with some new narration or expression techniques. However this narrator profile underwent a substantial change today in contemporary novelists' works who change novel into narration and fiction into a play; became something resembles parody and maintains its existence with this new identity that reminds its essential models. In this notice, I will mention narrators and meddahs –public

* Bu makale, 03.02.2016 tarihinde düzenlenen IX. *European Conference on Social and Behavioral Science Paris-France February 03.02.2016* adlı sempozyumda sunulan bildirinin geliştirilmiş ve yeniden düzenlenmiş hâlidir.

** Prof. Dr.; Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, ogunduz25@gmail.com.

storytellers- intrinsic to contemporary post-modern novelist İhsan Oktay Anar's conventional narration products.

Keywords: Storyteller, meddah narrators, narrators, post-modern novel, İhsan Oktay Anar.

1. Geleneksel Anlatma Formu

İhsan Oktay Anar, hemen tüm romanlarında okurun karşısına *destan, masal, halk öyküsü, efsane...* gibi geleneksel anlatma formlarından beslenen bir üslup ile çıkar. Post-modern anlatı yazarlarının sadece biçimsel olarak yararlandıkları bu anlatma tarzının belirgin özelliği, birtakım söz kalıplarının ve figürlerin yardımıyla metin oluşturmaktır. Sözlü kültürden gelen ve zaman içinde biçimlenen söz kalıpları, anlatıların bellekte saklanması ve yeniden kullanımını kolaylaştırdığı gibi toplumun kültürel birikimini ve bilgece yanını da yansıtırlar. Nitekim deyim, atasözü, tekerleme gibi kalıplaşmış formlar ve geleneksel anlatıcılar metne zenginlik katmakta, aynı zamanda birbirine eklenmiş farklı öyküleri kullanan yazara da geniş olanaklar sunmaktadır. Doğal olarak bu tarz anlatım biçiminin okurun ilgisini canlı tuttuğunu da gözden uzak tutmayalım.

Anar'ın romanlarının karakteristiğini oluşturan geleneksel anlatma formu ile ilgili unsurlar, alt kültüre mensup birtakım nakilcilerden ve meddah anlatıcılardan, bu anlatıcılara özgü dil ve söyleyiş tarzına, klişe yer ve kişi betimlemelerinden gizemli sayılara ve objelere, ayna ve rüya gibi motiflere kadar çeşitlilik gösterir. Ancak Anar, tüm bu geleneksel anlatma formlarında ve figürlerinde birtakım değişiklikler yaparak hem okuru bilinenlere karşı yabancılaştırır, hem tarihsel olana yeni yorumlar getirerek bilinenler hakkında okuru kuşkuya düşürür, hem de çağdaş romancılar tarafından küçümsenen bu anlatım tarzına yeni açılımlar ve bakış açıları kazandırarak farklı ama özgün bir anlatım modeli üretir. İşte romanları farklı kılan da bu özelliğidir.

Söz konusu bu anlatım biçimi ya da yaygın adıyla üslup, aynı zamanda yazarın geçmişe özgü bu çeşitten olaylara bakış açısını da sezdirmektedir. Nitekim romanlarda sıkça görülen '*Raviyân-ı ahbar ve nakılan-ı âsâr, Yafes Çelebi'nin bu akıllamaz tasarıları Zencefil Çelebi adında bir zata anlattığını rivayet ederler ki..*' (Kitabü'l Hiyel, 1996, s. 20), '*Kurşunlu Mahzen Kâtibi Hamamcı Musa Efendi'nin görkemli eseri Tezakirü'l-Mücrimin'de anlatıldığına göre.*' (Amat, 2005, s. 11), '*Sözüne güvenilir bir alim olan Buhur mütevellisi Kılbaz Yakup Dede Hazretleri de bu olayın doğru olduğuna dair, Menakibü'l Mebain adlı eserinde yemin üzerine yemin etmiştir.*' (Amat, 2005, s. 104), '*Kuşçubaşı Halifesi Kuyruklu Rıza Çelebi, Kitabü'l İber*

başlıklı manzum eserinde anlattıkları doğrusa..' (Amat, 2005, s. 89), '*Kuşçubaşı Halifesi Kuyruklu Rıza Çelebi, Kitabü'l İber adlı eserinde... Masraf Kâtibi Kuzguni Halim Efendi ise, Silsiletü'l Havadis adlı eserinde (...) beyan etmiştir.*' (Amat, 2005, s. 49), '*Ayasofyalı deliler taifesi arasında kendisinin Sultan Mahmud olduğunu iddia eden Ahırkapılı mecnun Zincirli Mahmud'un güruhundan biri olup onun vakaniivisliğini yapan Divane Salim Efendi'den, Süleymaniye Tımarhanesi güllabicibaşısı Demirtokat Haydar Bey'in naklettiğine göre..*' (Kitabü'l Hiyel, 1996, s. 27), '*Râviyân-ı ahbar ve nakilân-ı âsâr kâh hayretü minnet, kâh nefretü ibretle şunları rivayet ve hikâyet ederlerdi...*' (Kitabü'l Hiyel, 1996, s. 9) gibi anlatım formlarıyla oluşturulmuş ifadeler ve söz kalıpları oldukça fazladır. Geleneksel metinlerden taklit yoluyla alınmış ya da onlara öykünerek oluşturulmuş bu söz kalıplarının anlamı şudur: Zaman zaman yazar anlatıcı, kimi zaman yazarın kendisi, romanın karakterlerinden birinin ya da meddah anlatıcının kimliğine bürünerek sözlü kültürün dilsel zenginliğini naklederken, anlatılanların göreceliğini, tarihin ise bakış açısına göre farklı yorumlanabileceğini ve bu konuda tek bir doğrudan söz edilemeyeceğini de anlatmaktadır.

1.1. Meddah Anlatıcılar

Anar'ın klasik anlatı türlerine getirdiği yeniliklerin başında daha çok sözlü anlatı ürünlerinde görülen ve klasik anlatıcılara alternatif olarak geliştirdiği meddah-anlatıcılar gelir. Çağdaş romancılar tarafından küçümsenen bu anlatım tarzına yeni açılımlar ve bakış açıları kazandıran Anar, aynı zamanda bu anlatım tarzlarından farklı anlatıcı modelleri de üretir. Yer yer yazarın kimliğiyle örtüşen bu anlatıcıların öne çıkan vasıfları, lâubali bir üslupla olayları anlatmaları ve yorumlamalarıdır. Farklı bir söyleyişle bu anlatıcılar, okurla senli benli konuşan ve onunla sohbet eden bir meddahı anımsatırlar. Söz gelişi *Efrasiyab'ın Hikâyeleri*'ndeki *Bidaz'ın Laneti* adlı öykü, Anadolu'daki öykü-masal anlatma geleneği hakkında bilgi vererek başlar. İlk Anadolu'da hüküm süren masal anlatma geleneğinden ve masalın bir çeşit terbiye unsuru olduğundan söz edildikten sonra konu kahvelerde anlatılan define öykülerine ve oradan da define arayıcılığına taşınır ve sonunda öykünün konusunu oluşturan adını andığım define öyküsüne getirilir:

Anadolu köylerinde gecelerin, özellikle çocuklar için çok uzun, çok zevkli ve biraz 'ürpertici' geçmesinin sebeplerinden biri de, dedelerin ve ninelerin anlattığı şu cinli perili masallardı. Sinilerde yemek yendikten sonra torun tosun, doğruca ninenin yanına gelir, o sırada kahvesini içen kadından masal anlatmasını istirahat ederlerdi.

Rahmetli kocasıyla didişmeleri, konu komşuyla yaptığı dedikodular, çekiştirmeler ve çektiği zılgıtlar sonucu, kelimelerin insan üzerindeki güçlü etkisi konusunda adeta mütehasıs kesilmiş olan kadın da zavalluların ricasını kırmaz, bir gece öncekinden çok daha korkunç bir hikâye anlatırdı. Böylece çoluk çocuk, sabi sübyan hep birlikte, ana baba sözüne kulak asmayıp dereye yıkanmaya giden kırk yaramaz veledin şöhretli dev İsfendiyar tarafından bir bir enselenerek tandırda kebab edildikten sonra nasıl mideye indirildiğini ses soluk etmeden, bet beniz atmış bir hâlde dinlerlerdi... (Efrasiyab'ın Hikâyeleri, 1998, s. 39-43).

Ne var ki bu tür romanlarda bir alt kültürün diliyle ya da jargonuyla yazmak sadece Anar'a özgü değildir. Söz gelişi *Orhan Kemal*, Çukurova köylülerinin ve kasaba insanların; *Kemal Tahir*, Çorum, Çankırı köylülerinin küfürlü konuşmalarını, âdetlerini ve yaşam biçimlerini abartılı olarak verirler. Bu hususta biz okurlar için zengin bir malzeme sunan Anar'ın romanlarından birkaç örnek vermekle yetineceğim:

Çileden çıkan dede, hınçtan alt dudağını ısırarak, bir hamlede kaldırdığı esasını utanmaz tüccarın beynine tam indiriyordu ki, talih eseri rüya kesildi ve edepsiz, paçayı kıl payı kurtardı (Efrasiyab'ın Hikayeleri, 1998, s. 90).

Nezaket ve korku gereği elbette yüzüne karşı Nafile Kalfa denilen kadının gerçek lakabı, söylenmesi burada pek münasip olmayacak kadar ayıp sayılırdı. Fakat edep ve terbiye dışı lakap ona hitap edilirken asla telaffuz edilmezdi. Bu kadın kırklı yaşlarda bir kız kurusuydu (Efrasiyab'ın Hikayeleri, 1998, s. 150).

..bu ihtiyarın ağzı son derece pisti! Ona buna kantarlı, sunturlu, okkalı küfürler savurmayı huy edindiği için tam iki kez mehterandan kovulup ekmeğinden olma tehlikesi atlatınca Kalın Musa, 'Bir daha küfür edersem ecdadımı cümle âlem kerksin!' diye yemin etmişti. Ama defter-i kebirinde öyle sövgüler vardı ki, dirhemini yiyen it kudururdu (Suskunlar, 2007, s. 17).

1.2. Nakilciler

İhsan Oktay Anar, iç öykülerini ya da çerçeve öyküyü oluşturan olayları kurmaca dünyanın bilinen anlatıcıları aracılığıyla nakletmek yerine ikinci elden veren nakilcilere anlattırır. Meddah anlatıcı konumundaki yazar anlatıcı ise tüm bu anlatılanları toparlayıp düzenlemekle görevlidir. Abartılı ön adlar ve unvanlar taşıyan bu nakilciler, Anar'ın romanlarında önemli bir işleve sahiptirler.

Ancak Anar, nakilcilerin kimlikleri konusunda geleneksel anlatma formundan ayrılır. İlk bakışta öykücükleri ciddi kaynaklara dayandırıyor ve bilimsel bir hava veriyor gibi görünse de aslında nakilcilerin adlarından ve abartılı kimliklerinden pek güvenilmez, yarı meczup, cahil kişiler olduklarını sezdirmektedir. Bir eleştirmenin yerinde saptamasıyla Anar, yabancılaştırma tekniğini kullanarak bir yandan ciddi görülen pek çok bilginin göreceli, anlatılan metnin ise kurmaca olduğunu düşündürürken, bir yandan da tarihi ironik bir üslupla yorumlayarak ve fantastik unsurlarla zenginleştirerek yeniden kurgulamaktadır. (Yalçın-Çelik, 2005, s. 157). Ayrıca bu bol lakaplı ilginç adlı anlatıcılar, metni eğlenceli bir oyun hâline getirdikleri gibi, romanı tek anlatıcıya dayalı metinlerin tekdüzeliğinden de kurtarırlar.

Romanlarda nakilci olarak kullanılan 'Delisakal İzzet Efendi dünürü Kız Halil Çelebi, Tabaniyassızade Tiryaki Beşir Bey, Kadıkaryeli Rıza Paşa'nın afyoncubaşısı Duhani İmdat Efendi, Sağ garipler deveçisi Dörtboynuz Halil Efendi, Cenabet Haydar Paşa'nın yeğeni Lalezar Fülful Çelebi, Ahırkapılı mecnun Zincirli Mahmud, Tatavla delilerinden Divane Salim Efendi, Fitolikisa Cuma Paşazade Zil Tevfik Efendi, Tokatçı Kevakib Efendi, Davulcuzade Cümbüş Efendi, Leblebici Kıl Hüsrev Bey, Havai Efraim Bey, Tatavla Delilerinin Sonuncusu Divane Asım Efendi, Delisakal İzzet Efendi Dünürü Kız Halil Çelebi, Eliuzun Kâmil Paşa dünürü Altın Bey, Çeşm-i Yek Boncuk Çelebi, Galatalı hekim Avram Efendi, Buzağızade Maymun İlham Efendi, Çapraz Gülcemal Efendi...' gibi daha pek çok adı burada sıralamak mümkün. Bu nakilciler dışında Vakanüvis Şaşı İkrâm Efendinin *Kevaşifü'l Melanet ve'l Habaset* (Amat, 2005, s. 29), Zindan kâtibi Çapraz Recep Dede Hazretlerinin *El Müsvette fi Usulü'l Livata* (Amat, 2005, s. 35), Müjdecibaşı Kedigöz Abidin Dede Hazretlerinin *Kitabü'l İber* (Amat, 2005, s. 187), Kurşunlu Mahzen Kâtibi Musa Efendinin *Tezakirü'l Mücrimin* (Amat, 2005, s. 11), Kuşçubaşı Halifesi Kuyruklu Rıza Çelebinin *Kitabü'l İber* (Amat, 2005, s. 29), Masraf Kâtibi Kuzguni Halim Efendinin *Silsiletü'l Havadis* (Amat, 2005, s. 49), Selam Ağası Kekez İsmail Dede Hazretlerinin *Akaidü'r Rezail* (Amat, 2005, s. 185), Yedekçibaşı Maymuni İlyas Baba Hazretlerinin *El Beyan fi Makasid'ül Lûtiyan* (Amat, 2005, s. 185) Ruznamçe Kisedarı Ölügözlü Cuma Bey'in *Kamusü'l Desais* (Amat, 13), Buhur Mütevellisi Kılbaz Yakup Dede Hazretlerinin *Menakibü'l Mebain* (Amat, 2005, s. 209)... adlı eserleriyle romanlara kaynaklık edenlerin eserlerinin çağrıştırdıklarından ve ilginç ön adlarından güvenilmez kişiler, kaynaklar oldukları sezdirilir. Bu nakilcilerin üslupları ve kişilikleri ile ilgili iki örnek vereceğim:

...Zalimler ve muhterisler, âlimler ve vakanüvisler, halimler ve muhlisler, doğru ya da yanlış, şu menkıbeleri salnamelerde rivayet ve meyhanelerde hikâyet etmişlerdir: Zürafa zadegânından, Emir Buhari şeyhi Beşir Efendizade Kumru Çelebi, Calud'un Mağripli olduğunu garaib defterinde zikretmesine rağmen, peşkir ağası Ani Efendi ile Dolmabağçe reisületibbası Kirami Efendi'nin, onun Filisti olduğunu beyan ettikleri rivayet-i mevsukadandır. Esirhane kethudası Kâmi Efendi'nin köşkündeki natırlardan Çeşm-i Badem Ceylan Hatun ise, esirhane gulamlar defterinde onun adının Câlud el-Filistî diye geçtiğini kerrelerce ilan eylemiş, bu da onun halis Filisti olduğunun delili sayılmıştır. Ceylan Hatun'un torunlarından Siyahî Sabit Bey'den nakledildiğine göre, Calud esir pazarında mezata çıkarılır çıkarılmaz, maslahatı, gerek eni, gerek boyuyla müşteri taifesini hayretü dehşet içinde bıraktığından alıcı yılmış, böylece değerinin kat be kat altında satılmıştı ki, kethüda Kâmi Efendi'nin deftere düştüğü kayıt bunu doğrulamıştır (Kitabü'l Hiyel, 1996, s. 67).

Benzer anlatıcılarla ve aynı üslupla Anar'ın öteki romanlarında da karşılaşmak mümkün:

Kuşçubaşı Halifesi Kuyruklu Rıza Çelebi'nin Ruznamçe Kisedarı Ölügözlü Cuma Bey'den naklettikleri doğruysa, Hamamcı Musa Efendi, Tezakirü'l Mücrimin başlıklı eserini işte bu kahvehanenin müdavimleri arasında geçen konuşmalardan ilham alarak yazmıştı. Her ne kadar başkaları itiraz etseler de, Galatalı hekim Avram Efendi ve yarenlerince 'Deli Marangoz' diye anılan Nuh Usta ve grandi direğine kara sancak çekilmiş Amat adlı kalyon, bu eserin ikinci babında bütün tafsilatıyla anlatılmaktaydı ki, ne kadarının doğru olduğunu yalnızca Allah bilir (Amat, 2005, s. 225-226).

Yazar metne gerçeklik süsü vermek için farklı yollar dener. Bazen olayları bir vakanüvis üslubuyla ve dönemin bilimsel anlayışına uygun olarak farklı kaynaktan/nakilciden yararlanarak nakleder. Böylece anlatımının gerçekliğini güçlendirmeye çalışır. Önce yazar anlatıcı aracılığıyla dönemin tarihsel kanıtlarını kullanır. Şu örneğe bir bakalım:

Tarihçiler ve vakanüvisler, Galata Mevlevihanesi'nin karşısındaki evde, o gece cereyan eden olaylar hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Her şeyden önce, Calud'un şaşırmasına neyin sebep olduğuna dair rivayetler muhtelifdir. Karaaygır Bayram Paşazade Sünnetçi İmdat Efendi'nin naklettiğine göre Calud, eski efendisinin avucundaki taşı kara yakut sandığı için hayret etmiştir. Oysa Kürd Recep Efendi onun, Yafes Çelebi'nin hayranlık ve pişmanlık dolu tavrını gördüğü için apıştığını

beyan etmektedir. Durum ne olursa olsun, raviyan-ı ahbar ve nakılan-ı asar Calud'un olağanüstü bir olayın cereyan ettiğini sezdiği konusunda hemfikiridir (Kitabü'l Hiyel, 1996, s. 74).

Anar, romanının kurmaca olduğunu sık sık anımsatır. Özellikle öyküleri ya da metin halkalarını naklederken nakilcilerin farklı rivayetlerine gönderme yapar. Söz gelişi anlatıcı roman kişileriyle ilgili bilgi aktaracak. Bu konuda bir ön bilgi verdikten sonra sözü nakilciye bırakır:

Yafes nam bu çelebi Tophanevî idi, bedesten esnafları onun Saraçhaneli olduğunu, mahlasının da Seyfi olduğunu nice sonra tellallarla ilân ve defterlerde beyan etmişlerse de sonuçta taşralı değil İstanbulî idi. Kazasker'deki demirciler çarşısında, Sultan Abdülaziz devri saltanatlarında bile onun adını hatırlayan ustalar çıkmıştı. Fakat hatırladıkları, çehrelerine öfkeden kan hücum etmesinden belli olur, o anda kendilerine yüz kuruş bile verilse meşum saydıkları o ismi ağızlarına almazlardı. Bu öfkenin sebeplerine dair rivayetler muhtelifdir. Kılınç dövme sanatında asrının piri kabul edilen Hacıkadınlı merhum Deli Bekir'den ikinci kalfası Kul Rıza'nın naklettiğine göre Yafes Çelebi, daha ter bıyıklı, ayva tüylü, paluze tenli bir delikanlı iken kılınç dövme sanatına heves etmiş ve bunun için demirciler çarşısında Zekeriya Ustanın elini öptükten sonra çıraklığa kabul edilmişti (Kitabü'l Hiyel, 1996, s. 9-10).

Kimi zaman da tersini yapar. Nakilcileri kullanırken son sözü yazar anlatıcıya söyler: Meselâ Calud, devridaim makinesi için bedestenden satın aldığı 'Passakal' icadı olan bir mekanik hesap makinesi üzerinde çalışmakta ve onu geliştirerek iktidarını güçlendirecek güçlü bir makineye dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Olayların nakli şöyle gerçekleşir:

...Ancak Kadanacı Abidin Çavuş, Calud'un bu çılgınca tasarısında ciddi olup olmadığına kolay kolay hüküm verilemeyeceğini, çünkü bilindiği gibi onun insanlarla dalga geçmeyi pek sevdiğini, menkıbeyi rivayet eden Davulcuzade Cümbüş Efendi'nin ise fazlasıyla saf bir zat olduğunu beyan etmiştir. Ne var ki Deli Rıza Efendi, Papacı Karl adında bir kâfirin dört işlem yapabilen bir hesap makinesi tasarladığını işiten Calud'un ziyadesiyle etkilendiğini rivayet etmiştir ki, menkıbeler doğru olsun ya da olmasın, sonuç olarak o dönemde bu hiyelkâr adamın kafasının bir hayli karışık olduğuna bir delil teşkil ederler. Dokuzbıyık Basri Bey ise arzularını sürekli kamçılıyıp büyüten Calud'un böylece, kafasında fırtınalar estiği hâlde kendisini kaftan kafa uzanan bir umman içinde /tek başına hissedince

çaresizce bazı yardımcıları aramaya başladığını Kul Reşid Çavuş'tan nakletmiştir (Kitabü'l Hiyel, 1996, s. 85-86).

Meddah anlatıcı, geleneksel anlatma formlarını ve meddah ağzını kullanmakla birlikte, yerine göre, kendine özgü bir vokabüler de kullanır.

Geçmişte ve gelecekte, yerlerde ve göklerde, meydana gelmiş ya da henüz vaki olmamış olayların ve görüngülerin teknilini; bu esrarengiz âlemde cereyan eden her şeyin gidişatına yön ve anlam veren tabiat kanunlarını; kâinatın iç yüzünü; gök gürültüsü(nü), şimşek ve fırtınaların esrarını; seyyareler(in) ve kıvrıklı yıldızların yörüngelerini; öterek birbirlerine durmadan Süleyman ve Saba Melikesi'ne ait hazinelerin yerini söyleyen kuşların konuştuğu dili ve grameri; elmas, yakut, zümrüt veya değerli ve değersiz bütün kristallerin muammasını; Hazreti Yusuf'un zürriyetine eziyet eden Firavun Kavmi zamanından kalma akıl almaz papirüs rulolarındaki kördüğümün çözümü; kurşunu uygun miktarda kükürtle karıştırarak altın elde etmenin püf noktasını; Doğu'nun tapınaklarında yüzlerce silahlı muhafız tarafından korunan batini kitaplardaki bit yeniklerini;... (Efrasiyab'ın Hikâyeleri, 1998, s. 106).

Anar, bu tür anlatma formunun gereği olarak zaman zaman sözü yazar anlatıcıdan alır ve roman yazarına bırakır. Söz gelişi *Efrasiyab'ın Hikâyeleri*'nin *Dünya Tarihi* adlı öyküsünde Anadolu tüccarlarının aç gözlülüklerinden, iki yüzlülüklerinden, inanç sömürücülüğünden ve bu yolda yaptıkları düzenbazlıklarından uzun uzadıya söz ettikten sonra sözlerini kimliğini sezdirenen şu cümlelerle tamamlar:

...Aslında tüccar taifesi hakkında diğer şeyler de yazılsa, buna ne kalem ne de kâğıt dayanırdı. Ancak bu taifeden, durumun farkında olan bazıları, yatarlar, kalkarlar, kendilerini bu kadar inşafıyla tasvir eden muharrir sabah akşam dua ederlerdi (Efrasiyab'ın Hikâyeleri, 1998, s. 87).

Kimi zaman *'Daha taşranın taşra olduğu zamanlarda, yani bundan otuz kırk yıl kadar önce küçük şehir ve kasabalarda, doğrusu ahali adabı muşerete daha fazla düşküdü..'* (Efrasiyab'ın Hikâyeleri, 1998, s. 141) gibi cümlelerle anlatıcıyı aşarak doğrudan kendi düşüncelerini yansıtırken; kimi zaman da meddah anlatıcı kimliğini öne çıkarır:

Vaktiyle Erzurum'un Derman Mahallesi'nde, dadaşlardan Selami Tuz adında, dinibütün, namazında niyazında gayet sofu bir şahsın iki oğlu vardı. Bunlardan, isminin zikredilmesi şimdilik pek münasip olmayacak olan büyük oğul, sabahtan akşama kadar ibadet eder, sofuluk hususunda muhterem pederiyle âdetâ yarışırdı (Efrasiyab'ın Hikâyeleri, 1998, s. 101).

Sonuç olarak buraya kadar verdiğim çeşitli örnek alıntılardan da anlaşılacağı üzere Anar, mimetik romancıların aşırı duyarlılık gösterdikleri bilinen anlatıcılardan farklı olarak, sözlü gelenekten gelen meddah anlatıcılara ve nakilci konumundaki anlatıcılara yer vermekle hem bilinen anlatıcı algısını değiştirmiş, hem de mimetik romancıların küçümseyerek baktıkları bu anlatıcılara işlevsellik kazandırmıştır.

Kaynaklar

Anar, İ. O. (1995) *Puslu kıtalar atlası* (31. bs. 2007). İstanbul: İletişim Yayınları.

Anar, İ. O. (1996). *Kitab-ül hiyel* (15. bs. 2007). İstanbul: İletişim Yayınları.

Anar, İ. O. (1998). *Efrasiyab'ın hikâyeleri* (16.bs. 2006). İstanbul: İletişim Yayınları.

Anar, İ. O. (2005). *Amat* (3. bs. 2006). İstanbul: İletişim Yayınları.

Anar, İ. O. (2007). *Suskunlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Gündüz, O. (2012). *İhsan Oktay Anar'ın kurgu dünyası, ya da Anar'ın kurgu evreninde post-modern bir gezinti*. Ankara: Grafiker Yay.

Yalçın-Çelik, S. Dilek (2005), Eski zaman mucitlerinin inanılmaz öyküleri kitabü'l hiyel: hiyel mi yoksa hayal mi?. *Yeni Tarihselcilik Kuramı ve Türk Edebiyatında Post-modern Tarih Romanları*, Ankara: Akçağ Yayınları, 150-183.

BOSNA-HERSEK’TE TÜRKÇE BASIN: MUALLİM**Sibel BAYRAM*****Öz**

Tarih boyunca Balkanlarda siyaset, din, millet, dil ve kimlik konularında karmaşa yaşanmış, dönem dönem yaşanan bu karmaşa Balkan coğrafyasındaki bireysel ve toplumsal kimliği etkilemiştir. Çatışmalar daha çok millet ve din ekseninde baş göstermiştir. Sürekli değişimin yaşandığı Bosna-Hersek’te Avusturya-Macaristan Dönemi kısa olmakla birlikte önemli bir iz bırakmıştır. Boşnakların hazırlıksız yakalandıkları bu dönem, şaşkınlık duydukları, bir süre boşluk yaşadıkları bir dönemdir. Uzun yüzyıllar boyunca Osmanlı hâkimiyetinin görüldüğü bu topraklarda, 1878 yılında Berlin Antlaşması’nın imzalanmasıyla Osmanlı’nın Balkanlardaki hâkimiyeti sona ermiştir. Boşnak/Müslümanlar, şaşkınlıkla karşıladıkları Avusturya-Macaristan Dönemi için farklı formüller bulmaya çalışmışlardır. Bu formüllerden biri de basın olmuştur. Arap harfleriyle yayımlanan Boşnakça metinlerin, aslında Avusturya-Macaristan Dönemi’nde Boşnak kimliğini korumak, halka toplumsal bilinci aşılamak için birer araç olarak kullanıldığı görülür.

Avusturya-Macaristan Dönemi’nde kimlik bilincini aşılama önemli rol oynayan Muallim gazetesi Hacı Mehmed Cemaledudin Čaušević’in isteği üzerine Cemiyet-i İlmiyye’nin kurul toplantısında görüşülmüş ve basılmaya başlanmıştır. Derneğin sözcülüğünü yapan Muallim gazetesinin, özellikle imamların, muallimlerin ihtiyaçlarını karşılamak, dönemin eğitim problemlerini anlatmak ve en önemlisi dinî eğitim vermek için yola çıktığı her sayıda belirtilmiştir. Yaklaşık üç yıl yayımlanan Muallim, daha sonra Misbah gazetesi ile birleşerek Yeni Misbah adıyla basılmaya devam etmiştir. Boşnakça metinler ağırlıklı olmakla beraber gazetede yer alan Türkçe metinler dönemin fikri yapısını algılanmasında önemli belgeler olarak ortaya çıkmaktadır. Alhamiyado edebiyatı -Arap harfleriyle yaratılan Boşnakça edebiyat- döneminde varlık gösteren Muallim gazetesinde bulunan tüm Türkçe metinleri çalışmamızda yayımlayarak dönemin kültürel, fikri değişimini göstermeye çalıştık.

Anahtar Sözcükler: Alhamiyado, Muallim, Cemiyet-i İlmiyye, Bosančica.

TURKISH PRESS IN BOSNIA AND HERZGOVINA: MUALLIM**Abstract**

Historically, there has been a chaos in the fields of Balkan politics, religion, nationality, language and identity and this chaos from time to time affected the individual and collective identity in this geography. The conflict in the Balkans happened about notions of nationality and religion. It has had perpetual change in this lands and one of the this changes was The Austro-Hungarian era in Bosnia and Herzegovina. It is a period which Bosnians are blindsided, feel the surprise and live in space for a while. For long centuries, these lands have seen the Ottoman dominance, Ottoman dominance in the

* Yrd. Doç. Dr.; Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sibelbayram02@hotmail.com.

Balkans ended with the Agreement on Berlin in 1878. Bosnian/Muslims try to find a way for this new era they are blindsided. One of the recipe is to broadcast Bosnian using the Arabic scripts. Press with Arabic scripts virtually have used as facility to instill the social consciousness, to protect the Bosnian identity in the Austro-Hungarian era.

In the Austro-Hungarian era, Muallim journal which figured to instill the identity consciousness was discussed in the assembly meeting of Cemiyet-i Ilmiye (Religious Scholars' Association) and began to be pressed at the request of Haji Mehmed Cemalettin Čaušević. It was explained that Muallim, represented of Association, especially provides imams and masters, to commentate the educational problems of the period and the most important to supply the religion education in the each volume. Muallim is published about three years. Then, it proceeds to press named New Misbah integrating with the Misbah journal. We encounter Turkish texts and mainly Bosnian texts which figure in the journal as important documents to perceive the mental construction of the period. In our study, we aimed to suggest cultural and mental change of the period publishing the Turkish texts in our study which has occurred Muallim journal which is admirable of Alhamiyado Literature- Bosnian literature written with Arabic letters.

Keywords: Alhamiyado, Muallim, Cemiyet-i Ilmiyye, Bosančica.

Giriş

Bosna-Hersek topraklarında Osmanlı Dönemi'nden önce Bosna Kiril alfabesi denilen alfabe yaygın olarak kullanıldı. Daha sonra Ćiro Truhelka adlı Hırvat tarihçi tarafından bu alfabe için "Bosančica" terimi kullanılmıştır. Boşnak geleneğinde "kadın yazısı" olarak adlandırılan Boşnak Kiril alfabesini Orta Çağ'da Bosnalı ban ve kralların yanı sıra Bosna Kilisesi mensupları, Ortodokslar ve Katolikler daha sonra da Bosnalı Müslümanlardan oluşan feodal soylular kullanmışlardır. Boşnak Kiril alfabesi ile yazılmış en eski belgenin Ban Kulin'in 1189 yılında Ragusa Prensi Krvaş'a yazdığı mektup olduğu düşünülmektedir.

Osmanlının bu toprakları fethetmesinden sonra Bosnalı Müslümanlar, bu alfabe yerine Arap harflerini kullanmaya başladılar. Tüm Müslümanların ibadette kullandıkları temel ve tek dille alfabe olan Arapça, İslam dünyası genelinde mekteplerde (ilkokullarda) zorunlu olarak okutuldu. Tarih boyunca İslam'ı kabul eden milletlerin hemen hepsi yazıda kendi dillerini kullanmış, aynı zamanda Arap alfabesini de kendi dillerinin fonetik yapısına uydurmuşlardır. Bosnalılar da Arap alfabesini kendi dillerine uyarlamışlardır.

Arap harflerinin kullanımı, Boşnak edebiyatı açısından yeni bir dönem başlattı. Bir yandan Arap harfleriyle Boşnakça metinler yazılırken diğer taraftan da Arapça, Türkçe, Farsça yaygınlaştı. Çünkü Doğu dillerinde yazmak Boşnak şairler, yazarlar arasında prestij olarak görülüyordu. Bu durum eğitim-öğretim dilini de etkiledi: "Bosna-Hersek'in Avusturya-

Macaristan tarafından işgal edildiği yıl (1878), bu eyalette 434 ilkokul, 43 medrese, 12 sanat okulu ve birçok lise, askeri idadi, öğretmen okulu bulunmaktaydı. Çoğu İslam toplumu tarafından yönetilen bu okullarda öğrenim Türkçe ve Arapça olarak yapılırdı. Bu durum bölgenin diğer halklarından farklı bir dil ve edebiyatın oluşması için zemin oluşturur” (Daşcıoğlu, 2006, s. 66). Bu dönemde kültür sanat Osmanlı'nın etkisiyle gelişmiş olup Arapça bilim dili, Farsça sanat, Türkçe ise geniş kitlelere ulaşmak için kullanılmıştır. Boşnaklar, Doğu dilleriyle birlikte Doğu edebiyatlarına, kültürlerine yakınlaşmaya başlamışlardır. “Fehim Nametak, 1989 yılında yayımladığı kitabında Türkçe yazan 116 Bosna-Hersekli şairden söz etmektedir” (Kaya, 1997, s. 18).

Boşnak edebiyatı dört döneme ayrılmaktadır. Osmanlı Dönemi, Avusturya-Macaristan Dönemi, Yugoslavya Krallığı Dönemi ve Yeni Yugoslavya Dönemi'dir. Osmanlı Dönemi de iki döneme ayrılmakta olup bu dönemin en önemli özelliği Doğu dillerinden oluşturulan edebiyatın yanı sıra Arap harfleriyle yazılan “Alhamiyado” edebiyatıdır. Arap, Fars, Türk edebiyatlarının kuvvetli tesiri altında yaratılan bu edebiyat, oldukça uzun bir sürede oluşmuştur. Bu edebiyat 17. yüzyıldan başlayıp 19. yüzyıla kadar örnekler vermiştir. Alhamiyado edebiyatında kullanılan dil halk dilidir. Türkçe eğitim görmüş bu şair ve yazarlar halk dilindeki söyleyişleri Doğu edebiyatlarındaki biçimlerle birleştirmeye kaynaştırmaya çalışmışlardır. Özellikle Boşnakların kendi dilinde yazmaları gerektiği ifade edilip Boşnakça vurgusu yapılır. Ancak kaynak olarak Doğu edebiyatı örnek alınmaya devam edilir. 1878-1918 yılları arasında yayımlanan gazetelerde ana dilde eğitimin öneminden bahsedilir. 1908-1910 yılları arasında yayımlanan Tarik gazetesinin ilk sayısındaki baş yazısında da “Sevgili Kardeşler” (Draga Braćo) diye okura seslenildiği bir Boşnak çocuğun önce kendi dilini iyi bilmesi, dini bilgileri kendi dilinde öğrendikten sonra Türkçe, Arapça dillerini öğrenmesi gerektiği belirtir (Tarik, I/1908, s. I, 2).

Ana dilin vurgulanmasında dönemin milliyetçi düşüncelerinin etkili olduğu görülür.

Bu millî uyanışın sekiz temel kaynağı vardı: (1) 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkan ülkelerinde ticaret ve imalat ile uğraşan bir burjuva sınıfının ortaya çıkması. (2) Toprak beylerinin (özel çiftlik sahipleri) Osmanlı merkezi yönetimi karşısında güçlenmesi. (3) Zengin aile çocuklarının Batı Avrupa üniversitelerinde eğitim görüp milliyetçi ve liberal düşüncelerle tanışmaları. (4) Fransız Devrimi'nin ve ardından Napolyon'un Balkanlar'a milliyetçi ve liberal düşünceleri sokup yayması. (5) 18. ve 19. yüzyıllar boyunca Balkan köylülerinin yoksullaşması ve

bundan dolayı Osmanlı yönetimine tepki gösterip kendi ulus-devletlerini kurmak için mücadeleye girişmeleri. (6) Balkan kiliselerinin ve din adamlarının milliyetçiliği desteklemeleri, yaymaları ve ayrılıkçı hareketlere destek vermeleri. (7) Osmanlı merkezi yönetiminin Balkanlar üzerindeki otoritesini yitirmesi ve böylece bölgede bir otorite boşluğunun ortaya çıkması. (8) Avrupalı büyük güçlerin Balkanlar'a hakim olmaya çalışmaları ve bu amaçla bölgedeki milliyetçi-ayrılıkçı grupları desteklemeleri (Sancaktar, 2011, s. 31-32).

1. Muallim Gazetesinin Künyesi

Arap harfleriyle yayımlanan önemli gazetelerden biri de Muallim'dir. Muallim, Boşnakça, Arapça ve Türkçe metinleri içermektedir. Bununla birlikte Tarik gazetesinde olduğu gibi Boşnakça ön plandadır ve Boşnak kimliği sık sık vurgulanmıştır. Mevludin Dizdarević, Muallim gazetesinin Bosna'da ilk gazete olmadığını, ayrıca kendi zamanında çıkan en uzun gazete de olmadığını ama özel bir yere sahip olduğunu ifade eder. Muallim, entelektüel camiada yer altındaki bir nehir gibi aktığını zaman zaman öldüğünü zaman zaman da dirildiğini belirtir. Buna da Muallim'in yerine benzer Yeni Misbah'ın çıktığını, sonrasında da 1990-1998 yıllarında benzer formda olan El Hidaja dergisinin çıktığını söyleyerek bu düşüncesini destekler (Dizdarević, 2010, s. 31).

Muallim başlangıçta Boşnaklar'ın Reisuüleması Hacı Mehmed Cemaleddun Čaušević'e bağlıdır. Hacı Mehmed Cemaleddun Čaušević, Tarik gazetesinin de başyazarıdır. Kendisi, reformist çalışmalarda bulunmuş özellikle ana dilde eğitimi savunmuştur. Tarik kapandıktan altı ay sonra Muallim yayımlanmaya başlar. Gazete, Ekim 1910 yılında yayın hayatına başlayıp Haziran 1913 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Cemiyet-i İlmiyye (Džemijjeti-ilmijju) 4 Ağustos'taki ilk yıllık kurul toplantılarında Muallim adıyla bir yayın çıkarma kararı alırlar. "Tako je već na Prvoj redovnoj godišnjoj Skupštini, održanoj 4. augusta 1910. godine, zaključeno da se pokrene javno glasilo Društva pod nazivom Mualim" (Hasanović, 2010, s. 108).

Gazete, Müslüman-Muallim-İmamlar Derneğinin (Muslimansko-mualimsko-imamskog društva) yayın organı olarak çıktı. 1910-1913 yılları arasında ayda bir kez olmak üzere yayımlandı. Gazete Boşnakça ve Türkçe metinleri kapsamakta olup Arap ve Latin alfabesiyle Saraybosna'da çıktı. Gazete, ilk yıl, Ekim 1910-Eylül 1911; İkinci yıl, Ekim 1911-Eylül 1912; üçüncü yıl ise 1 Eylül-Haziran 1913 tarihleri arasında yayımlanıp başyazarı Zenicalı Muallim Muhamed Seid Serdarević'tir. Matbaa Islamska štamparija (Hasanović, 2010, s. 109). Gazete on

altı sayfadan oluşup bazen iki sayı birden çıkmıştır. 1914 yılından sonra Misbah ile birleşerek Yeni Misbah adını almıştır.

Gazetenin başında gazetenin edebi, ilmi, dini bir yayın olduğu, gazetenin sahibinin Bosna-Hersek Muallim ve İlimiye Cemiyeti (Bosna ve Hersek muallimin ve eimme islamijje džemijjeti) olduğunu, yıllık abonelik ücretinin öğrenciler için 3 Krun, diğer vatandaşlar için 4 Krun, yurt dışındakiler için ise 6 Krun olduğu belirtilmektedir.

2. Muallim Gazetesinin İçeriği

Muallim gazetesinin ilk sayfadaki tanıtım yazısından sonra Arz-ı Maksad başlığıyla Türkçe metin bulunmaktadır.

2.1. Arz-ı Maksad

Buradaki kârîin-i kirâmımıza malûm olduğu üzere iki sene mukaddem Bosna ve Hersek İslâm mekâtib-i ibtidâiyye-i cedîde muallimleri hâl-i sefâlet-i iştimâllerine bir çâre bakmak pek dún bir derecede hâl-i tezebzübde bulunan vaziyet-i hukûkiyye ve mevki-i ictimâiyyelerini tahkîm eylemek ve haklarında revâ görülen intizâmsızlıkları bertaraf etmek ve mümkün mertebeye bunlara nihâyet vermek hülâsa maddî ve manevî terakkiyâtlarını temîn etmek için el birliğiyle çalışmak lüzûmu herkes tarafından tasdik edilmesi üzerine ittihâd fikri bir heyet-i müttefike ihdâs etmek emeli uyanıp gazeteler vâsıtasıyla tervîc olunmaya başlandı.

Bunu müteâkip fikr-i memdûh-ı mezkûru sâha-i husûle çıkarmak emeliyle gayyûr ve faâl genç muallimlerimizden beş altı zât sarâyda toplanıp muallimîn cemiyetini teşkil ve bu tâifenin husûsat-ı mühimme ve ihtiyâcât-ı umûmiyyesi hakkında istişâre, mukadderâtı ellerinde bulunup ufk-ı semâlarını açıkladırıp bulutlandıranlara karşı metâlibâtını tayîn ve Bosna ve Hersek unsur-ı İslâmiyyesi için pek mühim ve müfid olan bazı mevâdı müzâkere eylemek üzere umûmî bir kongrenin ictimâi için lâzım gelen tedârikâtı, kongre mukaddemâtını tehyie ettiler. Kongre programı nukât-i âtiyeden ibâret idi.

1. Encümen-i muvakkatın (ki mezkûr zevât-ı kirâmdan ibaret idi.) Şimdiye kadar ki muâmelâtının lâyhası

2. Meclis-i umûmî (kongre)nin idâresini deruhde edecek encümenin intihâbı

3. İslâm mekâtib-i ibtidâiyyesinin maslahât-ı hâl ve zamâna mutabık bir sûrette ıslâhı

4. Muallimînin ilm ü vukûf nokta-i nazarından terakkî edebilmeleri ve gelecekte muallimlik vazîfe-i aliyyesini deruhde edecek zevâtın bu behremend olmaları lâzım olan fûnûnun hangileri idüğü ve seviyye-i irfânlarının ne derecede bulunması lâzım geldiğinin tayîni

5. Muallimînin hukûk ve vezâifinin tedkîki
6. “İttihâd-ı muallimin” cemiyet nizâmnâmesinin tertibi
7. Muallimînin ihtiyâcât-ı mâddiyyelerinin ıslâhı ve bunlar için hakk-ı tekâüdün ihdâsı
8. İttihâd-ı muallimîn için dâ’imî bir meclis-i idârenin intihâbı
9. Mülâhazât ve mütâlaât-ı sâire.

5 Eylül 1908 inikâd eden bu kongrede İslâm mekâtib-i ibtidâiyye muallimlerine, mekâtib-i ibtidâiyye-i umûmiyye dîn muallimleri ile eimme-i mesâcid ve cevâmi dahi iltihâk ve derdest teşkil olan cemiyet, muallimîn-i mezkûreye maksûr olmayıp belki bunlara da teşmîl edilmesi teklîfi, alkışlarla kabul olundu kongre mukaddemâtını tehyie eden zevât-ı muhtereme tarafından tertîb edilen cemiyet nizâmnâmesi kongrenin hâdde-i tedkîkenden geçerek cüzi tadîlât ile kabul olunduktan sonra berâ-yı tasdîk-i hükûmete takdîm ile cemiyetinin teşekkülü için lâzım gelen müsade-i resmiyye istihsâli hakkında teşebbüs edilmesine karar verildi. Cemiyetin teşekkül-i katiyyesine -ki hükûmet tarafından müsâade-i resmiyye ısdâr olununcaya- kadar lâzım gelen umûru tesviye, kongre mukarrerâtını hayyiz-i husûle îsâl eylemek üzere cemiyetin müessisleri add olunan zevât, cemiyetin muvakkat (çünkü cemiyet katiyyen teşekkül etmezden dâimi heyet-i idâresi intihâb olunamayacağı sâbit oldu) heyet-i idâresine intihâb olundular.

Ertesi -sene zîrâ cem’iyyetin teşekkülü müsâadesi ve nizâmnâmesinin tasdîki, bir sene sürdü ki sene-i sâbıkada cemiyetin teessüs-i katiisi husûle gelerek umûmî kongre, akd-i ictimâ etti ve cemiyetin dâimî heyet-i idâresi ve kontrol encümeni azâsı intihâb olundu. Cemiyet nizâmnâmesinin 39. maddesi mücibince cemiyet azâsının meclis-i umûmîsi her sene akd-i ictimâ etmeye mecbûr olduğundan sene-i câriyye mâh-ı ağustosunun 4. günü merkez vilâyetimiz ve cemiyetimizin cülûsgâhı olan sarây şehrinde ictimâ‘ vâki‘ oldu. Bu meclisin taht-ı müzâkereye aldığı mevâddan ve mukarrerât-ı mühimmesinden birisi, belki ehemmiyyetçe birincisi cemiyet cerîdesinin neşri idi. Müderrisîn-i kirâmımız dahi cemiyetimize duhûlu ve heyet-i müttfikimize iltihâkı teklîfi kemâl-ı meserretle kabûl edilmesi husûsu da meclis-i mezkûrun cümle mukarrerâtındandır. Bunun içindir ki cemiyetimizin nâm-ı resmîsi Bosna ve Hersek Muallimîn ve Eimme-i İslâmiyye Cemiyeti ise de Bosna ve Hersek Cemiyet-i İlmiyye-i İslâmiyye nâmı belki daha muvâfıktır.

Muallim nâmıyla cerîdenin neşri ve ittihâz edeceği mesleğe gelince bu cemiyetin müravvic-i efkârı olup muallimîn ve eimme ve hutebâ ve vüâzımızın ve daha kısa ta‘bîr ile bi’l-cümle destâr bendânemizin dâire-i m’lûmâtlarını tevsie, efkârlarını tenvîre vâsıta, vezâif-i

resmiyeleri olan ta'lim-i dîn, imamet ve vaaz gibi menâsıb-ı dîniyyeyi kemâyenbagî îfâya kesb-i iktidâr etmeye ve umûm unsur-ı İslâmiyyemizin her türlü terakkiyâtları hakkında irşâdât-ı hasene ve ihtârât-ı lâzimedede bulunmak üzere bir mürşid demektir. Hülâsa mualimîn-i mürebbî ve ittibâ-ı ahlâkiyye mesned-i âlisine yükseltmeye ve bütün vatandaş müslümânlarının gözlerini açmaya say ve gayret eyleyecektir.

Bundan görülüyor ki cerîdemizin mündericâtını cemiyyetimizin umûr-ı dâhiliyye ve hususât-ı sâire-i mühimmesinden başka dinî, fennî, edebî, tezhîbî makâlat teşkil edecektir. Bundan mâadâ mümkün olduğu kadar bütün kürr-e arzındaki ihvân-ı diniyyemizin ve husûsân Rusya, Mısır ve Hindistân müslümânlarının ve bâ-husûs hâmil-i hilâfet mu'azzama-i İslâmiyye olan devlet-i aliyye-i Osmâniyyenin zîr-i cenâhında yaşayan ve numûne-i imtisâlimiz olmak üzere telakkî etmekte olduğumuz Osmânlı dîn kardâşlarımızın ahvâl-i medîneleri hakkında malûmât edinmek her türlü terakkiyâtları ve husûsuyla ulûm ve maarif sahrâsındaki amâl ve teşebbüsâtlarını takîp ve o yoldaki malûmâtımızı pîş-i enzâr-ı kârînimize arz etmek cerîdemizin mühim bildiği vecâibinden biri olacaktır. Bunun içindir ki memâlik-i mezkûre-i İslâmiyyedeki ihvân-ı dîniyyemizin neşr etmekte olduğu cerâid ve mücellâtın hasbel-uhuvvetül-dîniyye ashâb-ı cerâid beyninde cârî olan mübâdele-i muâmele-i hasenesine tenezzül ederek cerîdemizin idâresine irsâl etmeye dirîg buyurmayacakları hakkındaki itimâdımız ber-kemâldir. Biz de sâhiblerinin mahsûl-ı kalem irfânları olan makâlât-ı müfideyi bil-tercûme-i nakl ile cerîdemizin sûtûn-ı sahâifini tezyîn etmeye gayret edeceğiz.

Cerîdemizin deruhde ettiği vazife 'âlî ve mukaddes olduğu kadar müşkîl, meşakkatli ve hüsn-i îfâsı müte'assirdir. Mamâfih avn-i Bâriye istinâden ashâb-ı himmetin, erbâb-ı ilm ü kalemimizin memûl olan muâvenetiyle deruhde edilen vazîfenin îfâ olunabileceğinden eminiz.

Kariîn-i kirâm! Cem'iyyetimizin bu seneki ictimâında neşrine karâr verdiği cerîdenin ilk nüshası işte cânib-i âlînize takdîme ictisâr ettiğimiz bu nüshadır. Nâşirlerinin hüsn-i niyyetlerini ve maksad-ı ûlvî ve mukaddeslerini nazar-ı itibâra alarak mecmûamızı her türlü nevakıs ü uyûb ile beraber hüsn-i kabul buyuracağınızı ve elinizden geldiği kadar gerek mâddî ve gerek manevî her türlü muâvenâtınızı dirîg buyuracağınızı ümîd ederiz. Zaten hamiyyet-i dîniyye ve gayret-i İslâmiyyeniz bunu iktizâ eder.

Bu makâle-i iftitâhiyemize hatime vermezden evvel bir söz dahi söylemek isteriz. Mecmûamız -görüleceği gibi- kongrenin kararına tevfikân ahâlî-yi mahalliye lisânıyla, zebân-ı mâderzadımız ile ve Arap -daha doğrusu İslâm- hattı ile intişâr edecektir. Çünkü başka bir lisân

ile intişâr ederse fâide-i matlûba hâsıl olamaz. Arap hurûfunu Lâtîn hurûfuna tercihimiz ise Arap hattı diyanet-i mukaddese-i İslâmiyyemizin hatt-ı resmiyyesi olmaktan başka sâir memâlik-i fasîha-i İslâmiyyedeki ihvân-ı dinimizin isti'mâl ettiği hattı hemân be-tekmîl-i akvâm-ı İslâmiyyenin hatt-ı müştereki olması ve bizim emelimiz ise şu din kardaŝlarımızla daha bir râbıta-i diniyye kazanmaktır.

Lâtîn ve Kiril hurûfunun âŝıkı olup müdâfi'i ve propogatoru kesilenlerin cemiyetimiz meclis-i kebîrinin bu karâr-ı musîbine yağdırdıkları itirâzlara uydurdukları vâhi safsatalarına söyledikleri mutantan sözlerine hiç kulak asmıyoruz vesselâm.

Sarâybosna 10 Şevval El Mükerrerem 1328 Muallim idaresi (Muallim,1910, s.1-2).

Giriŝteki bu Türkçe metinden sonra "Okurlarımıza (Naŝim Ćitateljima)" baŝlığındaki bölüm gelmektedir. Muallim gazetesinin muallimler, imamlar, ilk eğitim ve Bosna-Hersek'teki Müslümanların dinî eğitimi için gerekli olduğunu, Allah'ın izniyle bu hizmeti baŝlattıklarını, bu kararı derneklerinin kurul kararı ile aldıklarını ifade eder. Derneklerinin toplumdaki gelişmelerin önünde olmaları gerektiğini ve kendi üyelerinin de toplumda neler olup bittiğinden haberdar olmalarının önemli olduğunu, anlatır. Özellikle toplumda en değersiz görülenlerin muallimler ve imamların olduğunu oysa çok önemli görevler üstlendiklerini, hak ettikleri değerleri görmeleri gerektiğini Muallim'in amaçlarından bir tanesinin de muallimlere, imamlara destek olmak olduğu belirtilir. Onların maddi yönden sıkıntılar çektiklerini geçim sıkıntıları olduğunu, hâlbuki çocukların ilk eğitimcilerinin muallimler olduğu ifade edilir:

Derginin özellikle muallim ve imamların ihtiyaç duyduğu, başta din bilimleri ve eğitim bilim olmak üzere tüm bilim dalları hakkında makaleler yayınlayacağını hatırlatmak isteriz. Bunun dışında mektep ve medreselerde okutulması gerekenler, vaazlarda konuşulması gereken konular hakkındaki tartışmaların yanında iyi vaazları bir bütün halinde yayınlacaktır. Dergimizde öğretici ve eğitici muhtevaya ve yapıya sahip konuları ele alacağız. Bunun yanı sıra okurlarımıza İslam Dünyası'nın diğer bölgelerindeki Müslüman kardeşlerimizin eğitim alanındaki çalışmalarını tanıtacağız. Dergimizde yeni basılmış olan Boşnakça, Türkçe veya Arapça kitapları tanıtacak ve hakkımızda faydalı olduğunu düşündüğümüz tüm konuları özetleyeceğiz (Muallim, I/1910, s. 1-2, 9).

Kadınların eğitime de vurgu yapan gazete, kadınların modern eğitim sisteminde eğitim görmelerini ve kendilerine uygun işler yaparak çalışma hayatında rol almaları gerektiği yazılır. Bu konuda özellikle Cemaleddun Ćauŝević'in fikirleri önemlidir. Ayrıca ana dil

eğitiminin önemine değinen gazete Boşnakça dilinde dinî eğitimin verilmesini ister. Ancak Boşnakçada yeterli sayıda dinî kitap olmadığını, diğer ilimlerin de eksik öğretildiğini belirtir. Muallim'in görevinin her yere Arap alfabesini götürmek olduğunu, herkese Arap alfabesini öğreterek bu alfabede ilmin öğrenilebileceğini göstermektedir. Aslında bu davranış, dönemin Latin ve Kiril alfabesine bir tepkidir. Ortodoks ve Katolik dünyasının alfabelerinin yanında Müslüman dünyasının alfabesinin de onlarla aynı seviyede olduğunu kanıtlamak amacıyla bilinçli bir düşüncedir. Çünkü Arap alfabesi, aynı zamanda bir kimliğin de temsilcisi olarak görülüyordu. Bu yüzden gazete yazılarında sade bir dil kullanmış ve geniş kitlelere ulaşmak için gayret etmiştir.

Gazetede önemli yer tutan konuların başında eğitim gelir. Dini eğitimin verilmesindeki aksaklıklar anlatılır. Özellikle mektep müfredatının yenilenmesini, ders kitaplarındaki sorunların giderilmesi yolunda çözümler gösterilir. Boşnakça yazılı ders kitaplarının okutulmasının öneminden bahsedilir. Giriş metninden sonra gazetede "Din" başlığını görmekteyiz. Din kavramını açıklar.

"Yetiştirme" başlıklı yazıda ise dinî ilimlerin yanında müsbet ilimlerin de öğretilmesi gerektiği belirtilir. Gazete, kültür kavramını açıklayarak devam eder. Kültürün yüzeysel popüler olmadığını, özellikle kültürün yanlış algılandığını yanlış kültürleşmenin Boşnaklar arasında yaygınlaştığını belirtilir. Bununla birlikte Avrupadaki faydalı akımların benimsenmesi gerektiğini onları benimsemeden ilerlemenin olamayacağı vurgusu da yapılır. Özellikle öğrencilere eğitim vermek amacıyla yola çıktıklarını belirten gazete noktalama işaretlerinin kullanımını da gösterilir. Dokuz noktalama işaretinin nerde, nasıl kullanılması gerektiği ile ilgili bilgiler verilir. Kendi derneklerinin yakındaki çalışma programından ve yeni üyelerinden bahseder. Derneklerine yapılan bağışların miktarını ve kimler tarafından yapıldığı hakkında da bilgi verilir.

Gazetede önemli konulardan birisi göçtür. Osmanlının çekilmesinden sonra "Müslüman olmayan bir idare altında yaşama problemi gelmektedir. Bu sorun işgalin ilk yıllarından itibaren pek çok Müslümanın Osmanlı topraklarına göç etmesine neden olmuştur. Müslümanların bölgeden göç etmelerini tetikleyen 1881 yılında çıkarılan askerlik yasasıdır. Müslümanların Avusturya-Macaristan ordusuna alınmasını neden olan bu yasa özellikle Doğu Hersek bölgesinde Müslümanlar arasında geniş çaplı bir isyanın çıkmasını tetiklemiştir. Müslümanların Hristiyan idare altında askerlik yapmasına dair müftülerden fetva alınması durumu biraz

yumuşatmışsa da bu ve benzeri konular Müslüman nüfus arasında göç konusunun sürekli gündemde olmasını tetiklemiştir” (Furat, 2013, s. 21). Gazetede “Göçmenin Şiiri” adlı göç konusunu işleyen M. Şemsudin’in şiiri yer alır. Göçe karşı çıkmıştır. “Göçe karşı çıkan her alime ‘Almancı’, paralı asker ve din haini damgası vurulmuştur, bugün göçe karşı çıkan alimlerin ve diğer insanların ne Almancı ne de din haini olmadıkları, aslında kendi milletlerinin gerçek dostu oldukları bellidir” (Muallim, III/1913, s. 7, 104).

Gazetede ayrıca birkaç edebî metin de bulunmaktadır. “Kendi, Güzel Anıt ve Nur” adlı şiirler yer alır. Şiirler, M. Şemsudin’e aittir. Muallim gazetesindeki ikinci Türkçe metin ise Ocak 1911 tarihindeki dördüncü sayısında karşımıza çıkmaktadır:

Muallim ayda bir defa çıkar. Dinî, fennî, edebî mecmûa-i İslâmiyedir.

Sâhib ve nâşiri Bosna ve Hersek Muallimîn ve Eimme-i İslâmiyye Cem’iyyeti müdür-i mesulü

Serdâraviç Mehmed Sa‘id 1329 Ocak 1911

Sad: Bankaların tesîsi ve evkâf ve maârifimiz idâresinin istidânesine dâir.

Çoktanberi alel-husûs âlem-i İslâm ilcâât-ı zarûret sevkiyle garblılarla Avrupa âlemiyle münâsebâtta bulunmaya başlayalıdan beri hayât-ı şahsiyye-i insâniyyenin mâbel-kıvâmı olan ekl ü şurb vesâire gibi âlem-i ticârette zarûriyât adâdine dâhil olan bankaların tesis cevâzı meselesi ukalâ beyninde zemîn-i müsâhabât ve belki münâkaşât, ashâb-ı cerâ’id beyninde mevzu-ı bahs teşkîl ediyordu ve hâlâ da ediyor.

Biz bu meselenin gavâmızını izhâra kalkışmak, tahlîliyle uğraşmak, tarafdarânı ile muârizlarının edillesini serd etmek niyetinde değiliz. Yalnız hayât-ı ictimâiyyemize pek taalluku bulunan bu meseleyi İstanbul vesâire mecellât ve ceraid-i hâl olunmuş gibi telakkî etmekte olduklarını pîş-i enzârî kârîîn-i kirâmımıza arz etmek isteriz. Dersâadette münteşir ve ulemâ tarafından idâre edilen teâraf-i müslimîn gazete-i muteberesinin 8 Zilkaade 328 târîhli ve 21 numaralı nüshasında İslâm Bankası unvânı altında şu satırları okuyoruz, ‘âlem-i İslâm’da müessesât-ı mâliye ve iktisâdiyyenin fikdânı terakkî ve teâliyeye ne derecelerde mâni olduğu şu istikrâz meselesinden (yani devlet-i aliyye-i Osmâniyyenin akd edilinceye kadar bin belâlara uğradığı malûm istikrâz meselesinden) cereyân eden vukûât ile artık hepimizin nazarında kesb-i vüzûh etmiştir. Bu noksânı nazar-ı dikkate alan Bosna İslâmları İslâm Bankası nâmıyla kendi

aralarında bir banka tesîs ve güşâdına karâr vererek böyle bir müesese vücûda getirilmesi için cevâz-ı şerî mevcûd olup olmadığı makâm-ı meşîhat-ı ulyâdan istifsâr etmişlerdir.

Makâm-ı meşîhat suâl-i vâkı dâ'ire-i celîle-i fetvâya havâle eylemesi üzerine fetvâhâne-i âlîden 28 Şevvâl 328 tarihiyle âfideki müzekkere tahrîr edilmiştir: Fevâid ve muhasenât-ı kesîre temîn eyleyeceği ledel-müzakere tebeyyün eylediği cihetle Bosna'da bir İslâm Bankası tesîsinin cevâz-ı şerîye mukârin olup olmadığı istiftâsını muntazammın 10 Şevvâl 328 târihiyle müverrih ve Fahreddin Demîrûvik imzâsıyla mümza olarak makâm-ı celîl-i fetvâ-penahîlerine bil-vürûd beyân-ı muktezâ-yı şerîsi zımnında fetvâhâneye havâle buyurulan ariza-i mütâlaâ edildi. Malûm-ı âlî-yi şeyhülislâmı olduğu üzere mezkûr bankaya tevdi ve ikrâz ve idâne ve tebdîl veya sûr-ı sâire ile bırakılan ve alınan mebâliğ husûsunda mesâil-i şerîyesine tevfik-i muâmele bulunduğu ve ez-cümle idâne ve istidâne hâsıl olacak nemâ elzâm-ı rabih yanî fukahâ-yı kirâmın beyân buyurdıkları tarafın birisiyle devr-i şerî icrâ edildiği takdirde meşrû ve helâl olur.”

Teârûf-i müslimîn “ilâve-i makâl olarak diyor ki:” bugün ‘âlem-i ticârette örf ve teâmül şeklini alan ribâ ve banka muâmelâtı henüz ticâret âleminde hatve-endâz olan Müslümânları da kendi kavâidine riâyete mecbûr ettiği herkesin malûmudur çünkü zamânımızda ticâret fevkalâde terakkî ettiği bunda merî olan usûl ve muâmelât büsbütün tevhd edilmiştir. Bugün bir müslümân tüccârı ribâ irtikâb etmedikçe kâbil değil ahz u itâ edemez, büyük bir ticârete girişemez. Bu zarûret her müslümânın nazarında kesb-i vuzûh etmişse de şimdiye kadar ulemâ-yı kirâmın daha doğrusu makâm-ı meşîhatın bu meseleye karşı sükûtu ihtiyâr eylemeleri müslümânların serbestçe âlem-i ticârete atılmalarına bir mâniâ teşkil ediyordu. İşte bu dakayık düşünen ve hakikât-i meşrûtiyet şeyhülislâmı demeye lâayık olan Musa Kâzım Efendi Hazretleri bu mühim meseleyi ihmâl etmeyerek bankaların tesîsi mukârin-i cevâz-ı şerî olduğunu bâlâda derc eylediğimiz fetvâ ile bil-beyân bu mâniayı izâle ve bertaraf eylemiştir.”

Dersâadette çıkan muteber “Sırât-ı Müstâkîm” ile Bağçesarây – Kırım'da münteşir-muhterem –Tercümân- bu fetvâya mühim fetvâ diyorlar. Muhterem “Tercümân” fetvâyı nakl münâsebetiyle böyle idâre-i kelâm ediyor: Zamanımızda ticâretin en büyük vâsıtası; dünyânın bir cihetinden diğer cihetine kadar bilâhavf akçe yollamak ya celb etmek, ufak-büyük ticâret ve iş için sermâye tedârik etmek, en büyük fabrikaları, şirketleri tesîsi ve hatta uzun uzadıya demir yolları inşâ etmek için bankaların vücûduna hâcet vardır. Bankalar umûmî hazinelerdir, umûmî dellâl, komisyoncu, emâneti ve gayrı ve gayrıdır.

Medeniyet ve mu‘teşet-i hazırânın muharriki olan bu tesisât-ı mâlîyeye zamân ve dünyâdan az haberli müslümânların kuş gözü ile baktıkları mâlûmdur sebebi kâr ve ticâretten ve akçeden nefret değildir. Ancak fâiz ve ribâ harâmdır, kâidesinin tatbikindeki ‘aczleridir. Böyle şüphelerden ötürü hayliden beri Bosna Sarayda da te’sis edilmesi lâzım görülmüş “müslümân bankasının” vücûdu görülemiyor idi. Mahallî ulemânın bilir bilmez birçok münâzaralarında netîce çıkamayıp bizde olduğu gibi her mollâ başka bir fetvâ verip bir netîce bulunamadığı hâlde Bosna müslümanları dârül-hilâfeye mürâcaat ederek fetvâ sormuşlar.

Buradaki kariîn-i kirâmımızın çoğu birkaç sene mukkaddem Şete Divniçâ iktisât sandığı-nâmıyla bir müslümân bankasını tesis etmek azm etmiş olan Foça ahâlî-yi İslâmiyyesinin istifâsı üzerine sâbık ulemâ meclisimiz tarafından ısdâr edilen ve “Behar” mecmûasının yedinci mücellidinde mûnderic olan fetvâyı der-hâtır etmekte olduklarını zannederiz. Bâlâda nakl eylediğimiz fetvâ-yı meşîhatpenâhî bu fetvânın icmâl ve hülâsasıdır beynlerindeki fark bu fetvânın pek müveccez ve gâmis ulemâ meclisimizin fetvâ-yı mezkûru ise mufassal berâhini vâziha ile müeyyed ve hükmü neye müstenid olan usûl-i fihriyyeyi mübbeyin olmasından ibârettir. Bununla berâber meclis-i ulemâmız makâm-ı meşîhâtın nüfûz ve itibârına hâiz olmadığından fetvâsı o kadar şâyân-ı itimâd görülmeyip bâis-i kıl u kâl olmuştu. Vilâyet-i evkâf u maârif-i İslâmiyyemizin meclis-i umûmiyyesi hâl-i inikâddadır. Ondan çok hizmetler beklenir. İntihâsâli uğrunda bunca seneler her türlü müşkilâtı iktihâm etmekte büyük büyük mezâhimi katlanmakta bunca fedâkârlıklar sarf etmekte bulunmuş olan milletimizin mahsûl-ı mesâîsi on senelik müddet-i medîdenin netîce-i mübârezesi olan otonomiyamızın maksâdını sâha-i husûle çıkarmak mezkûr meclis-i umûmîsi azâsından mâmûl ve muntazardır.

Husûsât-ı diniyye ve maârif-i İslâmiyyemize dâir ihtiyacâtımız çok pek çoktur. Ahâlîmiz câhildir, tamîm-i maârif lâzım. Milletimizin hemân cemî-i esnâf u tabakâtına fesâd-ı ahlâk sâridir, tezhîb ve ıslâhı çâresine bakmak vâcib, halkımız vâdî-yi dalâlet ve muhâme-i hayrette pûyândır. İyi mürşidleri yetiştirmek elzem, köylerde mekteplerimiz yoktur. Bilâd ve kasabatımızdakiler de muhtâc-ı ıslâh, binâları çürük, nemli ve hayvân ahırlarına benzer, medreselerimizin hâl-i esef-i iştimâli ve neyi müstelzem olduğu da malûmdur. Muallimîn ve müderrisîn ve eimme ve hutebâmızın maâşları milletimizin şânıyla mütenâsib olmayıp hissiyetini tenkîs edecek ve onları aç bırakacak derecede kalîlül-mikdâr olup tezyîd ve terfi-i lâbüddür.

Bazısını saydığımız ve hayât-ı ictimâiyemize müte'allik bu zarûriyât ve ihtiyâcât-ı mübrememizi tesviyye etmek otonomiyamızdan otonomiyamız erkânından meclis-i umûmîyesi azâsından beklenir. Fakat bunun husûle getirilmesi neye mütevâkıftır. Tabi'î paraya. Geçen kânûn-ı evvel Efrancinin yirminci gününden beri medâris ve mekâtib-i husûsiyemizin tedrîsâtının tensîkiyle mekâtib-i umûmiyyedeki akâid-i İslâmiyyenin keyfiyet ve kemiyet tedrîsisi hakkında mukarrerât-ı ittihâz ile meşgûl olan encümen-i ilmîye gözümüzü dikmiş bakıyoruz. Bu encümenin mukarrerât-ı mühimme getireceği şüphesizdir. Fakat mukarrerâtını hayr-ı husûle çıkarmak neye vârestedir, tabi'î yine paraya lakin muhtâç olduğumuz bu kadar para nerededir evkâf u maârifimiz hazînesinin şimdiki vâridât-ı mesârif-i âdiyesinden fazla değildir. Demek ki ihtiyâcât u mühimmât-ı mezkûremizi tesviyye edip onları husûle getirebilmek için evkâf u maârifimiz hazînesinin vâridâtını tezyîd etmek elzemdir. Vilâyetimizin her köşesinde bulunup mevkîleri itibârıyla pek değerli olan ve fakat hâl-i harâbîde, bulunduğundan hemân hiç bir türlü vâridâtı olmayan vakıf binaları ve pek kıymetdâr emlâk-ı halîyesi vardır. Bu harâbezârları tamîr ve tamîri mümkün olmayanı müceddeden inşâ ettirip ve ol emlâk-ı hâlîyede yeniden iyi binâlar yaptırılırsa vakıf vâridâtı tezyîd edilirdi. Bu tezyîd-i vâridât bankalara mürâcâat edip onlarla akd-i istikrâz etmek vâsıtasıyla olur. Başka türlü bâlâdaki makâsîd istihsâl olunmak üzere mezkûr istidânesinin lüzum ve menâfi inkâr olunamaz. Yalnız şer'at nokta-i nazarından cevâz ve âdem-i cevâzı hakkında bazı dimâğlarda tereddütler vuku buluyor. Cevâzı lehine söyleyen ve meclis-i kebîr-i evkâf u maârifimizin mâdde-i mezkûredeki me'mûl olan kararını isdâra medâr olacak üç şeyi vardır:

Birisi burada vücûdu herkesçe müsellemlenmiş olan ve mahzûrât-ı ibâha ettiği bilinen zarûret ikincisi yukarıda nakl ettiğimiz fetvâ-yı meşihatpenâhî üçüncüsü hâmil-i hilâfet-i muazzama-i İslâmiyye olan ve gerek Meclis-i Mebusânda ve gerek Meclis Ayânında ulemâ-yı kirâm-ı İslâmiyye oturan ve kâbînesi erkânı miyânında Şeyhülislâm Efendi Hazretleri bulunan devlet-i aliyye-i Osmâniyyenin bu gibi istikrâzları akd etmekte bulunmasıdır. Biz buna dâir kelâmımıza hâtîme çekmekle berâber meclis-i kebîr-i evkâf u maârifimiz azâ-yı kirâmının nazar-ı dikkatlerini celb eder ve bütün mahv olmazdan evvel ihtiyâcâtımızın temîni husûsuna bir çâre-i âcil bakmalarını istihâm eyleriz (Muallim, 1911, s. 4, 50).

Türkçe metinden sonra yine diğer sayılarındaki başlıklar bulunmaktadır. Din, kültür... Gazetede Arap harfleriyle Boşnakça ve Türkçe metinler yer alırken dördüncü sayısında Latin alfabesinin de kullanılmaya başlandığı görülür.

Şubat 1911 tarihindeki sayısında ise Vecâhidu fi sebilullâh başlığıyla aşağıdaki Türkçe metin bulunmaktadır:

9.2. Vecâhidu fi sebilullâh

Geçenlerde taşradaki kariîn-i kirâmımıza gönderdiğimiz beyânnâmede demiştik ki: Sırât-ı Müstakîmin neşrinden yegâne maksad müslümânların intibâhına müslümânlığın teâlîsine hizmettir. Onun için bu husûsta elden gelen fedâkârlığın dirîg olunmayacağı tabîdir. Ancak bu gâyeye usûl için aynı fikrin aynı maksadın hâdimi bulunan zevâtın el birliğiyle çalışması lâzım geliyor ki bu da cumhûr-ı kariînin teksîrine himmetten ibârettir. Bunun üzerine her taraftan öyle iltifatlara, teşvîklere mazhar olduk ki bu tûfân-ı teveccühe karşı teşekkürden âciz kaldık. Bir ay zarfında birçok abone geldi. Kendilerinden beşer abone kaydı ricâ olunan zevât telgraflarla yirmişer abone senedi talep ettiler. Anlaşıldı ki müslümânların intibâhına müslümânlığın teâlîsine her tarafta şiddetli iştiyâk var. Bu uğurda herkes elinden gelen fedâkârlığı ifâya bin cân ile müştâk. Şu hâlde yapılabilecek şeylere hemen teşebbüs etmek lâzım geldi: Bir taraftan maârif-i İslâmiyyenin terakkîsine uhûvvet-i İslâmiyyenin teyîdine hâdim bir heyet bir cemiyet teşkîli için lâzım gelen program hâzırlanıp Dâhiliyye Nezâretine derdest takdîm olduğu gibi diğer taraftan da risâlemizin hem heyet-i tahrîriyesinin hem münderecâtının tanzîmine teşebbüs olundu. Bunu haber alan büyük bir müslüman da cenâh-ı âtîfetini risâletimizin üzerine gerdi. Çalışmak için bize pek azîm bir itminân verdi.

Fî sebilullâh müslümânlığa hizmet uğrunda garazsız, ivazsız çalışan fedâkâr muharrirlerimizden başka ulûm-ı şerîyye ve âlem-i İslâm hakkında vukûfî kalpleri olan diğer bazı büyük İslâm muharrirlerine de mürâcaât olundu. Müslümânlığın intibâh ve teâlîsi uğrunda hiçbir muâvenetden geri kalmayacaklarına dâir kendilerinden vaad alındı. Bunun üzerine isimleri bütün milletçe tanıtılmış olan atideki zevât-ı muhtermeden mürekkep bir heyet-i tahrîriye teşkîline inâyet-i Hakla muvaffakiyyet hâsıl oldu.

Üç buçuk seneden beri risâlemizin dine, vatana ilm ü marifete, âlem-i İslâm oldukça teârûfüne, intibâh ve tevhîdine âcizâne ettiği hizmetler cümlelerin malûmudur. Kendisinin istikâmet ve ciddiyeti Cenâb-ı Hakkın lutf u ‘inâyeti sâyesinde az zamân zarfında bütün âlem-i İslâma intişâr etti. Sadâ-yı îkâzı bütün Rusya, Çin, Hindistân hatta Japonyalara kadar inikâs eyledi. İnşallâh hayâtı temîn olunan risâlemiz bundan sonra gerek bu bâbda hâsıl olan meleke gerek muâvenet-i tahrîriyyede bulunmağı katî olarak vaad eden zevât-ı muhteremenin himmetleriyle dahâ mütenevvi dahâ mütekâmil ve daha ziyâde hâdim-i intibâh bir tarzda intişâr edecektir.

Bu vaadimize karîlerimiz emîn olabilirler. Zîrâ risâlemizin şimdiye kadar çıkan cüzlerini takîp etmiş olan erbâb-ı insâf risâlemizin nasıl doğru, nasıl mutedil, nasıl açık bir meslek tuttuğunu sonra şuûnun, edvârın inkılâbına, efkârın, hâdisâtın tahavvülât-ı bî-hesâbına rağmen o mesleğe nasıl merbût kaldığını elbette takdîr buyurmuşlardır. Şu hakîkati bütün müslümânların bilmesi lâzımdır ki risâlemizin hiçbir fırkanın, âmâline, hiçbir cemiyetin efkârına hizmetkâr değildir. O yalnız bir müslümân hükûmetinden başka bir şey olmayan hükûmet-i Osmâniyenin menâfi-i meşruasını müdâfaa eder. Makâm-ı bülend-i hilâfete dünyâlar durdukça dinen merbût kalmaları pek tabîi bulunan üç yüz bu kadar milyon müslümânı birbirinden haberdâr etmeye, hepsine birden meâlî-yi mübeccele-i dîni dilinin döndüğü kadar anlatmaya bir zamânlar medeniyette, ticârette, maarifette, zanâatte, azamet ü şevkette muktedâ-yı cihân iken sonraları ahkâm-ı gâmıza-i şerîati büsbütün makûs anlamak yüzünden zarûrete, cehâlete, zillete, meskenete düşen bu kitle-i nâimeyi uyandırıp sâir milletler gibi onu da bu hayâta, nurânur maarifete teşrîk eylemeye çalışır.

Mamâfih beyânnâmemizde söylediğimiz vechile şurasını tekrâr muhterem karîlerimiz kadirşinâs nazarlarına arz edelim ki bu saik semeredâr olabilmesi için her gün her zamân erbâb-ı mütâlaanın iltifâtı, teşvîki lâzımdır. Biz şimdiye kadar îfâ edebildiğimiz hizmetleri hiçbir zamân kâfi göremediğimiz âlem-i İslâma dahâ çok yararlılıklar göstermek iştiyâkına asla karşı duramadığımız için müslümân kardaşlarımızdan da bundan çok rağbet beklemekte kendimizi haklı buluyoruz. Cihân-ı tevhidin her tarafında muhâbirler peydâ etmek şuûn-ı İslâmî günü gününe takîb eylemek matbûât-ı garbiyyeden havâdis nakli kadar külfetsiz, masrafsız olması gerektir.

Vâkıâ hizmetimizin doğruya hem hükûmetimize, hem de şeriatimize râci olduğunu bildiğimiz için biz vüsumuzun yettiği hatta yetemeyeceği kadar fedâkârlıkta bulunacağız. Lâkin bu mücâhedede ebediyyen devâmımız her hâlde ihvân-ı dinimizin risâlemize gösterdikleri rağbeti bir kat dahâ arttırmalarına, yekdiğerlerini teşvîk ile dâ'ire-i intişârını genişletmelerine vâbestedir. Milel-i ecnebiyyenin bu kadar mücâhedeleri gayretleri önünde biz müslümânlar da tevhid-i mesâî ederek hilâfet-i muazzama-i İslâmiyyenin dîn-i celîl-i Muhammedinin şân ve şevketini ilâna hâdim her müesseseyi yaşatmak ve ilerletmek bütün müslümânlar için taht-ı vücûbdadır. Mâdem ki bu risâle, bu müslümân cerîdesi her türlü arâz-ı şahsiyeden berî olarak sırf müslümânların intibâhı, İslâmiyetin teâlisi emel-i Hüdâ pesendânesini gâye-i maksad bilerek intişâr ediyor. O halde bütün müslümân kardeşlerimiz de bunu kendi gazetesi kendi

emel-i muazzezlerinin mümesili kendi mahsule-i hayâtı addederek dâire-i intişârının tevsiine cândan çalışmaları lâzım gelir.

Biz maksad ve mesleğimizi îzâh yolunda bu kadarla iktifâ eder ve bu bâbda tevfiâtı Cenâb-ı Haktan bekleriz (Muallim, 1911, s. 5, 80).

Muallim'in ikinci yılındaki sayısında, geniş bir kitleye yayıldıkları, amaçlarını gerçekleştirdikleri belirtilir.

Yazı kurulu ikinci sayıdan itibaren okurlarına, 'olabildiğince eğitici kısa hikâyeler ve fıkralardan oluşacak' 'Eğlence' adlı yeni bir bölüme yer vereceğinden bahsetmektedir (Muallim, III/1912, s. 2, 28). Aynı sayıda 'Başına Gelenden Başkasını Sorumlu Tutma' ya da 'Dindar Bir Adamın Hikâyesi' isimli Arapça bir hikâyenin tercümesi yer almıştır. Üçüncü sayıda, dört kısa öykü yayınlanmıştır: Eamiş, Efendiler ve Soytarılar, Ne Edersen Kendine ve İlalakni Ramo. Derginin dördüncü sayısında üç öykü yayınlanmıştır: Hazim Muftiç'in 'Öğreniyorum', 'Kâbe'deki Mekke' ve yazarı Sadık olan 'Tufeyl'. Arapçadan tercüme edilmiş birkaç kısa hikâye de yayınlanmıştır; 'Yargılamayı Bilirdi', 'Kendini Aklamaya Çalışırken Daha da Rezil Olmuş', 'Düşmanına Mutlu', 'Perişan Yahudi' ve 'Tepeden Yuvarlanmış' (Hasanović, 2010, s. 100).

Muallim gazetesinin tüm sayılarının ortak özelliği dini eğitimin öneminden, Avrupa'daki akımların takip edilmesi gerektiğinden, eğitimdeki aksaklıklardan, eğitim programlarından bahsedildiği görülür. Muallim gazetesindeki fikirler Gülşen-i Saray gazetesindeki fikirlerle de örtüşmektedir. Gülşen-i Saray gazetesinin kurucusu ve Türkçe sayfalarından sorumlu yazarı Mehmed Şakir Kurtçehayîç "için yeni olan bu zaman, sadece durmadan savunduğu Osmanlı idaresi için faydalı reformların zamanı değil, nereden geldiğinin önemi olmadan her çeşit ilmi, bütün kalbiyle benimsediği bir zamandır. Bu nedenledir ki, birilerinin kendisine engel ve düşman olacağına bilincinde olmasına rağmen başta ilim, teknik ve kültür alanında Batı'nın başarılı modellerini görmekte, yazmakta ve geniş kitlelere ulaşmasını arzu etmekteydi" (Seyhan, 2011, s. 107). Muallim gazetesinde de sık sık batının takip edilmesi gerektiği fikri ağırlık kazanır. Avusturya-Macaristan Dönemi'yle birlikte uzun yıllardır alışılmış dünyadan çok farklı bir düzene geçiş yapan Boşnakların bir arayış içerisinde oldukları özellikle basın kullanılarak millî bilincin geliştirilmeye çalışıldığı görülür.

Sonuç

Avusturya-Macaristan işgalinden sonra Bosna-Hersek uleması matbaayı toplumda millî bilinç oluşturmak için kullanmıştır. Bu dönemde basılan gazeteler mektep görevi görmüşlerdir. Misbah, Tarik gazetelerinde olduğu gibi Muallim gazetesinde de ortak konular işlenmiştir. Bu konuların başında dini eğitim, Boşnakların ana dilde eğitim görmeleri ve ilerlemenin sağlanabilmesi için izlenecek yollardır. Özellikle dinî eğitim konuları o döneme kadar sadece camiilerde, medreselerde veriliyordu. Ancak bu gazetelerden sonra kamuoyuna açık yayınlar yoluyla da dinî eğitim verilebileceği, dinî konuların tartışılabileceği gösterilmiştir.

Bu gazeteler önemli görevler üstlenmişlerdir. Dönemin önemli olaylarını anlatarak halkı haberdar etme görevi yürütmelerinin yanında halkın eğitiminde de etkili olmuşlardır. Dikkate değer bir diğer nokta da muhafazakâr kesimin matbaayı kabullenmesi hatta amaçları için en önemli bir araç olarak görmeleridir. Muallim gazetesinde dini eğitim, Boşnakça dilinde eğitim, dönemin sosyal problemleri, Boşnak Müslümanlarının Batı karşısındaki tutumları ele alınır ve kamuoyu oluşturulmaya çalışılır. Özellikle kadınların eğitimi de vurgulanan bir diğer husustur. Gazetede Türkiye'ye olan göç, hicret, hicretin nedenleri gibi konular anlatılır. Edebî metinlere de yer verilmiştir. Gazetede Boşnakça ve Türkçe metinler bulunması döneminde halen Türkçenin önemini koruduğunu göstermektedir. Ancak gazetede başta Arap harfleri kullanılırken daha sonra Latin harflerinin de kullanıldığı görülür. Bu da kültürel ve siyasi değişimin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Daşcıoğlu, Y. (2006). Boşnak şair Musa Kazım Çatiç'in gözünden Türk edebiyatı. *İlmi Araştırmalar*, 22, 65-81.
- Dizdarević, M. (2010). Muallim nastanak i razvitak lista. *Novi Muallim*, Zima, br. 44 Sarajevo.
- Furat, A. Z. (2013). *Gayrimüslim İdare Altında Müslümanların Din Eğitimi*. İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Hasanović, A. (2010). Vjersko prosvjetni sadržaji Alhamijado periodike u Bosni i Hercegovini. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Saraybosna: Univerzitet u Sarajevu Fakultet Političkih Nauka.
- Kaya, F. (1997). *Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Muallim. (1911). Sarajevo: İslam Matbaası.

Mualim. (I/1911). Sarajevo: İslam Matbaası.

Muallim. (I/1910). Sarajevo: İslam Matbaası.

Muallim. (III/1912). Sarajevo: İslam Matbaası.

Muallim. (III/1913). Sarajevo: İslam Matbaası.

Sancaktar, C. (2011). Balkanlarda Osmanlı hâkimiyeti ve siyasal mirası. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 27-47.

Seyhan, S. (2012). Osmanlı döneminde Bosna-Hersek'te çıkan ilk özel Türkçe gazete Gülşen-i Saray. *Selçuk İletişim*, 7(3), 110-116.

Tarik. (I/1908). Sarajevo: Uredništvo Tarika .

XVI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BAĞDAT VİLAYETİ'NDE MEYDANA GELEN İSYANLAR VE EŞKIYALIK HAREKETLERİ

Erdoğan GÜLCÜ*

Öz

I. Süleyman'ın İrakeyn Seferi sonunda ele geçirilen topraklar üzerinde Bağdat Vilayeti kuruldu. Bağdat Vilayeti, Osmanlı açısından önemli olduğu kadar, Safeviler açısından da önemli bir yere sahipti. Bu nedenle Safeviler, Osmanlı'ya kaptırdıkları Bağdat ve çevresindeki toprakları bir an önce geri alma arzusundaydılar. Safeviler bu emellerini gerçekleştirebilmek için de Bağdat Vilayetinde bulunan ve kendileri ile aynı mezhebe mensup olan Kızılbaşlardan istifadeye çalıştılar. Bu iş birliğinin öncelikli amacı Bağdat'taki Osmanlı otoritesini sarsmaktı. Bunu başarabilmek için de şekaveti bir yöntem olarak kullandılar. İdari ve askerî hizmetlere kimliklerini gizleyerek sızan Kızılbaş kökenli görevliler, fırsat buldukça halka yönelik zulüm ve şekavetlerde bulunarak vilayet düzenini bozmaya çalıştılar.

Bağdat Vilayetinde isyan ve şekavete yol açan bir diğer önemli sorun da vilayet içerisinde oldukça yoğun aşiret varlığının bulunmasıydı. Aşiretler devlete bağlı gibi görünseler de aşiret beyleri her zaman için aşiret çıkarlarını önde tutmaları nedeniyle, vilayet içerisinde otorite boşluğu bulduklarında şekavet veya isyan edebilmekteydiler. Bazen de saf değiştirerek Safevilerle iş birliği yapabilmekteydiler.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan isyan ve şekavetler nedeniyle Bağdat vilayetinde tam anlamıyla bir istikrarın sağlanması bir türlü mümkün olamamıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Bağdat Vilayeti, Safeviler, Kızılbaşlar, aşiretler.

THE BRIGANDAGE AND REBELLION MOVEMENTS IN BAGHDAD PROVINCE IN THE SECOND HALF OF THE XVITH CENTURY

Abstract

After the expedition named İrakeyn of the Suleiman the First Baghdad Province was established on the lands was seized. Baghdad province, as it is important for the Ottomans, was also has a great importance for the Safavids. Therefore, the Safavids, were in a desire to get back Baghdad and the surrounding lands they lost to the Ottoman as soon as possible. Safavid in order to realize these aspirations, they tried to benefit from the people called Kızılbaş in Baghdad province who had the same sectarian with them. The primary objective of this collaboration was to undermine the Ottoman authority in Baghdad. They also used brigandage as a method to achieve their objective. Hiding their identities, the Kızılbaş officials leaked in to administrative and military services and tried to disrupt public order whenever they had chance and persecuted the people in the province.

* Yrd. Doç. Dr.; Kilis 7 Aralık Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, e.gulcu@kilis.edu.tr.

Another reason of brigandage and rebellion in Baghdad province was a quite dense presence of tribes in the province. Because of they giving priority to the interests of the tribes, although the tribal lords look loyal to the state, sometimes the rebelled and contributed in brigandage activities when the authority of the state becomes weak in the province. Sometimes they could aboutface and could collaborate with Safavids.

Because of these rebellion and brigandage events occurred in the second half of the XVIth century stability never could ensured completely in Baghdad Province.

Keywords: Ottoman State, Baghdad Province, Safavids, Kızılbaşs, tribes.

Giriş

1534 yılında I. Süleyman'ın düzenlediği Irakeyn Seferi sonucunda, başta Bağdat olmak üzere Irak-ı Arap topraklarının büyük bir bölümü Osmanlı hâkimiyetine geçmiş oldu. Kıyı Bağdat'ta geçiren padişah, burada bulunduğu süre içerisinde daha çok zamanını bölgede yeni bir vilayet kurmaya ayırdı. Bu yeni vilayet için yapılan hazırlıklar padişahın Bağdat'tan ayrılmadan hemen öncesinde tamamlandı. Böylece 1535 yılının Nisan ayı başlarında Bağdat merkez olmak üzere Bağdat Vilayeti kurulmuş oldu¹. Bu yeni vilayete ilk beylerbeyi olarak da eski Diyarbekir Beylerbeyi Süleyman Paşa tayin edildi².

Bağdat Beylerbeyliğinin kuruluşunun ilk yıllarına ait idari taksimata göre vilayetin toplam on beş sancağı mevcuttu³. Bu taksimata göre vilayetin sınırları Irak-ı Arap topraklarının belli bir kısmını kapsamaktaydı. İlerleyen yıllarda bölgede zaman zaman yeni idari düzenlemelere gidilmesi ve daha önemlisi Safevilerle yapılan savaşlardan yeni toprak kazanımlarının olması vilayet sınırlarının oldukça genişlemesini sağlamıştır. Dolayısıyla vilayete bağlı sancak sayısı da hızla yükselmiştir. Bu yükselmenin zirveye ulaşması, XVI. yüzyılın ikinci yarısının ilk çeyreğinde olmuştur. Bu tarihte Bağdat Vilayetinin sancak sayısı

¹Nazmi-zâde Murteza, *Gülşen-i Hulefâ Bağdat Tarihi 762-1717*, Ankara 2014, s. 180-182; Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı", *Belleten*, çev. Mustafa Öztürk, LIV/211, Aralık 1990, s. 1240.

²H. Sahillioğlu, *agm.*, s. 1240.

³Bağdat Vilayeti şu sancaklardan oluşmaktadır: Bağdat ve Nehr-i Şat, Asitâne-i Mukaddese-i Aleviyye (Makam-ı Ali), Meşhed-i İmam-ı Hüseyin, Ane, Hille, Semâvât, Bayat ve Beksâ, Remâhiyye, Cevâzir, Vâsıt, Huveyze, Eşne, Kelâs, Sehloğlu ve Bâcvânlu. bk. Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecetü'l-Mesâlik*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. No. 5997, s. 14-15. Celâl-zâde eserini birkaç aşamada kaleme almış olup, eserin tamamlanması 1561 yılında gerçekleşmiştir. Celia J.Kerslake, "Celâl-zâde Mustafa Çelebi", *TDVİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 261. Celâl-zâde, Bağdat Vilayeti kısmını ne zaman kaleme aldığı bilinmemekle beraber, vilayetin kuruluş zamanlarına ait olduğu tahmin edilmektedir. Bu kanaate varılmasının sebebi, Irakeyn Seferi'nde bulunan Celâl-zâde'nin Bağdat'ın alınmasından hemen sonra nişancılık vazifesine getirilmesi ve Bağdat'ın tahririni bizzat yapmakla görevlendirilmesidir. Dolayısıyla Celâl-zâde, Bağdat Vilayeti'nin teşkilatlanmasına yakinen şahitlik etmiştir. Ayrıca Celâl-zâde'nin eserinde yer alan idari taksimat ile Bağdat Vilayeti'nin 1539 ve 1540 yıllarına ait ilk tahrir kayıtları (bk. BOA, TD, No. 1049; BOA, TD, No. 1028) arasında da bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar incelendiğinde, Celâl-zâde'nin verdiği idari taksimatın bu tahrir kayıtlarının hazırlanmasından daha öncesini yansıttığı kanaati oluşmaktadır.

otuz ikiye çıkmıştır⁴. Bu yüzyılın son çeyreğinde ise, Safeviler ile yeniden savaşların başlaması ve bu savaşlardan yeni toprak kazanımlarının olması, bölgede yeni idari düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple bölgedeki vilayetlerin sınırları yeniden belirlenmiştir. Bu yeni düzenlemeye göre, Bağdat Vilayetine bağlı sancak sayısı yirmi sekize düşmüştür⁵. Ayrıca bir önceki idari taksimata göre vilayete bağlı sancak isimlerinde bazı farklılıkların olması da dikkat çekmektedir.

Bağdat Beylerbeyliği, İran ile sınır olması itibarıyla kuruluşundan itibaren Safevilerle yürütülen mücadelede her zaman için Osmanlı'nın bölgedeki önemli stratejik üstlerinden birisi olmuştur. Safeviler ise eski toprakları olan Bağdat ve çevresini her zaman için geri alma arzusunda olmuşlardır. Bu sebeple Osmanlı-Safevi mücadelesinin önemli ağırlık noktalarından birini Bağdat Beylerbeyliği'nin teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Safeviler, bütün çabalarına rağmen ilk aşamada bu emellerini gerçekleştirmeleri mümkün olmadığı gibi, 1555 Amasya Antlaşması ile kaybettikleri yerlerin resmen Osmanlı toprağı olduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardır⁶.

İki taraf arasında bir barış süreci başlamakla beraber, bölgedeki rekabet örtülü olarak bu tarihten sonra da devam etmiştir. Zaten Şiilerce kutsal sayılan bazı önemli mekânların Bağdat ve çevresinde bulunması nedeniyle Safevilerin kolay kolay bu topraklardan vazgeçmeyecekleri de bir gerçektir. Bu duygularla hareket eden Safeviler, Bağdat Vilayeti içerisinde bulunan aynı mezhebi paylaştıkları Kızılbaşlarla iş birliği yapmaktan da geri durmadılar. Bu ittifakın öncelikli hedefi Bağdat'taki Osmanlı otoritesini zayıflatmak ve daha sonra bu toprakları Osmanlı yönetiminden kurtarmaktı. Bunu başarabilmek için de eşkıyalığı bir yöntem olarak seçtiler. Hatta Kızılbaş kökenli olanların bazıları kimliklerini gizleme yoluyla vilayet içerisinde idari, askerî vb. görevleri alarak amaçlarına hizmet etmek için kullandılar. Nitekim bu görevliler halka yaptıkları zulüm ve baskılarla hem halkı sindirmeye hem de devlet otoritesini zayıflatmaya çalıştılar.

⁴ 1558-1576 (H 966-983) yıllarında Bağdat Vilayeti'ne bağlı sancaklar şunlardır: Bağdat, Musul, Dertenk, Cessan, Semâvât, Cevâzir, Erbil, Zengabâd, Ane, Hille, Zâho (nâm-ı diğer Send-i Süleymanî), Harîr ve Düvîn, Tikrit, Remâhiyye, Bayât, Kerend, Derne, Börüncek, Dih-Bâlâ, Avergân, Sıgla, Cengüle, Megrî, Şehirbâzâr, Vâsıt, Karadağ, Kasr-ı Şirin, Demürkapu, Cedîde, İmadiye Eyaleti, Acuz ve Bâcvân. BOA, MAD, nr. 563, s. 104-105.

⁵ 1573-1587 (H 981-995) yıllarında Bağdat Vilayeti'ne bağlı sancaklar şunlardır: Bağdat, Musul, Ane, Erbil, Hille, Zengâbâd, Semâvât, Kerkük, Cessânbedre, Harîr ve Düvîn, Gilân, Bayât, Remâhiyye, Dertenk, Deyrû Rahbe, Gazîyye-i Al-i Kaş'am, Cevâzir, Derne, Kerne, Dih-Bâlâ, Vâsıt, Cengule (nâm-ı diğer Bek), Bâcvân, Tikrit, Kasr-ı Şirin, Sadr-ı Süveyb, Kala-i Zincir ve Hevâr. BOA, KK, Ruus, nr. 262, s.131-141.

⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara 1983, s. 348-361; Özer Küpeli, "Irak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevi Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)", *History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ortadoğu Özel Sayısı, Ekim 2010, s. 231-232.

Bağdat Vilayetinde isyan ve şekavete yol açan bir diğer önemli mesele de vilayet içerisinde oldukça yoğun aşiret varlığının bulunmasıydı. Bağdat Vilayeti'nin kurulmasından itibaren aşiretlerin devlete bağlılıklarını sağlamak amacıyla onlara oldukça hassas davranılmaya çalışılmıştır. Nitekim bazı büyük aşiretlerin sancak statüsü verilerek yönetilmesi, aşiret beylerine sancakbeyliği görevleri verilmesi, aşiretlerin ileri gelenlerine tımarlar verilmesi gibi uygulamalara rağmen aşiretler devletin bir yumuşak karnıydı. Devletin bütün iyi niyetine rağmen her zaman için aşiretler öncelikle kendi çıkarlarını korumayı amaç edinmişlerdi. Bu sebeple otorite boşluğu bulduklarında hemen şekavet veya isyana kalkışabilmekteydiler. Hatta gerektiğinde saf değiştirerek Safevilerle iş birliği yapmaktan dahi kaçınmamışlardır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Bağdat Vilayetinde yaşanan isyan ve şekavetler şunlardır:

1.Ebu Riş Oğlu Muhammed İsyanı

Bağdat Vilayetine bağlı aşağı Fırat boylarında yer alan Ane Sancağının beyi olan Ebu Riş oğlu Muhammed, aslen bir Arap kabile reisi idi. Mensup olduğu kabile at yetiştiriciliğinde ehil olup iyi süvarilere de sahip olmasıyla tanınmaktaydı⁷. Ayrıca bu kabile sahip oldukları deve sürüleri vasıtasıyla yük taşımacılığı da yapmaktaydı⁸.

Ebu Riş'in Ane Sancakbeyliği zamanında devlete yönelik herhangi bir isyanı ve itaatsizliği görülmemiş, aksine devlete karşı hizmet ve bağlılığı görülmüştür. Örneğin Ebu Riş, 1568 yılında Cezayir seferine gitmeye hazırlanırken Ane Sancağının köylerine yağmaya gelen Arap aşiretleriyle savaşarak onları bozguna uğratmıştır. Başarısız olan yağmacılar geri çekilerek bazı kalelere sığınmak zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine Ebu Riş, Dersaadet'e arzda bulunarak kalelere sığınan yağmacıları ele geçirebilmek ve sancakta asayiş tam olarak sağlayabilmek için yeniçeri ve top talebinde bulunmuştur⁹.

Ebu Riş'ten sonra sancakbeyliği görevine oğlu Muhammed tayin edilmiştir¹⁰. Muhammed'in sancakbeyi olmasından kısa bir süre sonra Bağdat askeri ile arasında bir husumet

⁷ Ebu Riş oğlu Muhammed için Nusret-nâme'de, "kabâ'il beğlerinden" olarak tanıtılmakta olup hizmetlerine karşılık Dersaadet'ten yazılan mektupta da "melâz-ı Kabâ'il-i 'Urbân ser-hayl-i deşt-i süvârân-ı zemân, hayyâl-i hayır-endiş emîr bin el-emîr Muhammed bin Ebu Riş dâme-mecdühü kemâ-kâme necdühü" şeklinde hitap edilmektedir. bk. Gelibolulu Mustafa Ali, *Nusret-nâme*, haz. H. Mustafa Eravcı, Ankara 2014, s. 45. Ancak gerek bu eserde, gerekse konuyla alakalı olan arşiv vesikalarında, Ebu Riş oğlu Muhammed'in mensup olduğu kabilenin adı hakkında herhangi bir bilgiye rastlamamız mümkün olmadı.

⁸ Örneğin Bağdat beylerbeyine gönderilen hükümde; Halep'e sevk edilecek barut için Ebu Riş'ten develer kiralınması emredilmektedir. BOA, MD, nr. 5, 166/405 (22 Ekim 1565 / 27 R. Evvel 973).

⁹ BOA, MD, nr. 7, 567/1598 (23 Haziran 1568 / 27 Zilhicce 975).

¹⁰ Ane Sancakbeyi Muhammed Divan-ı Hümayun kayıtlarında Ebu Riş oğlu Muhammed olarak ismi zikredilir. Muhammed'in babasından sonra ne zaman bu göreve tayin edildiğini tespit etmemiz mümkün olmadı.

meydana geldi. Hatta bu sebeple Selemiyye Sancağının muhafazasına kalabalık bir Arap askeriyle gitme vazifesini, Muhammed yerine getirmeyerek bu görevden geri durdu. Bu durumu Selemiyye Sancakbeyi Ahmed, Dersaadet'e şikâyet etmişti¹¹.

Ebu Riş oğlu Muhammed, sancakbeyi olduktan sonra gerek vilayet askeriyle anlaşmazlık yaşaması, gerekse hudut savunma görevini yerine getirmemesi nedeniyle devletle olumlu ilişkiler kuramamıştır. Geçmişte devlete karşı hizmet ve sadakatle bağlılık gösteren babasının aksine Muhammed'in gösterdiği tavır, çelişkili bir tutum olarak dikkat çekmektedir. Muhammed'in bu çelişkili tutumu gelecek açısından hiç de iyiye işaret etmediği gibi er geç devletle arasında yaşanacak problemlerin de habercisiydi. Nitekim 1576 yılı baharında (Mart veya Nisan ayı) Muhammed'in itaatsiz davranışlarından iyice rahatsız olan Bağdat beylerbeyi, ona nasihat etmek amacıyla bir mektup kaleme aldı. Bu mektubu iki çavuş kethüdasıyla Muhammed'e gönderdi. Kendisine gelen bu iki çavuşu Muhammed öldürttü. Bununla da kalmayarak havass-ı hümayun reayasına ve evkaf fukarasına da zulmetmeye başladı. Muhammed'in zulmüne uğrayanlardan iki kişi, dergâh-ı muallâya onu şikâyet etti. Bu şikâyetten haberi olan Muhammed de bu iki kişiyi öldürttü. Ayrıca halktan bazı kişilerin de paralarına el koydu. Bununla da kalmayarak Fırat Nehri vasıtasıyla Birecik'ten gelen gemilerdeki eşyaları gaspa ve yağmaya başladı. Muhammed'in açık şekilde bu isyan ve şekaveti üzerine Dersaadet, Bağdat beylerbeyine ferman göndererek bu isyanın bastırılmasını ve asi sancakbeyinin cezalandırılmasını emretti¹². Bağdat beylerbeyi bu emri alır almaz askerini toplayıp harekete geçerek Ane üzerine yürüdü. İki tarafın karşılaşmasıyla birlikte çıkan çatışma neticesinde Muhammed'in yanında yer alan asilerin bir kısmı öldürüldü. Arap kabilelerinin ekserisi de isyandan vazgeçerek onun yanından ayrıldı ve devlete bağlılıklarını bildirdi. Muhammed ise uğradığı bu büyük hezimetten sonra, isyana katılan Arap kabilelerinin birçoğunun kendisini terk etmesi sebebiyle, Ane'de kalamayacağını anlayarak yanında kalan az

Muhammed'in sancakbeyi olduğuna dair ilk bilgiyi 4 Mayıs 1574 (11 Muharrem 982) tarihli bir hükümden öğrenmekteyiz. BOA, MD, nr. 24, 194/518. Ebu Riş ile ilgili tespit ettiğimiz en son kayıt ise 2 Mart 1571(5 Şevval 978) tarihlidir. BOA, MD, nr. 12, 64/141; 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572), Özet-Transkripsiyon ve İndeks, C. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1996, s.139. Dolayısıyla Muhammed'in sancakbeyliği görevine gelmesi muhtemelen 1571 ile 1574 yılları arasında olmuştur.

¹¹ BOA, MD, nr. 24, 194/518 (4 Mayıs 1574 / 11 Muharrem 982).

¹² Bu meselenin halli için Bağdat beylerbeyine yardım etmek üzere Diyarbekir, Halep, Şam ve Dulkadiiriye beylerbeyliklerine tabi bazı sancakbeyleri ile Arap ve Türkmen beylerine de yazılmıştır. BOA, MD, nr. 28, 203/479 (21 Eylül 1576 / 27 C. Ahir 984); BOA, MZD, nr. 3, 32/88, 33/89, 36/94, 38/95, 40/96, 83/205; ayrıca bu hükümler için bk. Murat Torun, III Numaralı (H. 983-984/M. 1575-1576) Tarihli Mühimme Zeyli Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 1-175), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s.114-116, 118-126, 180-181.

sayıda adamla birlikte Beriyye'ye gitmek üzere yola çıktı. Ancak Muhammed yol üzerinde bu defa da Deyrû Rahbe Beyi Halid Bey ile karşılaştı. Halid Bey'in yanında iki tüfekli asker ve yaklaşık otuz okçu bulunmaktaydı¹³. Bu esnada Muhammed'e destek olmak üzere, kendisine daha önce deve temin etmeye çalışan Halep ve çevresinde yaşayan Türkmenlerden 133 nefer de yardıma gelmişti¹⁴. İki taraf arasında gün boyunca devam eden bir çatışma meydana geldi. Bu çatışmada da başarısız olan Muhammed, akşam karanlığından istifade ederek kaçtı ve yorgun düşmüş bir halde Beriyye'ye vardı. Bu esnada Arap kabilelerinin ekserisi yanından ayrılmıştı. Kendisiyle birlikte hareket eden asi Arap sayısı yaklaşık 150 kişiye düşmüştü¹⁵.

Ebu Rîş oğlu Muhammed, yanında bulunan adam sayısının çok azalması sebebiyle, geldiği yeni topraklarda tutunabilmek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bir hileye başvurarak Şam beylerbeyini aldatma yoluna gitti. Bu hususta beylerbeyine gönderdiği mektupta, herhangi bir isyan içerisinde olmadığını ve padişaha itaat üzere olduğunu bildirdi¹⁶. Şam beylerbeyinin bu sözlere inanarak yeterli tedbir almamasından istifade eden Muhammed, ihtiyaç duyduğu zahireyi almak amacıyla Tedmür havalisine ve Karyeteyn adlı köye geldi. Muhammed'in amacı zahire temin etmek ve daha sonra sancağına geri dönmektir¹⁷. Bu maksatla Havran nahiyesine geldi ve buradan yiyecek maddesi ile deve aldıktan sonra, hac yolunda olan ve hacılara hizmette bulunan Makârca Arabî Kabilesi'ni basarak deve ve eşyalarını gasp etti. Sonra tekrar Beriyye'ye döndü¹⁸.

Muhammed, bir yandan Şam taraflarından zahire tedarikine çalışırken öte yandan da Rakka taraflarında bir Arap aşireti olan Keş Aşireti'ne tabi Advan, Şirka, Zaim ve Davudî cemaatleri vasıtasıyla zahire temin etmeye çalışmaktaydı. Hatta Muhammed, zahire temin etmek için binden fazla deve göndermişti. Payitahtın bu durumu haber alması üzerine, Muhammed'in zahire teminine engel olunması için Rakka ve Deyrû Rahbe sancakbeylerine

¹³ BOA, MD, nr. 28, 203/479 (21 Eylül 1576 / 27 C. Ahir 984).

¹⁴ BOA, MZD, nr. 3, 295/744-745; ayrıca bu hükümler için bk. Osman Karataş, *3 Numaralı Mühimme Zeyli Rebiülevvel-Cemaziyelevvel 984 / Haziran-Ağustos 1576 (s.176-351)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s.152-153.

¹⁵ BOA, MD, nr. 28, 203/479.

¹⁶ Şam beylerbeyi, Muhammed'in gönderdiği mektubu Dersaadet'e arz etmiştir. Ancak bu mektubu pek inandırıcı bulmayan Dersaadet, Şam beylerbeyine Muhammed'in sözlerine inanmaması ve tedbiri elden bırakmamasını bildirmiştir. bk. BOA, MD, nr. 28, 136/323 (29 Temmuz 1576 / 3 C. Evvel 984).

¹⁷ 14 Ağustos 1576 (19 C. Evvel 984) tarihli Halep beylerbeyine hitaben yazılan hükümde; "...Ebu Rîş oğlu Mu'ârıza A'râbına karışub Karyeteyn nâm karyeden ve Tedmür havâlisinden zahîre getirmek üzere olub evvelkiden iki ol kadar Urbân ile cebel kurbünde cem'iyet idüb fikr-i fâ'idesi yâ diyâr-ı şarka teveccüh etmek veyâhüd sancâk kendüye virilmezse memâlik-i mahrûseden bir mahale zarâr irişdirmek kasdında olduğu Selemiyye Beği Ahmed ve Beriyye Beği Haydar dâme izzühûdan haber geldiği..." BOA, MD, nr. 28, 60/144.

¹⁸ BOA, MD, nr. 28, 203/479 (21 Eylül 1576 / 27 C. Ahir 984).

gerekli tedbirleri almaları hususu bildirildi. Ayrıca bu hususta Diyarbekir beylerbeyi vasıtasıyla Keş Aşireti Şeyhi Bedr de ikaz edildi ¹⁹.

Muhammed'in bu isyanı karşısında devlet hiç zaman kaybetmeden 14 Ağustos 1576 tarihli bir hükümlerle, onu Ane ve Hadise sancakbeyliği görevinden azlederek yerine Ali İdris Bey'i tayin etti ²⁰. Sancakbeyliği görevine getirilen Ali İdris'e öncelikle sancak kuvvetlerini toplaması ve bu hususta Bağdat beylerbeyi ile iş birliği yapması emredildi. Şayet Muhammed eski topraklarına geri gelme girişiminde bulunursa, mutlaka mukabelede bulunması gerektiği belirtildi ²¹.

Muhammed'in isyan etmesi ve daha sonra Şam Beylerbeyliği topraklarına doğru kaçması, bir başka sorunu daha ortaya çıkardı. Muhammed, Ayn Rezzak denilen mahalde bulunuyordu. Bu yerin o sıralarda hac mevsimi nedeniyle hacıların geçtiği güzergâha yakın olması, dolayısıyla da Muhammed'in hacılara yönelik bir zarar verme ihtimali, ciddi bir endişeye sebep oldu. Bu ihtimal karşısında Dersaadet, hac yolu üzerinde yer alan Şam beylerbeyi ile Safed, Kudüs vs. sancakbeylerine hacıların geçecekleri güzergâhların güvenliğinin sağlanmasını, tehdit altında olan muhitlerde hacılara eşlik edilmesini ve bu hususlarda emir-i hac ile haberleşmelerini istedi ²².

Ebu Rîş oğlu Muhammed, Şam taraflarında bazı şekavetlerde bulduysa da bölgede alınan tedbirlerden dolayı istediği başarıyı elde edemedi. Kış mevsiminin de yaklaşması nedeniyle kışlamak için kendisine daha elverişli yerin Bağdat tarafları olacağı yönünde bir eğilim içerisine girdi. Onun bu niyetinin devlet tarafından haber alınması üzerine, Bağdat beylerbeyine gönderilen bir emirle gerekli tedbirlerin alınması sağlandı. Bu konuda, Ane ve Hadise Sancakbeyi Ali İdris'e de bölgede bulunan bazı Arap ümerasıyla birlikte hareket ederek Muhammed'i ele geçirmesi emredildi ²³.

¹⁹ O. Karataş, 3 Numaralı Mühimme Zeyli, s.142-143.

²⁰ Daha önce Ane Sancağı olarak isimlendirilen bu idari birimin, bu defa Ane ve Hadise'nin birleştirilmesiyle Ane ve Hadise Sancağı olarak isimlendirildiğini görmekteyiz. Ancak bu uygulamanın ne zaman başladığı hakkında bir bilgi tespit edilemedi. BOA, MD, nr. 28, 61/146 (19 C. Evvel 984).

²¹ BOA, MD, nr. 28, 198/468 (21 Eylül 1576 / 27 C. Ahir 984).

²² BOA, MD, nr. 28, 207/486, 242/584-585.

²³ 18 Ekim 1576 (25 Receb 984) tarihli hükümlerde; "Bağdâd beğlerbeğisine hüküm ki: Hâliyen Ebu Rîş oğlu Şam Vilâyetinden kalkub Bağdad câniblerine kışlamak niyyetine teveccüh itdüğü istimâ' olunub ve bundan akdem müfsid-i mezbûrun sancâğı olan Ane ve Hadise Ali İdrise virilüb ol-bâbda Kabur Beği olan Seyyale oğlu Muhammed ve Beni Rebia Beği Cezzar ve ümerâ'ü'l-akrândan Mühenna dâhî müşârun-ileyh Ali İdris ile yek-dil ve yek-cihet olub hüsn-i tedbir ve tedârik ile müfsid-i merkûmî ele getürmek umûrunda ikdâm ve ihtimâmınız zuhûra getüresiz diyü ahkâm-ı şerîfe yazılıb gönderilmiştir..." . bk. BOA, MD, nr. 28, 264/645.

Nitekim kısa süre sonra, Muhammed'in kışlamak üzere Bağdat taraflarına geldiği ve beraberinde Şerka ve Beni Amir Araplarının da bulunduğu haberi alındı²⁴. Zaten Muhammed'i yakından takip etmekte olan payitaht, derhal Bağdat cihetinde tedbirler alınmasını istedi. Eğer asilerin Ane taraflarına yönelik bir teşebbüsleri olursa, vilayet askeriyle hemen yardıma gidilmesi hususunu Bağdat beylerbeyine bildirdi²⁵. Ayrıca Deyrû Rahbe Sancakbeyi Halid Bey'e de çeşitli aşiretlere mensup 700 nefer ile 100 atlı ve tüfekli neferi toplayarak Ali İdris Bey'e yardıma gitmesi emredildi²⁶.

Ane ve Hadise Sancağına yönelik Muhammed'in muhtemel bir saldırısına karşı gerekli askerî takviye sağlandığı sıralarda, Felis bedevilerinin Fırat Nehri kıyılarına yaklaşmaları üzerine bir savaş yapıldı ve bedeviler bozguna uğratıldı. Payitahtın bu başarıdan haberi olması üzerine Sancakbeyi Ali İdris'e Arapça bir name yazılarak onun bu hizmet ve başarısı övüldü. Fakat asıl fesat olan Ebu Riş oğlu Muhammed'i bir an önce ele geçirmek için daha fazla gayret sarf etmek gerektiği hususu da hatırlatıldı²⁷.

Ane ve Hadise Sancağının muhafazası için yeterince kuvvet toplanması nedeniyle olsa gerek, Muhammed tarafından bu sancağa yönelik beklenen saldırı gerçekleşmedi. Kış mevsiminin de gelmesi nedeniyle, Ali İdris'e yardım etmek amacıyla gelen kuvvetlerden Arap beyleri dışındaki kuvvetlerin yerlerine dönmelerine izin verildi²⁸. Bu sırada Ali İdris'e de nasihat almak üzere Halep beylerbeyinin yanına gitmesi emredildi. Bu emir üzerine Halep'e giden Ali İdris, orada bir hafta kadar kaldıktan sonra geri döndü²⁹. Tam evine vardığı sırada Muhammed'in baskınına uğradı. İki taraf arasında yaşanan çatışma esnasında Ali İdris yaralandı, Muhammed ise atının yaralanması nedeniyle yere yıkıldı. Olayı haber alan beyler ise Ali İdris'in yardımına koştu. Muhammed, adamlarının getirdiği ata hemen atlayarak geride çok sayıda adam ve atlarını bırakma bahasına firar etti. Muhammed'in küçük oğlu Seyf ile amcazadesi de eman vererek teslim oldular³⁰. Akabinde Muhammed'in kardeşleri, kabilesine mensup olanların ekserisi ve diğer Arap kabilelerine mensup olanlar Ali İdris'e itaatlerini

²⁴ BOA, MD, nr. 28, 344/870 (16 Kasım 1576 / 24 Şaban 984).

²⁵ BOA, MD, nr. 28, 338/853 (10 Kasım 1576 / 18 Şaban 984).

²⁶ BOA, MD, nr. 28, 342/865 (11 Kasım 1576 / 19 Şaban 984).

²⁷ 12 Aralık 1576 (21 Ramazan 984) tarihli olan bu Arapça nâmede, Ebu Riş oğlu Muhammed'in isyanının sebebi olarak; "...Açıktır ki, onun isyan etmesinin sebebi yönetimi altındaki livâyı sana vermemizden başka bir şey değildir. Bu iyiliğe karşı onu zimmetine alman sana gereklidir. Belirtilen hususta en son imkânlarını kullan..." şeklinde ifade edilmektedir. bk. Gülay Kahveci, *29 Numaralı Mühimme Defteri (984/1576) (Tahlil-Özet-Transkripsiyon)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988, s. 33.

²⁸ BOA, MD, nr. 29, 15/35 (12 Aralık 1576 / 21 Ramazan 984).

²⁹ BOA, MD, nr. 29, 19/42, 13 Aralık 1576 / 22 Ramazan 984).

³⁰ BOA, MD, nr. 29, 54/127-128 (10 Ocak 1577 / 20 Şevval 984).

bildirdiler. Muhammed ile firarda bulunanlar, 15-20 kişi kadardı ³¹. Firar sonrasında Muhammed'in etrafında bulunan az sayıdaki adamıyla tekrar Hama, Humus ve Selemiyeye taraflarında olduğu öğrenilmektedir³².

Başarısızlıkla sonuçlanan baskın sonrasında perişan ve aciz durumda kalan Muhammed, acil bir biçimde zahireye ihtiyaç duymaktaydı. Dersaadet, isyan başladığından beri Muhammed'in zahire temin etmemesi için yakın takip uygulamaktaydı³³. Alınan tedbirler sonucunda Muhammed oldukça köşeye sıkışmıştı. Bu sıkışık durumdan kurtulmak isteyen Muhammed, son bir çare olarak Badiye Beyi Mühenna'ya yöneldi. Aslında Mühenna, kendisinin rakiplerindendi. Bu isyanın bastırılmasından sorumlu beylerden de biriydi. Hatta Ane ve Hadise Sancağı muhafazasında da görevliydi. Buna rağmen Muhammed, sonunda Mühenna ile anlaşma yapmayı başardı ve adamlarını zahire temin etmek amacıyla Bağdat taraflarına gönderdi. Ancak zahire için gelen Muhammed'in adamlarının yakalanarak idam edilmeleri³⁴, onun bu planını da akamete uğrattı. Bu başarısız girişimlerinden sonra güçsüz duruma düşen Ebu Riş oğlu Muhammed, bu tarihten sonra pek varlık gösteremedi. Çaresiz kalması dolayısıyla, Aralık 1577'de isyandan vazgeçip eman dilemesi üzerine affedildi. Bu itaati sebebiyle de Ane ve Hadise Sancakbeyliği yeniden kendisine tevcih edildi. Ayrıca Dersaadet, Muhammed'in ihtiyaç duyduğu zahireyi Bağdat canibinden kendi parasıyla almasına da izin verdi³⁵.

Muhammed'in bu ikinci sancakbeyliği görevi birincisinin aksine devlete bağlılık ve hizmetle başladı. Örneğin, 1578 yılı içerisinde Bağdat Beylerbeyi Hüseyin Paşa, Dinaver Beyi Solak Hüseyin üzerine yapılacak sefere serdar tayin edildiğinde, ahkâm-ı şerife gönderilerek Ebu Riş oğlu Muhammed'den bir miktar askerini sefere göndermesi istendi. Bu talep üzerine kardeşi Ahmed'i 300 atlı askerle birlikte sefer için Serdar Hüseyin Paşa'nın yanına göndermesi³⁶ de hizmet ve bağlılığını teyit etmektedir.

³¹ 31 Ocak 1577 (12 Zilkade 984) tarihli hükümde; "...müfsid-i mezbûr bir nice eşkiyâyı cem' idüb kuvvetlenüb birkaç günden sonra girü gelüb ba'zı yirlere ve huccâca zarar yetiştürmek ihtimâli kalmamış ise cem'iyet üzere olan ümerâ ve zu'amâyâ ve erbâb-ı timâra icâzet viresin ki, her biri yirlü yirlerine varalar. Ammâ müfsid-i mezbûr bu merteye zebûn olmuşiken ruhsat ve mühlet virmek dahi münasib-i şer' olmaz..." diye ifade edilerek acziyet içerisine düşen Muhammed'in bir an önce yakalanması emredilmiştir. BOA, MD, nr. 29, 120/294.

³² BOA, MD, nr. 30, 191/451 (7 Mayıs 1577 / 18 Safer 985).

³³ G. Kahveci, 29 Numaralı Mühimme Defteri, s. 57-59; O. Karataş, 3 Numaralı Mühimme Zeyli, s.142-143.

³⁴ BOA, MD, nr. 30, 352/828 (8 Temmuz 1577 / 21 R. Ahir 985).

³⁵ BOA, MD, nr. 33, 152/304 (30 Aralık 1577 / 19 Şevval 985).

³⁶ BOA, MD, nr. 32, 251/464 (23 Kasım 1578 / 23 Ramazan 986); Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, 171-172.

2. Yezidiler ve Dasni (Dasini, Tasni) Aşireti'nin Şekvetleri

Köken itibarıyla Yezidi Kürt olan Dasni Aşireti, XVI. yüzyılda bu kökene mensup aşiretler arasında en önemli üç aşiretten birisidir³⁷. Dasni Aşireti mensupları, vilayet dâhilinde Bağdat çevresinde³⁸, Toprakkale³⁹, Musul⁴⁰ ile Erbil arasında akmakta olan Zap Suyu'nun her iki yanında⁴¹, Musul'a bağlı Acuz Nahiyesi, Erbil ve Harir sancaklarında⁴² yaşamaktaydılar.

I. Süleyman, 1534'te çıktığı İrakeyn Seferi sırasında kış için Bağdat'ta bulunduğu sırada Erbil beyi olan Sohran beylerinden İzzeddin Şîr'i öldürterek beyliği Yezidi beylerinin çocuklarından Dasnili Hüseyin Bey'e verdi. İzzeddin Şîr'in kardeşi Süleyman Bey de birkaç gün sonra vefat edince padişah tüm Sohran bölgesi topraklarını Erbil Sancağı'nın⁴³ topraklarına kattı. Ancak bu durumu kabullenemeyen Sohran beylerinden Emir Seyfeddin, Sohran topraklarını kurtarmak üzere Dasnili Hüseyin Bey ile mücadeleye girdi. İki taraf arasında yaşanan bazı çatışmalar Dasnili Hüseyin Bey'in lehine sonuçlandı. Emir Seyfeddin bu başarısızlıklardan sonra umudunu oldukça yitirdiği hâlde son bir çare olarak Sohran'dan topladığı bir kuvvetle Dasnili Hüseyin Bey'in Erbil'de bulunmadığı bir sırada saldırdı ve şehri ele geçirdi. Bu durumu haber alan Dasnili Hüseyin Bey, kuvvetlerini toplayarak Erbil üzerine yürüdü ve iki taraf arasında şiddetli bir savaş meydana geldi. Bu defa savaşı Emir Seyfeddin kazandı ve Yezidilerin ileri gelenlerinden yaklaşık 500 kişi öldürüldü. Bu başarısızlıktan sonra Dasnili Hüseyin Bey'in asker toplayarak Erbil'i almak üzere birkaç hamlesi olduysa da her defasında bu hamleler başarısızlıkla neticelendi. Erbil'in ve tüm Sohran topraklarının Emir

³⁷ XVI. yüzyılda Yezidi Kürt kökenli aşiretler arasında en önemlileri Dasni (Dasini), Dünbili (Dunbeli) ve Mahmudiyan'dır. bk. Birgül Açıkyıldız Şengül, *Ezidiler*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul 2015, s. 75. Şerefname adlı eserde Dünbili ve Mahmudiyan beyleri hakkında oldukça bilgi yer almasına karşılık, eserde Dasni beyleri başlığı bulunduğu halde müellif bilinmeyen bir sebeple bu aşiret hakkında herhangi bir bilgiye yer vermemiştir. bk. Şeref Han, *Şerefnâme*, C. I, Farsçadan çev. Abdullah Yegin, Nübihar Yayınları, İstanbul 2015, s. 351.

³⁸ BOA, MD, nr. 26, 193/532; BOA, MD, nr. 35, 253/638; Erdoğan Gülcü, *Osmanlı İdaresinde Bağdat (1534-1623)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 1999, s. 347.

³⁹ Toprakkale, Bağdat ile Musul arasında bir mevzi adı olup, Yezidiler bu bölgeden geçmekte olan Dicle Nehri'nin her iki yakasında oturmaktaydılar. bk. BOA, MD, nr. 48, 191/536 (11 Kasım 1582 / 14 Şevval 990).

⁴⁰ Musul Sancağı, Bağdat Vilayeti'nin kurulduğu 1535 yılından itibaren eyalet statüsünü kazandığı 1586 yılına kadar, 1563-1566 ve 1571 yılları hariç, Bağdat Vilayeti'ne bağlı kalmıştır. bk. Ahmet Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Elazığ 2003, s. 32-33.

⁴¹ BOA, MD, nr. 19, 294/595 (12 Ağustos 1572 / 2 R. Ahir 980).

⁴² BOA, MD, nr. 14, 292/421 (19 Ağustos 1570 / 17 R. Evvel 978).

⁴³ Erbil, İrakeyn Seferi sonunda Osmanlı hâkimiyetine geçtiği sıralarda ilk olarak Luristan Vilayeti'ne bağlı bir sancak birimi oldu. H. Sahillioğlu, *agm.*, s. 1238. Ancak Bağdat Vilayeti'nin 1558-1576 (H 966-983) yılları arası idari taksimatını yansıtan kayıta ise Erbil, Bağdat Vilayeti'ne bağlı bir sancak birimi olarak görülmektedir. BOA, MD, nr. 563, s.104-105. Bu durumda Erbil Sancağı, Luristan Vilayeti'ne çok uzun süre bağlı kalmadığını söyleyebiliriz.

Seyfeddin'in eline geçtiğinden padişahın haberi olması üzerine, Dasnili Hüseyin Bey Dersaadet'e çağrıldı ve başarısızlığından dolayı öldürüldü⁴⁴.

Böylece I. Süleyman'ın Dasnili Hüseyin Bey'i Erbil sancakbeyi tayin ederek bir anlamda Dasni Aşireti'ni devlete bağlama planı⁴⁵, başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. Dasnili Hüseyin Bey'in öldürülmesi hadisesinin de etkisi ile Dasni Aşireti'nin bir daha Osmanlı yönetimine sadakat göstermedikleri söylenebilir. İncelenen dönem içerisinde bu aşiretin devlet için sürekli bir sorun oluşturduğu gözlemlenmiştir.

Bağdat Beylerbeyliğinin kuruluşunun ilk yıllarına ait olarak Dasni Aşireti'nin şekavetlerine dair şu an için elimizde somut bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 2 Eylül 1574 tarihli Bağdat beylerbeyine yazılan bir hükümde; "Yezidi ve Dasni cemâ'atleri fitne ve fesâdlardan hâlî olmayub nice def'a şekâvet ve şenâ'atleri zâhir olub..."⁴⁶ ifadesinden bu aşiretin geçmişten beri mütemadiyen şekavette buldukları ve bunu bir alışkanlık hâline getirdikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla vilayetin kuruluş yıllarında da bu tür hadiselerin içerisinde yer aldıkları söylenebilir.

18 Ağustos 1568 tarihinde Bağdat beylerbeyine ve defterdarına gönderilen hükümden bu dönem içerisinde bölgede Yezidi Taifesi'ne mensup olanların şekavetlerinin oldukça geniş alanları etkilediği anlaşılmaktadır. Bu hükümde; Yezidi Taifesi'nin yolları keserek hırsızlık ve haramilik yaptıkları, Musul, Erbil, İmadiye ve Diyarbekir'e varıncaya kadar olan yerleri harap ettikleri ve ehl-i Müslümanları daima rencide ettikleri⁴⁷ bildirilmektedir.

Yukarıda bahsedilen bu şekavet olaylarının failleri olarak genel bir ifade kullanılarak "Yezidi Taifesi" şeklinde isimlendirilmiştir. Fakat bu hadiselerden tüm Yezidileri sorumlu tutmak pek doğru olmayacaktır. Muhtemelen bu isimlendirme, Yezidi olan birkaç aşiretin bu fiiller içerisinde yer almalarından kaynaklanan bir durumdur. Bu hadiselerin geniş bir coğrafyada yaşanması, ancak birkaç aşiretin ortak faaliyetleriyle gerçekleştirilebileceği intibahı yaratmaktadır. Bununla beraber tüm Yezidi aşiretlerinin bu şekavet olaylarında yer aldıklarını

⁴⁴ Şeref Han, *Şerefname I*, s. 313-315.

⁴⁵ 2 Eylül 1574 (15 C. Evvel 982) tarihli bir hükümde; "...memâlik-i mahrûsede dirlik tasarruf idüb tavâif-i mezbûreden olanlara dirlik virildikden berü fesâd ve şenâ'atleri dahî ziyâde olub..." ifadesinden devletin sadece Dasnili Hüseyin Bey'e değil, bununla beraber Dasni Aşireti'nin bazı ileri gelenlerine dirlik tevcih ederek, aşireti devlete bağlama çabasının bir sonuç vermediği anlaşılmaktadır. BOA, MD, nr. 26, 193/532.

⁴⁶ BOA, MD, nr. 26, 193/532 (15 C. Evvel 982).

⁴⁷ Ayrıca bu hükümde; bu hırsızlık ve haramilik işlerini yapanların aşiretleri ve evlerinin Musul Sancağı haslarından olan Geremlis nam karyede olduğu, daha önce emr-i şerif ile bu taifeye mensup olanların başka bir yere kaldırılmaları bildirildiği halde şimdiye kadar yerlerinden kaldırılmadıkları ve ihmal edilmeden bir an önce başka bir yere göç ettirilmeleri bildirilmektedir. BOA, MD, nr. 7, 706/1942 (24 Safer 976).

söylemek de bir yanılığ olacaktır. Diğer bir husus, bu hadiselerde Dasni Aşireti'nin yer alıp almadığı konusudur. Bu hadiselerin yaşandığı alanları göz önünde bulundurulduğunda, bu yerlerin Dasni Aşireti'nin yaşadığı bölgeleri kapsamı itibariyle, muhtemelen bu aşirete mensup olanların da olaylar içerisinde yer aldıklarını akla getirmektedir. Bu iddiayı yukarıda bahsi geçen 2 Eylül 1574 tarihli hükümde Yezidi ve Dasni aşiretleri için söylenen “nice def’a şekâvet ve şenâ‘atleri zâhir olub” ifadesi de doğrulamaktadır. Yine bu hükümde, Dasni Aşireti dışında açık bir isim zikredilmemesi bu hadiseler içerisinde bazı Yezidi aşiretleri bulunduğu halde, Dasni Aşireti'nin daha etkin olduğunu göstermektedir.

Dasni Aşireti'nin şekavetlerinin vardığı nokta, 12 Ağustos 1572 tarihli Şehrizol beylerbeyine yazılan hükümden de anlaşılmaktadır. Bu hükümde; Zap Nehri'nin bir tarafı Erbil'e ve bir tarafı Musul'a karşı olup, bu suyun etrafında oturan Yezidi Dasni Aşireti'nin şirret ve şekaveti huy edindikleri ifade edilerek bir an önce ele geçirilmeleri ve cezalarının verilmesi istenmektedir⁴⁸.

Ayrıca bu tarihlerde Dasni Aşireti'nin sadece şekavetleri nedeniyle değil, sahip oldukları inanç nedeniyle de cezalandırılmaları emredilmektedir. Bu hususta 21 Temmuz 1572 tarihli bir hükümde; Dasni ve Şeyhan taifesinin “bî-din ve bî-namaz kimseler oldukları ve Şeyh Adî'nin mezarına secde ettikleri” iddiasıyla, nerede bulunurlarsa toprak kadıları marifetiyle teftiş olunmaları ve şer üzere cezalarının verilmesi⁴⁹ hususu vurgulanmıştır. Bu emirlere rağmen 1574 yılına gelindiğinde, hâlâ Dasni ve bazı Yezidi aşiretleri Bağdat, Musul, Erbil ve Nusaybin taraflarına kadar yollarda insanları katletmeye devam ettikleri görülmektedir. Halkın mallarını hırsızlık ve yağma ettiklerine dair hadiseler yine yaşanmaktaydı⁵⁰. Nihayetinde bu hadiseler içerisinde reis durumunda olan Şeyh İzzeddin ve oğlu Şeyh Berekat, Emirza ve Emin adlı eşkıyalar ile bunlara bağlı olan adamlarına yönelik yapılan harekâtlar sonucunda eşkıyadan bazıları öldürülmüş, bazıları ise öldürülmekten kurtularak başka yerlere kaçmak zorunda kalmışlardı. Ancak bir süre sonra Bağdat beylerbeyinin ölümünü haber almaları üzerine, başka yerlere gitmiş olan eşkıya geri dönmüş ve bunlardan bazıları Musul ve Erbil taraflarında, Şeyh Berekat ve Emirza ile birlikte on sekiz kişi de Bağdat taraflarında gidip gelenlerin yollarını keserek hırsızlık ve haramilik yapmaya başlamışlardı. Şeyh Berekat ve Emirza'nın

⁴⁸ BOA, MD, nr. 19, 294/595 (2 R. Ahir 980).

⁴⁹ BOA, MD, nr. 19, 215/446 (10 R. Evvel 980).

⁵⁰ BOA, MD, nr. 26, 50/129, 193/532, 200/553 (25 Haziran 1574 / 5 R. Evvel 982).

haramiliklerine rastgelen Bacvan Sancakbeyi Dilaver Bey ile bu şakiler arasında bir çatışma meydana gelmiş ve bu çatışmada Dilaver Bey'i ve adamlarını dahi katletmişlerdi⁵¹.

Dasni ve onunla birlikte hareket eden aşiretlerin mütemadiyen devam eden bu eşkıyalık hareketlerinin bir türlü önlenememesi ve bunların bir sancakbeyini dahi öldürmeye cesaret etmeleri, bölge için durumun ne kadar vahim olduğunu göstermektedir. Bölgede bu hadiseler yaşanırken 1578 yılında Osmanlı-Safevi savaşlarının başlaması, bu soruna çözüm bulunmasının önüne geçmiş ve bu meselenin devamına neden olmuştur. Nitekim bölgede savaşın devam ettiği sırada, Bağdat, Musul, Erbil, Şehrizol ve Diyarbekir gibi geniş bir alanda etkili olan Dasni ve bazı diğer Yezidi aşiretlerinin şekavetlerine bu defa bazı Kürt⁵² ve Arap aşiretlerinin⁵³ de katıldıkları görülmektedir. Savaş süresince bu eşkıyalık hareketlerinin bölge üzerindeki olumsuz etkisi devam etmiştir. Bu esnada eşkıyalık hareketlerine katılanların sayısında da ciddi bir artış söz konusudur. Örneğin 17 Mart 1585 tarihli hükümde; Dasni Aşireti'nin Bağdat ve Şehrizol yollarında 200 kadar atlı ile şekavette bulunduğu bahsedilmektedir⁵⁴. Bu sayıdaki bir gücün sadece bölgede yer alan bir yol hattı üzerinde bulunması, incelenen dönem içerisinde mevcut şartlar dikkate alındığında bölgede bir türlü istikrarın sağlanamamasının nedenini açıklayan bir durum olarak görülebilir.

3. Aşiretlerin İsyan ve Şekavetleri

Bağdat ve çevresinde eskiden beri yaygın şekilde bir aşiret varlığının mevcut olduğu bilinmektedir. Bu aşiretlerin etnik olarak daha çok Türk, Arap, İran ve Kürt kökenli oldukları tespit edilmektedir. XVI. yüzyılda vilayet içerisinde yaşayan aşiretlerin önemli bir kısmı Karaulus, Ahşamat ve Cemmasat ulusları etrafında toplanmıştı. Bununla beraber az da olsa herhangi bir ulus içerisine dâhil olmayan aşiretler de mevcuttu. Aşiretlerin önemli bir kısmı göçer hayat sürdürürken, bir kısmı ise yerleşik hayatı tercih ederek vilayet içerisinde yaşamlarını şehir veya köylerde sürdürmekteydi. Göçer hayatı tercih eden aşiretlerin bir kısmının yaşamları sadece vilayet topraklarıyla da sınırlı değildi. Hayvanlarına ot bulabilmek amacıyla yaşamları vilayet topraklarıyla İran yaylaları arasında geçmekteydi⁵⁵.

⁵¹ 2 Eylül 1574 tarihli hükümde bu hadiselerden ayrıntılı olarak bahsedilmektedir. *bk. BOA, MD, nr. 26, 193/532 (15 C. Evvel 982).*

⁵² *BOA, MD, nr. 35, 303/765 (29 Eylül 1578 / 27 Receb 986); BOA, MD, nr. 39, 2/6 (26 Kasım 1579 / 6 Şevval 987).*

⁵³ *BOA, MD, nr. 35, 253/638 (29 Eylül 1578 / 27 Receb 986).*

⁵⁴ *BOA, MD, nr. 53, 276/796 (15 R. Evvel 993).*

⁵⁵ E. Gülcü, *age.*, s. 309-349.

Bağdat ve çevresinde Safevi hâkimiyetinin son bulması ve Osmanlı idaresinin kurulmasıyla birlikte, bölgede yaşayan aşiretler de egemenlik altına alındı. Ancak aşiretlerin geçmişte bölgede kurulan yönetimlerle olan ilişkilerinin esnek bir temele dayanması, Osmanlı yönetimini oldukça düşündürmekteydi. Bu hassasiyeti göz önünde bulunduran Osmanlı yönetimi, aşiretlere karşı gönüllerini kazanmaya yönelik dengeli bir siyaset izlemeye dikkat etti. Hatta bölgede devlet otoritesini tesis etmek için aşiretlerden yardım alma yoluna gitti. Bu maksatla zaman zaman aşiret beylerine sancakbeyliği gibi idari sorumluluklar vermekten dahi kaçınmadı. Devletin bütün bu çabalarına rağmen aşiretlerin, eski alışkanlıklarını bir türlü bırakamamaları, devamlı surette kendi menfaatlerini ön planda tutmaları ve çıkarlarına bir halel geldiğinde yönetime karşı tutumlarını hemen değiştirmeleri, vilayet içerisinde zaman zaman ciddi sorunlara sebep oldu. Örneğin 1564 yılında Kelhûr Aşireti beyi olan Rüstem, aynı zamanda Dih-Bâlâ sancakbeyi olarak da görev yapmaktaydı. Devletin bütün bu iyi niyetine rağmen Rüstem, Safevilerle olan ilişkisini kesmedi ve onlarla Osmanlı aleyhinde ittifak dahi yaptı. Safevilerle kurduğu ittifak sonrasında harekete geçen Rüstem, daha önce yıllık olarak mirîye ödemeyi taahhüt ettiği on iki bin koyunun yerine dört-beş bin civarında bir koyunu devlete teslim etti. Hatta gönderdiği koyunlar da kendi mülkü olmayıp, hass-ı hümayuna dâhil olan ulusun mülkünden çalmış olduğu koyunlardı. Eşkîyalığa bu şekilde başlayan Rüstem, bu defa haramilerle iş birliği yaptı. Haramilerin yardımıyla yolları kesen Rüstem, gelip geçen reaya ve tüccarın mallarını gasp etmekle de kalmayarak insanları katletmeye başladı. Rüstem'in bu zulümleri, bölgede bulunan reaya ve tüccar üzerinde oldukça büyük bir korkuya sebep oldu. Halkın şikâyetlerinin gittikçe artması üzerine Bağdat beylerbeyi, durumu payitahta mektupla bildirdi. Mektup vasıtasıyla Rüstem'in zulüm ve şekavetlerinden haberdar olan payitaht, onu sancakbeyliği görevinden azletti⁵⁶.

Kelhûr Aşireti'nin eşkıyalık hareketleri içinde yer almaları Rüstem zamanıyla da sınırlı kalmamıştır. 1578 yılında Kelhûr Aşireti bir kez daha vilayet yönetimine sorun oluşturmuştur. Gîlân sınır boylarında yaşamakta olan Kelhûr Aşireti, bâd-ı hevâ vergisini de Bâlâ (Dih-Bâlâ) Sancakbeyi Muhammed'e ödemekteydi. Bu tarihte Gîlân sancakbeyliği görevine tayin edilen Muhammed, görevine başlar başlamaz Gîlân'ın ziraat yerlerine yerleşmiş olan Kelhûr Aşireti'ni yerlerinden kaldırmak üzere bazı hanelere müdahale etti. Bu esnada iki taraf arasında bir çatışma yaşandı ve ölenler oldu. Bu hadiseden Dersaadet'in haberi olması üzerine bölgeye

⁵⁶ 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Özet-Transkripsiyon ve İndeks, C. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1995, s. 117.

derhal bir mektup gönderilerek; Kelhûr Aşireti'nin nüfus miktarı üç bin haneden fazla olduğu, yerlerinden kaldırılmaları halinde Safevi tarafına geçme ihtimalinin olduğu dikkate alınarak aşirete müdahale edilmemesi emredildi⁵⁷. Ancak Muhammed'in Kelhûr Aşireti ile yaşadığı bu sürtüşme gönderilen bu emirle son bulmadı. Nitekim 1579 yılında Kelhûr Aşireti'nin zimmetlerinde kalmış olan mal-ı mirîyi tahsil etmek isteyen Muhammed ile aşiret arasında yeniden hadise yaşandı ve bu esnada Muhammed aşiret tarafından katledildi⁵⁸. 1582 yılında Kelhûr Aşireti yıllık maktu olarak mirî hazineye ödemekte olduğu on iki bin koyun miktarı vergiyi bir kez daha ödemedi. Ayrıca Safeviler üzerine düzenlenen sefer için talep edilen atlı ve yaya üç bin neferi de göndermedi⁵⁹. Yine 1593 yılında Kelhûr Aşireti beylerinden olan Mansur ve Şehbaz yıllık vergiyi ödemeyerek şekavete devam ettiler. Bu sırada Şehbaz, aralarında yaşanan bir anlaşmazlık nedeniyle Diyale beyini öldürdü. Mansur ve Şehbaz'ın oldukça hadlerini aşmaları üzerine Dersaadet, bu beylerin bir an önce yakalanmaları ve hak ettikleri cezalarının verilmesi için Bağdat beylerbeyini görevlendirdi⁶⁰. Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, incelenen dönem boyunca Kelhûr Aşireti'nin şekavetleri vilayet yönetimini oldukça uğraştırmıştır.

Vilayet yönetimi, beylerbeyliği topraklarında yaşayan aşiretleri nizam altına almak için büyük çaba sarf ederken, Safeviler ise Osmanlı ile aşiretleri karşı karşıya getirmek için çok çeşitli yollara başvuruyordu. Bu yollardan birisi de aşiretler vasıtasıyla sınır boylarında karışıklık çıkarmaktı. Bu maksatla kendi topraklarında bulunan aşiretleri, Osmanlı sınırlarına doğru gitmeleri ve şekavetlerde bulunmaları için sık sık tahrik etmiştir. Dersaadet ise, Safevilerin bu oyununu bozmak amacıyla sınırdaki gelişmeleri çok yakından takip etmiş ve gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Örneğin 1571 yılında İran sınırında bazı aşiretlerin huzursuzluk çıkarması üzerine Bağdat beylerbeyi durumdan payitahtı haberdar etmiştir. Bunun üzerine Dersaadet'ten beylerbeyine gönderilen emr-i şerif ile sınır boylarına fesat ve şenaaat üzere gelen aşiretlere geçmişte olduğu gibi asla izin verilmemesi ve sınıra gelen aşiretlerin de ihmal edilmeden hemen yerlerine geri gönderilmesi istenmiştir⁶¹.

Safevilerin bir başka planı da Osmanlı idaresi altında bulunan Kızılbaşları ve aşiretleri kendi safına çekmektir. Bu maksatla gerek Anadolu vilayetlerine ve gerekse Bağdat'a halifeler

⁵⁷ BOA, MD, nr. 35, 242/606 (18 Eylül 1578 / 16 Receb 986).

⁵⁸ BOA, MD, nr. 40, 136/298 (12 Ekim 1579 / 20 Şaban 987).

⁵⁹ BOA, MD, nr. 48, 192/539 (11 Kasım 1582 / 14 Şevval 990).

⁶⁰ BOA, MD, nr. 70, 138/270 (15 Mart 1593 / 11 C. Ahir 1001); B. Kütükoğlu, *age.*, s. 243.

⁶¹ BOA, MD, nr. 12, 42/86 (10 Nisan 1571 / 15 Zilkâde 978); *12 Numaralı Mühimme Defteri I*, s. 113.

göndermiştir. Halifelerin görevi, gittikleri yerlerde hem siyasi hem de mezhebi açıdan Safevi propagandası yapmak, Osmanlı aleyhinde isyan ve karışıklıklara zemin hazırlamaktı⁶². Örneğin 1577 yılında Bağdat'ta ayan ve zuamadan Hoca Selman adında bir halife bulunmaktaydı. Hoca Selman, Arap kabilelerini ve ulus taifesini fesat çıkararak tahrik etmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Ayrıca Safevilerin, Şiilerce kutsal sayılan Meşhedeyn'e de maaşlı casuslar göndererek fitne ve fesat çıkarmaya çalıştıkları öğrenilmiştir⁶³.

Safevilerin aşiretler üzerinden Osmanlı'yı zor durumda bırakma siyasetine karşılık, Osmanlı yönetimi de İran tarafında bulunan aşiretleri kendi yanına çekerek Safevilerin bu siyasetini boşa çıkarmaya çalışmıştır. Bu maksatla Dersaadet, önce İran tarafında bulunan aşiretlere iyi niyetini göstermek amacıyla istimalet vermekte ve daha sonra Osmanlı tarafına gelmeleri hususunda çeşitli teşviklerde bulunmaktaydı. Örneğin 1578 yılında Bağdat Vilayetinin sınırlarına yakın bir coğrafyada yaşayan Karaulus, Dermizyâr ve Kelhûrmed (Kelhûr) taifelerine Osmanlı tarafından istimalet verildi. Adı geçen taifelerin istimalet almalarından sonra tutumlarının değiştiğini ve Bağdat'a gelip gitmeye başladıklarını müşahade eden Bağdat beylerbeyi, bu durumu payitahta mektupla bildirdi. Bu haberden oldukça memnun olan Dersaadet, Bağdat beylerbeyine gönderdiği hükümde; Karaulus, Dermizyâr ve Kelhûrmed taifelerinin itaat etmeleri halinde, hizmette bulunan ağa, kethüda ve tuşmallerine tımar tevcih edilmesi, yine aşiretlere getirdikleri nüfusa göre de bir miktar hane verilmesi emredilmiştir⁶⁴.

Osmanlı-Safevi mücadelesinin bölgede ortaya çıkardığı siyasi istikrarsızlık en fazla aşiretlerin işine yarayıp ve şekavetlerini sürdürmeye fırsat bulmuşlardır. Bu konuda en dikkat

⁶² B. Kütükoğlu, *age.*, s. 10-11.

⁶³ "Müşârün-ileyhe (Bağdâd beğlerbeğine) hüküm ki: Mektûb gönderüb bundan akdem emr-i şerîfîm gönderilüb Yukarı Cânib ile lihâk idenleri ele getürüp mecâl virmeyüb âhere töhmet isnâdı ile hâklarından gelesiz diyü emrim olmağın emr-i şerîfîm mücibince tenbih olındıkda ol-diyârdan bed-mezheb ve râfîzînin nihâyeti olmayub Meşhedeyn-i Şerîfeynde Yukarı Cânibden 'ulûfe alur bâzı kimesneler olub ve nefsi-i Bağdâd a'yânından ve zu'amâdan Hoca Selman Ata vü Dede? sâfi Kızılbaş olub ve vilâyet-i Bağdâdın her tarafına el uzadub ve kabile-i Arab ve ulûs tâ'ifesiyle ve ahâli-i vilâyet ile yek-dil yek-cihet olub efkâr-ı fâside üzre olduğı muhakkak olduğunı bildirmişsiz. İmdi ol-asl-ı ehl-i fesâdın izâlesi mühimmâtda olmağın buyurdum ki: Vusûl buldukda bu bâbda bi'z-zât mukayyed olup göresiz 'arz olunduğı gibi ise anun gibi rafiz-ı ve'l-hâlleri ve Yukarı Cânib ile mu'âmeleleri olup izâlesi lâzım olan ehl-i fesâdı ele getürüp emr-i şerîfîm mücibince ahere töhmet isnâdı ile haklarından gelüb mecâl virmeyesiz". BOA, MD, nr. 31, 56/142 (20 Temmuz 1577 / 4 C. Evvel 985).

⁶⁴ "Müşârün-ileyhe (Bağdâd beğlerbeğine) hüküm ki: Mektûb gönderüb Bağdâd serhaddinde Kızılbaşın Karaulus dimekle ma'rûf olan on bin hâne mikdârı tâ'ifinin ve tâ'ife-i Dermizyâr ve tâ'ife-i Kelhûrmed (Kelhûr) 'aşiretlerine ve tuşmâllerine ve 'aşiretlerine terğib ve istimâlet olunmağla âdem ve haberleri gelür gider olub bâzı dahî evlerin gidüb gelmişlerdir. Zikr olunan 'aşiret ağalarına ve kethüdâ ve tuşmâllerine itâ'at itdürüb kendüler ile bile getürdükleri 'aşiretlerine hâllerine göre birer mikdâr hâne kimine kimesneye ri'âyet ve kimine timâr tarîki ile ta'yîn olunub tezkere ile 'arz olundukda berât-ı hümâyûnum virilüb ri'âyet olunurlar ise ekseri belki cümlesi itâ'at itmek müyesser olduğun bildirmişsin. Ol-bâbda her ne dimiş isen ma'lûm-ı şerîfîm oldı. İmdi tâ'ife-i mezbûreden timâra müstahakk olanlardan on neferine varınca onar ve on birer bin akçe timâr 'arz eylesin ki ana göre ahkâm-ı şerîfe virilen ve tavâ'if-i mezbûreyi ve gayri ol-cânibe müte'allik olanları bu cânibe gelmeleri bâbında terğib ü istimâletden hâli olmayasız". BOA, MD, nr. 34, 238/507 (28 Mayıs 1578 / 21 R. Evvel 986).

çekici olanı Bağdat ile Basra arasında bulunan Huveyze'nin de hâkimi olan Şii Muşşa Arap Aşireti'nin şeyhi Emir Seccâd idi. Bağdat-Basra arasında gelip giden tüccar gemilerini uzun zamandan beri soymakta ve bunu bir kazanç kapısı olarak görmekteydi. 1573 yılında Emir Seccad'ın adamlarının Bağdat taraflarında yaptıkları şekavetler, Vasıt sancakbeyi tarafından önlenmişti⁶⁵. Ancak Emir Seccad şekavetten vazgeçmediği gibi, 1578 yılında Osmanlı- Safevi savaşının yeniden başlamasını fırsat bilerek Dizful Sancağı'nı elde etti. Emir Seccad'ın rahat hareket etmesinde, Osmanlı'nın ona karşı izlediği müsamahalı siyasetin de payı vardı. Aslında Osmanlı yönetimi, Emir Seccâd'ın Safeviler tarafına meyletmesinden çekinmekteydi. Bu sebeple mümkün olduğu kadar ona karşı hassas davranmaktaydı. Hatta 1583 yılında Bağdat Beylerbeyi Elvend-zâde Ali Paşa, Huveyze'yi almak için harekete geçtiyse de Dersaadet'in Safeviler meselesi halledilene kadar Emir Seccâd'a ilişilmemesine yönelik emri sebebiyle geri çekilmek zorunda kaldı. 1584 yılında Emir Seccâd'ın vefatından sonra oğlu zamanında da bölgedeki hassas durum nedeniyle bu mesele tamamıyla çözüme kavuşturulamamıştır⁶⁶.

1576 yılında Bağdat Vilayetine tabi bir hükümetlik sancak olan İmadiye'de Zibârî Aşireti'nin şekavetine rastlanılmaktadır. İmadiye hâkimi olan Kubad Bey'e karşı ihanet eden kardeşi Behram'ın isyanı üzerine, Zibârî Aşireti beylerinden Ali ve kardeşi Ahmed de onunla ittifak ederek isyana katıldı⁶⁷. Zibari beyleri sadece Kubad Bey'e karşı bir isyanda yer almakla kalmadılar, bölgede bir fitne ateşinin yayılmasına da oldukça katkı sağladılar. Bölgede isyanla birlikte ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanarak ellerinde bulunan tüfeklerle halkın mallarını yağma etmeye başladılar⁶⁸. Zibârî beylerinin bu eşkıyalıkları gün geçtikçe diğer aşiretlere de sirayet ederek aşiretler arasında kavga ve çatışmaların yaşanmasına yol açtı. İmadiye'de aşiretler arasında başlayan çatışmalar bir süre sonra bölgedeki tüm Kürt aşiretlerinin ayaklanmasıyla sonuçlandı. Aşiretler yollardaki ticaret kervanlarını basmaya ve köyleri yağmalamaya giriştiler. Bu şekavet hadiseleri kısa zamanda İmadiye'de büyük felaketlere sebep oldu. Neticede İmadiye, kervanların uğramaz olduğu, köylerde yaşayan nüfusun da başka yerlere göç etmesi sebebiyle oldukça ıssız bir yer hâline geldi⁶⁹.

⁶⁵ Bağdat beylerbeyi, Vasıt sancakbeyinin bu hizmetine karşılık taltif edilmesi için Dersaadet'e mektup yazmıştır. *bk. BOA, MD, nr. 25, 8/61 (5 Aralık 1573 / 10 Şaban 981).*

⁶⁶ B. Kütükoğlu, *age.*, s.173-181; Hamza Üzümcü, "Niyazî ve Zafer-Nâme-i Ali Paşa", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C. 4/1, Mart 2015, s.111-113.

⁶⁷ *BOA, MD, nr. 28, 354/900 (17 Kasım 1576 / 25 Şaban 984).*

⁶⁸ *BOA, MD, nr. 29, 173/416 (10 Şubat 1577 / 22 Zilkâde 984).*

⁶⁹ *BOA, MD, nr. 35, 204/510 (4 Eylül 1578 / 2 Receb 986); BOA, MD, nr. 35, 336/856 (3 Kasım 1578 / 3 Ramazan 986).*

Vilayette huzursuzluğa sebep olan aşiretlerden biri de Badiye Araplarından olan Beni Mansur Aşireti idi. Beni Mansur Aşireti, Diyarbekir Vilayetine tabi bir aşiret olmakla beraber, Diyarbekir hazinesine olan borçlarını ödememek için, 1583 yılında Bağdat Vilayeti topraklarına kaçtılar. Zaten Diyarbekir Vilayetinde asilikleri ve şikâyetleri ile tanınan Beni Mansur Aşireti, Bağdat taraflarına gelince bu alışkanlıklarından vazgeçmeyerek aynı şekilde buldukları yerlerdeki halkın ekinine, harmanına el koyma gibi zulüm ve yağmalarda bulunmuşlardır⁷⁰.

4. Yönetici Zümrenin Zulüm ve Şikâyetleri

İran ile sınır komşusu olan Bağdat Vilayeti, sınırdaki bulunan diğer vilayetler gibi Safevi tehdidinde maruz kalmaktaydı. Bağdat Vilayetinin nüfus bakımından da halkının azımsanmayacak bir kısmının Kızılbaş olması, vilayet yönetimini daha hassas hâle getirmekteydi. Safevilerin Kızılbaşlar üzerindeki nüfuzu, Osmanlı üzerinde bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu tehdit karşısında Osmanlı yönetimi de güvenlik kaygılarıyla bazı tedbirler ihtiyacı duymuştur. Bu tedbirlerden birisi de, Kızılbaş olanlara devlet hizmetinde görev verilmemesiydi. Kızılbaşlar ise, önlerinde bulunan bu engeli bertaraf etmek ve devlet vazifesi alabilmek için kimliklerini gizleme yoluna gitmişlerdir. Kızılbaşların kimliklerini gizleme siyaseti, vilayet yönetiminde bir zaafın meydana gelmesine yol açtığı gibi, halk arasında da zaman zaman yöneticiler hakkında şüphe, dedikodu ve şikâyetlere sebep olmuştur⁷¹. Kızılbaşların devlet vazifesi almak hususunda istekli olmalarının arka planında, kişisel çıkar ve nüfuz sağlama, devlet otoritesini zaafa uğratma yoluyla mensup oldukları mezhebe ve Safevilere hizmet etme gibi çeşitli amaç ve niyetler bulunmaktadır. Örneğin 1576 yılında Bağdat zuamasından olup Bağdat'a tabi Cevazir Sancağı haslarının kâtibi olan Muhammed bin Zeynüddin hakkında bazı mahalli yöneticilerin Dersaadet'e yaptıkları şikâyetler dikkat çekmektedir. Bu şikâyetlere göre; Muhammed'in Şafii mezhebinden olduğu bilinmekle beraber aslında Rafizî mezhebe mensup bir kişidir. Has kâtipliği görevini suistimal ederek yaptığı yolsuzluklar sonucunda has sahiplerini zarara uğrattığı ve yine bu görev vesilesiyle birçok akrabasına ve çevresine tımar temin ettiği iddia edilmektedir. Ayrıca etrafına topladığı iki üç bin

⁷⁰ BOA, MD, nr. 51, 98/331 (20 Eylül 1583 / 3 Ramazan 991).

⁷¹ Örneğin 19 Eylül 1570 (18 R. Ahir 978) tarihinde Bağdat beylerbeyine gönderilen hükümdede; Bağdat Alaybeyi Latif'e sancak tevcihinde bulunulduğu, ancak Rafizî ve mühlhit olduğu işitildiğinden durumun araştırılarak Dersaadet'e bildirilmesi istenmektedir. BOA, MD, nr. 14, 405/568.

kişiyi bulan eşkıya ile yolcuların mal ve eşyalarını yağma ettiği, Vasıt şehrinin kadısını dövdüğü vb. suç ve fiilleri işlediğinden bahsedilmektedir⁷².

1577 yılında Bağdat divanında tercümanlık vazifesinde bulunan Selman'ın Rafizî ve mülhit olduğunun öğrenilmesi üzerine vazifesine son verilmiştir. Bunun üzerine mülhit olan kırk kişinin başına serdar olarak geçen ve eşkıyalığa başlayan Selman, İran tarafına giden Osmanlı casuslarını ihbar ederek yakalanmalarına ve öldürülmelerine sebep olmuştur. Bu yaşanan hadise üzerine Dersaadet'ten Bağdat beylerbeyine hüküm gönderilerek Selman'ın ve adamlarının yakalanması ve şer' ile haklarından gelinmesi emredilmiştir⁷³.

Bağdat ve çevresinde yoğun bir aşiret varlığı olması sebebiyle, aşiretler üzerinde devlet otoritesini ve kontrolünü sağlamak önemli bir meseleydi. Bu sebeple devlet zaman zaman Bağdat Vilayeti dâhilinde yaşayan büyük nüfusa sahip aşiretleri hem kontrol edebilmek hem de yönetimlerini bir düzene koymak amacıyla sancak statüsü verdiği ve aşiret beyini de sancakbeyi olarak vazifelendirmiştir. Ancak sancakbeyliği alan bazı aşiret beylerinin bir türlü eski alışkanlıklarından vazgeçemedikleri ve aldıkları görevin nüfuzundan da faydalanarak hukuksuz davranışlara devam ettikleri görülmektedir. Örneğin 1565 yılında Bağdat'a tabi Bayat Sancakbeyi Mir Hüseyin Bey'in bin neferlik bir kuvvetle Basra toprağında yer alan Zekiyye Kalesi yakınında bulunan Nehran'ı basarak reayanın mallarını ve davarlarını yağma ettiği, birçok kimseyi öldürdüğü, hatta İran tarafından gelen dört yüz hane miktarı reayayı zulmüyle nefret ettirdiği ve geri dönmelerine sebep olduğu hususunda Dersaadet'e şikâyetlerde bulunulmuştur⁷⁴. Yine 1573 yılında Mir Hüseyin Bey'in bu defa da ulus taifesi ile Vasıt sancakbeyinin üzerine yürüdüğü ve onlara zulüm ettiği hususlarında Dersaadet'e şikâyetler ulaşmıştır⁷⁵.

Aşiret beyi olup sancakbeyliği görevinde bulunanların bazıları da devlet menfaati yerine aşiret menfaatini gözetmekteydi. Bu aşiret beyleri Osmanlı-Safevi mücadelesini fırsata

⁷² "Hâlâ Cevâzir beği olan Mamun dâme izzühû ve Cevâzir kâdîsı olan Mevlânâ Süleyman dâme fazlühû südde-i sa'âdetime mektûblar gönderüb Bağdâd zu'amâsından Muhammed bin Zeynüddin için şafi'î mezheb ve vâsi'-i meşreb revâfızından olub sâbikan Cevâzir hâslarına kâtib iken re'âyâ ile bir olup küllî mâl-ı mirî bel' u ketm idüb 'ummâlî medyûn idüb henüz zimmetîden halâs olmayub mukaddemâ livâ-i mezbûrede hîzâneyeden altı bin akça timâr olup sonra bırağub Bağdâd gönüllüsü olup yerlüye dirlik virilmesün diyü emr-i şerîf vârid olmağın dirlik kesilüb tekrâr ol berât ile timâr alup mâl kuvveti ile akrabâ ve ta'allukâtın sâhib-i timâr idüb ve iki üç bin A'râbî tâbî' kılıp murâdı üzre olmayan 'ummâlî yürütmeyüb ebnâ-i sebîlin emvâl ve esbâbın gâret idüb harâmzâdenin yatâk ve turâğı olup bundan akdem kâdî niçün hilâf-ı şer' vaz' idersin didüğüçün nefsi-i Vâsıtta döğüb muhkem leff idüb mezkûr Muhammed bu diyârdan ref' olunmaz ise re'âyânın ihtilâline sebep olur diyü i'lâm idüb...". BOA, *MZD*, nr. 3, 132/341 (18 Mayıs 1576 / 19 Safer 984); M. Torun, *3 Numaralı Mühimme Zeyli*, s. 248-249.

⁷³ BOA, *MD*, nr. 31, 313/696 (13 Ekim 1577 / 30 Receb 985).

⁷⁴ BOA, *MD*, nr. 6, 408/857, 413/871; *6 Numaralı Mühimme Defteri I*, s. 31, 38.

⁷⁵ BOA, *MD*, nr. 21, 131/316 (23 Şubat 1573 / 20 Şevval 980).

dönüştürerek ya şekavette bulunmaktaydılar ya da ihanet ederek Safevilerle iş tutmaya çalışmaktaydılar. Örneğin 1577 yılında Kürt kökenli Derne Aşireti beyi olup Bağdat'a tabi Derne Sancakbeyi Mir Ömer oğlu Kubad, İran tarafından Bağdat'a gelmek isteyen tüccara izin vermeyerek engel olmuştur. Bir kaç defa etrafta Kızılbaş geldi şayiasını yayarak reayayı korkutma yoluyla ziraattan alıkoymaya çalışmıştır. Ayrıca Kelhûr Cemaati'ne kötülük yapması sonucu bir kısım nüfusun İran tarafına gitmesine sebep olmuştur. Kubad'ın bu hukuksuzluklarıyla haddi oldukça aşması üzerine Bağdat beylerbeyi, durumdan payitahtı haberdar etmiştir. Bunun üzerine Dersaadet, Mir Ömer oğlu Kubad'ın ele geçirilerek hapsedilmesi ve elinden sancağının alınarak uygun bir kimseye verilmesi hususlarında Bağdat beylerbeyine hüküm göndermiştir⁷⁶. Dersaadet'ten aldığı emir üzerine beylerbeyinin harekete geçmesi, Kubad'ı Safevilerle ittifak arayışına sebep olmuştur⁷⁷. Safevilerle yakın zamanda bir savaş ihtimalinin ortaya çıktığı bir süreçte Kubad'ın bu girişimi, devlete geri adım attırması ve onun affedilerek sancakbeyliği görevinde kalmasını sağlamıştır⁷⁸.

1593 yılında Kubad'ın bir kez daha Safevilerle ittihat ettiği hakkında şikâyetlerin Dersaadet'e ulaşması üzerine, durumun araştırılmasına yönelik Bağdat Beylerbeyi Cafer Paşa'ya emir gönderilmiştir. Bunun üzerine Cafer Paşa, Derne Sancakbeyi Kubad hakkında soruşturma yaparak elde ettiği bilgileri payitahta göndermiştir. Cafer Paşa'nın verdiği bilgilere göre Kubad'ın yaptığı hukuksuzluklar şu şekilde sıralanmaktadır: Bağdat tarafından ordu Nihavend (1588)'e giderken hazineyi yağmaladığı, Dertenk Sancağının alınmasından sonra dört beş yıldır kendi sancağına ilhak ettiği, Bağdat'a vergi ödemekten imtina ettiği, her yıl İran'dan Bağdat'a gelen tüccar kabilelerini bir kaç defa basması nedeniyle artık kabilelerin gelmez olduğu, insanları haksız yere öldürdüğü vb. suçlardan bahsedilmektedir. Cafer Paşa'nın gönderdiği bu bilgiler üzerine Dersaadet, Kubad'ın elinden sancağının alınarak oğlu Ömer'e verilmesi ve Kubad'ın da hakkından gelinmesi emredilmiştir⁷⁹.

Bağdat Vilayetinde görev yapan yöneticiler arasında şekavetleriyle önemli sorun oluşturanlardan birisi de Remâhiyye Sancakbeyi Abdülatif idi. 1576 yılında Abdülatif'in halka zulüm yaptığı ve zimmetine para geçirdiğine dair Dersaadet'e şikâyetler ulaşmıştır. Bunun üzerine alacaklıların Abdülatif'te kalan haklarının tazmin edilmesi ve hukuk üzere hareket

⁷⁶ BOA, MD, nr. 31, 55/141(22 Haziran 1577 / 5 R. Ahir 985).

⁷⁷ BOA, MD, nr. 31, 313/695 (13 Ekim 1577 / 30 Receb 985).

⁷⁸ Bu süreçte Kubad'ın af edildiğine dair elde bir belge bulunmamakla beraber, 1588 ve 1593 yıllarında hala Derne sancakbeyi olarak görev yaptığına dair bilgilerin bulunması, onun af edilerek görevinde bırakıldığına işaret etmektedir. bk. BOA, MD, nr. 70, 313/695 (15 Mart 1593 / 11 C. Ahir 1001).

⁷⁹ BOA, MD, nr. 73, 165/387 (15 Haziran 1595 / 7 Şevval 1003); B. Kütükoğlu, *age.*, s. 182-184, 243.

edilmesine yönelik beylerbeyliğine emir gönderildi⁸⁰. Bu emirden kısa bir süre sonra Bağdat Beylerbeyi Ali, Dersaadet'e mektup göndererek Abdülatif'in sancakbeyi vazifesinde bulunduğu dönemde yaptığı zulüm ve şekavetleri anlatmıştır. Beylerbeyinin mektubunda Abdülatif hakkında; haksız yere adam öldürme, tecavüz etme, zulmü nedeniyle reyanın dağılmasına sebep olma, zimmetine para geçirerek mâl-ı miriye zarar verme gibi suçlamalar yer almaktaydı. Yine birçok cemaat üzerine asker göndererek adam öldürme ve mallarını yağmalama, Arap aşireti Âl-i Muhammed ile iş birliği yaparak yaklaşık dört yüz geminin faaliyetine engel olma, havass-ı hümayundan iki binden fazla hanenin dağılmasına sebep olma vb. filleri de işlediği iddia edilmekteydi. Bunun üzerine Dersaadet, bu iddiaların araştırılması ve teftiş edilmesi için Şehrizol beylerbeyini görevlendirdi⁸¹.

Şehrizol beylerbeyinin, Abdülatif ile ilgili olarak yaptığı teftişin neticesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 1577 yılında mukataa iltizam bedellerini artırması nedeniyle Remâhiyye sancakbeyliği Abdülatif'e yeniden tevcih edilmiştir⁸². Bununla beraber Abdülatif'in zimmetinde kalan paranın tahsil edilmesi hususunda Bağdat beylerbeyine emir gönderilmiştir⁸³. Bu emre rağmen Abdülatif, bu defa da zimmetinde kalan parayı vermediği gibi kavga çıkarmaya başlamış ve daha sonra kayıplara karışmıştır⁸⁴.

⁸⁰ BOA, MD, nr. 27, 309/738 (29 Şubat 1576 / 29 Zilkâde 983). Ayrıca bu emirden kısa bir süre sonra artık Abdülatif'in sancakbeyliği görevinde bulunmaması, muhtemelen bu iddialar sebebiyle görevden azledildiğine işaret etmektedir.

⁸¹ “Bağdâd Beğlerbeğisi Ali dâme ikbâlühû bundan akdem sütte-i sa'âdetime mektûb gönderüp sâbıkan Bağdâda tâbi' Remâhiyye beği olan Abdülatif dâme izzühûnun bî-gayr-i hakk katl-i nüfûs idüb Müslimânların ehl-i 'iyâlin cebren çeküb fi'l-i şeni' eylemekden hâli olmayub fevka'l-hadd zulm ve te'addi ve mezâlim ve mehâyifî olmağın re'âyâ perâkende ve mâl-ı mirî zâyî' ve telef olub nâ-hakk yere katl itdüğü nüfûs ef'âl-i şeni'ası husûsları Remâhiyye mahkemesinde sâbit-i sicil olunub asıl-ı Kızılbaşdan gelmeğın ol cânibe kaçmak ihtimâlî olmağla istimâlet virilüb ahvâlî Asitâne-i Sa'âdetime arz olundukda teftiş için emr-i şerîf gönderildüğü ecilden 'ale'l-gafle tutulub nukûd ve esbâbî mirîye olan deynî için mirîye zabt olunub henüz teftişe şürû' olunmayub lâkin katl-i nüfûs itdüğü zinâ husûsları için sûret-i siciller Asitâne-i Sa'âdetime irsâl eyledüğün i'lâm idüb ve Semâvât Beği Davud dâme izzühû dahî mektûb gönderüb Remâhiyyeye tâbi' Kişe Nâhiyesinde şeyhü'l-meşâyih olan Nasrüddinin üzerine 'asker çeküb memleket sana ismarlanmışdır diyü 'âdemlerini katl ve mâl ü menâllerin nehb ü gâret idüp re'âyânın tefrikasına bâ'is olub ve yine mâlik şeyhi olan Şaveynin ? meşihatın ahara virmişken A'râbdan Âl-i Muhammedî ile bir olub dört yüz mikdârı gemi ihsâr itdürüp âsî Urbâna karışub küllî ihtilâle sebep olduğun i'lâm idüb Remâhiyye Kâdisi Mevlânâ Nasuh dâhî vech-i meşrûh üzre zulm ve te'addi ve mehâyif ve mezâliminden re'âyâ perâkende oldukların ve nice cemâ'atların üzerlerine 'asker çeküb mâl ü menâllerin gâret idüb havâss-ı hümayûnumdan iki bin hânedan ziyâde hâne perâkende olmağâ sebep olup niçün böyle zulm idersin diyü haber gönderdiği için kâdî isem otursun yohsa kendüye bir yere ve sâbit bir yere asarım diyü haber gönderdiğin mektûb ile i'lâm eylemeğın...”. BOA, MZD, nr. 3, 134/342 (18 Mayıs 1576 / 19 Safer 984); M. Torun, 3 Numaralı Mühimme Zeyli, s. 250-252.

⁸² BOA, MD, nr. 33, 57/115 (11 Kasım 1577 / 29 Şaban 985). Abdülatif hakkında bu iddialara rağmen sancakbeyi olarak atandığına göre, yapılan teftiş neticesinde bu iddiaları doğrulayacak yeterli delil bulunamadığı düşüncesini akla getirmektedir.

⁸³ BOA, MD, nr. 33, 95/194 (26 Kasım 1577 / 15 Ramazan 985); BOA, MD, nr. 33, 353/727 (7 Mart 1578 / 27 Zilhicce 985).

⁸⁴ BOA, MD, nr. 35, 317/805-806, 318/808 (23 Ekim 1578 / 21 Şaban 986).

5. Askerî Zümrelerin Şekavetleri

Bağdat Vilayetinin sahip olduğu coğrafi konumu itibariyle, Osmanlı-Safevi rekabetinde her zaman için önemli bir askeri üs durumunda olmuştur. Vilayette askerî unsur olarak tımarlı sipahilerle beraber, kale muhafızlığı hizmeti için gelen çok sayıda yeniçeri ve gönüllü yeniçeri askerleri de bulunmaktaydı⁸⁵. Bölgede Safevilerle yaşanan rekabet ve bunun oluşturduğu tehdit ile Osmanlı'nın Basra'da hâkimiyet kurmak için uzun müddet devam eden bir mücadeleye girmesi nedeniyle⁸⁶, Bağdat'ta oldukça fazla askere ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu ihtiyacın karşılanması için başvurulacak kaynak ise gönüllüler olup bu nedenle gönüllü gediklerine yeniçeri askerî yazma usulü uygulanmaktaydı.

Bağdat'taki yerli unsurlar, gönüllü gediklerine asker yazılma hususunda hem askerî ocağın imtiyazından yararlanmak ve hem de ileride maaşlı yeniçeri askeri olabilmek amacıyla çok hevesli olmuşlardır. Ancak Dersaadet; Arap, Kürt, Tat (Acem), Çepni vb. taifelere mensup yerli unsurlar ile Kızılbaş olanların gerek askerî niteliğe sahip olmadıklarını ve gerekse Safevilere eğilimleri olabileceğini düşünerek gönüllü yeniçeri gediklerine asker olarak yazılmalarına karşı çıkmaktaydı. Aslında devletin amacı ocak nizamını korumaktı. Bu maksatla askeri hizmete yarar olarak gördüğü Rum yiğitlerini gönüllü gediklerine yazmaları hususunda vilayet yönetimini devamlı mahiyette uyarmaktaydı⁸⁷. Ancak bütün bu emirlere rağmen yerli unsurlardan da bir yolunu bularak gönüllü yazılanlar yine de mevcuttu⁸⁸.

⁸⁵ XVI. yüzyılda yeniçeriler sınır boylarındaki vilayetlere kale muhafızlığı hizmetine gönderilmeye başlandı. Nöbetçi olarak da isimlendirilen bu kale muhafızlarının sayısı, savaş veya barış durumuna, kalelerin önemine, sınırlara yakın veya uzak oluşuna, ülke içerisindeki konumuna göre değişmekteydi. Ayrıca yeniçeriler içerisinde maaşsız gönüllü yeniçeriler de bulunmaktaydı. Bunlar şehir ve kasaba halkından olup, yeniçerilik imtiyaz ve şerefinden istifade etmeyi arzu edenlerden oluşurdu. Bununla beraber, bu gönüllü maaşsız yeniçeriler savaş zamanında buldukları mahaldeki serdarın komutasında savaşa giderek orduda "tashi bedergâh" tabiriyle yeniçerilerin ulufe defterlerine kaydedildikleri takdirde maaşlı yeniçeri vasfını kazanırlardı. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, C. I, Ankara 1988, s. 325-331.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Salih Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar Basra Beylerbeyliği'nin Kuruluşu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 25, İstanbul 1971, s.51-65.

⁸⁷ Örneğin 26 Ağustos 1564 (18 Muharrem 972) tarihli hükümde, "...otuz ve kırk nefer kimesneye düşenden gönüllü gedüğü olmak recâsına i'lâm itdüğün ecilden vârid olan 'arzların muktezâsınca her birine isimleriyle düşenden gönüllü gedüğüne ahkâm-ı şerife virilüb irsâl olunmuşlardır. Buyurdum ki: varıcak göresin 'arz itdüğün kimesneler darbe ve harbe ve kılıca yarar yiğitler olub kadimden ol serhadde dirlik recâsına hidmet idegelmişler ise ki yirli ve Kürd tâ'ifesinden olmaya mahlûl gedükleri anun gibi yarar yiğitlere tevcih eylesin ve yirli (ve) Kürd tâ'ifesinden olub izâlesi lâzım ve iktidârı olmayanları her birin bir hidmete ta'yin eylemekle ve ahâr bahâne ile tadricle bölükden giderüb emr-i şerifüm muktezâsınca yirli ve Kürd tâ'ifesinden olmayan yarar yiğitlere ta'yin idüp 'arz eylesin". 6 Numaralı Mühimme Değteri, s. 58-59; yine 7 Mayıs 1577 (18 Safer 985) tarihli hükümde, "Müşârun-ileyhe hüküm ki: mektûb gönderüb mukaddeman beğlerbeği zamânında Bağdâd yeniçerilerinden onsekiz nefer kimesnenin Tât ve yerlü oldukları ecilden ve hidmet-i hümâyûnda tekâsülleri olmağla 'ulûfeleri virilmemiş hala gelüb taleb itdüklerinde virilmemeğin şart idüb kapuya gitdüler diyü bildirmişsin ol-asl Tât ve yerlü tâ'ifesine gedük virilmeyüb yarar Rûm yiğitlerine virilmesin emr idüp buyurdum ki...", BOA, MD, nr. 30, 172/403; 22 Nisan 1577 (3 Safer 985) tarihli hükümde, "...vusûl buldukda emr-i şerifüm mücibince gedikleri Tât

Gönüllü yeniçeri yazma usulü taşrada yeniçeri asker sayısının oldukça artmasına yol açmıştır ki, bu durum yeniçeri ocağı nizamının bozulmasının gerekçelerinden birini teşkil etmiştir. Nitekim yeniçerilerin taşralarda bazı görevler üstlenmeleri yanında sipahiler yerine güvenlikten sorumlu olmaları, mal mülk edinmeleri ve her şeyden önemlisi kapıkulu elbisesi ve silahlı giyerek eşkıyalıkta dahi bulunmaları ocak nizamının bozulmasına neden olmuştur⁸⁹.

İncelenen dönemde, Bağdat Vilayetinde bulunan yeniçeri⁹⁰, gönüllü ve azap gediklerinde muhafızlık hizmetini yerine getirenler, şekavet olaylarına karışmadan önce görevi ihmal ve yerlerine gitmeme, kendi heva ve heveslerinde dolaşma gibi disiplinsiz davranışlarla düzeni bozmaya başlamışlardır. Ancak vilayet yönetimi, bu tür davranışlara yeteri kadar tedbir almamış olacak ki, bu konudan payitahtın haberi olması üzerine, Bağdat beylerbeyi ciddi şekilde uyarılmıştır⁹¹.

Bütün çabalara rağmen, şekavetlerin önüne geçilememiştir. Örneğin, 1578 yılı içerisinde bazı yeniçerilerin fitne, fesat ve eşkıyalıkta oldukça ileri gittikleri görülmektedir. Bağdat'ta sağ kol yeniçerilerinden Arslan bin Abdullah, Ali bin Sefer, İbrahim bin Cezmi, İbrahim bin Abdullah ve Ahmed bin Hüseyin isimli şahıslar, yeniçeri taifesini fitne ve fesatlık çıkararak etkiledikleri, nöbet hizmetlerine gitmeleri istendiğinde yerlerine gitmedikleri dolayısıyla sağ ve sol kol ağaları ve kethüdaları ile umumen yayabaşları ve bazı yeniçeri askeri tarafından şikâyet edilmeleri üzerine, adı geçen yeniçeriler hapse götürülmek istendi. Fakat sağ kol yeniçerilerinden Veli bin Hüseyin, Mustafa bin Ali ve Mustafa bin Veli'nin başını çektiği bir yeniçeri topluluğu, arkadaşlarını çavuşların elinden almak için saldırdıkları ve divanı bastıkları hususunda Bağdat beylerbeyinin Dersaadet'e arz sunması üzerine, bu şikâyet

ve Arab tâ'ifesine virmeyüb eli emirlü yarar ve tuvânâ Rûm yiğitlerine tevcih eylesesiz şöyle ki Tât ve Arab tâifesi bir tarikke gedik için hüküm-i şerif alub varırlar ise dahî virmeyüb size dirlik yokdur diyü cevâb virüb zirâ'ate ve hırâsete vesâ'ir kâr u kisbe sevk eylesesiz ve rafız-ı ve't-tâ'ife üzere olanları ez-bahâne ile sünnî mezheb olanlar rencide olunmak ihtimâli olmaya rafız-ı ve't-tâ'ifeleri mukarrer ve muhakkak olub tamâm-ı ma'lûmunuz oldukdan sonra ez-nesne isnâd idüb ol-tarikke haklarından gelesiniz". BOA, MD, nr. 30, 191/449 (22 Nisan 1577 / 3 Safer 985); ayrıca bk. BOA, MD, nr. 14, 609/876 (27 Ekim 1570 / 27 C. Evvel 978); BOA, MD, nr. 30, 86/207 (7 Mayıs 1577 / 18 Safer 985); BOA, MD, nr. 60, 130/312 (1585 Aralık sonları / Evâil-i Muharrem 994).

⁸⁸ Örneğin 1585 Aralık sonları tarihli hükümde, Bağdat'ta yeniçeri, cebeci ve gönüllüden münhal olan gediklerin yerliden Tat, Çepni ve Kızılbaş taifesine verildiği ve bunlar dahi Safevilere casusluk ettikleri, bu gediklerin kuloğullarına ve Rum yiğitlerine verilmesi hususu emredilmektedir. BOA, MD, nr. 60, 130/312 (1585 Aralık sonları / Evâil-i Muharrem 994).

⁸⁹ İ. H. Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları I, s. 331; Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. V/3, Ankara 1947, s. 294-296, 299-302.

⁹⁰ BOA, MD, nr. 14, 342/490 (14 Ağustos 1570 / 12 R. Evvel 978).

⁹¹ 27 Haziran 1576 (Selh-i R. Evvel 984) tarihli hükümde, "...gedik tasarruf eyleyenlerden biri yerinde hıdmet-i muhafazada olmayub anda gedik tasarruf idüb kendüsi senün veyâhüd ağasının icâzeti olmadan kendü hevâsı üzere hâric yerlerde olub dahî gedüğü yarar Rûm yiğitlerine virilmeyüb ahz u celb olunmağla veyâhüd ekâbirden birine istinâd ile himâyet oluna beyân olunan 'özü'n kabul olmak ihtimâli yokdur envâ'-i itâba müstehakk olursun ana göre mukayyed olub...". BOA, MZD, nr. 3, 203/527; O. Karataş, 3 Numaralı Mühimme Zeyli, s. 35-36.

hususunda beylerbeyine ve kadiya hitaben yazılan hükümde, mevcut hassas şartlar göz önünde tutularak meselenin sessiz şekilde çözümü için şu emir verilmiştir: “...İmdi bu makûle fesâd üzre olanların alâniyyeten haklarından gelmek münâsib olmayub hufyeten tedârik olunmak lâzım olmağın buyurdum ki vardukda fesâdı sâbit olanları bir tarikle hıdmete gönderir gibi olub dahî yoldaşlarının ve gayrinin haber ü âğâhı olmadan nehr-i Dicleye bırakdurasın”⁹².

1578 yılında Safevilerle yeniden savaşların başlaması, bir sınır vilayeti olan Bağdat’ı oldukça etkilemiştir. Savaş süresince hem İran tarafına ihtiyaç olduğunda bölgeden asker sevk edilmesi ve hem de o taraftan gelecek saldırılara karşı sınır boylarında tetikte beklenilmesi⁹³, vilayet dâhilinde güvenlik zafiyetine yol açmaktaydı. Zaten disiplinsiz davranışları bir alışkanlık haline getiren vilayet dâhilindeki kul taifesi, gönüllü ve azapların, savaşla birlikte yaşanan güvenlik zafiyetinden de faydalanarak etrafta eşkıyalık etmeye başladılar⁹⁴. İran ile yürütülen savaş nedeniyle devlet, bu eşkıyalık hareketlerini günübürlük bazı güvenlik tedbirleriyle önlemeye çalışmıştır. Örneğin 1581 yılında Mendelicin Kazası’nda sakin bulunan Bağdat azaplarından İsa’nın eşkıya yatağı olduğu ve ulufesinin kesilerek hakkından gelinmesi hususunda emir gönderilmiştir⁹⁵. Yine 1584 yılında Bağdat gönüllülerinden Emirza bin Bali’nin eşkıyadan olduğu ve hakkından gelinmesi hususunda hüküm gönderilmiştir⁹⁶. Başlangıçta küçük çapta başlayan eşkıyalık hareketleri, köklü çözümlerin bulunmaması nedeniyle ilerleyen zamanlarda askerî zümrelerin, daha organizeli ve daha büyük çapta hareketlere giriştikleri görülmüştür. Örneğin 1588 yılı içerisinde payitahta, Bağdat Vilayetinde bulunan kalelerdeki neferlerin hıyanet içinde oldukları ve kalelerdeki mühimmatın da yeterli olmadığı bilgisi ulaşmıştır. Bunun üzerine Dersaadet, Bağdat beylerbeyine emir göndererek kalelerin teftiş edilmesini ve bu haberlerin doğruluğunun araştırılmasını istemiştir⁹⁷.

Osmanlı-Safevi savaşının uzaması, içeride şekavet olaylarının artmasını önemli katkı sağlamış ve bu durum devlete ağır bir faturaya yol açmıştır. Nihayetinde savaş 1590 yılında sona ermesine rağmen, serkeşliği ve şekaveti artık alışkanlık hâline getiren bu askeri zümreler, eşkıyalıklarına hız kesmeden devam etmişlerdir. Ocak 1592’de payitahta bölgeden ulaşan haberlere göre; Lahsa, Basra ve Bağdat kullarının beylerbeylerine karşı serkeşlikte ve

⁹² BOA, MD, nr. 34, 236/502 (23 Mayıs 1578 / 16 R. Evvel 986); Süleyman Nacak (Haz.), *34 Numaralı Mühimme Defteri (H. 986/ M. 1578) Transkripti ve Değerlendirmesi (164-326 Sayfaları Arası)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, 89-90.

⁹³ Ayrıntılı bilgi için bk. B. Kütükoğlu, *age.*, s. 171-186.

⁹⁴ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Ankara 1999, s. 323-326, 433-434.

⁹⁵ BOA, MD, nr. 46, 123/242 (4 Ekim 1581 / 6 Ramazan 989).

⁹⁶ BOA, MD, nr. 55, 88/153 (18 Aralık 1584 / 12 Zilhicce 992).

⁹⁷ BOA, MD, nr. 64, 49/135 (23 Kasım 1588 / 4 Muharrem 997).

küstahlıkta buldukları, ulufelerinin verilmediği bahanesiyle haksızca mülke el uzatmaya kalktıkları, insanları ve ağaları katledip yağmaladıkları, beylerbeylerin dahi bu asilerin önlerinden kaçarak kalelere sığınmak zorunda kaldıkları ve kalelerde dahi kuşatıldıkları anlatılmaktadır⁹⁸. Dolayısıyla şekavet olaylarının geldiği son nokta, bölgeyi ciddi anlamda dış tehditlere açık hâle getirmiştir.

Vilayet dâhilindeki şekavetleri sadece gönüllü ve azaplar ile kul taifesinin çıkardığını söylemek de doğru değildir. İncelenen dönem içerisinde tımarlı sipahi mensuplarının da kanunsuz işlere ve şekavetlere kalkıştıkları tespit edilmiştir. Örneğin 1576 yılında Bağdat'ta Muhammed adlı kişinin, atıl ve batıl yolla bir tımara sahip olduğu ve etrafına çok sayıda Arap toplayarak iltizam alanlara musallat olduğu ve bu şahsın yakalanarak hapsedilmesi emredilmektedir⁹⁹.

Bu kanunsuz ve nizamsızlığın sadece alt düzeyde yer alan tımarlı sipahilerle de sınırlı kalmadığını, belli rütbelere sahip görevlilere de sirayet ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1577 yılında Bağdat'a tabi Remâhiyye Sancağı'nın Alaybeyi Muhammed ve Çeribaşısı Pir Ahmed'in, mirî mezraların ekincilerine kendi tımarlarını zorla ziraat ettirdiklerinden, mirî arazilerin boş kaldığı ve külliye zararına uğradığından, bu dirlik sahiplerinin ellerinden tımarlarının alınması bildirilmektedir¹⁰⁰. Bu dönemde dikkat çeken bir husus da, kanun ve nizama uymayan eşkıyadan bazı kimselerin dirlik elde ederek kendilerine bir meşruiyet kazandırma çabası içerisine girmiş olmalarıdır. Örneğin 1582 yılında Bağdat'ta ehil ve layık olmadıkları hâlde eşkıyadan bazı kimselerin dirlik talebinde bulunmaları söz konusu olmuştur. Ancak yapılan tahkikatlar sonucunda bu kişilerin ehil ve yarar olmadıkları görülerek onlara dirlik verilmemesi sağlanmıştır. Bu tür kişilerin denediği bir başka yasadışı yol ise, bazı dirlikleri "sahibi vefat etmiştir veya başka dirlik tasarruf etmektedir" şeklinde uydurma arzlarla dirlik elde etmeye çalışmışlardır. Bu tür girişimlerden Dersaadet'in haberi olması üzerine, bu konuda dikkatli

⁹⁸ Selânîkî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânîkî (971-1003 /1563-1595)*, C. I, Haz. Mehmet İpşirli, İstanbul 1989, s. 260-261.

⁹⁹ BOA, MD, nr. 28, 163/376 (18 Ekim 1576 / 25 Recep 984).

¹⁰⁰ "Bağdâd beğlerbeğisine hüküm ki: Remâhiyye Sancâğıbeği Abdullatif mektûb gönderüb livâ-i mezbûr Alaybeğisi Muhammed ve Çeribaşısı Pir Ahmed livâ-i mezbûrun menzil ? yerlerinden olup ve timârları mîrî mezra'alar ile mahlût olmağla ekincilerine kendü timârlarını zirâ'at itdirmekle mîrî mezra'alar hâli ve mu'attal kalub küllî gadr ve noksânları olduğundan gayrî hadd-i zâtlarında şakîler olup livâ-i mezbûrdan ref olunmaları lâzım gelür.", BOA, MD, nr. 30, 193/457 (23 Mayıs 1577 / 5 R. Evvel 985).

olunması yönünde Bağdat beylerbeyine emir gönderilerek bu tür kimselere müsaade edilmemesi istenmiştir¹⁰¹.

Sonuç

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti, dışarıda siyasi ve askerî bakımdan gücünün zirvede olduğu bir dönemi yaşarken, içeride ise isyanlar ve eşkıyalık hareketleriyle karşı karşıya kalmıştır. Ülke içerisinde yaygın şekilde görülen bu hareketlerin çok çeşitli sebeplere dayandığı söylenebilir. Ancak her bölgede aynı sebeplerin bu olayları tetiklediğini söylemek doğru olmayacaktır. Nitekim her vilayetin kendine özgü şartları da bir kısım hadiselerle sebep olmuştur. Bu nedenle, isyanları ve eşkıyalık hareketlerinin ortaya çıkmasında etkili olan sebepleri değerlendirirken, bütünüyle genelleyici bir yaklaşımdan kaçınmak yerinde olacaktır.

İncelenen dönemde, Bağdat Vilayetinin de kendine özgü şartlara sahip olduğu görülmektedir. Bu sebeple, vilayet içerisinde yaşanan hadiselerin bu şartlar altında olgunlaştığını söylemek mümkündür. Bağdat Vilayetinin şartlarını belirleyen önemli bir unsur İran ile sınır komşusu olmasıdır. Dolayısıyla XVI. yüzyıl boyunca bölgede devam eden Osmanlı-Safevi rekabeti, Bağdat Vilayetini idari, iktisadi, askerî ve sosyal açıdan oldukça olumsuz yönde etkilemiştir. Vilayet yöneticilerinin sorumlulukları arasında İran sınırının önemli bir yer tutması, vilayet içerisinde olup bitenlere zamanında müdahale edilmesinin önüne geçmiştir. Ayrıca Osmanlı-Safevi rekabeti nedeniyle aşiretlerin İran saflarına katılmalarının önünü almak için yapılan bir kısım hukuksuzluklara ve eşkıyalıklara devletin sessiz kalması veya yapılanların affedilmesi şekavet hadiselerinin artmasına önemli oranda sebep olmuştur.

Bağdat Vilayetinin bir diğer özelliği eskiden beri toprakları üzerinde yoğun bir aşiret yapısına sahip olmasıdır. Aşiretlerin otoriteye fazla alışık olmamaları, her zaman için maddi çıkarlarını ön planda tutma anlayışları, düzeni bozmaya yönelik Safevilerle iş tutmaları gibi nedenlerle isyan ve şekavetlere yönelmişlerdir. Ayrıca bazı aşiretlerin hırsızlık, gasp, yağma, yol kesme, haraca bağlama gibi eskiden beri süregelen alışkanlıklarını devam ettirmeleri ve bu aşiretlerin bir türlü önüne geçilememesi birçok hadisenin yaşanmasına yol açmıştır.

Bağdat Vilayeti için hassas bir konu da vilayet dâhilinde azımsanmayacak bir nüfusa sahip olan Kızılbaşlardır. Safevilerle aynı mezhebe mensup olup onlarla gönül bağı içerisinde olmaları, vilayet için bir risk oluşturmuştur. Safevilerin, Osmanlı aleyhinde menfî faaliyetlerine içeriden destek olan Kızılbaşlar, düzeni bozmak için büyük çaba harcamışlardır. Kızılbaşların

¹⁰¹ BOA, MD, nr. 46, 284/650 (14 Ocak 1582 / 19 Zilhicce 989).

kimliklerini gizleme yoluyla aldıkları devlet görevlerini kendi çıkarlarına ve toplumsal düzeni bozmaya yönelik kullanmaları, vilayet içerisindeki şekavet olaylarının artışına bir sebep teşkil etmiştir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Bağdat Vilayetinde meydana gelen isyanlar ve eşkıyalık hareketlerinin ortaya çıkışı ve yayılması, yukarıda sıralanan sebeplerle sınırlı olmamıştır. Bu hadiselerin yaşanmasında idari, askerî, sosyal, dinî, ahlaki gibi çok çeşitli sebeplerin kaynaklık etmiş olduğu söylenebilir.

İncelenen dönemde yaşanan isyanlar ve eşkıyalık hareketlerinin Bağdat Vilayetine birçok olumsuz etkileri olmuştur. Bu dönem boyunca vilayet yönetiminde bir türlü istikrar sağlanamamış ve ciddi güvenlik sorunları yaşanmıştır. Safevilerle olan mücadeleyi olumsuz etkilemiş ve özellikle savaş sürecinde askerî zafiyetlere sebep olmuştur. Vilayete gelecek ticaret kervanlarının sayısında azalma olmuş, şehirlerarası ticari faaliyetler önemli ölçüde etkilenmiş ve büyük iktisadi kayıplara yol açmıştır. Halkın can, ırz, namus ve malına kastedilmiş, halk korkutulmuş ve sindirilmiştir. Bir kısım yerleşim yerleri ve köyler boşalmış, insanlar başka yerlere göç etmiştir.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), (1995). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

12 Numaralı Mühimme Defteri I (978-979/1570-1572), (1996). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

KK, Ruus, nr. 262.

Mühimme Defteri (MD), nr. 5, 6, 7, 12, 14, 19, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 40, 46, 48, 51, 55, 60, 64, 70.

Mühimme Zeyli Defteri (MZD), nr. 3

Maliyeden Müdevver Defter (MAD), nr. 563.

Tapu Tahrir (TD), nr. 1028, 1049.

2. Kaynak, İnceleme ve Araştırma Eserleri

- Açıkyıldız, B. Ş. (2015). *Ezidiler*. (çev. Zülal Kılıç). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akdağ, M. (1999). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası celâlî isyanları*. Ankara: Barış Yayınları.
- Akdağ, M. (1947). Yeniçeri ocak nizamının bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V (3), 291-306.
- Celâl-zâde Mustafa Çelebi. *Tabakâtü'l-memâlik ve derecetü'l-mesâlik*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. No. 5997.
- Gelibolulu Mustafa Ali. (2014). *Nusret-nâme*. (haz. H. Mustafa Eravcı). Ankara: TTK Yayınları.
- Gülcü, E. (1999). *Osmanlı idaresinde Bağdat (1534-1623)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündüz, A. (2003) *Osmanlı idaresinde Musul (1523-1639)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayını.
- Kahveci, G. (1988). *29 numaralı mühimme defteri (984/1576) (tahlil-özet-transkripsiyon)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karataş, O. (2010). *3 numaralı mühimme zeyli rebülevvel-cemaziyelevvel 984/Haziran-Ağustos 1576 (s.176-351)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kerslake, C. J. (1993). Celâl-zâde Mustafa Çelebi. *TDVİA.*, C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Küpelî, Ö. (2010). Irak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevi mücadelesi (XVI-XVII. yüzyıllar). *History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ortadoğu Özel Sayısı, 227-244.
- Kütükoğlu, B. (1993). *Osmanlı-İran siyasi münasebetleri (1578-1612)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları

Nacak, S. (2011). *34 numaralı mühimme defteri (h. 986/ m. 1578) transkripti ve değerlendirmesi (164-326 sayfaları arası)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Nazmi-zâde Murteza, (2014). *Gülşen-i hulefâ Bağdat tarihi 762-1717*. Ankara: TTK Yayınları.

Özbaran, S. (1971). XVI. yüzyılda Basra Körfezi sahillerinde Osmanlılar Basra Beylerbeyliği'nin kuruluşu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (25), 51-65.

Sahillioğlu, H. (1990). Osmanlı döneminde Irak'ın idarî taksimatı, *Bellekten*, (çev. Mustafa Öztürk), LIV (211), 1233-1257.

Selânikî Mustafa Efendi, (1989). *Tarih-i Selânikî (971-1003 /1563-1595) I*. (haz. Mehmet İpşirli). İstanbul: TTK Yayınları.

Şeref Han (2015). *Şerefnâme I*. (Farsçadan çev. Abdullah Yegin). İstanbul: Nûbihar Yayınları.

Torun, M. (2014). *III numaralı (H. 983-984/M. 1575-1576) tarihli mühimme zeyli defterinin transkripsiyon ve değerlendirilmesi (S. 1-175)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı devleti teşkilatından kapıkulu ocakları I*. Ankara: TTK Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı tarihi II*. Ankara: TTK Yayınları.

Üzümcü, H. (2015). Niyazî ve Zafer-Nâme-i Ali Paşa. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 105-120.

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN EĞİTİM POLİTİKALARININ MALİ BİR VEÇHESİ: EVKÂF-I MÜNDERİSENİN MAARİFE TERKİ

Yakup KARATAŞ*

Öz

Osmanlı kültür ve medeniyetinde önemli bir yeri olan vakıflar sosyo-ekonomik hayatın en önemli düzenleyici unsuruydu. XIX. yüzyılın değişen şartları içinde vakıf kurumunda kimi düzensizlikler meydana gelmişti. Yüzyılın sonlarına doğru mühim bir finansman kaynağı olan vakıflardan, zaman içerisinde işlevini kaybederek birilerinin haksız kazanç kapısı hâline gelmiş olanları devlet tarafından münderis sınıfında değerlendirilmiş ve eğitim gibi önemli bir alana terk ve tahsis edilmişti. Bu çalışmada bu tahsis hadisesi; tarihi süreç, resmi kayıtlar ve örnekleriyle ele alınacaktır. Sürecin özellikleri, sıkıntıları, aktörleri ve sonuçları keza arşiv belgelerinin ışığında incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Maarif Nezâreti, Evkâf Nezâreti, Evkâf-ı Münderise, Osmanlı Bürokrasisi, İptidâî Mektepler.

A FINANCIAL SIDE OF SULTAN II. ABDULHAMID'S EDUCATIVE POLICIES: CONVEYANCE OF EXTINGCTED WAQFS TO EDUCATION

Abstract

Waqfs which had important place in Ottoman culture and civilisation were the most remarkable organising elements of social and economic life. Under the changing circumstances of XIXth century some disorders appeared in waqf enterprices. Towards the end of that century, as important resource of income, some waqfs which lost their functions, they become the source for someone to derive improper personal benefit, were evaluated under the classification of extincted waqfs conveyed and assigned to a remarkable field such as education. In this paper this conveyance event will be handled according to its historical process with official records and examples. Characteristics, problems, actors and results of the process will also be investigated under the light of archive documents.

Keywords: Ottoman State, Ministry of Education, Ministry of Waqfs, Extincted Waqfs, Ottoman Bureaucracy, Primary Schools.

Giriş

Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatının temel dinamiklerinden sayılan vakıflar, kuruluştan itibaren Osmanlı toplumunun çok mühim ihtiyaçlarını karşılayacak teşkilatları ile imparatorluk vizyonunun önemli bir parçası olmuşlardı. Vakıfları zamanın ihtiyaçlarına ve şartlara göre yapılandıran Osmanlılar bu vesile ile hayatın pek çok alanında kolaylaştırıcı önlemler üreterek muhtelif toplumsal sorunları en aza indirmeye veya en kısa yoldan çözmeye

*Doç. Dr.; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. yakup198025@gmail.com.

çalışmışlardı.¹ İslam coğrafyasında şehirlerin ve kırsal hayatın düzenlenmesinde önemli bir yere sahip olan vakıflar sayesinde oluşturulan pek çok kurum ve kuruluş, vakıf hukukundaki bağlayıcı hükümlerin de etkisiyle uzun yıllar hayatini sürdürmüştü.² Esasen XVI. yüzyıldan itibaren yaşanan küresel ekonomik gelişmeler ve ilerleyen yüzyıllardaki usulsüz vakıf uygulamaları bu sistemin işleyişini aksatacak pek çok sorunu da beraberinde getirmişti. Yine XVII. yüzyılın başlarından itibaren vakıf kurumunda uygulanan icareteyn usulü³ vakıf taşınmazlarının özel mülkiyete dönüşme sürecini hızlandırmıştı. Zira bu usulde kiraya verilen taşınmazlar üzerinde zamanla *aynî hak* niteliğinde bir tasarruf hakkı meydana gelmiş, bu hak da miri arazi gibi intikal hakkı sahiplerine intikal etmeye başlamıştı.⁴ Sultan II. Mahmud zamanındaki merkezîyetçi politikalar kapsamında kurulan Evkâf Nezâreti (1826), memleketteki vakıfların yönetimini tek elde toplamak için atılmış bir adım iken yaşanan mali ve özellikle bürokratik sıkıntılar vakıfların tasfiyesine kadar giden sancılı bir süreci de başlatmıştı.⁵ Batılı devletlerin Osmanlı ülkesinde gayrimenkul edinme teşebbüsleri⁶ sonucu kimi vakıf taşınmazlarının statülerinde yapılan değişiklikler vakıfların gücünü azaltırken vakıfların imkân ve gelirlerinin çeşitli devlet sektörlerine tahsis edilmesi ve mirî hazine ile vakıflar arasındaki mevcut alacak ve borçların karşılıklı ibra edilmesi uygulamaları vakıfları mali yönden yıpratın hususlar olmuştur. Bürokraside yaşanan gecikmeler de pek çok vakıf eseri ve hayratın tamir ve ihyasını zorlaştıran nedenler olmuştur.⁷

Tanzimat'tan (1839) sonra icra edilen eğitim reformları kapsamında devletin mevcut mali durumu da göz önünde bulundurularak eğitimin finansmanı için yeni yollar ve çareler aranmaya başlanmıştır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde taşrada kurulan okullar

¹ Mehmet Genç (2014), "Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi (VD)*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı 42, s. 10.

² İlber Ortaylı (2008), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, s. 315.

³ **İcareteyn usulünde** kiraya verilen bir vakıf gayrimenkulünden icare-i muaccele (peşin kira bedeli) ve icare-i müeccele (veresiye kira bedeli) adları altında iki türlü kira bedeli talep edilerek uzun süreli bir kiralama işlemi gerçekleştirilmekteydi. Ahmet Akgündüz (1996), *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: OSAV Yayınları, s. 447. İcareteynli vakıflarda kiracı kiraladığı vakıf mülkünün tamamen mutasarrıfı olur ve bu hakkını isterse başkasına satar, devir veya hibe edebilirdi. Mehmet Ali Ünal (2011), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, s. 339.

⁴ Hüseyin Hatemi (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyete Vakıf", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, C. 6, s. 1673.

⁵ Mustafa Güler (2012), "Osmanlı Devletinde Vakıflar ve Vakıf Müessesesi", *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 338.

⁶ Dış borçlar kapsamında ele alınabilecek bu hususla ilgili olarak bilhassa 1862 tarihli Hobard-Foster Raporu ve bu raporu müteakip uygulamaların Osmanlı vakıflarına tesirleri konusunda bk. Emine Kıray (2008), *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 92-141.

⁷ Nazif Öztürk (1995), "Evkâf-ı Hümayun Nezâreti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 11, s. 524. XIX. yüzyılda Osmanlı vakıflarının çözülmesine yol açan kimi uygulamalar ve vakıf hazinesinden diğer devlet birimlerine yapılan istikrazlar hakkında geniş bir değerlendirme için bk. Nazif Öztürk, "Batılılaşma Döneminde Vakıfların Çözülmesine Yol Açan Uygulamalar", *VD*, S. 23, s. 297-310.

için bütçeden ayrılacak meblağlar ile birlikte halktan toplanacak yardımlar, yerel vakıflardan sağlanacak gelirler, çeşitli kaynaklardan gelecek bağışlar gibi türlü gelir kalemleri tespit ve tahsis edilmişti. Nizamnamede ilkokulların finansmanı, bazı istisnai hâller dışında, tamamen yerel halkın yardım ve bağışlarına terk edilmişti. Devletin maarif için alternatif kaynak oluşturma faaliyetlerinin ilerleyen yıllarda da devam ettiği ifade edilmelidir.⁸ Öyle ki Sultan II. Abdülhamid döneminde idâdî mektepleri için *Maarif Hisse-i İanesi* adı altında bir gelir kalemi ihdas edilirken iptidâî mektepler için de *evkâf-ı münderise* gelirleri tahsis edilmişti.⁹ Evkaf-ı münderise mefhumu, kapsam itibariyle hayat şartlarının değişmesiyle amaçları ortadan kalkan (kervansaraylar gibi), meşrûtun-lehleri (yararlananları) kaybolan ve gelirleri sarf olunacak hayır müesseseleri mevcut olmayan vakıfları ihtiva etmekteydi.¹⁰ Aşar vergisine maarif hissesinin ilave edilmesi örfi veya şer'i hukuku çok fazla zorlayan bir durum olmamakla birlikte münderise vakıf gelirlerinin maarife terk ve tahsisi kimi görüş ayrılıklarına neden olmuştur denilebilir. Evkâf-ı münderiseyi şer'i hukuka aykırı gören bir görüş özetle; "hiçbir vakıf münderise olmaz ve amaçsız kalamaz ve vakıf gelirlerinin sarf edileceği son amaç fakirlerdir" şeklinde ifade edilmişti. Diğer görüşe göre ise vakıfların amaçları şer'i hukukun dışına çıkılmadan hâkimin hatta sultanın izni ile hayır amaçlı bazı cihetlere yönlendirilebilir. Bu yaklaşımdan hareketle Osmanlı yöneticileri, tahsis edildiği hayır müesseseleri mevcut olmayan, bir tarafa şart edilmemiş bulunan ve yararlananları ortadan kaybolmuş olduğundan fırsatçılara yem hâline gelmiş olan vakıfların gelirlerine yeni bir yön vermeyi uygun bulmuşlardı. Böylece eğitim gibi önemli bir "maksad-ı hayrî" sahasında bu kabil vakıf gelirlerinin kullanılmasının yolu açılmış oluyordu.¹¹

Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ülkesinde ilköğretim ikili bir görünüm arz ediyordu. Bir tarafta eski usullerle talime devam eden sıbyan mektepleri, diğer tarafta da 1863'ten itibaren modern bir anlayışla eğitim-öğretime başlatılan iptidâî mektepler¹² bulunuyordu. 1882'den sonra Maarif Nezâreti bu ikiliği kaldırmak yerine ağırlığı iptidâî

⁸ Bayram Kodaman (1999), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara:TTK Yayınları, s. 156-157.

⁹ Selçuk Akşin Somel (2001), "Bir Mali Sorun Olarak Osmanlı Son Döneminde Eğitim Yatırımları ve Vergilendirme Meselesi", *Doğu Batı (Ekonomi)*, Yıl 4, Sayı 17, s. 69-74. Maarif hissesi tarımla uğraşan ahalinin ödediği aşar vergisinin %11,5'e çıkarılması ve bu nispetin 10'luk kısmının aşar kabul edilerek kalan 1'lik hissesinin bayındırlık işlerine ve 0,5'inin de eğitime aktarılması şeklinde toplanacaktı. Yine şehirlî ahalden taşınmaz mallarının değeri üzerinden %6 oranında alınan müsakkafat vergisinin 1'i eğitime maarif hissesi olarak alınacaktı. Somel, agm, s. 70.

¹⁰ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 291.

¹¹ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 291-293.

¹² İptidâî mekteplerin ilk örnekleri "Numune Mektebi" adı altında pilot uygulama denebilecek bir mahiyette İstanbul'da tesis edilmeye başlanmıştı. Mahmud Cevad (2002), *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, (Yay. Haz. Mustafa Ergün vd.), Ankara: MEB Yayınları, s. 147 ve 189.

mekteplere kaydırma yolunu tercih etmişti. Böyle olmakla birlikte geleneksel sıbyan mektepleri de tedrici olarak modernleştirilmeye çalışılıyordu.¹³ Maarife ve hususiyetle ilköğretime terki kararlaştırılmış olan münderis vakıfların tanım, tür ve kapasiteleri, hukuki statüleri ve fonksiyonları, konu ile ilgili olarak yayımlanan Evkaf-ı Münderise Talimatı'nda ve bununla ilgili olarak çeşitli zamanlarda çıkan tahrirat ve tezkirelerde ifade edilmiştir.

Evkâf-ı Münderise Talimatı (EMT) ve Değerlendirilmesi

Burada üzerinde durulacak olan ve Maarif Nezâreti tarafından kaleme alınıp padişah iradesi ile yürürlüğe giren 4 Ekim 1882 tarihli EMT¹⁴, bir talimat ve uygulamalardaki çeşitli aksaklıklar üzerine muhtelif tarihlerde kaleme alınmış tezkirelerden oluşan bir eser olarak yayınlanmıştır. Eserdeki talimat ve tezkireler kronolojik olarak tab edilmemiş ise de burada uygun tarih sırası ile değerlendirilecektir. Eserde yer alan en eski tarihli yazı (14 Mart 1874) bir Sadaret tezkiresidir.¹⁵ Bu tezkirede Maarif ve Evkâf Nezâretlerine hitaben; zaviyesi kalmayıp yalnız ismi mevcut olan zaviyedarlıkların başka birine tevcih edilmeyerek bunlara ait ücret ve hasılatın, buldukları yerlerdeki ahalinin istifadesi için okullar yapılması yolunda sarf edilmesinin uygun görüldüğü bildirilmiştir. Esasen EMT'ye kaynaklık eden bu tezkire önemli olmalıdır. Zira bundan sekiz yıl sonra yürürlüğe girecek EMT'nin zihniyet ve usul olarak bu tezkireden mülhem olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonraki yıllara (1893) ait resmi bir kayıta münderis vakıf gelirlerinin maarife terk ve tahsis edilmesinin 1874 yılında başladığı ifade edilmektedir.¹⁶ Demek oluyor ki uygulama fiilen 1874 mali yılının Mart ayından itibaren başlamış olmakla birlikte talimatın yayınlanması 1882 yılında gerçekleşmiştir. Bu ara dönemle ilgili çok fazla kayda rastlanmamış olması, söz konusu uygulamanın genelleşmediğinin işareti olabilir. Kaldı ki aşağıda da görüleceği üzere talimatın yayınlanmasının üzerinden yıllar geçmesine rağmen uygulamada pek çok sıkıntı baş gösterecektir. Maarif Nezâreti'nin talimatı içeren eserde bu tezkireye yer vermiş olması, uygulamanın meşruiyetini temin için atılmış bir adım gibi görünmektedir. Talimatın yayınlanmasından iki yıl öncesine (Aralık 1880) ait resmi bir kayıta münderis vakıf gelirlerinin maarife terki konusunun Babıalı'nın gündeminde olduğu

¹³ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 68-69.

¹⁴ *Evkâf-ı Münderise Talimatı* (1325), İstanbul: Matbaa-i Amire. <http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/kitaplar/550005200051000490004900095001140011500069.pdf>. (ET.15.11.2015)

¹⁵ *EMT*, s. 11.

¹⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezâreti, Mektubi Kalemi (BOA. MF. MKT). Dosya Nr. 180, Gömlek Nr. 91 (1311.S.29/11 Eylül 1893) Bundan sonra DN/GN).*

belirtildiği.¹⁷ Söz konusu talimatın yürürlüğe girmesinden hemen önceki günlerde konunun, Babıali'nin olduğu kadar taşra bürokrasisinin de gündeminde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 1882 yılının Ağustos ayında Maarif Nezâreti'nden sadarete yazılan bir arzda Diyarbakir'de münderis vakıfların maarif idaresi tarafından elde edilmeye çalışılması üzerine evkâf memurlarının bu girişime engel olarak nihai kararın beklenmesinin tavsiye edildiği belirtilmiş ve ne yapılması gerektiği konusunda görüş istenmişti. Sadaret'ten Nezâret'e yazılan cevapta ise münderis vakıflarla ilgili talimatın henüz layiha hükmünde olduğu, hakkında irade çıkması üzerine yürürlüğe gireceği ve ondan sonra gerekli bilgilendirmelerin yapılacağı ifade edilmişti.¹⁸

4 Ekim 1882 tarihli EMT'nin girişinde, Osmanlı ülkesine dört yüzden ziyade rüştiye mektebi açılmış olmasına rağmen bunların yeterli olmadığı, sayısı zaten az olan sıbyan mekteplerinin eğitim usullerinin yetersiz olduğu hususları üzerinde durulmuştur. Bundan dolayı memleketin her tarafında sıbyan mekteplerine ihtimam gösterilerek İstanbul'daki iptidâî mektepler gibi daha modern birer eğitim yuvaları olmalarına çalışıldığı ifade edilmiştir. Ancak devletin imkânlarının bu okulların masrafını kaldırmaya el vermediği de ortaya konarak başka bir finans kaynağının temin edilmesinin lüzumuna vurgu yapılmıştır. Bu anlayıştan hareketle toplumun ihtiyaçlarını gideren pek çok hayrat ve müberratin zaman içinde yok olma derecesine geldiği, dönemin ihtiyaçlarına cevap veremediği ve şunun bunun elinde şahsi menfaate müncer olduğu gibi gerekçeler sıralanmıştır. Bu türden münderis (yok olmuş) hayratın gelirlerinin haksız kazanç sahiplerinden kurtarılıp hayırlı bir amaca yönlendirilmesi gerekmektedir. Böylece hayır sahiplerinin de asıl amaçları olan sevaba nail olacakları belirtilmiştir. Hangi tür vakıfların münderis sayılacakları ise şu açıklamalarla ifade edilmiştir: Tevliyetler (vakıf yöneticilikleri) ya irsî bir surette *evladiyet* üzeredir ya da *sadaka tevliyeti* suretiyledir. Evladiyet üzere olan tevliyetlerde gelirler vâkıfın tahsis ettiği yöne (meşrûnun-leh) sarf olunacağından bu tür vakıflara müdahale zaten uygun değildir. İkinci sınıf olan sadaka tevliyetinde ise mütevelliler padişah tevcihi ile mutasarrıf olmuşlardır. Bunlardan hayrat ve müberratı mevcut olanları ya da münderis olup da cami, medrese, mektep, çeşme ve köprü gibi herkesin yararlandığı birimleri bulunan vakıflar imar ve ihya ettirilir. Vakfın fazla gelirlerinden uygun bir miktarı mütevellisine tahsis edilir ve kalan kısmı maarif sandığına nakledilir.¹⁹ Buradan anlaşıldığı üzere mütevelliliği evladiyet üzere olan vakıflarda devletin denetim ve teftiş dışında bir müdahalesi söz konusu

¹⁷ BOA. MF. MKT. 66/95 (1298.M.27/30 Aralık 1880)

¹⁸ BOA. İrade Dâhiliye (İ. DH.) 862/69033 (1299.Za.8/21 Eylül 1882). Münderis vakıfların maarif idarelerince ilhaki yolunda çıkarılan resmi ilan için bk. Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti*, s. 190.

¹⁹ EMT, s. 2-3.

değildir. Yani zamanla soyları kesilmiş mütevellilerin vakıflarının ya da artık kullanılamaz hâlde bulunan kervansaray gibi münderis ve metruk yapıların vakıflarının padişah tarafından sadaka tevliyeti üzere başkalarına tevcih edilmiş olanları *Evkâf-ı Münderise* kapsamında ele alınmıştır. Bu tür vakıfların asli hâllerine dönüştürülmesindenense eğitim alanında kullanılmasının daha önemli olduğu da göz önüne alındığında bunların maarife tahsisi daha makul görülmüştür.

Talimattaki bu tanım ve tahsislere bakıldığında ve taşradaki uygulamalar da hesap edildiğinde vakıf hukuku ve muamelatı açısından oldukça karmaşık bir sürecin başlayacağını tahmin etmek zor olmaz. Nitekim talimata göre münderis vakıfların tespit edilmesi ve gelirlerinin idaresi için her yerde birer meclis kurulması kararlaştırılmıştır. Başkanlığını maarif müdürlerinin yapacağı bu meclislerde memleket eşrafı ve hamiyet erbabından garazsız ve istikamet sahibi üçer aza, bir sandık emini ve bir kâtip bulunacaktır. Sancak ve büyük kazalarda bu meclislerin şubeleri bulunacak ve azalar fahri olarak hizmet verecektir. Meclislerin başlıca görevleri; maarif sandığına ait olan miktarın ayarlanması, vakıf gelirlerinin idaresi, vakıf arazilerinden gelen gelirlerin düzgün bir şekilde toplanması, sandıkta her sene biriken paranın ayrıntılı muhasebesinin görülmesi, biriken parayla ne kadar okul yapılacaksa bunun vilayet idare meclisine bildirilmesi ve verilecek karar üzerine icabının yapılması şeklinde özetlenmiştir. Vali, defterdar, mutasarrıf, kadılar ve müftüler de bu meclislerin çalışmalarında hususi nezaret ve yardımda bulunacaklardır.²⁰ EMT münderis sayılacak vakıflar ve bu vakıfların gelirlerinin idaresini bu şekilde tespit etmiştir. Bu tespitlere göre memlekette maarif ve evkâf alanlarında bir seferberliğin başladığına hükmetmek gerekir.

Talimatın yayınlanmasından on dört gün sonra Dâhiliye Nezâreti'nden Maarif ve Evkâf Nezâretleri ile Meşihat ve Divan-ı Hümayun'a yazılan bir tezkirede münderis vakıflar hakkında talimatta ortaya konan hususlar özet şeklinde geçilerek talimatın vilayetlere ve müstakil mutasarrıflıklara da gönderildiği ifade edilmiştir. Mevzu ile alakalı tüm birimlerin talimatın içeriğine uygun hareket etmelerinin padişah emri olduğu üzerinde durulmuştur.²¹

Münderis vakıfların maarife terk ve tahsisi hususunda devletçe atılan adımların vilayetlerce de desteklenmesi gibi bir zorunluluk vardı. Zira uygulamanın amacına ulaşabilmesi için merkez ve taşra birimlerini koordineli çalışması gerekmektedir. Yukarıda Dâhiliye Nezâretinin bu anlamda tüm vilayet ve müstakil sancaklara bu yolda birer genelge gönderdiği ifade edilmişti. 19 Kasım 1882'de yani talimattan iki buçuk ay sonra Maarif Nezâretinden yine

²⁰ EMT, s. 3-6.

²¹ EMT, s. 8-9.

tüm taşra birimlerine gönderilen bir tahriratta konu ile ilgilenmek üzere meclis, heyet veya komisyonların acilen kurulması ve her şeyden önce söz konusu gelirlerin miktarının belirlenmesi istenmişti. Memlekette bu türden vakıf hayli fazla olduğu için bu vakıfların ve gelirlerinin araştırılması, teftişi ve ortaya çıkarılması gibi işlemlerin hakkıyla ve süratle yapılması lüzumu üzerinde durulmuştu.²²

Talimat ve Dâhiliye Nezâretinin tezkiresinin ardından Evkâf ile Maarif Nezaretleri arasında ülke genelinde hummalı bir alışveriş hareketliliğinin yaşandığını söylemek mümkündür. Ancak bu hareketlilik sırasında talimatın yanlış anlaşılmasından kaynaklanan hatalı uygulamalar da hemen baş göstermiştir. Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin bu hususa dikkat çeken 21 Mart 1883 tarihli tezkiresinde talimatın yanlış anlaşılmasından dolayı kimi yerlerde mazbut vakıflara²³ da müdahale edildiği ve yanlış anlamaların önüne geçebilmek için gerekli bilgilendirmelerin yapıldığı ifade edilmişti. Tafsilatlı bir izahat veren Evkâf Nezâreti, münderis vakıflar konusunda kendileri ile Maarif Nezâreti arasında tam bir uyum ve ittifakın olduğunu belirterek vilayetlerdeki maarif ve evkâf memurlarının daha dikkatli olmalarını istemişti. Anlaşıldığı kadarıyla evkâf muhasebecilerinin münderis vakıflardan almaları gereken hisseler noktasında bazı anlaşmazlıklar yaşanmış olup Evkâf Nezâreti, kendi memurlarının muhasebe harcı vs gibi vakıf gelirlerini toplamaları gerektiğini ifade etmiş ve vakıf hazinesinin zarar görmemesi gerektiği üzerinde durmuştur. Nezârete göre taşrada yaşanan sorunlardan birisi de vakıf mütevellileri veya mutasarrıfları ile maliye memurları arasında vakıf kayıtları noktasında meydana gelen anlaşmazlıklardır. Bu durumda Evkâf Nezâreti'nden telgrafla bilgi istendiğinde acilen gerekli bilgilendirmelerin yapılacağı ve vakfiye kayıtları konusunda yardımcı olunacağı taahhüt edilmişti.²⁴

Münderis vakıfların maarife terk ve tahsisi işinin sıkıntılı bir süreci beraberinde getireceğine işaret edilmişti. Zira 1883 yılının Nisan ayında Maarif Nezâreti tarafından kaleme alınan bir izahname münderis sayılması gereken vakıflar konusunda taşra idarelerince vuku bulan yanlış anlaşılmaların önüne geçmeye yönelikti.²⁵ Bu izahnamenin vakıf ıstılahının çokça kullanıldığı Evkâf Nezâreti tezkirelerine göre daha açık ve anlaşılır olduğu görülmektedir. Burada, evladiyet üzere idare olunan vakıflara vâkıfın nesli devam ettiği sürece

²² EMT, s. 12-13.

²³ **Evkâf-ı mazbuta:** Doğrudan doğruya evkâf idaresi tarafından idare edilen vakıflardır. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 238.

²⁴ EMT, s. 9-11.

²⁵ EMT, s. 6-8.

dokunulamayacağı belirtilmişti. Padişah tevcihiyle tasarruf olunan sadaka tevliyetlerinin ise bir kısmının hayrat ve müberratı mevcut olup bir kısmının da münderis veya mefkut olduğu üzerinde durulmuştur. İzahnameye göre mevcut olanların, olduğu gibi muhafaza edilmesi ve gelirlerinin önceden olduğu gibi ne yöne tevcih edilmişse ona harcanmaya devam edilmesi, artan gelirin uygun miktarının mütevelliyeye tahsisinden sonra kalanının da maarife terki gerekmektedir. Münderis olanların ise halkın ihtiyacı doğrultusunda cami, mektep, medrese, köprü ve çeşme gibi vakıf unsurlarının imar ve ihyasından sonra yine fazla kalan kısmının uygun miktarı mütevellisine verilip arta kalan meblağ maarife tahsis edilecektir. Münderis olan hayrattan kervansaray gibi zaman ve şartlara uygun olmayan bir takım vakıf yapıları ise şayet birilerine haksız kazanç kapısı hâline gelmişse bunların da tamamen maarif namına zapt edilmesi gerekmektedir. Bu şartlar dışında olan her tür vakıf Evkâf Nezâreti idaresinde olup onlara asla dokunulmaması gerekir. İzahnamede vurgulanan hususlara bakıldığında bürokratik bir takım olumsuzlukların yaşandığı anlaşılır. Metnin sade ve anlaşılır bir üslupla kaleme alınması da yine yanlış anlaşılmaları önlemeye yönelik olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Yukarıda XIX. yüzyılda Osmanlı vakıflarının maruz kaldığı sıkıntılara kısmen değinilmişti. EMT'de yer alan ve Sadaret makamınca kaleme aldırılan 16 Ekim 1884 tarihli bir emirname²⁶ Evkâf Nezâreti'nin bazı mali sıkıntılarına değinmiştir. Söz konusu emirnameye göre evkâf hazinesinin önemli bir gelir kaybı olarak dikkat çekilen husus, vakıf orman ve madenlerinin Ticaret Nezâreti'nin uhdesinde bulunmasıdır. Bir diğer durum da diğer vakıf arazi ve gayrimenkullerinin idaresinin Defter-i Hakani Nezâretince yürütülmesinden dolayı bu nezâret memurlarının vakıf işlerini önemsememesi ve bundan kaynaklanan gelir kayıplarıdır. Bir üçüncü husus ise bazı vilayetlerde mazbut vakıflar gelirlerinin maarife tahsis edilmiş olmasıdır. Yazıda Maarif Nezâretinden alınan bilgilerden hareketle bazı vilayetlerde hâlen faaliyet hâlinde ve hayrat ve müberratı bulunan vakıfların münderis sayılarak maarif namına el konulduğu vurgulanmıştır. Bu durumun asla kabul edilemeyeceği belirtilerek bu şekilde mevcut ve faal vakıfların dahi harap olacağı ifade edilmiş, tüm taşra idarelerine konu ile ilgili emirlerin gönderilmesi istenmiştir.

EMT'de yer alan ve Maarif Nezâreti tarafından kaleme alınan 1897 tarihli bir tahrirde memleketin her yerinde sıbyan mekteplerinin yanı sıra açılan iptidâî mekteplerden bahsedilmiş ve bu mekteplerin öneminden hareketle buralarda muallimlik yapacak yetenekli kimselerin

²⁶ EMT, s. 34-37. Söz konusu emirname Osmanlı Arşivinde MF. MKT. 84/128 (1301.Z.25/16 Ekim 1884)) fon numarasıyla kayıtlıdır.

tedariki hakkında tavsiyelerde bulunulmuştur. Maarif Nezâreti bütçesinin ülke çapındaki iptidâî mektep muallimlerinin masraflarını karşılamada yetersiz kalacağına altı çizilerek, okulların öğretmensiz kalmaması için gerekenin yapılması istenmiştir. Tahrirata göre nahiye merkezlerindeki iptidâî mektep muallimlerinin 100'er kuruş maaşla çalışmalarının onları mali açıdan rahatlatacağı belirtilerek köylerdeki sıbyan mekteplerinin muallimleri olan imamların iptidâî mektep muallimliği formasyonu için kaza merkezlerine getirilmesi ve burada rüştiye muallimlerinden gerekli eğitimi almalarının sağlanması istenmiştir.²⁷ Bu yazıda münderis vakıflarla ilgili bir izahat bulunmazken Maarif Nezâretinin mali zorluklarına dikkat çekildiği ve açılan iptidâî mekteplerin öğretmen açığını kapatabilmek için alternatif çözümler üretildiği anlaşılmaktadır.

Sadaret'ten kaleme alınan bir arz tezkiresinde (10 Ocak 1898) iptidâî mekteplerin finansmanı yolunda en önemli kaynak ahalinin yardımları olup bu okullar için yardım ve başka suretlerle meydana getirilen gelirlerden Maliye'nin binde on civarında vergi almakta olduğu ifade edilmişti. Yine Maliye tarafından münderis vakıf gelirleri ve münderis vakıflara bağlı arsalar üzerine ahalinin yardımlarıyla yapılmış bina ve saire, icare-i vahideli²⁸ gelirler olduğundan, bunlardan da binde dört oranında vergi alınması kararı Şura-yı Devlet Maliye dairesinde görüşülmüş ve konu ile ilgili olumlu irade 15 Ocak'ta çıkmıştı. Maarif Nezâretine de bu gelişme ile ilgili bilgi verilerek gerekenin yapılması istenmişti.²⁹ Görüldüğü üzere talimat 1884 yılında yayınlanmış olmakla birlikte talimatın müdahil ve temas hâlinde olduğu bürokratik teamüllerin yerli yerine oturması uzun yıllar almıştır. Bu doğrultuda, ortada bir gelir devri muamelesi cereyan ettiği için talimatın temas ettiği alanların sadece maarif ve evkâftan ibaret olduğunu düşünmemek gerekir. Uygulama devam ederken zaman içinde baş gösteren aksaklıklar durumun mahiyetine göre giderilmeye çalışılmıştır. Mesela maarife devredilen vakıfların tapuya bağlanması için Defter-i Hakani Nezâreti'nce kaleme alınan bir yazıda tapuya bağlanan vakıfların senetlerinin taşra maarif idarelerine teslim edilmesi gerektiği bildirilmişti (1898).³⁰ Böylece Maarif ve Evkâf Nezâretleri arasında mülkiyet ve aidiyet hususlarında çıkabilecek anlaşmazlıkların giderilmesi amaçlanmıştı.

²⁷ EMT, s. 27-28.

²⁸ **İcare-i vahide**; vakfa ait herhangi bir mülkün muayyen bir müddet için (arazi için 3, bina için 1 yıl) kiraya verilmesi hakkında kullanılan bir tabirdir. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 339.

²⁹ EMT, 26.

³⁰ BOA. MF. MKT. 395/19 (1315.Z.29/21 Mayıs 1898).

Talimatta, ülke çapında karşılaşılan sorunlara örnek çözümler olması amacıyla kaleme alınmış sadaret tezkireleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri 12 Kasım 1899 tarihli olup Edirne'ye bağlı Kırkkilise'de bulunan bazı vakıflarla ilgilidir. Sadaka tevliyeti türünden vakıflar olduğu anlaşıl原因 olarak gelirleri maarife tahsis edilen bu vakıfların daha sonra mütevellilerinin ortaya çıkmasıyla yaşanan karmaşa sonunda Evkâf Nezâreti bu vakıfların gelirlerine el koymuş ve yeniden yapılan incelemelerde bu vakıfların münderis olduğunun anlaşılmasıyla bunlar tekrar EMT kapsamına alınmıştır. 2 Aralık 1899 tarihli bir Sadaret tezkiresinde ise Konya'da ortaya çıkarılan 44 vakıftan 33'ünün meşrûtu-lehlerinin mevcut ve kalan 11'inin ise münderis olduğu anlaşıl原因 olarak bu 11 vakfın yıllık 3.914 kuruş 5 para tutarındaki gelirlerinin maarife tahsis edilmesi istenmiştir. Bu örneklerden hareketle tüm vilayet valilerine, müstakil sancak mutasarrıflarına ve maarif müdürlerine gönderilen bir genelgede iptidâi mekteplerin esas gelir kaynağı olan münderis vakıfların idaresinde son derece dikkatli olunması emredilmiştir.³¹

Nezâretten taşra maarif müdürlüklerine yazılan 13 Ekim 1900 tarihli bir yazıda münderis vakıflar konusundaki uygulamalarda görülen bazı hatalar üzerinde durulmuştu. Söz konusu vakıfların gelir ve giderlerinin devletin diğer mali alanlarında olduğu gibi ciddiyetle ve talimatına uygun biçimde yürütülmesinin istendiği bu yazıda, yapılacak tüm harcamaların nezâretin bilgisi dâhilinde cereyan ettirilmesi istenmiştir. Kimi maarif memurlarının keyfi hareketlerinin olduğu ve bazı müdürlüklerde maaşlı memurlara münderis vakıf gelirlerinden ücret ödendiği tespitine yer verilmişti. Bu uygunsuzlukların giderilerek nizamı dışında kimseye ödeme yapılmaması, tüm ödemelerin nezâretin onayına sunulması ve aksi şekilde davranmaya devam edenler hakkında kanuni takibat başlatılacağı belirtilmişti. Nezâretin ifadelerine göre münderis vakıf kayıtlarının, sayılarının, gelir tutarının vs kaydedildiği defterlerin defalarca istenmesine rağmen vilayetlerce henüz gönderilmediği de anlaşılmaktadır.³²

Talimatta evkâf-ı münderise komisyonları başkanlıklarını maarif müdürlerinin yapması gerektiği belirtilmişti. Bu uygulamanın zamanla değiştiği anlaşılmaktadır. Zira Maarif Nezâreti'nden umum maarif müdürleriyle Adliye Nezâretine gönderilen bir yazıda komisyon başkanlarının fahri, geçici ve ahaliden olması şartı üzerinde durulmuştu (14 Ekim 1901).³³ Başkanlığın maarif müdürlerinden alınarak ahaliden birine verilmesi bu alandaki iş yükü ve zaman yönetimi konusunda yaşanan sıkıntılardan kaynaklanmış olmalıdır. Aynı yazıda maarif

³¹ EMT, s. 13-17. Konya'daki münderis vakıflardan burada konu edilen 11 vakfın resmi muamelatı için bk. BOA. MF. MKT. 395/19 (1315.Z.29/21 Mayıs 1898).

³² EMT, s. 22-23.

³³ EMT, s. 29-30.

komisyon başkanlarının vakıflar konusunda hukuki salahiyetlerinin olmadığı, ortaya çıkacak mütevellilik veya istihkak davalarında taraf olmamaları gerektiği, şahıslarla maarif idareleri arasında ortaya çıkacak davalarda nezâretin izni dâhilinde hareket edilmesi gerektiği belirtilmişti. Maarif Nezâretinin bu direktifine karşın Adliye Nezâretince yaklaşık beş ay sonra (27 Şubat 1902) kaleme alınan bir yazıda; şahısların maarif müdürleri ve komisyon reisleri aleyhine ve maarif namına açtıkları davalarda müdür ve komisyon reisleri savunma makamında olacaklarından mahkemeye katılmalarının ve bunların mühlet istemeleri durumunda mahkemenin bunlara mühlet vermesinin kanun gereği olduğu belirtilmişti.³⁴ Adliye Nezâretinin bu mütalaası daha sonra Maarif Nezâretince de kabul edilerek taşra maarif idarelerine bildirilmiştir.³⁵ Anlaşıldığı kadarıyla talimatın yayınlanmasının üzerinden yaklaşık on yıl geçmiş olmasına rağmen nezâretler arasındaki yetki karmaşası ve hukuki prosedür tam anlamıyla yerleşmemiştir. Bunda münderis vakıfların hukuki mahiyetinin karmaşıklığı ve taşra memurlarının bürokratik gereklilikleri hakkıyla anlamamış olmalarının payı büyük olsa gerektir. Münderis vakıflarla ilgili muamelelerin ve hukuki sürecin karmaşıklığından dolayı Evkâf ve Maarif müdürlüklerinin zaman içinde yanlış müdahalelerde buldukları ve münderis olmayan kimi vakıfların münderis gibi muamele gördüğü veya tam tersi durumların yaşandığı anlaşılmıştır. Zira Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nden kaleme alınan 20 Temmuz 1903 tarihli bir tutanak ülkede bu kapsamdaki yanlış vakıf uygulamalarını söz konusu ederek daha dikkatli davranılmasını istemekteydi.³⁶

EMT'ye giren son yazı 25 Nisan 1904 tarihli olup Maarif Nezâretince taşra maarif müdürlüklerine hitaben kaleme alınmıştı.³⁷ Bu yazıda maarif hisse-i ianesi ile münderis vakıflardan elde edilen gelirlerin miktar ve meblağlarının nezârete bildirilmediği, kimi vilayetlerde eğitim erbabınca tasarruf edilen gayrimenkullerden gelen gelirlerin bilgisinin nezâretle paylaşılmadığı, evkâf-ı münderise komisyonlarındaki görevlilerin kimler olduğunun nezâretçe bilinmediği ve bu durumun bazı hukuki sakıncaları beraberinde getirdiği gibi problemler üzerinde durulmuştu. Nezârete göre toplam on milyon guruştan fazla olduğu tahmin edilen eğitim gelirlerinin (ki bu yekûna münderis vakıflar da dâhildir) düzgünce kullanılması ve

³⁴ EMT, s. 23-24.

³⁵ EMT, s. 25.

³⁶ EMT, s. 18-22.

³⁷ EMT, s. 30-34. Bir fikir vermesi açısından şu rakamlara dikkat edilmelidir. Talimatın yürürlüğe girmesinden 1893 yılına değin maarif hissesi olarak Erzurum'da 2.824.000, Sivas'ta 2.624.000 ve Mamuretülaziz'de 2.406.000 guruş birikmiştir. BOA. Dâhiliye Mektubi Kalemi Evrakı (DH. MKT.) 856/55 (1322.Ra.17/1 Haziran 1604). 1904 tarihli bu arşiv kaydında maarif hissesi ve münderis vakıf gelirlerinin hakkıyla kullanılmadığı, taşradaki Defter-i Hakani ve Evkâf memurlarının zorluk çıkardığı ve söz konusu meblağların acilen maarife terk edilmesi gerektiği ifade edilmişti.

bunun için de maarif idarelerinin sağlıklı bütçeler oluşturması gereği vurgulanmıştı. Bu kayıtların doğru tutulmaması ise taşradaki maarif memurlarının ehliyetsizliğine bağlanmıştı. Mali keşmekeşe son verebilmek için merkez tarafından düzenlenen defter ve cetvellerin taşra maarif idarelerine gönderildiği bildirilmişti. Gönderilen defter ve cetvellerde ilgili sütunların doğru bir şekilde doldurulması, her tür maarif gelirin kayıt altına alınması ve tüm görevlilerin atama veya azil bilgilerinin nezâretle paylaşılması gibi idari-mali tedbirler ortaya konmuştu. Maarif Nezâretinin bu son yazısı sadece münderis vakıflarla ilgili olmayıp, bunları da içine alan genel mali düzensizlik ve söz konusu düzensizliğin giderilmesine yönelik emirlerden oluşuyordu.

4 Ekim 1882'de yayınlanan EMT, tespit edilebildiği kadarıyla 1911 yılının ortalarına kadar yürürlükte kalmıştır.³⁸ Yaklaşık 29 yıl yürürlükte kalan bu talimat çıkış noktası itibariyle çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiş ise de ortak devlet aklı, münderis vakıfların eğitim gibi hayırlı bir maksat uğrunda kullanılmasını mümkün kılmıştır. Talimatın kimi devlet memurlarınca yanlış anlaşılması ve konu üzerinde maarif ile evkâf arasındaki anlaşmazlıkların uzun yıllar sürüp gitmesi mevzuun bürokratik ve hukuki yapısının karmaşıklığından kaynaklanmış olmalıdır. Buna bir de her nezâretin kendi memurlarının başka nezâretlere ait işlere ehemmiyet vermemesi, mevzuatın yanlış yorumlanması ve suiistimaller de ilave edilince ortaya çıkan uygunsuzluklar daha tanımlanabilir olmaktadır. Aşağıda ele alınacak örneklerde, münderis vakıfların maarife tahsis edilmesi uygulamalarının Osmanlı ülkesinin farklı yerlerinde nasıl cereyan ettiği, elde edilen gelirlerin tasarruf şekilleri ve karşılaşılan güçlükler gibi hususlar üzerinde durulacaktır.

Münderis Vakıf Gelirlerinin Kullanım Alanları

1882 tarihli EMT yürürlüğe girdikten ve taşra maarif ve evkâf müdürlüklerine konu ile ilgili bilgilendirmeler yapıldıktan sonra Osmanlı ülkesinde kurulan hususi maarif komisyon ve meclisleri, münderis sayılan vakıfların tespiti işine odaklanmıştı. Osmanlı arşivinden elde edilen farklı vilayetlere ait örneklerde, kronolojik biçimde, münderis vakıfların maarife terki neticesinde bu vakıf gelirlerinin hangi alanlarda kullanıldığı açıklanmaya çalışılacaktır. Talimatında münderis vakıf gelirlerinin iptidâî mekteplerin ihtiyaçları için tahsis edildiği belirtilmesine rağmen öğretmen maaşları, çeşitli kırtasiye masrafları, tapu ve mahkeme harçları gibi iptidâî mekteplerle temas hâlinde olan pek çok gider kalemi için bu gelirler kullanılmıştı.

³⁸BOA. *Dâhiliye İdari Kısım Belgeleri (DH. İD.)* 105-1/25 (1329.B.1/28 Haziran 1911).

Münderis vakıf gelirlerinin sarf edildiği en önemli alan şüphesiz okul binalarının inşa veya kira masraflarıydı. 1890 yılında Erzurum'da açılacak bir rüştiye mektebinin kirasının ya ahalinin yardımlarıyla yahut münderis vakıflardan elde edilen meblağdan karşılanması istenmişti.³⁹ Yine Bağdat'a bağlı Azamiye'de açılacak bir iptidâî mektebin masrafları ile mualliminin 200 guruşluk maaşı için münderis vakıflara müracaat edilmesi izni istenmiş, bu istek nezâretçe olumlu karşılanmıştı (1891).⁴⁰ Bağdat Vilayetinden vuku bulan bir başka istekte de Cedit Hasan Paşa İptidâî Mektebinin kimi ihtiyaçları için münderis vakıflardan alınan 20 guruşun yetmediği ve bu tahsisatın 30 guruşa çıkarılması gündeme getirilmiştir. Maarif Nezâretinin muhasebe kalemince bu istek müspet karşılanmıştır.⁴¹ Üsküp'te (Kosova Vilayeti) açılacak bir kız rüştiyesi için keza evkâf-ı münderise hasılatına başvurulmuş ve 1.060 kuruşluk kira masrafı buradan karşılanmıştır.⁴² Yine Kosova'ya bağlı Gilan Kazasında muallimleri mevcut olduğu hâlde kapalı olan 23 iptidâî mektebin yeniden açılması için gerekli tahsisatın temin edilmesi kapsamında münderis vakıf gelirlerine veya ahalinin yardımlarına başvurulması önerilmiştir.⁴³ Bu verinin alındığı belgede maddi imkânsızlıklar söz konusu edilerek adeta çaresiz kalındığına dikkat çekilmiştir. Böylesine bir çaresizlik içinde Sadaret'in ilk tedbir olarak münderis vakıfları tavsiye etmesi bu vakıfların önemini göz önüne sermekle birlikte bunun ne derece makul ve elverişli bir uygulama olduğunu da ortaya koymaktadır.

Evkâf-ı Münderise gelirlerinin yerli yerinde kullanıldığı Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetine bağlı Sakız adasında 25.000 guruş meydana çıkarılmış, bunun 24.000 kuruşuyla iki adet (kız ve erkek) iptidâî mektep yapılmış, kalan 1.000 guruş ise bu okullardaki fakir öğrencilere her yıl elbise yaptırmak için ayrılmıştır. Bu tasarruftan halkın gayet memnun olduğu, eğitime olan rağbetin arttığı ve adı geçen okullardaki öğrenci sayılarının hayli yükseldiği ifade edilmiştir.⁴⁴ Talimatın yayınlanmasından iki yıl sonraya ait bu kayıтта sistemin düzgün işletilmesinin ne gibi faydalar temin ettiği görülmektedir. 1886 yılında Bitlis Vilayetine bağlı Muş Sancağında ahalinin yardımları ile açılması planlanan kız ve erkek 15 iptidâî mektebinin muallim maaşlarına tahsis edilen münderis vakıf gelirlerinin yeterli olmadığı belirtilmişti. Ayrıca yapılması düşünülen 17 rüştiye ve sıbyan mektebi için hazine tarafından toplanan diğer vakıf gelirlerinin de bu yolda kullanılmasına izin istenmiş ise de Sadaret bu

³⁹ BOA. MF. MKT. 121/93 (1308.S.26/11 Ekim 1890).

⁴⁰ BOA. MF. MKT. 129/77 (1308.Za.27/4 Temmuz 1891).

⁴¹ BOA. MF. MKT. 132/99 (1309.R.12/15 Kasım 1891).

⁴² BOA. MF. MKT. 192/38 (1311.B.1/8 Ocak 1894).

⁴³ BOA. BEO. 464/34738 (1312.S.24/27 Ağustos 1894).

⁴⁴ BOA. MF. MKT. 83/66 (1301.B.19/15 Mayıs 1884).

durumun uygun olmayacağını ve evkâf-ı münderise dışındaki vakıf gelirlerinin maarife terk edilemeyeceğini belirterek başka bir kaynak bulunmasını tavsiye etmişti.⁴⁵ Muş'takine benzer bir talep 1887'de Diyarbakir'den gelmiş ve burada yapılması tasavvur edilen bir darülmualimin ile on iptidâi mektep için münderis vakıf gelirlerinden pek bir şey elde edilemediği belirtilerek başka vakıf gelirlerinin bu yolda tahsis edilmesi istenmişti. Maarif ile Evkâf Nezâretleri arasındaki görüş alış verişleri neticesinde EMT'ye vurgu yapılarak münderis vakıflar dışındaki vakıf gelirlerinin bu amaçla kullanılamayacağı ifade edilmişti.⁴⁶

1900'lü yıllardan itibaren münderis vakıf gelirleri kontrolünü düzene sokmayı başaran Erzurum Vilayetinde 1906 yılı itibariyle 31 adet mektebin (1 Rüştîye, 1 kız ve 29 erkek iptidâi) açıldığı müjdesi verilmişti. Bu okullar zebhiye vergisine⁴⁷ yapılan zamdan maarif hissesine alınan para ve münderis vakıf gelirlerinden sağlanan meblağlarla açılmıştı. Okulların yer ve sayılarını gösteren bir defter de tanzim eden vilayet maarif müdüriyeti, bu okulların hayatiyetini sürdürmesi için de yıllık 40.000 guruşa ihtiyaç olduğunu ve bu masrafın münderis vakıflardan karşılanacağını belirtmişti. Maarif Nezâreti de adı geçen okulların masraf kalemleri, görevlendirilecek öğretmenler ve gelirleri kullanılan münderis vakıfları gösteren detaylı bir defter hazırlanarak gönderilmesini istemişti.⁴⁸

1907 yılında Karakilise Kazasında (Erzurum/Bayezid) bir rüştiye mektebi açılması için daha önceki yıllarda başlatılan girişimler hızlandırılmıştı. Ancak vilayet maarif bütçesi ve münderis vakıf gelirlerinin elverişsizliği nedeniyle bu okul için kaynak oluşturulamamıştı.⁴⁹ Sultan II. Abdülhamid Döneminde Erzurum'da; ikisi Erzurum (Erzurum ve Keskim), biri Erzincan (Pülümür) ve biri de Bayezid'de (Eleşkirt) bulunmak üzere toplam dört rüştiye mektebi açılmıştı.⁵⁰ Esasında aynı tarihlerde (1908) Erzurum maarif idaresinin gelir ve giderleri incelendiğinde zebhiye vergisi zammı ile münderis vakıf gelirlerinin Karakilise'de bir rüştiye

⁴⁵ BOA. MF. MKT. 90/84 (1303.B.6/10 Nisan 1886).

⁴⁶ BOA. MF. MKT. 55/49 (1305.S.5/23 Ekim 1887).

⁴⁷ Zebhiye Vergisi (Resmi); şehir ve kasabalarda kesilen hayvanlardan alınan bir vergi. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 743. Maarif hissesi olarak zebhiye resmine şu şekilde zam yapılmıştı: manda ve deve başına 5 guruş, sığır başına 3 guruş, koyun başına 1 guruş, keçi için 30 para ve kuzu ve oğlak için 8 para zam uygulanmıştı. Abdurrahman Vefik (R. 1330/M. 1914), *Tekâlif Kavaidi (İkinci Kısım)*, İstanbul: Kanaat Matbaası, s. 436. Erzurum'da bu vesileyle yıllık yaklaşık 40.000 guruş elde edileceği tahmin edilmekteydi (1902). Yakup Karataş (2010), *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Erzurum (Sosyal, Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s. 231 (dn).

⁴⁸ BOA. MF. MKT. 905/34 (1323.Za.14/10 Ocak 1906).

⁴⁹ BOA. MF. MKT. 1020/24 (1325.Ş.27/5 Ekim 1907).

⁵⁰ Uğur Ünal (2015), *İkinci Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri*, Ankara TTK Yayınları, s. 102. Ayrıca bk. Songül Keçeci Kurt (2014), *Belgelerle Bayezid Sancağı Maarifi (1856/1914)*, Erzurum, s. 57.

mektebi inşa ve giderlerinin temin edilmesini mümkün kılmadığı anlaşılmaktadır.⁵¹ Erzurum'da evkâf-ı münderise gelirleri çok yüksek olmadığı için mektep binalarının tamiri için bu vakıfların yanı sıra zebhiye vergisi zammının maarife terk edilen kısmı kullanılmıştı (1908).⁵²

Münderis vakıf gelirlerinin tahsis edildiği alanlardan biri de maaşlardı. Ancak gelir kontrolü konusunda yaşanan sıkıntılar maaşların aksamasını da gündeme getirmekteydi. Örneğin 1888 yılında Erzurum Mektep-i Rüşdiyesi coğrafya ve resim öğretmeni olan Abdülhamid Efendi'nin maaşı münderis vakıf gelirlerinden karşılanıyordu. Bu gelirlerin toplanamamasından dolayı bir yıldır maaş alamayan öğretmene hazineден ödeme yapılması valilik tarafından istenmişti. Maarif Nezâreti bu durum karşısında münderis vakıf gelirlerinden ödeme yapılması imkânsız ise ileride gereği yapılmak üzere başka muallimlerle durumun idare edilmesi tavsiyesinde bulunmuştu.⁵³ Maaşlar konusunda tespit edilen bir başka örnek de Musul Vilayetine aittir. Burada eğitim öğretim faaliyetlerinin artmasından dolayı bir kâtip istihdam etme mecburiyeti hâsıl olmuş ve 500 guruş maaşla uygun birinin istihdamı kararlaştırılmıştı. Maarif Nezâretinden bu tasarrufa yönelik verilen cevapta kâtibin maaşının hisse-i ianeden karşılanmasının örneği olmadığı belirtilerek bu iş için münderis vakıf gelirlerinin kullanılması istenmişti.⁵⁴

Bağdat Vilayeti maarif meclisi kâtibinin 500 guruş tutarındaki maaşının evkâf-ı münderiseden karşılanması uygun bulunmuştu.⁵⁵ Bir yıl sonra (1890) Bağdat'tan Nezârete gönderilen bir başka yazıda evkâf-ı münderise gelirleri ile kâtip istihdam edilmesinin kanunen yanlış olduğu belirtilerek kâtiplere bu tahsisattan verilen maaşın kesilerek elde edilen birikimle iki iptidâî mektep açıldığı belirtilmişti.⁵⁶ Evkâf-ı münderise komisyonlarında görev alan kâtiplerin maaşları konusunda bir standardın olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Kastamonu'dan Maarif Nezâretine gönderilen 1894 tarihli bir yazıda; esasen bu vakıf gelirlerinin ilkokulların masraf ve muallimlerinin maaşlarından başka bir yere sarf edilmesinin uygun olmadığı belirtilmişti. Ancak bu vakıfların resmi kaydının yapılması, takibi, hasılatın tespiti, gelir ve giderlerin kaydedilmesi gibi işlemleri yapan ve bir taraftan da resmi sorumluluğu bulunan

⁵¹ BOA. MF. MKT. 1061/62 (1326.Ca.4/4 Haziran 1908). Bu kayıttta toplam 95.589 guruş gelirin 40.000 guruşu zebhiye resmine yapılan zamdan, 45.294 guruşun da münderis vakıflardan, kalanının ise diğer kalemlerden temin edildiği belirtilmektedir. Gösterilen gider kalemleri ile birlikte düşünüldüğünde gelir ve giderlerin başa baş olduğu ve daha fazla bir tasarruf yapılamadığı anlaşılmaktadır.

⁵² BOA. MF. MKT. 1078/22 (1326.N.17/13 Ekim 1908).

⁵³ BOA. MF. MKT. 101/49 (1306.M.8/14 Eylül 1888).

⁵⁴ BOA. MF. MKT. 101/98 (1306.M.22/28 Eylül 1888).

⁵⁵ BOA. MF. MKT. 106/12 (1306.C.4/5 Şubat 1889).

⁵⁶ BOA. MF. MKT. 117/28 (1307.N.2/22 Nisan 1890).

kâtiplere bu gelirlerden yeterli miktar maaş verilmesi gerektiği ifade edilmişti. Nezâret Kastamonu'nun bu haklı isteğine olumsuz bir yanıt vermemekle birlikte vilayetteki münderis vakıf kayıtlarının ve defterlerinin bir an önce gönderilmesini isteyerek süreci uzatma gibi bir tutum içine girmiş ve “ileride icabına bakılacaktır” gibi bir ifadeyle idare-i maslahat yolunu tercih etmiştir.⁵⁷

Devletin mali açıdan sıkıntıda olduğu dönemlerde genişleyen maarif bürokrasisinin finansmanında münderis vakıf gelirlerinin oldukça kullanışlı olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Musul'da maarif kâtibi olan bir görevlinin birikmiş maaşlarının (4.212 guruş) ödenmesinde sıkıntı yaşandığı için kaynak aranmış ve belediye gelirlerine müracaat edilmişti (1891). Ancak bunu uygun bulmayan nezâret, münderis vakıf gelirlerinin arttığı bir zamanda ödenmek suretiyle icabına bakılmasını tavsiye etmişti.⁵⁸ Bir başka örnekte ise Maraş Rüştüye mektebindeki bir öğretmenin maaşına yapılacak zam için münderis vakıf gelirlerinin kullanılmasına izin istenmiştir.⁵⁹ Bu izne nezâretçe ne yolda cevap verildiği tespit edilememiş ise de bu vakıf gelirlerinin hayli geniş bir çerçevede tasarruf edildiği anlaşılmaktadır. Bir başka örnekte ise Aydın'da açılan bir kız iptidâî mektebinde görevlendirilecek bir bayan öğretmenin 400 guruşluk maaşı için evkâf-ı münderiseye müracaat edilmiştir. Vakıf gelirlerinin ayrıca bir dikiş nakış hocasına maaş vermeye yetmeyeceği belirtilerek bir de dikiş nakış hocası talebinde bulunulmuştur.⁶⁰ Maaşlarla ilgili bir başka kayıta ise Erzurum Darülmuallimin'inde öğretmenlik yapan ve Serfice (Manastır Vilayeti) Mülki İdâdî Mektebine tayini çıkan bir öğretmenin Erzurum'daki görevinden 12.604 guruş 30 para alacağı olduğu ve bunun ödenmesinin nasıl yapılacağı sorulmuştu. Yapılan inceleme sonunda öğretmenin Erzurum'daki maaşlarının, o zamanlar münderis vakıf gelirlerinden karşılandığı ve kalan bakiyenin keza Erzurum'dan ve aynı gelir kaleminden ödenmesi gerektiği ifade edilmişti (1901).⁶¹ Ancak bu öğretmene tahsis edilen Erzurum vakıflarından iki münderis vakfın kayıtlarının zamanında ve layıkıyla tutulmamış olmasından dolayı öğretmenin birikmiş maaşının ödenmesi süreci uzamıştır.⁶² Bu örneklerde kâtipler ve öğretmenler konu edilmiş ise de maarif müdürleri maaşlarının dahi münderis vakıf gelirleriyle takviye edildiği anlaşılmaktadır. Zira 1889 yılında Kudüs-i Şerif maarif müdürünün maaşı olan 2.000 guruşun bundan böyle iane hissesinden

⁵⁷ BOA. MF. MKT. 210/20 (1311.Z.8/12 Haziran 1894).

⁵⁸ BOA. MF. MKT. 129/78 (1308.Za.27/4 Temmuz 1891).

⁵⁹ BOA. MF. MKT. 120/39 (1308.M.14/30 Ağustos 1890).

⁶⁰ BOA. MF. MKT. 127/13 (1308.Ş.5/16 Mart 1891).

⁶¹ BOA. MF. MKT. 559/1 (1319.M.30/19 Mayıs 1901).

⁶² BOA. MF. MKT. 618/20 (1319.Z.21/11 Mart 1902).

ödenmesine dair karar çıktığı belirtilerek bu maaşın evkâf-ı münderiseden karşılanan 800 guruşluk kısmının iptidâî mekteplerin masraflarına harcanması istenmişti.⁶³ Görüldüğü üzere evkâf-ı münderise gelirlerinin kullanıldığı alanların başında maaşlar gelmektedir. Osmanlı Arşivi'nde bu hususu teyit eden çok fazla kayıt bulunmaktadır.⁶⁴

Münderis vakıflar hasılatının kimi vilayetlerde oldukça yüksek meblağlara ulaştığı ve ihtiyaçlara harcandıktan sonra artan para ile çeşitli iktisadi teşebbüslerde bulunduğu görülmektedir. Mesela Sivas Vilayetinde iptidâî mektepler karşılığı olan münderis vakıf vs gelirlerinin yıllık 47.285 guruş olduğu belirtilmiştir. Bunun 38.804 guruşunun masraflara tahsis edildikten sonra kalan 8.481 guruşu ile diğer yollardan biriktirilen 254.288 guruşla hamam ve dükkân gibi gayrimenkuller alınıp kiraya verilmek istenmiştir. Böylece maarif adına yeni birer gelir kapısı açılacağı belirtilmiştir. Bu teşebbüs Maarif Nezâreti tarafından yerinde ve makul olarak değerlendirilmiştir (1893).⁶⁵ Sivas Vilayetinin vakıf gelirlerini kontroldeki başarısı ve bu müteşebbis tavrı ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. 1897 yılında Sivas Valisi Hüseyin Hilmi mührüyle Maarif Nezâretine gönderilen bir arzda; vilayet maarif sandığında bulunan 50.000 akçe tutarındaki evkâf-ı münderise hasılatının nemasız bırakılmasının uygun olmayacağı ifade edilerek ahali ve memurların dükkân veya mağaza türünden gayrimenkulleri rehin alınarak bunlara %9 faizle borç olarak verilmesi için izin istenmiştir. Vali, yıllık %4 faizle Ziraat Bankası sandığına borç verilmesine izin olmadığı için böyle bir formül bulunduğunu da ilave etmiştir. Vali daha sonraki bir yazıda vilayet maarif meclisinin bu parayı Ziraat Bankası sandığına %4 faizle borç olarak vermesini uygun gördüğünü belirtmiştir. Konu bu hâliyle Maarif Nezâreti Muhasebe Kaleminde de ele alındıktan sonra Maarif Meclis-i Kebiri'ne intikal ettirilmiştir. Büyük Meclis de eğer Ziraat Bankası sandığına faizle borç verilmesinden daha hayırlı bir yol bulunamaz ise vilayet idare meclisinin gerekli tasarrufta bulunmasını ve neticeyi bildirmesini istemiştir.⁶⁶ Bu örneklere bakıldığında, Sivas örneğinde, münderis vakıflar üzerinde oldukça başarılı bir fon yönetimi sergilendiği anlaşılmaktadır. Ancak ülkenin her tarafında adı geçen vakıf gelirlerinin Sivas'taki gibi yüksek meblağlara ulaşmadığı da belirtilmelidir.

Evkâf-ı münderise gelirlerinin kullanıldığı bir başka alan olarak, bu vakıfları ilgilendiren mahkeme masrafları ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki 1894 yılında Zor Sancağı'na

⁶³ BOA. MF. MKT. 108/36 (1306/Ş.15/16 Nisan 1889).

⁶⁴ Maaşlarla ilgili ayrıca BOA. MF. MKT. 604/33, BOA. Babiali Evrak Odası Belgeleri (BEO). 2146/160932 (bu belgede Basra'da bir müderrisin maaşına yapılacak zam konu edilmiştir), MF. MKT. 763/48, MF. MKT. 873/6, MF. MKT. 1109/74 fon ve numaralı belgelere müracaat edilebilir.

⁶⁵ BOA. MF. MKT. 182/90 (1311.Ra.19/30 Eylül 1893).

⁶⁶ BOA. MF. MKT. 360/36 (1315.S.11/12 Temmuz 1897).

gönderilen bir yazıda buradaki bazı vakıfların münderis olduğunun ve maarif adına zapt edilmesinin, mahkemece tespiti yapıp haklarında hüküm çıkmasına bağlı olduğu belirtilmiştir. Bu sürecin işleminde mahkemece ortaya çıkacak masrafların yine münderis vakıflardan karşılanması istenmiştir.⁶⁷ Yukarıda münderis vakıf gelirlerinin çeşitli gider kalemlerine tahsis edildiği belirtilmiş ve kimi örnekleri de verilmişti. Yine ilginç bir gider kalemi Kumanova (Kosova Vilayeti)'da ortaya çıkmış ve bura maarif idaresinin 7,5 guruşluk kırtasiye bedelinin ödenmesi için münderis vakıfların gelir fazlasına müracaat edildiği belirtilmiştir (1894).⁶⁸

Bu çalışmanın mevzuunu teşkil eden vakıf uygulaması ile dikkat çekici bir olay Erzurum'un Kiği Kazasının Kızılçubuk Köyü'nde yaşanmıştır (1894). Bura sakinlerinden biri, yetkili mercilere başvurarak köyde namaz kılınacak cami ve çocukların gideceği bir okul olmadığını belirtmiş ve bu istek İstanbul'a kadar ulaşmıştır. Şura-yı Devlet, Maarif ve Evkâf Nezâretleri arasında cereyan eden yazışmalar neticesinde caminin yapım işinin sonraya bırakılarak öncelikle okul yapımına hız verilmesi istenmiştir. Bunun için de maarif hissesinin yetersizliği ortaya konarak nizamname hükümlerine göre münderis vakıf gelirleri veya ahalinin yardımlarıyla okulun yapılması tavsiye edilmiştir.⁶⁹ Burada aynı anda cami ve mektep için talepte bulunulmasıyla cami inşasının mektepten sonraya bırakılmış olması devletin maarife verdiği önemi göstermesi açısından dikkate değer bulunmuştur.

Tasarruf şekilleri yönünden sıra dışı bir harcama Manastır Vilayetinde tespit edilmiştir. Maarif müdürlüğünden Nezârete yazılan bir arzda; iptidâî ve rüştiye mektepleri mezunlarının diplomalarının 20 paraya tedarik edildiği ve vilayet matbaasında bastırılırsa her bir diplomanın 6'şar paraya mal edileceği ifade edilmişti. Yaklaşık 2000 adet diplomanın vilayet matbaasında bastırılması için gereken meblağın münderis vakıf gelirlerinden karşılanması için izin isteyen müdürlüğe olumlu cevap verilmişti (1897).⁷⁰ Bu örnek zaten kıt kaynaklarla idare edilen maarif işlerinin yolunda yürümesi için memurların da tasarruf tedbirlerine riayet ettiğini göstermektedir.

İlerleyen yıllarda münderis vakıflardan elde edilen gelirlerin harcama alanlarında bir genişleme ve farklılaşmanın devam ettiği görülmektedir. Öyle ki Muş Sancağı Maarif müdürlüğünde evrakın muhafaza edilmesi için kullanılacak bir sandık ile kâğıt ve saire masrafları için bile nezârete yazı yazılmıştı (1898). Nezâret de maarif komisyonunun çeşitli

⁶⁷ BOA. MF. MKT. 191/75 (1311.C.23/ 1 Ocak 1894).

⁶⁸ BOA. MF. MKT. 195/100 (1311.Ş.6/12 Şubat 1894).

⁶⁹ BOA. MF. MKT. 225/25 (1312.Ra.10/11 Eylül 1894).

⁷⁰ BOA. MF. MKT. 370/15 (1315.Ca.1/28 Eylül 1897).

giderleri (masarif-i müteferrika) için bütçede tahsisat olmadığını belirterek söz konusu ihtiyacın münderis vakıflar ve diğer gelirlerden karşılanmasını tavsiye etmişti.⁷¹ Yukarıda EMT değerlendirilirken maarife tahsis edilen vakıf gayrimenkullerinin tapuya bağlanması gerekliliğinden bahsedilmişti. Sivas'ta bu işlem gerçekleştirilirken ilgili dairelerden (Defter-i Hakani Müdürlüklerinden) tapu muamelatı için harç alındığı belirtilmiş ve bu harcın hangi tahsisattan ödenmesi gerektiği sorulmuştu. Maarif Nezâreti ise diğer vilayetlerde aynı durumdaki tapu harçları için münderis vakıf gelirlerinin kullanıldığını ve Sivas'ta da aynı gelir kaleminin kullanılmasının bir sakıncası olmadığı cevabını vermişti (1900).⁷²

Münderis vakıf gelirlerinin salt iptidâî mekteplere tahsis edilmiş olmasına rağmen zaman zaman Rüştîye mektepleri için de kullanılmasına izin verildiği anlaşılmaktadır. Zira Suriye Vilayetinin 1900 yılında bu doğrultudaki bir talebi üzerine Şam'da açılacak rüştiye derecesindeki bir kız sanayi mektebi için münderis vakıf gelirlerinin kullanım izni istenmiş ve Maarif Meclis-i Kebiri bu duruma onay vererek gerekenin yapılmasını emretmiştir.⁷³ Nezâretin buradaki esnek tavrı her zaman gösterdiği de iddia edilemez. Zira Suriye Vilayetindeki bazı gayrimüslim mekteplerinde Türkçe öğretmenlerinin maaşlarının münderis vakıflardan karşılandığı bilgisinin alınması üzerine bakanlık bunun uygun olmadığını belirterek vilayetten, söz konusu maaşlar için başka bir kaynak bulunmasını istemiştir.⁷⁴ Yine Erzurum'da Hanım Hamamı Vakfı bahçesinde bulunan medresenin tamiri için 2.000 guruşa ihtiyaç hâsıl olmuş ve bu meblağın münderis vakıf gelirlerinden karşılanması için Nezâretten izin istenmişti. Bânisi bilinmeyen ve mektep olarak kullanılan bu yapının tamirinde evkâf-ı münderise gelirlerinin kullanımı için gerekli izin çıkmıştı.⁷⁵ Diğer taraftan aksi durumların da yaşandığı görülmektedir. Yani münderis vakıflar iptidâî mekteplere ve maarif yardım hissesi de idâdîlere tahsis edilmişken iptidâî mektepler için maarif hissesinin kullanımına izin isteyen bölgeler de olmuştur. Böyle bir istekte bulunan Bingazi Mutasarrıflığı, kendi bölgelerinde münderis vakıf bulunmadığını, mevcut olan Hamidiye İptidâî mektebinin kapanma tehlikesiyle yüz yüze kaldığını ve dört tane daha iptidâî mektep açmayı planladıklarını ifade etmiştir. Mutasarrıflık ayrıca bölgenin sosyo-ekonomik yapısını da izah ederek İtalyanların okullarda ücretsiz ders

⁷¹ BOA. MF. MKT. 395/14 (1315.Z.23/15 Mayıs 1898).

⁷² BOA. MF. MKT. 490/34 (1317.Za.4/6 Mart 1900).

⁷³ BOA. MF. MKT. 521/22 (1318.R.27/24 Ağustos 1900).

⁷⁴ BOA. MF. MKT. 593/46 (1319.Ş.26/8 Aralık 1901).

⁷⁵ BOA. MF. MKT. 1081/33 (1326.L.16/11 Kasım 1908).

kitabı dağıttığı bir dönemde münderis vakıf bulunmadığından maarif hissesinin kullanılmasına izin verilmesinin çok önemli olduğunu da ilave etmiştir.⁷⁶

Görüldüğü üzere maarife terk ve tahsis edilen münderis vakıf gelirleri Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında, ekonomik olanakların oldukça kısıtlı olduğu bir ortamda, memlekette ilköğretimin yaygınlaşması adına atılmış önemli bir adımdı. Okul binası yapımı veya kiralanması, öğretmen, hademe, maarif kâtibî maaşları, çeşitli kırtasiye masrafları, maarifi ilgilendiren mahkeme ve tapu harçları gibi pek çok gider kaleminin bu vakıflar yoluyla halledilmesi son dönem Osmanlı bürokrasisinin mali bir başarısı olarak da mütalaa edilebilir.

Sıkıntılar, Yaklaşımlar

Evkâf-ı münderisenin maarife tahsis edilmesinin sağladığı ekonomik imkânların yanında, uygulamanın ülke çapında sorunsuz yürütüldüğünü iddia etmek de zordur. Zira yer yer baş gösteren sıkıntılar ve bürokratik karmaşanın da ayrı bir başlık altında incelenmesi gerekmektedir. Yine Osmanlı ülkesinin farklı vilayetlerinden elde edilen örneklerle süreçte ne tür sıkıntılar ortaya çıktığı, nasıl bir yol izlendiği ve ne nitelikte çözümler üretildiği üzerinde durulacaktır. Resmi kayıtlar incelendiğinde farklı bölgelerde benzer sıkıntıların yaşandığı görülmekle birlikte bir takım sosyo-ekonomik gerçekliklerin önemli olduğu da dikkat çekmiştir. Örneğin 1884 yılının Mayıs ayına ait bir kayıta Van'daki münderis vakıfların tespit edilememesi bu vakıfların bölgedeki bazı eşrafın kontrolünde olmasına bağlanmıştı. EMT'de “...şuna buna me'kel olmuş...” şeklinde ifade edilen bu durum, sistemi tıkayan bir sonucu beraberinde getirmişti. Van'daki görevine yeni başladığı anlaşılan vali, kendinden önceki dönemde oluşturulan vilayet maarif meclisinin dilek ve şikâyetlerini dikkate alması hususunda uyarılmıştı.⁷⁷ Bir başka örnek de Diyarbakır vilayetine ait olup burada maarif hesabına kullanılacak 17 adet vakıf tespit edilmişti. Münderis sınıfında değerlendirilen bu vakıflardan birinin geliri 2000 guruştan fazla iken mütevellisine 1500 guruş ödenmesi gibi aşırılıklar söz konusuydu. Bu vakıfların idarelerinde ortaya çıkarılan yolsuzlukları teftiş etmek için kurulacak komisyona maarif müdürünün de katılması istenmiş ve “vakfa hıyanet” edilmesinin engellenmesi amaçlanmıştı.⁷⁸ Bu misallerin bir benzeri 1888 yılında Erzurum'da yaşanmıştı. Vilayetteki Pir Ali Baba vakfı münderis sınıfında muamele görüyor iken birileri vakıf yönetiminde hak iddia ederek ücret almak teşebbüsünde bulunmuş ve vilayetçe yapılan tahkikat

⁷⁶ BOA. MF. MKT. 111/94 (1306.Z.30/27 Ağustos 1889).

⁷⁷ BOA. MF. MKT. 83/84 (1301.Ş.4/30 Mayıs 1884).

⁷⁸ BOA. MF. MKT. 86/90 (1302.B.27/12 Mayıs 1885).

neticesinde bu vakfın münderis olduğu tahakkuk etmişti. Bunu üzerine Nezâret tarafından EMT'ye göre hareket edilmesi tavsiye edilmişti.⁷⁹ Görüldüğü üzere ortada ciddi boyutlarda haksız kazançlar söz konusuydu ve devletçe alınan önlemlerle bunların önüne geçilmeye çalışılmıştı.

Münderis vakıflardan hakkıyla yararlanılmasını engelleyen önemli bir durum da bürokratik teamüllerin giriftliği idi. Örneğin Erzurum'da elde edilen evkâf-ı münderise gelirlerinin dörtte birinin evkâf hazinesine, dörtte üçünün de maarif işlerine harcanması yolundaki emrin tam anlaşılmadığı, evkâf hissesinin nezârete mi yoksa vilayet evkâf muhasebeciliğine mi ödeneceğinin bilinemediği bildirilmişti. Bunun üzerine nezâretteki maarif meclisi söz konusu evkâf hissesinin İstanbul'a gönderilmesini emretmişti.⁸⁰ Nezâretler arası (maarif-evkâf-maliye) yazışmalara geç cevap verilmesi de keza uygunsuz durumların yaşanmasına sebep olabiliyordu. 1888 yılında Burdur'da münderis vakıf gelirlerinin maarife devredilmesine dair gerekli emirleri kendi nezâretlerinden henüz almadıklarını ifade eden vakıf görevlileri biriken meblağa el koymuş ve bazı maarif görevlilerinin maaşları ödenemez olmuştu. Maarif Nezâretinden Evkâf Nezâretine gönderilen bir yazı ile bu hâlin usul ve hakkaniyete uymadığı belirtilmiş ve sancak vakıf memurlarına gerekli emirlerin kesin surette verilmesi istenmişti.⁸¹ Bürokratik gecikmelerden yakınan bir başka dilekçe de Konya'dan gönderilmişti (Kasım-1888). Konya maarif müdürü vilayetteki münderis vakıflarla ilgili çalışmalarını bitirip tutulan defter ve tutanakları Nezârete gönderdiklerini belirterek ne işlem yapılacağı konusunda Nezâretin emrini beklediklerini, bundan dolayı vakıf gelirlerinden istifade edilemediğini belirtmiş ve ilgililere acilen gerekli emirlerin gönderilmesini istemişti. Maarif Nezâreti de konuyu Evkâf Nezâretine intikal ettirerek vilayetteki evkâf memurlarına gerekli tebligatın yapılmasını istemişti.⁸² 1899 yılında dahi sıkıntıları aşamayan Konya Vilayeti için Dâhiliye Nezâreti devreye girmiş ve Sadarete yazılan bir arıza ile Konya evkâf memurlarına münderis vakıf gelirlerini maarife devretmesi için emir gönderilmesi istenmişti.⁸³

Mevzubahis bürokratik sıkıntılar bazen de bir vilayetin kendi memurlarının tavırlarından kaynaklanabiliyordu. Mesela Halep maarif müdürünün 21 Eylül 1888 tarihli

⁷⁹ BOA. MF. MKT. 98/90 (1305.Ş.27/9 Mayıs 1888).

⁸⁰ BOA. MF. MKT. 87/70 (1302.Za.30/10 Eylül 1885).

⁸¹ BOA. MF. MKT. 97/41 (1305.C.20/3 Şubat 1888).

⁸² BOA. MF. MKT. 105/3 (1306.Ca.1/3 Ocak 1889). Konya'daki münderis vakıflardan istifade edilememesinin temel sebepleri bu vakıfların kimi nüfuzlu kimselerin eline geçmiş olması ve nezâretler arasındaki uyumsuzluktu. Konya'da anılan dönemdeki eğitim hayatı ve sorunları için bk. Abdülhamit Kırmızı (2005), "Usûl-i Tedrîs Hâlâ Tarz-ı Kadîm Üzre": Konya Valisi Ferid Paşa'nın Eğitimi Islah Çalışmaları", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, Sayı 19, ss. 195-229.

⁸³ BOA. DH. MKT. 2198/48 (1316.Z.26/7 Mayıs 1899)

ifadesine göre; kendisi münderis vakıfları maarif yolunda kullanabilmek için o kadar gayret göstermesine rağmen bu çalışmalarının sonuçsuz kalmasının nedenini müftünün çıkardığı zorluklara bağlamıştı. Müdüre göre müftü, memuriyetteki tecrübe ve kıdemi az, vukufsuz, makamını korumak için ahalinin her tür menfaatlerini korumaya çalışan, halkın teveccühünü kazanmak için maarifin hukukunu zayi eden bir kişilikti. Aynı zamanda evkâf komisyonu reisliği de yapan müftü, maarif müdürünün münderis vakıfları “yed-i me’kelden” (yiyicilerin elinden) kurtarmak için giriştiği faaliyetleri engellemektedir. Maarif müdürü netice itibarıyla kendi nüfuzunun artırılması yönünde nezâretin manevi yardım ve takviyesini talep etmişti.⁸⁴

Anadolu’daki Osmanlı yerleşimlerinin en eskisi ve vakıf geleneğinin en köklü olduğu yerlerden biri olan Hüdavendigâr Vilayetinde münderis vakıf gelirlerinin olmaması Maarif Nezâretinin dikkatini çekmişti. Nezâretin bu yolda vilayete olan emirlerine cevaben vilayette kaleme alınan arizada dikkat çekici hususlar vurgulanmıştı. Vilayet maarif müdürlüğü, buradaki vakıfların kısmen zaman içinde çeşitli dairelerin kısmen de ahalden önde gelen ayan ve eşraf takımının ellerine geçmiş olduğunu itiraf etmişti. Bunların geri alınması ise zor olacağından valiliğe emir verilerek mahalli hükümetin gücünden faydalanılmasının yolunun açılması istenmişti. Bu vilayette iptidâî mekteplerin ihya edilmesi için adı geçen gelirlerin meydana çıkarılması amacıyla valiliğe bir yazı daha yazılmış ve kurulacak komisyonlar marifetiyle işin en kısa sürede hâll edilmesi tavsiye edilmişti (1893).⁸⁵ Bu kayda göre “şuna buna me’kel olmuş” münderis vakıfların, talimatı doğrultusunda, devletin istediği şekilde tasarruf edilmesinin pek de kolay bir iş olmadığı anlaşılmaktadır.

Vilayetlerde münderis vakıf gelirlerinin sağlıklı bir şekilde elde edilememesinin bir sebebi de evkâf komisyonları ile maarif memurları arasındaki görüş ayrılıklarıydı. Erzurum Maarif müdürlüğü muavinliğinden Nezârete yazılan bir yazıda (14 Haziran 1891) başkanlığını müftünün yaptığı evkâf komisyonunun, vilayetteki münderis vakıfları münderislikten kurtarma temayülünde olduğu belirtilmişti. Maarif idaresince bu yaklaşıma itiraz mahiyetinde bir rapor kaleme alınarak vilayete ve nezârete gönderileceğini belirten müdür muavini, adam kayırma ve diğer türlü suiistimallere meydan verilememesi için çalıştığını da ilave etmişti. Bu ihbardan sonra nezâretten Erzurum Vilayetine gönderilen bir emirde maarifin hukukunun korunması için gerekli önlemlerin alınması yolunda bir uyarı yapılmıştı.⁸⁶ Anlaşıldığı kadarıyla vakıfların

⁸⁴ BOA. MF. MKT. 102/33 (1306.S.7/13 Ekim 1888).

⁸⁵ BOA. MF. MKT. 184/143 (1311.R.20/31 Ekim 1893).

⁸⁶ BOA. MF. MKT. 129/58 (1308.Za.22/29 Haziran 1891).

haksız kazanç kapısı hâline gelmiş olması, ülke genelinde görülebilen bir probleme dönüşmüştür. Bu durum XIX. yüzyıl Osmanlı vakıf yönetiminin sorunlarını göstermesi açısından anlamlıdır.

Kimi bölgelerde ortaya çıkarılan münderis vakıf gelirlerinin evkâf idaresince sadece üçte birinin maarife terk edildiği ve geri kalanının ise vakıf giderleri için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu hususun faydalı olmayacağını belirten Kastamonu Valiliği durumu Maarif Nezâretine iletmişti. Maarif Nezâreti de Evkâf Nezâretine yazarak münderis vakıf gelirlerinin tamamının maarife tahsis ettirilmesini ve evkâf idaresinin haksız yere el koyduğu üçte ikilik hissenin de keza hak sahibi maarif idarelerine ödenmesini istemişti (1889).⁸⁷ Evkâf idaresinin üçte birlik kısmı maarife terk ettiği vakıflar “kura-yı mevkufe” denilen vakıf köylerinin öşür bedelleridir ki bunların gelirlerinin bu şekilde taksiminin padişah iradesi gereği olduğu anlaşılmaktadır. Zira bunlar emlak ve akar türünden olmayıp tahsisat kabilinden olduğu için mahiyet itibarıyla sadaka tevliyeti sınıfına girmektedirler.⁸⁸ Vakıf köyler bedellerinin maarif sandığına alınabilmesi için öşür vergisinin ihale edildiği dönemde maarif namına ihale edilmesi veya bu bedellerin karşılığı olarak gerekli mültezim senetlerinin maarif idaresine ciro edilmesi gerekmektedir.⁸⁹ Önemli bir gelir kaynağı olduğu anlaşılan vakıf köylerin öşür bedellerinin münderis olanlarının tüm gelirlerinin münderis sayılarak evkâftan alınıp maarife terk ve tahsis edilmesi için maarif Nezâretinin girişimleri devam etmişti.⁹⁰

Nezâretlerin kendi aralarındaki veya taşra ile Nezâretler arasındaki iletişim kopukluğu veya başka türlü sıkıntılar sürecin aksamasına ve bu da gelirlerden hakkıyla istifade edilememesine yol açmaktaydı. Bir arızada Erzurum maarif müdürü, Erzurum'daki münderis vakıflardan iki yıl zarfında 2 yük 50.160 guruş (250.160 guruş) gelir elde edildiğini ancak maliye Nezâretinin bu meblağın maarif hazinesine teslimini mümkün kılan havale-nameleri göndermemesi nedeniyle vilayet iptidâî mekteplerinin mahvolma noktasına geldiğini belirtmişti. Hâlihazırda da yaklaşık 100.000 guruş münderis vakıf gelirinin elde edilememesinin sebebi olarak kurumlar arasındaki bu iletişimsizlik gösterilmekteydi. Müdüre göre sekiz yıldır vilayet maarifinin ilerlememesinin yegâne sebebi bu maddi imkânların kullanılamamasıdır. Müdür, valilik ve diğer ilgili makamların acilen uyarılmasını ve bu yolda kanalize edilmesini de

⁸⁷ BOA. MF. MKT. 107/57 (1306.B.19/21 Mart 1889).

⁸⁸ BOA. MF. MKT. 98/90 (1305.Ş.27/9 Mayıs 1888).

⁸⁹ BOA. BEO. 1958/146833 (1320.N.3/4 Aralık 1902).

⁹⁰ BOA. MF. MKT. 170/106 (1310.Za.20/5 Haziran 1893). Vakıf köy ve mezraların öşür bedelleri ile ilgili vergi usulleri için bk. Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi, İkinci Kısım*, s. 268-269.

istemmiştir (1890).⁹¹ Bu yazıdan bir ay sonra Erzurum maarif müdürlüğü doğrudan Sadaret ile irtibata geçerek Maliye Nezâretince gerekli havale-nameler gönderilmediğinden münderis vakıflardan istifade edilemediğini yinelemiştir. Maarif Nezâreti de Evkâf ve Maliye Nezâretlerine iletilmek üzere gerekli yazıların kaleme aldırıldığını ve icabının yapılması için harekete geçildiğini ifade etmiştir.⁹² Nezâretler arası çatışmaya bir başka örnek olarak 1900 tarihli bir olay gösterilebilir. Evkâf Nezâreti bu tarihte Sivas Vilayetine bir yazı göndererek münderis vakıf gelirlerinin maarife terk edilmemesini istemiştir. Bu yazı üzerine Sivas'ta ortaya çıkan karışıklıktan dolayı Maarif Nezâreti Sadarete bir arıza göndererek Evkâf Nezâretinin bu tasarruftan vaz geçmesi gerektiğini belirtmiştir. Sadaret de Evkâf Nezâretini uyararak Sivas'a, münderis vakıflara el konması yönünde yapılan tebligatın geri alınması istenmiştir.⁹³

Yaşanan sıkıntıların önemli bir sebebi, maarifçe el konulan vakıfların münderis olup olmadığı konusundaki anlaşmazlıklardır. Vilayet idare meclislerince münderis olduğuna karar verilerek maarife terk edilen vakıflar daha sonra evkâf muhasebeciliklerinin devreye girmesiyle mazbut vakıf oldukları ispat edilip yeniden vakıf idaresine alınıyordu. Mesela Bağdat Vilayetinin Horasan Kazasında Şeyh Mecnun Hz'nin (RH) türbesinin giderleri için Zehre isimli köyün gelirleri kullanılmakta iken maarifçe bu gelirlere el konmuş, daha sonra evkâf idaresinden bilgi istendiğinde adı geçen vakfın münderis olmadığı bildirilmişti. Bunun üzerine vilayet maarif idaresinin girişimini sonlandırması ve adı geçen vakfı evkâf idaresine devretmesi gerektiği belirtilmişti (1888).⁹⁴ 1883 yılında da Erzurum'da bulunan Abdurrahman Gazi Türbesi ve bitişindeki caminin bağlı olduğu vakıf münderis kabul edilerek maarife tahsis edilmiş ve zamanla bu devrin hatalı olduğu yani vakfın münderis olmadığı tahakkuk edince Erzurum maarif müdürlüğünden bilgi istenmişti (1888).⁹⁵ Bundan dört yıl sonra Nezâretten Erzurum Maarif müdürlüğüne, Abdurrahman Gazi ve Gıyaseddin Dede Zaviyelerinin maarifçe münderis kabul edilerek el konan bedellerinin vakıf idaresine iade edilmesini ihtiva eden bir emir gelmişti.⁹⁶ Maarifçe el konulan vakıfların münderis olup olmadığının tahkiki aylarca sürebilmekteydi. Mesela Erzurum'da bulunan Hatuniye ve Yakutiye medreselerinin münderis olmadığını öne süren Evkâf Nezâreti buraların gelirlerine el koymuştu (Ekim-1905). Sadaret,

⁹¹ BOA. MF. MKT. 124/1 (1308.Ca.1/13 Aralık 1890).

⁹² BOA. MF. MKT. 128/67 (1308.L.16/25 Mayıs 1891).

⁹³ BOA. BEO. 1575/118122 (1318.B.11/4 Kasım 1900). Bu problemin aynısı 1902 yılında Edirne'de de yaşanmış ve Evkâf Nezâreti münderis vakıf gelirlerinin maarife terk edilmesi yönünde Dâhiliye Nezâreti tarafından uyarılmıştı. BOA. DH. MKT. 595/58 (1320.B.12/15 Ekim 1902).

⁹⁴ BOA. MF. MKT. 90/20 (1305.Ca.19/2 Şubat 1888).

⁹⁵ BOA. MF. MKT. 113/53 (1307.S.25/21 Ekim 1889).

⁹⁶ BOA. MF. MKT. 142/75 (1309.Za.9/5 Haziran 1892).

Erzurum valiliği, vilayet maarif idaresi, Evkâf Nezâreti, Maarif Nezâreti Muhasebe Kalemî ve Meclis-i Kebirî arasında aylar süren yazışmalar neticesinde adı geçen vakıfların münderis olduğuna karar verilerek maarif yolunda sarf edilmesine dair karar çıkmıştı (Haziran-1906).⁹⁷ Bu minvaldeki sıkıntıların hâlle edilmesi için 1906 yılında Dâhiliye Nezâreti devreye girmiş ve Maarif Nezâretinin bir çözüm önerisi kabul edilerek tüm taşra idarelerine göndermişti. Buna göre Evkâf ve Maarif Nezâretleri arasında münderis olup olmadığı noktasında anlaşmazlık olan vakıflar hakkında bu Nezâretlerin mahalli komisyonlarınca yeniden tahkikat yapılacak, beraberce kayıt altına alınarak tanzim edilen tutanaklar idare meclislerince de incelendikten sonra Nezâretler de gerekli tahkikatı yapacak ve nihai karar verilecektir.⁹⁸ Dâhiliye Nezâretinin ortaya koyduğu bu çözüm esasında çok olağanüstü bir formül gibi görünmemektedir. Teklifin içeriğine bakıldığında taşra idarelerinin eşgüdümünün sağlanmaya çalışıldığı ve merkezi idarenin süreçteki yerinin tespit edilerek keyfiliklerin önüne geçilmeye çabalandığı anlaşılmaktadır.

Münderis vakıf gelirlerinin uygun bir şekilde yönetilemediği yerlerden biri de Kayseri Sancağı'ydı. Ankara Vilayetine yazılan şukkada bu sancaktaki gelirlerin layığıyla idare edilerek iptidâî mekteplerin ıslah edilmesi, sayılarının artırılması ve rüştiyelerin şartlarının da iyileştirilmesi için gerekli önlemlerin alınması ihtar edilmişti (1893).⁹⁹ Ülke genelinde görülen uygunsuzluklar ve ihmaller nedeniyle Maarif Nezâretinden tüm valilik, müstakil mutasarrıflık ve maarif idarelerine gönderilen bir genelgede münderis vakıfların gelirlerinin, giderlerinin ve nerelere sarf edildiklerinin merkezi idarece bilenemediği belirtilmişti. Bu nedenle bu başlıklar altında gerekli tahkikat ve tetkikatın yapılarak cetvel ve defterlere kaydedilip gönderilmesi emredilmişti (31 Temmuz 1893).¹⁰⁰ Taşra maarif idarelerinde süreç yönetimi anlamında sıkıntılarının önünün alınamaması üzerine Maarif Nezâreti'nin denetimleri sürdürdüğü anlaşılmaktadır. 1898 tarihinde yine maarif idarelerine gönderilen genelgede münderis vakıf gelirlerinin zayi edilmemesi hususu vurgulanarak gelirlerin bilgisi istenmişti. Burada dikkat çeken bir sorun münderis vakıflar için görevlendirilen kâtip ve diğer memurların kefilsiz ve maâşsız olmalarıydı. Böyle olunca gelir ve giderlerdeki suiistimaller önlenemiyordu. Bunun üzerine vilayetlerce, istihdam edilen kâtiplerin kefalete bağlanmaya başladıkları ve bölgelerindeki münderis vakıf gelirlerinin tutarının bildirildiği görülmektedir. Örneğin

⁹⁷ BOA. MF. MKT. 864/13 (1323.R.11/15 Haziran 1905).

⁹⁸ BOA. DH. MKT. 2609/94 (1323.Za.20/16 Ocak 1906).

⁹⁹ BOA. MF. MKT. 161/34 (1310.B.30/17 Şubat 1893).

¹⁰⁰ BOA. MF. MKT. 180/91 (1311.S.29/11 Eylül 1893).

Diyarbakir Vilayeti'ne bağılı Maden Sancağı'nın münderis vakıf ve avarız gelirleri yıllık 14.000 guruş olup 30.000 guruş kefalet ve sandık eminliği ile beraber 200 guruş maaşla bir kâtip istihdam edildiği bildirilmişti. Mardin için 80 guruş maaşla bir kâtip, ayrıca Diyarbakir'de 80 guruş maaşla diğeri bir kâtip görevlendirilmesi planlanmıştı. Yine Selanik'te 200 guruş maaşla bir kâtipin görevlendirilmesi için izin istenmişti (1898).¹⁰¹ Anlaşıldığı kadarıyla kitabet için 60-80 guruş civarında bir maaş tahsis edilirken sandık eminliği görevinin de eklenmesiyle kâtiplerin aldığı aylık 200 guruşu bulmaktaydı.

Kimi vilayetlerde EMT'nin yayınlanmasının üzerinden uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen bürokratik sürecin sağlıklı işlemediği tespit edilmiştir. Örneğin Erzurum İnas Rüştüyesinde muallimlik yapan Abdüllatif Efendi birikmiş maaşını alamadığından bahsederek Maarif Nezâretine başvurmuştu. Kendi maaşının münderis vakıf gelirlerinden ödendiğini ifade eden muallim, yaşlılık ve mağduriyetini de öne sürerek Erzurum'a gerekli emrin gönderilmesini istemişti. Nezâretten Erzurum Maarif Müdürlüğüne yazılan emirde de adı geçen muallimin birikmiş maaşının ödenmesi, münderis vakıf gelirlerinin ortaya çıkarılması, maarifin hukukunun korunması ve talimata uygun hareket edilmesi emredilmişti (1899).¹⁰² 1904 yılında dahi Erzurum'daki münderis vakıf gelirlerinin doğru düzgün idare edilememesi ve bürokratik aksamalardan dolayı muallimlerin maaşlarını alamaması gibi sıkıntılar sürüp gitmekte, vilayet mal sandığında yıllardır biriken münderis vakıf gelirleri kullanılamamaktaydı. Çözüm olarak da vakıf köylerinin aşar vergilerinin ihalesi zamanında mültezimlerden senet alınması usulü tavsiye edilmişti.¹⁰³ Ancak Erzurum için evkâf-ı münderise meselesinin başarısızlıktan ibaret olmadığını da ilave etmek gerekir. Zira yukarıda münderis vakıflar ve diğeri yan gelirlerle Erzurum'da 31 adet okulun açıldığından bahsedilmişti. Buradaki başarı dönemin (1905-1906) valisi Nazım Paşa'ya ait olmalıdır. Zira valinin münderis vakıflar konusundaki gayreti Maarif Nezâretince takdir edilmişti.¹⁰⁴

Osmanlı ülkesinin pek çok vilayetinde münderis vakıflara ait iş ve işlemlerin ağır aksak yürüdüğü söylenmelidir. 1900 yılında tüm maarif idarelerine yazılan bir emirde bu vakıfların gelir ve giderlerinin, kayıtlarının maarif namına satın alınan emlak ve sairenin gönderilen örneğe uygun olarak kayıt altına alınması istenmiş bu isteği kulak ardı edenlerin de şiddetle mesul tutulacağı belirtilmişti. Konya'dan bu genelgeye yazılan cevapta, kendilerine, kayıtların

¹⁰¹ BOA. MF. MKT. 390/1 (1315.Za.2/25 Mart 1898).

¹⁰² BOA. MF. MKT. 478/14 (1317.B.25/29 Kasım 1899).

¹⁰³ BOA. BEO. 2374/178038 (11.Ca.1322/24 Temmuz 1904)

¹⁰⁴ BOA. MF. MKT. 837/10 (1323.M.2/9 Mart 1905), 856/60 (1323.Ra.17/22 Mayıs 1905).

tutulduğu defter veya cetvel gönderilmesine dair bir emrin gelmediği belirtilerek defter örnekleriyle beraber bir de tarifname gönderilmesi istenmişti. Nezâret de tarifnameye gerek olmadığını ifade ederek defter ve cetvel örneklerinin daha önce gönderildiğini yazmıştı. Yemen vilayetinin cevabında ise; Yemen'in diğer vilayetlere kıyaslanmaması gerektiği, buranın çoğu vilayetten büyük olduğu, münderis vakıfların çok olduğu ancak bunların maarif namına zapt edilmesinin ahali ile hükümet memurları arasında kin ve düşmanlığa sebep olacağı ve işin tedrici bir surette halledilmeye çalışılıp sonucunun bildirileceği belirtilmişti. Suriye Vilayetinin cevabında; bu vilayette münderis vakıf namına bir şey bulunmadığı ve dolayısıyla defter tutmaya gerek olmadığı yazılmıştı. Sadece hayır sahipleri tarafından satın alınarak maarife terk edilen binaların tapu kayıtlarını gösteren evrakın gönderildiği bildirilmişti.¹⁰⁵ İptidâî mekteplere tahsis edilen münderis vakıflar, zebhiye vergisi ve başka gelir kalemlerinin hesabının tutulmasındaki ihmallerin sürüp gittiğini gözlemlemek mümkündür. Taşra maarif memurlarının bu anlamda hesap verme konusundaki isteksizlikleri de bir başka yazışmada ele alınmış ve maarif komisyon başkanlarının muhatap alındığı belirtilmiş, icap ederse bu başkanların görevden alınarak yerlerine başkalarının getirilebileceğine dikkat çekilmişti (1904)¹⁰⁶.

Sonuç

Münderis vakıfların maarife devredilmesi son dönem Osmanlı bürokrasisinin geçirdiği sıkıntılı ve maarifin yaygınlaşması adına bir o kadar da önemli bir süreç olarak tarihe mal olmuş bir hadisedir. Sultan Abdülaziz döneminde alınan bir kararla başlayan süreç İkinci Meşrutiyetin ilk yıllarına kadar devam etmiştir. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve 1874 tarihli Sadaret kararıyla hukuki zemini teşekkül eden bu süreç mali açıdan Osmanlı eğitim hayatını rahatlatan bir uygulamalar dizisi şeklinde yürümüştür. Ülkede eğitim adına adeta bir seferberlik ilanı demek olan münderis vakıflar meselesi bilhassa II. Abdülhamid Dönemi eğitim hayatının canlanması adına önemli bir yere sahiptir. Balkanlardan Ortadoğu'ya kadar yayılan Osmanlı vilayetlerinde bölgelerin sosyal ve ekonomik durumlarına göre sürecin mümkün mertebe yönetilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. Kimi vilayetler başarılı bir idare sergileyip pek çok münderis vakfı kullanılabilir duruma getirirken kimileri maarif-evkâf koordinasyonunu sağlayamayıp başarısız olmuştur. Bu vakıf gelirlerinin en çok kullanıldığı alanlar bina yapım ve kiralanması ile birlikte maaşların ödenmesi iken taşra idarelerinde başka türlü gider kalemleri için de aynı gelir grubunun kullanıldığı olmuştur.

¹⁰⁵ BOA. MF. MKT. 491/25 (1317.Za.7/9 Mart 1900).

¹⁰⁶ BOA. Dâhiliye Hukuk Müşaviriliği (DH. HMŞ). 26/50 (1322.M.15/1 Nisan 1904).

Maarif, Evkâf, Defter-i Hakani, Maliye ve Dâhiliye Nezâretlerinin müdahili olduğu evkâf-ı mûnderisenin maarife terki meselesi, son dönem Osmanlı bürokrasisinin mahiyet ve muamele tarzlarını göstermesi açısından da önemli örnekler içermektedir. Merkez-taşra ilişkileri açısından mühim karakter analizlerine imkân sağlayan örnekler, taşradaki memur kadrosunun süreç yönetimi hususundaki olanaklarına da ışık tutmaktadır. Bu örnekler incelendiğinde maarif ve evkâf ile birlikte mali yönetim konusundaki başarı/başarısızlıklar da kendini gösterir. Sürecin yönetilmesinde yaşanan bürokratik karmaşanın yanında vakıfların mûnderis olup olmadığı da önemli sorunların yaşanmasına neden oluyordu. Bu durumda bazen Dâhiliye Nezâreti çözüm için devreye girerken bazen de Sadaret'in hakemliğine başvuruluyordu. Netice itibariyle kurumlar arası eşgüdüm ve ortak aklın devreye sokulması ve talimata uygun hareket edilmesi gibi tavsiyelerde bulunuluyordu. Hususi talimatında haksız kazançların önüne geçilmek gibi bir amaç ortaya konmuşken yıllarca birilerinin kazanç kapısı hâline gelmiş olan mûnderis vakıflarla ilgili resmi tasarruflar bittabi hoşnutsuzluklar ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle zor durumda kalan idareciler devletin maddi manevi yardımlarına başvurmuştu.

Kaynaklar

• Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezâreti, Mektubi Kalemi

BOA. Babıali Evrak Odası Belgeleri

BOA. Dâhiliye Hukuk Müşaviriliği

BOA. Dâhiliye İdari Kısım Belgeleri

BOA. Dâhiliye Mektubi Kalemi Evrakı

BOA. İrade Dâhiliye

• Diğer Eserler

Abdurrahman Vefik (R. 1330/M. 1914). *Tekâlif kavaidi (İkinci Kısım)*, İstanbul: Kanaat Matbaası.

Akgündüz, A. (1996). *İslam hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi*. İstanbul: OSAV Yayınları.

- Evkâf-ı münderise talimatı* (R.1325/M.1909-1910), İstanbul: Matbaa-i Amire.
<http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/kitaplar/550005200051000490004900095001140011500069.pdf>. (ET.15.11.2015).
- Genç, M. (2014). Klasik Osmanlı sosyal-iktisadi sistemi ve vakıflar. *Vakıflar Dergisi (VD)*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 42, 9-19.
- Güler, M. (2012). Osmanlı Devletinde vakıflar ve vakıf müessesesi. *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 317-342.
- Hatemi, H. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyete vakıf. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 6, 1658-1678.
- Karataş, Y. (2010). *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Erzurum (sosyal, ekonomik, idari ve demografik yapı)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Keçeci Kurt, S. (2014). *Belgelerle Bayezid Sancağı Maarifi (1856/1914)*. Erzurum.
- Kıray, E. (2008). *Osmanlı'da ekonomik yapı ve dış borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırmızı, A. (2005). Usûl-i tadrîs hâlâ tarz-ı kadîm üzere: Konya Valisi Ferid Paşa'nın eğitimi ıslah çalışmaları. *Dîvân İlmi Araştırmalar*, 19, 195-229.
- Kodaman, B. (1999). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Mahmud Cevad (2002), *Maarif-i Umumiye Nezareti tarihçe-i teşkilat ve icraatı*, (yay. haz. Mustafa Ergün vd.), Ankara: MEB Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Öztürk, N. (1995). Evkâf-ı Hümayun Nezâreti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 11, 521-524.
- Öztürk, N. Batılılaşma döneminde vakıfların çözülmesine yol açan uygulamalar. *VD*, 23, 297-310.
- Somel, S. A. (2001). Bir mali sorun olarak Osmanlı son döneminde eğitim yatırımları ve vergilendirme meselesi. *Doğu Batı (Ekonomi)*, 4(17), 67-79.
- Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı tarih sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ünal, U. (2015). *İkinci Meşrutiyet öncesi Osmanlı rüştiyeleri*. Ankara: TTK Yayınları.

OSMANLI PEDAGOGLARINDA DİSİPLİN, ÖDÜL VE CEZA FİKİRLERİNE DAİR ÖRNEKLER

Hamza ALTIN*

Öz

Bu çalışmada, Osmanlı pedagoglarının disiplin, ödül ve cezaya dair fikirleri incelenmektedir. Osmanlı dönemi pedagogları, yazdıkları pedagoji eserlerinde ve makalelerinde konuya çeşitli açılardan yaklaştılar. Eğitim hayatında okulda disiplini sağlama adına ceza ve ödüle yer verilmesi gerektiğini savundular.

Eğitimde dayak ve şiddete kesinlikle karşı çıkan Abdullah Vehbi Bey, eğitimde ceza ve şiddet yerine tembih ve güzel muamelenin tercih edilmesi taraftarıydı. Zira ona göre öğrencilere ikincisi ile yaklaşmak her zaman daha çabuk sonuca götürebilirdi.

Musa Kazım Bey'in eğitimde önem verdiği, öğretmenlerin bilmelerini gerekli gördüğü konulardan biri de "Mükâfat ve Mücazat" (Ödül ve ceza) meselesidir. Memlekette adil ve kadirşinas insanların çoğalmasını sağlamak için öğretmenler eğitim hayatında bu iki konuya önem vermelidirler. Öğretmen dersine çalışan, okulun kurallarına uyan öğrencileri taltif etmeli, bunun aksi yönde hareket eden öğrencileri de cezalandırmalıdır.

Süleyman Paşazade Sami Bey'in düşüncesine göre; öğrencilerin her biri doğal olarak öğretmen tarafından sevmek, takdir edilmek ve mükâfatlandırılmak isterler. Öğretmen ders çalışana, hâl ve hareketlerine dikkat eden öğrencilere iltifat ederse diğer öğrenciler arasında da bu iltifatlara layık olmak isteyenler olacaktır. Yalnız öğretmenin bu konuda dikkat etmesi gereken şey, sadece başarılı öğrencileri değil bunun için çaba harcayan bütün öğrencileri taltif etmesidir.

Sabri Cemil'in fikrinde hakiki disiplin, disipline aykırı bir olay olmadan alınan tedbirlerle onu keşfetmek ve olay cereyan etmeden ortadan kaldırmaktır. Öğretmenlerin nüfuzunu kullandığı iyi bir okulda cezaya müracaat etmeye gerek kalmaz.

Anahtar Sözcükler: Eğitim, öğrenci, disiplin, ödül, ceza.

EXAMPLES FOR THE THOUGHTS ON DISCIPLINE, REWARDS AND PUNISHMENTS OF THE OTTOMAN PEDAGOGS

Abstract

In this present study, the thoughts on discipline, reward and punishment of Ottoman pedagog are examined. Ottoman pedagogs, in their works on pedagogy considered the problem in various perspectives. They defended the use of reward and punishment in education for keeping the discipline.

Abdullah Vehbi who strictly opposed to beating and punishment in education, instead defended monition and compliments. Likewise, according to him reaching the students with the second method will always lead to result quicker.

* Doç. Dr.; Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hamzaaltin23@gmail.com.

One of the issues that were Musa Kazım placed importance is also the reward and punishment. According to him, for increasing just and grateful people in the country, teachers must attach importance to these two issues. The teacher should reward the students who study their lessons and obey the rules of the school and punish those who act in opposite.

Süleyman Paşazade Sami thought that each student naturally wants to be loved, appreciated and rewarded by the teacher. If the teacher compliments the students who study their lessons and be in good manners, the other students will also want to deserve these compliments. However, the teacher should be careful on not only reward the students who are good in lessons but also he should reward those who also work hard to achieve success.

According to Sabri Cemil, real discipline is to take precautions before an action that is against the discipline and prevent it to happen. For a good school which teachers use their influence, there will be no need for use of punishment.

Keywords: Education, student, discipline, reward, punishment.

Giriş

Ödül (mükâfat) ve ceza (mücazat) ile ilgili olarak birçok Osmanlı eğitimcisi fikir beyan etmiştir. Eserlerinde söz konusu konuya değinmişlerdir. Kendi aralarında yaptıkları tartışma konularından biri de ödül ve ceza kavramlarıdır (Kafadar, 1997, s. 99; Kardeş, 1978, s. 194). Misal Ziya Gökalp ve Satı Bey'in muallim mecmuasındaki ünlü polemiklerinde bu kavramlara da değinilmekteydi (Berkes, 2002, s. 455).

Bu çalışmada, Osmanlı pedagoglarının disiplin, ödül ve cezaya dair fikirleri incelenecektir. Fakat söz konusu kavramlar ile ilgili Osmanlı eğitim kurumlarının uygulamalarına da göz atmak faydalı olacaktır. Örneğin; Dârümuallimât yani Kız Öğretmen Okullarında mükâfat ile ilgili şu şekilde bir uygulama söz konusu idi:

Her perşembe günü akşamı müdür yahut onun emriyle müdüre dersaneleri dolaşarak bir hafta zarfında mükâfata nail olan öğrencilerin isimlerini yüksek sesle okuyarak takdiriye belgelerini vermekteydi. Bu arada ceza alan öğrencilerin isimleri de okunmaktaydı (Altın, 2009, s. 134).

Ödül, sebebinin derecesine göre beş türlüydü. Bunlar şöyle sıralanmaktaydı:

1. Aferin
2. Tahsin
3. İmtiyaz
4. Levha-i iftihar
5. Mükâfat (Salname-i Maarif-i Umumiye, 1317, s. 331)

Aferin: Bu belge dersine çalışan, görevlerini yapan, okul kurallarına riayet eden, hâl ve hareketlerine dikkat edenlere verilmekteydi. Muavine yahut öğretmenler aferin alacak olan öğrencinin isimlerini ve aferin verilme sebebini yazmaktaydılar.

Tahsin: Dört aferine bedel olan bu belge dersine olağanüstü çalışanlara, kitap ve defterlerini temiz tutanlara, bütün görevlerini yapanlara verilmekte olan bir belgeydi. Bu belge, müdürün onayı ile muavine, öğretmenler veya mubassıra tarafından sınıf defterine yazılmaktaydı.

İmtiyaz: Sekiz aferin veya iki tahsine bedeldi. Öğretmenler, muavine ve mubassıranın çok memnun olduğu öğrencilere verilirdi. Bu belgeyi ancak müdür verirdi.

Bir öğrenciye verilen aferin belgesinin adedi on beşi, tahsinin adedi ikiyi, imtiyaz adedi biri geçemezdi. Deftere yazılan belgeler muhakkak verilmeliydi.

Levha-i iftihar: Camlı ve süslü olan bu levhaya, bir ay zarfında on beş aferin, iki tahsin ve bir imtiyaz belgesi alan öğrencilerin isimleri celi hat ile yazılıp okulun en fazla göze çarpan bir yerine asılırdı.

Mükâfat: Bir sene boyunca iki defa levha-i iftihara isimleri yazılanlara ve yıl boyunca elli aferin toplayarak müdüriyete getirenlere maddi ve manevi değeri yüksek bir kitap hediye edilirdi (Altın, 2009, s. 135).

Ödül bazen Maarif Nezaretinin yüksek bürokratları veya eşlerinin katılımı ile gerçekleşmekteydi. 5 Kasım 1883 yılında yapılan ödül töreninde yöneticilerle birlikte dönemin Maarif Nazırı Mustafa Paşa'nın hanımı da bulunmuş ve bir konuşma yapmıştı (Cevad, 2002, s. 201).

Dârümuallimât'ta ceza konusunda ise şu şekilde bir uygulama vardı:

Ceza işlenen suça göre, yediye ayrılmaktaydı (Salname-i Maarif-i Umumîye, 1317, s. 327). Bunlar şöyle sıralanıyordu:

1. İhtar ve tembih.
2. Tekdir.
3. Tevkif.
4. Alenen tekdir.
5. İhbar ve şikâyet.
6. Geçici ihraç.
7. Kesin ihraç.

İhtar ve tembih: Müdür tarafından belirlenecek müdüre, muavine veya muallime tarafından öğrenciye yapılan nasihatten ibaret idi. Derslere gereken özeni göstermemek, görevlerini yapmamak, “*Küçük yaramazlıklarda bulunmak*” bu cezanın verildiği durumlardı. Bu hâllerde muavine, mubassıra veya öğretmenlerden biri sınıf listesinde ceza alan öğrencinin isminin karşısına “*Falan sebepten ihtar ve tembih cezası verildi.*” ibaresi yazılarak imzalanmaktaydı (Altın, 2009, s. 135).

Tekdir: Müdür veya onun tensibi ile müdüre odasına çağrılan öğrenciye uyarı ve nasihatte bulunulur. Derslere çalışmamak, daha önce yapılan ihtar ve tembihe kulak asmamak, gürültü ve yaramazlık yapmak hâllerinde uygulanan ceza idi. Ceza, nedeniyle birlikte, sınıf defterine işlenerek imzalanırdı.

Tevkif: Öğrenciyi yemek teneffüsünden mahrum edip bir muavine veya mubassıranın gözetiminde, tahsis edilen bir dershanede ona yazı yazdırmaktır. Tembih ve tekdir cezalarının yetersiz görüldüğü hâllerde verilen bir ceza idi. Bu ceza da diğerleri gibi imza ve kayıt altına alınmaktaydı.

Alenen tekdir: Sicil defterine okul müdürü tarafından, “*Falan sene talebattan falan hanım şu sebepten dolayı tekdir-i aleniye müstahak görüldü.*” yazılarak bu ibarenin müdür yahut onun isteğiyle, müdüre tarafından dershanede öğrencilerin önünde, alenen okunması şeklinde cereyan eden cezadır. Bu ceza, öğrencilerin önceki cezalara rağmen düzelmemesi ve suçlarında ısrar etmesi, arkadaşlarıyla kavga etmesi, aşırı yaramazlık yapması hâllerinde uygulanmakta olan bir ceza türü idi. Ceza, muallim, muallime, muavine veya mubassıra tarafından sınıf defterine kayıt ve imza edilirdi.

İhbar ve şikâyet: Yukarıda bahsedilen cezalardan uslanmayıp dersine çalışmayan ve kabahatlerinde ısrar eden öğrenciler için uygulanan cezadır. Bu durum, müdür tarafından velisine yazılı veya sözlü olarak ihbar ve şikâyet olunur.

Geçici ihraç: Ceza alan öğrenciyi işlediği kabahate göre bir haftadan bir aya kadar okuldan uzaklaştırma cezasıdır. Cezayı alan öğrencinin velisine bu durum, okul idaresi tarafından yazılı olarak bildirilir.

Kesin ihraç: Öğrenciye verilen cezaların en ağıridir. Bu ceza bütün, uyarı ve cezalara rağmen hiçbir şekilde düzelmeyen öğrenciler için uygulanır. “*İhlal-i edep ve intizama cüret edenler*”, maarif nezaretine bildirilerek okuldan uzaklaştırılırlar, nezaretten aksi yönde bir emir gelmedikçe de okula alınmazlar.

Geçici ve kesin ihraçta işlenen kabahat, sınıf defterine yazılmamayı gerektirecek kadar ağır ise müdüriyete bu durumu bildirir bir rapor yazılır. Sınıf defterine ise “*Falan hakkında müdüriyete ayrıca bir rapor takdim kılınmıştır.*” ibaresi yazılmaktaydı.

Geçici ve kesin ihraç dışındaki cezaların “*Kabil-i af*” olanlarını öğrencilerin telafi etme şansları vardı. Bunun için de çeşitli sayıda aferin veya tahsin almalıydılar. Cezaların affı için öğrencilerin alması gereken “*Evrak-ı takdiriyeler*” şunlardı:

- İhtar ve tembih: Bir aferin.
- Tekdir: İki aferin.
- Tevkif: Bir tahsin veya dört aferin.
- Alenen tekdir: Bir tahsin ve bir aferin veya beş aferin.
- İhbar ve şikâyet: Bir imtiyaz, iki tahsin veya sekiz aferin.

Bir haftalık ders sürecinde sekiz defa ihtar ve tembih veya dört tekdir veya iki tevkif veya iki tekdir-i aleni, cezasına çarptırılan öğrenci peder veya velisine şikâyet olunurdu. Ayrıca, bir ay süresince bir iki defa şikâyet olunan öğrenci geçici ihraç cezasına çarptırılırdı (Altın, 2009, s. 137).

1. Pedagogların Disiplin ile İlgili Görüşleri

Osmanlı pedagoglarının kafa yordukları kavramlardan biri de disiplindi. Eğitim-öğretim kurumlarında düzenin, intizamın korunması, rutin işlerin yürütülmesi için disiplinin her hâlükârda sağlanması gerekmektedir. Bu konuda Halide Edip, *Talim ve Terbiye* isimli eserde, intizam ahlakının bozulmaması ve disiplinin sağlanması için ceza ve ödülü bir araç olarak görmekteydi. Talebelerin iyi davranışın karşılığında ödül, kötü davranışın karşılığında ceza görmelerini istemekteydi. Aksi takdirde disiplin konusunda zafiyet oluşacağını ileri sürmekteydi (Edip, 1327, s. 180).

Trabzon’da yayınlanan, *Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnüma* isimli eserin müellifi Abdullah Vehbi Bey’e göre, muallim ders ve teneffüs zamanlarının çizelgelerini yapmalı ve bu çizelgeye sadık kalmalıdır. Aksi takdirde disiplini sağlamak güçleşir. Ayrıca kendi özel işleri için ders saatlerini değiştirmemeli ve teneffüs sürelerini uzatıp kısaltma yoluna gitmemelidir (Vehbi, 1315, s. 7). Eğer böyle bir durum vaki olursa öğrenciler düzensizliğe ve başboşluğa alışabilirler (Vehbi, 1315, s. 8). Disiplin ile ilgili diğer bir sorun yaş meselesidir. Ona göre eğitim-öğretimin düzeni açısından, İllokula başlayan öğrencilerinin

yaşları aynı olmalıdır. Bu anlamda, okula yeni başlayanlar için en uygun yaş 7 olmalıdır (Vehbi, 1315, s. 5).

II. Abdülhamid devri pedagoglarından Melekzade Fuad bazı eğitimcilerin yeteri kadar idealist davranmamasının disiplini zedelediğini ileri sürmekteydi. Ona göre muallimin işi sadece ders anlatmak değildir. Öğretmen öğrenciyi izlemeli ve her şeyiyle ilgilenmelidir. Böyle davrandığı takdirde disiplini sağlamak kolaylaşır (Melekzade Fuad, 1315, s. 61).

Osmanlı'da modern eğitim denince akla ilk gelen isimlerden olan Mustafa Satı Bey disiplin konusunda fiziki şartları da önemsemekteydi. Örneğin; talebe rahleleri birer kişilik olmalıydı. Birden fazla talebenin bir rahlede oturması sınıfta disiplinsizliğe neden olabileceği gibi, bulaşıcı hastalıkların yayılmasına da sebebiyet verebilirdi. Bu nedenle ABD okullarında bir kişilik rahleler kullanılmaktadır (Satı, 1325, s. 67). Mustafa Satı Bey'e göre öğretmenin sesi, hâl ve hareketleri hatta sınıfın düzeni öğrencinin başarı yahut başarısızlığını etkiler. Öğretmen bunların farkına varmalı ve gerekli önlemleri almalıdır (Satı, 1325, s. 131).

Mustafa Satı Bey'in fikrine göre disiplin, başarı veya başarısızlık en nihayetinde bir vicdan meselesidir ve eğitimi bunun farkında olmalıdır. Ona göre vicdan ahlak kanunlarının en önemli yaptırım güçlerindedir. İnsan kimsenin görmediği ve herhangi bir cezaya çarptırılmayacağını bildiği hâlde dahi fenalık yapmasını engelleyen etken o insanın vicdanıdır (Satı, 1325, s. 344).

Disiplini sağlama yolları üzerinde mesai harcayan pedagoğlardan biri de Süleyman Paşazade Sami Bey'dir. Sami Bey, mükâfat ve mücazâtı eğitimcinin talebeyi istediği yöne sevk etmede kullandığı disiplin vasıtaları olarak değerlendirmekteydi (Sami, 1328, s. 193).

Sami Bey'in fikrinde öğretmen için bir okulda disiplini sağlamanın en kolay yolu, öğrencilerin güvenini kazanmaktır. Zira bir çocuk öğretmenin kendisinin iyiliğini düşündüğünden emin olursa öğretmenin hiçbir sözünden dışarı çıkmaz (Sami, 1328, s. 197).

Öğretmen, çocuklardan herhangi bir şeyi yapmalarını istediği zaman taviz vermeden çocuklara istediğini yaptırmalı, çocukların söz konusu işi niçin yapacaklarına dair soruları iş bittikten sonra yanıtlamalıdır. Günümüz pedagoji anlayışıyla pek fazla bağdaşmamasına rağmen bunun sebebini şöyle açıklamaktaydı:

“Yani bir çocuk hiçbir vakit aldığı emre, esbabını bildiği için itaat ettiği, itaatine alet bu olduğu fikir ve zehabına düşmesin” (Sami, 1328, s. 198).

Sami Bey'in eğitimcilere salık verdiği düzen ve disiplini sağlamada kullanabilecek diğer araçlardan biri de öğrenciler arasında rekabet ortamı oluşturulmasıydı. Öğrencilerin her biri, doğal olarak öğretmen tarafından sevmek, takdir edilmek ve mükâfatlandırılmak ister. Öğretmen, ders çalışana, hâl ve hareketlerine dikkat eden öğrencilere iltifat ederse diğer öğrenciler arasında da bu iltifatlara layık olmak isteyenler olacaktır. Yalnız öğretmenin bu konuda dikkat etmesi gereken şey, sadece başarılı öğrencileri değil bunun için çaba harcayan bütün öğrencileri taltif etmesidir (Sami, 1328, s. 200-201).

II. Meşrutiyet devri önemli pedagoglarından olan Sabri Cemil (Altın, 2013b, s. 19-35) zaman cetvelinin bir disiplin aracı olarak kullanılabilirliğini savunmaktaydı. Ona göre, öğrencilerin sıkı bir şekilde gözlemi disiplin için lüzumluydu. Sabri Cemil hakiki disiplini, kurallara aykırı bir olay olmadan alınan tedbirlerle onu keşfetmek ve olay cereyan etmeden ortadan kaldırmak olarak yorumlamaktaydı. Onun kanaatine göre öğretmenlerin nüfuzunu kullandığı iyi bir okulda disipline aykırı bir hadise olmaz ve cezaya müracaat etmeye gerek kalmazdı (Cemil, 1326, s. 124).

Sabri Cemil öğretmenlerin ders dışında da öğrenciyle ilgilenmesini, bazı zamanlar eve kadar onlara refakat etmelerini, ders dışındaki faaliyetlerini gizlice takip etmelerini istemekte ve bu faaliyetlerin okul disiplini açısından fevkalade yarar sağlayacağına inanmaktaydı (Cemil,1326, s.128).

Disiplini sağlamada öğretmenin dikkat etmesi gereken hususlardan biri de öğrenci yakınlarıyla görüşmesi olduğunu belirten Sabri Cemil, bu davranışın çok faydası olacağını ifade etmekte ve şunları dile getirmekteydi:

“Muallimler inzibat hususunda çocukların pederleri, biraderleri, dayı ve amcaları ile görüşmeksizin bir şeye muvafık olamazlar” (Cemil, 1326, s. 129).

Sabri Cemil düşüncesine göre öğrenciyi disipline etmek, daha çok ders çalışmasını sağlamanın yollarından birisi de rekabettir. Ancak bu yöntemi çok iyi ve yerinde kullanmak gerekir. Aksi takdirde birçok sorun ortaya çıkar:

1. Çocukların dikkati asıl görevlerinden mükâfata çevrilebilir.
2. Çocukların bazılarında gurur, ötekilerinde mahcubiyet hasıl olabilir.
3. Çocuklar arasında kin ve hasede sebebiyet verilebilir.

4. Öğrenciler ömür boyu kendilerine farklı davranılmasını istemek gibi yanlış tutum içerisine girebilirler (Cemil,1326, s.113-114).

2. Pedagogların Ödül ile İlgili Görüşleri

Musa Kâzım Bey, II. Abdülhamid devrinde yayınladığı pedagoji kitabı *Rehber-i Tedris ve Terbiye* isimli eserinde ödül ve ceza konularını da tartışmaktaydı. Ona göre eğitimcilerin bilmeleri gereken en hayati konulardan biri de “Mükâfat ve mücazat” (Ödül ve ceza) meselesidir. Memlekette adil ve kadirşinas insanların çoğalmasını sağlamak için muallimler eğitim hayatında bu iki konuya önem vermelidirler. Eğitimci dersine çalışan okulun kurallarına uyan öğrencileri taltif etmeli, bunun aksi yönde hareket eden öğrencileri de cezalandırmalıdır. Eğitimciler ödül ve cezanın tevzi ve tertibinde suistimalin ortaya çıkmaması için çok özen göstermelidir. Günlük derslerine çalışan gayret sarf edenlere evvela şifahi olarak teşekkür edilmeli, çalışmasını sürdürenlere bir aferin kâğıdı verilmelidir. Mükâfatta bundan sonraki aşamalar ise altmış aferin kâğıdı alan öğrenciye bir kitap hediyesi, başarının özel bir tezkire ile öğrenci velisine bildirme olmalıdır (Kâzım,1310, s. 20).

Sami Bey’in kanaatine göre eğitimcilerin öğrencileri eğitmek için kullandığı vasitalardan biri de mükâfat olmalıdır. Eğitimci, çocukların çalışma derecelerine göre mükâfat vermeli, bu konuda haksızlık yapılmamasına dikkat etmelidir. Talebeleri sadece derse çalışma açısından değerlendirmemeli, ahlaklı, terbiyeli, hâl ve hareketi düzgün öğrencileri de mükâfatlandırmalıdır (Sami, 1328, s. 202).

Süleyman Paşazade Sami Bey’e göre mükâfat ve ceza, bir eğitimcinin vazgeçmesi mümkün olmayan eğitim araçlarıdır. Esasen bir öğrencinin amacı mükâfat olmamalı ve onun için çalışmamalı, “*Vazifesini ikmal etmek ve muallimini memnun etmek için çalışmalıdır*”. Bununla birlikte insanlar hedeflerine ulaştıklarında ödüllendirilmekten hoşlanırlar. Tabiatıyla çocuklarda böyledir. Bu durumda muallime düşen görev öğrencilerin mükâfatı asıl gaye olarak algılamalarına mani olmak ve mükâfatı sadece bir araç olarak kullanmaktır (Sami, 1328, s. 204).

Eğitimci talebeyi ödüllendirirken dengeli davranmalı, ödül öğrenciyi hodbin edecek derecede kıymetli olmamalı ve ödül ile ödüle layık görülen davranış mümkün mertebe mütenasip olmalıdır. Akıl, zekâ veya ahlaka ait ödüllendirilecek bir davranış için “Bir meyve, bir tatlı veyahut alelittlak zevk-i cismaniyi temin eden bir şey verilmemelidir”.

Öğrenciler nazarında değeri düşmemesi için mükâfat çok sık verilmemeli, hak etmeyen öğrenciye mükâfat vermekten kaçınılmalıdır (Sami, 1328, s. 206).

Sami Bey: “Mükâfat şahsi olmalıdır, izaî olmamalıdır.” demektedir. Yani bir çocuk bir hafta veya on beş gün önceki performansına göre değerlendirilmeli, ciddi bir ilerleme kayıtmış ise ödüllendirilmeli, başka öğrencilere göre değerlendirilmemelidir.

Muallim mükâfatın öğrenciler arasında bir eğitim aracı olmaktan çıktığına, öğrenciler arasında birbirine kin duyma veya fesada sebep olduğuna şahit olursa bu usulü geçici olarak hatta tamamen ortadan kaldırabilir (Sami, 1328, s. 207).

Sami Bey’in eğitimcilere tavsiye ettiği mükâfatlar şunlardır:

1. Metih ve sena: Mükâfatların en basiti budur. Çok sıklıkla kullanılmıyorsa tesirli olur. Öğretmen, öğrenciyi diğer çocukların olduğu ortamda ve yüksek sesle övmelidir (Sami, 1328, s. 208).

2. Aferin varakalarıyla tahsinnameler: “İlm-i terbiyede en küçük vasıta bile, yolunda isti’mal olunmak şartıyla faidelidir ki işte aferin varakaları da bu kabildendir”. Aferin varakaları, çocukların bir hafta zarfında derse olan gayretlerinden ve güzel hâl ve hareketlerinden aldığı numaraların toplamı kimin fazla ise öğretmen adı geçen varakayı ona verir. Öğretmen, aferin varakasını, çok fazla dağıtmamalı, öğrenciler yanında değerinin azalmamasına dikkat etmelidir. Öğretmen dağıttığı aferin varakalarını düzenli olarak bir deftere kaydetmelidir.

Öğretmenin verebileceği diğer bir ödül belgesi ise tahsinnamelerdir ki bunların bir tanesi, yirmi, yirmi beş veya otuz aferin varakasına bedeldir (Sami, 1328, s. 209).

3. Levha-i Şeref: Her ay sonunda gelecek ay sonuna kadar kalmak üzere okulun göze çarpan bir yerine o ay zarfında tahsinname alan ve okul kurallarına uyan öğrencilerin isimleri yazılı levha-i şeref ismi verilen bir levha asılır.

4. Kitap ve Hediyeler: Mükâfat için kitap verilebileceği gibi, kurşun kalem, hokka vb. ders araç ve gereçleri de verilebilir. Yalnız bu hediyelerin çok kıymetli olmamasına ve sık sık verilmemesine dikkat edilmelidir. Kitap ve hediyeler daha önceden öğretmenin belirlediği ki bu dört ile altı arasında değişebilir, tahsinnamelere verilir. Kitap ve hediyeler senede en az bir kere verilmeli; ama imkân dâhilinde ise altı ay veya üç ayda bir de verilmelidir (Sami, 1328, s. 210).

Sabri Cemil talebelerin okuldaki bütün davranışlarının karşılığını, olumlu veya olumsuz görmeleri gerektiği fikrindeydi. Öğrenciler iyi bir şey yaptıkları zaman ödüllendirilmelidirler. Aksi takdirde “Gözleri yıldırılmış olur” (Cemil, 1326, s. 112).

En iyi mükâfatlar maddi olmayan mükâfatlardır. Bu cümleden olarak öğrenci hakkında sitayişle bahsetme çok uygun bir mükâfat çeşididir (Cemil,1326, s. 115).

Eğitimde mükâfatı önemseyen Osmanlının önemli yenilikçi pedagoglarından Selim Sabit (Altın, 2013a, s. 199-214), öğretmenlerin öğrencileri şu dereceler ile ödüllendirmelerini istemekteydi:

Öncelikle kırmızı renkli “Nişane-i Aferin” kâğıdı ile ikinci olarak yeşil renkli “*Nişane-i Tahsin*” kâğıdı ile son olarak da sarı renkli “Nişane-i imtiyaz” kâğıdı ile ödüllendirilmelidirler (Şanal, 2003, s. 158; Sabit, 1299, s. 32; Akyüz, 2001, s. 189). Bunun yanında öğrenciler, sımf birincisi ilan edilerek, öğrencilerin önünde övülerek, ismi onur listesine yazılarak da mükâfatlandırılabilirler (Binbaşoğlu, 1995, s. 30).

3. Pedagogların Ceza ile İlgili Görüşleri

Selim Sabit Efendi, mümkün olduğu kadar eğitimcilerin cezadan uzak durmalarını istemekteydi. Ceza verilmesi gerekiyorsa kızgınlığı geçtikten sonra ceza vermeliydi. Ayrıca ceza ile kabahat arasında uçurum olmamalıydı. Her şeye rağmen öğretmenlerin öğrencileri cezalandırma zorunda kaldıklarında takip edecekleri yedi öneri sunmaktaydı:

Öncelikle talebe, bir kabahat işlediğinde önce ona bir babanın evladına yaptığı gibi tembihte bulunmalıdır. İkinci olarak; uygun bir lisanla uyarmalıdır. Üçüncü olarak; bulunduğu şubede en aşağı yere oturtmalıdır. Dördüncü olarak; şubesinden ayırarak derse çalıştırmalıdır. Beşinci olarak; ayakta bekletmelidir. Altıncı olarak; yemek ve teneffüs zamanlarında sınıfta yalnız bırakmalıdır. Son olarak da velisi ile görüşerek birkaç gün okuldan uzaklaştırmalıdır (Sabit, 1299, s. 3; Bilim, 2002, s. 216).

Eğitimde mücazâtı (ceza) da önemli bir araç olarak kabul eden Sabri Cemil’in kanaatine göre öğrenciye verilecek en iyi ceza yöntemlerinden biri, onu sevdiği şeylerden mahrum etmektir (Cemil, 1326, s. 117). Tembih ve tekdir de mücazat olarak kullanılabilir. Fakat eğitimci yerli yersiz bunları kullanacak olursa, örneğin sık sık tekdir ederse bir müddet sonra öğrenci üzerinde hiçbir etkisi kalmaz (Cemil, 1326, s. 118).

Sabri Cemil, öğrencilere yazı ve ezber cezasını da uygun bulmaktaydı. Okuldan kaçan bir çocuğa “Yalancının evi yanmış kimse inanmamış, ben de bir daha yalan söylemeyeceğim.” veya “Mektepten kaçanlar haylaz olurlar, cahil kalırlar. Mektebe her gün seve seve geleceğim.” cümleleri ceza olarak yazdırılırsa etkili olur (Cemil,1326, s. 120).

Muallimler ceza verirken şu noktalara dikkat etmelidir:

1. Ceza işlenen suç ile orantılı olmalıdır.
2. Ceza çok sık verilmemelidir.
3. Cezalar tedricen verilmeli, önce hafif cezalardan başlanmalıdır.
4. Verilen ceza suç ile irtibatlı olmalıdır. Kavga eden çocuğu oyun arkadaşlarından mahrum etmek gibi (Cemil,1326, s. 121).

Eğitimde dayak ve şiddete kesinlikle karşı çıkan Abdullah Vehbi Bey, eğitimde ceza ve şiddet yerine tembih ve güzel muamelenin tercih edilmesi taraftarıydı. Zira öğrencilere ikincisi ile yaklaşmak her zaman daha çabuk sonuca götürebilir (Vehbi,1315, s. 6).

Musa Kâzım Bey, eğitimcilerin ceza verme konusuna ödülünden daha fazla titiz davranmalarını istemekteydi. Nasıl ki mahkemelerde suçlunun cezası için delil aranıyorsa, okulda da suçluların cezası delil ile sabit olmadığı sürece öğrenciye ceza verilmemelidir. Aslında öğrenciye ceza vermek son çare olarak başvurulacak bir iş olmalıdır. Öğretmen bunun için öğrenciyle güvene dayalı bir ilişki geliştirmeli, kendini öğrenciye sevdirmelidir. “*Şakirdan ile muallim beyninde hüsn-i itimad hâsıl olunca mücazata müstahak ve kabahiye nadiren tesadüf olunur.*” (Kâzım, 1310, s. 21).

Musa Kâzım kanaatince her şeye rağmen öğrenciye ceza verilmesi kaçınılmaz hâle gelirse, öğretmen, daha önce hak etmiş olduğu mükâfatın verilmemesi, oynanan oyunlardan mahrum edilmesi, okul paydosunda yarım saat okul mahzeninde tutulma, teneffüslerde sınıfta yalnız olarak ders çalıştırılması, bir hafta okuldan uzaklaştırma ve nihayet okuldan kaydının silinmesi gibi cezalara başvurabilir. Ancak eğitimci talebenin öğrenim hayatını olumsuz etkileyecek cezalardan kaçınılmalı; fakat onun gücüne gidecek cezaları vermelidir. Misal öğrenciler geometri dersine çalışmıyor ise akşam tatiline geç çıkartılabilir yahut öğrenciye daha zor geliyor ise bunun yerine geometri ile ilgili problemler yazdırılabilir (Kâzım, 1310, s. 22).

Mustafa Satı'nın fikrine göre eğitim işini icra edenlerin öğrencilerin terbiyesinde başarı sağlamaları için onların seciyeleri hakkında bilgi sahibi olmaya mecburdurlar. Çünkü öğretmenin öğrencilere verdiği herhangi bir emir “maraz” tabiatlı bir öğrencide farklı, mülayim tabiatlı bir öğrencide farklı tesirler bırakır (Satı,1325, s. 332). Mücazat (Ceza) ve mükâfat (Ödül) konusu da bu çerçevede değerlendirilebilir. Bazı öğrencileri birincisi, bazılarını ikincisi daha çok etkiler.

Bir hekim nasıl hastasının rahatsızlığını teşhis edip ona göre tedbir alıyorsa, öğretmen de öğrencisinin seciyesini bilip ona göre gerekli tedbiri almalıdır (Satı,1325, s. 333).

Eğitimde ceza ve ödül konularına en fazla mesai harcayan pedagoğlardan biri de Süleyman Paşazade Sami Bey idi. Ona göre çocukların muallim hakkındaki sevgileri ona hoş görünememek korkusunu ortaya çıkarır. Bu korku ile “Mücazat korkusu”nu birbirine karıştırmamak lazımdır. İkincisi faydasız ve çirkin bir şeydir. Ancak bazı çocuklar vardır ki huysuz ve terbiyesizdirler. Bunları muallime hoş görünmek gibi bir kaygıları yoktur. Bu gibilere küçük mükâfatlarda fayda etmez tek çare usulüne uygun ceza yöntemine başvurmaktır. Söz konusu öğrencilerle başa çıkmak için bir öğretmene lazım olan şey metanettir (Sami, 1328, s. 200).

Sami Bey, mücazat-ı cismaniyenin mutlaka okuldan kaldırılması gerektiğine inanmaktaydı bunun gerekçesini ise şu şekilde açıklamaktaydı:

Mücazat-ı Cismaniye korkusuyla hareket eden bir çocuk, görünüşte yaptığı şeyler ne kadar kusursuz olursa olsun hatta mükemmel derecede ortaya bir şeyler koymuş olsun, gerçekte hiçbir olumlu şey yapması mümkün değildir. Onu kötülükten alıkoyan korkusudur yoksa nefsi ıslah olmamıştır ve uygun ortam bulduğunda kötülük yapmaktan vazgeçmez. Söz konusu cezanın aile içinde uygulanmasına ise, “*Pek o kadar mahzuru olmadığı*” yönünde fikir beyan etmekte idi (Sami, 1328, s. 203). Sami Bey, okulda aç bırakmak, ayakta beklemek gibi cezalara da karşı çıkmaktaydı (Sami, 1328, s. 211).

Sami Bey’in düşüncesine göre, bazı “*Büsbütün bozuk tabiatlı*” öğrenciler vardır ki ödül ne olursa olsun onların düzelmesi mümkün olmaz. Bu tür öğrenciler için eğitimcinin cezaya başvurmaktan başka çaresi yoktur. Ceza öğrencileri ders çalışmaya, dik başlıları yola getirmeye ve uygunsuz davranışların kötü neticelerini göstermeye hizmet etmelidir. Ayrıca muallim, öğrenciye ceza verirken okulun kuralları dışına çıkmamalı, daha önce konulan kural neyi gerektiriyorsa o cezayı vermelidir. Ceza verir iken amacın “*Tecziye değil, tadil ve ıslah*” olduğu unutulmamalıdır (Sami, 1328, s. 205).

Sami Bey, eğitimcilerin öğrencilere bedeni acı veren ceza vermesine karşı çıkmakta idi. Eğitimci ceza olarak kırgınlığını, hoşnutsuzluğunu belli eden davranışlar içerisine girmeliydi. Sami Bey, ceza ile öğrenciyi uyarı ve tembih etmeyi amaçlamaktaydı (Sami, 1328, s. 211). Ona göre muallim, ceza konusunda şunlara dikkat etmeliydi:

1. Bir okulda ceza nadir olarak verilmelidir. Aksi takdirde çocuklar cezaya alışırlar ve cezaya ehemmiyet vermemeye başlarlar. Ceza sık verildiği takdirde öğrenciler bunu bir oyun eğlence hâline getirebilirler.

Cezaların nadir verilmesi demek, öğrencilerin bazı kusurlarını, kötü hareketlerini görmeme anlamına gelmemelidir. Bilakis öğretmen, öğrencilerin hiçbir uygunsuz fiillerine kayıtsız kalmamalıdır. Fakat arzu olunan cezai durumların az olması ve hatta ortadan kalkmasıdır. Burada görev yine öğretmene düşmektedir. Öğretmen, öğrenciye okulu ve tahsili sevdirmelidir. “Bir mektepte cezaların çokluğu sırf muallimin kusurudur. Muallim talebeyi ele alamamış, onları zabt ve idare etmesini bilememiş demektir” (Sami, 1328, s. 212). Öğretmen, öğrenciyi defalarca ikaz ettikten sonra kendisini düzeltmezse ceza vermelidir (Sami, 1328, s. 213).

2. Cezalar Yararlı Olmalıdır. “*Cezalar müfid olmalıdır, yani vaki’ olan hatayı tashih etmekle beraber, çocukların fikir ve kalbini tadil ve ıslah ve talim ve terbiyelerini ikmal ve itmam edecek şeyler olmalıdır*”. Mesela, birbiriyle anlam bağı olmayan alakasız kelimeleri, manasız cümleleri, sonu gelmeyen şiirleri kopya ettirmek gibi cezalar faydasız ve gülünçtür (Sami, 1328, s. 213).

Öğrenciye, ceza olarak yazı kopya ettirilecekse bu yazının faydalı bilgiler içermesi, öğrencinin yazdıklarından bir şeyler öğrenmesi şarttır (Sami, 1328, s. 214).

3. Ceza makul olmalıdır. Akla mantığa uygun olmalı, çocuğun yaşı ve gücüne uygun olmalıdır. Ceza için verilen zaman ile cezanın kendisi mütenasip olmalıdır. Ayrıca çocuğun ruh ve beden sağlığına zarar verecek cezalardan kaçınılmalıdır (Sami, 1328, s. 214).

4. Ceza, hiddet edilmeyerek, hilm ile tatbik edilmelidir. Bundan olayın üstünden zaman geçmesi ve öğretmenin yatışması anlaşılmalıdır. Bilakis cezayı gerektirecek suçun üzerinden zaman geçmesi, cezanın geciktirilmesi cezanın etkisini ortadan kaldırır. Bununla birlikte öğretmen sakin olmalı soğukkanlılığını muhafaza etmelidir (Sami, 1328, s. 215).

5. Cezalar kati olmalıdır. Muallim verdiği bir cezadan talebenin tepkisi üzerine geri dönmemeli, değiştirmemeli ve ilk verdiği cezayı icra etmelidir. Bu sebeple öğretmen arkasında duracağı bir cezayı seçmelidir. Öğrenciler cezaya itiraz ettiği zaman öğretmen sükûnetini muhafaza etmeli, soğukkanlılığını korumalı, şiddete yönelmemeli ama nihayet kendi sözünü dinletmelidir (Sami, 1328, s. 216).

Sami Bey, eğitimcilerin verebilecekleri cezalar hakkında görüşlerini açıkladıktan sonra öğretmenlerin öğrencilere verebilecekleri cezaları şu şekilde sıralamaktaydı:

1. İhtar ve tevbih: Çocukluktan kaynaklanan bazı hafif kusurların karşılığı olan bir ceza türüdür. Özel olarak bir öğrenciyi olduğu gibi bir sınıfı uyarmakta mümkündür. Yalnız başına bir öğrenciyi uyarmak daha faydalıdır. Öğretmen ihtar ve tevbih olarak öğrencinin sınıf içerisindeki yerini geçici olarak değiştirebilir (Sami, 1328, s. 217).

2. Aferin istirdâdı: Çocukların daha önce almış oldukları aferin ve tahsin varakalarını geri almak anlamında bir cezadır. Sami Bey, hem maddi hem manevi bir zarar olarak değerlendirdiği bu cezayı, öğretmenlerin öğrenciler ağır bir suç işledikleri zaman vermelerini istemekteydi (Sami, 1328, s. 218).

3. Bir ismi levha-i şereften silmek: Bir ay önce ismi şeref levhasına yazılan öğrencinin ikinci ay zarfında oldukça ağır bir hata yapması durumunda ismi şeref levhasından çıkarılır. Öğrenci, sonraki aylarda kendisini düzeltir, derslerinde gayret gösterirse ismi şeref levhasına tekrar yazılır (Sami, 1328, s. 218).

4. Yazı cezasıyla beraber tevkif: Öğrenciyi ders zamanı dışında okulda veya sınıfta alıkoymak anlamına gelen bu cezaya çarptırılan öğrenci, cezasını çekerken boş durmamalı, kendisine verilen ödevi yapmamış veya çok kötü yapmışsa tekrar yapması sağlanmalıdır. Öğretmen, söz konusu öğrenciye bir matematik problemi çözdürebilir; yahut güzel bir yazıyı kopya ettirebilir (Sami, 1328, s. 218).

5. Tard: Diğer cezalardan uslanmayan çocuğun okuldan geçici olarak uzaklaşmasının diğer öğrencilere faydası olacağı kanaati öğretmende hasıl oluyorsa bu ceza icra edilmelidir. Bir öğrencinin okuldan kesin tardı ancak öğrencinin ebeveynine haber verilerek Maarif Nezaretince yapılabileceğinden, öğretmen öğrenciyi sadece geçici olarak okuldan uzaklaştırabilir ki umumiyetle bu ceza çocuğun düzelmesine kâfi olur (Sami, 1328, s. 219).

Sonuç

Disiplin, ödül ve ceza kavramlarının eğitimdeki yeri her zaman önemsenmiş ve tartışılmalıdır. Esasen söz konusu kavramları da kapsayan, modern anlamda pedagoji tartışmalarına Osmanlı'da Tanzimat döneminde rastlanmaya başlandı. II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet devrinde de pedagoglar konuyu tartışmaya devam ettiler.

Selim Sabit, söz konusu kavramları Tanzimat döneminde eğitimcilerin gündemine getiren isim oldu. II. Abdülhamid devrinde Musa Kâzım, Melekzade Fuad, Abdullah Vehbi gibi isimler disiplin, ödül ve ceza kavramlarını eserlerinde tartıştılar. II. Meşrutiyet devrinde eğitim ile ilgili kalem oynatanlar da konuya sessiz kalmadılar. Sabri Cemil, Halide Edip, Süleyman Paşazade Sami eserlerinde disiplin, ödül ve cezanın eğitimdeki yeri hakkında dönemin muallim ve muallimelerinin bilgi sahibi olmasını sağladılar. Her üç devirde konuyu ele alan isimler aynı zamanda okullarda ders de vermekteydiler. Yani saha hakkında bilgi sahibi ve konuyla ilgili pratiği, tecrübesi olan kimseler idiler.

Adı geçen eğitimcilerin konuya yaklaşımları, günümüz modern eğitim bilimiyle büyük oranda örtüşmektedir. Zamanımızda konunun uzmanları da disiplini eğitim-öğretimin olmazsa olmaz öğelerinden saymaktadırlar. Aynı şekilde ödül ve ceza konusu da hâlâ eğitimcilerin meşgul olduğu kavramlardır. Osmanlı pedagogları disiplin, ceza ve ödül meselelerinde çağdaş halefleriyle birçok konuda aynı fikirde idiler. Bununla ilgili bazı örnekler vermek gerekirse:

Ceza ve ödülün çocuğun yaşına uygun olması fikrindeydiler. Cezanın genç bireyin izzet-i nefsinin kırılmaması, ödülün de şımartmamasını önemsemekteydiler. Faydası olmayan ceza ve ödülü men etmekteydiler. Ödül ve cezanın çok sık başvuru alan eğitim-öğretim yöntemi olmasına karşıydılar. Ödül ve cezanın talebenin yaptığı davranışlarla müsemma olmasını önemsemekteydiler. Öğretmenin öğrencilerin tepkileri karşısında kararlı olmasını; fakat soğukkanlılığını muhafaza ederek şiddetten kaçınmasını salık vermekteydiler.

Kaynaklar

Abdullah, V. (1315). *Usûl-i ibtidaî yahut muallimlere rehnüma*. Trabzon.

Akyüz, Y. (2001). *Türk eğitim tarihi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Altın, H. (2009). *II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet devirlerinde öğretmen yetiştirme meselesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altın, H. (2013). II. Meşrutiyet devri pedagoglarından Sabri Cemil ve Amelî Fenn-i Tedris'i. *Turkish Studies*, 8(2), 19-35.

Altın, H. (2013). Kilisli Rıfat'ın hocalarından Selim Sabit Efendi ve meslektaşlarına öğütleri. *I. Uluslararası Muallim Rıfat Kilis ve Çevresi Sempozyumu*. 16-17 Mayıs, 199-214.

Berkes, N. (2002). *Türkiye'de çağdaşlaşma* (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş). İstanbul: YKY.

- Bilim, C. (2002). *Türkiye’de çağdaş eğitim tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Binbaşıoğlu, C. (1995). *Türkiye’de eğitim bilimleri tarihi*. Ankara: MEB.
- Cemil, S. (1326). *Amel-i fenn-i tedris*. Üsküp: Kosova Matbaası.
- Fuad, M. (1315). *Usûl-i tedris ve tederrüs*. Dersaadet: Matbaa-yı Osmaniye.
- Gültekin, F. (2013). *Ceza korkusundan ödül bağımlılığına eğitimde ödül ceza dengesi*. Bursa: Aile Akademisi
- Halide Edip (1327). *Talim ve terbiye*. İstanbul.
- Kafadar, O. (1997). Türk aydınının Sâtı Bey hakkında kimi yanlışları üzerine düşünceler. *Türkiye Günlüğü*, 46.
- Kardaş, R. (1978). Milli eğitimimizde öğretmen yetiştirme davası ve tuba ağacı nazariyesi. *Türk Kültürü*, 191-194.
- Kâzım, M. (1310). *Rehber-i tedris ve terbiye*. İstanbul.
- Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nafî. (2002) *Maârif-i Umumîye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve icrââtı*. Ankara: MEB.
- Sabit, S. (1299). *Rehnumâ-yı muallimîn*. İstanbul.
- Salname-i maarif-i umumîye* (1317).
- Satı, M. (1325). *Fenn-i terbiye*. İstanbul: İbrahim Hilmi Matbaası.
- Süleyman Paşazade Sami (1328). *İlm-İ terbiye-i etfal*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Şanal, M. (2003). Selim sabit efendi’nin öğretim yöntemleri ile ödül ve ceza vermeye ilişkin görüşleri üzerine genel bir değerlendirme. *Millî Eğitim*, 158.

“ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİ İÇİN DİNLEME STRATEJİLERİ ÖLÇEĞİ”NİN GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK ÇALIŞMASI

Tazegül DEMİR ATALAY*

Deniz MELANLIOĞLU**

Öz

Araştırmanın amacı, ortaokul öğrencilerinin dinleme becerilerine yönelik kullandıkları dinleme öncesi, sırası ve sonrası stratejileri kullanma durumlarını belirlemek için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir. Dinleme becerisi, eğitim gerektiren bir süreci içerir ve dinlemenin alışkanlığa dönüşebilmesi için bu süreç hakkında bilgi sahibi olmaya ihtiyaç vardır. Dinleme süreci; dinleme öncesi, sırası ve sonrası olmak üzere üç aşamadan meydana gelmektedir. Araştırmaya toplam 400 ortaokul (5, 6, 7 ve 8. sınıf) öğrencisi katılmıştır. Çalışmada öncelikle maddelerin hazırlanması, uzman görüşünün alınması (kapsam geçerliliği), ölçeğin ön deneme uygulaması işlemleri gerçekleştirilmiştir; ardından veriler üzerinde madde toplam korelasyonu, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile güvenilirliği belirlemek için Cronbach Alpha analizi yapılmıştır. Analizler sonucunda ölçeğin 47 madde ve üç faktörden oluştuğu görülmüştür. Toplam varyansın % 45,335’ini açıklayan ve özdeğeri 1. faktör için 15,933; 2. faktör için 3,213; 3. faktör için 2.162’dir. Ölçeğin tamamı için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı ,956’dır. Alt boyutlar açısından bakıldığında geliştirilen ölçeğin 1. faktör için ,930; 2. faktör için ,914; 3. faktör için ,830 şeklinde güvenilirlik düzeylerine sahip olduğu görülmektedir. Yapılan analiz sonucunda 3 faktörlü yapıdan oluşan ölçekte 1. faktörün yük değerleri ,720 ila ,452; 2. faktörün ,724 ila ,463 ve 3. faktörün ,661 ila ,510 arasında değişmektedir. Yapılan faktör analizi sonucunda üç faktörde toplanan maddelerin faktör yükleri ,45 ve üzeridir. Ölçeğin uyum indeksi değerleri ise RMSEA=.060, CFI=.95, IFI=.95, GFI=.94, AGFI=.90 ve SRMR=.081 olarak tespit edilmiştir. Analizlerden elde edilen değerlere bakılarak “Ortaokul Öğrencileri İçin Dinleme Stratejileri Ölçeği”nin, ortaokul öğrencilerinin dinleme öncesi, sırası ve sonrasında kullandıkları stratejileri belirlemede kullanılacak geçerli ve güvenilir bir araç olduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Türkçe öğretimi, dinleme becerisi, dinleme stratejileri, Ortaokul Öğrencileri İçin Dinleme Stratejileri Ölçeği.

A VALIDITY AND RELIABILITY STUDY OF “THE LISTENING STRATEGIES FOR MIDDLE SCHOOL STUDENTS SCALE”

Abstract

The aim of this study was to develop a valid and reliable assessment tool to determine middle school students' use of pre-listening, listening and post-listening strategies. The skill of listening requires a training process, and it is necessary to be informed about this process to make listening a habit. The listening process includes three stages which are pre-listening, listening and

* Doç. Dr.; Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, tazeguldemir@gmail.com.

** Doç. Dr.; Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, denizmelanlioglu@hotmail.com.

post-listening. The study was conducted with 400 middle school students (fifth, sixth, seventh and eighth graders). Initially, the researcher created the items, consulted expert opinion (content reliability) and performed a pilot test. Then total item correlation analysis as well as explanatory and confirmatory factor analyses were conducted in addition to Cronbach's alpha analysis, which tested the reliability of the scale. The analyses determined that the scale consisted of 47 items and three factors. The scale explained 45.335 % of the total variance. The eigenvalue was 15.933 for the first factor, 3.213 for the second factor and 2.162 for the third factor. The Cronbach's alpha internal consistency coefficient of the entire scale was .956. Regarding its sub-dimensions, the scale was found to have a Cronbach's alpha internal consistency coefficient of .930 in the first factor, .914 in the second factor, and .830 in the third factor, which shows that the scale is reliable. The analysis indicated that the factor loads of this three-factor scale were between .720 and .452 for the first factor, .724 and .463 for the second factor and .661 and .510 in the third factor. The factor analysis showed that the factor loads of the items in these three factors were 0.45 or higher. The fit indices of the scale were: RMSEA=.060, CFI= .95, IFI= .95, GFI= .94, AGFI= .90 and SRMR= .081. The values found by these analyses show that the Listening Strategies For Middle School Students Scale is a valid and reliable tool that can be used to determine middle school students' pre-listening, listening and post-listening strategies.

Keywords: Turkish education, listening skills, listening strategies, The Listening Strategies For Middle School Students Scale.

Giriş

İletişimi sağlayan en temel unsur dildir. Etkili bir iletişim için bireyin dinlemeyi öğrenmesi, etkin dinleme yeteneği ve alışkanlığı kazanması gerekir. Çünkü dinleme, iletişim sürecinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. İletişim sürecini gerçekleştiren temel öge olan dinleme, konuşan ya da sesli okuyan bir kişinin vermek istediği mesajı, tam olarak anlayabilme becerisi (Özbay, 2009) şeklinde tanımlanabilir. Dinleme sağlıklı bireylerde kazanılan ilk dil becerisidir. Dinleme becerisi dil gelişiminde ve bilişsel gelişimde çocuğa temel kazandırmaktadır. Ayrıca eğitim hayatı boyunca öğrenmeler edinmede, bunların düzenlenmesinde ve sosyal yaşamda sağlıklı iletişim becerileri geliştirmede dinleme becerisi hayat boyu önemli bir rol almaktadır.

İşitme ve dinlemenin aynı olgu sanılması ve dinlemenin doğal bir süreç olarak değerlendirilmesi sebebiyle dinlemede başarılı olunamamaktadır (Akçataş, 2001, s. 65). İnsanın etkin dinleme becerisine sahip olması; onun verimli bir şekilde hayata katılmasını, diğer insanlarla sağlıklı sosyal ilişkiler kurmasını, doğru düşünmesini, çevresini, olayları, hayatı doğru algılamasını, kendini tanımasını ve sağlam bir özgüvene sahip olmasını sağlar (İzin, 2005, s. 162). Dinleme eğitimi dinlenenlerin daha sonrasında hatırlanmasına da kolaylık sağlamaktadır. Nitekim dinleme eğitimi almamış bir insan dinlediği şeylerin çok az bir kısmını

hatırlayabilir. Dinleme ile duygu ve heyecan faktörünün birlikteliği de eksik ya da yanlış anlamamanın temelidir. Bu iki faktör genellikle eksik dinlemenin nedenlerindedir (Yalçın, 2002, s. 128). Eksik dinlemenin sonuçları ise şu şekilde sıralanabilir:

- Konuşan, dinleyicinin ilgisizliği karşısında konuşma isteğini kaybeder. Dikkati çekmek için sesinin tonunu yükseltir. Bu çaba konuşmacıyı yorar.
- Dinleyici, konuşanın amacını anlayamaz. Bilgileri, yanlış ya da eksik edindir.
- Kötü dinleme sonucu yanlış ya da eksik bilgiler, davranışlarda da hatalara neden olur.
- Konuşmayı dinlemek istemeyen başka uğraşalar içine girer. Bu da düzen ve gürültü sorununa yol açar.
- Kötü dinleme, ana dili yeteneklerinin gelişmesini önler (Gögüş, 1978, s. 230).

Yukarıda ifade edilen bu olumsuzluklar, dinlemenin alışkanlığa dönüşme sürecini de olumsuz yönde etkilemektedir. Dinleyicinin işittiği sesleri anlamlandırması, ön bilgileriyle yeni anlamlandırmalarını sentezlemesi ve sentezlediği bilgiyi günlük hayatta kullanmasını içeren dinleme süreci göz önüne alındığında dinlemenin edinimi ve alışkanlığa dönüşmesinin kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Vandergrift (2003) da bu noktadan hareketle dinlemeyi, karmaşık bir beceri olarak nitelemektedir.

Dinleme süreci düşünüldüğünde sadece bireyin kendi tarafından kontrol edilebilen bir beceri olduğu gerçeği ile karşılaşılır. Bunun için dinleyici süreç içerisinde kendi dinleme etkinliğini yönetmeli ya da kendi dinleme süreci hakkında farkındalık geliştirmelidir. Dolayısıyla dinlediğini anlamada ya da dinleme sürecinde yaşanan problemlerin ortadan kaldırılmasında dinleme stratejileri hayati bir öneme sahiptir (Mendelsohn, 2006). Dinleme stratejileri öğrencinin dinlerken herhangi bir nedenle sürecin sekteye uğraması ya da sonlanması durumunda dinleme sürecine yeniden dâhil olmak ve süreci devam ettirmek için bilinçli çaba göstermede kullandığı işlemler olarak tanımlanabilir.

Söyleneni anlayıp anlamlı bir şekilde dönüt verebilmek başka bir ifadeyle iletişimi sürdürmek için Elemen (2014, s. 1) dinlemenin stratejik olarak sürdürülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla öğrenci, dinleme sürecinde amacına uygun olarak dinleme stratejilerini kullanmalıdır. Stratejik dinlemede amaç, anlamamanın derecesini yükselmektir. Stratejik dinleyicilerin tahmin becerisi gelişmiştir ve metindeki ipuçlarını etkin bir şekilde kullanırlar

(Akyol, 2006). Öğrenciler, dinleme becerisindeki yeterliklerine göre dinleme stratejilerini amaçlarına uygun seçip kullanabilirler (Goh, 2002).

Öğretmenler, öğrencilerini dinleme becerisi bakımından geliştirmek istiyorsa dinleme sürecinde yaşanan problemleri belirlemeli ve bunları gidermeye yönelik çözüm önerileri getirip etkililiğini değerlendirmelidir (Bagheri ve Karami, 2014). Öğretmen, dinleme etkinliklerinde karşılaşılan problemleri ortadan kaldırma aşamasında dinleme stratejilerinden yararlanabilir. Bunun için öğrencilerinin dinleme seviyeleri, hangi stratejileri aktif olarak kullandıkları ya da bildikleri konusunda bilgi sahibi olması gerekmektedir. Owca, Pawlak ve Pronobis (2003), öğrencilerin dinleme davranışlarına dikkat edilmesi gerektiğini söylemektedirler. Öğrenciler, dinleme materyali hakkında yorum yapmalı, soru sormalı ve yöneltilen sorulara cevap vermelidir (Brent ve Anderson, 1993).

O'Malley ve Chamot (1990) öğrenme stratejilerinin dinleme için kullanılabilceğini ifade etmektedirler. Bunlar; üstbilis, bilis ve sosyo duygusal olmak üzere üçe ayırmaktadır. Üstbilis stratejilerini kullanmak dinlediğini anlamayı artırmak, söz varlığına hâkim olmak için planlama, izleme ve değerlendirme aşamalarını gerçekleştirmeyi kapsamaktadır (Melanlioğlu, 2011, 2012; Katrancı, 2012). Öğrencinin üstbilis stratejilerinden faydalanabilmesi bilis stratejilerini biliyor ve kullanıyor olmasına bağlıdır. Bilis stratejileri, dinleyicinin dinleme materyaliyle ilgili çeşitli yöntem, tekniklerden yararlanmasını içermektedir. Sosyo duygusal stratejiler ise dinleme kaygısının giderilmesi için sınıf ortamında iş birliğine dayalı çalışmaların desteklenmesidir (Vandergrift, 1997). Öğrenciler dinleme yeterliklerine paralel olarak bu stratejileri seçip kullanabilmektedir.

Karadüz (2010) ortaokulda kullanılan dinleme stratejilerini üç ana başlık altında değerlendirmektedir. Bunlar; bilişsel, duyuşsal ve beden diliyle ilgili olan stratejilerdir. Melanlioğlu (2011, 2012) ve Katrancı (2012), dinleme stratejilerinde dinleme öncesi, sırası ve sonrası olmak üzere dinleme sürecinin esas alınabileceğini belirtmektedir. Demirel (1999) de bu aşamalarda yapılabilecekleri maddeler hâlinde sıralamaktadır. Güneş (2007) ise dinlemede izlenecek sıraya ilişkin yaptığı sınıflamada dinleme öncesinde dinlemeyi planlama tekniklerine (ön bilgileri harekete geçirme, dinleme ortamını inceleme vb.); dinlemede anlama teknikleri (soruları belirleme, açıklayıcı noktaları not alma vb.) bilgiyapılandırma teknikleri (ana ve yardımcı düşüncüyü belirleme vb.) ve bilgiyi düzenleme tekniklerine (özetleme vb.); dinleme sonrasında ise konuşmayı değerlendirme tekniklerine (sunumdeğerlendirme, dinleme amacına ulaşma durumunu belirleme vb.) yer vermektedir. Okul döneminde ya da günlük hayatta etkin

dinleme becerisine sahip birey sayısının oldukça sınırlılığı olduğu düşünüldüğünde öğrencilerin dinleme süreçleri hakkında bilgi sahibi olunması oldukça önemlidir, denilebilir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, ortaokul (5, 6, 7 ve 8. sınıf) öğrencilerinin dinleme becerilerine yönelik dinleme öncesi, sırası ve sonrası stratejileri kullanma durumlarını belirlemek üzere geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir.

Yöntem

Çalışmada ortaokul (5, 6, 7 ve 8. sınıf) öğrencilerinin dinleme becerilerine yönelik dinleme öncesi, sırası ve sonrası stratejileri kullanma durumlarını ölçen, beşli likert tipi modele uygun (Köklü, 1995) şekilde tasarlanmış bir ölçek geliştirmek amacıyla geçerlilik ve güvenilirlik işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu oluşturan sayının belirlenmesinde Tabachnick ve Fidell'in (1996) faktör analizi için verdiği kriterler dikkate alınmıştır. Yazarlara göre faktör analizi için 300 kişi “iyi”, 500 kişi “çok iyi” ve 1000 kişi “mükemmel”dir. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin öğrenimlerine devam ettikleri sınıf seviyelerinin sayısal dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 1. Çalışma Grubuna Yönelik Sayısal Dağılım

Sınıf Düzeyi	F	%	Okul Sayısı
5. sınıf	96	24	
6. sınıf	91	22,7	4
7. sınıf	174	43,5	
8. sınıf	100	25	
Toplam	400	100,0	

Tablo 1'e göre Kars ili Merkez ilçesinde 2015-2016 eğitim öğretim yılında, 4 okulda 5, 6, 7 ve 8. sınıflarda öğrenim gören 400 öğrenciden veri toplandığı ve bu sayının faktör analizi için “iyi” düzeyde olduğu söylenebilir.

Çalışma grubunun 5, 6, 7 ve 8. sınıftan oluşması, araştırmaya şu açıdan katkı sağlamaktadır: Çalışma grubunun ve dolayısıyla ölçeğin benzer gruplar için temsil gücünün yaşı

bakımından varyansı geniş olacaktır. Sınıf düzeylerinde, her ne kadar oranların farklı olması söz konusu olsa da, bu durumun araştırma kapsamında kabul edilebilir olduğu söylenebilir.

İşlemler

Ölçeğin geliştirilmesinde aşağıdaki süreçler izlenmiştir.

Maddelerin Hazırlanması

Ortaokul öğrencilerinin Türkçe derslerinde kullandıkları dinleme stratejilerini belirlemeye yönelik ölçme aracının geliştirilmesi sürecinde ilk aşamayı konuyla ilgili kaynakların gözden geçirilmesi oluşturmaktadır. Daha sonra Türkçe derslerinde dinleme becerisini geliştirmek üzere dinleme öncesi, sırası ve sonrasında yapılan uygulamaları ortaya çıkarabilecek ifadelerden bir madde havuzu oluşturulmuştur. Maddelerin dil bilgisi bakımından herhangi bir anlatım bozukluğu içerip içermediği Türkçe dil bilgisi kurallarına uygunluk açısından kontrol edilmiştir.

Böylece ortaokul öğrencilerinin dinleme becerisine yönelik kullandıkları dinleme öncesi, sırası ve sonrası stratejileri ortaya çıkarabilecek 65 madde yazılmıştır. Deneme maddelerinin sayısının olabildiğince fazla olmasına dikkat edilmiştir. Araştırmacının amacı önceden belirlenmiş bir yapıda ölçek geliştirmek olmadığından herhangi bir şekilde öğrencilerin, Türkçe derslerinde geliştirmeye çalıştıkları dinleme öncesi, sırası ve sonrası stratejilerini ortaya koyacak olası bütün maddelerin alınması yoluna gidilmiş ve sonunda 65 madde üzerinde karar kılınmıştır.

Uzman Görüşünün Alınması (Kapsam Geçerliliği)

Hazırlanan ölçeğin kapsam (içerik) geçerliği açısından yeterliliği bu aşamada incelenmiştir. Bir ölçme aracının, bireylerin davranışlarını tahmin etmedeki başarısı büyük ölçüde geçerli ve güvenilir olmasına bağlıdır (Büyüköztürk *vd.*, 2004). Bir ölçme aracının, ölçtüğünü öne sürdüğü değişkeni, ne derece doğru ölçtüğü geçerlilik olarak ifade edilir. Kapsam (içerik), uyum ve yapı geçerliliği olmak üzere üç çeşit geçerlilik vardır (Tyler, 1971). İçerik geçerliği, ölçme aracının kullanılacağı amaç için uygun olup olmadığına dair uzman görüşlerine başvurularak ölçülmek istenen alanı temsil edip etmediğinin kararlaştırılmasıdır (Karasar, 2002). Araştırmada ölçeğin kapsam (içerik) geçerliliğine bakılmıştır. Hazırlanan 65 madde, araştırmacılar dışında dördü Türkçe Eğitimi, ikisi de Ölçme Değerlendirme alanında çalışan altı uzman tarafından biçim, anlatım özelliği, yanlış anlamalara sebep olabilecek ifadelerin var olup

olmadığı ve dinleme öncesi, sırası ve sonrasında kullanılan stratejiler bakımından uygun olup olmaması açısından incelenmiştir. Uzman görüş ve önerileri doğrultusunda içerik ve biçim açısından düzeltmeler yapılmış ve taslak ölçek ön deneme aşamasına hazırlanmıştır. Hazırlanan ölçeğin kapsam (içerik) geçerliği bu sayede sağlanmaya çalışılmıştır.

Ön Deneme Uygulaması (Pilot Uygulama)

Uzmanların görüş ve önerileri doğrultusunda geliştirilen taslak ölçekteki maddelerin öğrenciler tarafından kullanılan dinleme öncesi, sırası ve sonrası stratejilerine uygun olup olmaması açısından, Kars ili merkez ilçesinde çeşitli okullarda öğrenim gören 30 öğrenciden oluşan bir öğrenci grubuna sorulmuştur. Bu uygulamanın ardından öğrencilerin yanıtladığı her bir ölçek maddesi üzerindeki görüş ve önerileri dikkate alınarak ölçek maddeleri üzerinde gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Araştırmacı tarafından bu maddelere yönelik 5 dereceli Likert tipi bir ölçeğin formu hazırlanmıştır. Böylece ölçeğin cevaplayan öğrenciler için her bir maddeye beş alt düzeyde cevaplayabilecekleri seçeneği bir yapı oluşturulmuştur. Araçta bulunan maddeler 5-4-3-2-1 şeklinde puanlanmıştır. Böylece her bir veri toplama aracı için dinleme öncesi, sırası ve sonrası stratejileri alt boyutlarında belli bir puan elde edilmiştir. Puanın alt boyutlar bazında yüksek olması, öğrencilerin Türkçe derslerinde dinleme öncesi, sırası ve sonrası stratejileri kullandıklarını göstermektedir.

Bulgular ve Yorum

Yukarıda özellikleri belirtilen veriler üzerinde yapılan analizler, asıl ölçek maddelerini ve bu maddelerin özelliklerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Önce bu 65 maddeden madde toplam korelasyonuna dayanarak madde seçilmiş, toplam puanı ,45'in altında ilişki gösteren 18 madde, faktör analizine alınmamıştır. Kalan 47 maddenin madde toplam korelasyonu (MTK) şu şekildedir:

Tablo 2. Ölçek Maddelerinin Madde Toplam Korelasyonları

<i>Madde</i>	<i>MTK</i>	<i>Madde</i>	<i>MTK</i>	<i>Madde</i>	<i>MTK</i>	<i>Madde</i>	<i>MTK</i>
M21	,720	M3	,555	M15	,607	M57	,513
M35	,695	M19	,541	M50	,581	M34	,506
M60	,661	M32	,496	M25	,571	M59	,463
M31	,655	M6	,493	M51	,565	M62	,661
M1	,640	M56	,478	M40	,563	M38	,584
M30	,639	M22	,475	M33	,557	M17	,564
M2	,628	M8	,468	M58	,548	M12	,562
M20	,592	M23	,458	M65	,545	M16	,535

M49	,584	M37	,452	M45	,543	M63	,534
M7	,574	M41	,724	M42	,532	M5	,518
M18	,571	M14	,718	M52	,527	M61	,510
M11	,562	M26	,686	M29	,526		

47 tane maddeden oluşan (M1, M2, M3, M5, M6, M7, M8, M11, M12, M14, M15, M16, M17, M18, M19, M20, M21, M22, M23, M25, M26, M29, M30, M31, M32, M33, M34, M35, M37, M38, M40, M41, M42, M45, M49, M50, M51, M65, M56, M57, M58, M59, M60, M61, M62, M63, M52) “Ortaokul Öğrencileri İçin Dinleme Stratejileri Ölçeği”nden alınabilecek en yüksek tutum puanı 235, en düşük tutum puanı ise 47’dir. Asıl uygulamada kullanılması öngörülen aracın 47 maddesi arasındaki olası en uygun yapıyı ortaya çıkarmak amacıyla faktör analizi kullanılmıştır. Faktör analizinin ortaya koyduğu yapı içinde yer alan maddelerin madde analizleri yapılmıştır.

Faktör Analizi

Bu çalışmada amaç, ortaokul öğrencilerinin dinleme becerisine yönelik olarak kullandıkları stratejilerle ilgili olduğu düşünülen çok sayıda maddenin içinden, anlamlı bir bütün oluşturacak maddeleri seçebilmektir. Araştırmacının amacı, üç boyutlu bir ölçme aracı geliştirmek olmadığından madde yazılımında dinleme öncesi, sırası ve sonrasında kullanılabilecek stratejilere yönelik olası bütün maddeler değerlendirilmiştir.

Ölçeğin geçerlilik çalışması olarak yapı geçerliği kapsamında açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. AFA çok sayıda değişkenden (maddeden) bu değişkenlerin birlikte açıklayabildikleri az sayıda tanımlanabilen anlamlı yapılara ulaşmayı hedefler (Büyüköztürk *vd.*, 2004). Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ise kuramsal bir temele dayanarak çeşitli değişkenlerden oluşturulan faktörlerin gerçek verilerle ne derece uyum gösterdiğini değerlendirmeye yönelik bir analizdir. DFA’da sınanan modelin yeterliğinin belirlenmesi için çok sayıda uyum indeksi kullanılmaktadır (Büyüköztürk *vd.*, 2004).

Ortaya çıkacak olan yapının farklı eksenlerde ölçüm yapması yerine aynı yapıyı oluşturan temel bileşenler olması planlanmıştır. Diğer taraftan, burada maddelerin önceden belirlenmiş bir yapıya uygunluğunun sorgulanması değil ampirik olarak var olanın ortaya çıkarılması gözetilmiş ve temel bileşenler analizi daha uygun görülmüştür (Tabachnick ve Fidell, 1996). Gerek adı geçen kaynak, gerekse bu alandaki diğer kaynaklar (Tatlıdil, 1992) hem Temel Bileşenler Analizini hem de Temel Eksenler Analizini, faktör analizi adı altında

incelemiş ve kaynaklar, sadece farklılaşma durumunda özgün adı ile atıfta bulunmuşlardır. Çünkü bu iki teknik arasında, matematiksel olarak hangi tür varyansın kullanılacağından başka bir fark bulunmamaktadır. Denek sayısının artması durumunda, bu farklılığın sonuçlara yansımaları minimal düzeye inmektedir (Hovardaoğlu, 2000).

65 maddeden madde toplam korelasyonuna dayanarak toplam puanı ,45’in altında ilişki gösteren 18 madde, faktör analizine alınmamıştır. Kalan 47 madde üç faktör altında toplanmış ve herhangi bir madde dışarıda kalmamıştır. Faktöre ilişkin bilgiler aşağıda belirtilmiştir.

Ölçeğin Yapı Geçerliği Bulguları

Açımlayıcı Faktör Analizi: AFA kapsamında “Ortaokul Öğrencileri İçin Dinleme Stratejileri Ölçeği”nden elde edilen verilerin faktör analizi için uygunluğunu değerlendirmek amacıyla KMO ve Bartlett Testi sonuçlarına bakılmıştır. Aşağıdaki tabloda KMO ve Bartlett Testi sonuçları gösterilmektedir:

Tablo 3. “Dinleme Stratejileri Ölçeği” KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

KMO Örneklem Yeterlilik Ölçümü		,848
Bartlett Testi	Kay-Kare	2865,254
	sd	1081
	p	,000

Verilerin faktör analizine uygunluğunda Bartlett testinin anlamlı çıkması ve KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) katsayısının ,50’den yüksek olması gerekir (Akgül ve Çevik, 2003, s. 428). KMO katsayısının ,80’in üzerinde olması verilerin faktör analizinde kullanımı için çok uygun olduğunu göstermektedir. Tablo 3 incelendiğinde KMO değerinin ,848 olduğu görülmektedir. Bartlett testi sonucu ise anlamlıdır.

Maddeler arasındaki ilişkileri az sayıda ve en etkin şekilde ortaya koyabilecek faktör sayısını belirlemek için özdeğer kriterlerinden faydalanılmıştır (Büyüköztürk *vd.*, 2004). Bryman ve Cramer (1999), özdeğeri 1 veya 1’den büyük olan faktörlerin önemli faktör olarak nitelendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu çerçevede ölçek faktörüne ait özdeğer verileri aşağıdaki tabloda sunulmaktadır:

Tablo 4. Faktörlere Yönelik Özdeğer ve Varyans Oranları

Faktör	Dönüştürülmüş Kareli Ağırlıklar Toplamı		
	Özdeğer	Açıklanan Varyans %	Toplam %
1	15,933	33,901	18,238
2	3,213	6,835	34,824
3	2,162	4,599	45,335

Tablo 4'e göre kırk yedi maddeden üç faktörlü bir yapı oluşmuştur. 1. faktör toplam varyansın % 18,238'ini; 2. faktör % 34,824'ünü; 3. faktör % 45,335'ini açıklamakta ve özdeğeri 1. faktör için 15,933; 2. faktör için 3,213; 3. faktör için 2,162 olarak görülmektedir. Büyüköztürk (2005, s.125), davranış bilimlerinde açıklanan varyans oranını yüksek tutmanın zor olduğunu, tek faktörlü ölçeklerde açıklanan varyans oranının % 30 ve daha fazla olmasının yeterli görüldüğünü, çok faktörlü ölçeklerde ise açıklanan varyansın daha fazla olmasının beklendiğini belirtmektedir. Bu çerçevede "Ortaokul Öğrencileri İçin Dinleme Stratejileri Ölçeği"nin açıklayabildiği varyans oranı, bu ölçme aracının Türkçe derslerinde öğrencilerin kullandıkları dinleme öncesi, sırası ve sonrası stratejilerini belirlemeye uygunluğunun kabul edilebilir düzeyde ölçtüğünün bir göstergesi olarak görülebilir.

Aşağıda maddelerin faktör yükleri verilmektedir.

Tablo 5. "Dinleme Stratejileri Ölçeği"nin Faktör Analizi Bulguları

Madde No	1. Faktör	Madde No	2. Faktör	Madde No	3. Faktör
M21	,720	M41	,724	M62	,661
M35	,695	M14	,718	M38	,584
M60	,661	M26	,686	M17	,564
M31	,655	M15	,607	M12	,562
M1	,640	M50	,581	M16	,535
M30	,639	M25	,571	M63	,534
M2	,628	M51	,565	M5	,518
M20	,592	M40	,563	M61	,510
M49	,584	M33	,557		
M7	,574	M58	,548		
M18	,571	M65	,545		
M11	,562	M45	,543		
M3	,555	M42	,532		
M19	,541	M52	,527		
M32	,496	M29	,526		
M6	,493	M57	,513		
M56	,478	M34	,506		

M22	,475	M59	,463
M8	,468		
M23	,458		
M37	,452		

Bu çalışmada madde faktör analizinde ,45 yük değeri temel alınmıştır. Sheskin (2004) küçük örneklerde faktör yükünün .40 ve üzeri, büyük örneklerde ise .30 ve üzerinin anlamlı sayıldığını belirtmektedir. Benzer şekilde Tavşancıl (2002) da faktör yüklerini kesme noktası olarak .30 ve .40 arasının ölçüt olarak alınabileceğini belirtmiştir. Tabachnick ve Fidell (2001) ise genel bir kural olarak .32 ve üzeri faktör yüklerinin kullanılabilirliğini belirtmektedirler. Analizlerde elde edilen en küçük faktör yükü değerinin .45’in üzerinde olması, faktör yükü değerlerinin oldukça iyi olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca söz konusu maddenin birinci faktörde aldığı yük değeri ile diğer faktörlerden aldığı yük değerinin farkının ,10 ve daha yüksek olmasına (Büyüköztürk, 2005, s. 125) dikkat edilerek böyle binişik maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Ölçekteki 4, 9, 10, 13, 24, 27, 28, 36, 39, 43, 44, 46, 47, 48, 53, 54, 55 ve 64. maddeler ise yukarıda ifade edilen dört boyutun dışında yer almıştır. Bu sebeple ifade edilen maddeler ölçekten çıkarılarak 47 maddelik bir ölçek elde edilmiştir. Tablo incelendiğinde birinci faktörde yer alan maddelerin yük değerleri ,720 ile ,452 arasında değişmektedir. Birinci faktör altında yer alan maddelere bakıldığında bu maddelerin daha çok öğrencinin dinleme öncesinde gerçekleştirdiği etkinliklerle ilgili olduğu görülmektedir. Bu faktör, “dinleme öncesi stratejileri” olarak adlandırılmıştır. On sekiz maddeden oluşan ikinci faktörde bulunan maddelerin yük değerleri ,724 ile ,463 arasındadır. İkinci faktör altında yer alan maddeler incelendiğinde bu maddelerin daha çok dinleme sırasında yapılan etkinlikleri düşünülerek faktör “dinleme sırası stratejileri” olarak nitelenmiştir. Sekiz maddeden oluşan üçüncü faktöre ait maddelerin yük değerleri ,661 ile ,510 arasında değişmektedir. Bu faktör altındaki maddeler dinleme sonrasında gerçekleştirilen aşamaları içerdiğinden “dinleme sonrası stratejileri” olarak isimlendirildiği söylenebilir. Maddelerin bulunduğu faktörlerin adlandırılması noktasında araştırmacılar, uzman görüşüne başvurmuş; alınan dönütlerle araştırmacıların faktör adlandırması son şeklini almıştır.

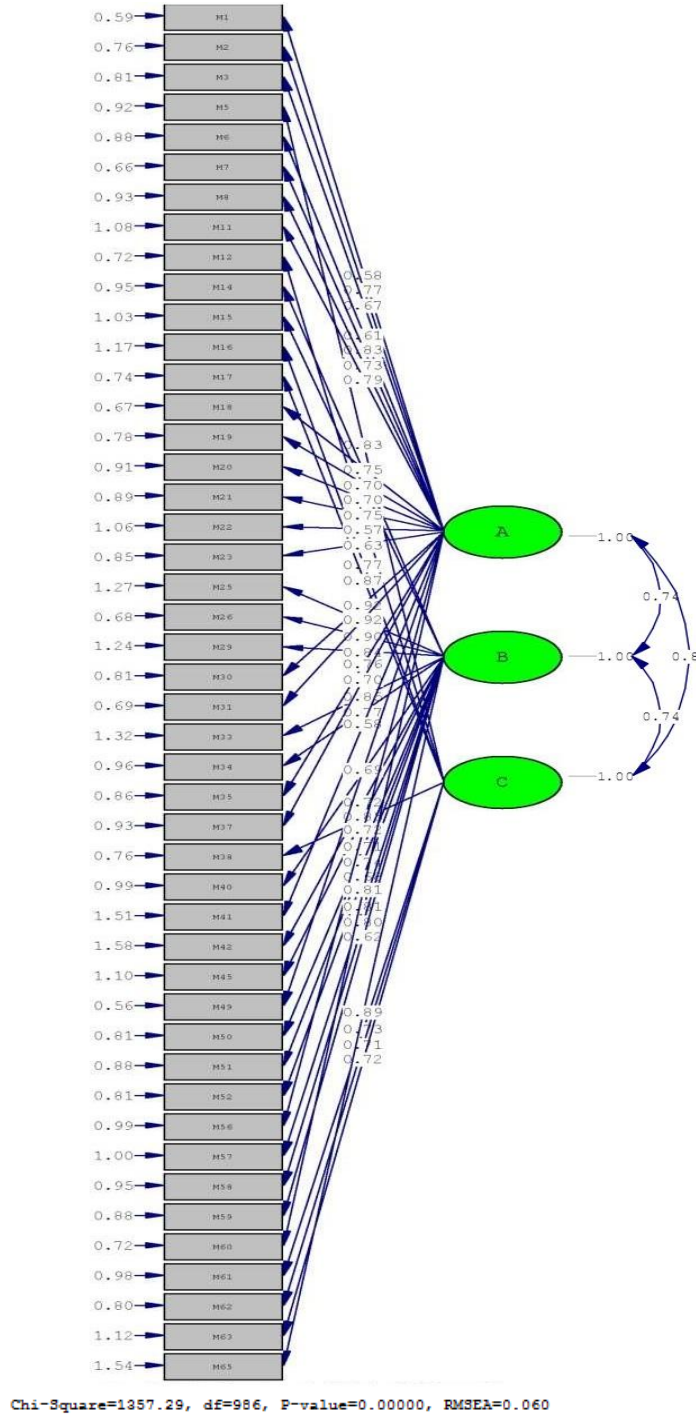
Doğrulayıcı Faktör Analizi: “Ortaokul Öğrencileri İçin Dinleme Stratejileri Ölçeği”nin yapı geçerliği için yapılan DFA’dan elde edilen uyum indeksleri incelenmiş ve Ki-kare değerinin ($\chi^2=1357.29$, $sd=986$, $p=.00$) anlamlı olduğu görülmüştür. Model data uyum indeksleri ise Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Model-Data Uyum İndexleri

Model Data Uyum İndexi	Değer
Comparative Fit İndex (CFI)	0.95
Incremental Fit İndex (IFI)	0.95
Normed Fit İndex (NFI)	0.87
NonNormed Fit İndex (NNFI)	0.94
Goodnes of Fit (GFI)	0.94
Adjusted Goodnes of Fit Index (AGFI)	0.90
Standardized RMR (SRMR)	0.081
90 Percent Confidence Interval for RMSEA	0.060

Tablo 6'daki değerler incelendiğinde tüm model data uyum indeksleri kriter değer olarak kabul edilebilir bir değer göstermiştir. Bazı araştırmacılara göre (McDonald ve Moon-Ho, 2002; Schermelleh-Engel, Moosbrugger, ve Müller, 2003; Thompson, 2000) GFI, AGFI ve CFI'nin ,90'dan büyük olması, kabul edilebilir bir uyum iyiliği değerinin, ,95'den büyük olmaları ise iyi bir uyum iyiliği değerinin göstergesi olarak kabul edilir. Diğerlerinde ise yani RMSEA, RMR ve diğer açımlayıcı faktör analizi değerlerinin ,05'in altında olması iyi bir fit değerini, ,08'in altında olması ise kabul edilebilir bir uyum iyiliği değerini ifade eder. Buna göre araştırma kapsamında elde edilen uyum indeksi değerleri, modelin yeterli uyum verdiğini gösterir mahiyettedir.

Model-data uyum indexleri kapsamında ölçeğin üç faktörlü yapıya sahip olduğunu doğrulamak amacıyla yapılan doğrulayıcı faktör analizine ilişkin sonuçlar şekil 1'dedir.

Şekil 1. “Ortaokul Öğrencileri İçin Dinleme Stratejileri Ölçeği”ne İlişkin Path Diagramı ve Faktör Yükleri

Diyagram incelendiğinde, tek faktörü temsil eden madde puanlarının gizil değişkeni yordama düzeylerinin 0,58 ile 0,92 arasında değiştiği görülmektedir.

Diyagram ve Tablo 6'daki değerlere göre tüm model data uyum indeksleri kriter değer olarak kabul edilebilir bir değer göstermiştir. Buna göre “Ortaokul Öğrencileri İçin Dinleme Stratejileri Ölçeği”nin üç faktörlü yapısının doğrulandığı söylenebilir. Ölçekten elde edilen yüksek puanlar her bir alt boyutta yanıtlayan kişinin dinleme öncesi, sırası ve sonrası stratejilerini kullandıklarını göstermektedir.

Ölçeğin Güvenirlilik Analizi Bulguları

Ölçeğin ölçmek istediği özelliği (dinleme öncesi, sırası ve sonrası stratejileri kullanma düzeylerinin) ne derece doğru ölçtüğünü, kısacası ölçeğin güvenilirliğini belirlemek amacıyla Cronbach Alpha güvenirlilik katsayısı hesaplanmıştır. Büyüköztürk *vd.*'ne (2008, s. 110) göre bu katsayı maddelere ait puanların toplam test puanlarıyla tutarlılığının bir ölçüsüdür. Bu katsayı; 0,60 ila 0,80 arasında olduğunda ölçek oldukça güvenilir, 0,80 ila 1,00 arasında olduğunda ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Akgül ve Çevik, 2003, s. 436). Buna göre ölçeğe ait güvenirlilik analizi bulguları şöyledir:

Tablo 7. “Ortaokul Öğrencileri İçin Dinleme Stratejileri Ölçeği”nin Güvenirlilik Analizi Bulguları

Faktör	Cronbach Alpha güvenirlilik katsayısı
1	,930
2	,914
3	,830
Toplam	,956

Yapılan analizde tüm ölçek için Cronbach Alpha güvenirlilik katsayısı ,956 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğuna bir kanıt olarak gösterilebilir. Alt boyutlar açısından bakıldığında 1. faktör için ,930; 2. faktör için ,914; 3. faktör için ,830 şeklinde güvenirlilik düzeylerine sahip olduğu görülmektedir. Bu güvenirlilik düzeyleri ölçeğin üç boyutta iç tutarlılığının da oldukça yüksek olduğuna kanıtlamaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Araştırma sonucunda tüm ölçek için Cronbach Alpha güvenirlilik katsayısı ,956 olarak hesaplanmıştır. Bu oran ölçeğin ortaokul düzeyindeki öğrenciler için kullanımının uygunluğunu ortaya koymak için yeterlidir. Ölçeğin üç alt boyutu için de iç tutarlılık katsayıları, ,93 ile ,83 arasında olduğundan ölçek oldukça güvenilirdir demek mümkündür. Bu bulgular doğrulayıcı

faktör analiziyle de desteklenmiştir. Tüm model data uyum indeksleri kriter değer olarak alınan 0.85'in üzerindedir. Ayrıca üç faktörü temsil eden madde puanlarının gizil değişkeni yordama düzeylerinin 0,58 ile 0,92 arasında değiştiği ve modele ilişkin RMSA değerinin 0,060; $p < 0,01$ olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışma ile ortaokul öğrencileri için geçerlilik ve güvenilirliği kanıtlanmış 47 maddelik bir dinleme stratejileri ölçeği elde edilmiştir. Birinci faktördeki maddeler, dinleme öncesine ilişkin yapılanlara yönelik olduğu için ölçeğin “dinleme öncesi stratejileri” boyutunu oluşturmaktadır. İkinci faktör altında yer alan maddeler öğrencinin dinleme esnasındaki davranışlarını içermektedir. Bu doğrultuda faktör “dinleme sırası stratejileri” olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü faktör dinleme etkinliğinin bitimindeki faaliyetleri kapsamaktadır ve “dinleme sonrası stratejileri” şeklinde nitelenmektedir.

Dinleme eğitiminde başarı elde edilmek isteniyorsa öncelikle öğrencinin karşılaştığı dinleme engelleri ya da problemleri tespit edilmeli ve belirlenenleri gidermeye yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bunun için öğrencilere, stratejik dinlemeyi öğretmek gerekir. Çünkü dinleme, diğer becerilere nazaran daha soyut kalmakta ve içsel bir süreci içermektedir. Dolayısıyla öğrencinin kendi dinleme sürecini yönetebilmesi için stratejik dinlemesi bir zorunluluk olarak düşünülmektedir. Öğrenciler dinleme stratejilerinden yararlanma durumlarında dinlediklerini anlama oranları yükselmektedir (Yıldız ve Kılınç, 2015). Fidan'a (2012) göre öğrenciler genelde bilişsel, duyuşsal ve beden diliyle ilgili stratejileri kullanmakta; bilişsel stratejilerden not alma, konunun ana noktaları üzerinde düşünme, dinlenenlere yönelik tahminde bulunma, dinlenenleri kendi cümleleriyle ifade etme, dinlenen konular arasında bağlantı kurmayı; üstbiliş stratejilerden ise değerlendirmeyi tercih etmektedirler. Dinleme stratejilerini ne olduğu konusunda literatürde birliğin sağlanamadığı görülmektedir. Öğrencilerin dinleme stratejilerini belirleme ve buna yönelik eğitim verme noktasında bu durumun, olumsuz bir etken olduğu söylenebilir. Bu çalışmada dinleme süreci esas alınmıştır. Dinleme süreci dikkate alındığında öğrencinin etkin bir şekilde dinlemesi, dinlediğini anlaması, ön bilgileriyle yeni öğrendiğini sentezlemesi için etkinlik öncesi, sırası ve sonrasında gerçekleştirmesi gereken birtakım aşamalar vardır. Dinlemenin alışkanlığa dönüşmesinde öğrencinin bu aşamaları yerine getirmesi beklenir. Dolayısıyla dinleme stratejilerinin, bu aşamaları kapsaması gerektiği söylenebilir.

Konuyla ilgili kaynaklara bakıldığında genelde dinleme (Yangın, 1998; Cihangir, 2000; Aras, 2004; Doğan, 2007; Aytan, 2011; Kocaadam, 2011) özelde ise dinleme stratejileri (Çelikbaş, 2010; Karadüz, 2010; Melanlıoğlu, 2011, 2012; Katrancı, 2012; Fidan, 2012; Elemen, 2014; Yıldız ve Kılınç, 2015) ile ilgili çalışmaların oldukça sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Elemen'in (2014) yaptığı çalışma, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenleri kapsamaktadır ve stratejiler; dinleme öncesi, sırası ve sonrası olarak verilmektedir. Katrancı (2012) ve Melanlıoğlu'nun (2011, 2012) çalışmaları ortaokul öğrencilerinin dinleme becerileri üzerinde üstbiliş stratejilerinin kullanımına yöneliktir; üstbiliş stratejilerini kullanan öğrencilerin dinlediğini anlamada daha başarılı olduğu ayrıca dinlemeye karşı olumlu tutum geliştirdiği ortaya konmuştur. Dinleme öncesi, sırası ve sonrası olmak üzere üç basamakta dinleme stratejilerini değerlendiren Temur (2010), strateji kullanımının, özellikle dinleme öncesine ait olanların, öğrencinin sürece motive olmasına ve süreçten kopmamasına katkı sağlamaktadır. Şahin ve Aydın (2009) tarafından "Dinleme Becerisi Farkındalık Anketi" geliştirilmiştir. Anket, 2005 Türkçe dersi öğretim programındaki dinleme becerisi kazanımları çerçevesinde; öğrencilerin, görgü kurallarına; anlama-çözümleme durumlarına; değerlendirme yapabilme durumlarına; söz varlığını geliştirme durumlarına; dinleme alışkanlıklarının etkililiğine göre dinleme becerilerinin incelenmesi şeklinde 5 faktörden oluşmaktadır.

Ortaokul öğrencilerinin dinleme eğitimine katkı sağlamak amacıyla çalışma kapsamında geliştirilen geçerli ve güvenilir "Ortaokul Öğrencileri İçin Dinleme Stratejileri Ölçeği"nin hedef kitlede farklı düzeylerde kullanımıyla öğrencilerin dinleme engelleri belirlenip giderilmesine ilişkin etkinlikler yapılabilir.

Kaynaklar

- Akçataş, A. (2001). İletişim eksiklikleri ve dilin kullanımı. *Dil Dergisi*, 106, 61-66.
- Akgül, A. ve Çevik, O. (2003). *İstatistiksel analiz teknikleri SPSS'te işletme yönetimi uygulamaları*. Ankara: Emek Ofset.
- Akyol, H., (2006). *Türkçe öğretim yöntemleri*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- APA (1999). *Standard'sfor educationaland psychological testing*. Washington: American Educational ResearchAssociation (AERA), American Psychological Association, National Council on Measurement an Education.

- Aras, B. (2004). *İlköğretimde dinleme ve anlama becerisinin geliştirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Aytan, T. (2011). *Aktif öğrenme tekniklerinin dinleme becerisi üzerindeki etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Bagheri, M. ve Karami, S. (2014). The effect of explicit teaching of listening strategies and gender on efl learners' IELTS performance. *Journal of Language Teaching and Research*, 5(6), 1387-1392.
- Brent, R. ve Anderson, P. (1993). Developing children's classroom listening strategies. *The Reading Teacher*, 47, 122-126.
- Bryman, A. ve Cramer, D. (1999). *Quantitative data analysis with SPSS release 8 for windows*. London and New York, Taylor ve Francis e-Library, Routledge.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö., Kahveci, Ö. ve Demirel, F. (2004). Güdülenme ve öğrenme stratejileri ölçeği'nin türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 4 (2), 207-239.
- Cihangir, Z. (2000). Üniversite öğrencilerine verilen etkin dinleme becerisi eğitiminin başkalarını dinleme becerisine etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Çelikbaş, K.A. (2010). *Anlama / dinleme stratejilerinin kullanımı ile dinlediğini anlama düzeyi arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Çifçi, M. (2001). Dinleme eğitimi ve dinlemeyi etkileyen faktörler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 165-177.
- Demirel, Ö. (1999). *İlköğretim okullarında Türkçe öğretimi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Doğan, Y. (2007). *İlköğretim ikinci kademedeki dil becerisi olarak dinlemeyi geliştirme çalışmaları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Elemen, B. (2014). *Türkçeyi ikinci dil olarak öğrenen yabancı uyruklu öğrencilerin lisans düzeyinde kullandıkları Dinleme Stratejileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

- Fidan, M. (2012). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin Türkçe dersinde kullandıkları dinleme stratejilerinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Goh, C. C. M. (2002). *Teaching listening in the language classroom*. SEAMEO regional language centre, Singapore. (Portuguese translation, 2003: O Ensino Da Compreensão Aulas De Idiomas).
- Göğüş, B. (1978). *Orta dereceli okullarımızda Türkçe ve yazın eğitimi*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Güneş, F. (2007). *Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Hovardaoğlu, S. (2000). *Davranış bilimleri için istatistik*. Ankara: Hatipoğlu Yayınları.
- İzin, N. (2005). Dil becerilerinin gelişiminde özgüven. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Karadüz, A. (2010). Türkçe ve sınıf öğretmeni adaylarının dinleme stratejilerinin Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 39-55.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Katrancı, M. (2012). *Üstbiliş stratejileri öğretiminin dinlediğini anlama becerisine ve dinlemeye yönelik Tutuma Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kocaadam, D. (2011). *Not alarak dinleme eğitiminin ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin dinleme becerisi üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Köklü, N. (1995). Tutumların ölçülmesi ve likert tipi ölçeklerde kullanılan seçenekler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 28(2), 81-93.
- McDonald, R. P. ve Moon-Ho, R. H.(2002). Principles and practice in reporting structural equation analyses. *Psychological Methods*, 7 (1), 64-82.
- Mendelsohn, D. (2006). Learning how to listen using learning strategies. in e. and. uso-juan. *Current Trends in the Development and Teaching of the Four Language Skills*, (52-65). Boston: Heinle & Heinle.
- Melanlioğlu, D. (2011). *Üstbiliş strateji eğitiminin ortaokul öğrencilerinin dinleme becerilerine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

- Melanlıoğlu, D. (2012). Dinleme becerisine yönelik ölçme değerlendirme çalışmalarında üstbiliş stratejilerinin kullanımı. *Turkish Studies*, 7(1), 1583-1595.
- O'Malley, M. J. ve Chamot, A. U. (1990). *Learning strategies in second language acquisition*. England: Cambridge University Press.
- Owca, S., Pawlak, E. ve Pronobis, M. (2003). *Improving student academic success through the promotion of listening skills*. London: Saint Xavier Univesrity.
- Özbay, M. (2009). *Anlama teknikleri – u: dinleme eğitimi*. Ankara: Öncü Kitap.
- Schermelleh-Engel, Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluatingthe fit of structural equation models: tests of significanceand descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of PsychologicalResearch Online*, 8(2), 23-74.
- Sheskin, D. J. (2004). *Handbook of parametricandn on parametric statistical procedures*. Boca Raton: Chapmanve Hall/CRC.
- Şahin, A. ve Aydın, G. (2009). İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersi dinleme becerisi farkındalıklarının Belirlenmesine Yönelik Bir Anket Geliştirme. *The Journal of International Social Research*, 2(9), 454- 464.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics*. Boston: Allynand Bacon.
- Tatlıdil, H. (1992). *Çok değişkenli istatistiksel analiz*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Temur, T. (2010). Dinleme metinlerinden önce ve sonra sorulan soruların üniversite öğrencilerinin dinlediğini anlama beceri düzeyine etkisi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 303-319.
- Thompson, B. (2000). Ten commandments of structural equation modeling. In L. G. Grimm ve P. R. Yarnold (Eds.). *Reading and Understanding More Multivariate Statistics*, (261-283). Washington, D.C: American Psychological Association.
- Tyler, L. E. (1971). *Test and measurement*. Prentice- Hall.

- Vandergrift, L. (1997). The comprehension strategies of second language (french) listeners: A Descriptive Study. *Foreign Language Annals*, 30, 387-409.
- Vandergrift, L. (2003). Orchestrating strategy use: toward a model of the skilled second language listener. *Language Learning*, 53 (3), 463-496.
- Yalçın, A. (2002). *Türkçe öğretim yöntemleri yeni yaklaşımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yangın, B. (1998). *Dinlediğini anlama becerisini geliştirmede elves yönteminin etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Yıldırım, A ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, N. ve Kılınç, A. (2015). Dinleme stratejileri öğretimininbeşinci sınıf öğrencilerinin dinlediğini anlama becerilerine Etkisi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi ÖS-II*, 17-34.